

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця на
правах рукопису

ВАКУЛЕНКО ВІТАЛІЙ ЛЕОНІДОВИЧ

УДК: 338.439:631.15 (477)

**РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО РИНКУ В УМОВАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

08.00.03 «Економіка та управління національним господарством»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень.

Використання ідеї, результатів і текстів інших авторів мають посилання на
відповідне джерело _____ Віталій ВАКУЛЕНКО

АНОТАЦІЯ

Вакуленко В. Л. Регулювання аграрного ринку в умовах забезпечення продовольчої безпеки України. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством». Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2026.

Дисертація присвячена теоретико-методологічному обґрунтуванню та розробленню практичних рекомендацій щодо регулювання аграрного ринку України з метою забезпечення продовольчої безпеки України в умовах сучасних економічних та геополітичних викликів.

У роботі досліджено еволюцію наукових підходів щодо регулювання аграрних ринків: починаючи від ранніх концепцій державного втручання до сучасних інтегрованих моделей, що поєднують ринкові механізми з цілеспрямованою аграрною політикою. Автором проаналізовано внесок класичних і сучасних економічних шкіл, зокрема ідей Адам Сміт, Джон Мейнард Кейнс, Мілтон Фрідмен, у формування інструментарію державного впливу на аграрний сектор. Встановлено, що сучасна модель регулювання аграрного ринку базується на інтеграції економічних, правових, організаційних та інституційних механізмів із пріоритетом непрямих фінансово-економічних інструментів.

Особлива увага приділена теоретичному осмисленню регулюванню аграрного ринку як багаторівневої соціально-економічної системи, що забезпечує відтворювальну цілісність галузі та задоволення суспільних потреб у продовольстві. Запропоновано визначення «продовольчої безпеки в умовах воєнного стану». Показано, що ефективне функціонування аграрного ринку залежить від платоспроможного попиту, взаємодії попиту та пропозиції,

ринкової рівноваги та розвитку інфраструктури, а також від наявності комплексного державного регулювання, яке враховує зовнішні виклики, (зокрема воєнний стан) та глобальні економічні трансформації. Розроблено нову парадигму продовольчої безпеки, яка ґрунтується на принципах самозабезпечення, імпортозаміщення, стратегічного резервування, логістичної адаптивності, кластеризації, цифрового моніторингу та комплексного управління ресурсами, що дозволяє мінімізувати ризики і забезпечити економічну доступність продовольства

Проведено порівняльний аналіз міжнародних і національних методик оцінювання продовольчої безпеки та визначено обмеженість вітчизняної системи індикаторів, яка зосереджується переважно на наявності продовольства та стратегічних запасів. Запропоновано вдосконалити методологію оцінки за рахунок інтеграції економічних, соціальних, екологічних та інституційних параметрів, а також введення нового індикатора стійкості органічного аграрного виробництва.

Проведено аналіз стану аграрного сектору України у 2017–2025 роках, встановлено тенденції скорочення посівних площ, а також трансформації логістичних маршрутів експорту. Встановлено, що криза логістики, дефіцит складських потужностей та зростання витрат на доставку вантажів вимагають оптимізації інфраструктури, вдосконалення управління транспортними маршрутами, створення нових експортних коридорів і адаптації фінансових механізмів між учасниками ринку для забезпечення продовольчої безпеки. Виявлено, що забезпечення стабільності та конкурентоспроможності аграрного сектору потребує диверсифікації виробництва, розвитку інфраструктури, модернізації об'єктів зберігання і переробки продукції, а також стратегічної координації між державою та приватним сектором для підтримки ефективного функціонування ланцюга «виробництво – перероблення – зберігання – постачання»

Доведено наявність дисбалансу між темпами зростання цін на продовольство та доходами населення, що створює ризики економічної недоступності продуктів харчування та підкреслює необхідність комплексного державного регулювання. У період воєнного стану (починаючи з березня 2022 року по квітень 2025 року) індекс інфляції в Україні зріс на 43,5 %, що суттєво знизило купівельну спроможність населення та підвищило вартість продовольчого кошика понад затверджений прожитковий мінімум. Виявлено, що система формування споживчого кошика не оновлювалася з 2016 року, що призводить до неточності оцінки добробуту та економічної доступності продуктів. Рівень раціональної добової норми споживання складає 2920 ккал, що значно нижче показників Польщі, Німеччини та США. Аналіз продовольчих резервів і індикаторів доступу до харчових ресурсів свідчить про наявність часткової стабільності забезпечення, проте підкреслює потребу в удосконаленні законодавчих і соціальних механізмів підтримки населення, особливо вразливих груп у воєнний період.

Встановлено, що Спільна аграрна політика ЄС спрямована на розвиток аграрного сектору, зміцнення продовольчої безпеки та сталий розвиток сільських територій, поєднуючи організацію спільних ринків та підтримку розвитку сільських громад. Стратегії «Green Deal» та «Від ферми до виделки» визначають екологічні пріоритети, зокрема розвиток органічного землеробства, біорізноманіття та зменшення використання хімічних засобів, сприяючи екологічно збалансованому економічному розвитку. Визначено, що Україна має значний потенціал для органічного виробництва, проте війна та недосконалість державної підтримки стримують його реалізацію. Ключові напрямки розвитку включають розширення площ органічних земель, модернізацію технологій виробництва та експорту, формування інфраструктури для сталого розвитку та підтримку молодих і малих фермерських господарств. Гнучкі механізми фінансової підтримки, запроваджені в країнах ЄС, сприяють рівномірному

розподілу ресурсів, економічній стабільності сільських територій і зміцненню продовольчої безпеки

Особлива увага в дисертації приділена удосконаленню санітарного та фітосанітарного контролю, зокрема через впровадження мобільних лабораторій, які дозволять оперативно перевіряти безпечність харчових продуктів, виявляти потенційні загрози для здоров'я населення та своєчасно реагувати на надзвичайні ситуації, особливо в регіонах, постраждалих від бойових дій або на деокупованих територіях. Впровадження мобільного контролю формує комплексну систему моніторингу харчових запасів, їхньої якості та відповідності нормативним вимогам. Такий підхід не лише забезпечує оперативність реагування на непередбачувані загрози, а й системно підвищує стабільність продовольчого забезпечення, дозволяючи державі та громадам підтримувати безперервне постачання продуктів у кризових регіонах та зміцнювати загальну продовольчу безпеку країни.

Для прогнозування розвитку аграрного сектору побудовано економіко-математичні моделі, що демонструють залежність обсягів виробництва окремих культур від врожайності та площ посівів, а також визначають обмежений вплив капітальних інвестицій у короткостроковій перспективі. Розроблено сценарії розвитку до 2030 року, які передбачають поступове відновлення виробничого потенціалу за умов розмінування територій, модернізації виробництва та залучення інвестицій.

Удосконалення методичних підходів до регулювання доступності населення до харчових продуктів та саморегулювання аграрного ринку в умовах воєнного стану забезпечує стабільність продовольчого забезпечення та стійкість громад. Встановлено, що ефективне поєднання державної підтримки, адаптації виробництва, управління запасами та місцевих продовольчих резервів дозволяє швидко реагувати на надзвичайні ситуації, зменшувати ризики, підтримувати ринкову рівновагу і забезпечувати довгострокову продовольчу безпеку.

Практичне значення дисертації полягає у створенні науково обґрунтованих механізмів державного регулювання, які забезпечують стабільність, конкурентоспроможність та стійкість агропродовольчої системи України, а також підвищення продовольчої безпеки шляхом інтеграції економічних, правових, організаційних та соціальних інструментів у державну політику. Результати дослідження можуть бути використані органами державної влади, місцевого самоврядування, агропромисловими підприємствами та науковими установами для планування та реалізації ефективних заходів щодо регулювання аграрного сектору та забезпечення продовольчої безпеки України у воєнний та післявоєнний періоди.

Ключові слова: регулювання, аграрний ринок, продовольча безпека, воєнний стан, саморегулювання, державне регулювання, фізична доступність, економічна доступність харчових продуктів, продовольчі резерви, інфляція, логістика, органічне виробництво, цифрові технології, стратегічне резервування, кластерний розвиток, інвестиції в агросектор, сталий розвиток, Спільна аграрна політика, продовольчий кошик, індекс продовольчої безпеки, санітарно-фітосанітарний контроль, прогнозування, моделювання виробництва, експорт зернових культур, диверсифікація виробництва, аграрна політика, законодавство України, виробництво сільськогосподарської продукції, ланцюги постачання.

ANNOTATION

Vakulenko V. L. Regulation of the Agrarian Market in the Context of Ensuring Ukraine's Food Security. Qualification research work as a manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Economic Sciences, specialty 08.00.03 «Economics and Management of the National Economy». National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Kyiv, 2025

This dissertation is devoted to the theoretical and methodological foundations, as well as the development of practical recommendations, for regulating Ukraine's

agrarian market to ensure national food security amid contemporary economic and geopolitical challenges.

The study examines the evolution of scientific approaches to agrarian market regulation, from early concepts of state intervention to modern integrated models that combine market mechanisms with targeted agricultural policy. The author analyzes the contributions of classical and contemporary economic schools, including the ideas of Adam Smith, John Maynard Keynes, and Milton Friedman, in shaping the toolkit for state influence on the agrarian sector. It is established that the contemporary model of agrarian market regulation relies on the integration of economic, legal, organizational, and institutional mechanisms, with a particular emphasis on indirect financial and economic instruments.

Special attention is given to conceptualizing agrarian market regulation as a multi-level socio-economic system that ensures the reproductive integrity of the sector and meets societal food needs. A definition of “food security under martial law” is proposed. The study demonstrates that the effective functioning of the agrarian market depends on solvent demand, the interaction of supply and demand, market equilibrium, infrastructure development, and comprehensive state regulation that accounts for external challenges - including martial law - and global economic transformations. A new paradigm of food security is developed, based on the principles of self-sufficiency, import substitution, strategic reserves, logistical adaptability, clustering, digital monitoring, and integrated resource management, which collectively minimize risks and ensure the economic accessibility of food. A comparative analysis of international and national food security assessment methodologies reveals the limitations of Ukraine’s domestic indicator system, which primarily focuses on food availability and strategic reserves. The dissertation proposes an enhanced methodology integrating economic, social, environmental, and institutional parameters, including a novel indicator: the sustainability of organic agricultural production.

The dissertation analyzes the Ukrainian agrarian sector in 2017-2025, identifying trends in reduced sown areas and transformations in export logistics. It establishes that the logistics crisis, storage shortages, and rising transportation costs necessitate infrastructure optimization, improved transport management, creation of new export corridors, and adaptation of financial mechanisms among market participants to ensure food security. Ensuring the stability and competitiveness of the agrarian sector requires production diversification, infrastructure development, modernization of storage and processing facilities, and strategic coordination between the state and private sector to maintain an effective “production - processing - storage - supply” chain.

The research confirms a significant imbalance between food price growth and household incomes, posing risks of economic inaccessibility and emphasizing the need for comprehensive state regulation. During martial law (March 2022-April 2025), Ukraine’s inflation index increased by 43.5%, sharply reducing purchasing power and raising the cost of the food basket above the approved subsistence minimum. The consumer basket had not been updated since 2016, causing inaccuracies in assessing welfare and food affordability. The rational daily caloric intake is 2,920 kcal, significantly below that of Poland, Germany, and the USA. Analysis of food reserves and accessibility indicators highlights partial stability, while stressing the need for improved legislative and social support, especially for vulnerable populations during wartime.

It has been established that the European Union’s Common Agricultural Policy (CAP) is aimed at fostering the development of the agricultural sector, strengthening food security, and promoting the sustainable development of rural areas by combining the organization of common markets with support for rural community development. The “Green Deal” and “Farm to Fork” strategies define ecological priorities, including the promotion of organic farming, biodiversity conservation, and the reduction of chemical inputs, thereby contributing to ecologically balanced economic growth. It has been determined that Ukraine possesses significant potential for organic production;

however, ongoing armed conflict and the inadequacy of state support mechanisms hinder its full realization. Key development directions include the expansion of organic land areas, modernization of production and export technologies, establishment of infrastructure for sustainable development, and support for young and small-scale farmers. Flexible financial support mechanisms implemented in EU countries facilitate equitable resource distribution, enhance economic stability in rural territories, and reinforce food security.

Particular attention in the dissertation is given to improving sanitary and phytosanitary control, notably through the deployment of mobile laboratories capable of rapidly assessing the safety of food products, identifying potential health risks, and enabling timely responses to emergencies, especially in conflict-affected or recently de-occupied areas. The implementation of mobile control establishes an integrated monitoring system for food reserves, their quality, and compliance with regulatory standards. This approach not only ensures prompt response to unforeseen threats but also systematically enhances the stability of food supply, allowing the state and communities to maintain continuous provisioning in crisis regions and strengthen the overall food security of the country

For forecasting the development of the agricultural sector, econometric and mathematical models have been constructed, demonstrating the dependence of production volumes of individual crops on yield and sown area, while also identifying the limited impact of capital investments in the short term. Development scenarios up to 2030 have been elaborated, projecting the gradual restoration of production potential under conditions of demining, modernization of production, and attraction of investment. Enhancing methodological approaches to regulating population access to food and the self-regulation of the agricultural market under martial law ensures the stability of food supply and the resilience of communities. It has been established that an effective combination of state support, production adaptation, inventory

management, and local food reserves enables rapid response to emergencies, mitigates risks, maintains market equilibrium, and ensures long-term food security

The practical significance of this dissertation lies in proposing scientifically grounded mechanisms of state regulation that ensure the stability, competitiveness, and resilience of Ukraine's agri-food system, while enhancing food security through the integration of economic, legal, organizational, and social instruments into state policy. The results are applicable for state authorities, local governments, agro-industrial enterprises, and research institutions to plan and implement effective measures for regulating the agrarian sector and ensuring food security during and after wartime.

Keywords: regulation, agrarian market, food security, martial law, self-regulation, state regulation, physical accessibility, economic accessibility of food, food reserves, inflation, logistics, organic production, digital technologies, strategic reserves, cluster development, agrarian sector investment, sustainable development, Common Agricultural Policy, food basket, food security index, sanitary and phytosanitary control, forecasting, production modeling, grain export, production diversification, agrarian policy, Ukrainian legislation, agricultural production, supply chains

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, які відображають основні наукові результати дисертації:

1. Вакуленко В., Юнтао Л., Сметан Д. Аналіз рівня цифровізації сільськогосподарських підприємств України у період воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 69. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5248>
2. Вакуленко В., Лю Ю., Лю, С. Автоматизація процесів управління витратами у сільському господарстві: синергія інформаційного забезпечення і виробничих потреб. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2024. Вип. 6 (15). С. 114-118. URL: <http://dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/500>

3. Кваша С., Павленко О., **Вакуленко В.** Конкурентоспроможність української аграрної продукції на зовнішніх ринках. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 68. URL:

<https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5072>

4. Кваша С. М., Павленко О. М., **Вакуленко В. Л.** Нові виклики нормативно-правового забезпечення вступу України до Європейського Союзу. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут*. 2023. Вип. 27. С. 29-33. URL:

<https://ev.fmm.kpi.ua/article/view/314250>

5. **Вакуленко В.** Теоретичні засади бухгалтерського обліку зовнішньоекономічної діяльності підприємств в умовах воєнного стану. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2024. Вип. 5 (14). С. 276-283.

<http://www.dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/522>

6. Кваша С. М., Павленко О. М., **Вакуленко В. Л.** Базові цілі спільної аграрної політики європейських країн та еволюція розвитку ПВЗВТ Україна – ЄС. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Економічні науки*. 2024. Вип. 3 (75). С. 129-133. URL:

<https://journals.maup.com.ua/index.php/economics/article/view/4412>

7. **Вакуленко В.**, Сметан Д., Юнтао Л. Методологічні засади оцінювання процесу управління виробничими процесами сільськогосподарських підприємств в умовах воєнного стану. *Управління змінами та інновації*, 2024. Вип. 10. С.66-70. URL:

<https://cmi.politehnica.zp.ua/index.php/journal/article/view/145>

8. **Вакуленко В. Л.**, Мялковський В. А., Лю Ю. Спеціалізація виробництва як фактор формування ефективного управління витратами галузі рослинництва в умовах сьогодення. *Трансформаційна економіка*. 2024. Вип. 2 (07). С. 13-16. URL:

<https://transformations.in.ua/index.php/journal/article/view/93>

9. **Вакуленко В.**, Мялковський В., Лю Ю. Оптимізація витрат виробництва продукції рослинництва на прифронтових територіях. *Збірник наукових праць Державного податкового університету*. 2024. Вип. 1. С. 3-7. URL: <https://journals.dpu.kyiv.ua/index.php/collectioneconomy/article/view/452>
10. Кваша С. М., Павленко О. М., **Вакуленко В. Л.** Розвиток зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектору економіки України в умовах воєнного стану. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Економічні науки*. 2024. Вип. 2 (74). С. 40-45. URL: <https://journals.maup.com.ua/index.php/economics/article/view/3062>
11. Кваша, С., Павленко, О., **Вакуленко В.**, Мороз, М. Особливості формування міжнародних економічних відносин в умовах воєнного стану. *Сталий розвиток економіки*. 2024. Вип. 2 (49). С. 218-222. URL: <https://www.economdevelopment.in.ua/index.php/journal/article/view/964>
12. **Вакуленко В. Л.**, Мялковський, В. А., Юнтао Л. Шляхи підвищення ефективності управління витратами виробництва продукції рослинництва в умовах воєнного стану. *Підприємництво і торгівля*. 2024. Вип. 40. С. 14-19. URL: <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/pidpr-torgi/article/view/1569>
13. Кваша С. М., **Вакуленко В.Л.**, Павленко О. М., Юнтао Л. Ретроспективний аналіз споживчого кошика населення та зміни в споживанні продуктів харчування населенням України. *Економічний простір*, 2024. Вип. 190. С.330-334. URL: <https://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/1508>
14. Кваша С. М., Павленко О. М., **Вакуленко В. Л.**, Мороз М. А. Особливості диференціації вартості харчування за соціальними групами населення в нинішніх умовах. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2024. Вип. 19. С. 62-68. URL: <http://www.tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/474>
15. Кваша С., Павленко О., **Вакуленко В.** Наукові засади розвитку зовнішньоекономічної діяльності в контексті міжнародних відносин України в

умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 61. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3713>

16. Кваша С. М., Павленко О. М., **Вакуленко В. Л.**, Мороз М. А. Аналіз доступності запасів зерна у державних ресурсах України як індикатора продовольчої безпеки. *Економічний простір*, 2024. Вип.189. С. 344-348. URL: <https://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/1435>

17. Кваша С., Павленко О., **Вакуленко В.** Продовольча незалежність України за окремими товарними групами споживання в умовах сьогодення. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 60. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3572>

18. Кваша С. М., **Вакуленко В. Л.**, Мороз М. А. Забезпечення добової енергетичної цінності раціону людини, як індикатора продовольчої безпеки громадян України в умовах військового стану. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2024. Вип.1 (10). С. 74-79. URL: <http://www.dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/303>

19. Кваша С. М., Павленко О. М., **Вакуленко В. Л.** Стратегічні пріоритети розвитку ЗЕД аграрної галузі України. Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2024. Вип. 51. С. 45–49. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/68348>

20. Кваша, С. М., Павленко, О. М., **Вакуленко В. Л.** Державне регулювання розвитку експорту-імпорту в нинішніх умовах воєнного стану. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2024. Вип. 3 (87). С. 17-21. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/6873>

21. Кваша С. М., Павленко О. М., **Вакуленко В. Л.** Стан виробництва та споживання харчових продуктів в Україні в умовах сьогодення. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 58. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3269>

22. **Вакуленко В.**, Мялковський В., Сяовей Л. Організація системи інформаційного забезпечення управління витратами сільськогосподарських підприємств. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 57. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3214>

23. Кваша С. М., **Вакуленко В. Л.** Теоретичні основи продовольчої безпеки в умовах сьогодення. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. 2023. Вип. 4 (87). С. 419-428 http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhdtu_2023_4_57

24. Кваша С., **Вакуленко В.** Спільна аграрна політика Європейського Союзу: досвід та перспективи для України. *Науковий економічний журнал «Інтелект-XXI»*. 2023. Вип. 4. С.9-13. URL: http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2023/2023_4/4.pdf

25. **Вакуленко В.**, Сметан Д. Управління виробничими процесами сільськогосподарських підприємств з використанням блокчейн технологій в умовах забезпечення продовольчої безпеки. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут*. Вип. 27. 2023. С. 52-56 URL: <https://ev.fmm.kpi.ua/article/view/298440>

26. Кваша С. М., Павленко О. М., **Вакуленко В. Л.** Food Security Areas. *Економіка розвитку систем*. Vol.2 (5). 2023. 49-53pp. URL: <https://esd-journal.sumy.ua/index.php/journal/article/view/33>

27. **Вакуленко В.**, Мялковський В.А. Зарубіжний досвід управління витратами сільськогосподарських підприємств в умовах російсько-української війни. *Бізнес навігатор*. 2022. Вип. 3 (70). С.38-46. URL: http://www.business-navigator.ks.ua/journals/2022/70_2022/9.pdf

28. **Вакуленко В.Л.**, Мялковський В.А. Управління змінними витратами аграрного підприємства. *Бізнес навігатор*. 2022. Вип. 2 (69). С.72-75. URL: http://www.business-navigator.ks.ua/journals/2022/69_2022/12.pdf

29. **Вакуленко В.** Шляхи підвищення економічної ефективності інтенсифікації виробництва продукції рослинництва повоєнного часу. *Економічний вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут»*. 2022. Вип. 24. С. 25-30. URL: <https://ev.fmm.kpi.ua/article/view/274807>

30. **Вакуленко В.** Інтенсифікація як складова економічної ефективності виробництва зернових культур в умовах повоєнного періоду. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2022. Вип. 4 (37). С.15-22. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/xmlui/handle/123456789/9933>

31. **Вакуленко В.** Інтенсифікація виробництва продукції рослинництва в умовах воєнного стану. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2022. Вип. 2 (35). С. 20-30. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/xmlui/handle/123456789/8805>

***Статті в періодичних наукових виданнях, проіндексованих у базах даних
Web of Science Core Collection та/або Scopus:***

32. Kvasha S., Andrei P., Mancini M., **Vakulenko V.** Food security in Ukraine today's conditions. *International Journal of Food Sciences and Nutrition*, 2024. Vol. 75(6), 622-636 pp. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09637486.2024.2379825> (Scopus)

33. Kvasha S., Pavlenko O., **Vakulenko V.**, Moroz M., Liu X. (2024). Diet of Ukrainian citizens as a component of food security in the conditions of the martial law. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, Vol. 10 (1). 228-259 pp. URL: <https://are-journal.com/are/article/view/807> (Scopus)

34. Baidala V., Butenko V., Yastrebov P., **Vakulenko V.**, Liu X. (2024). Assessing the level of organic farming development in the European countries. *Environmental Economics*. Vol. 15(1). 2-15pp. URL:

https://www.businessperspectives.org/images/pdf/applications/publishing/templates/article/assets/19759/EE_2024_01_Baidala.pdf (Scopus)

35. Kvasha S., Pavlenko O., **Vakulenko V.** (2024). Organisational and economic support for food security in the context of extraordinary challenges. *Baltic Journal of Economic Studies*, Вип. 10 (2). 123-133pp. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/2420> (Web of Science)

36. Kruk, O., Ugnivenko, A., Antoniuk, T., Kolisnyk, O., Nosevych, D., Tolok, S., **Vakulenko V.** Quality of bull beef of the Ukrainian black and white dairy breed in dependence on the development of subcutaneous adipose tissue. *Slovak Journal of Food Sciences*, 2023. vol. 17, 997-1008pp. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/4631/0f927221d9723d8b4cf80af974a40c1fcd74.pdf> (Scopus)

Статті в іноземних виданнях:

37. Kvasha S., **Vakulenko V.**, Vyshnivska B. (2024). Unmanned aerial vehicle market conditions and it's practical use in the agricultural sector of the economy. *Three Seas Economic Journal*. Vol. 5 (2). 14-22 pp. URL: <http://baltijapublishing.lv/index.php/threeseas/article/view/2472>

38. Kvasha, S. **Vakulenko V.** (2023). Theory of agricultural market regulation in the context of food security. *Economics & Education*, Vol. 8 (4). 34-38 pp. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/econedu/article/view/2290>

39. **Vakulenko V.**, Xiaowei L. (2023). Trends in the development of the system of information support for agricultural production in the conditions of guaranteeing food security. *International Science Journal of Engineering & Agriculture*, 2(6), 23–30. URL: <https://isg-journal.com/isjea/article/view/557>

40. Ljudvenko D., Khomovyi S., Tomilova-Yaremchuk, N., Khomovyi M., **Vakulenko V.** (2023). Management accounting tools transformation for the needs of enterprise managers under martial law in Ukraine. *Scientific Journal of Polonia*

University. Vol. 59 (4). 164-175 pp. URL:
<http://pnap.ap.edu.pl/index.php/pnap/article/view/1183>

41. **Vakulenko V.**, Liu Xiaowei (2022). Formation of information support system for the management of agricultural enterprises. *Economics & Education*. Vol. 7.3. 6-11 pp. URL:
<http://www.baltijapublishing.lv/index.php/econedu/article/view/1958>

42. Nidzelska T., **Vakulenko V.** Methodological Principles of Clustering in Agricultural Sector of Ukraine. *Edukacja-Technika-Informatyka*. 2018. Vol. 9.2. 213-219pp. URL: <https://repozytorium.ur.edu.pl/server/api/core/bitstreams/9b86b84e-e40a-44c5-85e7-57a7f22eb87d/content>

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

43. **Вакуленко В.**, Сяовой Л. Особливості інформаційно-комунікаційних технологій сільськогосподарських підприємств Китаю. *Економічний простір*. 2024. Вип. 189. С. 333-336. URL:
<http://srd.pdaba.edu.ua:8080/handle/123456789/12202>

44. **Вакуленко В.**, Сяовой Л. Використання системи інформаційного забезпечення в управлінні діяльністю сільськогосподарських підприємств Китаю. *Сталий розвиток економіки*. 2024. Вип.1 (48), С.165-169. URL:
<https://www.economdevelopment.in.ua/index.php/journal/article/view/898>

45. **Вакуленко В.**, Сяовой Л. Тенденції розвитку інформаційного забезпечення сільськогосподарських підприємств України та Китаю. *Інфраструктура ринку*. 2024. Вип. 76. С. 92-96. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2024/76_2024/17.pdf

46. **Вакуленко В.**, Сяовой Л., Мялковський В. Розвиток інноваційної інформаційно-комунікаційної системи сільськогосподарського виробництва Китаю та України. *Економіка і управління бізнесом*. 2023. Вип. 4 (14). С. 69-83. URL: <https://economicscience.com.ua/en/journals/t-14-4-2023/rozvitok->

[innovatsiynoyi-informatsiyno-komunikatsiynoyi-sistemi-silskogospodarskogo-virobnitstva-kitayu-ta-ukrayini](#)

47. Братінова М. В., **Вакуленко В.Л.** Особливості зміни вартості земельних ділянок в умовах забезпечення продовольчої безпеки України. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2023. Вип. 4. С. 79-88. URL: <https://journals.nubip.edu.ua/index.php/Zemleustriy/issue/viewFile/751/81#page=79>

48. **Вакуленко В.Л.** Особливості ринку землі сільськогосподарського призначення в умовах сьогодення. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2018. Вип. 4. С. 34-41. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=drep_2018_4_7

49. **Вакуленко В.** Особливості впливу державної політики на розвиток аграрного сектору економіки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2018. Вип. 21 (ч.1). С. 35–37. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/21_1_2018ua/9.pdf

Матеріали та тези конференцій:

50. **Вакуленко В.,** Павленко О. Державне регулювання продовольчої безпеки України в умовах сучасних викликів: роль споживчого кошика у формуванні соціально-економічної стабільності. 1 Міжнародна науково-практична конференція «Modern Trends in the Development of Economy, Technology and Industry» (15-17 січня 2025) Торонто, Канада. URL: https://isu-conference.com/wp-content/uploads/2025/01/Toronto_Canada_15.01.25.pdf

51. **Вакуленко В.,** Павленко О. Державне регулювання виробництва сільськогосподарської продукції: виклики забезпечення продовольчої безпеки в

умовах воєнного стану. 1 Міжнародна науково-практична конференція “Scientific Innovation: Theoretical Insights and Practical Impacts” (13-15 січня, 2025) Неаполь, Італія. URL: https://www.eoss-conf.com/wp-content/uploads/2025/01/Naples_Italy_13.01.25.pdf

52. **Вакуленко В.,** Сметан Д., Лю С. Управління логістичними процесами у сільськогосподарських підприємствах при застосуванні цифрових технологій в умовах воєнного стану. VI Міжнародна науково-практична конференція «Підприємницька, торговельна, біржова діяльність: тенденції, проблеми та перспективи розвитку» (10-11 січня, 2025) ДУІКТ, Київ, Україна. URL: https://duikt.edu.ua/uploads/p_323_76953988.pdf

53. **Вакуленко В.,** Сметан Д., Мялковський В., Лю С. Кібербезпека цифрових систем сільськогосподарських підприємств в умовах воєнного стану: ризики та заходи їх мінімізації. 1 International scientific and practical conference “Global trends in the development of information technology and science” (08-10 січня, 2025) Стокгольм, Швеція. URL: https://isu-conference.com/wp-content/uploads/2025/01/Sweden_1_08.01.2025.pdf

54. **Вакуленко В.,** Лю Сяовей. Адаптація стратегій управління сільськогосподарських підприємств в епоху штучного інтелекту: проблеми та перспективи симбіозу. LIII Міжнародна науково-практична конференція «The Role of Science and Technology in Solving Global Problems of Humanity» (25-27 грудня, 2024) Відень, Австрія. URL: https://isu-conference.com/wp-content/uploads/2024/12/The_role_of_science_and_technology_in_solving_global_problems_of_humanity_December_25-27_2024_Vienna_Austria.pdf

55. **Вакуленко В. Л.** Роль України у забезпеченні продовольчої стабільності: концептуальні підходи та методи аналізу. 2 Міжнародна науково-практична конференція «Innovative Solutions in Science: Balancing Theory and Practice» (23-25 грудня, 2024) Сан-Франциско, США. URL: https://www.eoss-conf.com/wp-content/uploads/2024/12/San_Francisco_USA_23.12.2024.pdf

56. **Вакуленко В. Л.** Інтенсифікація виробництва продукції рослинництва, як основа забезпечення продовольчої безпеки в умовах сьогодення. LII Міжнародна науково-практична конференція «Scientific Research in the Age of Virtual Reality: Exploring New Frontiers» (18-20 грудня 2024) Монреаль, Канада. URL: https://isu-conference.com/wp-content/uploads/2024/12/Scientific_research_in_the_age_of_virtual_reality_exploring_new_frontiers_December_18-20_2024_Montreal_Canada.pdf

57. **Вакуленко В. Л.** Саморегулювання продовольчого ринку України в умовах воєнного стану. L Міжнародна науково-практична конференція «Innovative education: problems and prospects of scientific research» (04-06 грудня 2024) Штутгарт, Німеччина. URL: https://isu-conference.com/wp-content/uploads/2024/12/Innovative_education_problems_and_prospects_of_scientific_research_December_4-6_2024_Stuttgart_Germany.pdf

58. **Вакуленко В. Л.,** Сметан Д. С. Зарубіжний досвід управління виробничими процесами сільськогосподарських підприємств з використанням цифрових інноваційних технологій. L Міжнародна науково-практична конференція «Innovative education: problems and prospects of scientific research» (04-06 грудня 2024) Штутгарт, Німеччина. URL: https://isu-conference.com/wp-content/uploads/2024/12/Innovative_education_problems_and_prospects_of_scientific_research_December_4-6_2024_Stuttgart_Germany.pdf

59. **Вакуленко В.,** Сметан Д. Особливості впровадження цифрових інноваційних технологій в управлінні виробничими процесами сільськогосподарських підприємств України в умовах воєнного стану. *Актуальні питання теорії та практики менеджменту в умовах сучасних викликів* : матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти та молодих учених, м. Київ, НУБіП, 01 листопада 2024 р. Київ, 2024. С. 43-46. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u434/zbirnik_tez_konferenciyi_2024.pdf

60. Khomovyi S., Tomilova-Yaremchuk N., Gavrik O., Khomovyi M., **Vakulenko V.** Organization of accounting and auditing of farming activities. «European scientific congress» *The 11th International scientific and practical conference* (November 27-29, 2023) Barca Academy Publishing, Madrid, Spain. 2023. 511-516 p. URL: <https://rep.btsau.edu.ua/handle/BNAU/9870>

61. Братінова М.В. **Вакуленко В.Л.** Особливості розвитку земельного ринку та його вплив на продовольчу безпеку. *Формування сталого землекористування: проблеми та перспективи : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 16-17 листопада 2023 р.). К.: НУБіП України. 2023. С.130-133. URL: <https://dglib.nubip.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ea5a39e5-a2d7-4c49-b628-10d57f9f5d96/content#page=230>

62. **Вакуленко В.,** Сметан Д. Управління виробничими процесами сільськогосподарських підприємств з використанням блокчейн технологій в умовах забезпечення продовольчої безпеки. *Формування сталого землекористування: проблеми та перспективи: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 16-17 листопада 2023 р.). 2023. С.271-273. URL: <https://dglib.nubip.edu.ua/items/938b09f2-60e2-496b-8e41-d2e6575e471a>

63. **Вакуленко В.Л.,** Мялковський В.А Управління витратами виробництва сільськогосподарської продукції в умовах забезпечення продовольчої безпеки. *Формування сталого землекористування: проблеми та перспективи : матеріали IV Міжнародна науково-практична конференція* (м. Київ, 16-17 листопада 2023 р.). К.: НУБіП України, 2023. С.273-274. URL: <https://dglib.nubip.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ea5a39e5-a2d7-4c49-b628-10d57f9f5d96/content#page=273>

ЗМІСТ

ВСТУП	24
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО РИНКУ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ	37
1.1. Еволюція наукових підходів щодо регулювання аграрних ринків	37
1.2. Теоретичні основи регулювання аграрного ринку	54
1.3. Концептуальні підходи до забезпечення продовольчої безпеки: міжнародний і національний контексти	93
Висновки до розділу 1	108
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО РИНКУ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ	110
2.1. Глобальні цілі ООН щодо забезпечення продовольчої безпеки	110
2.2. Методологічні підходи до аналізу аграрного ринку та оцінки механізмів його регулювання у забезпеченні продовольчої безпеки	130
2.3. Інструменти оцінки рівня забезпечення продовольчої безпеки	171
Висновки до розділу 2	190
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО РИНКУ В УКРАЇНІ	194
3.1. Тенденції розвитку аграрного ринку та нормативно-правового регулювання	194
3.2. Ретроспективний аналіз «споживчого кошика» та зміни у споживанні населенням України харчових продуктів	244
3.3. Ланцюги постачання та їх вплив на вартість продовольчих товарів	261
Висновки до розділу 3	274

РОЗДІЛ 4. АГРАРНА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ: ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ	280
4.1. Аграрна політика ЄС на період до 2030 року: генезис, основні цільові орієнтири для України	280
4.2. Основні напрями та інструменти Спільної аграрної політики ЄС	304
4.3. Адаптація України до аграрної політики Європейського Союзу та міжнародне співробітництво як чинники забезпечення продовольчої безпеки ЄС і України	322
Висновки до розділу 4	348
РОЗДІЛ 5. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ І РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО РИНКУ В УКРАЇНІ	351
5.1. Національні програми і проекти як дієві інструменти регулювання продовольчої безпеки	351
5.2. Прогнозування розвитку аграрного ринку в умовах забезпечення продовольчої безпеки	364
5.3. Запровадження інноваційних підходів до регулювання аграрного ринку та забезпечення продовольчої безпеки	389
Висновки до розділу 5	412
ВИСНОВКИ	416
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	426
ДОДАТКИ	484

ВСТУП

Актуальність теми. Регулювання аграрного ринку в умовах забезпечення продовольчої безпеки є одним із найважливіших елементів національної безпеки держави, що безпосередньо впливає на стабільність економічного розвитку, соціальну рівновагу та політичну стабільність. У контексті глобалізаційних процесів, змін клімату, економічної нестабільності та війни забезпечення продовольчої безпеки набуває особливого значення. Україна як країна з великим аграрним потенціалом потребує впровадження ефективної стратегії регулювання аграрного ринку для забезпечення стійкості внутрішнього продовольчого виробництва, а також збалансованого функціонування аграрної економіки в реаліях зовнішніх і внутрішніх викликів.

В умовах повномасштабної війни в Україні питання продовольчої безпеки набувають надзвичайної актуальності, оскільки від стабільності аграрного сектору залежить здатність держави забезпечити потреби населення в основних продовольчих товарах, а також відновлення економіки після воєнних дій. Однією з основних складових, яка визначає ефективність забезпечення продовольчої безпеки, є механізми регулювання аграрного ринку, що забезпечують ефективне функціонування всіх його ланок – від виробництва до постачання продовольчих товарів. Регулювання аграрного ринку через застосування державних інструментів політики має на меті не лише збалансувати попит і пропозицію на продовольчі товари, але й забезпечити їх доступність, якість і безпеку для населення. Однак на сучасному етапі розвитку аграрної економіки України існують певні прогалини в законодавчому й організаційному забезпеченні регулювання цього сектору, що вимагає проведення детального теоретичного аналізу та розробки нових підходів до управління аграрним ринком.

Актуальність дисертації зумовлена також тим фактом, що аграрні ринки без зовнішнього регулювання тяжіють до розбалансування, що веде до економічної та соціальної нестабільності. У зв'язку з цим важливим є

дослідження досвіду регулювання аграрних ринків у країнах Європейського Союзу, де спільна аграрна політика забезпечує стабільність і розвиток сільського господарства. Саме тому вивчення ефективних механізмів державного регулювання, що функціонують в ЄС, є надзвичайно актуальним для адаптації кращих практик до українських умов, що дозволить покращити баланс і стійкість аграрного сектору України. Враховуючи ці обставини, удосконалення системи регулювання аграрного ринку для забезпечення продовольчої безпеки України стає надзвичайно важливою задачею, що обумовлює наукову та практичну значущість цього дисертаційного дослідження.

Отже, дисертація має на меті вирішення нагальної науково-практичної проблеми, що стосується удосконалення теоретичних, методико-методологічних і практичних підходів до регулювання аграрного ринку, адаптації міжнародного досвіду, розробки нових інструментів державної аграрної політики, а також рекомендацій щодо забезпечення продовольчої безпеки в Україні в умовах сучасних соціально-економічних та політичних викликів.

Окремі аспекти регулювання аграрного ринку в Україні, а також питання продовольчої безпеки висвітлено в наукових працях українських вчених, серед яких: В. Андрійчук, О. Березін, О. Бородіна, І. Буздалов, І. Буряк, С. Васильчак, І. Височин, В. Власов, П. Гайдуцький, В. Галушко, В. Геєць, П. Гайдуцький, М. Гладій, О. Гудзинський, Р. Гумеров, А. Григорук, І. Демідов, О. Дем'янюк, Ю. Дзюрах, М. Дем'яненко, А. Діброва, Й. Завадський, А. Зінченко, В. Зимовець, М. Калінчик, Б. Кваснюк, Л. Катан, С. Кваша, В. Кравченко, М. Кропивко, А. Кучер, В. Лагодієнко, Ю. Лупенко, П. Мартишев, Ю. Маєвський, С. Мельник, І. Михасюк, Л. Молдаван, О. Нечипоренко, Н. Палапа, Н. Патика, М. Пугачов, М. Сичевський, О. Скидан, І. Ушачова, О. Ходаківська, М. Чорна, А. Юзефович, В. Юрчишин, В. Франчук, Л. Шинкарук, О. Шпикуляк, Н. Шупрудько, Т. Яворська та інші. Вони здійснили комплексний аналіз ринкових соціально-економічних трансформацій аграрного сектору,

обґрунтувавши теоретичні, методологічні та практичні аспекти формування державної аграрної політики України, а також окреслили ключові напрями подальших реформ у системі регулювання сільськогосподарського виробництва в умовах забезпечення продовольчої безпеки України.

Питання теми дисертаційного дослідження входить до пріоритетних інтересів науковців і практиків у сфері аграрної економіки та продовольчої безпеки, що свідчить про її вагомість щодо розвитку наукового підходу до розуміння процесів регулювання аграрного ринку та забезпечення стійкості продовольчих систем. Всебічне дослідження аспектів теми дисертації сприяє розширенню знань у галузі економічної політики для прийняття управлінських рішень, а також створенню ефективних механізмів адаптації аграрного сектору до зовнішніх і внутрішніх змін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано на кафедрі глобальної економіки економічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України відповідно до пріоритетних напрямів наукових досліджень у сфері регулювання аграрного ринку та формування стійкої системи продовольчої безпеки України.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розробка теоретичних, методологічних засад та практичних рекомендацій щодо регулювання аграрного ринку України для забезпечення продовольчої безпеки в умовах сучасних економічних і геополітичних викликів.

Для досягнення поставленої мети визначено та розв'язано такі завдання:

- узагальнити та обґрунтувати еволюцію наукових підходів щодо регулювання аграрних ринків з метою систематизації теоретичних положень і визначення напрямів їх адаптації до сучасних умов;
- визначити сутність і роль регулювання аграрного ринку з метою забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану;
- охарактеризувати концептуальні підходи до забезпечення продовольчої

безпеки на міжнародному та національному рівнях;

- обґрунтувати механізми регулювання аграрного ринку в умовах воєнного стану з огляду на необхідність досягнення глобальних цілей сталого розвитку для подолання голоду та забезпечення продовольчої безпеки України;

- удосконалити інституційний інструментарій державного регулювання аграрного ринку для підвищення ефективності аграрного виробництва;

- розробити пропозиції щодо удосконалення існуючих інструментів оцінки рівня забезпечення продовольчої безпеки;

- доповнити перелік ключових індикаторів продовольчої безпеки з метою забезпечення оцінки здатності сільськогосподарських підприємств займатись органічним виробництвом, підтримувати довгострокову ефективність і сталість у виробництві;

- встановити взаємозв'язок між рівнем прожиткового мінімуму, мінімальною та середньою заробітними платами зі зростанням вартості продовольчого кошика в умовах воєнного стану;

- удосконалити наукові підходи щодо вивчення ключових ланцюгів постачання та їх впливу на вартість продовольчих товарів;

- науково обґрунтувати напрями реалізації цільових орієнтирів Спільної аграрної політики з метою створення базису адаптації аграрної політики України до вимог Європейського Союзу;

- розробити підходи щодо удосконалення санітарного та фітосанітарного контролю з метою підвищення безпечності харчових продуктів і виявлення потенційних загроз для здоров'я населення в постраждалих регіонах;

- удосконалити підходи до обґрунтування прогнозування розвитку аграрного ринку в умовах забезпечення продовольчої безпеки під час воєнного стану;

- удосконалити управління запасами та резервами продовольчих товарів на рівні територіальних громад шляхом обґрунтування відповідного

організаційно-економічного механізму;

– удосконалити методичні підходи щодо регулювання доступності населення до харчових продуктів та саморегулювання аграрного ринку в умовах воєнного стану.

Об'єкт дослідження – процес регулювання аграрного ринку України в умовах забезпечення продовольчої безпеки.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні засади та організаційно-економічні механізми регулювання аграрного ринку в умовах воєнного стану для забезпечення продовольчої безпеки країни.

Методи дослідження. У роботі використано сукупність загальнонаукових та спеціальних методів дослідження: аналізу, синтезу й узагальнення – для деталізації об'єкта дослідження; узагальнення – для розкриття теоретичних засад, що стосуються економічного регулювання аграрного сектору, зокрема, аналізу інструментів підтримки сільськогосподарських підприємств, а також програм забезпечення продовольчої безпеки; порівняльний метод і метод систематизації – для вивчення нормативно-правового регулювання процесу державної підтримки аграрного сектору в Україні та країнах ЄС, зокрема в межах реалізації Спільної аграрної політики; статистичного аналізу – для оцінки основних тенденцій у виробництві, споживанні та логістичному забезпеченні сільськогосподарської продукції, а також для аналізу динаміки показників продовольчої безпеки, економічної доступності харчових продуктів та індексів продовольчої безпеки; документального аналізу – для дослідження нормативно-правових і законодавчих актів, регуляторних документів, звітів міжнародних організацій та інших документів, що стосуються забезпечення продовольчої безпеки і регулювання аграрного ринку; системного аналізу – для комплексного дослідження та вивчення різних аспектів продовольчої безпеки, включно з впливом економічних, соціальних та інфраструктурних факторів на її стан в Україні; діалектичного методу – для аналізу взаємозв'язків між змінами в

аграрному секторі, викликаними впливом воєнних дій, економічними трансформаціями, а також міжнародною інтеграцією України; емпіричні методи – для збору й аналізу конкретних фактів, даних, статистики, що стосуються стану продовольчої безпеки, економічних і соціальних показників діяльності аграрного сектору, зокрема показників доходів і витрат домогосподарств, споживання харчових продуктів та рівня інфляції; економіко-математичне моделювання – для побудови прогнозів щодо розвитку аграрного сектору і забезпечення продовольчої безпеки на основі аналізу показників попиту, пропозиції та цін на харчові продукти.

Інформаційну базу дослідження становлять нормативно-правові акти України, дані Державної служби статистики України, офіційні матеріали і документи міжнародних організацій, Міністерства аграрної політики та продовольства України (нині - Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України), наукові публікації, інформація мережі Інтернет, матеріали наукових установ, асоціацій аграрних виробників, особисті дослідження автора.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлена вирішенням важливого наукового завдання, яке полягає в напрацюванні теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо регулювання аграрного ринку України в умовах війни та забезпечення продовольчої безпеки країни. У дисертації:

вперше:

- обґрунтовано механізми регулювання аграрного ринку в умовах воєнного стану, які є підґрунтям для системної оцінки фізичної та економічної доступності населення до харчових продуктів з урахуванням регіональної специфіки, соціально-економічних диспропорцій і загроз, спричинених воєнними діями;

- встановлено взаємозв'язок між рівнем прожиткового мінімуму, мінімальною та середньою заробітними платами зі зростанням вартості

продовольчого кошика в умовах воєнного стану, що дозволило визначити структурні диспропорції в системі соціально-економічного забезпечення та сформулювати рекомендації щодо удосконалення механізмів підтримки забезпечення продовольчої безпеки;

удосконалено:

– існуючий інституційний інструментарій державного регулювання аграрного ринку, який спрямовано на підвищення ефективності аграрного виробництва; запропоновано розширення повноважень Державного аграрного реєстру на основі блокчейн-технологій, який поєднує всі ключові елементи аграрного ринку (виробників, споживачів, державні органи, фінансові установи, логістичні компанії, наукові установи та міжнародних партнерів) і будується на основі штучного інтелекту та інтернету речей (IoT), що є важливим інструментом для розвитку сільського господарства, зокрема підвищення ефективності аграрного виробництва та інтеграції агровиробників у глобальні ланцюги постачання;

– наукові підходи до вивчення ключових ланцюгів постачання аграрної продукції та їхнього впливу на формування вартості продовольчих товарів, які, на відміну від існуючих підходів, розглядають логістику не як другорядний процес, а як живий, динамічний чинник, що безпосередньо визначає стабільність цін і продовольчу безпеку, особливо в умовах воєнних та кризових потрясінь. Запропонований підхід дає змогу враховувати реальні виклики: порушення транспортної інфраструктури, дефіцит складських потужностей, зростання витрат на доставку та необхідність переорієнтації експортних маршрутів, що прямо впливає на собівартість і кінцеву ціну продуктів;

– процес управління запасами та резервами продовольчих товарів на рівні територіальних громад шляхом обґрунтування організаційно-економічного механізму формування, фінансування, зберігання, освіження та використання місцевих продовольчих резервів в умовах воєнного стану, що, на відміну від

існуючих підходів, базується на нормах чинного законодавства, враховує специфіку розвитку та ризиковий профіль кожної громади і забезпечує підвищення стійкості системи продовольчого забезпечення до воєнних та надзвичайних викликів;

– методичні підходи щодо регулювання економічної доступності населення до харчових продуктів та саморегулювання аграрного ринку в умовах воєнного стану, що, на відміну від існуючих, охоплює логістичні ризики (знищення транспортної інфраструктури, блокування й ускладнення експорту, дефіцит пального та високі транспортні витрати, перенаправлення торгових потоків), ризики складського зберігання, а також воєнні ризики (замінування та руйнування земель, дефіцит людських ресурсів, руйнування виробничих потужностей) і фінансові ризики (обмежений доступ до кредитних ресурсів, зростання вартості виробництва продукції, зниження платоспроможності споживачів, дефіцит іноземних інвестицій, ризики неплатежів і дефолтів контрагентів), що дає змогу ефективніше планувати запровадження регулюючих інструментів;

набули подальшого розвитку:

– наукове осмислення еволюції підходів до регулювання аграрних ринків, яке, на відміну від існуючих трактувань, інтерпретує цей процес не як механічну зміну окремих інструментів державного втручання, а як закономірне поетапне ускладнення регуляторної моделі - від простих товарообмінних і переважно антикризових механізмів до багаторівневої системи ринкового регулювання, що формується під впливом глобалізаційних процесів, інформаційно-технологічної трансформації та цифровізації аграрного виробництва. Такий підхід дозволяє більш повно розкрити зсув наукових і практичних акцентів, починаючи з 1980-х років, у бік зростаючої ролі технологічних інновацій як ключового чинника підвищення конкурентоспроможності та економічної результативності аграрного сектору економіки;

– теоретичні положення щодо уточнення змісту регулювання аграрного ринку на основі всебічного аналізу трактувань, пов'язаних із продовольчою безпекою; запропоновано поняття «продовольчої безпеки в умовах воєнного стану», що на відміну від існуючих більш повно відображає такі реалії сьогодення, як необхідність боротьби з голодом, зменшення соціальної нерівності, подолання бідності і наслідків війни;

– концептуальні засади нової парадигми продовольчої безпеки, яка передбачає, що навіть в умовах воєнного стану має бути побудована система стабільного забезпечення продовольчої безпеки населення, причому увага має акцентуватись на посиленні самозабезпечення (мінімізації ризиків, пов'язаних із блокуванням постачань) та організації імпортозаміщення;

– науково-методичні підходи щодо оцінки рівня забезпечення продовольчої безпеки, які, на відміну від існуючих вітчизняних методик, не обмежуються фіксацією показників самозабезпеченості та наявності стратегічних запасів, а ґрунтуються на комплексному поєднанні економічних, соціальних, виробничих та якісно-екологічних критеріїв

– перелік ключових індикаторів продовольчої безпеки та зміни їх рівня в частині доповнення його «індикатором стійкості органічного аграрного виробництва», що сприятиме забезпеченню оцінки здатності сільськогосподарських підприємств займатись органічним виробництвом, дасть змогу підтримувати довгострокову ефективність і сталість у виробництві та при цьому враховувати екологічні, економічні, соціальні аспекти. На відміну від існуючих, такий індикатор має на меті вимірювати наскільки органічне виробництво здатне адаптуватися до змінних умов навколишнього середовища, підтримувати біорізноманіття, знижувати негативний вплив на екосистеми та забезпечувати економічну вигоду при дотриманні соціальної відповідальності, що в підсумку позитивно вплине на добробут товаровиробників, споживачів і держави загалом;

– обґрунтування напрямів реалізації цільових орієнтирів Спільної аграрної політики для України, що, на відміну від існуючих підходів, базується на інтегрованому поєднанні розширення площ органічних сільськогосподарських земель, удосконалення виробничо-технологічних та експортно-орієнтованих механізмів, а також формування інституційної інфраструктури сталого розвитку з урахуванням обмежень воєнного періоду й недосконалості системи державної підтримки, що забезпечує більш реалістичне та практично зорієнтоване підґрунтя для адаптації аграрної політики України до вимог Європейського Союзу;

– підходи щодо удосконалення санітарного та фітосанітарного контролю, зокрема обґрунтовано економічну доцільність створення мобільних лабораторій для забезпечення можливості оперативної перевірки безпечності харчових продуктів і виявлення потенційних загроз для здоров'я населення в постраждалих регіонах (у зонах бойових дій і на деокупованих територіях), що загалом сприятиме підвищенню рівня продовольчої безпеки;

– науково-методичне обґрунтування прогнозування розвитку аграрного ринку в умовах забезпечення продовольчої безпеки під час воєнного стану, яке, на відміну від існуючих підходів, орієнтується не на формальне екстраполявання довоєнних тенденцій, а на врахування структурних зрушень і виробничих втрат, спричинених повномасштабною війною. Запропонований підхід поєднує результати трендового, регресійного та сценарного аналізу ключових галузей рослинництва і тваринництва, що дозволяє комплексно оцінити як масштаби скорочення виробництва у кризовий період, так і потенціал його поступового відновлення у середньо- та довгостроковій перспективі.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що теоретичні положення, висновки та рекомендації, розроблені автором і запропоновані в дисертації, можуть бути використані у:

– законотворчій діяльності – для реформування чинного законодавства України у зв'язку з необхідністю удосконалення нормативно-правового та

організаційного забезпечення функціонування аграрного сектору, зокрема в аспектах продовольчої безпеки, логістики та державної підтримки сільськогосподарських виробників;

– науково-дослідній роботі – для проведення наукових досліджень для наукового обґрунтування й забезпечення процесу формування ефективної стратегії розвитку аграрного сектору, підвищення його стійкості в умовах економічних і соціальних викликів;

– освітньому процесі – під час викладання навчальних дисциплін, пов'язаних з економікою аграрного сектору, продовольчою безпекою, державним регулюванням економіки та стратегіями сталого розвитку, а також підготовки методичних рекомендацій для студентів і викладачів з питань аналізу сучасних тенденцій та інструментів державної підтримки агропромислового комплексу.

Висновки і пропозиції щодо практичного впровадження й науково-теоретичного обґрунтування заходів удосконалення процесів управління та регулювання в аграрному секторі спрямовано на підвищення ефективності управлінських рішень в аграрному секторі і можуть бути використані безпосередньо на практиці, зокрема через адаптацію методик оптимізації використання ресурсів, аналізу економічної ефективності аграрного виробництва, прогнозування ринкових тенденцій, а також розробки стратегій сталого розвитку та інноваційних підходів до організації діяльності сільськогосподарських підприємств.

Практична значущість дисертаційного дослідження визначається комплексністю рекомендацій щодо удосконалення нормативно-правового регулювання, розвитку інструментів державної підтримки аграрного сектору, оптимізації організаційно-економічних механізмів управління ресурсами та управлінських підходів до забезпечення продовольчої безпеки й ефективного

функціонування сільськогосподарських підприємств в умовах сучасних викликів.

Практичні рекомендації щодо впровадження запропонованих заходів можуть бути реалізовані для оптимізації державної політики, підвищення ефективності сільськогосподарських підприємств і забезпечення продовольчої безпеки на національному рівні, а також були враховані й використані: Міністерством аграрної політики та продовольства України (довідка про впровадження № 21-2040-09/9033 від 18.04.2025 р.); Асоціацією «Український клуб аграрного бізнесу» (довідка № 411 від 15.04.2025 р.); економічним факультетом Національного університету біоресурсів і природокористування України (акт про впровадження від 28 лютого 2025 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійної наукової роботи, у якій викладено авторський підхід до регулювання аграрного ринку в умовах забезпечення продовольчої безпеки України. Основні наукові положення, висновки, пропозиції та рекомендації, які виносяться на захист, одержані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використано лише ті ідеї та положення, які є результатом особистих досліджень. Робота не містить матеріалів кандидатської дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дисертації було представлено автором на: I Міжнародній науково-практичній конференції «Modern Trends in the Development of Economy, Technology and Industry» (м. Торонто, 2025 р.); I Міжнародній науково-практичній конференції «Scientific Innovation: Theoretical Insights and Practical Impacts» (м. Неаполь, 2025 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Підприємницька, торговельна, біржова діяльність: тенденції, проблеми та перспективи розвитку» (м. Київ, 2025 р.); I Міжнародній науково-практичній конференції «Global trends in the development of information technology and science» (м. Стокгольм, 2025 р.); LIII Міжнародній науково-практичній конференції «The Role of Science and

Technology in Solving Global Problems of Humanity» (м. Відень, 2024 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Innovative Solutions in Science: Balancing Theory and Practice» (м. Сан-Франциско, 2024 р.); LII Міжнародній науково-практичній конференції «Scientific Research in the Age of Virtual Reality: Exploring New Frontiers» (м. Монреаль, 2024 р.); L Міжнародній науково-практичній конференції «Innovative education: problems and prospects of scientific research» (м. Штутгарт, 2024 р.); L Міжнародній науково-практичній конференції «Innovative education: problems and prospects of scientific research» (м. Штутгарт, 2024 р.); IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання теорії та практики менеджменту в умовах сучасних викликів» (м. Київ, 2024 р.); XI Міжнародній науково-практичній конференції «European scientific congress» (м. Мадрид, 2023 р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Формування сталого землекористування: проблеми та перспективи» (м. Київ, 2023 р.).

Публікації. Основні положення дисертації опубліковано в 63 наукових працях, зокрема у 31 публікації у наукових фахових виданнях України, 6 публікаціях у наукових виданнях інших держав, 5 публікаціях у періодичних наукових виданнях, проіндексованих у базі даних Web of Science Core Collection, 14 публікаціях у матеріалах і тезах конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Роботу викладено на 562 сторінках комп'ютерного тексту. Дисертація містить 29 таблиць, 51 рисунок, 47 додатків. Список використаних джерел включає 474 найменування.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО РИНКУ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

1.1. Еволюція наукових підходів щодо регулювання аграрних ринків

Актуальність дослідження еволюції підходів до державного регулювання аграрного ринку сьогодні значною мірою обумовлена впливом технологічних інновацій та аграрної політики, які стали ключовими чинниками забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції. В умовах глобальних змін і швидкого технологічного прогресу інновації в аграрній техніці, цифрові технології та концепція «розумного сільського господарства» стали не лише важливими інструментами оптимізації виробництва, а й необхідністю для забезпечення високої якості продукції та сталого розвитку галузі [91].

Функціонування ринку детермінується дією об'єктивних економічних законів, серед яких ключову роль відіграє закон вартості. Відповідно до цього закону, ціноутворення на ринку відбувається з урахуванням витрат, понесених на виробництво продукції, та її оцінки з боку кінцевого споживача. Додатково, принцип економії ресурсів регламентує процеси удосконалення якості продукції при одночасному зниженні виробничих витрат, що забезпечує підвищення конкурентоспроможності товаровиробників. Порушення цього закону унеможлиблює ефективну дію ринкових механізмів, оскільки спричиняє дисбаланс між витратами та споживчою цінністю продукції.

Регуляторні функції ринку обумовлені принципом рівноваги між попитом і пропозицією, згідно з яким обсяг товарної маси корелюється з платоспроможністю споживачів. У ранніх економічних системах ринки виконували критичну роль у забезпеченні урбанізованих територій продовольством, поступово набуваючи інституціональних рис та ускладнюючи механізми взаємодії економічних агентів. У міру розвитку спеціалізації та

масштабів виробництва посилилася потреба у залученні посередницьких структур, що спричинило формування системи торговельних агентів, які забезпечували безперебійний розподіл продукції між виробниками та кінцевими споживачами.

Подальша еволюція ринку привела до розвитку нових форматів торговельної взаємодії: ярмарків, бірж, оптових складів, що сприяло вдосконаленню логістичних процесів та розширенню комерційних зв'язків. Аналізуючи ретроспективну динаміку розвитку ринкових механізмів у аграрному секторі, можна констатувати, що основні закономірності формування ринкових структур у різних суспільно-економічних формаціях розвивалися за аналогічним сценарієм, але з кожним етапом цивілізаційного прогресу рівень їх складності та ефективності зростав [165].

Слід зауважити, що в умовах сьогодення державна підтримка аграрного сектору традиційно розглядається як один із найважливіших інструментів регуляторної політики у сфері сільського господарства, дає змогу державі здійснювати активний вплив на функціонування та розвиток аграрного ринку (див. додаток А, табл. А1). Її значущість зумовлена об'єктивною необхідністю усунення або пом'якшення структурних диспропорцій, що виникають під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів. Сільське господарство характеризується сезонністю виробництва, високою залежністю від кліматичних умов, а також підвищеним рівнем ризику, що унеможливорює повноцінне функціонування ринку без відповідного інституційного втручання. Додатковими чинниками, які обґрунтовують потребу в державній підтримці, є низька платоспроможність внутрішнього споживчого ринку, дисбаланс між попитом і пропозицією на аграрну продукцію, а також вплив глобальних цінових коливань, які можуть спричиняти значні втрати для вітчизняних виробників. У цьому контексті державна підтримка виступає не лише як економічний компенсатор, але і як стратегічний важіль формування продовольчої безпеки, стимулювання

інвестиційної активності та забезпечення соціально-економічної стабільності в сільській місцевості. Саме тому маємо за основне завдання проаналізувати еволюційний розвиток наукових поглядів саме державного регулювання аграрного сектору.

Як зазначала Г. Прунцева у науковій праці «Аналіз ефективності державної підтримки сільськогосподарських підприємств», для покращення показників діяльності сільськогосподарських виробників необхідно забезпечити ефективний моніторинг виконання державних програм, удосконалити існуючі механізми субсидій, а також розширити доступ малих і середніх підприємств до підтримки з боку держави [247].

У науковій концепції Х. А. Григор'євої акцентується увага на тому, що наука недостатньо досліджує розвиток законодавства у сфері державної підтримки сільського господарства. На її думку, правове регулювання агропротекційних відносин традиційно сприймається як незначна складова правового інституту державного регулювання аграрного сектору [50].

Окремо варто відзначити підхід Л. Васільєвої, яка пропонує інтегрований підхід до стратегії державної підтримки аграрних виробників, який включає визначення основної мети, наукове обґрунтування для розробки пріоритетних напрямків підтримки, точне визначення учасників аграрного сектору, які будуть отримувати підтримку, належний добір методів і форм підтримки, а також створення адекватного механізму для реалізації цих ініціатив [39].

Незважаючи на те, що економічні основи державної підтримки сільського господарства є одними з найбільш досліджених, вони все ж потребують уточнень. На думку Т. Гузенко та А. Адаменко, ефективна фінансова підтримка аграрного сектору потребує чіткого визначення стратегічних цілей та показників розвитку галузі, до яких належать: розширення ринків для вітчизняної сільськогосподарської продукції, сталий розвиток сільського господарства, підвищення конкурентоспроможності аграрних виробників і забезпечення

продовольчої безпеки. Унаслідок сукупного впливу зазначених факторів (див. рис. 1.1), державне регулювання аграрного сектора стало невід’ємною складовою функціонування сільського господарства в умовах розвиненої ринкової економіки.

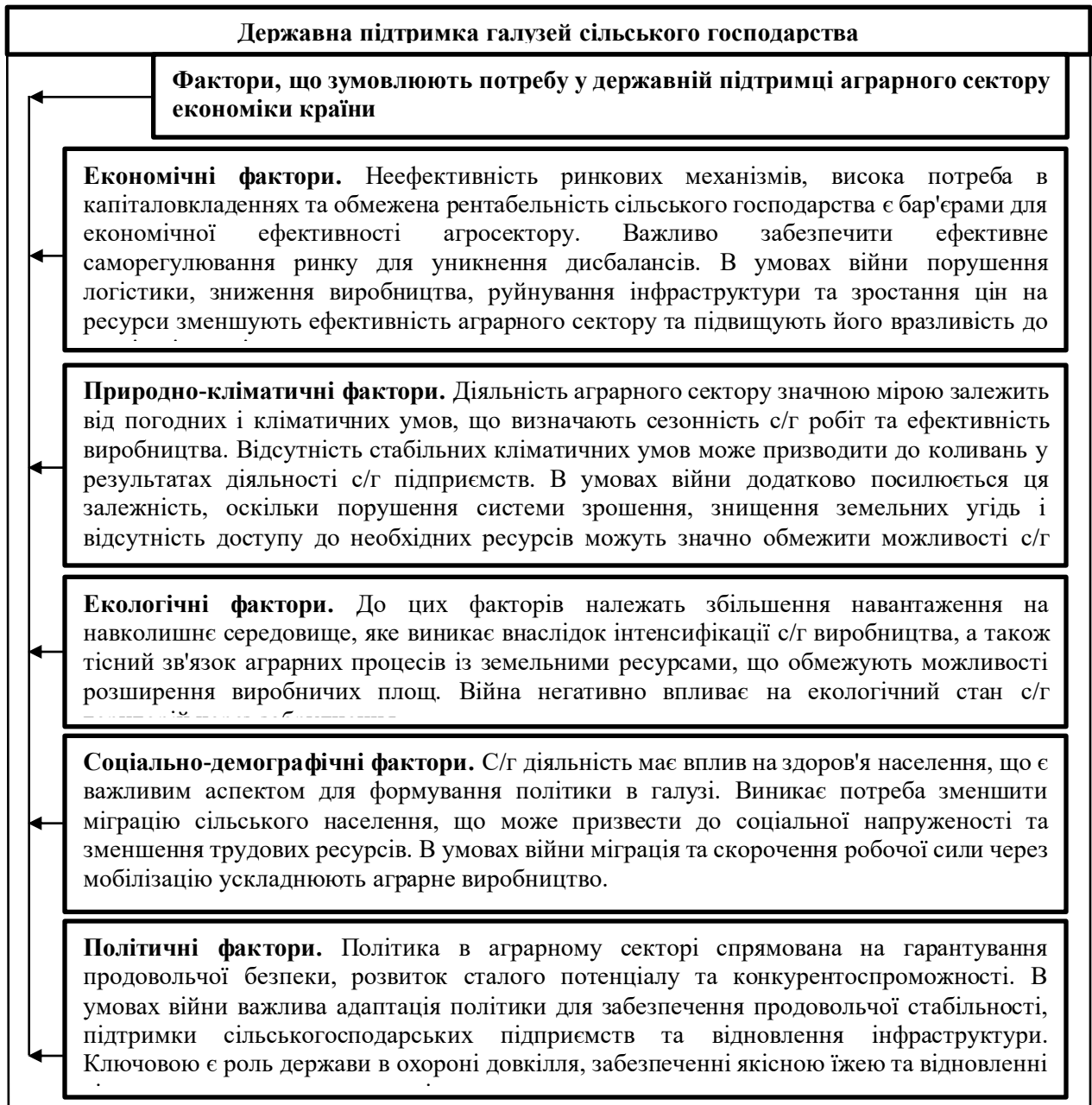

Рис. 1.1. Систематизація факторів, що обґрунтовують державну підтримку аграрного сектору

Джерело: сформовано автором на основі джерел [39; 155; 41; 156; 456; 145].

Причому зі становленням і подальшим ускладненням ринкових відносин система державного регулювання економіки не лише не втрачає своєї значущості, а й зазнає подальшої трансформації, стаючи більш складною та ефективною. На наш погляд, саме через механізми державного регулювання можливо забезпечити одночасне зниження витрат і зростання обсягів виробництва, що досягається шляхом функціонування системи цін, визначених чинним законодавством, а також через застосування інших економічних інструментів.

Крім того, активізація виробничої діяльності в умовах ринкової економіки можлива лише за умови зростання попиту на сільськогосподарську продукцію. Відтак, необхідним є відновлення купівельної спроможності населення, що створить передумови для сталого розвитку підприємств агропромислового комплексу. Аналіз міжнародного досвіду засвідчує, що ставлення до державного втручання в ринкову економіку зазнавало суттєвих змін на різних етапах її становлення та еволюції, відображаючи специфіку соціально-економічних умов кожного історичного періоду [279].

Ретроспективний аналіз державного регулювання економічних процесів свідчить, що його окремі елементи виникали паралельно із формуванням державних інституцій. Втручання держави у господарську діяльність мало на меті забезпечення стабільності соціально-економічного середовища, підтримку виробників, регулювання ресурсного розподілу та поповнення державної скарбниці за рахунок податків і зборів. Ретроспективний огляд регуляторних механізмів в аграрному секторі дозволяє простежити їх витоки ще з біблійних часів, коли у XVI ст. до н. е. документально зафіксовані заходи державного забезпечення продовольчих резервів під час неврожаїв. Ця концепція збереглася донині у вигляді сучасних державних продовольчих агентств, таких як Державне агентство з управління резервами України [260].

Аналіз історичних аспектів формування сутності та механізмів функціонування аграрного ринку демонструє, що витoki ринкових відносин у сільському господарстві беруть початок у найдавніші періоди людської цивілізації. Первинні форми товарообміну між землеробськими та скотарськими племенами ґрунтувалися на еквівалентному розподілі надлишкових продуктів праці відповідно до потреб учасників обміну. Даний процес характеризувався примітивністю організаційних механізмів та здійснювався безпосередньо між виробником і споживачем, що відображало архаїчну модель ринкової взаємодії.

Відсутність системного урахування трудових витрат у процесі формування вартості товарів на початкових етапах розвитку економічних відносин обумовлювала бартерний характер обміну, де ключовим критерієм взаємодії слугувала суб'єктивна оцінка корисності продуктів. Однак із поступовим ускладненням соціально-економічної структури суспільства та поглибленням суспільного поділу праці ринкові механізми зазнавали трансформації. Формування товарного виробництва стимулювало перехід від епізодичних актів обміну до систематизованих комерційних відносин, що сприяло виникненню стабільних економічних інститутів [165].

Вже у V ст. до н. е. держава активно втручалася у забезпечення продовольчої безпеки: Афінська політика передбачала регулювання імпорту зерна для запобігання продовольчим кризам [3]. Концептуальні засади ринкових процесів були сформульовані ще у працях Арістотеля, який визначив основні категорії економічної науки: поділ праці, товарний обмін, вартість, гроші та капітал. Його підхід до аналізу економічної діяльності ґрунтувався на принципах еквівалентного обміну, пропорційного розподілу ресурсів та необхідності існування приватної власності як фундаментального чинника ефективного господарювання. Дана концепція заклала основу для подальших економічних досліджень, які розвивалися в працях А. Сміта, Д. Рікардо, С. Сісмонді та К.

Маркса, де акцентувалася увага на ролі еквівалентності затрат праці у формуванні ринкових відносин.

У Римській імперії механізми державного регулювання сільського господарства передбачали зобов'язання для заможних громадян вкладати частину свого капіталу в аграрне виробництво, що мало на меті розвиток сільськогосподарської сфери та запобігання соціальним кризам. Також вводилися обмеження щодо експлуатації рабів, що частково регулювало аграрні відносини. У середньовічній Азії при феодальному устрої аграрний сектор регулювався шляхом стягнення рентних платежів із селян, водночас меліоративні землі залишалися державною власністю.

Фундаментальні засади державного регулювання аграрної економіки були закладені ще у XIII ст. Фома Аквінський (1224–1274) обґрунтовував необхідність державної підтримки сільськогосподарського виробництва та вважав, що держава повинна сприяти розвитку землеробства й допомагати малозабезпеченим за рахунок державного бюджету [246].

Важливим історичним прикладом державного регулювання аграрного сектору є політика Київської Русі, де здійснювався контроль за торгівлею сільськогосподарською продукцією, запроваджувалися мита, встановлення норм розподілу земельних ресурсів та оподаткування таких господарських об'єктів, як плуг, рало, двір і дворище. Державне втручання в аграрну економіку особливо активізувалося у XVII ст. за часів правління Б. Хмельницького, де його політика передбачала регулювання експорту товарів, обмеження вивезення дорогоцінностей, впровадження захисних мит та надання пільг місцевим підприємцям і купцям. Варто зазначити, що дані заходи стали важливими передумовами розвитку товарно-грошових відносин, нагромадження капіталу та активізації зовнішньоекономічних зв'язків [89]. Узагальнений аналіз історичних та сучасних теорій державного регулювання аграрного сектору представлено у додатку А, табл. А.1.

У процесі становлення ринкових відносин у XVII–XVIII століттях домінуючою економічною доктриною був меркантилізм, який обґрунтовував необхідність активного державного регулювання для сприяння розвитку торгівлі та промисловості в країні [89]. Меркантилістська парадигма ґрунтувалася на домінуванні зовнішньої торгівлі як ключового джерела збагачення держави, що зумовило орієнтацію регуляторних механізмів на накопичення фінансових ресурсів. Проте її розвиток стримувався відсутністю методологічного апарату реалізації основних принципів [264]. Подальша еволюція економічної думки привела до фізіократичної парадигми, яка надала пріоритет сільському господарству як головному фактору створення національного багатства. Це дозволило розширити розуміння економічних взаємозв'язків між секторами господарства. Важливим етапом стала поява класичної економічної парадигми, в рамках якої були сформовані фундаментальні економічні закони та розроблені теорії відносних і порівняльних переваг. Вони заклали основи практичних рекомендацій щодо структурної трансформації економіки відповідно до її виробничої орієнтації. Марксистська парадигма здійснила значний вплив на економічну теорію, особливо щодо питань природи вартості, капіталу та праці. Вона також досліджувала причинно-наслідкові зв'язки структурних змін в економіці. Водночас роль держави в цій концепції залишалася неоднозначною: від інструмента класової експлуатації до інституції, яка мала здійснити перехід до справедливого економічного устрою [89; 264]. Перехід до неокласичної парадигми ознаменував початок формування структурної політики як окремого напрямку державного регулювання. В її рамках ринковий механізм розглядався як основний інструмент забезпечення економічної рівноваги, а втручання держави обмежувалося створенням нормативно-правових умов для функціонування ринку. Важливим напрямом розвитку неокласичної думки став монетаризм, що обґрунтовував використання грошово-кредитних інструментів як ключового засобу регулювання економічних структур.

Однак із подальшим розвитком ринкових відносин відбувалося посилення ролі підприємницького класу, що зумовило перегляд підходів до державного втручання в економічні процеси. Державне регулювання стало сприйматися як фактор, що обмежує підприємницьку ініціативу, що, своєю чергою, сприяло поширенню в кінці XVIII століття ідей економічного лібералізму, які заперечували доцільність втручання держави в економіку. Системне обґрунтування принципів економічного лібералізму було здійснене А. Смітом, який наголошував на тому, що економічна система функціонуватиме ефективніше за умови мінімального державного втручання. Основною рекомендацією в межах його концепції стала політика *laissez-faire*, що передбачала невтручання держави у функціонування ринкових механізмів. Послідовниками А. Сміта стали представники класичної економічної школи, зокрема Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, Д. Мілль, А. Маршалл, які розвинули його теоретичні засади. Подальший розвиток класичних ідей знайшов відображення в сучасних неокласичних концепціях, зокрема монетаризмі та теорії раціональних очікувань, що зберегли фундаментальні положення про саморегульовальну природу ринкової економіки. Водночас навіть представники класичної школи визнавали, що певні сфери економіки не можуть ефективно функціонувати виключно за ринковими законами. Зокрема, це стосується виробництва суспільних благ, що споживаються колективно (*public goods*). У таких випадках держава має забезпечувати їх виробництво та організовувати механізми їх фінансування за рахунок громадян [89; 264].

Важливим етапом у розвитку державного регулювання ринкової економіки стало формування кейнсіанської теорії. Видатний англійський економіст Дж. М. Кейнс, ідеї якого спричинили так звану «кейнсіанську революцію», запропонував концепцію державного втручання як необхідного інструменту подолання економічних криз. Він довів, що економічна система не має внутрішніх механізмів для автоматичного подолання кризових явищ, а отже, для

забезпечення макроекономічної рівноваги необхідна активна державна політика, спрямована на балансування сукупного попиту і сукупної пропозиції [77]. Використання фіскальної політики дозволило активізувати інноваційні процеси, розбудову інфраструктури та підтримку ділової активності, що заклало основу для формування активної структурної політики, що передбачає державне планування та використання інструментів селективної підтримки окремих секторів економіки [264].

Подальший розвиток ринкової економіки у другій половині ХХ століття засвідчив зростання масштабів державного втручання в економічні процеси та посилення ролі держави в регулюванні ринкових відносин. Водночас загальновизнаним залишається той факт, що максимальна економічна ефективність досягається за умови функціонування конкурентного ринкового механізму. У зв'язку з цим сучасна державна політика має бути спрямована не на пряме коригування ринкових процесів, а на створення сприятливих умов для їхнього ефективного функціонування. Державне регулювання повинно застосовуватися там, де це є об'єктивною необхідністю, тоді як конкуренція має підтримуватися у всіх сферах, де її існування можливе [279].

Початок 1980-х років ХХ століття став важливим етапом розвитку науково-методичних підходів до організації державного регулювання структурних трансформацій. Саме в цей період структурна політика вийшла на самостійний рівень в системі державного регуляторного апарату. Це зумовлено необхідністю вирішення кризових економічних проблем, що виникли внаслідок загальних економічних труднощів того часу. Антикризова спрямованість на початкових етапах структурної політики полягала в селективному сприянні розвитку пріоритетних галузей. Однак, ці процеси швидко перейшли за межі антикризового регулювання, формуючи нові механізми структурних змін, які часто не обмежувалися лише кризовою ситуацією [53].

У XX ст., особливо в 1990-х роках, із появою інтернет-економіки, акценти державної регуляторної політики змістилися на фінансові інструменти, що використовувалися як на рівні окремих галузей, так і на макроекономічному рівні. Інформаційно-технологічна революція сприяла формуванню нової економічної парадигми, орієнтованої на глобалізацію, зменшення бар'єрів у міжнародній торгівлі та зниження трансакційних витрат. З розвитком економічних систем державне регулювання аграрного сектору зазнавало суттєвих трансформацій, що зумовило появу нових, більш складних механізмів впливу.

Аналіз історичних фактів свідчить, що моделі державного регулювання економічних процесів, включно з аграрним сектором, мають довготривалий еволюційний характер. Трансформація форм державного устрою, господарських систем та інституційних механізмів у поєднанні з глобалізацією світового економічного простору зумовила необхідність перегляду традиційних теорій регулювання. Динамічність економічного розвитку потребує безперервного вдосконалення механізмів державного управління аграрною сферою задля забезпечення національної продовольчої безпеки та сталого розвитку галузі.

Проте, за період незалежності України не вдалося досягти суттєвих структурних змін у діяльності аграрного сектору, що пояснюється складними політико-економічними умовами його розвитку. Наявність численних викликів вимагає впровадження нових підходів до державного регулювання, спрямованих на створення стійкої аграрної політики, що відповідатиме сучасним викликам економічного середовища.

В умовах економічної нестабільності одним із ключових чинників активізації сільськогосподарської діяльності є ефективне державне регулювання аграрного сектору економіки, що передбачає систематизацію його складових. Протягом останніх років економічна система України зазнала значної трансформації, що проявилось у зміні виробничих відносин, модифікації

взаємодії між суб'єктами господарювання, державою та інвесторами, а також у переформатуванні соціально-економічних процесів. Вказані зміни обумовлюють необхідність постійного коригування чинних регуляторних механізмів, а також розробки нових підходів і технологій державного управління розвитком суспільства.

Варто відзначити, що державне регулювання аграрного сектору економіки має бути орієнтоване на реалізацію цілей державної аграрної політики. Впровадження ефективного регулювання цього сектора потребує чіткої системи, яка визначає механізми та алгоритми здійснення регуляторного впливу. Визначено, що регулювання є динамічним процесом, тоді як система державного регулювання – це комплекс заходів, спрямованих на управління зазначеним процесом.

Перед обґрунтуванням ефективної моделі державного регулювання аграрного сектору економіки України доцільним є проведення аналізу наукових підходів до дефініції цього поняття. Зокрема, С. І. Урба трактує державне регулювання аграрного сектору як сукупність економічних, організаційно-правових і соціальних заходів економічної політики держави, спрямованих на забезпечення стабільного розвитку багатофункціонального сільського господарства, що гарантує продовольчу безпеку країни та підвищує конкурентоспроможність на світовому аграрному ринку [53].

Васильєва Л. М. у своїй монографії підкреслює, що державний вплив на аграрний сектор реалізується через комплекс заходів економічного регулювання, спрямованих на виробництво, переробку та реалізацію сільськогосподарської продукції, збереження продовольчої безпеки та усунення диспропорцій у розвитку галузі [38]. Алейнікова О. В. визначає державне регулювання як сукупність заходів, які скеровують діяльність аграрних товаровиробників відповідно до пріоритетів, визначених державними органами влади [3]. Зважаючи на сучасні виклики, актуальним є включення до системи державного

регулювання аграрного сектору чинників глобального економічного середовища, що дозволяє переглянути традиційні інструменти впливу, зокрема податкову політику, у контексті побудови ефективної моделі державного регулювання економіки. Високий рівень результативності регуляторних механізмів можливий лише за умови гармонізації інтересів держави, бізнесу та інвесторів. Крім того, ефективне державне регулювання має враховувати соціальні аспекти, включаючи потреби населення, територіальних громад, особливо в сільській місцевості, а також загальнодержавні економічні інтереси.

Сучасна державна політика в аграрному секторі спрямована на створення умов для інноваційного розвитку та покращення екологічності виробництва, оскільки екологічні вимоги набувають дедалі більшої ваги у стратегіях державного регулювання. Зростаюча роль екологічної безпеки та сталості сільськогосподарського виробництва є відповіддю на зростаючий попит споживачів на екологічно чисту та конкурентоспроможну продукцію. Потреба в державному регулюванні в аграрній сфері зумовлена кількома ключовими аспектами. Це, перш за все, потреба забезпечення продовольчої безпеки, зниження рівня конкурентоспроможності продукції та продуктивності в агросекторі, а також неадекватний рівень оплати праці для працівників у сільських місцевостях, що загострює соціальні проблеми у галузі. Сучасні умови вимагають змін та посилення державного впливу на аграрний сектор для сприяння сталому розвитку сільської економіки, особливо в умовах глобальних економічних викликів та війни, що ставлять під загрозу стабільність виробництва та розвитку.

Урахування цих аспектів вимагає ухвалення нових стратегій та ефективних заходів для підтримки таких специфічних галузей, як равликове виробництво та аквакультура, що є важливою складовою частиною національної економіки. Посилення ролі державного втручання є необхідним для вирішення цих проблем та розвитку сільськогосподарського потенціалу. Тим не менш, важливо, щоб

збільшення впливу держави на аграрний сектор супроводжувалося впровадженням гнучких та інноваційних стратегій, які дозволять підвищити ефективність розвитку галузі в умовах сучасного економічного середовища. Лише через взаємодію державного регулювання та практичних рішень можна забезпечити стійкий і ефективний розвиток аграрної економіки.

Як зазначають Симоненко Л. І. в роботі «Використання теоретичних моделей розвитку сільського господарства для формування аграрної політики в Україні» та Захарін О. В. і Сайкевич М. І. у праці «Управління структурою виробництва в аграрному секторі» [258], сільське господарство є важливим джерелом потенційного економічного зростання. Однак, проблеми, пов'язані зі сировинною структурою аграрного експорту, обмежують ефективне використання потенціалу сектора. Збільшення частки обробленої продукції в аграрному експорті дозволить зменшити залежність від сировинних товарів і підвищити додану вартість національної продукції. Однак акцент на аграрній спеціалізації створює ризики технологічної обмеженості економіки та підвищує вразливість до коливань ринкових цін, що може призвести до негативних наслідків для виробників та всього аграрного сектору [258].

У контексті сільськогосподарського розвитку, державне регулювання потребує комплексного підходу для досягнення збалансованого зростання галузей, що забезпечить конкурентоспроможність продукції на ринку. Статівка А. М. у своїй роботі також підкреслює важливість трьохрівневої системи правового забезпечення державного регулювання аграрних відносин, яка дозволяє уникнути колізій між аграрним та галузевим законодавством, а також враховувати специфіку аграрного виробництва [263].

Згідно з дослідженнями Черкаська В. В., однією з ключових складових державного регулювання аграрного сектору в умовах переходу до ринкових відносин є забезпечення матеріально-технічної бази та виробничого обслуговування сільськогосподарських підприємств [279; 280]. Крім того,

Черкаська В. В. підкреслює, що система державного регулювання розвитку аграрного сектора передбачає поєднання трьох основних форм: протекціоністської, яка орієнтована на захист вітчизняних товаровиробників; ринкової, що забезпечує гарантований збут сільськогосподарської продукції; та програмної, яка спрямована на підтримку заходів, що підтримують технічне переозброєння господарств і адаптацію їх спеціалізації до вимог ринку [280].

У контексті механізмів державного регулювання аграрної сфери України важливу роль відіграє прискорення процесу просування продукції від виробника до споживача, що, у свою чергу, сприяє отриманню прибутку українськими сільськогосподарськими виробниками від реалізації їх продукції. Зокрема, це пов'язано з використанням економіко-правових інструментів, спрямованих на наближення вітчизняної аграрної політики до європейських стандартів, що є актуальним відповідно до сучасних вимог суспільства. На думку Несененка П. П., ці механізми сприяють реалізації єдиної стратегії, що відповідає потребам інтеграції України в європейський аграрний простір [150].

Окрім того, Михайленко О. Г. зазначає, що застосування адміністративних методів регулювання є доцільним, коли ринкові механізми та економічні інструменти державного регулювання виявляються недостатньо ефективними або діють занадто повільно. Економічне регулювання в аграрному секторі має на меті забезпечення економічних інтересів товаровиробників та стимулювання розвитку різних видів діяльності в аграрній сфері відповідно до вимог суспільства. Воно включає різноманітні заходи, такі як податкову, цінову і соціальну політику, кредитування та страхування сільського господарства, бюджетне фінансування, а також регулювання зовнішньоекономічних зв'язків [129].

Економічні заходи державного регулювання сільського господарства охоплюють різноманітні інструменти, серед яких закупівля сільськогосподарської продукції, регулювання цін, пільгове кредитування

інвестиційних проєктів, страхування врожаю, надання дотацій на харчові продукти, диференціація тарифів на транспортування продукції, а також субсидії для сільськогосподарських ферм. Для досягнення ефективного регулювання в цих галузях важливо забезпечити синергію економічних і адміністративних методів, враховуючи специфіку кожної з них та необхідність гнучкого підходу. Такий комплексний підхід дозволяє створити умови для вирішення викликів аграрного та рибного секторів, забезпечуючи їх стабільний розвиток.

Водночас, в сучасних ринкових відносинах важливим є вплив ринкових важелів на діяльність суб'єктів господарювання. Державне регулювання, у свою чергу, модифікує або посилює домінуючий вплив ринку. Успішні тенденції можуть бути позитивно підкріплені завдяки державній підтримці у формуванні гнучких організаційних структур в аграрній сфері, що дозволяє оперативно реагувати на зміни в ринкових умовах. Організація господарств на принципах кооперації, зокрема в обробці, зберіганні та продажу сільськогосподарської продукції протягом маркетингового року, створює умови для зростання реалізаційних цін без прямого втручання з боку держави. Сезонні коливання цін і зміни ринкової кон'юнктури будуть враховуватися при визначенні обсягів реалізації продукції. Збільшення пропозиції продукції в періоди високих цін сприятиме їх стабілізації, що зменшить необхідність у державному регулюванні цін на різні категорії сільськогосподарської продукції [91].

Історично державне регулювання економічних процесів здійснювалося незалежно від форми державного устрою чи рівня економічного розвитку країни. У різні історичні періоди держава відігравала ключову роль у стимулюванні економічної активності або ж у встановленні обмежень для бізнес-структур з метою підтримки національних виробників та інвесторів, як внутрішніх, так і зовнішніх. Відтак, сучасні механізми регулювання мають базуватися на врахуванні історичних закономірностей та адаптації до глобалізаційних викликів економічного розвитку [260].

Узагальнюючи вищезазначене, можна стверджувати, що історичний досвід державного регулювання аграрного сектору, починаючи від Київської Русі та завершуючи політиками XVII–XVIII століть, демонструє постійну еволюцію підходів до управління сільським господарством. Протягом цих періодів державне втручання було спрямоване на захист внутрішнього ринку, стимулювання економічного зростання та збереження соціально-економічної стабільності через митну політику, регулювання землекористування та підтримку внутрішнього виробництва. Однак, із розвитком ринкових відносин, державне регулювання зазнало значних змін, зокрема через перехід від меркантилістських ідеалів до класичних та неокласичних підходів, що акцентували увагу на мінімізації втручання держави. Роль держави в аграрному секторі залишається важливою, оскільки вона забезпечує інфраструктурну підтримку, регулювання важливих економічних процесів та захист соціальних інтересів. Отже, розвиток теорій державного регулювання аграрного сектору відображає комплексну взаємодію економічних, соціальних і політичних факторів, що визначають ефективність сільськогосподарських політик у різні історичні періоди.

Таким чином, еволюційний розвиток наукових поглядів щодо регулювання аграрного ринку відображає поступове удосконалення підходів до забезпечення ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств та адаптації до змінних економічних умов, від початкової орієнтації на антикризові заходи до сучасних моделей, що інтегрують інновації та стійке управління ресурсами, наукові підходи стали більш комплексними та взаємопов'язаними, сприяючи сталому розвитку аграрного сектору.

1.2. Теоретичні основи регулювання аграрного ринку

Сучасний аграрний ринок вирізняється складною структурою та високою мінливістю, у межах якої співвідношення попиту і пропозиції відіграє ключову роль у підтриманні сталого розвитку та забезпеченні продовольчої безпеки держави. В умовах посилення глобалізаційних процесів, зростаючої кліматичної нестабільності й збільшення чисельності населення, аграрна галузь постає перед новими завданнями, що потребують глибокого осмислення теоретичних засад функціонування механізму попиту і пропозиції в межах аграрного ринку.

Формування стабільно діючих аграрних ринків орієнтоване на вирішення ключових соціально-економічних проблем – задоволення потреб населення у продуктах харчування в належній кількості, асортименті та якості, що є запорукою належного рівня життя та охорони здоров'я [120]. Аграрний ринок являє собою складну систему, що включає низку спеціалізованих сегментів і формує всередині себе мережу виробничих та економічних зв'язків між основними суб'єктами, які забезпечують безперервний рух товарних потоків від виробника до кінцевого споживача. Відмітною ознакою цього ринку є його здатність забезпечувати внутрішню динаміку задля ефективної реалізації єдиного процесу виробництва та збуту аграрної продукції [90].

Як відзначають С. М. Кваша та Д. В. Червоний, аграрний ринок являє собою систему економічних відносин, що формуються в процесі виробництва, реалізації та споживання сільськогосподарської продукції, структурно представлений товарними ринками, які виступають його сегментами, функціонування яких базується на конкурентних засадах із множинністю суб'єктів господарювання, що, за незначними винятками, унеможливорює монопольний контроль над окремими видами аграрної продукції [380].

Відповідно до трактування В. І. Семчика, аграрний ринок розглядається як простір товарного обігу, в межах якого відбувається взаємодія між продавцями

та споживачами у формі обміну продукцією, що є результатом діяльності сільськогосподарських виробників. Такий обіг здійснюється у визначених локаціях та в установлених форматах через укладання та реалізацію договорів купівлі-продажу, а також інших договорів цивільно-правового характеру на добровільній, погодженій основі між учасниками [257].

Ю. С. Коваленко описує аграрний ринок як цілісну інституційну систему, що включає механізми, ресурси та організаційні структури, які покликані здійснювати управління та координацію агропромислової діяльності держави. Основою функціонування цієї системи виступають процеси обміну, котрі спрямовані на задоволення запитів кінцевого споживача [101].

У контексті узагальненого трактування В. Г. Андрійчук тлумачить аграрний ринок як комплекс товарно-грошових зв'язків, що формуються між продавцями й покупцями сільськогосподарських товарів, харчової продукції, аграрних технологій, засобів виробництва, а також науково-технічних розробок, які застосовуються в агропромисловому комплексі [4; 5; 88]. У даній інтерпретації підкреслюється багатогранність ринкової взаємодії та наявність різних її складових.

На думку Л. Левківської, аграрний ринок варто розглядати як об'єднання низки спеціалізованих товарних підсистем, які функціонують задля підтримки процесу виробництва та забезпечення вільного переміщення сільськогосподарської продукції. У такому контексті аграрний ринок постає як сфера взаємин, що склалися між суб'єктами аграрного виробництва, підприємствами промислового сектору та іншими споживачами аграрних товарів.

Ключовим чинником становлення аграрного ринку виступає наявність його структурних компонентів, які відзначаються багатоманітністю збутових каналів, форм реалізації, типів посередників та категорій споживачів, а також розвиненою мережею сервісного забезпечення, зокрема інформаційної

підтримки суб'єктів виробничої діяльності. Побудова впорядкованої, прозорої та ефективно функціонуючої аграрної ринкової системи з потужною інституційною основою, здатною гармонізувати інтереси як виробників, так і кінцевих споживачів аграрної продукції, можлива лише за умови існування відповідної інфраструктури. До неї належать біржові платформи, торговельно-закупівельні установи, аграрні логістичні центри та інші ринкові інституції. Серед основоположних передумов, що забезпечують стабільне та результативне функціонування аграрного ринку, варто виокремити: широку представленість аграрних товаровиробників, наявність платоспроможного попиту з боку споживачів, високий рівень розвитку інфраструктурних складових, ефективне конкурентне середовище, а також чітке правове регулювання економічних взаємовідносин у межах аграрної сфери [90].

Аграрний ринок виконує комплекс взаємопов'язаних функцій, що є визначальними для його стабільного функціонування та прогресивного розвитку. До ключових функціональних складових цього ринку належать: стимулювальна, інформаційна, цінорегулювальна, контрольна, компенсаторна, відтворювальна, інтеграційна, комунікативна, регулювальна та санаційна (див. додаток А, рис. А1). Зазначені функції перебувають у постійній взаємодії, забезпечуючи ефективність ринкових механізмів, формуючи сприятливе середовище для сталого розвитку аграрного сектору, задоволення потреб споживачів у продовольстві та зміцнення продовольчої безпеки держави.

Серед зазначених функцій центральне місце посідає відтворювальна функція, оскільки саме вона забезпечує системне оновлення виробництва сільськогосподарської продукції з метою задоволення потреб населення у харчових ресурсах на стабільному рівні, що є фундаментом продовольчої безпеки країни. Регулювальна функція аграрного ринку виконує роль збалансування попиту і пропозиції як за обсягами реалізації, так і за ціновими параметрами, сприяючи стабільності товарного обігу. Інформаційна функція виявляється у

забезпеченні економічних суб'єктів достовірними відомостями про ринкові тенденції, фактичні витрати виробництва, рівень суспільно необхідного споживання, асортимент і якість сільськогосподарських товарів та послуг. Санаційна функція виконує селективну роль у ринковому середовищі, сприяючи витісненню малоефективних та економічно нестабільних господарських одиниць шляхом дії конкурентійних механізмів, водночас відкриваючи можливості для зростання конкурентоспроможних та інноваційно орієнтованих підприємств [120]. Тож, аграрний ринок слід розглядати як систему взаємодії підприємницьких структур, об'єднаних спільною метою – задоволення суспільних потреб у харчовій продукції, що безпосередньо корелює з реалізацією стратегічного завдання – гарантування продовольчої безпеки держави.

Формування попиту і пропозиції на аграрному ринку є процесом, який має свої власні специфічні ознаки, які здійснюють суттєвий вплив на функціонування даного ринку. Сили пропозиції визначаються аспектами виробництва, тоді як сили попиту пов'язані зі споживанням продукції. Незважаючи на взаємне протистояння, ці сили тісно взаємопов'язані між собою, які у свою чергу можна порівняти із двома силами, що діють у протилежних напрямках. У процесі взаємодії сил попиту та пропозиції на ринку виникає урівноваження, що у більшості випадків визначається як ринкова рівновага. Цей стан може бути стійким лише на певний час, оскільки в ринковій системі постійно відбуваються процеси, які порушують цю рівновагу, і вона може змінюватись в наступних періодах. Важливим аспектом є те, що врівноваження сил попиту та пропозиції може виникати як самотійно, так і під впливом регулюючих заходів держави. Значна чисельність науковців відзначають на важливості установлення стану ринкової рівноваги, а з точки зору суспільства, ключовим є формування механізму підтримання стану ринкової рівноваги [88].

Структура аграрного ринку репрезентується як складноорганізована система, що формується з цілого комплексу взаємозалежних та

взаємодоповнюючих підсистем, серед яких виокремлюються: платоспроможний попит споживачів, пропозиція аграрної продукції, сільськогосподарське виробництво, елементи ринкової інфраструктури, а також механізми державного та недержавного регулювання [4]. У Додатку А., на рис. А2. представлено схему структури формування аграрного ринку, яка ілюструє багаторівневу систему з широким колом учасників і компонентів, де центральну роль відіграє саме платоспроможний попит як системоутворювальний чинник усього ринкового механізму.

Аграрний ринок охоплює не лише виробництво сільськогосподарських товарів і послуг, але й відображає специфіку функціонування окремих галузей у контексті сучасної ринкової економіки. Його складовими виступають галузеві сегменти, які охоплюють продукцію рослинництва й тваринництва, зокрема ринки зерна, молочної, м'ясної, овочевої та плодовоовочевої продукції тощо [86]. Внутрішня структура аграрного ринку формується через товарні ринки — окремі підсистеми, на яких здійснюється реалізація сільськогосподарської продукції та харчових товарів, що обумовлює його багатогалузевий характер.

Інфраструктурна складова аграрного ринку — це система елементів, що безпосередньо взаємодіє з економічними агентами (споживачами, біржовими структурами, гуртовими продовольчими майданчиками, муніципальними ринками, логістичними мережами аграрного бізнесу тощо), акумулюючи інформаційні сигнали попиту та відображаючи динаміку ринкових цін на аграрну продукцію. Водночас підсистема пропозиції забезпечує наявність необхідного обсягу сільськогосподарських і харчових товарів для задоволення суспільного попиту, що є критично важливим чинником у забезпеченні продовольчої безпеки країни.

З позицій функціонування аграрного ринку в системі агробізнесу, він відповідає базовим характеристикам конкурентного середовища, зокрема високій чисельності учасників з обох боків ринку — виробників і споживачів,

жоден з яких окремо не має можливості здійснювати визначальний вплив на формування ціни або обсяг реалізації конкретного виду продукції. Основні суб'єкти ринку — це малі сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства та домогосподарства, які в більшості випадків функціонують у межах досконалої конкуренції. Водночас за умови концентрації виробництва та наявності власної інфраструктурної бази окремі з цих учасників можуть формувати домінантні позиції в межах окремих товарних сегментів, що зумовлює варіативність ринкових взаємозв'язків між продавцями й покупцями [121].

Суб'єкти господарювання на аграрних ринках представлені не лише виробниками сільськогосподарської продукції, але й суб'єктами ринкової інфраструктури, які включають в себе заготівлю, зберігання, транспортування, переробку та реалізацію. Розуміння цього є ключовим для встановлення збалансованих взаємовідносин між суб'єктами ринку, а також важливо враховувати при цьому специфіку формування пропозиції сільськогосподарської продукції на різних аграрних ринках, беручи до уваги їхні природні та організаційно-технологічні особливості [88].

Відповідно до концептуального бачення, сформульованого В. Г. Андрійчуком, функціонування аграрного ринку ґрунтується на дотриманні фундаментальних ринкових засад, зокрема: дії закону попиту й пропозиції, забезпеченні свободи підприємницької діяльності, ринковому механізмі формування цін, рівноправному становищі суб'єктів господарювання, а також на їхній конкуренції за споживача в умовах відкритого ринкового середовища [5; 6]. Л. В. Дейнеко, А. О. Коваленко, П. І. Коренюк, Е. І. Шелудько акцентують увагу на різних принципах, таких як забезпечення умов конкуренції, рівність всіх форм власності перед законом, вільний вибір напрямку і порядку господарської діяльності, сприяння суспільній відповідальності бізнесу та досягнення ринкової рівноваги й системи для її підтримання [243].

Попит визначається як платоспроможна потреба покупця у конкретному товарі, яка виражена в грошовому еквіваленті. Також, під попитом розуміють суму, яку покупець готовий витратити на необхідне йому благо [78]. Під обсягом попиту економісти визначають кількість певного товару, яку конкретний споживач готовий придбати протягом певного часу і за певних умов (враховуючи ціну товару, власні уподобання, доходи).

Максимальна ціна, яку споживач готовий заплатити за певний обсяг товару називають ціною попиту. Важливо відзначити, що чим нижча ціна на сільськогосподарську продукцію, тим більший попит на неї, і навпаки. Закон попиту формулює принцип, згідно з яким зменшення ціни призводить до збільшення обсягу попиту, а підвищення ціни – до його зменшення. Важливо враховувати, що дане співвідношення є не завжди лінійним. Дане визначення закону попиту було введено англійським економістом А. Маршаллом. У сучасній літературі під законом попиту розуміється обернена залежність між ціною та обсягом попиту на блага протягом певного періоду [47].

Дуже цікавий аспект виникає при розгляді процесу формування попиту на аграрну продукцію, оскільки він знаходиться в залежності від множини факторів. Кожен споживач має свій власний погляд на товар, власні вподобання та шкалу цінностей і старається обрати найбільш привабливі товари чи послуги. Аналіз різних поглядів експертів у галузі економіки та маркетингу щодо ключових факторів формування попиту на агропродукцію представлені у (див. додаток А, табл. А2). Пропозиція визначається як асортимент товарів, доступних для покупця протягом певного часу за конкретною ціною, і вона знаходить своє відображення в кількості продукції, що виробляється та пропонується на ринку протягом визначеного періоду та ціни.

Закон пропозиції стверджує, що підвищення ціни на агропродукцію призводить до зростання її обсягу, тобто визнаємо тісний зв'язок між ціновим фактором і обсягом пропозиції. Наприклад, у зв'язку із збільшенням надоїв

молока можливе зниження його ціни. Сільське господарство, де діють численні підприємства, що виробляють аналогічні продукти не мають можливості впливати на попит та рівноважні ціни через свою обмежену ринкову владу.

Сільськогосподарські підприємства розробляють свої виробничі та маркетингові стратегії, враховуючи той факт, що цінова динаміка агропродукції та ресурсів, які вони закупають, формується під впливом зовнішніх факторів, над якими кожен окремих сільськогосподарський виробник має обмежений або невеликий контроль [5].

У сфері реалізації сільськогосподарської продукції існують різні категорії споживчого попиту, які умовно можна розділити на декілька видів: макропопит, який охоплює попит на сировину і харчові продукти; мікропопит, який націлено на конкретні групи товарів, зазвичай, ексклюзивні; міський попит, що стосується всіх харчових продуктів незалежно від рівня доходів сімей; сільський попит, що націлений на продукцію переробки; попит окремих соціальних груп населення. Загалом, поведінка споживачів та вплив закону попиту пояснюються через два ключові економічні концепти: ефект доходу та ефект заміщення. Баланси попиту і пропозиції, взаємодія яких уможлиблює оцінку ситуації на ринках аграрної продукції, можуть бути розглянуті в двох вимірах: фактичному та прогнозному. Фактичні баланси попиту та пропозиції конструюються на основі показників статистичної звітності, адміністративної та відомчої інформації, а також даних, зібраних у процесі обстежень та досліджень. Основна мета цього підходу полягає у визначенні фактичного стану ринків аграрної продукції на певний період часу. У випадку прогнозних балансів попиту та пропозиції використовуються методи аналізу та експертні оцінки. Прогнозні баланси дозволяють аналізувати і передбачати зміни у взаємодії попиту та пропозиції на аграрних ринках, а також адаптувати стратегічні рішення до можливих варіантів розвитку подій. При формуванні як фактичних, так і прогнозних балансів, необхідно дотримуватися

принципової схеми взаємодії попиту та пропозиції, де сума обсягів пропозиції ринку дорівнює сумі обсягів попиту в умовах рівноваги:

$$\text{ПОПИТ} = \text{ПРОПОЗИЦІЇ} \quad (1)$$

Дана схема докладно розкриває основні елементи обсягу пропозиції, включаючи зміну запасів, власне виробництво та імпорт (ввезення):

$$\text{ПРОПОЗИЦІЯ} = \text{ЗМІНА ЗАПАСІВ} + \text{ВЛАСНЕ ВИРОБНИЦТВО} + \text{ІМПОРТ} \quad (2)$$

З свого боку, обсяг попиту складається з внутрішнього споживання та експорту (вивезення), визначаючи обсяги, які суспільство готове витратити на споживання та зовнішні торговельні операції.

$$\text{ПОПИТ} = \text{ВНУТРІШНЄ СПОЖИВАННЯ} + \text{ЕКСПОРТ} \quad (3)$$

У таблиці АЗ (додаток А) представлена методика складання балансів попиту і пропозиції сільськогосподарської продукції та продовольства, яка сформована Міністерством економіки України [137]. С. М. Кваша та Д. В. Червоний відзначають, що формування попиту та пропозиції на аграрних ринках, що є об'єктом інтенсифікованого наукового дискурсу протягом останнього десятиліття, детермінується асинхронністю часової диференціації пропозиції сільськогосподарської продукції відносно стабільнішої траєкторії попиту. Вищезазначена тенденція індукує циклічні флуктуації у вигляді надлишкової пропозиції або дефіциту, вимагаючи імплементації адаптивних стратегій управління складською інфраструктурою, тоді як механізми ринкової рівноваги активізуються через цінові регулятиви. На них з боку пропозиції впливають мультифакторні екзогенні та ендогенні детермінанти, зокрема кліматичні аномалії, варіативність темпів експансії зернового виробництва та волатильність енергетичних ресурсів. Що ж стосується попиту, то він підлягає трансформаційним ефектам демографічної динаміки та еволюції рівня соціоекономічного благополуччя, що спричиняє структурні модифікації у парадигмі споживчої поведінки, віддзеркалюючись у зміні кількісних та якісних параметрів харчової кон'юнктури [380].

Стан ринкової рівноваги характеризує збалансованість попиту та пропозиції. Узагальнення наукових джерел [5; 101; 123; 275] дозволяє описати ринкову рівновагу попиту та пропозиції на аграрному ринку з різних перспектив. З економічного погляду, це стан гармонії між попитом і пропозицією на всі види ресурсів. З точки зору забезпечення раціональних економічних пропорцій між попитом та пропозицією, а також між нагромадженням і споживанням, це стан, в якому досягається рівноважний розвиток економіки, який досягається на основі стабільності цін та раціональному поєднанні товарної та грошової маси. З погляду рівня задоволеності економічних агентів, це означає відсутність стимулів для зміни їхньої поведінки. Для ринкових учасників це виявляється у задоволенні споживачів та продавців обсягом купівель і продажів, де при цьому досягається відповідне їхнє задоволення з-за стабільних рівнів цін.

Взаємодія різноманітних факторів, що виникають як внаслідок внутрішніх, так і зовнішніх впливів, спричиняє різноманітні зміни в економіці, впливаючи на її різні стани. Один із таких станів, який характеризує ринкову економіку, – це рівновага. Зміни в ринковому стані відображаються в коливаннях рівноваги, які можуть бути стійкими або нестійкими залежно від тривалості їх встановлення. Відсутність ринкової рівноваги може виникнути через нерівноважність між попитом і пропозицією – перевищення попиту над пропозицією або навпаки. Наприклад, з факту перевищення пропозиції над попитом можна зробити два висновки: перший – щодо можливості задоволення попиту на запропонований обсяг товару, інший – стосовно доцільності виробництва обсягу запропонованого товару.

Для вирішення цієї проблеми та узгодження інтересів між попитом та пропозицією може бути використано інструмент зміни ціни. Зменшення ціни може призвести до зменшення виробництва, але в той же час зробить товар більш доступним для споживачів, що у свою чергу здійснює вплив на активізацію попиту. Таким чином, важливо відзначити, що рівновага представляє собою

складний економічний процес, що відображає узгодження інтересів між попитом та пропозицією на ринку [88].

Як відзначає Філіпенко А., Баженова О., Поліщук Л. та Риляч Н. теоретична база дослідження попиту та пропозиції на аграрному ринку в умовах забезпечення продовольчої безпеки ґрунтується на концептуальних засадах макроекономічної моделі малої відкритої економіки, яка інтегрує ключові аспекти взаємодії внутрішніх та екзогенних економічних процесів.

В умовах аграрного ринку питання продовольчої безпеки корелює із забезпеченням макроекономічної рівноваги. Забезпечення збалансованого співвідношення попиту та пропозиції на аграрну продукцію виступає основною передумовою сталого розвитку, що формує стійкість ланцюгів постачання та ефективність використання економічного потенціалу. Такий підхід сприяє досягненню стратегічних цілей, орієнтованих на гарантування продовольчої незалежності та зміцнення національної економіки в умовах глобальної турбулентності [347].

Як обґрунтовує Жемойда О. В. [80], визначення точної реакції пропозиції на трансформацію економічних параметрів є практично недосяжним з огляду на багатофакторність впливу. У межах розробленого ним наукового підходу до класифікації ринків за ознакою необхідності державного втручання виокремлюються два концептуальних напрями. Перший стосується ринків зі станом відносної рівноваги, де інституційна роль держави має бути зведена до функцій спостереження та епізодичного втручання у виняткових кризових ситуаціях. Другий підхід охоплює ринки з надлишком пропозиції, обумовленим високим рівнем внутрішнього виробництва. У цьому контексті пріоритетними заходами державної політики є стимулювання експортної активності або сприяння зростанню платоспроможного попиту серед національного населення.

У подальшому аналізі Жемойда О. В. приділяє значну увагу теоретико-методологічним засадам формування пропозиції в рамках внутрішнього та

зовнішнього сегментів ринку агропродовольчої продукції. Ним підкреслюється доцільність урахування регіональної спеціалізації економіки, а також проведення оцінки ступеня концентрації виробництва, де дані аспекти визначаються ключовими для забезпечення системної збалансованості та ефективного функціонування аграрних ринків [81].

Аграрний ринок слід розглядати як з точки зору продавців, так і з позиції покупців, через перший випадок, для аграрного ринку характерною є чиста (досконала) конкуренція, у цьому випадку на ринку діє значна кількість незалежних виробників, які пропонують однорідну продукцію і не мають великого впливу на ринкову ціну через свою невелику частку на ринку.

Погляд на аграрний ринок з точки зору покупців, які часто поступаються в кількості продавцям, зазвичай веде до виникнення олігопсонії, іноді навіть монопсонії. Даний факт може бути пояснений тим, що деяка аграрна продукція може розглядатися як товар лише на ринку засобів виробництва, де відсутня конкуренція між покупцями. Наприклад, продукція технічних культур має свої особливості та виступає як товар тільки для відповідних переробних промислових підприємств.

Монопсонія може виявлятися у тих випадках, коли, наприклад, молокопереробні підприємства закупають молоко в особистих господарствах населення. Монопсоністами на первинному аграрному ринку визнані великі зернотрейдери та різноманітні постачальники засобів виробництва для сільськогосподарських підприємств, які встановлюють угоди на бартерній основі.

Останнім часом на первинному аграрному ринку неперервне існування монопсонії дозволяє пояснити сталий збитковий стан виробництва різних видів тваринницької продукції, низьку рентабельність, а у певних періодах, навіть загальну втрати прибутковості в галузі. Саме тому законодавчий захист виробників аграрної продукції від монопсонії визнається однією із

найсуттєвіших проблем у регулюванні ринкових відносин у сфері аграрного товарообміну.

Сільське господарство є практично єдиною галуззю господарського комплексу, економічні результати якого в значній мірі знаходяться в залежності від монопсонічної ринкової влади покупців на первинному ринку продуктів. Даний факт надає підстави висунути питання про необхідність прийняття спеціального антимонопольного нормативно-законодавчого акта, спрямованого на захист виробників сільськогосподарської продукції від монопсонії. Отже, цінова стратегія відіграє ключову роль серед регуляторів аграрної сфери, де зміни в цінах та ринкові кон'юнктури безпосередньо впливають на структуру виробництва та його трансформацію. Досягнення вищої продуктивності аграрного виробництва пов'язано із встановленням об'єктивних співвідношень цін на різні види сільськогосподарської продукції, де тільки при таких умовах аграрні виробники отримуватимуть правильні цінові сигнали і можуть адекватно планувати свою виробничу діяльність, що протегуватиме покращенню їхніх економічних результатів господарювання.

Важливо відзначити, що ринок матеріально-технічних ресурсів, через який аграрні виробники забезпечуються засобами виробництва, котрий по-факту є олігопольним ринком та навіть у деяких випадках монопольним ринком. Продавці на цьому ринку (підприємства першої сфери агропромислового комплексу, постачальники) встановлюють свої відносини з покупцями (аграрними виробниками), при цьому враховуючи власні інтереси.

Умови цінової еластичності попиту на сільськогосподарську продукцію та іммобільність ресурсів у сільському господарстві призводять до тенденції зниження цін на сільськогосподарську продукцію та, відповідно, доходів аграрних підприємств. Дана тенденція значно посилюється через олігополістичну, а іноді монопсонічну структуру аграрних ринків, що

виявляється у зменшенні частки сільськогосподарських товаровиробників у роздрібних цінах на продовольчі товари.

Дане підсилення виникає через те, що попит на сільськогосподарську сировину, як правило, менше еластичний, ніж попит на продовольчі товари, виготовлені з даної сировини. Значне зниження цін на аграрну продукцію призводить до серйозних економічних втрат для виробників, що у свою чергу здійснює вплив не тільки в короткостроковому, але і в довгостроковому періоді.

Негативний резонансний ефект від відсутності збалансованості у макроекономічних показників проявляється особливо в тому, що аграрні підприємства та особисті господарства відмовляються утримувати корів, молодняк великої рогатої худоби та свиней, що у свою чергу призводить до масового зменшення чисельності тварин. Дана тенденція порушує сировинну базу агропереробної промисловості та обмежує можливість сільськогосподарських товаровиробників отримувати стійкі доходи у довгостроковій перспективі [17].

Еластичність попиту за доходом на харчові продукти має свою особливість: для певних товарів асортименту вона може бути від'ємною, тоді як для інших – навпаки. Із зростанням доходів населення еластичність попиту на харчові продукти низької якості та малокалорійних зменшується, в той час як споживання дорогих продуктів розширюється, тим самим, розширюючи асортимент споживання. Еластичність попиту на агропромислову продукцію за доходами залежить від різних чинників, таких як значущість певного товару для сімейного бюджету та його належності до предметів розкоші або первинної необхідності [47]. Співвідношення попиту на товари та послуги у домогосподарствах визначається переважно рівнем доходу, який, у свою чергу, спрямовується на задоволення первинних потреб у харчових продуктах перед іншими [47].

Ефективний аграрний ринок забезпечує такі обсяги виробництва, що в будь-який час можуть бути повністю задоволені потреби відповідних покупців, причому за вигідними для покупця цінами. В Додатку А на рис. А3. відображено типові особливості аграрного ринку, які необхідно враховувати для забезпечення безперебійної діяльності всіх суб'єктів аграрного ринку.

Оскільки аграрний ринок та інфраструктура є досить тісно взаємопов'язані, то від того, наскільки розвинена інфраструктура аграрного ринку, буде залежати, наскільки ефективно розвиватиметься аграрний ринок. Формування ринкової інфраструктури має два напрями: функціональний аспект – зі сторони функцій та фізичний аспект – зі сторони фізичних елементів. Вважаємо, що в сучасних умовах функціонування аграрного ринку – трансформаційних змін, слід розглядати систему інституцій на мікро-, макро- та мезо-рівнях, які формують взаємовигідні зв'язки між окремими ринками аграрного сектору та споживачами сільськогосподарської продукції, сприяють вільному процесу ціноутворення та ринкового товарообміну, забезпечують стабільність та максимізацію прибутків сільськогосподарських товаровиробників та мінімізацію витрат кінцевих споживачів [119].

Науковець Філіпенко А. С. зазначає, що сучасна теорія економічної інтеграції розглядається у чотиривимірному аспекті: глобальному, регіональному, національному та фірмовому рівнях, спираючись на якісно новий рівень інтеграційних процесів (глибока інтеграція) та новий інституційний механізм, який включає наднаціональні органи із врахуванням політичної інтеграції [272]. Дзюрах Я., Галанец В., Кулаковська Т., Пугачов М., Пугачов В. Та Філіпенко А. зазначають, що у контексті аграрного ринку інтеграційні процеси сприяють оптимізації попиту та пропозиції, формуванню нових механізмів забезпечення продовольчої безпеки та сталого використання ресурсного потенціалу [272; 314].

Згідно з концепцією старого (неглибокого) регіоналізму, домінували імпортозаміщуюча стратегія, планове розміщення ресурсів, державне регулювання інституційно-ресурсного наповнення інтеграційних процесів та переважання індустриальної сфери. Натомість, новий регіоналізм (глибока інтеграція) в аграрній сфері передбачає експортну орієнтацію країн-учасниць, ринкове розміщення ресурсів, а також збільшення ролі приватного капіталу і фірм у забезпеченні продовольчої безпеки. Предметом взаємного обміну стають не лише промислові товари, а й сільськогосподарська продукція, результати інших видів виробництва, послуги та інвестиції.

Ключові риси нового регіоналізму включають вищий рівень інтеграції, створення економічного та валютного союзів, вільний рух фінансів та інвестицій із забезпеченням їхнього захисту, лібералізацію руху робочої сили, гармонізацію податкової політики, політики субсидій (особливо у сферах аграрного виробництва та торгівлі), макроекономічної політики, функціонування інтеграційних інституцій, розвиток транспортної інфраструктури, гармонізацію законодавства, створення монетарного союзу та впровадження єдиної валюти [272].

Загальновідомо, що при формуванні інфраструктури аграрного ринку необхідно дотримуватись певних умов, які впливають із стану самого ринку, у зв'язку з цим, вважаємо, з-за необхідності доповнити класифікацію умов формування аграрного ринку (див. додаток А, рис. А4). Умови, які представлені на рисунку А4. формують середовище, яке підтримує ефективне функціонування, зростання та розвиток аграрного ринку, що приносить користь як виробникам, так і споживачам. Тому ефективне функціонування аграрного ринку потребує поєднання конкурентних ринкових умов, надійних прав власності, сприятливої правової бази та політичного середовища, адекватної ринкової інфраструктури, доступу до фінансування тощо, де дані умови забезпечують ефективний розподіл ресурсів, справедливі ринкові результати та стає зростання в аграрному секторі.

Розглянемо вплив даних умов на формування аграрного ринку та визначимо їх взаємозалежність. Отже, суспільний поділ праці при формуванні аграрної ринкової інфраструктури є тією об'єктивною умовою, яка надає змогу встановити спеціалізацію кожного елемента ринкової інфраструктури, їх роль на ринку, основні функції та завдання. Формування передумов для ефективного вирішення проблем продовольчої безпеки держави та формування сталого розвитку аграрного ринку потребує цілеспрямованого відтворення та модернізації на прогресивній техніко-технологічній основі та раціонального використання ресурсного потенціалу вітчизняного агропромислового комплексу.

Сталий розвиток товарних ринків потребує створення розвиненої інфраструктури аграрного ринку, тобто сукупності елементів, які б обслуговували ринковий механізм. Формування ринкової інфраструктури передбачає обслуговування ринкового процесу товарообміну для забезпечення його стабільності, надійності, прозорості та ефективності. У зв'язку з цим, вважаємо, за необхідне представити схематично структуру ринкового середовища аграрного ринку (див. рис. 1.2.).

Центральне місце в інфраструктурі аграрного ринку посідають підприємства оптової та роздрібної торгівлі, біржі, підприємства, аукціони, агроторгові дома тощо, основним призначенням яких є забезпечення закупівлі та реалізації сільськогосподарської продукції та продукції її виробництва та переробки. Реалізація сільськогосподарської продукції відбувається переважно за двома напрямками – через оптову та роздрібну торгівлю. Оптова торгівля пов'язана з реалізацією агропродовольчої продукції ринковим посередникам, які згодом реалізують її через роздріб, а через роздрібні магазини агропродовольчі товари потрапляють до кінцевого споживача [120].

Рис. 1.2. Схема організації інфраструктури аграрного ринку

Джерело: власна розробка автора.

Розуміння взаємозв'язків і взаємодії між цими елементами має вирішальне значення для аналізу ринкової динаміки, визначення можливостей і викликів, а також формулювання ефективних стратегій розвитку та зростання ринку.

Доцільним вважаємо розроблення авторської класифікації провідних чинників, які визначають особливості формування та функціонування аграрного ринку й його окремих складових сегментів (див. додаток А, рис. А5). Слід зазначити, що сільськогосподарська діяльність, як і функціонування аграрних підприємств, суттєво залежить від впливу природно-кліматичних умов, що зумовлює наявність високого рівня ризиків і невизначеності, здатних опосередковано або безпосередньо впливати на коливання попиту на аграрну продукцію [5].

Загальноновизнано, що сезонність відзначається як важлива характеристика аграрних ринків, яка відображає залежність врожаю та цін від сезонних факторів, таких як погодні та агрокліматичні умови та інші чинники, які здійснюють вплив на виробництво сільськогосподарської продукції. На аграрних ринках попит і ціни на продукцію змінюються в залежності від сезонності, яка впливає на виробництво і постачання сільськогосподарської продукції. Вважаємо за необхідність відзначити ключові аспекти, які слід враховувати щодо сезонності на аграрних ринках:

1. Виробничі цикли. Сільськогосподарська продукція має певні періоди вегетації, які змінюються в залежності від сільськогосподарської культури чи певної категорії сільськогосподарських тварин, у зв'язку з цим, фермери планують свою виробничу діяльність на основі сезонних циклів, враховуючи такі фактори, як температура, світловий день, наявність води тощо, що призводить до коливань у постачанні сільськогосподарської продукції протягом року.

2. Швидкопсувні сільськогосподарські товари, такі як свіжі фрукти, овочі, ягоди тощо, мають обмежений термін зберігання і часто вживаються у свіжому вигляді, а їх наявність на аграрних ринках тісно пов'язана з конкретними періодами вегетації, що призводить до коливань пропозиції та цін протягом року.

3. Сезонність сільськогосподарського виробництва досить часто вимагає використання методів зберігання та консервації, для того щоб забезпечити постійне постачання сільськогосподарської продукції протягом року.

4. Споживчий попит на сільськогосподарську продукцію, також, може мати сезонний характер, наприклад, він може бути підвищений на певні види сільськогосподарської продукції під час певних свят, фестивалів чи культурних заходів, а також на моделі попиту можуть здійснювати вплив на дієтичні переваги, кулінарні традиції та звички споживачів. У зв'язку з цим сезонні коливання попиту на сільськогосподарську продукцію впливають на ціни та ринкову динаміку, що пов'язано з тим, що виробники та роздрібні торговці

коригують свою пропозицію у відповідності до потреб споживачів у певні пікові періоди.

5. Сезонність аграрних ринків призводить до коливань цін на сільськогосподарську продукцію протягом року, де дана нестабільність відбувається внаслідок зміни динаміки попиту та пропозиції. Також, сезонність аграрних ринків вимагає ефективної координації між фермерами, переробниками, дистриб'юторами та роздрібними торговцями для забезпечення управління коливаннями попиту та пропозиції, де їхні спільні зусилля допомагають узгодити виробничі цикли, оптимізувати потужності для зберігання сільськогосподарської продукції, а також підтримувати стабільні ланцюги поставок у відповідні розподільні мережі.

Розуміння сезонних тенденцій на аграрних ринках має вирішальне значення для фермерів, постачальників, трейдерів і споживачів, для того, щоб передбачати коливання пропозиції, протегувати ефективному плануванню виробництва або рішень про закупівлі сільськогосподарської продукції та керувати коливаннями цін, що допомагає зменшити ризики та підвищити ефективність бізнесу на аграрному ринку. Крім того, диверсифікація сільськогосподарських культур, практики сівозміни та інвестиції в інфраструктуру зберігання сільськогосподарської продукції можуть допомогти пом'якшити вплив сезонності на аграрні ринки та забезпечити більш стабільні ринкові умови протягом року.

Нестабільність цін аграрних ринків відображає коливання цін на сільськогосподарську продукцію протягом певного періоду часу, що є типовим явищем на багатьох аграрних ринках і може мати різні причини, такі як:

1. Погодні та агрокліматичні умови, які відіграють вирішальну роль у сільськогосподарському виробництві, де коливання погодних та агрокліматичних умов можуть призвести до нестабільності цін. Несприятливі погодні явища, такі як посухи, повені, морози чи бурі, можуть вплинути на

врожайність сільськогосподарських культур і продуктивність тваринництва, які можуть спричинити збої в постачанні, які у свою чергу призведуть до коливань цін.

2. Спалахи хвороб в рослин та тварин можуть мати суттєвий вплив на аграрні ринки, що призводить до коливання цін, наприклад, спалахи вірусів та грибкових інфекцій в рослин або поширення хвороб тварин можуть призвести до значних втрат сільськогосподарського виробництва, в результаті чого відбудеться зменшення пропозиції, що може призвести до підвищення цін, особливо якщо попит залишається високим.

3. Геополітичні події та зміни в торговельній політиці або торговельні суперечки між країнами можуть здійснювати негативний вплив на аграрні ринки шляхом формування коливань цін на сільськогосподарську продукцію. Запровадження тарифів, торговельних обмежень або змін у правилах імпорту та експорту може порушити усталені моделі торгівлі та вплинути на динаміку аграрного ринку. Зміни в торговельних відносинах та в умовах доступу до аграрного ринку можуть вплинути на ланцюги поставок, ціни, а також на конкуренцію на даному ринку.

4. Зміни в державній політиці, такі як коригування субсидій, програм підтримки або нормативно-правової бази в аграрній сфері мають прямий вплив на аграрні ринки. Рішення уряду щодо мандатів на біопаливо, правил безпеки харчових продуктів або політики землекористування, також, впливають на аграрні ринки та ціни.

5. Спекуляції та ринкові настрої на аграрних ринках сприяють коливанню цін на сільськогосподарську продукцію. Сприйняття учасників ринку майбутньої динаміки попиту та пропозиції на аграрних ринках, а також диференційовані макроекономічні фактори здійснюють вплив на коливання цін, які не завжди можуть відповідати основним ринковим умовам.

Нестабільність цін на аграрних ринках формує проблеми для фермерів, трейдерів і споживачів з точки зору планування, управління ризиками та прийняття рішень для стабілізації викликів з якими вони стикаються. Фермери повинні керувати виробничими ризиками та орієнтуватися в невизначеності аграрного ринку, тоді як трейдери та споживачі повинні адаптуватися до змін цін і забезпечити стабільність ланцюжка поставок. Ефективні стратегії управління ризиками, такі як хеджування, диверсифікація та доступ до ринкової інформації, можуть допомогти зацікавленим сторонам аграрного ринку впоратися з нестабільністю цін і пом'якшити її вплив на них.

Аграрні ринки включають складні ланцюги поставок сільськогосподарської продукції, які охоплюють кілька етапів і всіх зацікавлених сторін: фермерів, переробників, дистриб'юторів, постачальників, трейдерів, роздрібних торговців та споживачів. Основні етапи ланцюга поставок в аграрному секторі включають:

1. Аграрне виробництво, де на даному етапі приймаються рішення, які пов'язані з вибором культур, землеустроєм, методами вирощування та ведення тваринництва. Фермери повинні враховувати такі фактори, як погодні умови, боротьба зі шкідниками, забезпечення зрошення рослин та управління процесом застосування поживних речовин, щоб забезпечити оптимальні врожаї та якість сільськогосподарської продукції.

2. Після того, як посіви готові до збору врожаю або сільськогосподарські тварини готові до обробки, наступний етап включає збирання врожаю та післязбиральну обробку, яка включає такі дії, як збирання, сортування, класифікація, очищення та пакування. Належна обробка та техніка збереження мають вирішальне значення для підтримки якості продукту, зменшення втрат і продовження терміну зберігання.

3. Процес переробки відіграє важливу роль у перетворенні сирих сільськогосподарських продуктів на товари з доданою вартістю, де даний етап

може включати миття, нарізання, варіння, сушку, консервування, заморожування або пакування. Переробники сільськогосподарської продукції забезпечують її якість, безпеку та відповідність нормативним та державним стандартам.

4. Для збереження якості та безпеки сільськогосподарської продукції необхідні належні складські приміщення та склади, для забезпечення належного контролю температур, регулювання вологості та захисту від шкідників і хвороб тощо. Ефективна логістика та методи управління запасами мають важливе значення для мінімізації псування, зменшення відходів і забезпечення своєчасних поставок сільськогосподарської продукції.

5. Оскільки сільськогосподарську продукцію досить часто потрібно транспортувати на великі відстані від регіонів виробництва до центрів споживання, то це, у свою чергу, передбачає вибір відповідних видів транспорту, для того, щоб дотримуватись графіків доставки продукції. Ефективне управління логістикою, включаючи планування маршруту, забезпечення охолодження продукції з-за необхідності та застосування системи відстеження, має вирішальне значення для мінімізації часу доставки та підтримки цілісності продукту.

6. Останній етап ланцюга постачання сільськогосподарської продукції включає продаж продукції споживачам через диференційовані роздрібні канали, включаючи супермаркети, фермерські ринки, ресторани або онлайн-платформи. Роздрібні торговці повинні враховувати переваги споживачів, стратегії ціноутворення, брендинг і просування, для щоб ефективно продавати та розповсюджувати сільськогосподарську продукцію кінцевим споживачам.

Співпраця, обмін інформацією та впровадження технологій мають важливе значення для оптимізації процесів ланцюга постачань сільськогосподарської продукції, для зменшення неефективності та забезпечення безпечної та високоякісної доставки даної продукції споживачам. Однак збої на будь-якій стадії ланцюга постачань, такі як стихійні лиха, проблеми з транспортуванням або ринкові потрясіння, можуть мати каскадний вплив на всю систему, тим самим

підкреслюючи необхідність забезпечення стійкості та планування на випадок непередбачуваних обставин у ланцюгах постачання сільськогосподарської продукції.

Забезпечення своєчасної доставки продукції, належного управління логістикою та підтримка якості продукції є критичними аспектами ланцюга поставок на аграрних ринках, де ефективне управління логістикою дозволяє оптимізувати рух продукції на всіх етапах ланцюга поставок.

Аграрні ринки залежать від наявності та вартості різноманітних факторів виробництва, включаючи насіння, добрива, пестициди, обладнання та робочу силу, де зміна цін на дані ресурси можуть вплинути на витрати виробництва, що, у свою чергу, впливає на динаміку аграрного ринку. Безумовно, наявність і вартість вищезазначених ресурсів відіграє вагоме значення на аграрних ринках:

1. Наявність якісного насіння, включно з традиційними та генетично модифікованими сортами, безпосередньо здійснює вплив на врожайність та якість сільськогосподарської продукції. Доступ фермерів до покращених сортів насіння, таких як сорти з вищим потенціалом врожайності, стійкістю до хвороб або посухи, може підвищити їхню продуктивність та прибутковість. Тому зміни цін на насіння, інвестиції в розробку нових гібридних та генетично модифікованих сортів, застосування нових методів покращення якості та розмноження насіння, а також використання передових методів захисту насіння можуть вплинути на вибір фермерів ресурсів і загальне виробництво.

2. Добрива забезпечують необхідні поживні речовини для сільськогосподарських культур, сприяючи здоровому росту та максимізації врожайності, тому доступність і вартість добрив, у тому числі азотних, фосфорних і калійних, здійснює суттєвий вплив на продуктивність сільського господарства.

3. Пестициди застосовуються для захисту сільськогосподарських культур від шкідників, хвороб і бур'янів, тому зміни в доступності пестицидів через певні

нормативні обмеження можуть вплинути як на витрати виробництва, так і на динаміку ринку.

4. Сільськогосподарські машини та обладнання, такі як трактори, комбайни, іригаційні системи та обробне обладнання, відіграють вирішальну роль у підвищенні ефективності та зниженні потреб у робочій силі, а також впливають на інвестиційні рішення фермерів, продуктивність і загальну структуру витрат.

5. Доступність, вартість і якість робочої сили можуть суттєво вплинути на витрати виробництва та динаміку аграрного ринку, де зміни в пропозиції робочої сили внаслідок міграції, демографічних змін чи через внесення нових нормативно-правових актів в трудове законодавство, можуть здійснити вплив на конкурентоспроможність і прибутковість сільськогосподарських секторів, які залежать від ручної праці.

Водночас регулювання аграрного ринку потребує багаторівневого підходу, що враховує як внутрішні, так і зовнішні фактори. Зокрема, ефективна інтеграція національного аграрного сектору у світову економіку вимагає застосування відповідних механізмів регулювання, які узгоджують державну політику з міжнародними нормами та стандартами. Ринкові рівні регулювання аграрного сектору включають міжнародне, державне та внутрішнє регулювання, кожен з яких має значущий вплив на сільськогосподарські системи та їхню взаємодію з глобальними ринковими умовами. Важливим регулятором міжнародного аграрного ринку є міжнародне аграрне право, що забезпечує правове регулювання ринкових відносин. На міжнародному рівні, аграрний сектор взаємодіє зі світовими економічними та торговельними системами. Міжнародне регулювання здійснюється через взаємодію міжнародних організацій та укладання міжнародних торговельних угод, які скеровані на інтеграцію національних аграрних ринків. Торговельні угоди, встановлення міжнародних стандартів якості та активна участь країн у міжнародних організаціях є

конститутивними елементами міжнародного регулювання аграрного сектору. Дані аспекти визначають норми та умови торгівлі аграрною продукцією, сприяють створенню умов для ефективного експорту та імпорту, а також формують прозорий та справедливий міжнародний ринок аграрної продукції [74].

Торговельні угоди між країнами визначають тарифні та нетарифні бар'єри, встановлюють правила доступу до аграрного ринку та визначають обсяги обміну аграрною продукцією. Торговельні угоди належать до найпоширеніших типів міжнародних угод, які сприяють розвитку міжнародного аграрного права.

Генеральна угода з тарифів і торгівлі 1947 року (далі – ГАТТ) була міжнародною угодою, яка охоплювала продаж товарів, у тому числі сільськогосподарської продукції, однак виключення та винятки для сільського господарства обмежили її вплив. У 1994 році в рамках переговорів, що призвели до створення Світової організації торгівлі (далі – СОТ), було досягнуто Угоди про сільське господарство (далі – АА), яка визначила правила торгівлі, які застосовуються до міжнародної торгівлі аграрною продукцією. Угода про сільське господарство поставила цілі щодо лібералізації міжнародної торгівлі аграрною продукцією. Інші угоди, укладені в рамках ГАТТ і СОТ, впливають на міжнародне аграрне право, включаючи Угоду про санітарні та фітосанітарні заходи (далі – SPS) і Угоду про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (далі – TRIPS). TRIPS розглядає та встановлює вимоги для багатьох сільськогосподарських і харчових сфер (наприклад, використання гормонів, нових сортів і гібридів сільськогосподарських рослин тощо).

Інші торговельні угоди, які сприяють міжнародному аграрному праву, включають регіональні угоди про вільну торгівлю, двосторонні угоди про вільну торгівлю та торговельні угоди щодо конкретних питань. Угоди Європейського Союзу (наприклад, Угода між Європейським Співтовариством і Сполученими Штатами Америки про санітарні заходи для захисту здоров'я людей і тварин під

час торгівлі живими тваринами та продуктами тваринного походження 1989 року), угоди Організації американських держав (наприклад, Конвенція Американського інституту співробітництва в галузі сільського господарства 1979 року), угоди Африканського союзу (наприклад, Фітосанітарна конвенція для Африки 1967 року), угоди Асоціації держав Південно-Східної Азії (наприклад, Угоди про сільське та лісове господарство) та інші наднаціональні угоди (та/ або регіональні) належать до категорії регіональних міжнародних угод. Будь-яка угода між кількома країнами, яка регулює питання торгівлі аграрною продукцією є додатковим джерелом міжнародного аграрного права.

Інші види угод, які впливають на міжнародне сільське господарство, включають угоди про зникаючі види та захист навколишнього середовища, наприклад, Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату 1992 року, Північноамериканська угода про співпрацю для захисту та поліпшення навколишнього середовища в прикордонній зоні та Європейська конвенція про захист тварин під час міжнародних перевезень [439].

Міжнародні стандарти якості, які встановлені відповідно до вимог міжнародних організацій, забезпечують єдність якісних характеристик аграрної продукції, що сприяє підвищенню довіри серед споживачів та розвитку міжнародної торгівлі. Міжнародне регулювання аграрного ринку здійснюють Світова організація торгівлі та Всесвітня продовольча і сільськогосподарська організація ООН, спільна діяльність яких спрямована на запровадження правил торгівлі сільськогосподарською продукцією, вимог до вирощування та виробництва продукції, вирішення проблем сільськогосподарської торгівлі та забезпеченню стабільності на світових ринках аграрної продукції тощо [115].

Вагомою є роль міжнародних організацій у сільському господарстві. Деякі міжнародні організації, такі як Продовольча і сільськогосподарська організація Об'єднаних Націй (FAO) і Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (IFAD), які були створені спеціально для вирішення глобальних і регіональних

питань сільського господарства і продовольства, або в цілому, або зосереджуючись на по окремих галузях сільського господарства. Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку – спеціалізована установа ООН, яка була заснована як міжнародна фінансова установа в 1977 році на основі результатів Всесвітньої продовольчої конференції 1974 року. Конференція була організована у відповідь на продовольчу кризу початку 1970-х років, яка в основному торкнулася африканських країн Сахелі. Конференція вирішила, що «Міжнародний фонд розвитку сільського господарства має бути негайно створений для фінансування проєктів розвитку сільського господарства, насамперед для виробництва харчових продуктів в країнах, що розвиваються».

Продовольча та сільськогосподарська організація Об'єднаних Націй (ФАО) є відділенням Організації Об'єднаних Націй (ООН), яка координує міжнародну діяльність з метою подолання голоду. Міжурядова організація ФАО налічує 194 країни-члени та ЄС. Конференція держав-членів збирається кожні два роки, щоб визначити політичні директиви для ФАО. Тимчасові адміністративні обов'язки виконує Рада держав-членів ФАО та Генеральний директор ФАО, які обираються Конференцією ФАО.

ФАО допомагає країнам, що розвиваються, модернізувати та вдосконалювати сільське, лісове та рибне господарства. У рамках своєї місії з розповсюдження інформації ФАО допомагає країнам розробляти національну та зовнішню аграрну політику, допомагаючи в плануванні та розробці законодавства для досягнення поставленої перед нею мети – досягнення продовольчої безпеки для всіх.

ФАО разом із Всесвітньою організацією охорони здоров'я створили Комісію Codex Alimentarius для розробки харчових стандартів, інструкцій тощо, таких як кодекси практики в рамках Спільної програми стандартів харчових продуктів ФАО/ВООЗ. Ці стандарти намагаються захистити здоров'я споживачів, забезпечити справедливу торговельну практику в торгівлі

харчовими продуктами та сприяти координації всієї роботи зі стандартів на харчові продукти, яку проводять міжнародні урядові та неурядові організації. Сьогодні Codex Alimentarius став глобальним орієнтиром для споживачів, виробників і переробників харчових продуктів, національних агенцій контролю харчових продуктів і міжнародної торгівлі харчовими продуктами. В Угоді СОТ про санітарні та фітосанітарні заходи (SPS) Комісія Codex Alimentarius є відповідною організацією, що встановлює стандарти щодо безпеки харчових продуктів [439].

"Кодекс Аліментаріус" включає стандарти для всіх основних харчових продуктів, незалежно від того, чи є вони переробленими, напівфабрикатами чи представлені споживачеві в сирому вигляді. Також, даний кодекс охоплює питання гігієни харчових продуктів, використання харчових добавок, контролю за залишками пестицидів і ветеринарних лікарських засобів, наявності домішок, а також визначає вимоги до маркування та пакування. "Кодекс Аліментаріус" визначає методи аналізу та відбору проб, а також норми контролю та сертифікації для імпорту та експорту харчових продуктів [305].

Інші міжнародні організації (наприклад, ООН, Світова організація торгівлі тощо) не були створені спеціально для вирішення сільськогосподарських питань, проте у них є спеціальні відділи, раунди переговорів чи інші проєкти, що стосуються питань світового сільського господарства та розподілу продовольства.

Світова організація торгівлі (далі – СОТ) є міжнародним органом, до складу якого входить більшість торговельних країн світу. Дана організація керує низкою міжнародних угод, які встановили правила багатосторонньої торгової системи. Незважаючи на те, що угоди обговорюються та підписуються урядами, їхня мета полягає в тому, щоб допомогти, шляхом зниження торговельних бар'єрів, експортерам, імпортерам і виробникам товарів та послуг. СОТ надає країнам-членам місце для обговорення торгової політики, основною метою, якої

є лібералізація торгівлі між усіма членами та створення форуму для країн-членів для вирішення торгових суперечок. Оскільки міжнародна торгівля стала важливою частиною сільського господарства, то СОТ здійснює сильний вплив на аграрний сектор в усьому світі.

Організація економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) була заснована в 1961 році. Її місія полягає в тому, щоб допомогти країнам-членам досягти сталого економічного зростання та зайнятості, і тим самим підвищити рівень життя в країнах-членах, зберігаючи при цьому фінансову стабільність, де все це сприяє розвитку світової економіки.

Представники 38 країн-членів ОЕСР зустрічаються в спеціалізованих комітетах (а також підкомітетах, робочих групах, групах експертів, спеціальних групах тощо), наприклад, серед комітетів та груп експертів ОЕСР є Комітет із сільського господарства (COAG), Глобальний форум із сільського господарства, Спільна робоча група з питань сільського господарства та торгівлі та Робоча група з питань сільськогосподарської політики та ринків (APM). Дані органи представляють собою важливі відділи для обговорення та узгодження стратегій розвитку сільського господарства, обміну найкращими практиками та формулювання рекомендацій щодо розвитку аграрних політик та ринків. Вони створюють платформи для обміну інформацією, аналізу тенденцій та розробки спільних підходів, сприяючи тим самим зміцненню співпраці та координації між країнами-членами ОЕСР у сфері сільського господарства [439].

Завданням цього рівня регулювання є встановлення порядку для інтернаціоналізованих сегментів аграрного ринку та проведення угод із забезпеченням сталої та ефективної торгівлі аграрною продукцією між країнами, встановленням правил та умов торгівлі для сприяння експорту та імпорту сільськогосподарських товарів та послуг.

Варто відзначити, що рішення на даному рівні можуть визначити конкурентоспроможність країни на світовому ринку та здатність її впливати на

відповідні аграрні стратегії. Усе це, у свою чергу, є важливим чинником забезпечення продовольчої безпеки на міжнародному рівні. Однак, враховуючи те, що аграрний ринок – це складова економіки кожної держави, саме від державного регулювання залежить належний розвиток аграрного ринку і тим самим забезпечення продовольчої безпеки [115].

У зв'язку з соціальною, економічною та екологічною важливістю сільського господарства, встановлено, ще державне втручання відіграє важливу роль для забезпечення ефективного функціонування аграрних ринків шляхом впровадження:

1. Механізмів підтримки цін для того, щоб стабілізувати ціни на сільськогосподарську продукцію та захистити доходи фермерів, де дані механізми можуть приймати форму гарантій мінімальних цін на сільськогосподарську продукцію, а також вони можуть включати забезпечення проведення державних закупівель сільськогосподарської продукції за заздалегідь встановленими цінами або проведення прямих платежів фермерам для компенсації низьких цін на сільськогосподарську продукцію на аграрних ринках.

2. Надання субсидій фермерам для заохочення проведення сільськогосподарської діяльності, підвищення конкурентоспроможності, зниження виробничих витрат, пом'якшення ризиків в даній сфері та підтримки розвитку сільської місцевості.

3. Впровадження правил імпорту та експорту, щоб керувати торговими потоками та захистити вітчизняний сільськогосподарський сектор. Уряд може впроваджувати імпортні тарифи, квоти або санітарні та фітосанітарні правила, які можуть бути застосовані для обмеження імпорту та захисту вітчизняних виробників від іноземної конкуренції, і навпаки, експортні субсидії або торговельні угоди можуть протегувати експорту сільськогосподарської продукції для одержання доступу на зовнішні ринки.

4. Застосування програм сільськогосподарського страхування для захисту фермерів від втрати врожаю через стихійні лиха, шкідників або хвороби, де дані програми надають фінансову компенсацію фермерам, зменшуючи їхню вразливість до виробничих ризиків і забезпечуючи їхню спроможність відновлюватися після несприятливих подій.

5. Проведення ринкового регулювання аграрних ринків, для того, щоб забезпечити чесну практику (насамперед, етичні та професійні норми, які повинні дотримуватись на всіх етапах поставок сільськогосподарської продукції), захист споживачів і безпечність сільськогосподарської продукції. Уряд може встановлювати стандарти якості, процедури перевірки та вимоги до маркування для захисту споживачів і підтримки цілісності продукції.

6. Уряди часто інвестують у сільськогосподарські дослідження та розробки для того, щоб сприяти впровадженню інновацій, які протегуватимуть підвищенню продуктивності та сприятимуть розв'язанню проблем сталого розвитку. Фінансування науково-дослідних установ, сільськогосподарських консультаційних служб і програм передачі інноваційних технологій, які допомагають фермерам застосовувати нові методи, технології та сорти культур, які можуть підвищити їхню конкурентоспроможність і стійкість.

Державне втручання на ринках сільськогосподарської продукції скероване на збалансування інтересів фермерів, споживачів та економіки в цілому, проте результативність цих втручань може бути диференційованою, і можуть виникнути непередбачені наслідки, такі як формування спотворень на аграрному ринку або протегувати появі торговельних конфліктів. Крім того, розробка урядом фінансових інструментів та інструментів управління ризиками може надати додаткові можливості для покращення стабільності аграрного ринку. Тому питання встановлення правильного балансу між ринковими силами та державною підтримкою є постійним викликом для політиків стосовно

забезпечення довгострокової життєздатності та стійкості сільськогосподарських секторів.

Аграрні ринки досить часто стикаються з ринковою недосконалістю, яка здійснює вплив на їхнє формування та функціонування: ринкові механізми не працюють ідеально і не забезпечують ефективного вирішення проблем попиту та пропозиції. До ключових аспектів ринкової недосконалості належать:

1. Інформаційна асиметрія виникає, коли на аграрних ринках фермери можуть мати більше інформації про якість, кількість або методи виробництва своєї продукції порівняно з покупцями чи споживачами, де даний дисбаланс може призвести до неефективності ціноутворення, прийняття рішень і розподілу ресурсів. Брак інформації може призвести до того, що покупці пропонуватимуть нижчі ціни, тоді як фермерам буде важко знайти покупців, які будуть готовими, щоб заплатити справедливую вартість за їхні продукти.

2. Аграрні ринки можуть зіткнутися з недосконалою конкуренцією, де існує обмежена кількість покупців або продавців зі значною ринковою владою, що може призвести до викривленого ціноутворення та несправедливої конкуренції, де великі покупці можуть диктувати фермерам ціни та умови контрактів, які призводять до зниження рентабельності.

3. Зовнішні ефекти на аграрних ринках є ненавмисним впливом на треті сторони, які не беруть безпосередньої участі у виробництві чи споживанні сільськогосподарських товарів, і не враховуються в ринкових операціях, що призводить до неоптимального розподілу ресурсів і потенційної довгострокової шкоди навколишньому середовищу.

4. Державне регулювання аграрних ринків полягає у впровадженні регуляторних заходів, які будуть скеровані на усунення недоліків ринку, захист навколишнього середовища, забезпечення безпеки споживачів і підтримку стабільності доходів фермерів.

5. На аграрних ринках може спостерігатися концентрація ринку, коли невелика чисельність компаній домінує над значною часткою аграрного ринку, де дана концентрація може протегувати зменшенню конкуренції, обмежити вибір для покупців і фермерів і вплинути на результати аграрного ринку.

Отже, впровадження заходів для забезпечення усунення ринкової недосконалості, підвищення ефективності аграрного ринку, зменшення інформаційної асиметрії, підтримки чесної конкуренції та врахування зовнішніх ефектів можуть призвести до більш справедливих та стійких аграрних ринків сільськогосподарської продукції.

Як відзначають Геєць В., Гриценко А., Єфименко Т., Бородіна О., Єгоров І., Коравлін С., Луїна І., Сіденко В., Скрипниченко М., Осташко Т., Прокопа І. та інші, аграрне зростання, аграрний розвиток, сільський розвиток та інклюзивний сільський розвиток формують багатовимірну парадигму еволюції агропродовольчих систем, що визначає вектор структурних трансформацій аграрного сектору в контексті забезпечення продовольчої безпеки. Аграрне зростання та розвиток виступають фундаментальними передумовами системної модернізації сільських територій, зокрема через підвищення рівня їхньої економічної стійкості та інтеграції в глобальні агропродовольчі мережі. Згідно з концептуальними положеннями, сформованими в аналітичних матеріалах Міжнародного фонду сільськогосподарського розвитку, без розширеного відтворення сільськогосподарського виробництва, динамічного розвитку сільських територій та підвищення добробуту сільського населення неможливо сформувати ефективну модель інклюзивного сільського розвитку, що виступає стратегічним інструментом забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектору.

Балансування процесів аграрного виробництва та просторового розвитку сільських територій здійснюється через реалізацію концепції інклюзивного сільського розвитку, що передбачає диференційовану систему підтримки малих

виробників, посилення локалізованих ринкових механізмів продовольчої дистрибуції, активізацію позааграрних сегментів економічної діяльності, а також стимулювання інвестиційних потоків у розвиток особистих селянських господарств, малих фермерських формувань сімейного типу, сільської молоді, жінок та соціально вразливих верств населення. Комплексне впровадження цих інструментів сприяє формуванню стійких економічних ефектів мультиплікативного характеру, які проявляються через розширення зайнятості, зміцнення структурної стійкості продовольчих ринків та розвиток підприємницьких ініціатив у сільській місцевості.

Системна інтеграція селянина в економічні відносини як повноцінного суб'єкта виробничо-економічних процесів є критичною передумовою імплементації політики інклюзивного сільського розвитку. У цьому контексті забезпечення його залученості в систему суспільного поділу праці сприяє формуванню інституційних механізмів підтримки соціально-економічного зростання, що передбачає синергію економічних, соціальних та політичних детермінант. Відповідно, розвиток аграрних ринків у рамках концепції інклюзивності стає ключовим елементом адаптації агропродовольчого комплексу до викликів глобалізації, структурних трансформацій продовольчих систем та інтеграції України у світовий економічний простір [363; 364].

Глобальна торгівля та ринкова інтеграція мають глибокий вплив на аграрні ринки шляхом зближення і поєднання різних національних ринків у єдину економічну систему, де товари, послуги та капітал перетинають національні кордони, що проявляється у:

1. Наданні доступу до аграрного ринку. Глобальна торгівля надає змогу сільськогосподарським виробникам одержати доступ до ширшої клієнтської бази за межами внутрішніх аграрних ринків, що у свою чергу відкриває можливості для експорту та надає змогу виробникам охопити певну чисельність споживачів у різних країнах. Збільшення доступу до аграрного ринку у перспективі може

призвести до розширення виробництва, економії за рахунок масштабу та потенційної прибутковості для сільськогосподарських секторів, які мають певні конкурентні переваги на міжнародних аграрних ринках.

2. Конкуренції, яка проявляється через те, що глобальна торгівля наражає вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції на конкуренцію зі сторони іноземних виробників. Оскільки з-за сучасних кондицій існує висока імовірність того, що на внутрішній ринок може надходити сільськогосподарська продукція з різних країн, яка тим самим створює конкуренцію місцевим виробникам, яка у свою може вплинути на конкурентоспроможність і прибутковість вітчизняних сільськогосподарських секторів, особливо якщо іноземні виробники мають певні переваги у встановленні вартості продукції, отримують субсидії або преференційні торгові угоди.

3. Нестабільності цін, яка може виникнути через зміни в політиці міжнародної торгівлі, тарифах і торговельних угодах на аграрних ринках, які у свою чергу можуть порушити усталені моделі торгівлі та вплинути на динаміку попиту та пропозиції.

4. Динаміці попиту та пропозиції на аграрному ринку, яка може вплинути на прибутковість сільськогосподарських секторів, які залежать від експортних ринків. Наприклад, імпорт може доповнити внутрішнє виробництво в періоди низької пропозиції або збільшити доступність певних продуктів протягом року, і навпаки, експорт може зменшити внутрішню пропозицію, що потенційно призведе до підвищення внутрішніх цін.

5. Передачі новітніх технологій, яка може призвести до вдосконалення сільськогосподарської практики, забезпечити підвищення продуктивності та конкурентоспроможності, а також фермери мають змогу одержати вигоду від доступу до передового обладнання, інноваційних технологій виробництва через глобальні торгові мережі.

6. Змінах в міжнародній торговельній політиці та угодах, які можуть сформувати конкурентоспроможність для сільськогосподарської продукції, а також визначають їх умови доступу на аграрний ринок.

7. Забезпеченні процесу управління ризиками, що пов'язано з тим, що глобальна торгівля формує додаткові ризики для виробників сільськогосподарської продукції, такі як коливання валютного курсу, торгові суперечки та геополітична невизначеність, у зв'язку з чим виробникам необхідно враховувати дані ризики та розробити диференційовані стратегії для забезпечення ефективного управління ними.

Отже, для зацікавлених сторін у сфері сільського господарства важливо стежити за розвитком світової торгівлі, бути в курсі торгової політики та угод, а також оцінювати потенційний вплив на відповідні сектори, що у свою чергу може допомогти їм приймати обґрунтовані рішення, адаптуватися до мінливих ринкових умов і досліджувати нові можливості на глобальних аграрних ринках.

Споживчі переваги та демографічні фактори протегують формуванню відповідного попиту на сільськогосподарську продукцію, який здійснює вплив на динаміку аграрного ринку, до яких належать:

1. Зміни в харчуванні, які проявляються в тому, що споживачі все більше звертають увагу на здоров'я та персональне благополуччя, що призводить до збільшення попиту на поживні та здоровіші варіанти їжі. У зв'язку з цим споживачі купують продукти, які сприймаються як натуральні, органічні, мінімально оброблені та вільні від штучних добавок. Дана тенденція сформувала можливості для сільськогосподарських сегментів, які задовольняють дані переваги, наприклад, органічне землеробство, спеціальні культури та функціональні харчові продукти.

Ще однією тенденцією сучасності є те, що зі зміною способу життя та більш зайнятим робочим графіком споживачі шукають зручні варіанти їжі, які потребують мінімального часу на приготування, що у свою чергу призвело до

зростання попиту на попередньо нарізані фрукти та овочі, готові до споживання страви та оброблені харчові продукти. У зв'язку з цим аграрні ринки відреагували на дані переваги, шляхом формування пропозиції на продукти з доданою вартістю та залучення інвестицій в технології переробки харчових продуктів.

2. Сталий розвиток і екологічна свідомість споживачів проявляється в тому, що вони шукають сільськогосподарську продукцію, вироблену з використанням екологічно чистих методів, де попит на екологічно вироблену сільськогосподарську продукцію призвів до появи схем сертифікації та маркування, які підкреслюють застосування екологічно чистих методів виробництва.

3. Етичні міркування, через, які споживачі все більше стурбовані етичними міркуваннями, пов'язаними з сільським господарством, такими як добробут тварин, чесна торгівля та соціальна відповідальність. Вони, швидше за все, підтримуватимуть сільськогосподарську продукцію, яка відповідає їхнім цінностям, і підтримуватимуть відповідальну практику землеробства. Це призвело до зростання таких сегментів, як продукти справедливої торгівлі, м'ясо та молоко, вирощені на пасовищах, а також продукти без жорстокого використання.

4. Етнічне та культурне розмаїття споживачів здійснює вплив на формування у них попиту на певну сільськогосподарську продукцію для забезпечення різних культурних уподобань. Аграрні ринки, які задовольняють певні етнічні переваги, можуть знайти можливості для забезпечення постачання цих різноманітних харчових продуктів з метою сатисфакції попиту споживачів.

5. Зростання та старіння населення багатьох країн світу, також, визначає попит на сільськогосподарську продукцію. Оскільки споживачі похилого віку можуть мати особливі харчові потреби, такі як підвищена увага до потреб у харчуванні та проблем, які пов'язані із здоров'ям, що у свою чергу може

призвести до попиту на продукти, які орієнтовані на споживачів похилого віку, такі як функціональні та спеціальні харчові продукти, дієтичні добавки тощо.

6. Тенденції урбанізації та зміни способу життя здійснюють вплив на попит на аграрних ринках, що пов'язано з тим, що міські споживачі можуть мати обмежений доступ до свіжих продуктів, що призводить до збільшення попиту на міське землеробство, гідропоніку та вертикальне землеробство.

Враховуючи викладене, можна зробити висновок, що формування попиту та пропозиції на аграрному ринку є складним процесом, в якому взаємодіють численні економічні та соціальні фактори. Попит на агропродукцію є функцією не лише ціни, але й інших аспектів, таких як доходи населення, індивідуальні уподобання споживачів, зміни у демографічних структурах та глобальні економічні процеси. У свою чергу, пропозиція залежить від факторів виробництва, умов клімату та економічної політики. Закон попиту і пропозиції, як базова концепція ринкової економіки, демонструє, як ціни на сільськогосподарські товари корелюють із обсягами їхнього попиту та пропозиції, хоча ця взаємозалежність не завжди є лінійною. Враховуючи асинхронність змін попиту та пропозиції на аграрних ринках, важливо застосовувати ефективні методи прогнозування і стратегічного управління для зменшення циклічних коливань і забезпечення стабільності ринку агропродукції.

Отже, дослідивши теоретичні засади регулювання аграрного ринку в економічному розвитку країни, можна стверджувати, що аграрний ринок являє собою багатокомпонентну систему взаємопов'язаних економічних відносин, яка охоплює виробництво, обмін, розподіл і споживання сільськогосподарської продукції та ресурсів. Його функціонування відбувається на конкурентних засадах, із залученням широкого кола суб'єктів господарювання, що зумовлює необхідність ефективного державного регулювання. Встановлено, що належне функціонування аграрного ринку є критичним чинником у підтриманні продовольчої безпеки, особливо в умовах дестабілізації, спричиненої зовнішніми

викликами, зокрема воєнним станом. Встановлено, що аграрний ринок характеризується різними категоріями попиту, які взаємодіють із пропозицією через механізми ціноутворення і ринкових рівноваг. З'ясовано, що оцінка балансів попиту і пропозиції дозволяє прогнозувати та адаптувати стратегії для досягнення економічної стабільності, а відсутність ринкової рівноваги, зокрема монополія та олігополія, створюють економічні труднощі для виробників, що вимагає законодавчого захисту та ефективної цінової стратегії. Визначено, що розвиток інфраструктури аграрного ринку є важливим фактором для забезпечення сталого економічного росту та стабільності на ринку.

1.3. Концептуальні підходи до забезпечення продовольчої безпеки: міжнародний і національний контексти

У сучасних умовах продовольча безпека є фундаментальною складовою соціально-економічного розвитку та невід'ємним елементом економічної й національної безпеки держави. Її забезпечення передбачає формування ефективних механізмів протидії економічним загрозам, стимулювання відтворювальних процесів у сільському господарстві, що є основою продовольчого виробництва, а також підвищення рівня самозабезпечення регіонів продовольством, де дана тенденція пояснюється тим, що продовольча безпека набула глобального характеру та потребує комплексного підходу до її реалізації.

З огляду на кризові явища в аграрному секторі, які супроводжуються поглибленням загроз продовольчій безпеці, зростанням залежності країни від імпорту продовольства та нестабільністю внутрішнього ринку, державні органи мають здійснювати систематичні заходи щодо зміцнення продовольчої безпеки. Водночас практика свідчить, що на цей момент відсутня цілісна концепція розвитку національного аграрного виробництва на довгострокову перспективу, а

також бракує обґрунтованих методичних та аналітичних підходів до державного регулювання у сфері продовольчої безпеки [52; 10].

Незважаючи на високий рівень насиченості продовольчого ринку, що проявляється у широкому асортименті вітчизняної та імпоротної продукції, розвиненій торговельній мережі та різноманітних механізмах збуту, проблема продовольчої безпеки на національному та регіональному рівнях залишається актуальною. Це пояснюється низкою чинників, серед яких: наявність продуктів неналежної якості; відсутність ефективної системи контролю безпечності харчових продуктів як на етапі виробництва, так і в ланцюгах постачання; економічна недоступність високобілкових продуктів для значної частини населення через їхню високу вартість; недостатній рівень організації харчування в установах соціальної сфери [283; 11].

Підприємства продовольчого сектору в сучасних умовах функціонують за недостатнього рівня конкурентних переваг, що обмежує їхні можливості щодо впровадження ефективних стратегій розширення ринків, використання сучасних маркетингових інструментів та створення інтегрованих систем збуту. Відсутність необхідних ресурсів для реалізації дієвих методів конкурентної боротьби зумовлює їхню низьку стійкість у глобальному економічному просторі та посилює залежність від зовнішніх факторів впливу [52; 10].

Забезпечення продовольчої безпеки як стратегічного пріоритету національної економіки передбачає комплекс заходів, спрямованих на:

1. зміцнення економічної незалежності держави та захист інтересів національних виробників;
2. гарантування доступу всіх громадян до якісних продовольчих товарів відповідно до їхніх потреб;
3. розвиток агропромислового комплексу з метою підвищення експортного потенціалу та мінімізації негативного впливу імпортозалежності;

4. усунення дисбалансів у продовольчій політиці та створення внутрішнього ринку високоякісної продукції;
5. вдосконалення економіко-організаційних механізмів управління попитом і стимулювання збуту [283; 254].

Таким чином, ефективне забезпечення продовольчої безпеки вимагає комплексного підходу, що поєднує стратегічне планування, державне регулювання, підтримку національних товаровиробників, а також оптимізацію внутрішніх та зовнішньоторговельних відносин. Еволюція цього поняття та пошук ефективних механізмів його реалізації стали предметом наукових дискусій та практичних ініціатив на міжнародному та національному рівні, що зумовило трансформацію концептуальних засад продовольчої безпеки відповідно до змін глобального економічного середовища [8].

Концепція продовольчої безпеки з часу свого виникнення зазнала значних трансформацій, де її концептуальні засади беруть свій початок у першій половині 70-х років XX століття, коли у відповідь на масштабну продовольчу кризу, що охопила світ у 1972–1973 роках, ФАО ініціювала розроблення комплексної міжнародної стратегії продовольчої безпеки, спрямовану на формування стійких механізмів виробництва, розподілу та споживання продовольства в умовах сучасних соціально-економічних викликів [393; 420; 424]. Відтоді цей концептуальний підхід постійно еволюціонує, що підтверджується дослідженнями Купер М. В., Браун М. Е., Найлс М. Т., ЕльКаді М. М., які вказують на те, що термін «продовольча безпека» змінював своє значення залежно від часу та контексту [307]. Зміни, що відбувалися в національних та світових економіках, а також у агропродовольчих секторах і ринках, сприяли такому розвитку концепції.

На початку 70-х років XX ст. акцент робився на забезпеченні достатнього продовольчого постачання як на національному, так і на глобальному рівнях [370; 418; 358]. У 80-х роках XX ст., у свою чергу, фокус змістився на доступ до

продовольства на рівні домогосподарства та індивіда [289; 431]. Однак критика домінуючої концепції 1970-х років змусила ООН та ФАО переглянути свої підходи до визначення продовольчої безпеки. Перші офіційні зміни були зафіксовані у звіті генерального директора ФАО 1982 року, де було зазначено, що продовольча безпека полягає в гарантії того, що всі люди в будь-який час мають фізичний та економічний доступ до продовольства, відповідно до своїх потреб [337].

Середині 80-х років стала важливим етапом у розвитку уявлень про продовольчу безпеку, коли політика щодо її забезпечення набула гуманістичних рис. ФАО, визнаючи важливість розширення стратегічних питань, запропонувала нове визначення продовольчої безпеки, що включає такі основні цілі: достатність продовольчого постачання; стабільність продовольчого постачання та ринкової торгівлі; безпеку доступу до продовольства [469].

Це розширене визначення було схвалене міжнародними організаціями, включаючи CFS (Committee on World Food Security, Комітет з всесвітньої продовольчої безпеки), Раду та Збори ФАО, а також економічними та соціальними структурами ООН. На основі цих рекомендацій у 1986 році Світовий банк представив своє визначення продовольчої безпеки, яке стало загальновизнаним: «продовольча безпека... означає доступ для всіх людей в будь-який час до достатньої кількості їжі для активного, здорового життя» [469].

До середини 1990-х років проблема продовольчої безпеки набула глобального визнання як одна з ключових загроз на рівні окремих осіб, домогосподарств, національних економік, регіональних співтовариств і міжнародної спільноти. Відповідно до загальноприйнятого визначення, продовольча безпека досягається за умови, що всі люди мають безперервний фізичний та економічний доступ до достатньої кількості безпечної та поживної їжі, необхідної для задоволення їхніх харчових потреб і уподобань, що сприяє активному та здоровому способу життя.

Концепція продовольчої безпеки охоплює не лише фізичну наявність продовольства, але й можливість його отримання як на макроекономічному (національному та глобальному), так і на мікроекономічному (домогосподарства та окремі особи) рівнях. У 2002 році ФАО уточнила визначення продовольчої безпеки, додавши соціальний аспект. Відповідно до оновленої дефініції, продовольча безпека передбачає фізичний, соціальний та економічний доступ усіх людей до достатньої кількості безпечної та поживної їжі, яка відповідає їхнім дієтичним потребам і харчовим уподобанням у будь-який час [348].

Важливим доповненням стало підкреслення необхідності соціально прийнятних способів отримання продовольства, таких як купівля в магазинах, на ринках чи супермаркетах, на противагу неприйнятним методам, включаючи отримання їжі через гуманітарну допомогу, добування дикорослих продуктів або крадіжку [397].

Шутаєва Е.А. та Тропанець Н.А. вказують, що виникнення концепції «продовольчої безпеки», що була введена ООН у міжнародну практику після зернової кризи 1972-1973 років, є результатом еволюції підходів до розв'язання проблеми продовольчого забезпечення [284]. Зокрема, в 80-х роках ХХ століття поняття продовольчої безпеки було розширено: воно стало включати не лише забезпечення продовольством на світовому ринку, а й доступність харчових продуктів для всіх людей незалежно від їхнього місцезнаходження та достатність цих продуктів для підтримання активного та здорового способу життя [253].

Еволюція підходів до визначення продовольчої безпеки пройшла три ключові парадигмальні зміни після Всесвітньої продовольчої конференції 1974 року:

1. зосередження уваги на індивідуальному та домашньому рівнях замість глобального та національного;
2. перехід від продовольчого підходу до розгляду засобів до існування;

3. зміна оцінки продовольчої безпеки з об'єктивних показників на основі кількісних даних до суб'єктивного сприйняття населення [392].

Сьогодні Всесвітня рада з продовольства при ООН трактує національну продовольчу безпеку як політику, спрямовану на досягнення максимального рівня самозабезпечення продовольством, що досягається шляхом інтеграції зусиль з виробництва необхідних продуктів, покращення постачальних систем, забезпечення споживання продовольства та боротьби з недоїданням і голодом. За визначенням ФАО [249], продовольча безпека є функціональною системою, яка гарантує забезпечення всіх верств населення харчовими продуктами відповідно до фізіологічних норм через внутрішнє виробництво та імпорт необхідних продуктів, для виробництва яких відсутні внутрішні умови [253].

Окрім цього, у 1989 році група експертів, скликана Офісом наукових досліджень про життя (LSRO), запропонувала розширене визначення продовольчої безпеки, що означає доступ до достатньої кількості їжі для активного, здорового життя. Він включає як мінімум (а) доступність достатніх і безпечних харчових продуктів і (б) гарантовану можливість придбати прийнятні харчові продукти соціально прийнятними способами (наприклад, не вдаючись до екстрених запасів їжі, збирання сміття, крадіжки чи інших стратегій подолання). Згідно з цим підходом, продовольча небезпека (відсутність продовольчої безпеки) виникає у випадках, коли наявність поживних і безпечних продуктів або можливість їх придбання соціально прийнятним способом є обмеженою або невизначеною [472]. Таким чином, продовольча небезпека безпосередньо впливає на людей, які не можуть отримати або не мають достатньої кількості їжі відповідно до прийнятих культурних та соціальних норм [388]. Відсутність продовольчої безпеки також тісно пов'язана з такими явищами, як голод, недоїдання (енергетична недостатність), а також мальнутриція, що виникає внаслідок дефіциту або надлишку макро- та мікронутрієнтів (див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1

**Ключові терміни, пов’язані з продовольчою безпекою та харчовим
забезпеченням**

Термін	Наукове визначення
Продовольча безпека	Соціально-економічний стан, за якого населення в будь-який період має гарантований фізичний та фінансовий доступ до необхідного обсягу якісних, безпечних і поживних продуктів харчування, що відповідають їхнім раціональним потребам і харчовим вподобанням, забезпечуючи умови для ведення активного та повноцінного способу життя [392].
Харчова безпека	Забезпеченість усіх членів домогосподарства достатньою кількістю білків, енергії, мікроелементів і мінералів, необхідних для підтримки належного рівня харчування [413].
Продовольча небезпека	Ситуація, за якої наявність поживних і безпечних продуктів або можливість їх соціально прийнятеного придбання є обмеженою або невизначеною [360].
Голод	Фізіологічний стан, що проявляється у вигляді неприємних або болісних відчуттів, спричинених нестачею їжі. Голод є потенційним, але не обов’язковим наслідком продовольчої небезпеки [360].
Недоїдання	Стан, що характеризується недостатнім споживанням їжі для покриття енергетичних потреб організму [392].
Мальнутриція (неповноцінне харчування)	Сукупність порушень, спричинених дефіцитом, надлишком або дисбалансом у споживанні макро- та мікронутрієнтів, що може мати негативні наслідки для здоров’я людини [392].

Джерело: сформовано автором на основі джерел [392; 360; 413].

Новітній етап розвитку концепції продовольчої безпеки пов’язаний із виникненням та еволюцією її складової частини — харчової безпеки [464]. У сучасних наукових дослідженнях все частіше розглядаються як продовольча, так і харчова безпека як окремі, але взаємопов’язані явища [455; 373; 318; 461]. На Міжнародній конференції з глобальної продовольчої безпеки, що відбулася 4-9 грудня 2020 року в онлайн-форматі, було висловлено ідею про необхідність перегляду концептуального підходу до продовольчої безпеки, який зміщується

від акценту на виробництві та доступності їжі, характерних для ХХ століття, до нової парадигми ХХІ століття, яка вимагає інтеграції міжгалузевого підходу та розробки нових індикаторів ефективності сільськогосподарських і продовольчих систем [298].

На сьогоднішній день не існує єдиної загальноприйнятої концепції продовольчої безпеки, що підтверджується твердженням Коутс Д., який зазначає, що з часом вимірювання продовольчої безпеки значно ускладнилося, особливо в 90-х роках ХХ століття. Це стало можливим завдяки введенню нових концептуальних елементів, таких як: достатність їжі, достатність поживних речовин, культурна прийнятність, безпека, певність і стабільність [304]. Пудель Д. та Гопінат М. акцентують увагу на значних розбіжностях у визначеннях рівня продовольчої безпеки на макрорівні, отриманих за допомогою різних методів, що здобули міжнародне визнання. Це свідчить про відсутність єдності у підходах до оцінки продовольчої безпеки на глобальному рівні, що ускладнює розробку єдиного критерія її вимірювання та забезпечення [407]. У свою чергу, Уолс Н., Бейкер Р., Чирва Е., Хокінс В. підкреслюють, що продовольча безпека, безпечність харчових продуктів та здорове харчування є основними складовими продовольчих систем, які відіграють важливу роль у забезпеченні здоров'я населення. Однак їх інтеграція в єдину систему є складним завданням через політичні компроміси, які виникають під час вирішення цих питань. Це свідчить про необхідність комплексного підходу, що враховує як політичні, так і соціально-економічні аспекти для досягнення збалансованого розвитку продовольчих систем [462].

Зміни в підходах до концепції продовольчої безпеки не обмежуються лише теоретичними аспектами. Де Реймонд та інші, досліджуючи вплив системних ризиків на продовольчі системи, пропонують нову гіпотезу про існування більш ніж однієї глобальної продовольчої системи, що вказує на необхідність розширення концептуального підходу до глобальної продовольчої безпеки [310].

Різноманіття підходів до обґрунтування концептуальної основи продовольчої безпеки є наслідком різних соціально-економічних умов, що характерні для різних країн та регіонів. Наприклад, проблеми продовольчої безпеки в країнах Африки на південь від Сахари, у країнах, що розвиваються, та у розвинутих країнах значно відрізняються. Для перших актуальна проблема гострого дефіциту харчових продуктів, що спричиняє хронічний голод і затримку в рості дітей, для других — незбалансоване харчування домогосподарств, обмежений доступ до продуктів тваринного походження, фруктів та овочів, а також високі витрати на харчування [396]. У розвинутих країнах третім важливим аспектом є недостатній рівень культури здорового харчування через домінування культури швидкої їжі, що, в свою чергу, веде до проблеми надмірної ваги, яку вважають загрозою національній безпеці [459; 296; 301].

Для України, яка є країною з розвинутою економікою, що наразі відстоює свій суверенітет в умовах війни з агресором, актуальним є концептуальне розуміння продовольчої безпеки, яке було закладене у Римській декларації ФАО 1996 року. Згідно з цією декларацією, «Римська декларація щодо глобального забезпечення продовольчої безпеки та відповідний План дій Всесвітнього продовольчого саміту окреслюють ключові напрями та концептуальні підходи до досягнення спільної цілі — гарантування продовольчої безпеки на різних рівнях: особистісному, сімейному, державному, регіональному й міжнародному. Стан продовольчої безпеки вважається досягнутим за умови, коли всі верстви населення постійно мають гарантований фізичний і фінансовий доступ до належної кількості якісної, безпечної та поживної їжі, яка відповідає їхнім харчовим потребам і кулінарним вподобанням, забезпечуючи умови для ведення активного й здорового життя» [338]. Ця концепція базується на чотирьох основних компонентах:

1. Фізична доступність їжі: передбачає забезпечення необхідного обсягу продовольчих ресурсів належної якості на всій території держави, з урахуванням

місць проживання населення, незалежно від джерел їхнього надходження — внутрішнього аграрного виробництва, зовнішньоекономічних поставок, наявних продовольчих резервів або ж обсягів гуманітарної допомоги.

2. Економічний і фізичний доступ до їжі: кожен громадянин повинен мати можливість отримати їжу для повноцінного харчування. Це включає фінансові ресурси та права доступу до необхідних для виробництва їжі ресурсів. Фізичний доступ передбачає можливість отримати їжу без обмежень, незалежно від фізичного стану людини.

3. Стабільність доступу до їжі: гарантований доступ до достатньої їжі для всіх громадян, навіть в умовах природних, економічних або воєнних криз.

4. Безпека споживання їжі: гарантування безпечного споживання харчових продуктів передбачає впровадження належних технологічних та організаційних заходів щодо їх приготування і зберігання відповідно до чинних санітарно-гігієнічних норм, а також забезпечення населення якісною питною водою, придатною для щоденного використання.

Виникає питання, наскільки офіційний підхід до визначення продовольчої безпеки та шляхів її досягнення в Україні відповідає концептуальному підходу ФАО [338] та як він відповідає актуальним викликам забезпечення продовольчої безпеки для громадян нашої країни в умовах сучасних глобальних і національних загроз.

Перші дослідження щодо продовольчої безпеки в Україні були проведені в 1990-х роках, коли зниження обсягів сільськогосподарського виробництва після розпаду СРСР стало серйозною проблемою для продовольчої безпеки країни. У нових економічних умовах концепція продовольчої безпеки, яка традиційно асоціювалася з воєнно-стратегічними аспектами, зазнала суттєвих трансформацій, що зумовлено зміною глобальних і локальних економічних реалій. Цей термін набув нових значень, зокрема економічного спрямування, що

відображає комплексний підхід до забезпечення стабільності та доступності продовольчих ресурсів для населення.

На сьогоднішній день наука про продовольчу безпеку відзначається методологічним еклектизмом, що зумовлено різноманіттям підходів до її вивчення та трактування. Вчені досі не досягли єдності щодо визначення основних категоріальних аспектів цієї галузі науки, зокрема щодо самого поняття «продовольча безпека». Методологічно це поняття здебільшого розглядається як похідне від більш загальної категорії «економічна безпека», що вимагає комплексного підходу до аналізу взаємозв'язків між економічними, соціальними та політичними факторами, які впливають на забезпечення населення харчовими продуктами. Останнє має формальне визначення в Наказі Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» (№ 1277 від 29.10.2013 року), згідно з яким економічна безпека означає «стан виробництва харчових продуктів, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства у продовольстві належної якості при його збалансованості та доступності» [252].

Думка В.І. Мунтіяна є важливою для розуміння продовольчої безпеки в контексті економічної безпеки України. В.І. Мунтіян вважає, що економічна безпека є показником виробничо-продуктової потужності агропромислового комплексу та його здатності швидко реагувати на зміни кон'юнктури продовольчого ринку, підтримувати необхідні обсяги запасів і забезпечувати платоспроможність населення [144]. Важливо зазначити, що продовольча безпека не згадується у чинній Стратегії національної безпеки України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 [232].

Вперше поняття продовольчої безпеки було визначено в українському законодавстві у 2004 році в Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України», де воно розглядається як «захищеність життєвих

інтересів людини», що гарантується державою для забезпечення доступу до харчових продуктів [189]. Більшість українських вчених визначають основною характеристикою продовольчої безпеки здатність держави задовольняти потреби населення в харчових продуктах, як у звичайних, так і в надзвичайних умовах [130]. Відомий вчений М.Й. Хорунжий трактує продовольчу безпеку як здатність держави гарантувати забезпечення потреб населення на рівні науково обґрунтованих норм споживання. Західні економісти часто досліджують продовольчу безпеку на глобальному рівні, при цьому стверджуючи, що вона не може бути визначена на рівні окремої країни [172]. А. Сен акцентує, що споживання харчових продуктів індивідуумом або соціальними групами залежить від їхньої здатності придбати необхідні продукти для забезпечення своїх потреб [426]. Ми погоджуємося з тим, що продовольчу безпеку слід розглядати як комплекс проблем на рівні окремих країн, що включає політичні, соціально-економічні, технічні аспекти виробництва, розподілу та споживання харчових продуктів, а також заходи, спрямовані на забезпечення життєдіяльності населення без загрози голоду і соціальної нестабільності.

Для проведення дослідження продовольчої безпеки вважаємо за необхідне здійснити детальний аналіз трактувань цього поняття, запропонованих науковцями та міжнародними організаціями. Наведено трактування продовольчої безпеки (див. додаток А, табл. А4), які варіюються від визначень, що акцентують на фізіологічних потребах населення, до поглядів, що підкреслюють економічну та соціальну складові, зокрема, враховано погляди щодо здатності держави забезпечити внутрішнє виробництво продовольства, гарантувати стабільний доступ до харчових продуктів, а також стратегічні аспекти аграрної політики.

Ми ж виокремлюємо поняття «продовольча безпека в умовах воєнного стану», що визначається як здатність держави забезпечити населення достатньою кількістю безпечних, якісних і доступних продуктів харчування, що відповідають

встановленим стандартам, з урахуванням впливу воєнних та соціально-економічних викликів. Вона включає не лише збереження виробничих потужностей аграрного сектору, а й забезпечення національної продовольчої незалежності, ефективну мобілізацію внутрішніх ресурсів, захист критичної інфраструктури, а також гарантування стабільного постачання продовольства в умовах нестабільної економічної ситуації.

В умовах війни, на фоні зовнішніх і внутрішніх загроз для продовольчої безпеки, доцільно переглянути принципи розвитку аграрної та продовольчої політики на період 2020–2030 років. Поточні виклики, зокрема обмеження постачання ресурсів, пошкодження інфраструктури, порушення логістичних ланцюгів, вимагають зміни підходів до гарантування продовольчої безпеки. Актуалізація концептуальних засад, зокрема адаптація принципів у контексті війни, допоможе побудувати систему, здатну не лише зберегти, а й посилити продовольчу безпеку в умовах зростаючих загроз.

Реалізація запропонованих у таблиці 1.2 принципів в умовах воєнного стану дозволяє створити систему, що не лише стабілізує поточний рівень продовольчої безпеки, але й посилить здатність країни забезпечити свої потреби навіть у умовах обмежених ресурсів і воєнних дій. Особливо важливими стають адаптація внутрішніх виробничих потужностей та відновлення зруйнованих логістичних ланцюгів для забезпечення доступу до продовольства у кожному регіоні країни. В умовах війни необхідно зміцнити резерви, інтегрувати інформаційні технології для управління продовольчими потоками і знизити залежність від зовнішніх поставок.

Пріоритетними вважаємо такі заходи, як:

1. Створення ефективної системи контролю за продовольчою безпекою та розвиток резервних продовольчих баз.
2. Оновлення механізмів постачання, адаптованих до нових реалій і обмежених транспортних можливостей.

3. Підвищення якості і зниження витрат через новітні технології для стабільності продовольчого виробництва.

4. Розвиток внутрішніх ринків і збільшення обсягів виробництва стратегічно важливих продуктів.

5. Активне використання інформаційних технологій для ефективного управління і швидкої адаптації до змін у забезпеченні продовольчої безпеки.

Таблиця 1.2

Концептуальні засади нової парадигми продовольчої безпеки в умовах війни (за принципами зростання важливості)

Принципи	Парадигмальна характеристика в умовах війни
1. Самозабезпечення	Прискорене формування внутрішнього сільськогосподарського комплексу для зниження залежності від імпорту та мінімізації ризиків, пов'язаних з блокуванням поставок. Активізація розвитку малих та середніх господарств, локалізація виробництва та зберігання продовольства.
2. Імпортозаміщення	Посилене застосування заходів для розвитку власного виробництва, що дозволяє знизити залежність від імпортованих товарів в умовах війни, зокрема для критичних груп харчових продуктів. Особлива увага до якості і збільшення внутрішнього виробництва продовольства.
3. Обов'язковість	Посилення державного контролю за рівнем продовольчої безпеки у кризових умовах, включаючи адаптацію існуючих механізмів та створення резервів на випадок погіршення ситуації. Пріоритет забезпечення населення основними харчовими продуктами в умовах нестабільності.
4. Ефективність	Оцінка та оптимізація витрат в умовах війни, зокрема шляхом застосування технологій для збереження ресурсів, збільшення ефективності сільськогосподарського виробництва, а також підтримка сталості на всіх етапах виробництва та логістики.
5. Резервування	Створення та підтримка системи стратегічних резервів харчових продуктів, включаючи забезпечення цих резервів на випадок тривалих перерв у виробництві та поставках, зокрема для найбільш вразливих регіонів.
6. Логістичний	Розбудова гнучкої та швидкої транспортної інфраструктури для доставки продовольства до регіонів, що постраждали від бойових дій. Забезпечення стійкості поставок продовольства через зниження витрат на доставку в умовах обмежених ресурсів.
7. Кластерний	Розвиток і захист стратегічно важливих продовольчих кластерів, створення резервних продовольчих баз у безпечних зонах, з фокусом на доступність та мобільність для доставки до постраждалих регіонів.

8. Організаційно-економічний	Створення спеціалізованих механізмів для задоволення споживчих потреб у війні, де основний акцент зроблено на забезпечення продовольчою безпекою за допомогою альтернативних каналів постачання та відновлення зруйнованих ланцюгів.
9. Маркетинговий	Використання сучасних маркетингових стратегій для адаптації до нових умов війни, формування довіри до місцевих продуктів та сприяння розвитку споживчих ринків через цифрові платформи та безпечні торгові канали для населення.
10. Інформаційний	Активне використання інформаційних технологій для моніторингу ситуації з продовольчою безпекою, виявлення проблем у ланцюгах постачання та попиту, а також для надання актуальної інформації державним органам і громадськості.

Джерело: авторська розробка на основі опрацьованих матеріалів.

Впровадження зазначених принципів допоможе Україні не лише зберегти, а й посилити свою продовольчу безпеку, активізувати розвиток аграрної економіки, а також зменшити негативний вплив війни на продовольчі системи [253].

Отже, забезпечення продовольчої безпеки є ключовим елементом стратегічної стабільності національної економіки, що передбачає не лише належну організацію внутрішнього продовольчого виробництва, але й здатність ефективно реагувати на зовнішні виклики, включаючи глобальні економічні зміни та зміни в міжнародних торгових відносинах. Зміни, що сталися в концептуальних підходах до визначення продовольчої безпеки протягом останніх десятиліть, чітко демонструють еволюцію уявлень про її важливість як для окремих осіб, так і для національних економік загалом. Перехід від простого забезпечення фізичної наявності їжі до акценту на доступність та її відповідність соціальним та культурним нормам свідчить про зрілість поглядів на цю проблему, що повинні враховувати не лише економічні фактори, але й соціальні аспекти доступу до продовольства. Таким чином, вирішення проблеми продовольчої безпеки потребує комплексного підходу, що поєднує ефективну державну політику, розвиток вітчизняного сільськогосподарського виробництва

та запровадження дієвих механізмів контролю якості й безпеки харчових продуктів.

Висновки до розділу 1

Зміни в регулюванні від простих товарообмінних відносин до складних ринкових механізмів демонструють поступовий розвиток державної політики, яка з 1980-х років зміщувалася від антикризових заходів до більш складних структур, що враховують глобалізацію та інформаційно-технологічну революцію. Визначено, що впродовж розвитку наукових підходів до державного регулювання аграрного ринку акцентувалася увага на важливості технологічних інновацій і цифрових технологій для забезпечення конкурентоспроможності аграрного виробництва та підвищення прибутковості від 15% до 40% . Проте в Україні, через політико-економічні труднощі, не вдалося досягти значних структурних змін. Сучасні виклики, такі як війна та глобальні економічні зміни, вимагають удосконалення державного регулювання через інтеграцію економічних, правових і соціальних механізмів для забезпечення сталого розвитку та конкурентоспроможності аграрного сектору.

Систематизовано підходи до трактування сутності поняття регулювання аграрного ринку в умовах забезпечення продовольчої безпеки. Зокрема, до основних підходів було віднесено інституційний, функціональний, економіко-правовий і структурно-ринковий. Узагальнено, що аграрний ринок являє собою багатокomпонентну систему взаємопов'язаних економічних відносин, яка охоплює виробництво, обмін, розподіл і споживання сільськогосподарської продукції та ресурсів. Його функціонування відбувається на конкурентних засадах, із залученням широкого кола суб'єктів господарювання, що зумовлює необхідність ефективного державного регулювання. Встановлено, що належне функціонування аграрного ринку є критичним чинником у підтриманні продовольчої безпеки, особливо в умовах дестабілізації, спричиненої зовнішніми

викликами, зокрема воєнним станом. Встановлено, що аграрний ринок характеризується різними категоріями попиту, які взаємодіють із пропозицією через механізми ціноутворення і ринкових рівноваг. З'ясовано, що оцінка балансів попиту і пропозиції дозволяє прогнозувати та адаптувати стратегії для досягнення економічної стабільності, а відсутність ринкової рівноваги, зокрема монополія та олігополія, створюють економічні труднощі для виробників, що вимагає законодавчого захисту та ефективної цінової стратегії. Визначено, що розвиток інфраструктури аграрного ринку є важливим фактором для забезпечення сталого економічного росту та стабільності на ринку.

Дослідження концептуальних підходів до визначення продовольчої безпеки в міжнародному та національному контексті дозволило запропонувати нову парадигму продовольчої безпеки, що ґрунтується на принципах самозабезпечення, імпортозаміщення, державного контролю, ефективного використання ресурсів, стратегічного резервування, логістичної адаптації, маркетингової підтримки та інформаційного забезпечення. Доведено, що впровадження цих принципів сприятиме стабілізації продовольчої системи, зменшенню залежності від імпорту та підвищенню стійкості аграрного сектору. Особливого значення набуває створення стратегічних резервів, розбудова продовольчих кластерів, застосування новітніх технологій у виробництві та логістиці, а також цифровізація моніторингу продовольчих потоків. Комплексний підхід до забезпечення продовольчої безпеки дозволить мінімізувати негативний вплив воєнних дій і забезпечити доступ населення до якісних харчових продуктів.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО РИНКУ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ

2.1. Глобальні цілі ООН щодо забезпечення продовольчої безпеки

Включення концепції сталого розвитку до державних програм є на сьогодні головним пріоритетом у всьому світі. За даними Всесвітньої Комісії з навколишнього середовища та розвитку, сталий розвиток не статичною ситуацією, а процесом використання ресурсів, управління інвестиціями і технологічного та інституційного розвитку, що відповідає майбутнім потребам, і не тільки поточним [297]. Відповідно до мандату, наданого Генеральній Асамблеї державами-членами на Конференції ООН зі сталого розвитку, «Цілі сталого розвитку повинні бути орієнтованими на дії, які стислі та легкі в спілкуванні, обмежені за кількістю, амбіційні, глобальні за своєю суттю та загальноприйняті для всіх країн, враховуючи при цьому різні національні реалії, можливості та рівні розвитку з дотриманням національної політики та пріоритетів» [386].

Досягнення сталого розвитку є складною проблемою. Цього неможливо досягти лише одним підходом, оскільки вимагає значного фінансування з різних джерел та фінансових агентів. Здатність урядів мобілізувати, перерозподілити та ефективно використовувати різноманітні джерела фінансування, інструменти та стратегії є надзвичайно важливим процесом для досягнення та реалізації Глобальних цілей сталого розвитку до 2030 р. Також, урядами країн повинні бути враховані правова система, імовірні соціально-економічні та екологічні наслідки та будь-які інші обмеження, які можуть перешкодити процесу імплементації обраних інструментів [450]. Сучасна фінансова криза суттєво обмежила інвестиції в країни та регіони світу, до прикладу слугують дії Європейської Комісії, яка створила спеціальні ініціативи для сприяння інвестуванню, так

званий план Юнкера, за яким послідувало просування фінансових установ у рамках вже встановленого Фонду ЄС [467].

Потреба у реалізації політики сталого розвитку держави спричинена ідеєю гармонізації економічної, соціальної та екологічної компонент, де остання набуває особливої актуальності, а саме потребу у вирішенні проблем захисту навколишнього середовища, імплементацію заходів щодо мінімізації та пом'якшення наслідків кліматичних змін, збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь. В концепцію сталого розвитку включено підхід для створення моделі економічного зростання, у результаті чого здобувається гармонія з навколишнім середовищем та ефективно задовольняються потреби суспільства. В основі концепції включено три першочергові складові: економічне зростання, соціальна інтеграція та захист навколишнього середовища. Генезис концепції сталого розвитку відбувся у вересні 2015 р., як процес затвердження «Перетворення нашого світу: Порядок денний для сталого розвитку на період до 2030 року» на засіданні Генеральної асамблеї ООН [421]. Порядок денний сталого розвитку є програмою перетворення світу, який прогнозує ліквідацію бідності, гарантування гідного життя всіх людей та забезпечення миру до 2030 року, реалізація якого є одним із головних викликів сучасного світу. Для досягнення цілей сталого розвитку необхідно координувати роботу міжнародного фінансового співтовариства, приватного фінансового сектору та державного фінансового сектору. Згідно з висновками Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), державні та приватні заощадження, особливо в сприятливих ринкових умовах, повинні бути достатніми для задоволення вимог трьох основних інвестиційних категорій, які входять в основу конвенції [398].

Країни, які підтримують Глобальні цілі сталого розвитку, в рамках своїх ініціатив прагнуть реалізувати економічні рішення, засновані на концепції сталого розвитку, яка визначена в соціальному, економічному та екологічному

плані [315; 326]. Науковці Сойні К. та Біркеланд І. рекомендують включити культурні фактори як четвертий компонент Глобальних цілей сталого розвитку [429]. Реалізація політики сталого розвитку держав та регіонів повинна здійснюватися на трьох рівнях: на індивідуальному, організаційному та глобальному, із зобов'язанням кожного уряду контролювати сталий розвиток держави, який імплементується на соціально-економічному рівні [313; 401].

На основі висновків науковців на етапі імплементації Глобальних цілей сталого розвитку, вони повинні субсидіюватися за рахунок ресурсів, які скеровані на фінансування сталого розвитку. Тому, що фінансова система є складовою економічної системи, що складається з двох основних компонентів: сектору державних фінансів та ринкової фінансової системи. Заходи, які здійснюються в рамках реалізації концепції сталого розвитку, можуть сприяти переорієнтації фінансових інструментів та посиленню зусиль для отримання довгострокового позитивного впливу на соціально-економічний розвиток держави чи регіону [406]. Водночас, зосередження уваги на сталому розвитку має доповнюватися зосередженістю на конкурентоспроможності держави чи регіону, як найважливішій умові розвитку, яку має досягти державна політика [445]. У випадку з країнами вирішальна роль відводиться як для інновацій, так і для освіти, як двох визначальних факторів конкурентоспроможності та економічної конвергенції ЄС [312]. Для досягнення цілей сталого розвитку необхідне значне фінансування, яке потрібно буде забезпечувати не лише за рахунок офіційних фондів кожної країни та регіону, але й приватного сектору [385]. Фінансові інструменти, такі як облігації та інвестиційні фонди, що надаються емітентами для досягнення цілей сталого розвитку, сприяють реалізації цілей сталого розвитку держави чи регіону [316].

ООН визначив 17 Глобальних цілей сталого розвитку до 2030 р. (див. додаток В., табл. Б7)., які за основою вважаються векторами інспірації для здобуття сталого розвитку на державному та світовому рівні. Глобальні цілі

сталого розвитку до 2030 р. складаються з 169 завдань, які потрібно імплементувати для здобуття сталого розвитку, де для результативного моніторингу якості реалізації глобальних завдань створена система із 240 глобальних індикаторів сталого розвитку. Основними інструментами, які позначаються на добробуті населення та світу являються глобальні завдання для реалізації політики сталого розвитку держав і регіонів та індикатори сталого розвитку, які можна реалізувати завдяки спільній співпраці усіх країн світу (див. рис. 2.1.) [438].

Рис. 2.1. Глобальні цілі сталого розвитку до 2030 р.

Джерело: сформовано автором на основі джерела [438].

ООН було запропоновано фінансові інструменти для фінансування цілей сталого розвитку, класифікація яких представлена в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Інструменти, запропоновані ООН, за допомогою яких фінансується сталий розвиток, та їх взаємозв'язок із цілями сталого розвитку

Фінансовий інструмент	Цілі сталого розвитку	Фінансовий інструмент	Цілі сталого розвитку
Податки на тютюн	3, 12	Підприємницькі фонди	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 16
Податки на відновлювальну енергію	6, 8, 12, 13, 14, 15	Страховання від природних лих	1, 2, 3, 8, 10, 16
Податки на пестициди та хімічні добрива	3, 6, 8, 12, 14, 15	Боргові свопи в свері природи	6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15
Податки на паливо	3, 7, 8, 9, 12, 13, 15	Краудфандинг	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 16
Платежі за екосистемні послуги	6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15	Кліматично-кредитні механізми	6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15
Соціальні та розвиткові інвестиційні облігації — фінансування орієнтоване на результати	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 16	Добровільні стандарти	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 16
Імпакт-інвестування	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 16	Лотереї	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 16
Публічні гарантії	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15, 16	Грошові перекази або фінансування діаспори	1, 2, 3, 4, 5, 8, 10, 16
Екологічні фіскальні трансферти та вуглецеві ринки	6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15	Компенсація біорізноманіття	6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15
Екологічні фонди довіри	6, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 15	Біопроспектування та зміщення біорізноманіття	3, 8, 9, 12

Джерело: сформовано автором на основі джерела [450].

У таблиці 2.1. відображено узгодження фінансових інструментів ООН із цілями сталого розвитку, де результати узгодження демонструють, що цілі сталого розвитку 1, 2, 4, 5, 10, 11, 16 та 17 пов'язані з найменшою кількістю фінансових інструментів, оскільки значна частина фінансових інструментів сконцентрована на вирішення питань освіти, нерівності та статі, що порушує питання щодо відсутності пропозицій стосовно сприяння соціальній мобільності [450].

У сучасних умовах проблема забезпечення продовольчої безпеки набуває особливої ваги як на рівні окремих країн, так і в глобальному контексті. Це зумовлено тим, що продовольча безпека передбачає гарантування належної якості продуктів харчування та забезпечення доступу населення до них, що є фундаментальною передумовою сталого соціально-економічного розвитку держави, підвищення рівня добробуту громадян та загальної якості життя. Становлення продовольчої безпеки виступає ключовим елементом сучасної системи міжнародних відносин, при цьому її забезпечення входить до пріоритетів як національних урядів, так і міжнародних інституцій [95; 382].

У цьому контексті важливо наголосити на провідній ролі ООН у формуванні глобального підходу до вирішення проблем продовольчої безпеки. Зусилля цієї міжнародної структури зосереджуються на розв'язанні нагальних викликів світового масштабу, серед яких забезпечення продовольством займає центральне місце. Особливої актуальності набуває проблема голоду в країнах, що розвиваються, де значна частина населення не має можливості задовольнити базові потреби в продуктах харчування. Така ситуація призводить до загального погіршення продовольчої безпеки, що, своєю чергою, негативно впливає на соціально-політичну стабільність держави. Голод виступає критичним індикатором порушення системи продовольчої безпеки та чинником, що ускладнює її відновлення [474].

Звіт Організації Об'єднаних Націй щодо прогресу міжнародного співтовариства в досягненні цілей сталого розвитку є далеко не сприятливим. Лише дванадцять відсотків цілей, які спрямовані на подолання проблем, зокрема бідності, голоду та нерівності, мають бути досягнуті до 2030 року. Можемо відзначити, що не було здобуто жодного прогресу в досягненні багатьох цілей, де реалізація деяких з них зараз знаходяться ще на дальшому рівні, аніж на досягнутому початковому рівні.

Ситуація є особливо жахливою щодо досягнення цілі нульового голоду до 2030 року, оскільки з 2015 року кількість людей, які голодують у всьому світі, зросла до 735 мільйонів. Якщо ситуація продовжуватиметься таким же чином, за оцінками ООН, 590 мільйонів людей усе ще будуть голодувати до 2030 року — це більше, ніж у рік ухвалення Цілей сталого розвитку [448].

Оперуючи актуальними статистичними даними, візуально продемонструємо прояви глобальної проблеми голоду, використовуючи інформацію, надану Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН (FAO) (див. рис. 2.2).

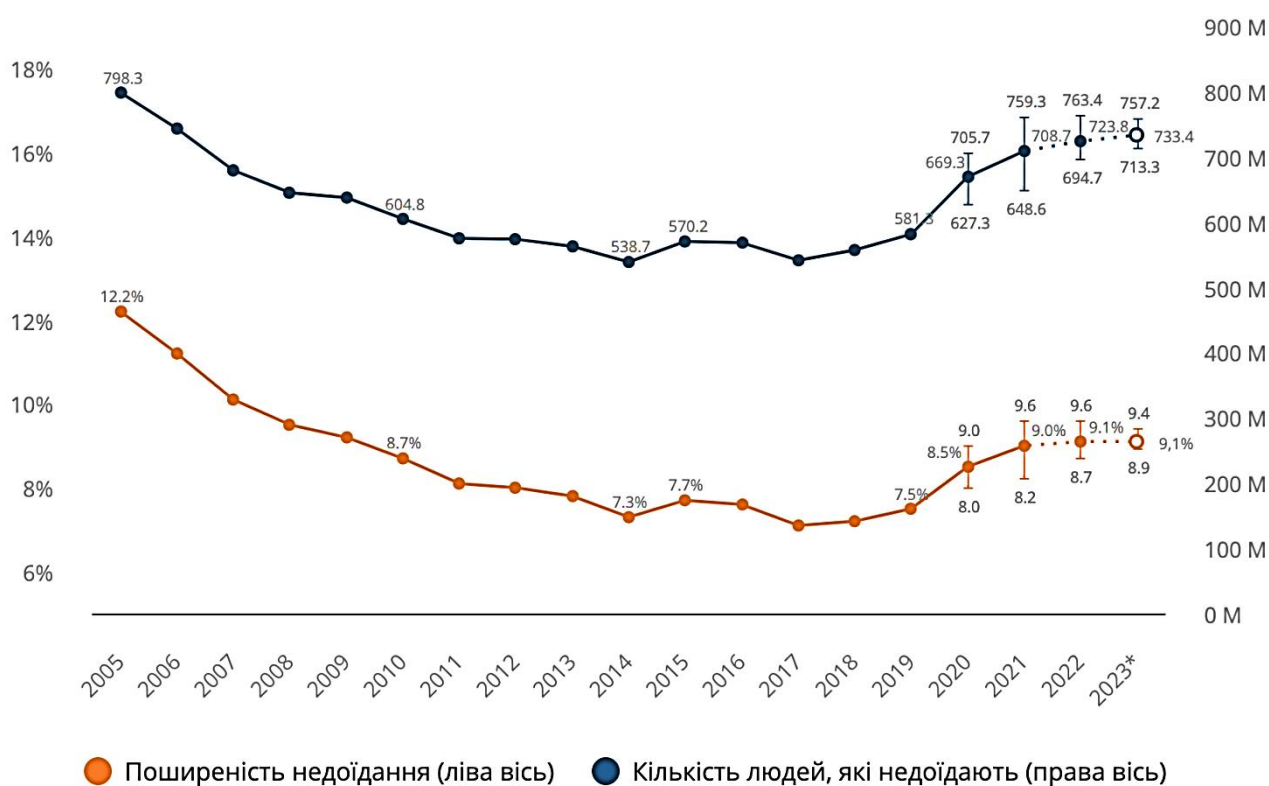

Рис. 2.2 Кількість людей, які недоїдали, 2013-2022 рр.

Джерело: сформовано автором на основі джерела [362].

Примітки. Столпчики показують нижні та верхні межі оціночного діапазону;

* Прогнози, засновані на оперативних оцінках за 2023 рік, позначені пунктирними лініями.

З аналізу рисунку 2.2 видно, що з 2019 року спостерігається постійне зростання кількості осіб, які страждають від недоїдання, що має негативний вплив на загальний стан продовольчої безпеки. Основними факторами цього є зміни клімату глобального масштабу, що знижують ефективність аграрного виробництва, а також локальні збройні конфлікти, що значно обмежують доступ до необхідних харчових ресурсів.

Беручи до уваги дані, які представлені на рисунку 2.2, необхідно підкреслити, що проблема забезпечення продовольчої безпеки залишається актуальною для всіх держав, оскільки різноманіття природних умов, рівень економічного розвитку та соціально-політичні особливості кожної країни значно впливають на загальний стан цієї проблеми. Тому для її вирішення стає важливим прийняття ефективних заходів, що можуть допомогти зменшити наслідки кризових ситуацій. У цьому контексті важливу роль у формуванні політики продовольчої безпеки на глобальному рівні відіграє ООН через реалізацію Цілей сталого розвитку до 2030 року [435].

Незважаючи на значні зусилля, які докладені в останні десятиліття для розробки стратегій і політики щодо досягнення Цілей сталого розвитку, сьогодні приблизно кожна десята людина в усьому світі страждає від серйозного рівня відсутності продовольчої безпеки [440]. Демографічне зростання, прискорена урбанізація [343; 443], нестабільне споживання невідновлюваних ресурсів [441; 404], зміна клімату [405], зміна структури споживання їжі (наприклад, збільшення загального споживання калорій; зміна структури раціону в бік збільшення споживання м'яса, яєць, з-поміж інших продуктів) [288; 359; 372], створить серйозні виклики для продовольчої безпеки. Очікується, що зростання населення призведе до збільшення недоїдання [361], тоді як інтенсивна експлуатація ресурсів може призвести до деградації землі та зниження продуктивності ґрунту [444]. Зростання кількості екстремальних подій (наприклад, посух і повеней), хвороб, які пов'язані зі зміною клімату, можуть

бути причиною загибелі або знищення врожаю [419; 430]. Зрештою, зміна моделей харчування та попит на значну чисельність продуктів збільшує попит на земельні та водні ресурси, що у свою чергу виснажує ресурси та збільшує невизначеність щодо стану продовольчої безпеки. Тому програма продовольчої безпеки та безпеки харчування вимагає термінових міжнародних зусиль із ефективним глобальним страхуванням продовольчої безпеки [440; 422].

Сільськогосподарські землі забезпечують найбільшу частку продовольчих ресурсів і значну кількість екосистемних послуг (наприклад, забезпечення харчовими продуктами, паливом, клітковиною тощо) [403; 321; 433]. Переважно сільськогосподарські угіддя забезпечують (прямо чи опосередковано) приблизно 90% харчових калорій і 80% білка та жирів (виробництво тваринництва) [299; 432]. Таким чином, сільськогосподарські території сприяють продовольчій безпеці та досягненню Цілей сталого розвитку (далі – ЦСР) [290; 303; 309; 343].

Аналізуючи Цілі сталого розвитку, слід зазначити, що ООН визнала проблему продовольчої безпеки однією з основних складових глобальних цілей сталого розвитку, зокрема через боротьбу з голодом та стимулювання розвитку аграрного сектора, зокрема, ця мета передбачає:

- подвоєння продуктивності сільського господарства, що дозволить збільшити виробництво харчових продуктів;
- забезпечення доступу до збалансованого харчування для всіх соціальних груп відповідно до науково підтверджених норм;
- створення стійких продовольчих виробничих систем, що сприятиме збереженню екосистем та поліпшенню якості земельних ресурсів;
- зниження нестабільності цін на харчові продукти.

Крім того, існує інша інтерпретація Цілі 2 Сталого розвитку, яка полягає у "покладанні кінця голоду", що має на меті забезпечення продовольчої безпеки та поліпшення харчування для стимулювання сталого розвитку аграрного сектора. Отже, можна стверджувати, що Цілі сталого розвитку ООН акцентують на

забезпеченні продовольчої безпеки як однієї з ключових задач, виконання якої позитивно позначиться на прогресі людства в цілому (див. додаток Б, табл. Б1). Це обумовлено тим, що на початок другого десятиліття ХХІ століття проблема голоду залишається актуальною у багатьох регіонах світу, зокрема в країнах Африки, Азії (зокрема на Близькому Сході та в Південно-Східній Азії), а також Латинської Америки та Карибського басейну [294].

Основними причинами голоду, за даними ФАО, є: збройні конфлікти; негативні кліматичні зміни, пов'язані з глобальними змінами клімату; економічна криза, спад виробництва, що підвищує ризики виникнення голоду. Отже, глобальні цілі ООН на сьогодні мають визначальне значення у контексті забезпечення продовольчої безпеки на планетарному рівні. Варто підкреслити, що діяльність ООН орієнтована на поліпшення доступу до харчових продуктів в країнах, що розвиваються, надання гуманітарної допомоги та модернізацію аграрного виробництва для підвищення ефективності продовольчого забезпечення на глобальному рівні.

Забезпечення сталого функціонування сільського господарства впливає на різні аспекти, такі як зменшення бідності (Ціль 1 - Ні бідності; завдання 1.4 і 1.5), підвищення добробуту населення (Ціль 3 – Гарне здоров'я та благополуччя; завдання 3.9), підтримка освіти та науково-дослідних розробок (Ціль 4 – Якісна освіта; завдання 4.7). Також, сільське господарство сприяє покращенню якості води та ефективності її використання (Ціль 5 – Чиста вода та санітарія; завдання 6.3 та 6.4), енергоефективності та інвестиціям у чисту енергію (Ціль 6 – Доступна та чиста енергія; завдання 7.2 та 7.3). Важливо також поліпшувати умови праці фермерів та ефективне використання ресурсів (Ціль 8 – Гідна праця та економічне зростання; завдання 8.2, 8.3 та 8.4), підтримувати дрібних фермерів та сприяти інноваціям (Ціль 9 – Інновації в галузі та інфраструктура; завдання 9.3 і 9.4) та розвивати справедливу торгівлю між виробниками та споживачами (Ціль 10 – Зменшення нерівності; завдання 10.а).

Сільське господарство сприяє підвищенню життєздатності міських територій та доступу до зелених насаджень, зменшує вплив природних небезпек і забруднення, забезпечуючи при цьому продовольчу безпеку (Ціль 11 – Стійкі міста та громади; завдання 11.5, 11.6, 11.7 і 11.a). Зростання ефективного управління природними ресурсами, такими як ґрунт і вода, зменшуються харчові відходи та виробництво відходів (Ціль 12 – Сталі міста та громади; завдання 12.1, 12.2, 12.3, 12.4 і 12.5), що у свою чергу спрямоване на зменшення викидів парникових газів та пом'якшення наслідків подій, пов'язаних із зміною клімату (Ціль 13 – Кліматичні дії; завдання 13.1), та зменшення застосування агрохімікатів і забруднення поверхневих водойм (Ціль 14 – Життя під водою; завдання 14.1). Також сприяється скороченню інтенсивних методів сільського господарювання (наприклад, глибокий обробіток ґрунту, використання агрохімікатів), вирубці лісів і деградації земель (Ціль 15 – Життя на суші; завдання 15.1; 15.2; 15.3, 15.4 і 15.5). Сталі методи сільського господарювання, спрямовані на уникнення виснаження ресурсів та деградацію земель, можуть сприяти зменшенню конфліктів, породжених нестачею їжі (Ціль 16 – Мир, справедливість і міцні інституції) [453].

Наприклад, збільшення виробництва харчових продуктів для підтримки боротьби з бідністю (ціль 1) або нульового голоду (ціль 2) може мати негативні наслідки для досягнення інших цілей, таких як кліматичні дії (ціль 13), життя під водою (ціль 14) і життя на суші (ціль 15). Щоб мінімізувати компроміси, які пов'язані з впливом на сільське господарство, життєво важливо інвестувати та розробляти нові технології для збору даних (наприклад, дистанційне та проксимальне зондування) і створювати надійні та підтверджені моделі, які враховують дані з багатьох джерел. Це буде важливо для точного визначення того, де сільськогосподарські території є більш продуктивними, а де вони можуть мати більш згубний вплив на екосистеми, а також для кращого управління сільськогосподарськими землями [303].

Оскільки сільське господарство сильно залежить від кліматичних умов, декілька досліджень показали, що врожайність більшості сільськогосподарських культур негативно реагує на підвищення температури. Довгострокові зміни кліматичних умов, також, можуть збільшити кількість екстремальних погодних явищ, можуть ініціювати та змінювати час спалахів диференційованих хвороб, зменшує ефективність використання води та поживних речовин і збільшує мінливість врожайності. Такі наслідки, ймовірно, призведуть до подальшого зниження продуктивності сільського господарства і можуть підірвати глобальні зусилля щодо скорочення двох Цілей сталого розвитку ООН щодо викорінення голоду та бідності. Оскільки дрібні фермери (менше 2 га) складають понад 80% усіх ферм у світі цілі сталого розвитку щодо скасування бідності (ЦУР 1) і нульового голоду (ЦУР 2) можуть бути досягнуті, якщо буде розроблено відповідну політику для підтримки цих фермерів, для того, щоб вони стали більш ефективними та продуктивними [374].

За даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, продовольча безпека існує, коли люди мають постійний фізичний, соціальний та економічний доступ до безпечної та поживної їжі, яка дозволяє їм жити активним і здоровим життям [342]. Хоча відсутність продовольчої безпеки може спостерігатися в міських районах, високий відсоток населення, яке страждає від відсутності продовольчої безпеки, живе в сільській місцевості [394]. Крім того, на погіршення стану або відсутності продовольчої безпеки впливають такі фактори як: погіршення стану ґрунту та забруднення ґрунту через постійне використання хімічних добрив [335]. Стосовно останнього фактора, у різних країнах введено диференційовані програми та стратегії щодо зменшення залежності від агрохімікатів через їхню небезпеку та потенціал впливу на продуктивність сільськогосподарських культур у довгостроковій перспективі. Таким чином, один із способів зробити свій внесок у досягнення ЦСР 2 «Подолання бідності» – це просування та впровадження сталого сільського

господарства, яке зосереджується на розробці нових органічних добрив для збереження та захисту природних ресурсів, навколишнього середовища, а також здоров'я та благополуччя людей [457].

У 2022 році серед найбільш фінансованих Цілей сталого розвитку ООН (далі – ЦСР) знову лідирували ті, що стосуються екологічних ініціатив. Найбільшу частку в загальному обсязі фінансування отримали ЦСР 7 (Доступна та чиста енергія), 11 (Сталий розвиток міст і громад) та 13 (Пом'якшення наслідків зміни клімату), на які припадає 48% від загального фінансування ЦСР, що є незначним зростанням порівняно з 46% у 2021 році (див. рис. 2.3).

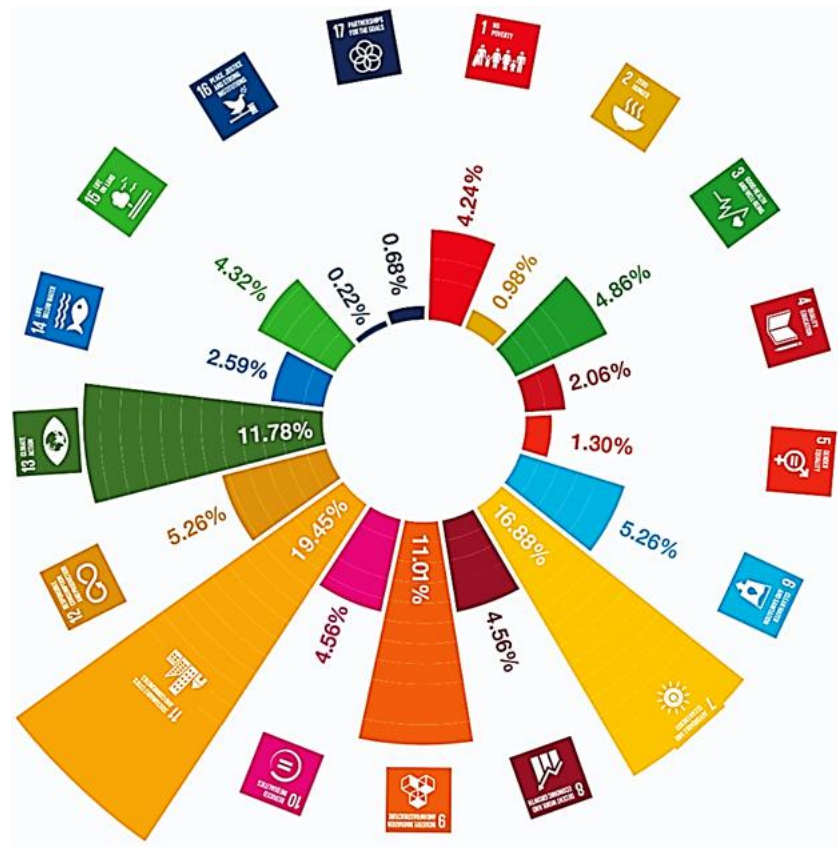

Рис. 2.3. Сприяння реалізації цілей сталого розвитку ринку облігацій 2022 р.
Джерело: [317].

Глобальний індекс голоду (далі – GHI) за 2023 рік вказує на те, що з 2015 року прогрес у зменшенні рівня голоду є досить обмеженим. Світовий показник GHI у 2023 році складає 18,3, що характеризується як помірний рівень. Цей

показник на 0,8 пункти нижчий за аналогічний показник 2015 року (19,1), що свідчить про те, що боротьба з голодом зазнала значного уповільнення. У періоди між 2000, 2008 і 2015 роками світ досяг значних покращень у подоланні голоду. Однак, спостерігається збільшення частки недоїдання, одного з індикаторів для розрахунку GHI, яке зросло з найнижчого рівня 7,5% у 2017 році до 9,2% у 2022 році (див. рис. 2.4.). За цей період кількість людей, які страждають від недоїдання, зросла з 572 мільйонів до 735 мільйонів [339].

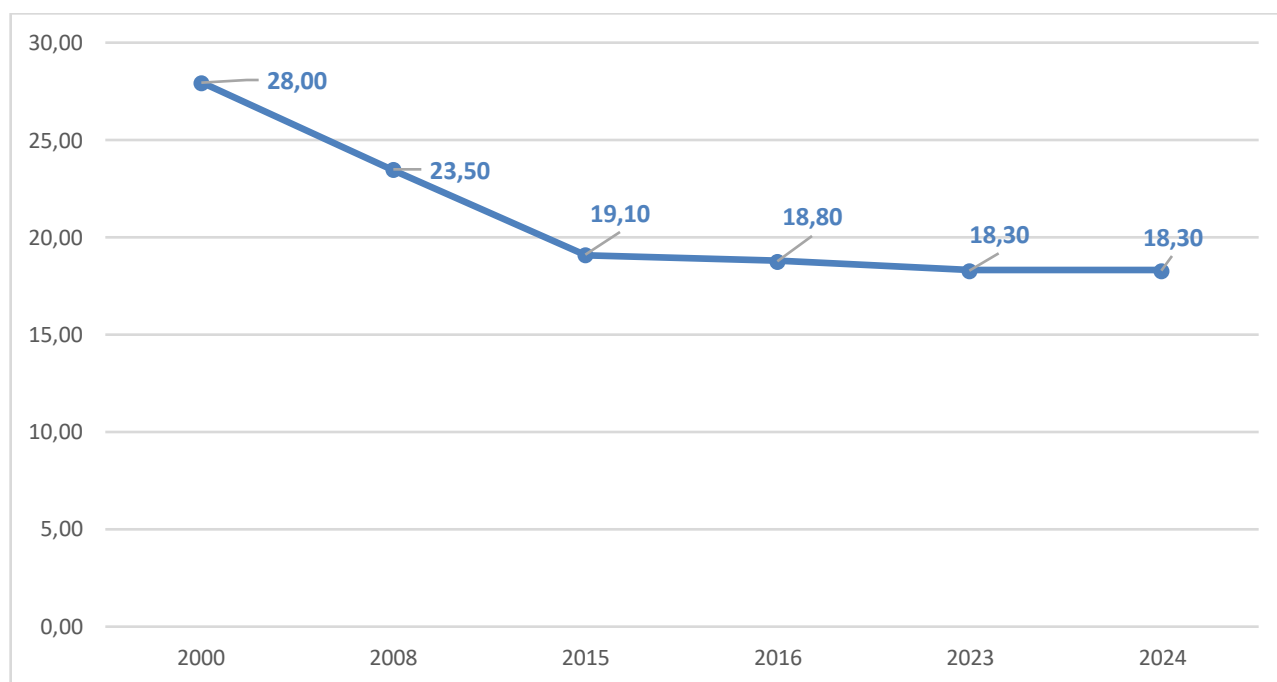

Рис. 2.4. Світові показники GHI

Джерело: сформовано автором на основі джерел [357; 458].

Світовий рейтинг GHI за 2024 рік відображає вплив ряду глобальних і локальних криз, що переплітаються, серед яких є наслідки пандемії COVID-19, російсько-українська війна, а також численні насильницькі конфлікти та природні катастрофи по всьому світу. Ці події спричинили продовольчі кризи в окремих країнах, в той час як інші держави змогли реагувати з відносною стійкістю [368]. Особливо серйозно постраждали країни з низьким і середнім рівнем доходів порівняно з державами з високим рівнем доходу [339]. Можливість відновлення цих країн значною мірою залежатиме від таких

основних чинників, як державна нестабільність, соціальна нерівність, неефективне управління та постійна бідність. З огляду на очікувані нові глобальні потрясіння, зокрема через зміну клімату, забезпечення продовольчої безпеки все більше залежатиме від ефективності підготовки країн до стихійних лих та їх здатності адекватно реагувати на них [368].

До країн, що викликають найбільшу стурбованість у 2023-2024 роках, належать Афганістан, Гаїті, Нігерія, Сомалі, Південний Судан, Судан і Ємен, а також Буркіна-Фасо і Малі в регіоні Сахель (див. додаток Б, табл. Б2). Хоча основними чинниками цих криз є конфлікти та зміна клімату, економічні спади виявляються ще більш поширеними причинами [340]. Російсько-українська війна призвела до значних стрибків цін на харчові продукти в 2022 році і продовжує становити загрозу продовольчій безпеці. З огляду на великі обсяги виробництва зерна і добрив в Україні та росії, збої в ланцюгах постачання в цьому регіоні можуть мати серйозні наслідки для глобальних ринків, що стало очевидним у лютому 2022 року, коли ціни на харчові продукти значно зросли через побоювання щодо можливих обмежень поставок зерна. Підписана в липні 2022 року «Зернова угода» між росією та Україною дозволила відновити експорт сільськогосподарської продукції з України, що стабілізувало міжнародні ринки. Проте завершення терміну угоди в 2023 році без гарантії її продовження, а також інші події, такі як руйнування дамби в місті Нова Каховка, підкреслили вразливість, що виникає через глобальну залежність від експорту продукції з цього регіону [352; 417].

Перелік країн із вкрай високим рівнем вразливості (зумовленим безпосереднім впливом та низькими продовольчими запасами) охоплює деякі держави регіону MENA, такі як Ліван, Лівія, Судан, Ємен, Сирія та Мавританія в Західній Африці, які значною мірою залежать від імпорту пшениці та пшеничного борошна, а також інших харчових продуктів, включаючи соняшникову олію. Ці країни були одними з найбільших імпортерів таких товарів

з України у 2020 та 2021 роках. Проте війна призвела до порушення торгових ланцюгів на початку 2022 року. До категорії держав з надзвичайною вразливістю належать також Єгипет та низка країн Центральної Азії, таких як Монголія і Таджикистан, наприклад, деякі з цих країн зазнали подвійного тиску через високі ціни на продукти харчування та паливо. Водночас різкий стрибок цін на нафту та харчові товари призвів до макроекономічного дисбалансу і, як наслідок, до суттєвої девальвації валют в Єгипті, Лівані та Марокко (див. рис. 2.4.) [341; 346; 449; 466].

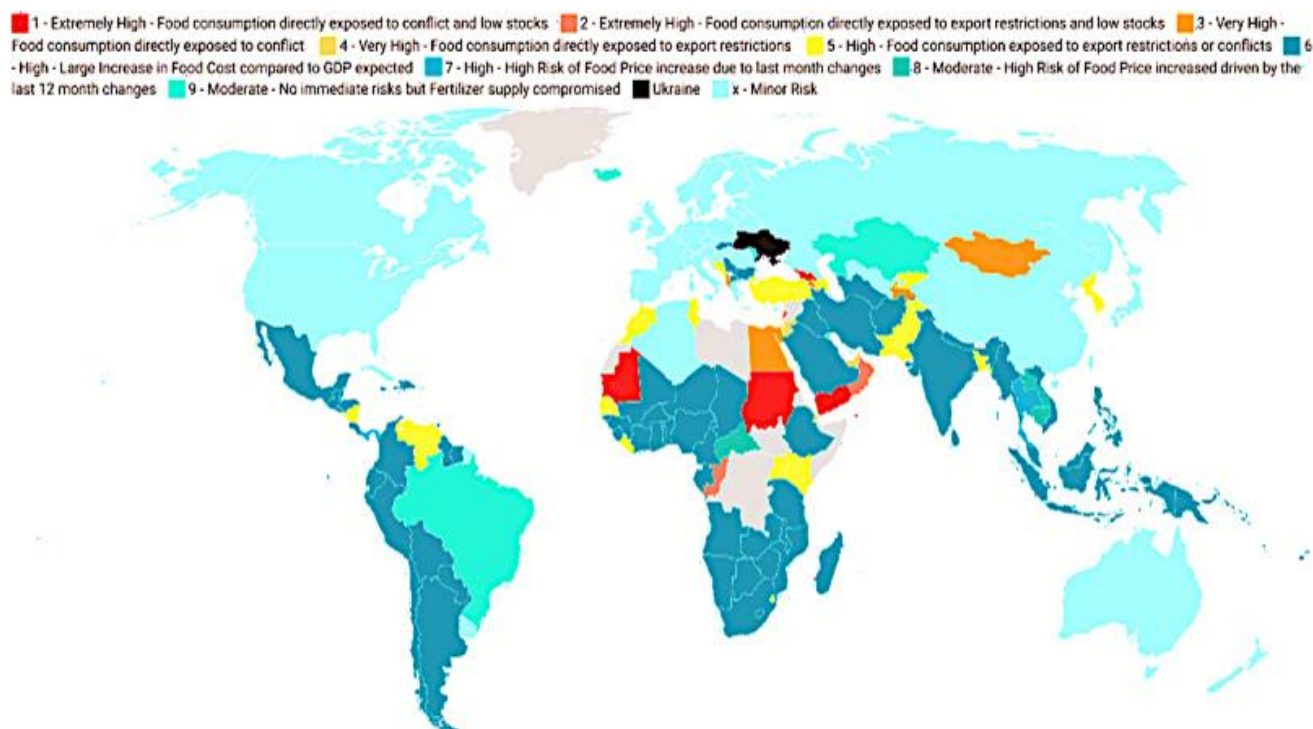

Рис. 2.5. Огляд вразливості країн на війну в Україні

Джерело: [341; 346; 449; 466].

Сомалі, яке тимчасово класифікується як країна з високим рівнем тривоги, пережило тривалу посуху з кінця 2020 року, що суттєво вплинуло на сільськогосподарське виробництво. Хоча дані для точного розрахунку показників Глобального індексу голоду (GHI) обмежені, Сомалі займає друге місце за рівнем поширеності недоїдання серед країн, згідно з доповіддю за 2023 рік, з показником 48,7% у періоді 2020–2022 років (порівняно з

Центральноафриканською Республікою). Також країна має другий найвищий рівень дитячої смертності, який становить 11,2% у 2021 році. Протягом шести посушливих сезонів з опадами, що значно нижчі за норму, майже неможливо було вирощувати сільськогосподарські культури та доглядати за худобою в Сомалі [369]. Оцінки свідчать, що у 2022 році в країні сталося близько 43 000 смертей, з яких половина – серед дітей віком до п'яти років. Окрім посухи, на продовольчу кризу також вплинули світове зростання цін, постійна небезпека та наслідки пандемії COVID-19 [350]. Хоча наявна гуманітарна допомога змогла відвернути голод під час посухи, для подолання проблеми вкрай необхідно збільшити ресурси та забезпечити стійкий доступ до допомоги [447].

Південний Судан також тимчасово віднесено до категорії країн з високим рівнем тривоги через критичний рівень дитячої смертності, який становить майже 10%, а кожен п'ятий житель країни стикається з недоїданням у періоді 2020–2022 років. Згідно з Глобальним звітом про продовольчі кризи, у другому кварталі 2022 року майже дві третини населення країни перебували в умовах кризової або навіть гіршої продовольчої ситуації. Низка взаємопов'язаних чинників, таких як триваючий конфлікт, високі ціни на продовольство та паливо, сильні повені та низький рівень валютних резервів, сприяють голоду в Південному Судані [350].

Згідно з даними Глобального індексу голоду за 2023 рік, Бурунді також віднесено до країн з високим рівнем тривоги, маючи найвищий у світі рівень затримки в розвитку дітей, який становить 55,8%. Приблизно дві третини населення країни не можуть дозволити собі регулярне споживання повноцінної їжі [293]. Бурунді належить до країн з найвищим рівнем бідності, що перевищує 70%. Цей фактор, разом із швидким зростанням чисельності населення, кліматичними змінами та обмеженим доступом до чистої води, медичних послуг і освіти, спричиняє відсутність продовольчої безпеки [465].

У зв'язку з цим, вважаємо за необхідність відзначити, що економічне та соціальне зростання є пріоритетом для України, яке має всі підстави для досягнення збалансованого розвитку. Проте необхідно зазначити, що через попередню господарську діяльність в Україні існує досить нераціональна структура природокористування, що є наслідком багаторічного нагромадження структурних деформацій економіки, домінування природоємних виробництв, застосування ресурсо- та енергоємних технологій, сировинної експортної орієнтації, надмірної концентрації виробництв в окремих регіонах держави. Структура економіки залишається неефективною та екологічно небезпечною. Знос основних фондів, який у деяких галузях досягає 90 %, є причиною низької економічної ефективності виробництва, високих енергетичних, ресурсних і фінансових витрат, що зумовлює низьку якість продукції та її конкурентоспроможність. Через низький технологічний рівень виробництва значна частка ресурсів йде у відходи, що призводить, з одного боку, до забруднення навколишнього середовища, а з іншого – до зниження потенційного виробництва та підвищення собівартості продукції. Усі ці фактори негативно впливають на рівень та якість життя й стан здоров'я населення [427].

Загалом, майбутня ситуація у сфері сільськогосподарського виробництва в Україні має невизначений характер, оскільки беручи до уваги виклики, які спричинила війна, то багато аграріїв може тимчасово призупинити свою господарську діяльність або радикально переглянути її напрямок чи взагалі припинити діяльність. Рішення великих виробників, які до конфлікту спеціалізувалися на вирощуванні зернових та олійних культур, буде залежати від порівняння їх фінансових та ресурсних можливостей, а також вартості осінньої посівної та ризику її проведення, що у свою чергу може призвести до труднощів у збуті врожаю, оскільки морські порти заблоковані росією та через погано прогнозований прибуток від ведення даної діяльності.

Вважаємо, що варто очікувати, що такі виробники нададуть перевагу культурам, які забезпечують вищий дохід на 1 гектар при меншому обсязі виробітку. У сучасних умовах помітно, що деякі аграрії перейшли на вирощування соняшнику, відмовившись від запланованого вирощування кукурудзи, а значна чисельність великих виробників зерна планують ефективні способи його переробки, до яких належить запуск біоенергетичних підприємств для виробництва біоетанолу та біометану, збільшення виробництва комбікормів, крохмалю, включаючи модифікований, а також цукрових спиртів, які є важливими компонентами для тваринництва, таких як: лізин, метіонін, треонін, триптофан тощо. Ці виробники мають значний вплив на стійкість країни у період війни та інші кризові моменти, де від їх дій значною мірою залежить продовольча безпека України, особливо для таких товарів, як молоко, овочі та місцеві фрукти. Хоча дані виробники мають важливе значення, можливість їх швидкого виходу на світовий ринок виглядає проблематичною у найближчий час через їхню обмежену матеріально-технічну базу та потребу у кращій координації дій для формування якісної продукції для органічного ринку.

Тож, вплив війни з росією може викликати скорочення обсягів сільськогосподарського виробництва в Україні, а також призвести до значних змін, які впливатимуть на даний сектор навіть після завершення конфлікту, що безумовно відзначиться на можливостях експорту для українських аграріїв, які, як мінімум в короткостроковій перспективі, можуть втратити статус ключових гравців на світовому ринку.

Водночас, механічні пошкодження та хімічне забруднення значних земельних і водних ресурсів, які спричинені в результаті військових дій, а також зміни у структурі виробництва на користь сільськогосподарських культур, які виснажують земельні ресурси, загрожує довгостроковими негативними наслідками для сільськогосподарського виробництва в Україні. Даний факт є досить небезпечним, що пов'язано з вже погіршеною екологічною ситуацією у

сільському господарстві України, яка була ще до війни, на фоні зростаючого впливу змін клімату [428].

Внаслідок бойових дій значно погіршилася ситуація щодо відновлення та збереження природних ресурсів у сільському господарстві, оскільки багато земель потребує попереднього приведення у відповідний стан для аграрного використання (розмінування, ліквідація техногенних забруднень тощо). Згідно з інформацією Асоціації саперів України, близько 73 тисячі кілометрів території у 10 областях України стали мінними полями, що містять боєприпаси, вибухонебезпечні речовини та пристрої. Оскільки області де проходять бойові дії включають значні площі сільськогосподарських угідь, сіножатей, пасовищ та багаторічних насаджень, де дана ситуація може створити загрозу для понад 4 мільйонів гектарів сільськогосподарських земель в Україні, які потенційно можуть бути забрудненими мінами та небезпечними речовинами [161].

У підсумку, реалізація політики сталого розвитку є важливим кроком до забезпечення гармонії між економічними, соціальними та екологічними аспектами розвитку, що вимагає інтеграції всіх рівнів управління. Досягнення сталого розвитку, включаючи мінімізацію негативного впливу кліматичних змін та збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь, неможливе без глобальної співпраці між урядами, приватним сектором і міжнародними організаціями. ООН визначила чіткі фінансові механізми та інструменти для реалізації Глобальних цілей сталого розвитку до 2030 року, однак існують серйозні труднощі в досягненні поставлених цілей, зокрема в боротьбі з голодом та забезпеченні продовольчої безпеки. Враховуючи негативний тренд зростання числа голодуючих людей, необхідно вжити термінових заходів для вирішення цієї проблеми через міжнародну співпрацю, інвестиції в інновації та посилення ефективності фінансових інструментів. Отже, досягнення сталого розвитку вимагає впровадження інноваційної модернізації аграрного виробництва та реорганізації його структури, орієнтуючись на задоволення внутрішніх

продовольчих потреб і наявних ресурсних можливостей для їх забезпечення, а не на підставі пріоритетів глобальної ринкової ситуації та інтересів провідних учасників цього ринку.

2.2. Методологічні підходи до аналізу аграрного ринку та оцінки механізмів його регулювання у забезпеченні продовольчої безпеки

Забезпечення стабільності, конкурентоспроможності та сталого розвитку аграрного сектору потребує впровадження та застосування вдосконалених та ефективних інструментів регулювання аграрного ринку. Сучасні реалії вимагають адаптивності державних механізмів до змінних умов ринкової конкуренції, технологічного розвитку, а також урахування вимог екологічної стійкості та споживчої безпеки. Державне регулювання аграрного ринку полягає в застосуванні ряду сучасних інструментів, спрямованих на забезпечення балансу між потребами аграрного ринку, виробництвом та споживачами, а також на досягнення цілей сталого та збалансованого розвитку аграрного сектору.

Згідно з позицією Діброви А. Д., державна підтримка виступає комплексною сукупністю правових, фінансово-економічних, організаційних та інших інструментів, які сприяють стимулюванню розвитку як сільськогосподарського виробництва, так і сільських територій. Її метою є створення умов для стабільного функціонування аграрного ринку в напрямку, що відповідає потребам та вимогам суспільства в цілому [59]. Згідно з принципами аграрної політики, стратегічне завдання держави полягає в реалізації ефективного конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва, яке забезпечує не лише продовольчу безпеку національної економіки, але й сприяє збільшенню експорту окремих видів аграрної продукції. У цьому контексті важливим є забезпечення належного рівня розвитку сільських територій та

підвищення якості життя сільського населення, що є основою соціально-економічного процвітання національного аграрного сектора.

Пропонуємо під поняттям "інструменти регулювання" розуміти різноманітні методи та прийоми, які застосовуються державою для забезпечення належної пропорційності в економіці країни та формування системи соціальних компенсацій. Дані інструменти регулювання включають в себе: систему оподаткування, кредитування, визначення банківського відсотка, встановлення цінових меж, цільові дотації та інвестиції.

Важливим методологічним аспектом державного регулювання аграрного сектору економіки є кореляція між цільовими орієнтирами та фактично отриманими результатами, що детермінується об'єктивною неможливістю досягнення їхньої абсолютної тотожності. Дана неузгодженість виступає фундаментальною характеристикою регуляторного механізму, що обумовлює його динамічний та безперервний характер. Кожен досягнутий результат формує новий вектор регуляторного впливу, який потребує адаптації до змінних економічних, соціальних та технологічних параметрів функціонування агропродовольчої системи. Варто наголосити на тому, що державне регулювання аграрного сектора може здійснюватися різними інструментами для досягнення однієї й тієї ж мети, де вибір оптимального поєднання інструментів стає завданням економістів. При цьому існують загальні принципи економічної політики, які ґрунтуються на досвіді країн з розвинутою ринковою економікою і мають вагоме значення при вирішенні питання державного регулювання аграрного сектора [145].

М. Й. Малік, Ю. О. Лупенко та В. Г. Андрійчук підкреслюють, що посилення регулювальних функцій держави в аграрній сфері має три основні характеристики, що визначають ефективність цього процесу. По-перше, це надання трансформаційним зрушенням осмисленого та більш системного характеру, що сприяє глибоким структурним змінам і забезпечує адаптацію

аграрного сектору до нових економічних реалій. По-друге, підвищення регулювальної функції держави не тотожне розширенню адміністративного втручання в економіку, оскільки акцент робиться на здійсненні регуляторних функцій, що базуються на принципах ринкових механізмів, а не на безпосередньому управлінні. По-третє, цей процес не замінює, а органічно доповнює існуючу систему ринкових відносин, що забезпечує гармонізацію державного впливу та ринкових сил для оптимального функціонування аграрного ринку. З огляду на це, інструменти державного регулювання аграрного ринку мають сприяти розвитку інфраструктури, збереженню стабільності та конкурентоспроможності аграрного сектору через належне поєднання державного впливу та ринкових механізмів. Роль держави полягає в забезпеченні належних умов для функціонування ринку, що включає регулювання цін, інвестиційну підтримку, розвитку інновацій, а також контроль за соціальними та екологічними аспектами аграрної діяльності. Такий підхід дозволяє досягти збалансованого розвитку аграрної економіки та сприяти підвищенню її ефективності в умовах глобальних економічних змін [124; 6].

Одним із таких принципів є принцип специфічності, який наголошує на тому, що найбільш ефективні інструменти економічної політики – це ті, що максимально враховують джерела дисгармонії, де взаємодіють приватні та громадські інтереси (вигоди та витрати). Наприклад, вільна міжнародна торгівля, яка призводить до зниження цін на внутрішньому ринку до рівня світових, часто викликає невдоволення вітчизняних виробників, що регулюється шляхом введенням митних тарифів на імпорт. Однак існує альтернативний інструмент державного регулювання аграрного ринку – субсидії для вітчизняних виробників. Даний метод є ефективним засобом вирішення дисгармонії інтересів, оскільки прямо пов'язаний з внутрішніми виробниками.

Державне регулювання аграрного сектору економіки являє собою багатовимірний інструмент впливу, який спрямований на формування

стратегічно адаптивного середовища функціонування аграрного виробництва, забезпечення його стійкості та конкурентоспроможності в умовах трансформаційних змін глобального економічного простору. Реалізація регуляторних заходів відбувається через сукупність системно інтегрованих методів, які визначають вектор аграрної політики держави в контексті інституційної архітекτονіки регуляторного середовища. Узагальнена класифікація основних напрямів та методів державного регулювання аграрного сектору наведена у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Напрями та методи державного регулювання аграрного сектору

Напрями	Методи державного регулювання
Програмно-стратегічне регулювання	Формування та реалізація комплексних програм технічної та технологічної модернізації; забезпечення інноваційного розвитку агропромислового комплексу; інституційна підтримка територіального розвитку.
Організаційно-господарське та технологічне регулювання	Реалізація заходів щодо підвищення ефективності землекористування, включно з меліорацією земель; запровадження системи підготовки та перепідготовки кадрів аграрного сектору; стимулювання раціонального використання земельних ресурсів.
Фінансово-кредитне регулювання	Впровадження механізму державних гарантій інвесторам; реалізація концесійних угод; імплементація міжнародних стандартів фінансування аграрного виробництва.
Регулювання у сфері інвестицій	Інституційно-правове забезпечення залучення інвестицій, зокрема через державні гарантії та механізм концесій; адаптація до міжнародних стандартів інвестування.
Регулювання ринку сільськогосподарської продукції	Стимулювання конкурентного середовища та антимонопольного регулювання; державна політика підтримки внутрішнього попиту на аграрну продукцію; запровадження механізмів державних закупівель, протекціоністських заходів та інтервенційних операцій.
Податкове регулювання	Диференційоване застосування податкових ставок для аграрного сектору; податкові пільги та звільнення від оподаткування окремих об'єктів, що мають безпосереднє відношення до виробництва сільськогосподарської продукції; спеціальні податкові режими.
Бюджетне регулювання	Реалізація механізму субсидування, дотаційної підтримки, бюджетних субвенцій; запровадження системи безвідсоткового кредитування за рахунок бюджетних коштів.

Джерело: сформовано автором на основі джерела [48].

Функціональна результативність механізмів державної підтримки аграрного сектору оцінюється на основі системи верифікованих критеріїв, які охоплюють такі параметри:

- фінансова відповідність: відсутність поточних податкових зобов'язань перед бюджетами всіх рівнів;
- соціальна стабільність: своєчасне нарахування та виплата заробітної плати працівникам аграрного сектору;
- раціональне використання ресурсів: цільове застосування сільськогосподарських земель виключно для аграрного виробництва;
- галузеві стандарти: дотримання встановлених норм щодо збереження поголів'я худоби;
- економічна продуктивність: забезпечення нормативного рівня врожайності сільськогосподарських культур.

Однак, з урахуванням високої варіативності екзогенних факторів, що детермінують функціонування аграрного виробництва, абсолютна відповідність зазначеним критеріям є малоімовірною. Інституційна рефлексивність аграрного сектору передбачає, що невідповідність одному з критеріїв призводить до каскадного впливу на інші показники. Наприклад, у разі посухи недосягнення нормативного рівня врожайності спричиняє зменшення фінансових надходжень, що, своєю чергою, генерує ризики затримки виплат заробітної плати та збільшення заборгованості перед бюджетом.

Тому державне регулювання аграрного сектору повинно розглядатися як динамічна адаптивна система, що поєднує стимулюючі та компенсаторні механізми, орієнтовані на мінімізацію ризиків та забезпечення сталого розвитку галузі. Структура інструментів підтримки має базуватися на диференційованому підході, який враховує регіональні особливості, природно-кліматичні фактори та рівень економічного розвитку територій.

Крім прямих механізмів регулювання, ключову роль відіграють інституційні заходи, які спрямовані на стабілізацію ринкових відносин, створення сприятливого інвестиційного клімату та гармонізацію регуляторної політики відповідно до міжнародних стандартів. У контексті глобалізаційних процесів та інтеграції України у світову економічну систему розвиток непрямих заходів державного впливу є об'єктивною необхідністю для забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектору та його стійкості до зовнішніх викликів [48].

Корецький М. визначає ключові інструменти прямого державного регулювання аграрного ринку, вказуючи на [107]: нормативно-правові акти, макроекономічні плани та цільові комплексні програми, державні замовлення, централізовано встановлені ціни, нормативи, ліцензії, квоти, державні бюджетні витрати, ліміти тощо.

Васільєва Л. М. звертає належну увагу до нестандартного підходу стосовно класифікації інструментів державного регулювання аграрного сектору та виділяє наступні основні елементи:

- економічне прогнозування, що передбачає майбутній стан економіки та взаємопов'язаних сфер;
- розробка та виконання адресного плану для конкретних суб'єктів господарювання, які належать до сфери управління відповідних державних органів;
- складання індикативного плану (прогнозу) для аграрного сектору;
- використання інструментів непрямого впливу (через економічні регулятори) на господарюючі суб'єкти;
- розробка та впровадження цільових комплексних програм для розв'язання найбільш важливих завдань у розвитку аграрного сектору [40].

Положенцева К. Л. розглядає різноманітні аспекти та види інструментів, що застосовуються в аграрній економіці для забезпечення ефективного державного регулювання аграрного ринку (див. рис. 2.6.).

Рис. 2.6. Інструменти державного регулювання аграрного сектора

Джерело: сформовано автором на основі джерела [40].

Інструменти державного регулювання аграрного сектора можна концептуально поділити на дві ключові групи, як це відображено на рисунку 2.7. Перша група включає інструменти, спрямовані на підвищення ефективності аграрного виробництва, де дані заходи орієнтовані на стимулювання і підтримку сільськогосподарських підприємств, впровадження сучасних технологій, розвиток агробізнесу та забезпечення стійкого зростання виробництва.

Рис. 2.7. Інструменти державного регулювання аграрного сектора

Джерело: сформовано автором на основі джерел [25; 40].

Друга група інструментів спрямована на забезпечення соціальної захищеності сільського населення та розвитку соціально-виробничої інфраструктури сільських територій, де дані заходи охоплюють широкий спектр соціальних програм, допомогу сільському населенню та інфраструктурних проєктів для покращення якості життя на сільських територіях. Даний підхід до класифікації інструментів регулювання дозволяє більш системно та комплексно розглядати заходи, які спрямовані на розвиток аграрного сектора, враховуючи його економічні та соціальні аспекти.

На рисунку 2.8 представлено основну класифікацію інструментів державного регулювання аграрного сектора, які спрямовані на створення сприятливого середовища для стійкого розвитку аграрного сектора.

У сфері законодавчого регулювання ринку держава: встановлює та контролює дотримання нормативних документів, що визначають якісні характеристики продукції, технічні умови виробництва та зберігання, а також вимоги до пакування та маркування; встановлює порядок нарахування і розмір податків та зборів; регулює грошові розрахунки, включаючи міжнародні; регулює реєстрацію та ліквідацію суб'єктів ринку, визначає умови на отримання дозволів для реалізації певних видів діяльності, а також встановлює критерії монопольного становища; закріплює типові умови контрактів, включаючи зовнішньоекономічні; забезпечує захист прав споживачів тощо [15].

Розвиток аграрного ринку та його функціонування забезпечується насамперед регулюванням з боку держави. Підкреслимо, що роль держави у регулюванні аграрного ринку є вагомою, оскільки аграрний сектор є стратегічно важливим для держави – з точки зору забезпечення внутрішніх потреб та експортних можливостей країни.

Державне регулювання аграрного ринку здійснюється шляхом використання економічних, організаційно-правових та соціальних заходів економічної політики держави, які спрямовані на створення стабільного сільського господарства як важливого сектору економіки з метою забезпечення продовольчої безпеки країни. Таким чином, важливим у контексті забезпечення продовольчої безпеки є не лише розвиток аграрного ринку, але й його державне регулювання [30; 127].

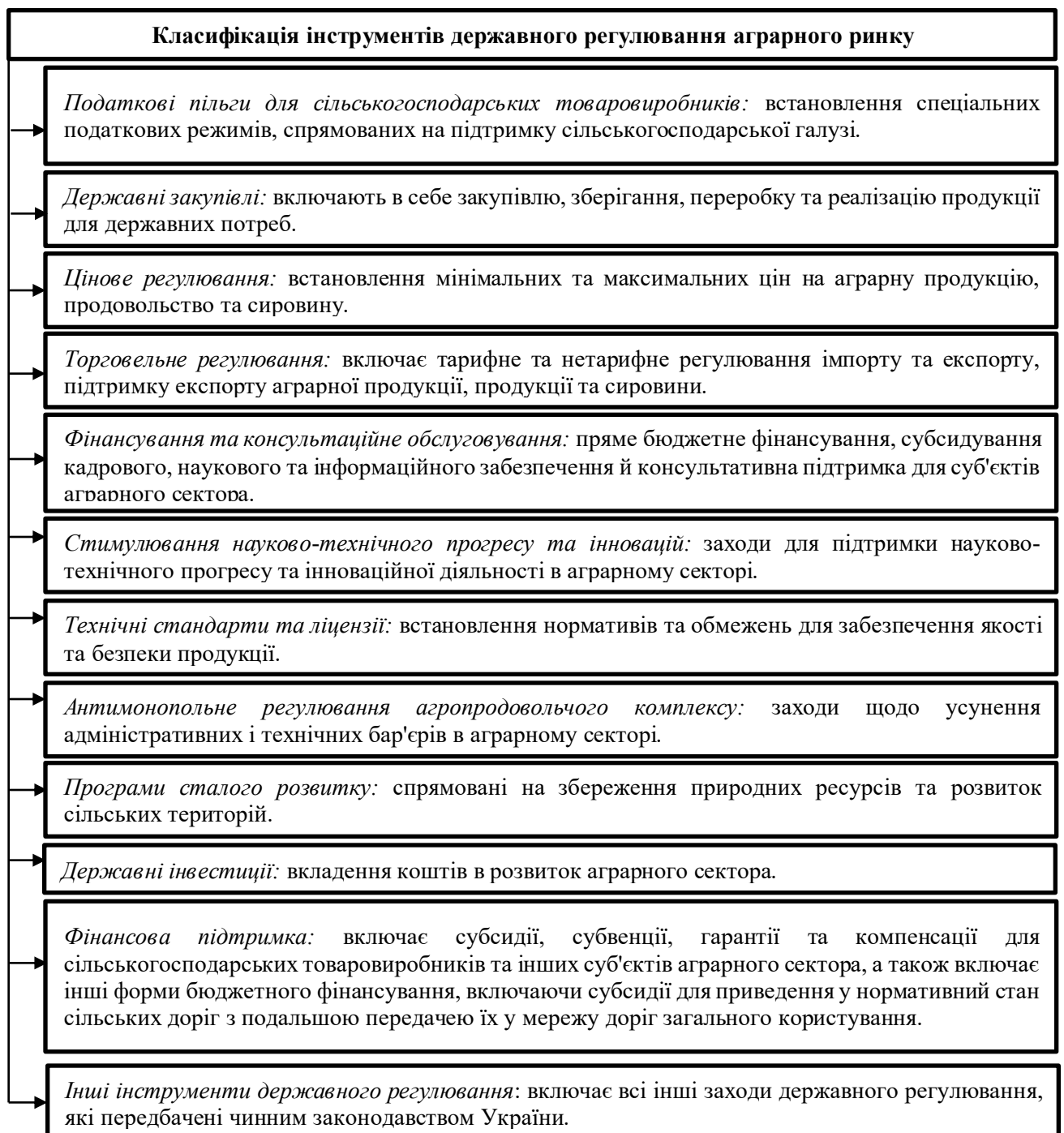

Рис. 2.8. Класифікація інструментів державного регулювання аграрного сектора

Джерело: сформовано автором на основі джерела [40].

На міжнародному рівні розвитку аграрного сектору України велике значення приділяється ефективному використанню різноманітних інструментів державного регулювання, таких як фінансово-кредитна, інноваційна, податкова,

цінова, екологічна та митно-тарифна політика, інвестування та страхування [15]. Використання цих інструментів сприяє об'єктивнішому врахуванню змін у господарській кон'юктурі та не вимагає вкладення значних фінансових ресурсів.

Вважаємо за необхідність відзначити наступні напрямки державного регулювання аграрного ринку [255; 383]:

- правове регулювання – шляхом затвердження правових норм у вигляді законів та інших нормативно-правових актів, що є основоположними для аграрного ринку;
- фінансове регулювання – регулювання цін на ринку, запровадження кредитних форм підтримки, державне фінансування важливих програм розвитку аграрного ринку;
- податкове регулювання – запровадження податкових пільг та субсидій для окремих галузей аграрного ринку, що виконує роль стимулу їх діяльності;
- соціальне регулювання – забезпечення аграрного ринку необхідними трудовими ресурсами;
- державна підтримка наукових досліджень та розробок, що сприятимуть вдосконаленню аграрного ринку тощо.

Окрім цього, ще одним важливим напрямком державного регулювання аграрного ринку є створення та запровадження програм розвитку, які спрямовані на поступове вдосконалення стану аграрного ринку та вирішення наявних проблем, що позитивно вплине на забезпечення продовольчої безпеки.

Наступним аспектом державного регулювання аграрного ринку в Україні є фінансове регулювання. Насамперед, це державне регулювання цін, що є важливим з точки зору забезпечення рівномірного розвитку ринку та рівномірного доступу до харчових продуктів, враховуючи роль аграрного ринку у забезпеченні продовольчої безпеки. Разом з тим, підкреслимо, що в Україні відсутній дієвий механізм регулювання цін на аграрному ринку, що негативно впливає на забезпечення продовольчої безпеки. Наріжною проблемою у такому

випадку є недостатній доступ до харчових продуктів з боку вразливих верств населення, які не мають достатню кількість фінансових ресурсів для того, щоб задовольнити свої потреби у харчових продуктах. Подібне явище є негативним фактором забезпечення продовольчої безпеки в країні, оскільки недостатній доступ до харчових продуктів внаслідок фінансової неспроможності призводить до недоїдання, що загрожує здоров'ю громадян [51].

Варто відзначити, що механізми державного регулювання аграрного сектору є ключовими для вирішення ряду економічних проблем у цій сфері, особливо в контексті підвищення конкурентоспроможності. Важливим аспектом такого регулювання в Україні є створення та підтримка державного контролю за відповідністю внутрішніх та світових цін, а також підтримка внутрішнього попиту на харчові продукти. У країні існує ситуація, коли ціни на деякі сільськогосподарські товари вищі за світові, при низькому середньому рівні заробітної плати та вищих цінах на сировину й матеріали порівняно із зовнішнім ринком [154].

Фінансова державна підтримка надається за рахунок державного та місцевих бюджетів. На рисунку 2.9. відображено головні види фінансової державної підтримки.

Сьогодні економісти Патика Н., Ходаківська О., Могильний О., Пугачов М. та інші зосереджуються на аналізі заходів та інструментів підтримки бізнесу, які вживаються урядами різних країн, для визначення найефективніших заходів, які були вжиті урядами, щоб допомогти підприємствам впоратися з нестачею ліквідності, спричиненою поширенням вірусу COVID-19 та неможливістю адекватного реагування на глобальні загрози. Вважаємо за необхідне відзначити, що в антикризовий пакет підтримки підприємств в різних країнах належать: податкові канікули; мораторій на проведення аудиту бізнесу; зниження страхових внесків і відпустки; кредитні канікули; мораторій на подання заяв про банкрутство, ініційований кредиторами; державне фінансування тощо [351; 402].

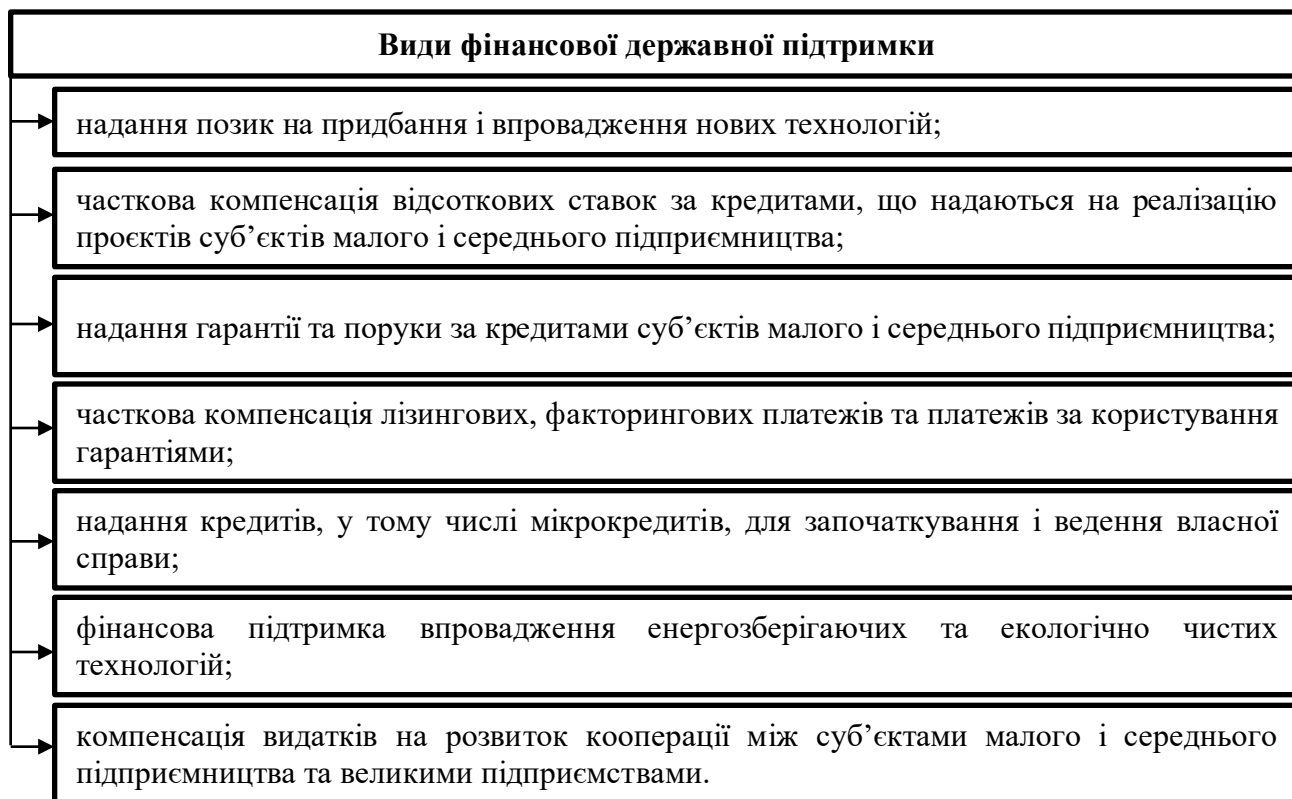

Рис. 2.9. Види фінансової державної підтримки

Джерело: сформовано автором на основі джерела [227].

Для державної підтримки національного бізнесу у період війни та глобальних загроз країни використовують інструменти, які відображені на рисунку 2.10.

Описаний перелік інструментів стимулювання та фінансової підтримки бізнесу не є вичерпним і допускає можливість застосування інших.

Окрім цього, складовою фінансового регулювання аграрного ринку є інвестування в аграрний сектор, що спрямовано на забезпечення оптимального розвитку виробництва сільськогосподарської продукції. На сьогодні в Україні існує нагальна потреба допомоги аграрним виробникам, які опинились у складній ситуації, пов'язаній з негативним впливом військових дій. Усе це зумовлює необхідність запровадження державних інвестицій у аграрний ринок, що сприятиме його стабільному розвитку.

Рис. 2.10. Інструменти державної фінансової підтримки бізнесу

Джерело: сформовано автором на основі джерел [100; 273; 436].

Оскільки наявність державних інвестицій забезпечує розвиток нових галузей сільського господарства, зокрема – органічного землеробства. Так, у Франції, Великій Британії, Греції та Німеччині фермерам надається фінансова допомога з боку держави, яка спрямована на розвиток органічного виробництва. За сучасних умов екологічне виробництво харчових продуктів є важливою складовою забезпечення продовольчої безпеки, тому вважаємо за необхідність відзначити, що дане питання є значущим та актуальним в контексті сталого розвитку та державного регулювання аграрного ринку [115; 256].

Роботу із залучення Україною додаткового зовнішнього фінансування повинно бути продовжено, де додатковими інструментами фінансової підтримки України можуть стати:

– окремий багатоцільовий фінансовий інструмент, заснований ЄС, який передбачає довгострокову підтримку України у вигляді кредитного фінансування, безповоротної допомоги (грантів) або надання доступу до ресурсів фонду The Next Generation EU;

– включення України до системи Мультидонорського трастового механізму, розробленого з метою акумуляції грантових внесків партнерських держав і спрямування їх на фінансування кредитних програм для підтримки реалізації політики розвитку (Development Policy Lending, DPL), що впроваджуються Світовим банком;

– перерозподіл спеціальних прав запозичення (СПЗ), які належать державам-членам Міжнародного валютного фонду, на користь України. Зокрема, українська сторона ініціювала створення спеціалізованої фінансової платформи у формі фонду-рахунку під управлінням МВФ, до якого країни-члени могли б переказувати частину своїх ресурсів, включаючи СПЗ, з метою формування додаткового джерела фінансування поряд із класичними механізмами МВФ [147].

Державне регулювання аграрного сектору є способом впливу на його розвиток через створення сприятливих умов для прибуткової діяльності суб'єктів господарювання та підвищення їх конкурентоспроможності. Державна фінансова підтримка, яка визначена Законом України "Про державну підтримку сільського господарства України" від 24.06.2004 р., виступає ключовим інструментом формування та реалізації державної політики в аграрному секторі. Це охоплює гуртові ціни, товарні та фінансові інтервенції, адміністративне регулювання цін, бюджетні позики, кредитні та лізингові субсидії, бюджетні дотації та часткову компенсацію вартості вітчизняної сільськогосподарської техніки та устаткування [14].

Держава здійснює економічне регулювання ринку, стимулюючи діяльність ринкових суб'єктів, шляхом надання субсидій, кредитів, боргових гарантій та

страхування, або стримуючи діяльність – за допомогою податків та квот. На конкретному ринку держава може виступати як покупець чи продавець, а також вона може втручатися у механізм ціноутворення, фіксуючи ціни або обмежуючи їх зверху або знизу [97].

Отже, державне регулювання аграрного сектору виступає ключовим механізмом забезпечення його сталого розвитку та конкурентоспроможності в умовах трансформаційних змін глобального економічного простору, що охоплює широкий спектр інструментів – від податкового стимулювання та фінансово-кредитної підтримки до стратегічного планування та інституційного забезпечення. Особливо важливим є баланс між регулюючим впливом держави та ринковими механізмами, що дозволяє зберігати динамічність аграрного ринку та підвищувати його стійкість до кризових явищ. Тож, варто відзначити, що правильно підібрані інструменти можуть сприяти підвищенню конкурентоспроможності виробників, стимулювати інноваційний розвиток, забезпечити стабільність ринку та зробити його менш вразливим до коливань кон'юнктури. Таким чином, успішне впровадження сучасних інструментів державного регулювання вимагає не лише належного їх розроблення, але й постійного моніторингу та адаптації до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі, де даний підхід дозволить забезпечити ефективність та сталість заходів державного втручання у забезпечення продовольчої безпеки.

Продовольча безпека є однією з ключових соціально-економічних проблем, яка безпосередньо впливає на життя мільярдів людей по всьому світу. Оцінка та аналіз індексів продовольчої безпеки стали необхідністю у контексті постійно зростаючого населення, змін клімату, економічної нестабільності та інших факторів, які впливають на доступність, якість та достатність харчових ресурсів.

Одним із ключових аспектів у дослідженні теоретичних засад продовольчої безпеки є здійснення системної оцінки та аналітичного розгляду відповідних

індикаторів, що дозволяє забезпечити об'єктивне уявлення про рівень забезпеченості продовольчими ресурсами в різних країнах світу. Моніторинг глобального рівня продовольчої безпеки здійснюється ФАО [33]. З цією метою було розроблено універсальний еталонний інструмент — «Шкалу досвіду продовольчої безпеки» (Food Insecurity Experience Scale, FIES), яка сьогодні виступає основою для визначення міжнародних показників у сфері продовольчої безпеки [391].

Крім того, широко застосовується вимірювання Глобального індексу продовольчої безпеки (Global Food Security Index), який відображає стан таких ключових компонентів, як доступність, фізична наявність та якісні характеристики харчових продуктів. Цей індекс є багатовимірною кількісно-якісною аналітичною моделлю, побудованою на основі 34 унікальних параметрів, що дозволяють здійснювати порівняльний аналіз рівня продовольчої безпеки як у країнах з високим рівнем економічного розвитку, так і в державах, що перебувають у процесі розвитку. Основна мета функціонування зазначеного індексу полягає у виявленні ступеня вразливості різних країн до ризиків у сфері продовольчого забезпечення за такими категоріями, як доступність, забезпеченість, якість та безпечність харчових продуктів [437].

У межах концепції Глобального індексу продовольчої безпеки виокремлюються чотири пріоритетні напрями аналітичного оцінювання [353]:

- економічна доступність продуктів (цінова досяжність для населення);
- фізична наявність харчових товарів на внутрішньому ринку;
- відповідність продуктів стандартам якості та безпечності;
- сталість і здатність адаптації агропродовольчих систем до змін середовища.

Щорічне оновлення показників Глобального індексу продовольчої безпеки забезпечує можливість регулярного відстеження змін у стані продовольчої безпеки на глобальному рівні. У зв'язку з цим, доцільним є проведення

детального аналізу зазначеного індексу за 2022 рік. Зокрема, розглянемо позиції держав, які продемонстрували найвищі значення індексу (див. табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Глобальний індекс продовольчої безпеки, 2022 (країни-лідери)

Країна	Загальний показник	Доступність	Наявність	Якість та безпека	Сталість та адаптація
1. Фінляндія	83,7	91,9	70,5	88,4	82,6
2. Ірландія	81,7	92,6	70,5	86,1	75,1
3. Норвегія	80,5	87,2	60,4	86,8	87,4
4. Франція	80,2	91,3	69,0	87,7	70,3
5. Нідерланди	80,1	92,7	70,7	84,7	69,2
6. Японія	79,5	89,8	81,2	77,4	66,1
7. Швеція	79,1	91,9	68,3	85,0	68,3
7. Канада	79,1	88,3	75,7	89,5	60,1
9. Великобританія	78,8	91,5	71,6	77,6	71,1
10. Португалія	78,7	90,0	77,0	79,8	64,5

Примітки: сформовано автором на основі джерела [355].

Станом на 2022 рік найвищі значення Глобального індексу продовольчої безпеки зафіксовано у таких державах, як Фінляндія, Ірландія, Норвегія, Франція, Нідерланди, Японія, Швеція, Канада, Велика Британія та Португалія. Ці країни вирізняються високими показниками щодо економічної та фізичної доступності харчових продуктів, їхньої якості, безпечності, а також здатності аграрного сектору адаптуватися до зовнішніх змін. Отже, можна зробити висновок, що рівень продовольчої безпеки в зазначених державах перебуває на стабільно високому рівні [355].

Разом з тим, за даними Глобального індексу продовольчої безпеки, низка країн стикається зі значними викликами у сфері забезпечення населення продовольством. До категорії держав із найнижчими показниками у 2022 році належать Сирія, Ємен, Малі, Ефіопія, Камерун, Південний Судан, Чад, Нігер, Кенія та Афганістан. Більшість із них географічно належить до Африканського континенту, тоді як інші — до регіону Близького Сходу. Низький рівень продовольчої безпеки у вказаних державах переважно зумовлений тривалими

збройними конфліктами, слабким рівнем соціально-економічного розвитку, незадовільними умовами життя населення, а також несприятливими природно-кліматичними факторами, які обмежують можливості для ефективного ведення сільського господарства [356].

На рисунку 2.11 представлено картографічне зображення стану продовольчої безпеки країн світу у вигляді кольорової шкали, що ілюструє загальний рівень індексу за 2022 рік.

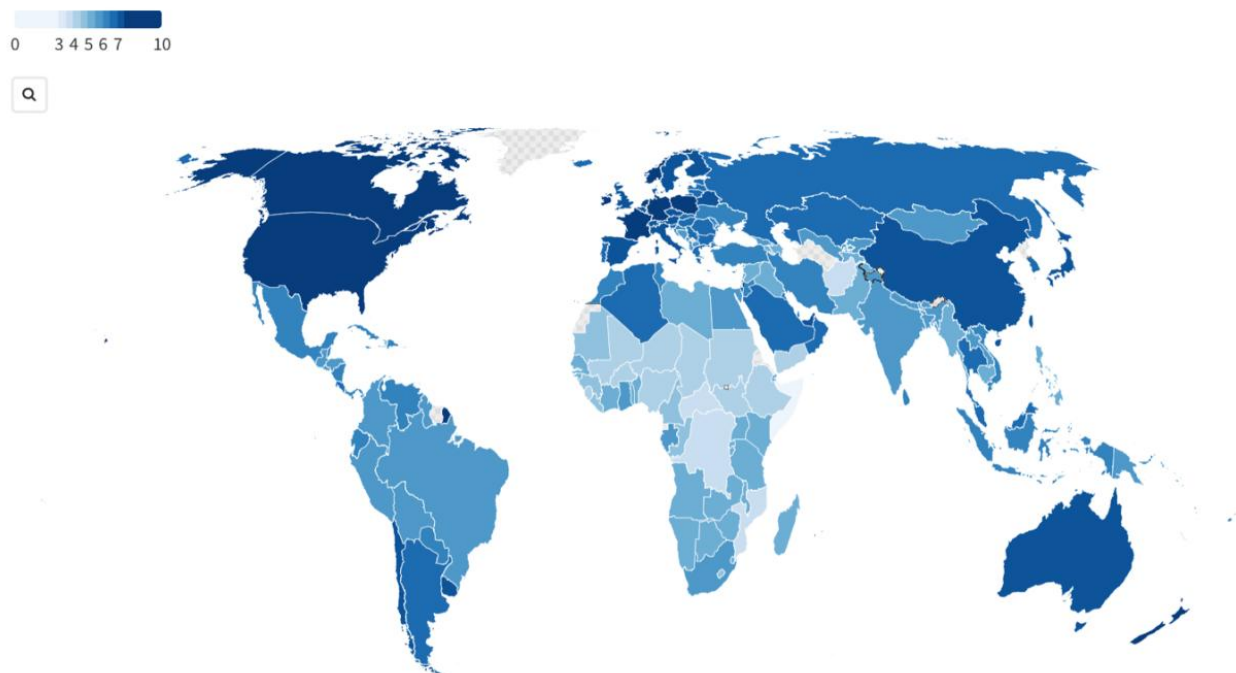

Рис. 2.11. Індекс продовольчої безпеки за загальним балом

Джерело: [356].

Згідно з візуалізацією, найбільш несприятлива ситуація щодо продовольчої безпеки спостерігається у країнах Африки та Близького Сходу. Натомість відносно позитивні тенденції фіксуються у державах Південної та Південно-Східної Азії, а також у країнах Латинської Америки й Карибського басейну. Високі значення індексу демонструють країни Європейського континенту, Австралія, Нова Зеландія, Сполучені Штати Америки, Канада, Японія і Китай. Така різниця у показниках пояснюється переважно стабільною соціально-політичною обстановкою, достатнім рівнем економічних ресурсів і фізичної

доступності продовольства належної якості, що загалом сприяє зміцненню продовольчої безпеки в означених регіонах.

З урахуванням вищезазначеного, ключовим індексом для оцінки стану продовольчої безпеки країн світу є Глобальний індекс продовольчої безпеки, де його використання дозволяє отримати релевантні дані щодо стану продовольчої безпеки у країні, ідентифікувати проблемні аспекти та визначити можливі шляхи їх вирішення.

Упродовж останніх років спостерігається погіршення позицій України в системі глобальної продовольчої безпеки, що підтверджується аналітичними оцінками, сформованими The Economist Intelligence Unit. Незважаючи на певне покращення у сфері фізичної доступності аграрних ресурсів, загальна ефективність функціонування агропродовольчого сектора залишається на відносно низькому рівні. Основними чинниками такого становища є недостатній обсяг державного фінансування, зокрема у напрямі сільськогосподарських інновацій, досліджень та розробок.

Використовуючи інформацію, надану в межах Глобального індексу продовольчої безпеки, проаналізуємо динаміку змін відповідних показників України упродовж останнього десятиріччя (див. рис. 2.12).

Як видно з діаграми, протягом досліджуваного періоду загальний рівень продовольчої безпеки України демонструє негативну тенденцію. Найвищого значення індекс досяг у 2021 році, однак унаслідок повномасштабної війни у 2022 році зафіксовано його суттєве зниження — більш ніж на 4%. Впродовж останнього десятиліття простежується періодичне коливання індексу в бік зменшення [170].

Рис. 2.12. Індекс глобальної продовольчої безпеки України за 2013-2022

рр

Джерело: сформовано автором на основі джерела [353].

У 2022 році Україна зайняла 71 позицію серед 113 держав, згідно з рейтингом Глобального індексу продовольчої безпеки (FSI), тоді як у 2021 році посідала 58 місце. Найнижчі оцінки було зафіксовано за компонентами «сталість та здатність до адаптації», де показник становив 43,5 бала зі 100 можливих, що відповідає 94 місцю у світі. У категорії «економічна доступність харчової продукції» Україна отримала 48,1 бала та опинилася на 93 позиції серед усіх країн. До ключових слабких ланок національної системи продовольчої безпеки належать: соціально-політичні бар'єри, обмеженість інфраструктури постачання, низький рівень розвитку аграрної науки, а також відсутність комплексної стратегії щодо забезпечення доступу до харчових ресурсів.

У контексті європейського простору, за інтегральним показником забезпечення населення продовольством та його доступності, Україна посідає 65 позицію в глобальному переліку. Це значною мірою обумовлено зростанням цін, збільшенням середніх витрат на виробництво продовольчих товарів, а також відсутністю ефективних державних механізмів підтримки. Водночас, за індикатором «якість і безпечність харчових продуктів» спостерігається відносно

краща ситуація: Україна має 71,3 бала зі 100 можливих, що забезпечує їй 52 місце у світовому рейтингу (див. рис. 2.13).

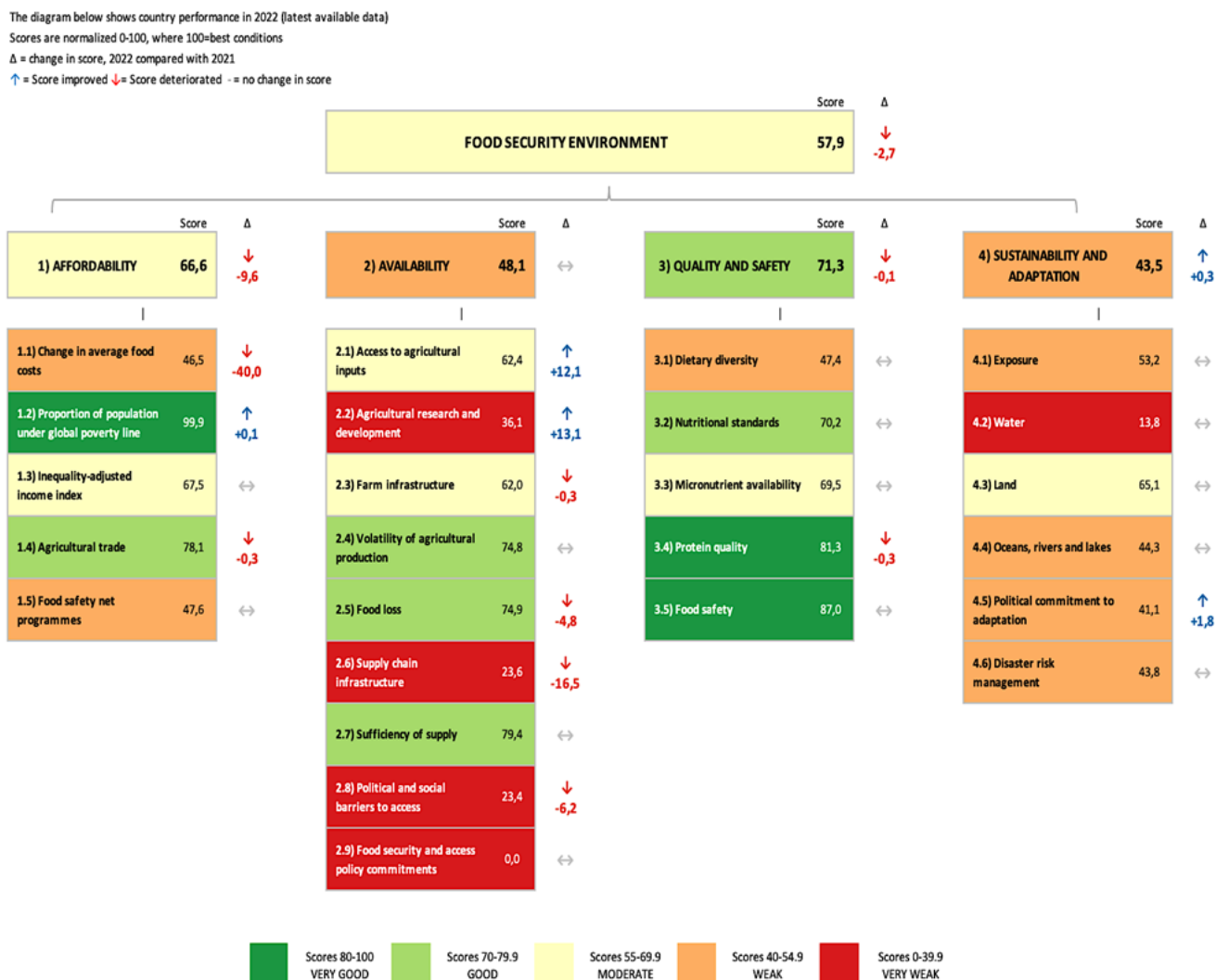

Рис. 2.13. Порівняння індексу продовольчої безпеки України 2021-2022 рр.

Джерело: [353].

Як видно з рисунка 2.14, показник доступності продовольства (Affordability – відноситься до фінансових можливостей населення придбати харчові продукти) зазнав коливань з 2012 по 2022 рік, але в цілому погіршився. У 2022 році він склав 66,6, що нижче, ніж у 2012 році (76,9) та у 2021 році (76,2).

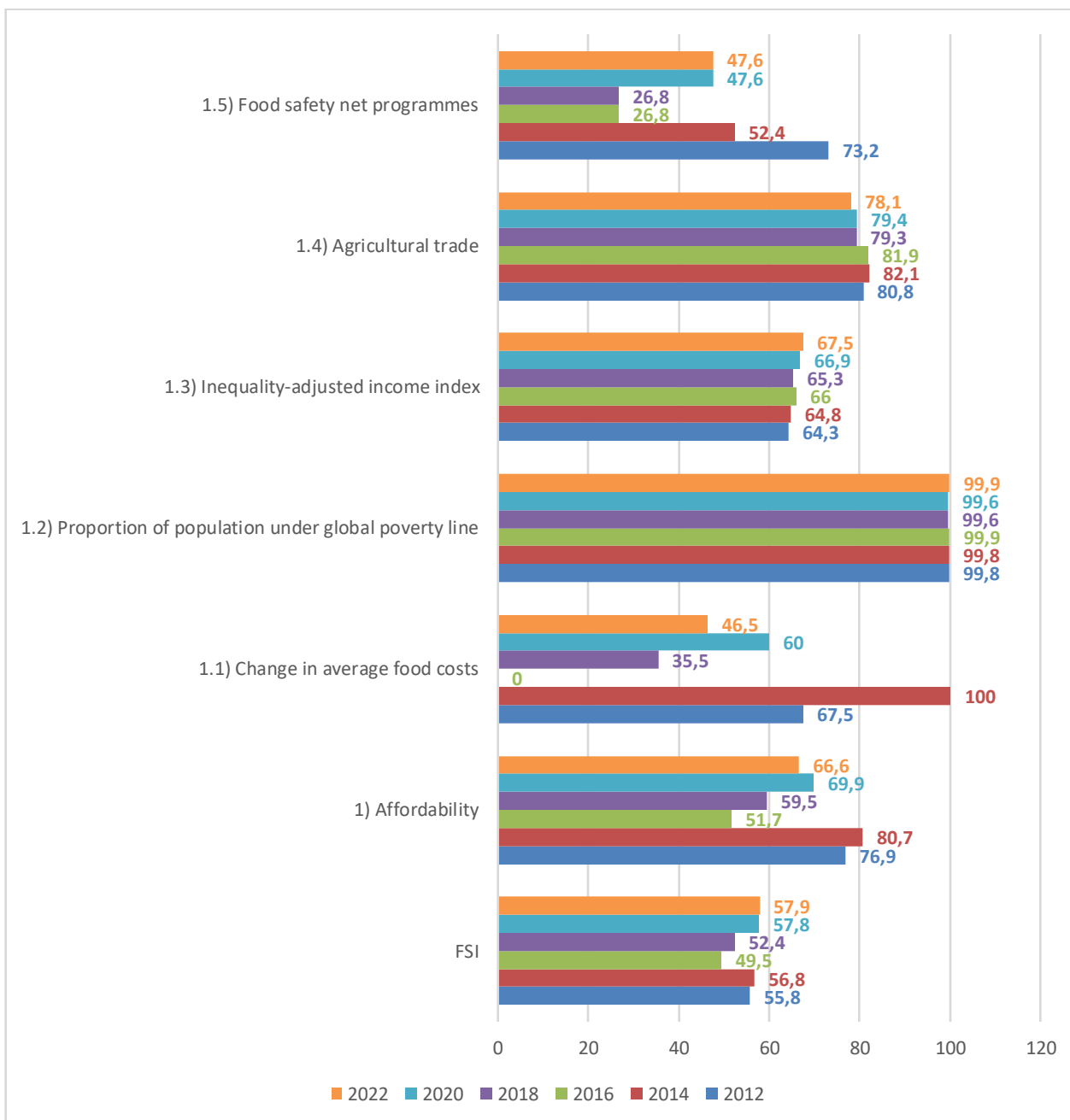

Рис. 2.14. Індекс продовольчої безпеки України 2012-2022 (Доступність)

Джерело: [353].

Показник доступності продовольства (Availability – відноситься до фізичної доступності харчових продуктів в конкретному регіоні або країні) зростав протягом аналізованого періоду, з 46,3 в 2012 році до 48,1 в 2022 році, що свідчить про збільшення загальної доступності харчових продуктів в Україні (див. рис. 2.15).

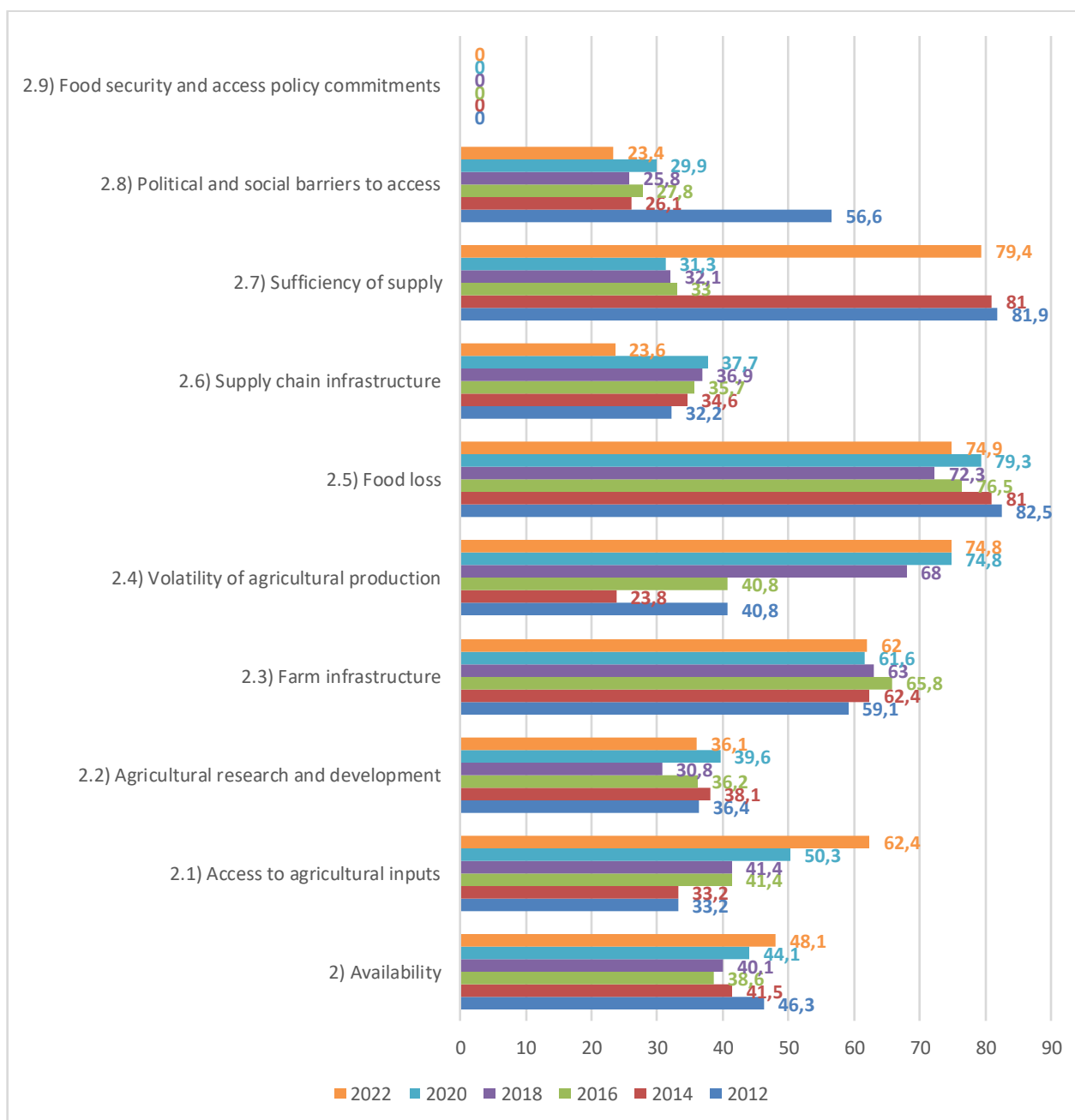

Рис. 2.15. Індекс продовольчої безпеки України 2012-2022 рр. (Наявність)

Джерело: [353].

Показник якості і безпеки продовольства (Quality and Safety) виявився на високому рівні, зі значним зростанням у 2016-2017 рр. За результатами експертних досліджень, попри достатній рівень споживання білків населенням України, структура харчування залишається дисгармонійною за рядом ключових нутрієнтів. Асортимент продуктів у щоденному раціоні не забезпечує належного

балансу життєво необхідних поживних речовин, біологічно активних сполук, а також макро- та мікроелементів. Такий дефіцит або диспропорція у харчовому забезпеченні призводить до ослаблення імунної системи, погіршення загального стану здоров'я населення, зниження тривалості та якості життя (див. рис. 2.16).

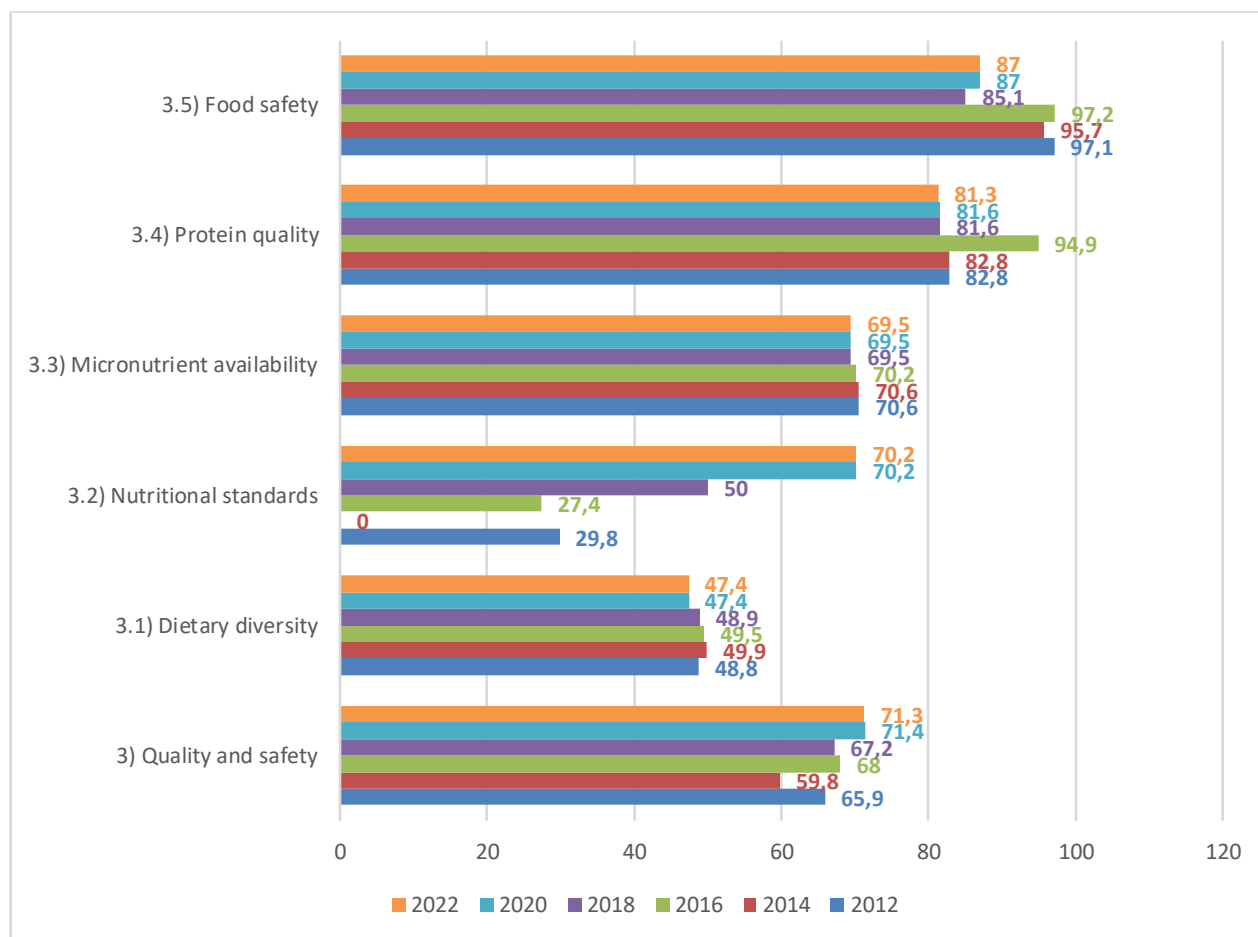

Рис. 2.16. Індекс продовольчої безпеки України 2012-2022 (Якість та безпека)

Джерело: [353].

Критично погіршують ситуацію у підсумку такі індикатори, як низький рівень ВВП на душу населення, що вдвічі менше середньосвітового; порушення продовольчого забезпечення в небезпечних регіонах; погіршення номенклатури та якості харчових продуктів; низька схильність уряду країни до поліпшення стандартів харчування; відсутність стратегії продовольчої безпеки та відповідальності уряду за її забезпечення.

Індекс стійкості та адаптивності (Sustainability and Adaptation) слугує для оцінки впливу кліматичних змін на довкілля та природні ресурси; зокрема, він враховує стан водних ресурсів, включаючи обсяги прісної води та потенційні ризики її виснаження, що може негативно позначитися на сільськогосподарському виробництві; крім того, в межах цього показника аналізується якість та родючість ґрунтів, а також масштаби та наслідки процесів деградації земель, які безпосередньо впливають на ефективність аграрного сектору; стан здоров'я океанів, як найважливішого джерела білка для багатьох груп населення; ступінь створення країнами систем та впровадження практик для управління ризиками, пов'язаними з впливом на сільськогосподарський сектор; управління ризиками стихійних лих. Кожен з цих індикаторів відображає певний аспект стійкості довкілля та його вплив на сільське господарство та населення. Їх аналіз та врахування дозволяють зрозуміти загрози та проблеми, які виникають у відношенні до стійкості екосистеми та життєвого середовища (див. рис. 2.17).

Показник стійкості та адаптації показує позитивні тенденції, зростаючи з 28,2 в 2012 році до 43,5 в 2022 році, що може свідчити про збільшення стійкості сільськогосподарського сектору та здатності країни адаптуватися до змін.

У цілому, Індекс глобальної продовольчої безпеки для України у 2022 році свідчить про наявність негативної тенденції. Для більш глибокого розуміння загального напрямку змін доцільно здійснити порівняльний аналіз значень індексу та його ключових компонентів із середньостатистичними показниками, характерними для країн світу (див. рис. 2.18). Як показано на графіку, три компоненти індексу мають значення менше, ніж середньосвітове значення за 2022 р., тільки показник якості та безпеки перевищує середньосвітове значення.

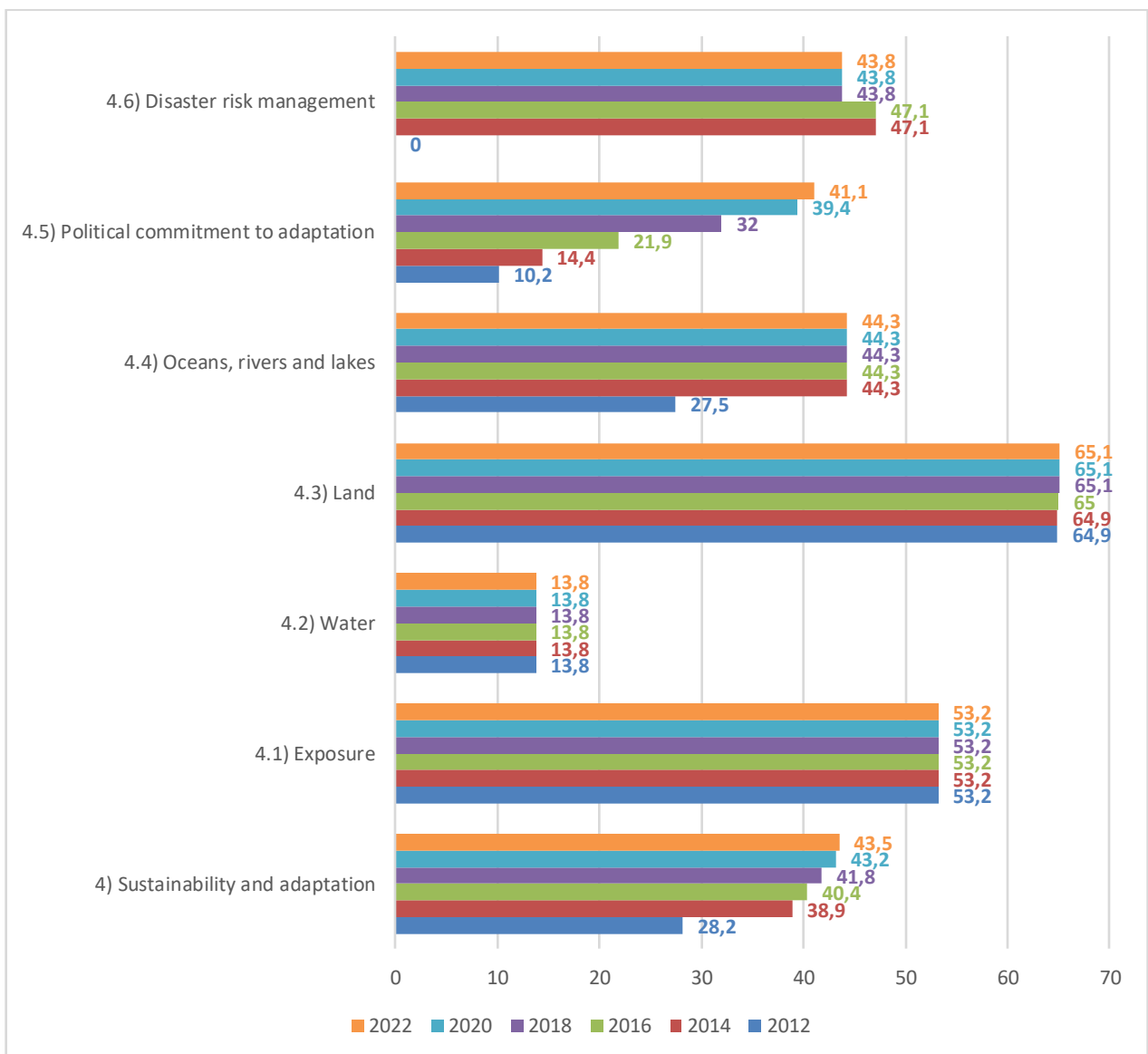

Рис. 2.17. Індекс продовольчої безпеки України 2012-2022 (Стійкість та адаптація)

Джерело: [353].

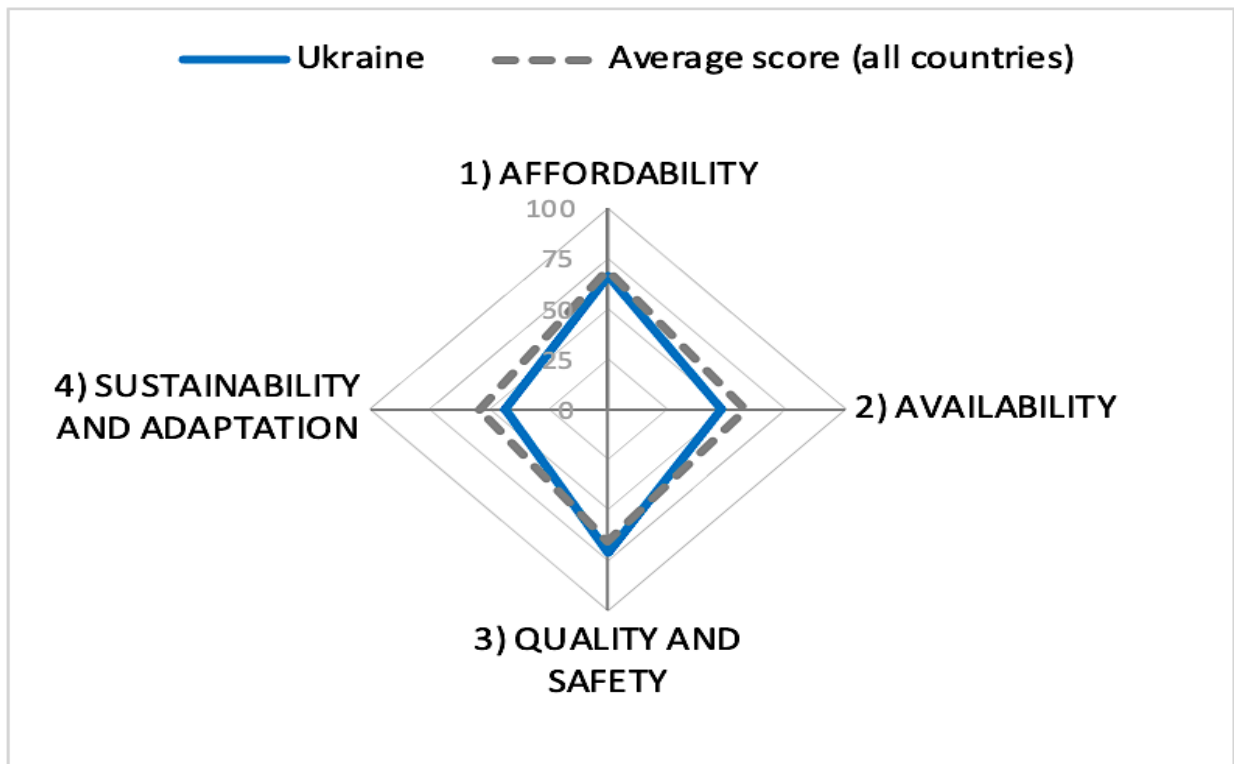

Рис. 2.18. Порівняння FSI 2022 України та середнього світового FSI 2022

Джерело: [353].

Враховуючи географічне положення України та її євроінтеграційні наміри, ми порівнюємо субіндекси продовольчої безпеки України та країн світу (див. рис. 2.19, 2.20, 2.21, 2.22). Тобто субіндекси продовольчої безпеки за всіма чотирма компонентами є нижчими за середньоєвропейське значення, а за загальносвітовим значенням три компоненти індексу є нижчими, окрім показника якості та безпеки. Варто відзначити, що дана тенденція є досить загрозливою для економічної та національної безпеки України.

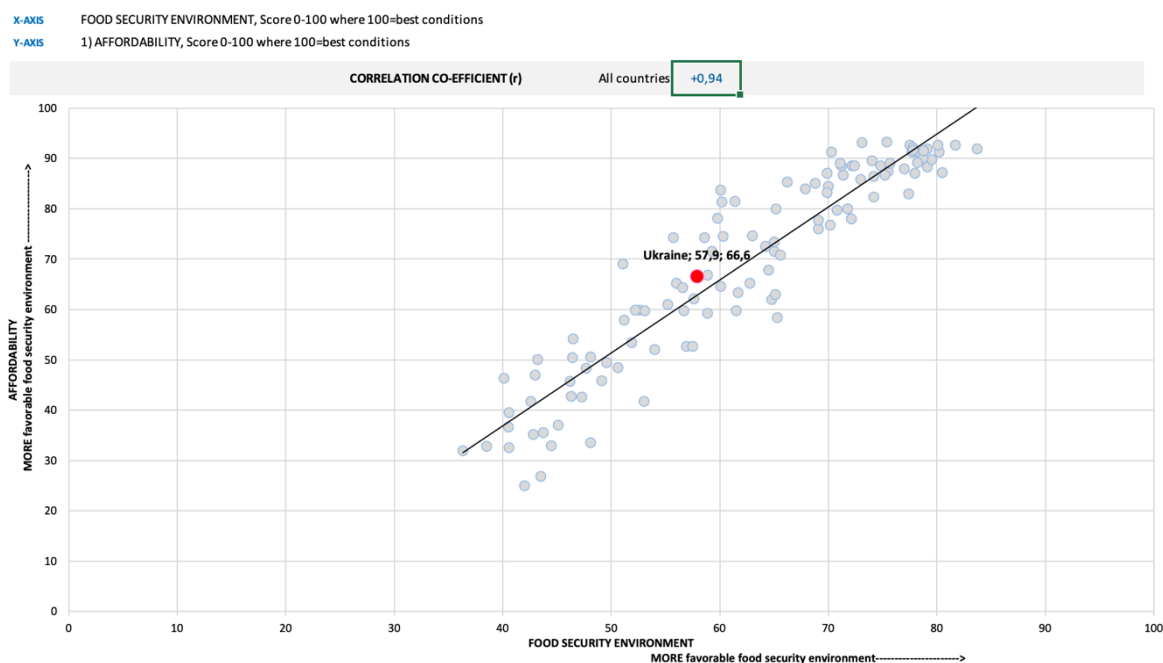

Рис. 2.19. Порівняння FSI та субіндексу доступності України та всіх країн за 2022 р.

Джерело: [353].

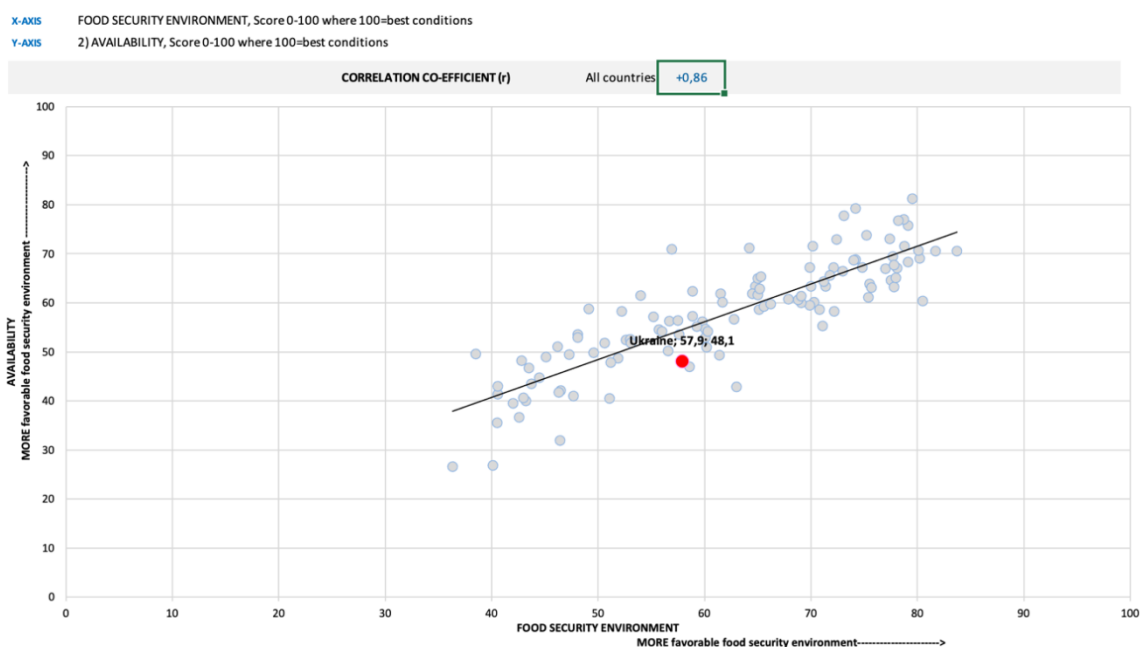

Рис. 2.20. Порівняння FSI та субіндексу Доступність України та всіх країн за 2022 р.

Джерело: [353].

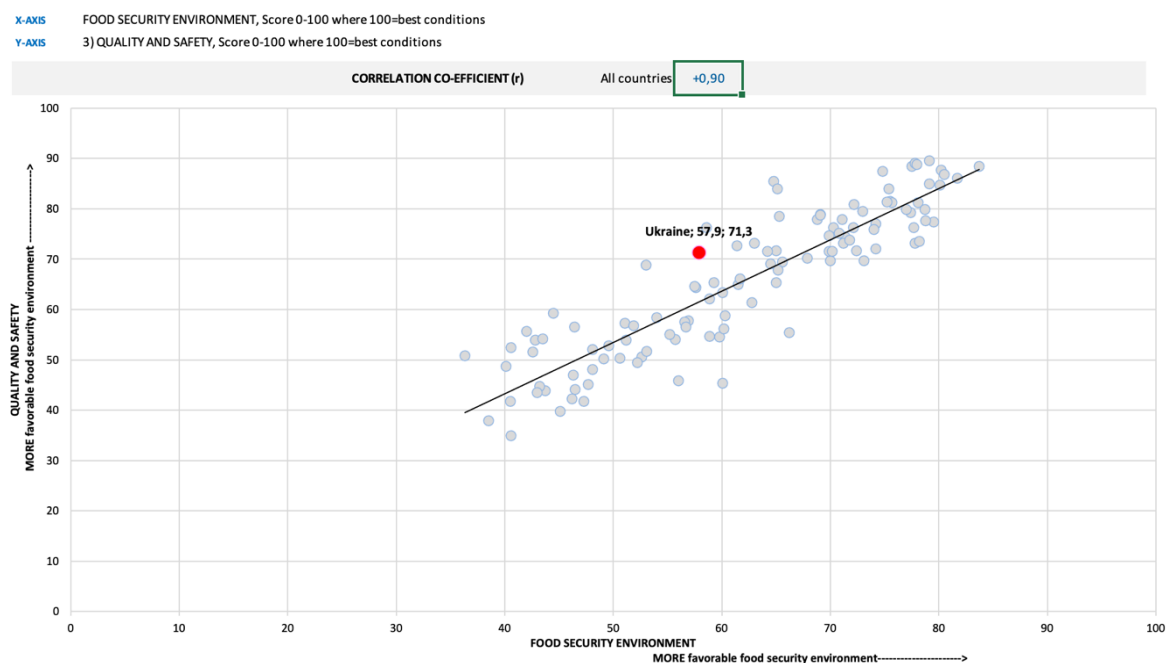

Рис. 2.21. Порівняння FSI та субіндексу якості та безпеки України та всіх країн за 2022 р.

Джерело: [353].

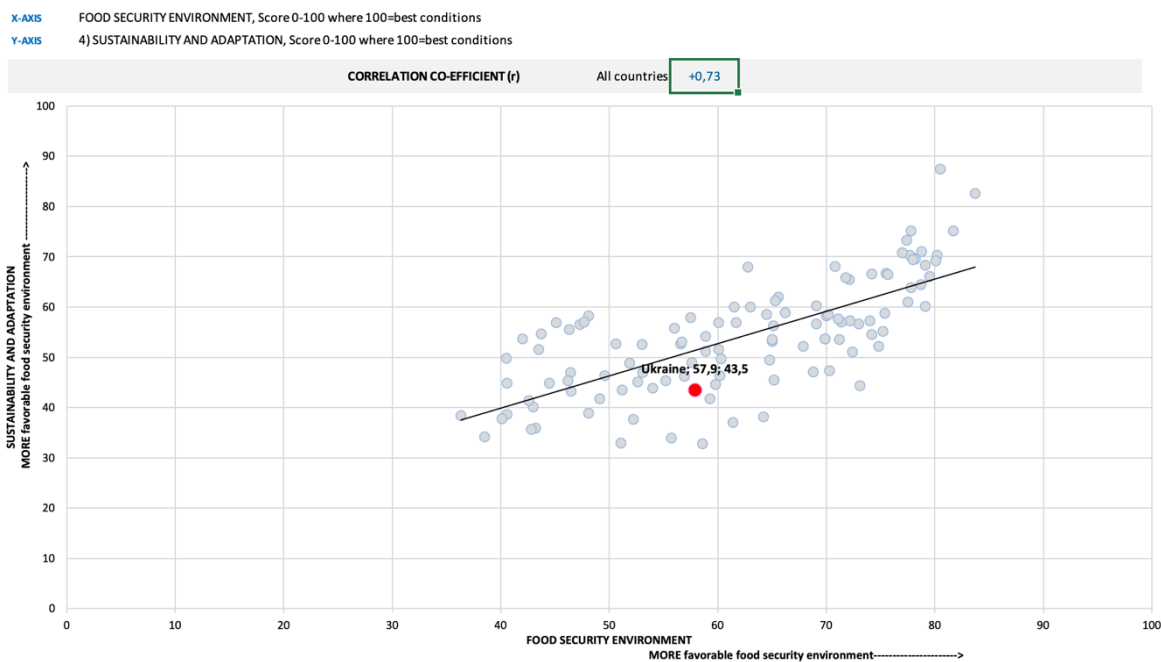

Рис. 2.22. Порівняння FSI та субіндексу стійкості та адаптації України та всіх країн за 2022 р.

Джерело: [353].

Актуальні оцінки рівня продовольчої безпеки, здійснені на основі «Шкали досвіду продовольчої безпеки» (Food Insecurity Experience Scale, FIES), свідчать про відсутність поступу у досягненні цілей продовольчої безпеки на глобальному рівні у 2024 році. Після суттєвого зростання показників у період з 2019 по 2020 роки, рівень поширення помірної або гострої продовольчої нестачі в усьому світі залишався стабільно високим другий рік поспіль, значно перевищуючи докризові показники, зафіксовані до початку пандемії COVID-19 (див. рис. 2.23, а також додаток Б, табл. Б3).

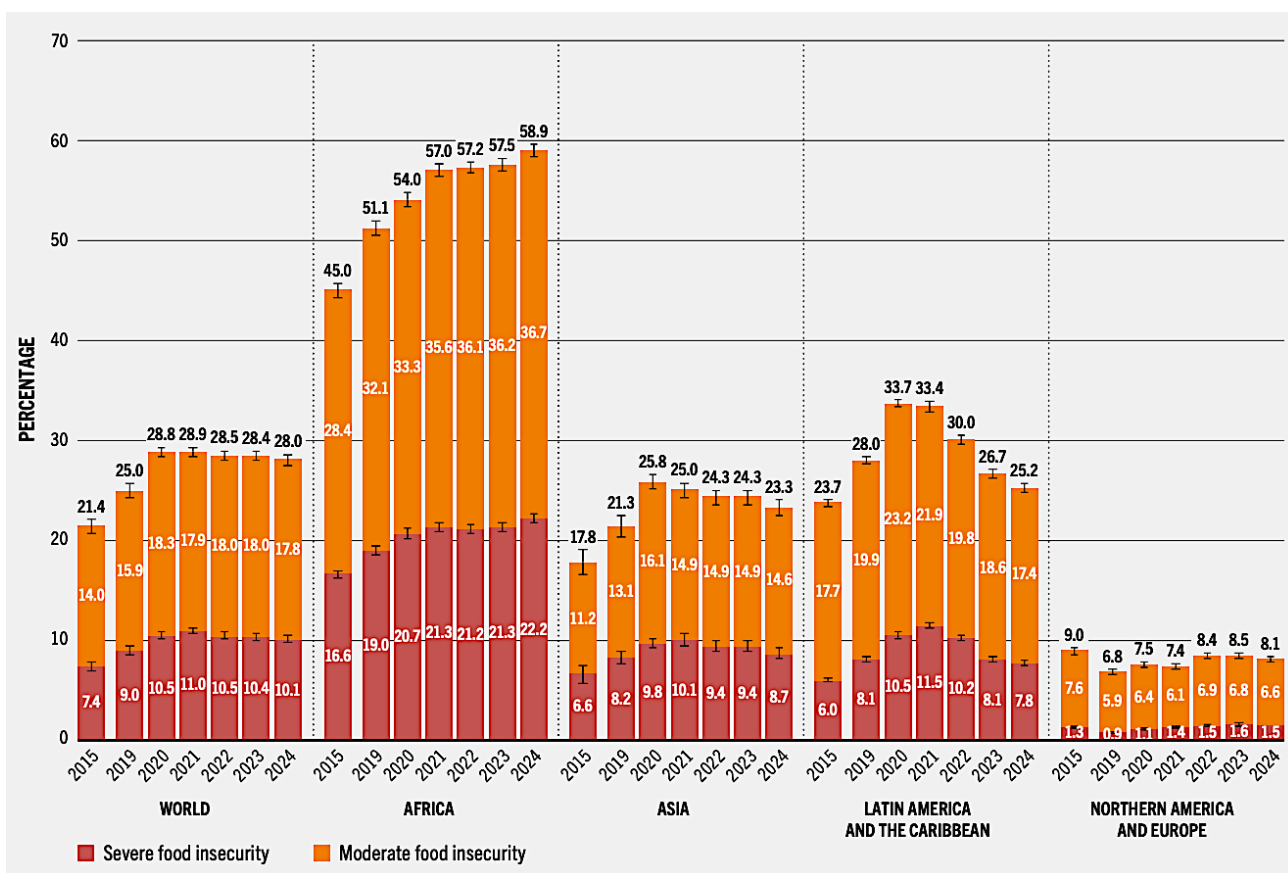

Рис. 2.23. Стан продовольчої безпеки на основі «Шкали досвіду продовольчої безпеки» (FIES) з 2015-2024 рр.

Джерело: [344].

Згідно з аналітичними оцінками, у 2024 році у світі близько 28,0 % населення, що еквівалентно приблизно 2,3 млрд осіб, перебували у стані помірної або тяжкої продовольчої небезпеки, тобто не мали стабільного доступу до

достатнього та повноцінного харчування. Попри поступове зниження показника після пікового зростання у 2020 році, зумовленого наслідками пандемії COVID-19, його рівень залишається критично високим. Кількість осіб, які зазнавали помірної або тяжкої продовольчої нестачі у 2024 році, все ще на 335 млн перевищує рівень 2019 року, що передував пандемії, та на 683 млн – показник 2015 року, коли було започатковано реалізацію Порядку денного сталого розвитку до 2030 року. При цьому близько 828 млн осіб у світі у 2024 році перебували у стані тяжкої продовольчої небезпеки, що відповідає 10,1 % світового населення, свідчаючи про збереження значних структурних дисбалансів у глобальній системі продовольчої безпеки (див. додаток Б, табл. Б3) [344].

Глобальний індекс голоду (GHI) призначений для комплексного вимірювання та відстеження голоду на глобальному, регіональному та національному рівнях, який спільно опубліковується Concern Worldwide і Welthungerhilfe. Метою Глобального індексу голоду є стимулювання дій для зменшення голоду в усьому світі. Включення до GHI визначається на основі даних про поширеність недоїдання та дитячої смертності, починаючи з 2000 року. Країни зі значеннями, що перевищують «дуже низький» поріг для одного або обох цих показників з 2000 року, включені до GHI. Зокрема, країни до даного індексу включені, якщо рівень поширеності недоїдання становив або перевищував 5,0 % та/або якщо рівень дитячої смертності становив або перевищував 1,0 % за будь-який рік з 2000 року. Варто відзначити, що високий показник GHI може свідчити про нестачу їжі, неякісну дієту, неадекватні методи догляду за дітьми, нездорове середовище або комбінацію цих факторів (див. додаток Б, табл. Б4).

Показник GHI кожної країни розраховується на основі формули, яка поєднує чотири показники, які разом відображають багатовимірну природу голоду:

1. Недоїдання: частка населення, яка споживає недостатньо калорій;

2. Відставання в рості дітей: частка дітей віком до п'яти років, які мають низький для свого віку зріст, що відображає хронічне недоїдання;

3. Дитяче виснаження: частка дітей віком до п'яти років, які мають низьку вагу для свого зросту, що відображає гостре недоїдання;

4. Дитяча смертність: частка дітей, які померли до свого п'ятого дня народження, частково відображаючи фатальне поєднання неадекватного харчування та нездорового середовища.

Показники, що входять до формули GHI, відображають дефіцит калорій, а також неправильне харчування. Показник недоїдання відображає ситуацію з доступом до їжі для населення в цілому, тоді як індикатори, специфічні для дітей, відображають стан харчування в особливо вразливій групі населення, для якої брак енергії, білка та/або мікроелементів (основних вітамінів і мінералів) призводить до високого ризику захворювань, поганого фізичного та когнітивного розвитку та смерті.

Показники GHI розраховуються за допомогою трьохетапного процесу:

- Крок 1: визначаються значення для чотирьох складових індикаторів для кожної країни, спираючись на останні опубліковані дані, доступні з міжнародно визнаних джерел.

- Крок 2: Кожному з чотирьох компонентів індикаторів надається стандартизована оцінка на основі порогових значень, встановлених трохи вище найвищих значень на рівні країни, що спостерігаються в усьому світі для цього індикатора з 1988 року. На рисунку 2.24. представлені формули, які використовуються для стандартизації кожного показника.

1	$\frac{\text{Поширеність недоїдання}}{80} \times 100 = \text{стандартизоване значення недоїдання}$
2	$\frac{\text{Рівень відставання у розвитку дитини}}{70} \times 100 = \text{стандартизоване значення відставання у розвитку дитини}$
3	$\frac{\text{Рівень виснаження дитини}}{30} \times 100 = \text{стандартизоване значення втрати дитини}$
4	$\frac{\text{Дитяча смертність}}{35} \times 100 = \text{стандартизоване значення дитячої смертності}$

Рис. 2.24. Формули, які використовуються для стандартизації кожного показника GHI

Джерело: [357].

- Крок 3: стандартизовані показники агрегуються для розрахунку показника GHI для кожної країни. Недоїдання та дитяча смертність складають одну третину показника GHI, тоді як відставання у рості та виснаження дітей становлять одну шосту частину показника, як відображено на рисунку 2.25.

Рис. 2.25. Склад балів GHI та ступенів суворості

Джерело: [357].

Оцінка GHI проводиться за 100-бальною шкалою, де 0 є найкращим результатом (немає голоду), а 100 – найгіршим. Значення 100 означає, що рівні недоїдання, виснаження дітей, відставання в рості та дитячої смертності в країні відповідають пороговим значенням, встановленим трохи вище найвищих рівнів, які спостерігалися в усьому світі за останні десятиліття. Значення 0 означало б,

що в країні немає недоїдаючих людей серед населення, немає дітей молодше п'яти років, які виснажені або відстають у рості, і немає дітей, які померли до свого п'ятого дня народження. Глобальний індекс голоду (GHI) за 2023 рік показує, що після багатьох років прогресу до 2015 року прогрес у боротьбі з голодом у всьому світі залишається в основному на місці [357].

Індекс зеленого майбутнього вимірює ступінь, до якого економіки країн повертаються до чистої енергії, промисловості, сільського господарства та суспільства через інвестиції у відновлювані джерела енергії, інновації та зелену політику. Індекс проводить порівняльний рейтинг 76 країн і територій щодо їх здатності розвивати стале майбутнє з низьким рівнем викидів вуглецю.

Індекс був розроблений шляхом поглибленого первинного та вторинного дослідницького процесу. Вторинні дослідження охоплюють безперервний огляд кількох сотень статей, звітів про дослідження, опублікованих організаціями, що займаються боротьбою зі зміною клімату, і неурядовими організаціями, звітами урядів, наукової літератури тощо. Основне дослідження складається з майже 20 глибоких інтерв'ю з низкою спеціалістів із глобальних змін клімату: кліматологами та дослідниками, технологами, державними політиками, активістами НУО, підприємцями з чистих технологій та венчурними капіталістами. Цей процес дослідження сприяв оцінці та відбору окремих наборів даних на рівні країни, які стали індикаторами Індексу зеленого майбутнього, а редакція 2023 року тепер містить 23 таких показники. Набори даних індикаторів були перетворені на ранжовані оцінки одним із двох способів. Для кількісних показників, таких як темпи зростання або значення, кожна точка даних для кожної країни була масштабована вгору або вниз за допомогою мінімально-максимальної нормалізації, щоб розробити діапазон балів для всіх країн для цього показника. Для даних, які були в основному якісними або нестандартними, була розроблена система класифікації рейтингу, і кожній країні було присвоєно

оцінку. Після того, як усі 23 показники були оцінені, їх було організовано в окремі стовпи.

Структура Індексу зеленого майбутнього 2023 року складається з п'яти стовпів:

Стовп 1: викиди вуглецю. Цей стовп вимірює, наскільки ефективно країни стримують викиди вуглекислого газу в цілому, а також у ключових секторах. Показники в рамках цієї складової включають наступне:

- загальні викиди вуглекислого газу в 2020 році, у мільйонах тонн, відносно ВВП.
- середньорічна зміна викидів вуглекислого газу між 2015 і 2020 роками, як загалом, так і для кожної галузі транспорту, і сільського господарства.

Стовп 2: Енергетичний перехід. Цей компонент оцінює внесок і темпи зростання виробництва відновлюваної та чистої енергії в кожній країні. Показники в рамках цієї складової включають наступне:

- зростання виробництва енергії з відновлюваних джерел у гігават-годинах між 2015 і 2020 роками.
- відсоток енергії з відновлюваних джерел у кінцевому споживанні енергії в 2019 році.
- зростання виробництва ядерної енергії в гігават-годинах між 2015 і 2020 роками.
- відсоток енергії, виробленої на атомних електростанціях, у кінцевому споживанні енергії у 2019 році.

Стовп 3: Зелене суспільство. Цей стовп вимірює зусилля, докладені урядом, промисловістю та суспільством для просування екологічних практик. Показники вимірюють наступне:

- Кількість зелених будівель із сертифікатом Leadership in Energy and Environmental Design (LEED) у 2020 році на мільйон міського населення.

- Відсоток перероблених твердих відходів у загальній кількості утилізованих відходів.

- Чиста зміна чисельності лісистості між 2015 та 2020 роками: показник, який поєднує зміну площі лісистих земель через природний відновлений первинний ріст та зміни через заплановані проекти лісопосадок.

- Запас електричних пасажирських транспортних засобів на мільйон міського населення у 2021 р.

Стовп 4: чисті інновації – цей стовп вимірює інноваційне середовище для створення низького-вуглецевого майбутнього, наприклад, відносно проникнення зелених патентів, інвестиції в транскордонну чисту енергетику та інвестиції в харчові технології. Показники вимірюють наступне:

- Зростання зеленої інтелектуальної власності, виміряний збільшенням кількості патентів, зареєстрованих для екологічно чистих технологій або процесів і рішень між 2017 та 2021 роками, відносно ВВП.

- Обсяг інвестицій, отриманих країною та наданих для зусиль у сфері чистої енергії між 2016 роком. і 2020 р., як відсоток від ВВП.

- Кількість стартапів харчових технологій на мільйон міського населення.

Стовп 5: Кліматична політика. Цей стовп вимірює амбіції та ефективність кліматичної політики, включаючи ініціативи щодо фінансування викидів вуглецю, політику сталого сільського господарства та використання витрат на відновлення пандемії для досягнення екологічного відновлення економіки. Показники включають наступне:

- Оцінка та ранжування політичних дій для досягнення заявлених кліматичних цілей відповідно до Паризької угоди та національно визначених внесків (NDCs).

- Оцінка та ранжування політичних і нормативних рамок для сприяння зусиллям з уловлювання та поглинання вуглецю (CCS).

- Оцінка та ранжування заходів, вжитих кожною країною для створення фінансових стимулів для компаній та інвесторів призначати вартість викидів вуглецю через стягнення податків на вуглець і створення ринку для вуглецевих облігацій і систем торгівлі викидами.

- Рейтингова оцінка сталої сільськогосподарської політики, оцінки повноти та ефективності впровадження.

- Аналіз і ранжування ступеня, до якого пакети стимулів для відновлення COVID-19 прискорили декарбонізацію, що призвело до «повороту політики» за двома показниками:

1. Вплив енергетичного переходу: Оцінка країн за рівнем витрат, спрямованих на нові енергетичні ініціативи проти проєктів, які пов'язані із використанням викопного палива.

2. Зелені стимулюючі ініціативи: Оцінка країн за відсотком загальних витрат на стимулювання, які поділені на стійкі, низьковуглецеві ключові проєкти громадської інфраструктури (такі як транспорт, вода, громадські місця та інформація).

- Шокове стимулювання поставок зрідженого природного газу (далі – ЗПГ), яке оцінює ступінь, до якого кожна країна прискорить програми енергетичного переходу через її відносну схильність до глобальних ланцюгів постачання ЗПГ.

Ці стовпи сукупно та всебічно оцінюють зелене майбутнє кожної країни за двома вимірами: прогрес, якого вона досягла в досягненні цілей щодо скорочення викидів вуглецю, а також амбіції, яких має досягти країна, щоб зберегти вуглецево-нейтральну економіку. На перші чотири стовпи прогресу припадає 60% у вазі індексу. П'ятий стовп — кліматична політика — вимірює, якою мірою інвестиції та політична діяльність спрямовані на ініціативи щодо розвитку зеленої інфраструктури. Дані фактори забезпечують основний імпульс для створення та підтримки зеленого майбутнього країни, і, таким чином, на цей стовп припадає 40% у вазі індексу.

Дані були отримані з багатьох останніх загальнодоступних джерел (майже всі вони були оновлені у 2022 році). До них належать Міжнародне енергетичне агентство (МЕА), Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародне агентство з відновлюваних джерел енергії (IRENA), Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Світовий банк, Організація Об'єднаних Націй з питань продовольства та сільського господарства (ФАО), Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ) та Управління енергетичної інформації США (USEIA).

У відповідності до оновлених даних Індексу зеленого майбутнього за 2023 рік, найбільш готовими до переходу на низьковуглецеву модель розвитку країнами визнано Ісландію, Фінляндію та Норвегію (див. табл. 2.4).

Таблиця 2.4.

Топ-10 країн за Індексом зеленого майбутнього

Індекс зеленого майбутнього 2023	<i>Перехід до чистої енергії</i>	<i>Чисті інновації у зелених секторах економіки</i>	<i>Викиди CO₂</i>	<i>Зелене суспільство</i>	<i>Кліматична політика</i>
Ісландія	Ісландія	Фінляндія	Ісландія	Ірландія	Данія
Фінляндія	ОАЕ	Ісландія	Ангола	Південна Корея	Велика Британія
Норвегія	Норвегія	Нідерланди	Фінляндія	Німеччина	Фінляндія
Данія	Швеція	Сінгапур	Гонконг	Сінгапур	Іспанія
Швеція	Кувейт	Швеція	Греція	Данія	Нідерланди
Нідерланди	Фінляндія	Норвегія	Аргентина	США	Канада
Велика Британія	Уругвай	Південна Корея	Люксембург	Тайвань	Норвегія
Південна Корея	Саудівська Аравія	Франція	Швеція	Чехія	Франція
Франція	Бразилія	Бельгія	Бельгія	Швеція	Італія
Іспанія	Південна Корея	Китай	Камерун	Ісландія	Німеччина

Джерело: сформовано автором на основі джерела [395].

Зазначений індекс комплексно оцінює ефективність держав у напрямі скорочення викидів парникових газів, розширення частки чистої енергетики, впровадження екологічних інновацій, а також реалізації екологічної політики на рівні уряду. Ісландія, яка очолила рейтинг, є однією з небагатьох європейських країн, де обсяг виробництва електроенергії з відновлюваних джерел перевищує загальне енергоспоживання. Зокрема, 80 % від цієї енергії спрямовується на потреби опалення та охолодження, що утричі перевищує середній показник по ЄС (23 %). З метою підвищення ефективності використання вітрового потенціалу, уряд Ісландії створив спеціальну робочу групу для розроблення національної стратегії розвитку вітроенергетики, в межах якої передбачається впровадження нового законодавства, що спростить процес будівництва відповідної інфраструктури.

Після початку повномасштабної війни уряд України оприлюднив довгострокову стратегію відновлення, орієнтовану на сталість. Зокрема, було підвищено національну ціль щодо частки відновлюваних джерел енергії в енергобалансі до 45 % до 2032 року порівняно з поточними приблизно 10 %. Аналіз екологічної динаміки за 2021–2023 роки демонструє певні позитивні зрушення у напрямі сталого розвитку. Підвищення значення Індексу зеленого майбутнього у 2023 році свідчить про наявність прогресу в екологічній політиці держави, що в перспективі може сприяти економічному зростанню (рис. 2.26). Зниження обсягів викидів вуглекислого газу підтверджує ефективність впроваджених заходів, спрямованих на протидію зміні клімату.

Узагальнюючи, варто зазначити, що Україна демонструє поступ у напрямі впровадження зелених та сталих рішень. Водночас окремі аспекти, зокрема розвиток чистих інновацій у зелених секторах економіки, потребують подальшого вдосконалення для забезпечення комплексного та гармонійного сталого розвитку.

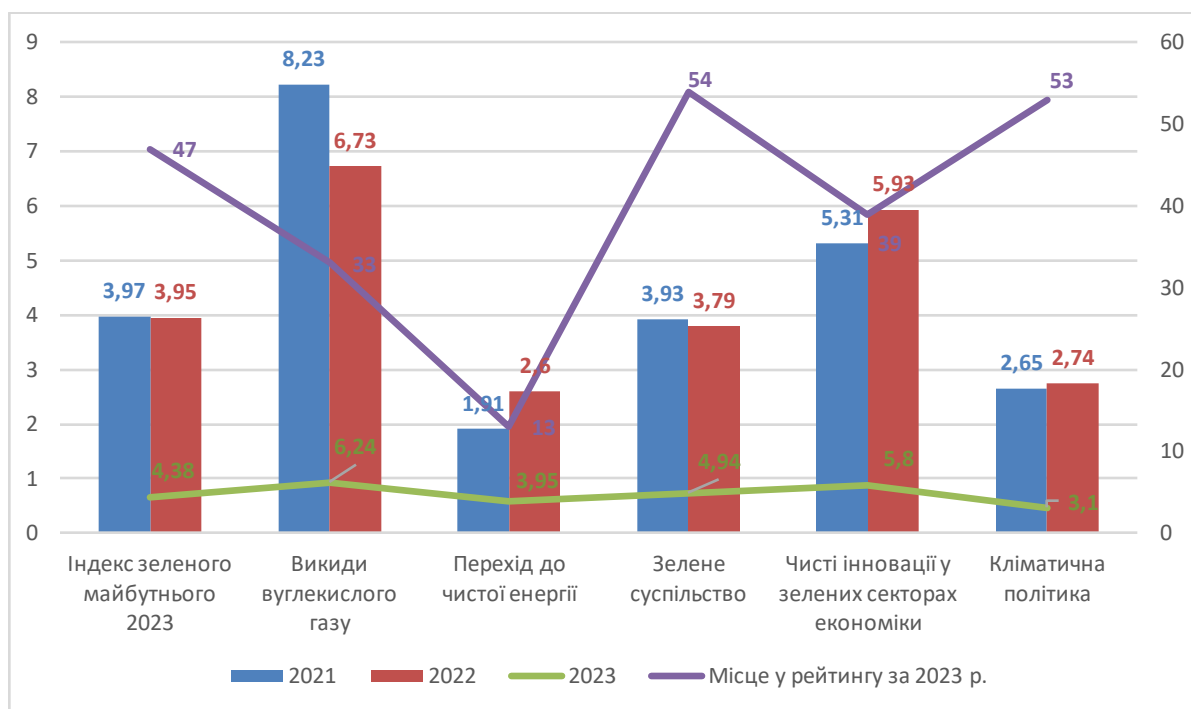

Рис. 2.26. Україна в рейтингу за Індексом зеленого майбутнього 2023 р.

Джерело: [395].

Таким чином, встановлено, що країни Африки та Близького Сходу зазвичай стикаються із складнощами у забезпеченні належного рівня доступності та якості харчових продуктів, в той час як деякі регіони, такі як Південна Азія і Латинська Америка, можуть володіти більш високим рівнем продовольчої безпеки. Встановлено, що індекси продовольчої безпеки визначають основні проблеми та підкреслюють необхідність впровадження системних заходів для покращення стану продовольчої безпеки в найбільш вразливих регіонах. З'ясовано, що основними викликами для України у сфері продовольчої безпеки залишаються доступність та сталість продовольчих ресурсів, що спричинено зростанням цін, порушенням логістичних ланцюгів та недостатнім рівнем державної підтримки аграрного сектору. Водночас, якість та безпека продовольства залишаються на відносно високому рівні, що є позитивним фактором. Отже, забезпечення продовольчої безпеки в Україні вимагає комплексного підходу, що включає розширення державної підтримки сільського господарства, впровадження

інновацій у продовольчий сектор, посилення механізмів захисту вразливих верств населення та зміцнення міжнародного співробітництва у сфері продовольчої безпеки.

2.3. Інструменти оцінки рівня забезпечення продовольчої безпеки

В Україні на офіційному рівні основою для визначення та вимірювання рівня продовольчої безпеки виступає наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» [399], якому продовольча безпека трактується як такий соціально-економічний стан аграрного виробництва в державі, за якого забезпечується повне та стабільне задоволення харчових потреб усіх верств населення за рахунок якісної, збалансованої та фізично й економічно доступної продукції для кожного громадянина». Це визначення можна вважати концептуально сумісним із визначенням продовольчої безпеки, представленим у Римській декларації ФАО [143], проте воно має ряд специфічних характеристик, що відрізняють його в контексті національної економічної стратегії України, зокрема, можна виділити наступні аспекти:

1. Одним із фундаментальних критеріїв продовольчої безпеки є забезпечення країни власними виробничими потужностями для самозабезпечення базовими видами продовольства.

2. Другим критерієм продовольчої безпеки України є не лише кількість, а й відповідність базових харчових продуктів певним стандартам якості.

3. Третім важливим критерієм є збалансованість стану виробництва харчових продуктів, де вітчизняна пропозиція продовольчих товарів, включаючи сировину, напівфабрикати та готові продукти, повинна бути достатньо різноманітною і відповідати потребам громадян у повноцінному харчуванні.

4. Останнім концептуальним аспектом є наголошення на необхідності забезпечення доступності продовольства належної якості для всіх соціальних груп населення. Водночас у формулюванні відсутня чітка диференціація типології доступності, зокрема, не конкретизується, чи йдеться про фізичну доступність продовольчих товарів у межах логістично-торговельної інфраструктури, економічну доступність, що визначається рівнем доходів та ціновими параметрами, чи їх комплексне поєднання.

Описані критерії продовольчої безпеки є важливими для формулювання національної стратегії продовольчої безпеки, оскільки вони враховують не лише фізичну наявність продовольства, а й його доступність та відповідність стандартам якості, що, у свою чергу, забезпечує високий рівень соціальної стабільності та здоров'я населення.

Відповідно до Методики визначення ключових індикаторів продовольчої безпеки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки», оцінювання стану продовольчої безпеки здійснюється шляхом аналізу системи індикаторів, що є репрезентативними статистичними параметрами, які характеризують рівень забезпеченості країни основними видами продовольства, їх доступність, якість та безпечність. Проте, наявні дані Державної служби статистики України розміщені в різних інформаційних джерелах, не мають єдиної систематизації та не надають належне тлумачення, що ускладнює їх використання в контексті стратегічного планування та моніторингу продовольчої безпеки [311].

Законодавче регулювання продовольчої безпеки в Україні здійснюється через низку нормативно-правових актів, зокрема Закон України «Про національну безпеку», Закон України «Про економічну безпеку», галузеві законодавчі ініціативи, Земельний кодекс України, а також підзаконні акти та нормативно-правові документи, що приймаються Кабінетом Міністрів України та органами місцевого самоврядування. Така ситуація зумовлює необхідність

комплексного підходу до визначення концептуальних засад продовольчої безпеки та механізмів її реалізації [86; 366; 436]. З позицій наукової методології система продовольчої безпеки ґрунтується на низці фундаментальних принципів:

1. Фізична доступність продовольства – наявність достатніх обсягів харчових продуктів в усіх регіонах країни з урахуванням сезонних коливань, регіональної специфіки виробництва та логістичної інфраструктури.

2. Економічна доступність продовольства – відповідність рівня доходів населення вартості мінімального набору життєво необхідних харчових продуктів, що визначається через співвідношення цін на продовольство та середнього рівня заробітної плати.

3. Соціальна доступність продовольства – можливість забезпечення харчуванням соціально вразливих категорій населення, а також соціальних установ, що функціонують у структурі місцевого самоврядування.

4. Продовольча безпека в аспекті якості та безпечності – наявність ефективного механізму контролю за виробництвом, обігом та споживанням харчових продуктів з метою запобігання ризикам, пов'язаним із шкідливими чи фальсифікованими продуктами.

Питання оцінки продовольчої безпеки висвітлюється крізь призму категоріально-понятійного апарату, що включає такі дефініції, як індикатор (фактичне статистичне значення показника, яке відображає динаміку змін та рівень забезпеченості ресурсами, необхідними для досягнення оптимальних параметрів продовольчої безпеки), показник (кількісний параметр, що відображає рівень розвитку досліджуваного об'єкта або ступінь досягнення поставленої цілі), критерії оцінювання (якісна ознака або характеристика, яка слугує основою для оцінювання певного явища або процесу) [410].

Соціальний аспект продовольчої безпеки зосереджений на створенні умов для забезпечення достатнього споживання харчових продуктів різними верствами населення, що включає оптимальні обсяги, асортимент та

відповідність якості їжі. У свою чергу, економічний аспект продовольчої безпеки полягає в здатності різних соціальних груп купувати необхідні продукти відповідно до рівня цін та доходу. Оцінка економічної доступності продуктів враховує можливості сільського населення виробляти продукцію для власного споживання в особистих господарствах. Параметри стійкості продовольчого ринку визначаються рівнем закупівельних і роздрібних цін на сільськогосподарську продукцію, а також мінімальною вартістю споживчого кошика [76].

У контексті офіційних підходів до оцінювання продовольчої безпеки України застосовуються методи кількісного аналізу на основі «Методики розрахунку рівня економічної безпеки України», де продовольча безпека визначається як рівень продовольчого забезпечення, що гарантує соціально-економічну стабільність, політичну безпеку та сталий розвиток суспільства.

Продовольча безпека є багатовимірною економічною категорією, що характеризує рівень забезпеченості населення харчовими продуктами з урахуванням фізичної, економічної доступності, якості та безпечності продукції.

У сучасних умовах критерієм продовольчої безпеки визначається граничне значення відповідних показників, яке свідчить про рівень продовольчої незалежності регіону або країни. В таблиці 2.5 представлена система показників продовольчої безпеки, яка базується на диференціації за методами вимірювання, напрямками дослідження та предметами аналізу.

Таблиця 2.5

Класифікація показників продовольчої безпеки

Критерій класифікації	Група показників	Характеристика
За методом вимірювання	Натуральні показники	Визначають фізичний обсяг виробництва, рівень якості та безпечності харчових продуктів, доступність продукції за фізичними та економічними параметрами, задоволення норм споживання.

	Вартісні показники	Оцінюють рівень цін, купівельну спроможність населення, вартісну оцінку мінімального споживчого кошика.
	Показники продовольчої достатності	Оцінка показників продовольчої доступності через фактичний баланс раціону та його відповідність фізіологічним нормам споживання або мінімальному споживчому кошику.
	Кількісні показники	Характеризують продовольче виробництво в країні загалом та в регіоні зокрема.
	Специфічні показники	Відображають обсяги виробництва продовольства у розрахунку на душу населення.
За напрямом дослідження	Кількісні показники	Включають фізичні обсяги виробництва, забезпеченість продовольством на душу населення.
	Якісні показники	Характеризують рівень безпечності та відповідності продукції встановленим нормативам та стандартам безпеки та якості.
За предметом дослідження	Основні показники	Загальні макроекономічні індикатори, що визначають рівень продовольчої безпеки країни та її регіонів.
	Індивідуальні показники	Визначають особливості доступності харчових продуктів для різних соціально-економічних груп населення.
	Якісні показники	Включають темпи розвитку національного агропромислового комплексу.

Джерело: сформовано автором на основі джерела [1].

Враховуючи множинність чинників, що впливають на рівень продовольчої безпеки, пропонується розглядати її через призму кількох основних компонентів, які взаємопов'язані між собою та визначають загрозу для забезпечення населення необхідними харчовими продуктами. Оцінка продовольчої безпеки країни передбачає врахування загальних (універсальних) та специфічних показників, що диференціюються залежно від рівня дослідження. Таблиця 2.6 представляє показники оцінки рівня продовольчої безпеки, що включає індикатори фінансової та фізичної доступності, якості та безпеки продуктів, а також соціально-економічних показників, таких як рівень бідності, витрати на харчування та доступ до продовольчих програм [261].

Слід акцентувати увагу на тому, що система індикаторів продовольчої безпеки повинна формуватися з урахуванням комплексу фундаментальних

методологічних вимог, які визначають її ефективність, надійність і практичну застосовність у межах державної політики. Зокрема, першочерговим критерієм виступає достовірність, яка передбачає відповідність показників фактичному стану продовольчої безпеки країни. Це означає, що індикатори мають ґрунтуватися на об'єктивних, верифікованих та офіційно оприлюднених статистичних даних, що забезпечують високу репрезентативність та аналітичну цінність. Другим критично важливим критерієм є стабільність і регулярність спостереження. Йдеться про необхідність створення умов для безперервного моніторингу ключових параметрів продовольчої безпеки з можливістю оперативного оновлення інформації, що, в свою чергу, дозволяє проводити динамічний і ретроспективний аналіз тенденцій, виявляти ризики та прогнозувати можливі загрози. Не менш важливим є принцип загальнодоступності, що передбачає відкритість інформації щодо відповідних індикаторів для широкого кола користувачів – як фахівців, так і представників громадянського суспільства. Забезпечення вільного доступу до аналітичних даних через офіційні урядові інформаційні платформи та електронні ресурси сприяє підвищенню прозорості державної політики у сфері продовольчої безпеки та формуванню довіри до інституційних механізмів її реалізації. [1].

Таблиця 2.6

Основні фактори та показники продовольчої безпеки

Показник	Фактори продовольчої безпеки регіону	Фактори продовольчої безпеки країни	Інтегральний показник оцінки рівня продовольчої безпеки
Фізична доступність	Обсяги виробництва харчових продуктів, наявність сировинної бази, переробна промисловість, логістичні системи.	Динаміка розвитку агропромислового комплексу, зонування виробництва, кон'юнктура світового ринку, кліматичні ресурси.	Індекс споживання харчових продуктів, відсоток орних земель, обладнаних для зрошення, політична стабільність та відсутність насильства / тероризму.

Продовження таблиці 2.6

Економічна доступність	Рівень цін на харчові продукти, купівельна спроможність населення.	Середньорічний дохід на душу населення, рівень пенсійного забезпечення, структура доходів населення.	Індекс бідності, індекс витрат на харчування, доступ для фінансування для фермерів, наявність продовольчих програм соціального захисту.
Якість і безпечність продукції	Відповідність харчових продуктів встановленим стандартам безпечності, дотримання раціональних норм споживання.	Оцінка відповідності продуктів міжнародним стандартам якості та безпеки.	Індекс енергетичної цінності, індекс споживчої цінності, поширеність недоїдання, доступ до вдосконалених джерел води, поширеність ожиріння у дорослого населення.
Демографічні фактори	Динаміка змін чисельності населення, віковий склад.	Загальна чисельність населення, рівень народжуваності та смертності.	Індекс демографічного навантаження, коефіцієнт міграційного приросту/скорочення, очікувана тривалість життя при народженні, рівень урбанізації, коефіцієнт народжуваності та смертності.

Джерело: сформовано автором на основі джерел [1; 261].

Для детального оцінювання стану продовольчої безпеки в кожному регіоні застосовується система індикаторів, що відображають ключові аспекти доступності та якості харчових продуктів. Таблиця 2.7 містить перелік основних показників, які використовуються для моніторингу та оцінки рівня продовольчої безпеки.

Таблиця 2.7

Індикатори оцінювання стану продовольчої безпеки регіону

Параметр оцінювання	Критичне значення	Очікувана динаміка
Індекс енергетичної цінності	понад одиницю	Позитивна тенденція (збільшення)
Індекс споживання харчових продуктів	вище одиниці	Зростання
Індекс харчової цінності	більше одиниці	Підвищення
Індекс витрат на харчування	нижче одиниці	Скорочення
Індекс бідності	менше одиниці	Зниження

Джерело: сформовано автором на основі джерела [261].

Основним показником, що визначає стан продовольчої безпеки, є рівень достатності споживання основних харчових продуктів, де даний індикатор дозволяє виявити загрози для здоров'я та життєзабезпечення населення в разі недостатнього споживання базових продуктів. Відповідно, для забезпечення продовольчої безпеки необхідно здійснювати моніторинг цих показників і вживати заходів для їх покращення в межах кожного регіону. Варто відзначити, що даний підхід дозволяє не лише здійснювати системну оцінку продовольчої безпеки, але й розробляти ефективні стратегії для покращення ситуації в найбільш уразливих регіонах, враховуючи економічні, соціальні та політичні чинники [261].

Кількісна характеристика продовольчої безпеки передбачає оцінку таких параметрів, як рівень поточних потреб на визначений період часу та рівень продовольчих запасів. Вона здійснюється на основі кількох критеріїв, що дозволяють оцінити рівень продовольчої безпеки країни через різні аспекти, включаючи агропромисловий комплекс, національну продовольчу незалежність і ефективність національної системи продовольчого забезпечення. До основних критеріїв оцінки продовольчої безпеки належать: рівень незалежності національного продовольчого забезпечення та рівень залежності агропромислового комплексу від імпорту ресурсів; рівень і темпи розвитку агропромислових галузей; обсяги поточних і стратегічних запасів продовольства. Узагальнення критеріїв оцінки продовольчої безпеки, які характеризують стан національного агропромислового комплексу, дозволяє поділити їх на кілька основних груп, наведені в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Критерії оцінки продовольчої безпеки

Групи критеріїв	Опис
Природні критерії	Визначають природний потенціал агропромислового комплексу для забезпечення продовольчої безпеки, які включають ресурси землі, кліматичні умови, природні запаси.
Відносні критерії	Оцінюють показники виробництва та споживання основних харчових продуктів і поживних речовин, таких як зернові культури, білки тваринного і кормового походження.
Техніко-економічні критерії	Оцінюють економічний стан агропромислового комплексу через фінансово-кредитні показники та матеріально-технічну базу.
Еколого-географічні критерії	Оцінюють екологічну ситуацію аграрного сектору, що забезпечує стале та безпечне постачання продовольства необхідної якості та кількості.

Джерело: сформовано автором на основі джерела [1].

Окрему увагу слід приділити рівню продовольчої залежності від імпорту, що має критичне значення для визначення рівня продовольчої безпеки національної економіки. Частка імпортової продукції щодо поточного рівня споживання є важливим показником, що відображає здатність країни забезпечити свої потреби в харчових продуктах без зовнішньої допомоги. Якщо частка імпортованих продуктів становить більше 20% від загального споживання, це свідчить про високу залежність від міжнародної торгівлі, що є ознакою критичної продовольчої безпеки. Коли частка імпорту досягає 30-35%, це є серйозним сигналом для зниження продовольчої незалежності країни.

З огляду на важливість якості продовольчої безпеки, визначальною є здатність забезпечити населення оптимальним асортиментом харчових продуктів, що відповідають стандартам якості та екологічності. Це включає питання складу продуктів, їх поживної цінності та енергетичної забезпеченості, що необхідно для встановлення норм споживання та формування мінімального споживчого кошика. Крім того, важливо враховувати відповідність

продовольчих продуктів мінімальним допустимим рівням шкідливих речовин, що можуть мати негативний вплив на здоров'я населення.

Визначення рівня продовольчої безпеки країни здійснюється через аналіз низки економічних, соціальних та виробничих показників, які надають комплексну оцінку стану продовольчої безпеки на державному рівні. У контексті державного рівня, важливими є критерії та індикатори, які дозволяють оцінити здатність країни забезпечувати свої потреби в продовольстві, рівень залежності від імпорту, а також можливості стабільного забезпечення населення необхідними продуктами (див. табл. 2.9).

Аналіз критеріїв та індикаторів продовольчої безпеки на державному рівні дозволяє визначити ключові фактори, що впливають на здатність країни забезпечити своїх громадян необхідними харчовими продуктами. Основними аспектами є самозабезпечення продовольством, стабільність запасів, доступність продуктів для населення, а також забезпечення якості та екологічної безпеки харчових продуктів. Врахування цих індикаторів дозволяє оцінити не лише поточний стан продовольчої безпеки, а й передбачити можливі ризики та розробити ефективні стратегії для забезпечення сталого розвитку продовольчої системи країни [1].

Таблиця 2.9

Критерії та індикатори оцінки продовольчої безпеки на державному рівні

Критерії/індикатори	Опис
Ступінь державного самозабезпечення продовольством	Визначається рівнем залежності від імпорту, а також здатністю країни самостійно забезпечувати потреби в продовольстві.
Розмір оперативних і стратегічних запасів продовольства	Визначається відповідно до нормативних потреб країни, що включають сезонні та стратегічні резерви.
Рівень виробництва харчових продуктів на душу населення	Оцінка кількості виробленої їжі на душу населення, що відповідає мінімальним потребам для забезпечення здоров'я.
Рівень споживання продуктів першої необхідності	Оцінка споживання основних харчових продуктів, таких як хліб, молоко, м'ясо, овочі та інші базові продукти.

Продовження таблиці 2.9

Рівень фізичної та економічної доступності продуктів	Оцінка можливості доступу населення до продовольчих товарів за умови їх фізичної наявності та економічної доступності відповідно до рівня доходів.
Рівень стабілізації цін	Оцінка стабільності цін на основні харчові продукти, зокрема через рівень інфляції.
Рівень харчової безпеки, якості та екологічності	Визначення рівня безпеки харчових продуктів для здоров'я, відповідність продуктів міжнародним стандартам екологічності та безпеки.
Ступінь задоволення фізіологічних потреб населення	Відповідно до науково обґрунтованих медичних нормативів прожиткового мінімуму та раціональних норм споживання, диференційованих за географічним положенням, природно-кліматичними та соціально-економічними умовами.
Рівень енергетичного складу харчового раціону	Оцінка енергетичної забезпеченості харчових продуктів у контексті специфіки конкретного регіону та його потреб.
Ступінь фізичної та економічної доступності харчових продуктів	Оцінка здатності різних верств населення забезпечити свої продовольчі потреби в межах фізичних і економічних можливостей.
Рівень національної продовольчої залежності від імпорту	Оцінка частки імпортованих продуктів в загальному споживанні харчових товарів країни.
Розмір національних сезонних запасів продовольства	Оцінка обсягів запасів продовольства, що покривають потреби країни в період між врожаєм та у разі несприятливих умов виробництва.

Джерело: сформовано автором на основі джерела [1].

Порівняльний аналіз основних методик оцінки рівня продовольчої безпеки дозволяє визначити значні відмінності між підходами, застосовуваними в міжнародній практиці та на національному рівні, зокрема в Україні. Іноземні методики підходять до оцінки продовольчої безпеки з більш комплексної та багатогранної перспективи, враховуючи фізичну і економічну доступність продовольства, його якість і безпеку, а також стабільність продовольчого ринку. Варто відзначити, що вони пропонують всебічне вимірювання рівня продовольчої безпеки з чіткими граничними значеннями для основних показників. У свою чергу, вітчизняні методики, зокрема методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки для України, значною мірою

зосереджуються на забезпеченні наявності харчовими продуктів в країні, а також на визначенні достатності запасів стратегічних продуктів, таких як зерно. Однак ці методи не завжди враховують важливі аспекти, як доступність продуктів для різних соціальних груп, а також не приділяють належної уваги якості харчових продуктів, що особливо важливо для забезпечення продовольчої безпеки населення. Такий підхід може не відображати реального стану продовольчої безпеки, оскільки не враховує специфічні потреби окремих регіонів країни, що є особливо важливим для точного вимірювання рівня продовольчої безпеки в різних регіонах.

Таким чином, для досягнення більш точних і комплексних оцінок рівня продовольчої безпеки на регіональному рівні, необхідно розробити спеціалізовані методики, які б враховували не лише загальнодержавні індикатори, але й специфічні потреби та умови окремих регіонів, що дозволить здійснювати більш точну оцінку рівня продовольчої безпеки в контексті регіональних відмінностей та забезпечити адекватну реакцію на локальні виклики продовольчої безпеки [261].

Таблиця 2.10.

Систематизація основних методик оцінки рівня продовольчої безпеки

Методологія	Ключові оціночні параметри	Характеристика підходу до оцінки продовольчої безпеки
ОЕСР	фізична доступність харчових продуктів; економічна доступність продовольства; стабільність функціонування агропродовольчого ринку; сталість харчового забезпечення населення.	Встановлення порогових значень для кожного з індикаторів, що дає змогу здійснити комплексну оцінку продовольчої безпеки держави відповідно до заданих нормативів.
Індекс глобальної продовольчої безпеки	фінансова доступність щодо забезпечення продовольством; фізична доступність харчових продуктів; якість та безпечність продовольства.	Застосування граничних параметрів у межах багатофакторної системи, що дозволяє ранжувати країни за рівнем забезпеченості продовольством.

Продовження таблиці 2.10

ФАО	сукупність із 30 показників, згрупованих за чотирма складовими: доступність, наявність, стабільність і ефективність споживання.	Визначення нормативних меж індикаторів; країна визнається продовольчо стабільною за умови забезпечення щонайменше 80 % внутрішніх потреб за рахунок власного виробництва та наявності резервів, що перевищують 20 % від обсягів споживання.
Методика оцінки ключових показників продовольчої безпеки України	середньодобовий рівень енергетичної насиченості харчового раціону людини; забезпеченість населення основними продовольчими товарами; наявність державних зернових резервів; економічна доступність продовольства в контексті реальних доходів населення; соціальна диференціація у вартості продуктів; потенціал внутрішнього ринку окремих видів продовольства; рівень самозабезпечення окремими видами продукції.	Встановлення порогових рівнів показників з урахуванням особливостей національного розвитку; акцент на формування стратегічних резервів зерна, забезпечення рівного доступу до їжі різних верств населення та підтримка продовольчої автономії.

Джерело: сформовано автором на основі джерела [349; 49; 128; 58].

Постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 року № 1379 затверджено Методики визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, які є важливим інструментом для моніторингу і забезпечення національної продовольчої стабільності. Дана Постанова містить комплексні показники, що дозволяють оцінити стан продовольчої безпеки на рівні держави та регіонів, а також визначають основні аспекти для аналізу доступності та достатності харчових продуктів на основі об'єктивних даних. Визначення цих індикаторів має значну практичну цінність для державних органів, оскільки дозволяють виявити слабкі місця в системі продовольчої безпеки та своєчасно вжити заходів щодо усунення можливих загроз. Методика включає кілька груп індикаторів,

серед яких розглядаються питання енергетичної цінності раціону, забезпеченості продуктами, економічної доступності харчування, диференціації вартості їжі серед різних соціальних груп та інші, де дані показники формують цілісну картину продовольчої безпеки країни і є основою для подальшого моніторингу та розробки державної політики в цій сфері (див. додаток Б, табл. Б5).

У контексті забезпечення продовольчої безпеки та стимулювання самозабезпечення населення агропродовольчими ресурсами на регіональному рівні в Україні імплементовано програму «Сади Перемоги». Даний проєкт реалізується в межах міжнародної технічної допомоги «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGE) за фінансування уряду Канади [13]. Основною стратегічною метою цієї ініціативи є мінімізація ризиків продовольчої кризи в умовах військової агресії росії, що потенційно може загрожувати фізичній та економічній доступності харчових продуктів для населення.

Методологічна основа програми спрямована на ідентифікацію необхідних ресурсних компонентів, що визначають рівень продовольчої безпеки територіальних громад. Враховані такі параметри, як демографічна структура населення, стан інфраструктурного забезпечення (кількість торговельних точок, ринкових об'єктів), а також прогнозовані обсяги річного споживання продовольчих ресурсів, розраховані відповідно до нормативних значень споживання на душу населення.

З огляду на необхідність удосконалення підходів до оцінювання рівня продовольчої безпеки в Україні, проведений аналіз національних та міжнародних досліджень (зокрема, матеріалів FAO, WFP, Економічного дискусійного клубу) підтвердив доцільність розроблення уніфікованої методики оцінки стану продовольчого забезпечення на регіональному рівні. Для здійснення такої оцінки використано дані Державної служби статистики України, а також порівняльні міжнародні показники з баз даних FAO та Євростату (див. табл. 2.11).

Для детального аналізу та обробки індикаторів продовольчої безпеки використовуються комплексні методи та інструменти, які забезпечують всебічну оцінку відповідних показників та сприяють проведенню порівняльного аналізу на міжнародному, національному та регіональному рівнях. Оцінка ризиків, аналіз інвестиційних потреб, а також міжнародні порівняння показників створюють основу для розробки стратегій управління продовольчими ресурсами (див. додаток Б, табл. Б6).

Таблиця 2.11

Індикатори продовольчої безпеки в областях України

Категорія	Показники
Макроекономічні показники країни	ВВП на одну особу, грн; інфляція, %; кількість населення, тис. чол.; середньомісячна заробітна плата, тис. грн; рівень державного боргу, %; та інші показники.
Регіональні показники	
Соціально-демографічний стан	Кількість та міграція населення, тис. чол.; частка населення працездатного віку, %; рівень безробіття (за методологією МОП), %; середньомісячна заробітна плата, тис. грн.
Якість раціону харчування	Калорійність добового раціону харчування; співвідношення споживання продуктів рослинного і тваринного походження, %.
Фізична доступність продовольства та ємність ринку	За основними видами продовольства: самозабезпеченість (співвідношення виробництва та споживання на одну особу), %; стан доріг; фактична та потенційна ємність ринку, тис. т; внутрішня потреба (виходячи з рекомендованих норм споживання та кількості населення), тис. т; достатність споживання (відповідно до рекомендованих норм), %.
Економічна доступність продовольства	За видами продовольства: частка витрат на харчування у сукупних витратах населення, %; динаміка вартості продовольчого кошика, грн; рівень та динаміка цін, грн; купівельна спроможність (у перерахунку на основні види продовольства), кг.
Імпортозалежність	За видами продовольства: частка імпорту у внутрішньому споживанні, %; частка реалізації у торгівлі товарів, вироблених за межами України, %.
Сировинна база	Виробництво зерна на одну особу, тис. т; рівень запасів зернових культур на кінець періоду, %; потреба у продовольчому зерні для забезпечення рекомендованих норм споживання, %.

Джерело: сформовано автором на основі джерела [85].

Інтегральний показник, що базується на ключових індикаторах продовольчої безпеки, є ефективним інструментом для відстеження змін у часі та порівняння з міжнародними стандартами, що сприяє забезпеченню стабільності продовольчої ситуації.

Оцінка стійкості до ризиків і прогнозування за допомогою економіко-математичних моделей дозволяють своєчасно ідентифікувати потенційні загрози та вжити необхідних заходів для їх мінімізації. Тому використання цієї методології є необхідним для формування адаптивних стратегій, здатних забезпечити продовольчу безпеку на довгострокову перспективу.

Варто відзначити, що дана комплексна методологія дозволяє здійснити об'єктивну і точну оцінку рівня продовольчої безпеки на рівні країни та окремих регіонів, що є необхідним для формулювання національних та регіональних стратегій управління продовольчими ресурсами і прийняття обґрунтованих рішень щодо забезпечення продовольчої стабільності в країні.

З огляду на сукупність методологічних засад і концептуальних підходів до оцінювання рівня продовольчої безпеки, доцільним видається виокремлення чотирьох ключових критеріїв (ресурсозабезпеченість, доступність продовольчих товарів, рівень продуктивної вмотивованості, рівень залежності країни від імпорту продовольства), кожен з яких являє собою інтегральний результат впливу багатofакторного середовища, що формується під впливом сукупності об'єктивних та суб'єктивних детермінант.

Першочерговим критерієм оцінювання рівня продовольчої безпеки слід вважати ресурсозабезпеченість, оскільки вона визначає потенційні можливості аграрного сектору держави у виробництві продовольчих ресурсів, необхідних для задоволення потреб населення, а також у забезпеченні переробних галузей сировиною відповідного обсягу. В умовах глобальних трансформацій ресурсної бази сільськогосподарського виробництва та необхідності формування ефективних методологічних підходів до аналізу продовольчої безпеки доцільним

є використання індикатора землезабезпеченості (співвідношення площі сільськогосподарських угідь до кількості населення). За умови визнання певних ресурсних факторів як обмежувальних, слід додатково враховувати водозабезпеченість сільськогосподарського виробництва, рівень забезпечення трудовими ресурсами тощо.

Наступним фундаментальним критерієм є доступність продовольчих товарів, що передбачає як фізичну, так і економічну доступність харчових продуктів. Економічна складова доступності безпосередньо корелюється із рівнем платоспроможності населення, що зумовлює можливість досягнення раціонально обґрунтованих норм споживання. Формування достатнього внутрішнього попиту на продовольство безпосередньо впливає на обсяги пропозиції як вітчизняної, так і імпоротної продукції. Відповідно, зростання ринкової пропозиції якісних продовольчих товарів в Україні є неможливим без підвищення купівельної спроможності споживачів та розширення місткості продовольчого ринку. Узагальнюючим показником економічної доступності слід вважати співвідношення середніх витрат на харчові продукти на одну особу до середньодушового доходу за визначений період. Додаткові показники можуть включати рівень середніх доходів на душу населення, середню заробітну плату, частку витрат на харчування у структурі споживчих видатків домогосподарств, рівень витрат на харчування поза домом, а також динаміку цін на продовольчому ринку.

Третім ключовим критерієм продовольчої безпеки є рівень продуктивної вмотивованості, що визначає економічні стимули для виробників сільськогосподарської продукції та підприємств харчової промисловості щодо збільшення виробництва високоякісних продовольчих товарів. У ринкових умовах основним чинником такої мотивації виступає економічна вигода, що забезпечує приплив інвестицій у галузь, розвиток виробничих потужностей, створення робочих місць та загальне економічне зростання в сільських регіонах.

Відсутність достатнього рівня прибутковості в агробізнесі призводить до дефіциту капіталовкладень, зниження рівня інноваційної активності та економічного застою. Узагальнюючим індикатором продуктивної вмотивованості слід вважати норму прибутковості на вкладений капітал (рентабельність активів), що відображає ефективність інвестицій у аграрний сектор. Додатково доцільно аналізувати рівень рентабельності продукції, прибутковість сільськогосподарських підприємств, динаміку цінового паритету між сільськогосподарською продукцією та виробничими ресурсами.

Четвертим важливим критерієм продовольчої безпеки є рівень залежності країни від імпорту продовольства. Даний показник є критично важливим для оцінювання здатності національного агропромислового комплексу забезпечувати продовольчий суверенітет країни. Як узагальнюючий індикатор імпортозалежності доцільно використовувати співвідношення вартості імпортованих продовольчих товарів до місткості внутрішнього ринку відповідної продукції. Серед додаткових показників слід розглядати коефіцієнт конкурентоспроможності, рівень захищеності національного ринку тощо.

Отже, оцінка продовольчої безпеки країни повинна ґрунтуватися на комплексному аналізі ресурсозабезпеченості, економічної доступності продуктів харчування, рівня економічної мотивації виробників та рівня залежності країни від імпорту продовольства, що дозволить сформувати ефективні державні політики, спрямовані на забезпечення стабільного продовольчого постачання та продовольчого суверенітету держави [238].

Розрахунки індексів фізіологічних потреб, економічної доступності та продовольчої залежності дають змогу детально проаналізувати рівень забезпеченості населення основними харчовими продуктами та оцінювати взаємозв'язок між виробництвом, споживанням та імпортом. Зокрема, агрегатні та індивідуальні індекси фізіологічних потреб дозволяють визначити відповідність фактичного споживання продуктів нормам, що враховують

медичні рекомендації. Порівняння мінімальних та максимальних порогових значень індексів дає можливість виявити загрози продовольчій безпеці, зокрема, при зниженні рівня самозабезпечення та підвищенні залежності від імпорту. Рівень економічної доступності продуктів демонструє, наскільки доступні основні харчові продукти для населення, що має вирішальне значення для забезпечення соціальної стабільності в країні.

Таблиця Б7 (додатку Б) демонструє комплексний підхід до оцінки рівня продовольчої безпеки та продовольчої залежності країни з використанням агрегатних та індивідуальних індексів. За допомогою розрахунків за зазначеними формулам визначаються порогові значення для аналізу національної продовольчої безпеки, що дозволяє оцінити загрози її порушення або надмірне споживання серед населення.

Тож, застосування офіційних методик аналізу та розробка інтегральних показників забезпечує можливість системного моніторингу стану продовольчої безпеки в регіональному та національному вимірі. Визначення критичних меж індикаторів дозволяє оцінити продовольчу незалежність країни та прогнозувати потенційні ризики. Ефективна політика продовольчої безпеки має бути заснована на принципах наукової обґрунтованості, комплексного підходу до оцінювання ризиків і забезпечення стійкості продовольчого ринку. Впровадження інноваційних механізмів регулювання, розширення програм соціальної підтримки та підвищення ефективності агропромислового комплексу сприятиме зміцненню продовольчої безпеки в Україні та забезпеченню сталого розвитку аграрного сектору. Таким чином, можемо відзначити, що забезпечення продовольчої безпеки є багаторівневою задачею, що охоплює кількісні, якісні та соціально-економічні аспекти. Формування ефективної політики продовольчої безпеки потребує комплексного підходу, який поєднує моніторинг ключових показників, адаптацію до змін світової продовольчої кон'юнктури та впровадження стратегій підтримки національного агропромислового комплексу.

Висновки до розділу 2

Встановлено, що включення концепції сталого розвитку до державної політики є пріоритетним завданням глобального масштабу, що визначає напрям трансформації економічних, соціальних і екологічних процесів. Досягнення Глобальних цілей сталого розвитку до 2030 року вимагає цілеспрямованої координації дій на міжнародному, національному та локальному рівнях із забезпеченням фінансової підтримки як з боку державних, так і приватних джерел. В умовах фінансових викликів особливої значущості набуває впровадження ефективних фінансових інструментів, орієнтованих на забезпечення довгострокового сталого зростання. Успішна реалізація цілей можлива за умови системної інтеграції економічної, соціальної, екологічної, а також культурної складових у державну політику сталого розвитку з урахуванням національних особливостей і глобальних зобов'язань. Аналіз даних Глобального індексу голоду за 2023 рік засвідчив зростання глобальної продовольчої вразливості на тлі поєднання пандемічних, геополітичних, кліматичних і економічних ризиків. Найбільше страждають країни з хронічною бідністю, слабким управлінням і залежністю від імпорту харчових ресурсів.

Російсько-українська війна стала одним із ключових факторів дестабілізації глобальних агропродовольчих ринків, посиливши ризики для продовольчої безпеки в країнах із низькими запасами та високим імпортозалежним навантаженням, де найуразливішими залишаються країни Африки, Близького Сходу та Центральної Азії через збої в постачанні зернових і харчових продуктів. Для України ці загрози посилюються структурними диспропорціями в економіці, енерго- і ресурсоемністю виробництва, технічною зношеністю та екологічною вразливістю. Невизначеність щодо подальших умов аграрного виробництва зумовлює потребу в адаптивних стратегіях управління, зокрема у виборі культур із високим доходом на одиницю площі та мінімальними ризиками реалізації врожаю в умовах заблокованої логістики. З'ясовано, що

українські аграрії, попри виклики, переходять до вирощування рентабельніших культур і інноваційних способів переробки, що сприяє забезпеченню продовольчої безпеки країни, але їхній вихід на світовий ринок ускладнений.

Визначено, що забезпечення стабільного функціонування, конкурентоспроможності та сталого розвитку аграрного сектору можливе лише за умови системного застосування ефективних інструментів державного регулювання, здатних адаптуватися до динамічних змін ринкового середовища, соціально-економічних викликів і екологічних вимог. Враховуючи багатовимірний характер аграрної політики, держава має реалізовувати інтегрований підхід, що передбачає поєднання фінансово-економічних, правових, організаційних та інституційних механізмів. Оптимальне поєднання інструментів регулювання дозволяє не лише гармонізувати взаємодію ринкових і державних механізмів, але й досягти високого рівня адаптивності аграрного сектору до глобальних трансформацій і забезпечити ефективне функціонування агропродовольчої системи в інтересах суспільства.

Законодавче регулювання аграрного ринку є фундаментальним чинником його сталого розвитку, що реалізується державою через комплекс економічних, правових і соціальних механізмів. Особливе значення має фінансове регулювання, зокрема підтримка аграрного бізнесу в умовах воєнного стану та глобальних викликів, що включає як внутрішнє бюджетне фінансування, так і залучення зовнішніх ресурсів (в тому числі у 2024 році було надано 46,9 млрд гривень агрогосподарствам за програмою «Доступні кредити 5-7-9». Державне інвестування, зокрема у напрямі розвитку органічного виробництва, виступає важливим інструментом забезпечення продовольчої безпеки країни.

Отже, ефективне державне регулювання аграрного ринку є визначальним чинником зміцнення аграрного потенціалу, підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва та досягнення продовольчої безпеки України. Бюджетування агросектору в 2024 році мала антикризову та

відновлювальну спрямованість, адже акцент було зроблено на розмінування, технічне оновлення, підтримку малих виробників і водне господарство. Обсяг державної підтримки на рівні 4,2 млрд грн був значно меншим, ніж потреби сектора, а тому виникла потреба у залученні міжнародних донорських ресурсів. Наразі у Державному бюджеті України на 2025 рік передбачено понад 6 млрд гривень на підтримку аграрної сфери. Попередньо кошти будуть розподілені за наступними напрямками, а саме: 1 млрд. грн. — на розмінування сільськогосподарських земель; 1 млрд. грн. — на розвиток тваринництва й агропереробної галузі; 4,7 млрд грн. — на виплату дотацій на гектар сільгоспвиробникам і на утримання корів, овець та кіз; 1,37 млрд — на видачу грантів на сади і теплиці; 200 млн. грн. — на відновлення і будівництво меліоративних систем; 80 млн грн — на надання пільгових безвідсоткових кредитів фермерським господарствам; 5 млн грн — на компенсацію ЄСВ сімейним фермерським господарствам.

На основі аналізу сучасних викликів у досягненні Цілей сталого розвитку до 2030 року, встановлено, що ключовим пріоритетом є мобілізація фінансових ресурсів із залученням як державного, так і приватного сектору. Однак, проблема продовольчої безпеки залишається критичною, що потребує активізації міжнародної співпраці, інноваційних рішень та інтеграції фінансових інструментів для довгострокового впливу на соціально-економічний розвиток. З'ясовано, що за Глобальним індексом продовольчої безпеки у 2022 році найбільші досягнення демонструють країни Європи, Північної Америки та Азії, тоді як країни Африки та Близького Сходу стикаються зі значними викликами. В Україні індекс продовольчої безпеки показує негативну динаміку через воєнні дії, економічну нестабільність та низький рівень державної підтримки аграрного сектору, що вимагає комплексного підходу для покращення ситуації.

Встановлено високі витрати домогосподарств на харчування, що свідчить про значне фінансове навантаження та обмежену економічну доступність

харчових продуктів, а зростання інфляції та цін на продукти перевищує темпи зростання доходів, погіршуючи ситуацію. Фактичне споживання основних харчових продуктів часто не досягає раціональних норм, що може негативно впливати на харчову безпеку населення.

Встановлено, що продовольча безпека України оцінюється відповідно до методичних рекомендацій Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, яка визначається як здатність національного виробництва забезпечити населення якісними та доступними продуктами харчування. З'ясовано, що ключовими характеристиками продовольчої безпеки є самозабезпечення основними видами продовольства, відповідність стандартам якості, збалансованість виробництва та доступність харчових продуктів для всіх соціальних груп. Досліджено, що оцінка рівня продовольчої безпеки базується на системі індикаторів, які відображають забезпеченість країни основними продуктами, їхню якість та доступність.

Установлено, що рівень продовольчої безпеки країни визначається через аналіз сукупності економічних, соціальних та виробничих показників, які дозволяють здійснити комплексну оцінку стану продовольчого забезпечення на державному рівні. З'ясовано, що ключовими критеріями продовольчої безпеки є самозабезпеченість продовольством, рівень залежності від імпорту, стабільність запасів, фізична та економічна доступність продуктів, а також якість і екологічна безпека харчових продуктів. Визначено, що міжнародні методики оцінки продовольчої безпеки мають більш комплексний підхід, враховуючи економічні, соціальні та екологічні аспекти, тоді як вітчизняні методи переважно зосереджені на рівні забезпечення продовольством і стратегічних запасах, що вказує на необхідність розробки спеціалізованих методик оцінки, які б враховували регіональні особливості та забезпечували точніший моніторинг рівня продовольчої безпеки в Україні.

РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО РИНКУ В УКРАЇНІ

3.1. Тенденції розвитку аграрного ринку та нормативно-правового регулювання

В Україні, як і в багатьох інших країнах світу, сільське господарство є ключовою галуззю економіки, яка забезпечує продовольчу безпеку, котра у свою чергу здійснює вплив на соціально-економічний розвиток країни. Динаміка обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в Україні відображає складну взаємодію різноманітних факторів, таких як природні умови, технологічний рівень, економічний стан, геополітичні чинники, воєнний стан, а також регулююча політика держави. У зв'язку з цим, вважаємо з-за необхідності провести аналіз динаміки обсягів виробництва сільськогосподарської продукції з метою розуміння поточних тенденцій розвитку сільськогосподарського сектора, виявлення його перспектив та визначення шляхів оптимізації його функціонування.

У контексті забезпечення ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств особливого значення набуває розвиток галузі рослинництва, яка є домінуючим напрямом їхньої виробничої діяльності. Визначення собівартості продукції рослинництва виступає ключовим елементом при оцінці ефективності агровиробництва та обґрунтуванні управлінських рішень щодо оптимізації витрат в умовах воєнного стану [18].

Одним із визначальних чинників, що формують собівартість продукції рослинництва та впливають на фінансові результати діяльності сільськогосподарських підприємств, є структура виробничих витрат. Ефективність виробництва окремих видів продукції значною мірою залежить від оптимальності співвідношення складових елементів витрат. Для кожного рівня

інтенсивності агровиробництва характерна своя раціональна структура витрат, що зумовлено нелінійною залежністю між рівнем собівартості та впливом сукупності диференційованих факторів. У зв'язку з цим актуалізується застосування методів економіко-математичного моделювання з метою забезпечення обґрунтованої оптимізації витрат [9].

У рослинництві до постійних витрат належать основні операції, пов'язані з обробітком ґрунту, відновленням його родючості, захистом рослин і збиранням урожаю. З урахуванням сучасних умов господарювання до витрат також можуть бути віднесені витрати на страхування урожаю, оплату праці працівників, а також фінансові ресурси, спрямовані на відновлення рослинницького виробництва на деокупованих територіях України [20; 26].

Оптимізація структури витрат виробництва продукції рослинництва в умовах війни є однією з цілей діяльності сільськогосподарського підприємства, тому, безумовно, існує потреба в управлінні структурою витрат сільськогосподарських підприємств [24].

Галузь рослинництва, як провідна складова аграрного сектору, залишається ключовим фактором продовольчої безпеки та формування економічного потенціалу сільського господарства. У період 2018–2025 років вона демонструє неоднорідну динаміку за основними показниками: посівними площами, урожайністю та валовими зборами зернових культур. Зібрана площа зернових усього за цей період скоротилася з 14 794 тис. га у 2018 році до 10 600,9 тис. га у 2025 році, що відповідає 80,2% рівня 2022 року та 95,24% середнього показника 2018–2025 рр. Найбільше коливання площ спостерігалось у гречки та пшениці: площа гречки зросла до 5 114,5 тис. га у 2024 році, тоді як площа пшениці у 2025 році становила лише 4 646,3 тис. га, що складає 63,07% середнього довоєнного рівня. Площі посіву кукурудзи та ячменю зменшилися відповідно до 3 923,8 тис. га та 1 648,5 тис. га у 2025 році. Щодо валових зборів, у 2025 році вони становили 54 496,8 тис. тонн, що на 83,6% менше від середнього

показника 2018–2025 рр. Найбільше скорочення зафіксовано у пшениці (19 079,6 тис. тонн, 67,4% від довоєнного рівня) та кукурудзі (26 584,6 тис. тонн, 99,35% від середнього показника), водночас гречка та жито демонструють рекордне зростання валових зборів у 2024–2025 рр., відповідно 23 455,6 тис. тонн та 24 145,5 тис. тонн. Урожайність зернових культур також відображає неоднорідну тенденцію. Середній показник урожайності за 2018–2025 рр. становив 49,5 ц/га, що на 3,8% перевищує довоєнний рівень. Найвищу врожайність продемонструвала жито – до 70,1 ц/га у 2024 році, гречка та ячмінь також показали позитивну динаміку, зростаючи до 45,9 ц/га та 49,7 ц/га відповідно. Одночасно урожайність пшениці та рису залишалася на нижчому рівні, відповідно 34,2 ц/га та 42,2 ц/га у 2025 році. Аналіз середніх темпів приросту свідчить, що найвищі темпи приросту спостерігаються у гречки (+0,72) та зернобобових (+0,14), тоді як пшениця та ячмінь демонструють негативну тенденцію (-0,49 та -0,62). Валові збори та урожайність окремих культур, таких як гречка, жито та зернобобові, мають позитивну динаміку з темпами приросту валових зборів до 1,08 і 0,80, відповідно (див. додаток В, табл. В1).

Отже, позитивна динаміка урожайності зернових культур свідчить про успішну роботу сільськогосподарських підприємств щодо підвищення результативності вирощування продукції рослинництва. Однак, варто врахувати, що показники урожайності та зборів зазнали коливань в різні роки, що може бути пов'язано з війною, погодними умовами, технологічними аспектами вирощування та іншими факторами.

Отже, виробництво продукції рослинництва в Україні у довоєнний період відзначилось стабільною динамікою виробництв, але для забезпечення подальшого зростання продуктивності важливо продовжувати впроваджувати сучасні технології та розвивати інфраструктуру сільськогосподарського сектора.

Варто відзначити, що у період з 2018 по 2021 роки середній темп приросту зібраної площі технічних культур залишався стабільним, а зниження площ у 2022

році до 8053 тис. га становило 13,2% порівняно з 2018 роком. Уже у 2024 році площа технічних культур відновилася до 9406,8 тис. га, що на 3,9% більше за рівень 2018 року, демонструючи поступове відновлення посівних площ після кризового зниження.

Валовий збір олійних культур за період 2018–2024 років характеризувався коливаннями: у 2024 році він становив 21392 тис. тонн, що на 2,3% перевищує показник 2018 року. Значне зростання спостерігалось у виробництві сої – до 6669 тис. тонн (на 49,3% більше за 2018 рік), тоді як валовий збір соняшнику знизився до 11014 тис. тонн, що на 17,9% менше за рівень 2018 року. Валовий збір ріпаку у 2024 році склав 3606 тис. тонн, що на 31,1% менше, ніж у 2018 році, при цьому урожайність ріпаку залишалася високою – 28,8 ц/га, що на 5,8% перевищує показник 2018 року.

Урожайність цукрових буряків у 2024 році становила 504,8 ц/га, що на 2,8% більше за рівень 2018 року, при цьому у 2022 році цей показник досягав піку – 542,4 ц/га. Урожайність винограду у 2024 році склала 83,1 ц/га, що на 6,7% менше, ніж у 2018 році, що може свідчити про вплив війни та погодних факторів на культуру. Картопля, овочі та баштанні культури демонструють відновлення після зниження у 2022 році: валовий збір картоплі у 2024 році становив 16781 тис. тонн при урожайності 159,6 ц/га, овочів – 8029 тис. тонн при урожайності 199,5 ц/га, продовольчих баштанних – 320 тис. тонн при урожайності 82,9 ц/га.

Тож, за період 2018–2024 років виробництво технічних культур, картоплі, овочів, баштанних, плодово-ягідних культур та винограду в Україні демонструє тенденцію до відновлення після кризових спадів у 2022 році. Незважаючи на негативний вплив війни та зовнішніх факторів, відновлення площ і стабілізація урожайності у 2024 році свідчать про поступове відновлення аграрного сектору та потенціал для нарощування виробництва у наступні роки (див. додаток В, табл. В2).

Російське вторгнення призвело до зменшення виробництва сільськогосподарської продукції. Проте, збереження попередніх темпів зростання до початку війни дозволяє сподіватися на успішне відновлення аграрного сектору після припинення війни.

Як видно з таблиці В3 (додаток В), у 2022 році аграрне виробництво України зазнало суттєвого скорочення порівняно з 2021 роком, зокрема валовий збір зернових та зернобобових культур зменшився з 86010,4 до 53863,7 тис. тонн, або на 37,4%, що було зумовлено наслідками повномасштабного військового вторгнення, скороченням посівних площ та порушенням логістичних ланцюгів. Найбільше зниження спостерігалось у виробництві кукурудзи (на 37,8%), ячменю (на 40,6%) та жита (на 64,5% у 2025 році порівняно з 2021 роком), тоді як виробництво рису скоротилося з 49,5 до 3,1 тис. тонн у 2022 році. Водночас у 2023–2024 роках спостерігається часткове відновлення виробництва окремих культур, зокрема валовий збір цукрових буряків зріс з 9941,5 тис. тонн у 2022 році до 12798,2 тис. тонн у 2024 році, що на 17,9% перевищує рівень 2021 року, а виробництво сої досягло максимального значення у 6669,5 тис. тонн у 2024 році, що на 90,9% більше порівняно з 2021 роком та на 36,8% більше у 2025 році. Позитивна динаміка також характерна для ріпаку, виробництво якого у 2025 році перевищило рівень 2021 року на 9,3%, тоді як виробництво гороху зросло на 17,6%, що свідчить про структурну переорієнтацію аграрного виробництва. Водночас виробництво соняшнику у 2025 році залишалося на 39,5% нижчим порівняно з 2021 роком, картоплі – на 23,6%, овочів – на 20,2%, плодів та ягід – на 23,2%, а винограду – на 19,4%, що підтверджує значний негативний вплив воєнних дій на аграрний сектор. Таким чином, отримані дані свідчать, що після різкого спаду у 2022 році аграрний сектор України демонструє поступове відновлення виробництва окремих стратегічних культур, зокрема сої, ріпаку та цукрових буряків, що підтверджує адаптацію галузі до умов воєнного стану та наявність потенціалу для подальшого зростання.

Відповідно до результатів оперативного моніторингу, проведеного Міністерством аграрної політики та продовольства України на основі опитування органів іноземної сертифікації, які здійснювали контроль за дотриманням стандартів органічного виробництва та обігу органічної продукції відповідно до вимог, еквівалентних Регламенту Ради (ЄС) № 834/2007 та NOP (США), станом на 31 грудня 2022 року загальна площа сільськогосподарських угідь, що використовувалися для органічного виробництва та перебували у перехідному періоді, становила 263 619 гектарів. Це складає близько 0,6% від загальної площі земель сільськогосподарського призначення в Україні. З цієї площі 246 126 гектарів уже мали статус органічного виробництва, тоді як 17 493 гектари перебували у фазі переходу. Загальна кількість операторів у сфері органічного виробництва сягнула 462, з яких 380 – це безпосередньо сільськогосподарські виробники (див. рис. 3.1).

Упродовж останніх років до початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України спостерігалось поступове розширення асортименту органічної продукції на внутрішньому ринку, зокрема через збільшення її представленості в основних торговельних мережах. Найбільш поширеними категоріями органічних товарів, які користувалися попитом серед українських споживачів, були: молоко та молочна продукція, овочі, фрукти, гриби, зернові та круп'яні вироби, борошно, насіння, снеки, яйця, м'ясна продукція, соки, напої, пасти, консервована продукція, рослинна олія, прянощі та спеції, цукор, а також вироби із розширеного асортименту — хлібобулочні вироби, вареники та пельмені, мед, шоколад, чай і кава.

INCLUDEPICTURE

"https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-

f

i

l

e

s

/

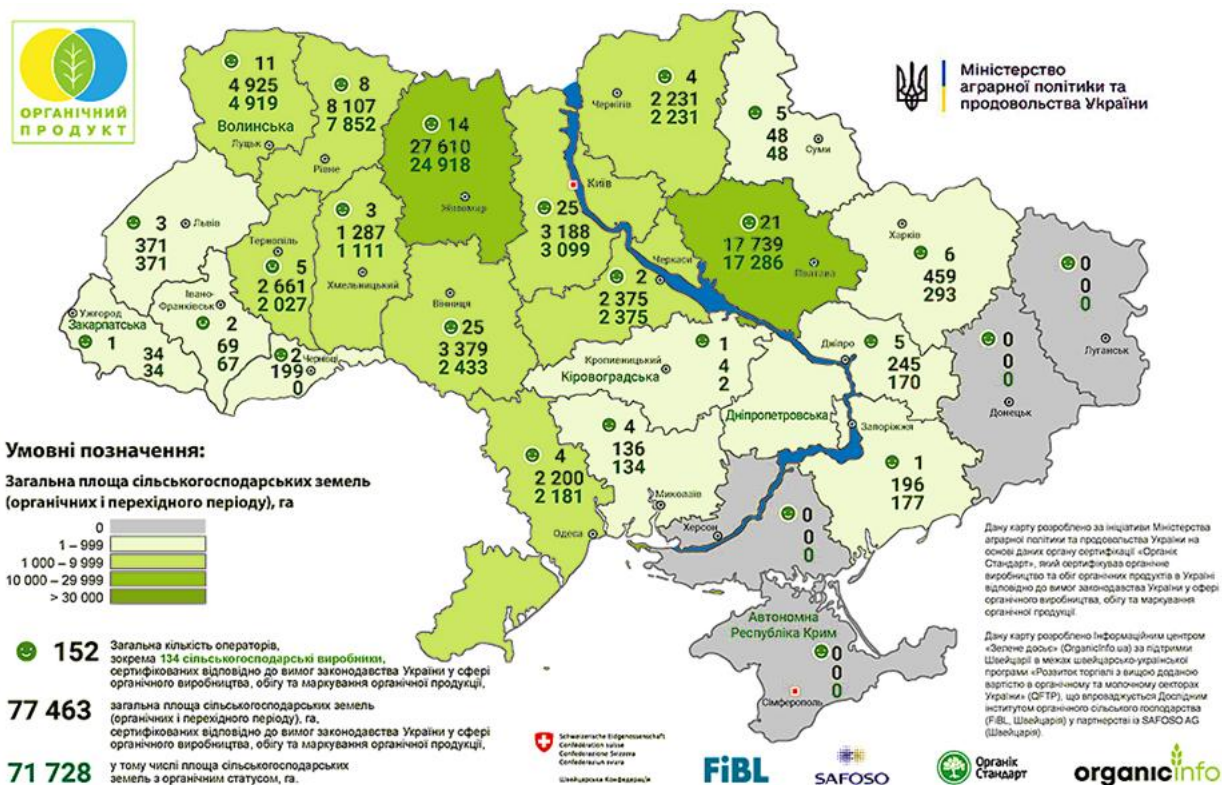

Рис. 3.2. Органічна карта України станом на 31.12.2023 р.

Джерело: [136].

Примітка. Нові дані станом на момент підготовки дослідження ще не оприлюднені Міністерством аграрної політики та продовольства України; останні доступні дані наведені за 2023 рік.

Унаслідок повномасштабної війни в Україні у 2022 році відбулось зменшення внутрішніх продажів органічної продукції, які на рівні обсягу скоротилися на 36% (6 280 тонн) та за вартістю на 48% (приблизно 17 млн дол. США) у порівнянні з показниками 2021 року. Дані висновки були сформовані на основі результатів дослідження органічного ринку України, проведеного ТОВ "Органік Стандарт" у співпраці з Organicinfo.ua за підтримки Швейцарії в рамках швейцарсько-українських програм "Розвиток торгівлі з вищою доданою вартістю

в органічному та молочному секторах України" (QFTP) та "Органічна торгівля заради розвитку" (OT4D) [136].

При аналізі виробництва пшениці, виявлено, що обсяг виробництва в областях, де не відбуваються воєнні дії зменшився на 16,1%, а в областях з конфліктом – на 57,1%. Можемо відзначити, що війна призвела до загального зменшення виробництва пшениці в країні на 35,6%. Урожайність пшениці в середньому знизилася на 15,1%. За результатами аналізу виробництва кукурудзи, виявлено, що обсяг виробництва в областях без воєнних дій зменшився на 21,9%, а в областях, які потерпають від воєнних дій, - на 42,5%, тобто загальне зменшення виробництва кукурудзи в країні відбулося на 37,8%, а урожайність кукурудзи в середньому скоротилася на 15,8% (див. табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Зміна виробництва основних видів продукції рослинництва за окремими територіями України, 2022 до 2021 рр.

	Всього, тис. га			Валовий збір, тис. тонн			Урожайність, ц/га		
	2021	2022	2022 до 2021, %	2021	2022	2022 до 2021, %	2021	2022	2022 до 2021, %
Зернові усього									
області, в яких не відбувалися воєнні дії	8882	8109	91,3	51357	37166	72,4	57,8	45,8	79,3
області, в яких відбувалися воєнні дії	7067	3664	51,9	34653	16698	48,2	49,0	45,6	92,9
Усього	15948	11773	73,8	86010	53864	62,6	53,9	45,8	84,8
Пшениця									
області, в яких не відбувалися воєнні дії	3558	3555	99,9	16964	14226	83,9	47,7	40,0	83,9
області, в яких відбувалися воєнні дії	3532	1727	48,9	15187	6503	42,8	43,0	37,7	87,6
Усього	7090	5282	74,5	32151	20729	64,5	45,3	39,2	86,6
Ячмінь									
області, в яких не відбувалися воєнні дії	1343	1226	91,3	5318	4080	76,7	39,6	33,3	84,1
області, в яких відбувалися воєнні дії	1130	515	45,6	4119	1528	37,1	36,5	29,7	81,4
Усього	2472	1740	70,4	9437	5608	59,4	38,2	32,2	84,4

Продовження таблиці 3.1

Кукурудза									
області, в яких не відбувалися воєнні дії	3492	2900	83,1	27817	17938	64,5	79,7	61,8	77,6
області, в яких відбувалися воєнні дії	1990	1224	61,5	14293	8249	57,7	71,8	67,4	93,8
Усього	5482	4125	75,2	42110	26187	62,2	76,8	63,5	82,7
Ріпак									
області, в яких не відбувалися воєнні дії	675	869	128,8	2049	2592	126,5	30,4	29,8	98,2
області, в яких відбувалися воєнні дії	324	287	88,5	881	726	82,4	27,2	25,3	93,2
Усього	999	1156	115,7	2930	3318	113,2	29,3	28,7	97,8
Соя									
області, в яких не відбувалися воєнні дії	988	1230	124,5	2638	2808	106,4	26,7	22,8	85,5
області, в яких відбувалися воєнні дії	334	298	89,0	853	636	74,5	25,5	21,4	83,7
Усього	1322	1527	115,5	3492	3444	98,6	26,4	22,5	85,4
Насіння соняшнику									
області, в яких не відбувалися воєнні дії	3164	3335	105,4	8399	7402	88,1	26,5	22,2	83,6
області, в яких відбувалися воєнні дії	3502	1903	54,4	7994	3927	49,1	22,8	20,6	90,4
Усього	6665	5238	78,6	16392	11329	69,1	24,6	21,6	87,9
Культури овочеві									
області, в яких не відбувалися воєнні дії	280	275	98,3	5698	5644	99,0	203,4	204,9	100,8
області, в яких відбувалися воєнні дії	181	99	55,1	4237	1868	44,1	234,6	187,7	80,0
Усього	461	375	81,4	9935	7512	75,6	215,6	200,4	92,9

Джерело: сформовано автором на основі джерел [162].

Примітка. Нові дані станом на момент підготовки дослідження ще не оприлюднені Державною службою статистики України; останні доступні дані наведені за 2022 рік.

Аналіз даних табл. 3.2 свідчить про суттєву трансформацію регіональної структури виробництва зернових і зернобобових культур у 2022–2025 рр., що обумовлено насамперед військовими діями, зміщенням виробничих центрів та адаптацією аграрного сектору до нових умов господарювання. У цілому по Україні площа зібраних зернових культур у 2025 р. становила 10600,9 тис. га, що складає 89,0% від рівня 2022 р., тобто скорочення становило 11,0%. Водночас урожайність зросла з 46,0 до 51,4 ц/га, або на 11,7%, що свідчить про часткову

компенсацію втрат посівних площ за рахунок підвищення інтенсивності виробництва та впровадження ефективніших технологій. Однак загальний обсяг валового збору демонструє суттєве зниження, що підтверджує домінування екстенсивного фактора (скорочення площ) над позитивною динамікою урожайності.

Регіональний аналіз засвідчує значну диференціацію змін. Найбільш істотне скорочення площ спостерігалось у прифронтових регіонах, зокрема у Донецькій області (до 43,8% від рівня 2022 р.) та Запорізькій області (44,8%), що супроводжувалося відповідним зменшенням валового збору. Подібні тенденції також характерні для Дніпропетровської (84,7%), Сумської (81,4%) та Хмельницької (79,2%) областей. Водночас у відносно безпечних регіонах західної та північної частини України скорочення площ було менш значним або майже стабілізувалося. Зокрема, у Львівській області площа зібраних зернових культур у 2025 р. становила 90,3% від рівня 2022 р., при цьому урожайність зросла з 58,6 до 61,9 ц/га, або на 5,6%, що свідчить про підвищення ефективності використання земельних ресурсів. Аналогічна позитивна динаміка урожайності спостерігалась у Чернігівській області, де цей показник зріс на 36,4%, а також у Київській (на 47,0%), Вінницькій (на 47,3%) та Хмельницькій (на 24,4%) областях (див. табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Обсяги виробництва зернових та зернобобових культур у 2022-2025 рр.

Область	Площа зібрана, тис.га					Обсяг виробництва (валовий збір), тис.ц					Урожайність, ц з 1 га площі зібраної				
	2022	2023	2024	2025	2025 до 2022,%	2022	2023	2024	2025	2025 до 2022,%	2022	2023	2024	2025	2025 до 2022,%
Вінницька	803,1	774,7	730,4	671,7	83,6	35642,7	49917,8	42313,7	4386,9	12,3	44,4	64,4	57,9	65,4	147,3

Продовження таблиці 3.2

Чернігівська	642,8	683,9	707,5	643,8	100,2	40456,1	50042,8	50041,5	5526,1	13,7	62,9	72,6	70,7	85,8	136,4
Всього	11905,5	10953,4	11130,3	10600,9	89,0	547514,4	606969,3	564306,5	54496,8	10,0	46,0	55,4	50,7	51,4	111,7

Джерело: сформовано автором на основі джерела [162].

Хоча деякі регіони залишають позитивні тенденції у вирощуванні зернових культур, загальна ситуація свідчить про серйозні виклики для аграрного сектора України, які вимагатимуть уваги та зусиль для подальшого відновлення та розвитку. Варто відзначити, що у аналізований період виробництво м'яса за всіма видами тварин скоротилося від 8,8% (щодо м'яса птиці) до 15,3% (стосовно яєць), значні зниження були зафіксовані в районах активних воєнних дій, де виробництво м'яса скоротилося від 24,8% (щодо яловичини і телятини) до 49,3% (щодо м'яса птиці).

Однією з ключових складових для забезпечення потреб населення країни є відновлення розвитку галузі тваринництва. Це важливо з урахуванням того, що тваринництво забезпечує населення цінними продуктами харчування, а також сприяє виробництву органічних добрив для рослинництва, створює нові робочі місця на селі та додає додаткову вартість економіці. Рівень виробництва різноманітної продукції тваринництва перш за все залежить від кількості поголів'я відповідних видів тварин та птиці, а також їх продуктивності.

Таблиця В4 (додаток В) відображає динаміку розвитку галузі тваринництва України у 2018–2024 рр., що характеризується стійкою тенденцією скорочення поголів'я основних видів сільськогосподарських тварин та неоднорідною динамікою виробництва продукції. Зокрема, у 2024 році поголів'я великої рогатої худоби зменшилося на 6,5% порівняно з 2023 роком та на 35,3% порівняно з 2018 роком, у тому числі корів – на 6,6% і 34,2% відповідно. Аналогічна тенденція

спостерігалася щодо овець і кіз, поголів'я яких у 2024 році скоротилося на 3,7% порівняно з попереднім роком і на 28,6% відносно 2018 року. Водночас чисельність свиней у 2024 році зросла на 2,9% порівняно з 2023 роком, що свідчить про часткову стабілізацію галузі свинарства. У сфері виробництва продукції тваринництва у 2024 році зафіксовано зростання виробництва м'яса на 5,1% порівняно з 2023 роком, зокрема м'яса птиці – на 7,1% та свинини – на 5,3%, тоді як виробництво яловичини скоротилося на 4,8%. Водночас виробництво молока зменшилося на 2,5% порівняно з 2023 роком та на 28,0% відносно 2018 року, а виробництво вовни – на 5,7% і 41,4% відповідно. Виробництво яєць у 2024 році збільшилося на 1,9% порівняно з попереднім роком, однак залишалося на 16,8% нижчим рівня 2018 року. Разом із цим спостерігається підвищення продуктивності тварин: середній річний удій молока від однієї корови у 2024 році зріс на 4,0% порівняно з 2023 роком та на 15,7% порівняно з 2018 роком, а середній настриг вовни – на 3,6% і 7,4% відповідно. Це свідчить про інтенсифікацію виробництва та часткову компенсацію скорочення поголів'я за рахунок підвищення продуктивності тварин (див. додаток В, табл. В5).

Таким чином, повномасштабна збройна агресія російської федерації спричинила суттєву трансформацію функціонування тваринницької галузі України, що проявилася як у різкому скороченні виробництва у 2022 році, так і в подальшій регіональній диференціації темпів відновлення у 2023–2024 роках. За узагальненими даними, у 2022 році порівняно з 2021 роком спостерігалася зменшення обсягів виробництва м'яса (у забійній масі) до 90,5 %, яловичини і телятини – до 86,4 %, свинини – до 91,0 %, м'яса птиці – до 91,2 %, молока – до 89,1 %, яєць – до 84,7 %. Найбільш відчутних втрат зазнали регіони, в яких велися активні бойові дії: виробництво м'яса скоротилося до 68,5 % від рівня 2021 року, яловичини – до 75,2 %, свинини – до 73,9 %, молока – до 69,2 %, яєць – до 66,5 %. В окремих областях падіння було критичним: у Херсонській області виробництво молока зменшилося до 27,5 % рівня 2021 року, яєць – до 23,5 %; у

Донецькій області виробництво яєць скоротилося до 40,7 %, а молока – до 42,9 %. Водночас уже у 2023–2024 роках простежуються ознаки поступового відновлення виробництва, насамперед у відносно безпечних регіонах.

У 2024 році загальний обсяг виробництва м'яса в Україні зріс до 3226,7 тис. тонн проти 3099,7 тис. тонн у 2023 році, а виробництво свинини – до 916,4 тис. тонн (105,5 % до 2023 року). Особливо помітну позитивну динаміку демонструють окремі області: у Вінницькій області виробництво свинини у 2024 році зросло на 16,4 % порівняно з 2023 роком, у Житомирській – на 23,1 %, у Харківській – на 33,9 %, у Черкаській – на 10,3 %. У сегменті м'яса птиці у 2024 році зафіксовано зростання до 1850,7 тис. тонн (105,9 % до 2023 року). Найвищі темпи приросту спостерігалися у Харківській області (167,5 %), Закарпатській (170,9 %), Тернопільській (131,9 %), Хмельницькій (128,4 %) та Львівській (125,7 %), що свідчить про активну адаптацію підприємств до нових умов господарювання. Разом із тим, молочне скотарство та виробництво яєць залишаються більш вразливими сегментами галузі. Навіть у 2022 році загальне виробництво молока становило лише 89,1 % від рівня 2021 року, а яєць – 84,7 %. Попри часткове відновлення в окремих регіонах (зокрема у Хмельницькій області виробництво яєць зросло на 21,8 %, у Полтавській – на 14,9 %), загальнонаціональні показники все ще демонструють наслідки воєнного шоку.

Отже, варто відзначити, що 2022 рік став періодом найглибшого спаду виробництва продукції тваринництва, особливо в регіонах активних бойових дій. Водночас у 2023–2024 роках простежується тенденція до поступового відновлення виробничого потенціалу, насамперед у центральних і західних областях. Подальша стабілізація та нарощування обсягів виробництва безпосередньо залежатимуть від безпекової ситуації, доступу до фінансових ресурсів, відновлення логістичної інфраструктури та впровадження сучасних технологій утримання і відтворення поголів'я (див. додаток В., табл. В6).

Як видно з табл. В7 (див. додаток В), спостерігається незначне зростання валової продукції у 2022 році порівняно з попередніми роками. Варто відзначити, що валова продукція усього сільського господарства зросла на 74,7% порівняно з 2021 роком, досягнувши 1,020 млрд грн. У розрізі рослинництва та тваринництва спостерігається позитивна динаміка, де валова продукція рослинництва зросла на 71,7% (до 1,031 млрд грн), тоді як в тваринництві зріст склав 87,6% (до 115,9 млрд грн).

Загалом, можна побачити, що валова продукція сільського господарства України у 2022 році склала 669 млрд грн, що становить 74,7% від рівня 2018 року. Розглянувши середні темпи приросту за період 2018-2021 років, можемо відзначити, що вони становили 79,5% для усіх категорій господарств, 78,5% для рослинництва і 83,5% для тваринництва.

Таким чином, можемо відзначити, що обсяги валової продукції сільського господарства України скоротились у 2022 році порівняно з попередніми роками, де дане зменшення відбулося як у великих сільськогосподарських підприємствах, так і у господарствах населення.

Рис. 3.2. Обсяги виробництва продукції рослинництва та тваринництва

Джерело: [238].

Згідно з даними Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», протягом 2018–2025 років спостерігалися суттєві коливання обсягів виробництва валової продукції сільського господарства як загалом, так і за окремими галузями — рослинництвом і тваринництвом (див. рис. 3.3). У 2018 році зафіксовано зростання обсягів валової продукції сільського господарства на 8,2% порівняно з попереднім роком, що було зумовлено переважно підвищенням результатів у рослинництві (+10,1%). У 2019 році темпи зростання сповільнилися: загальний приріст становив лише 1,4%, що відповідало незначному підвищенню як у рослинництві (+1,7%), так і в тваринництві (+0,1%). 2020 рік характеризувався істотним спадом виробництва — на 10,1% у цілому, при цьому зниження у рослинництві становило 12,0%, тоді як у тваринництві відбулося зменшення лише на 2,4%. У 2021 році відбулося значне відновлення: загальний обсяг виробництва зріс на 16,4%, у тому числі за рахунок збільшення продукції рослинництва на 22,3%, хоча тваринництво, навпаки, продемонструвало зменшення на 4,9%. У 2022 році знову спостерігалось різке скорочення обсягів виробництва валової продукції — на 25,3% загалом, що стало наслідком зниження у рослинництві на 28,2% та у тваринництві на 11,8%. У 2023 році відзначалося часткове відновлення: загальний приріст становив 11,1%, що зумовлено підвищенням результатів як у рослинництві (+13,9%), так і у тваринництві (+0,4%). Згідно з прогнозом на 2025 рік, внаслідок поступового відновлення виробництва, вартість валової продукції сільського господарства в цінах 2021 року становитиме майже 1,1 трлн грн, що на 3,0% більше порівняно з 2024 роком

У рослинництві валова продукція прогнозується на рівні 870,2 млрд грн (див. рис. 3.3), тобто зросте на 3,4% відносно 2024 року. Очікується, що урожай зернових і зернобобових культур досягне 60,0 млн тонн, що на 7,6% більше у порівнянні з попереднім роком. При цьому виробництво озимих культур може

зменшитися майже на 7%, тоді як збір ярих культур зросте на 18,9%. Найбільший приріст передбачається у виробництві кукурудзи (+23,5%), соняшнику (+2%), сої (+2,3%), тоді як урожай ріпаку очікується меншим на 13,1% проти 2024 року.

У тваринництві прогнозується вартість валової продукції на рівні 216,6 млрд грн, що на 1,5% перевищує показник 2024 року. Зростання обсягів виробництва м'яса (вирощування худоби та птиці) прогнозується на рівні 3,1%, тоді як виробництво молока залишиться стабільним із незначним зменшенням на 0,5%.

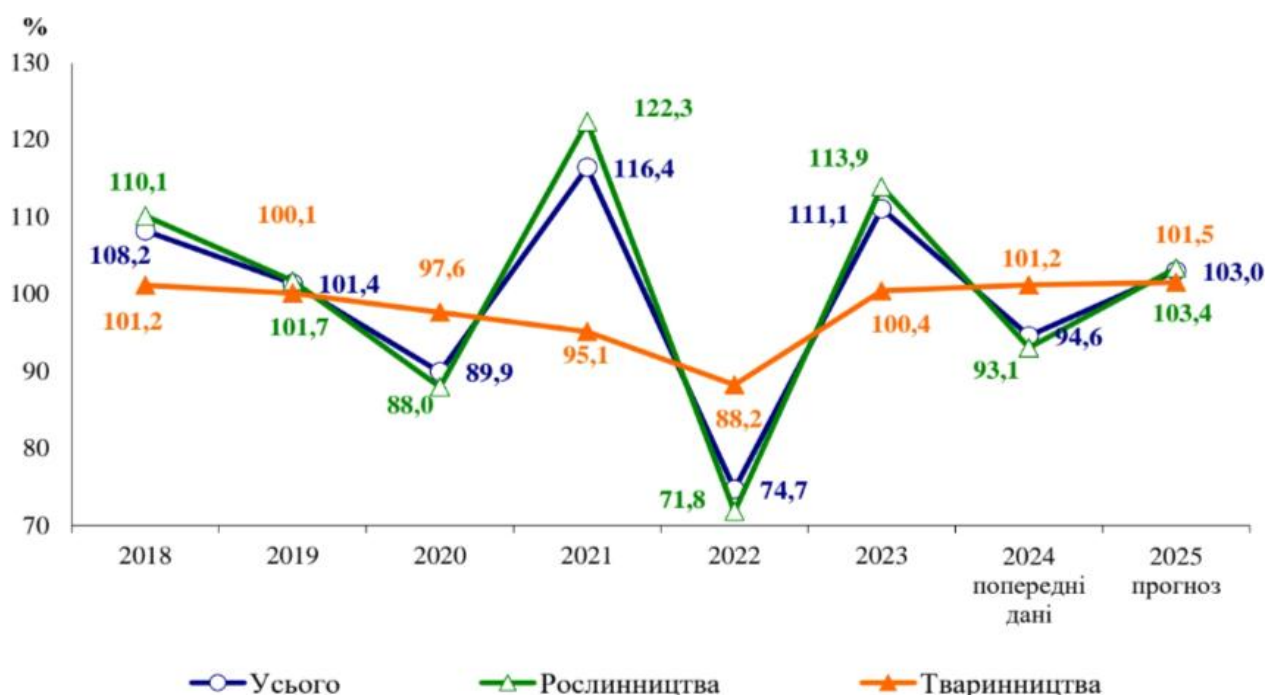

Рис. 3.3. Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства в Україні (у відсотках до попереднього року)

Джерело: сформовано автором на основі джерела [238].

Результати проведеного дослідження динаміки виробництва валової продукції сільського господарства України впродовж 2018–2025 років виявляють наявність суттєвих коливань, обумовлених комплексним впливом економічних, соціально-політичних та природно-кліматичних чинників. На початковому етапі

аналізованого періоду, зокрема у 2018–2019 роках, спостерігалася відносна стабільність обсягів виробництва, що становили відповідно 1267 млрд грн та 1284 млрд грн. Структурний аналіз засвідчив переважання валової продукції рослинництва над показниками тваринницької галузі. У 2020 році зафіксовано істотне скорочення обсягів виробництва до рівня 1155 млрд грн, що зумовлено сукупністю несприятливих погодних умов, глобальних економічних викликів та внутрішніх кризових процесів.

У 2021 році відбулося відновлення обсягів валової продукції до рекордного за аналізований період рівня у 1344 млрд грн, що свідчить про адаптивні можливості аграрного сектору. Однак у 2022 році, під впливом повномасштабної військової агресії та пов'язаної з нею дестабілізації економічних процесів, обсяги виробництва зазнали різкого зниження до 1004 млрд грн, що стало найнижчим значенням за досліджуваний період. У 2023 році спостерігалось часткове відновлення аграрного виробництва до рівня 1115 млрд грн. Водночас попередні оцінки за 2024 рік вказують на незначне зменшення валової продукції до 1055 млрд грн. Прогноз на 2025 рік передбачає зростання обсягів виробництва до 1087 млрд грн, що становитиме приріст на 3,0% порівняно з показником попереднього року.

Аналіз структури прогнозованого зростання у 2025 році свідчить про домінуючий внесок рослинницької галузі, обсяг валової продукції якої має зрости на 3,4%, тоді як у тваринництві очікується збільшення на 1,5%. Це свідчить про поступове відновлення функціонування аграрного сектору України в умовах посткризового розвитку (див. рис. 3.4).

Таким чином, аналіз динаміки виробництва валової продукції сільського господарства України у 2018–2025 роках засвідчив наявність значних коливань, що обумовлені як внутрішніми, так і зовнішніми факторами, зокрема економічними викликами, війною та змінами кліматичних умов.

В умовах війни управління структурою витрат виробництва продукції рослинництва набуває важливості для забезпечення ефективності сільськогосподарських підприємств. Формування системи принципів і методів розробки й імплементації управлінських рішень з усіма основними аспектами його формування, розподілом і застосуванням на сільськогосподарському підприємстві дозволяє керовано здійснювати вплив на обсяг витрат та сприяти їх оптимізації.

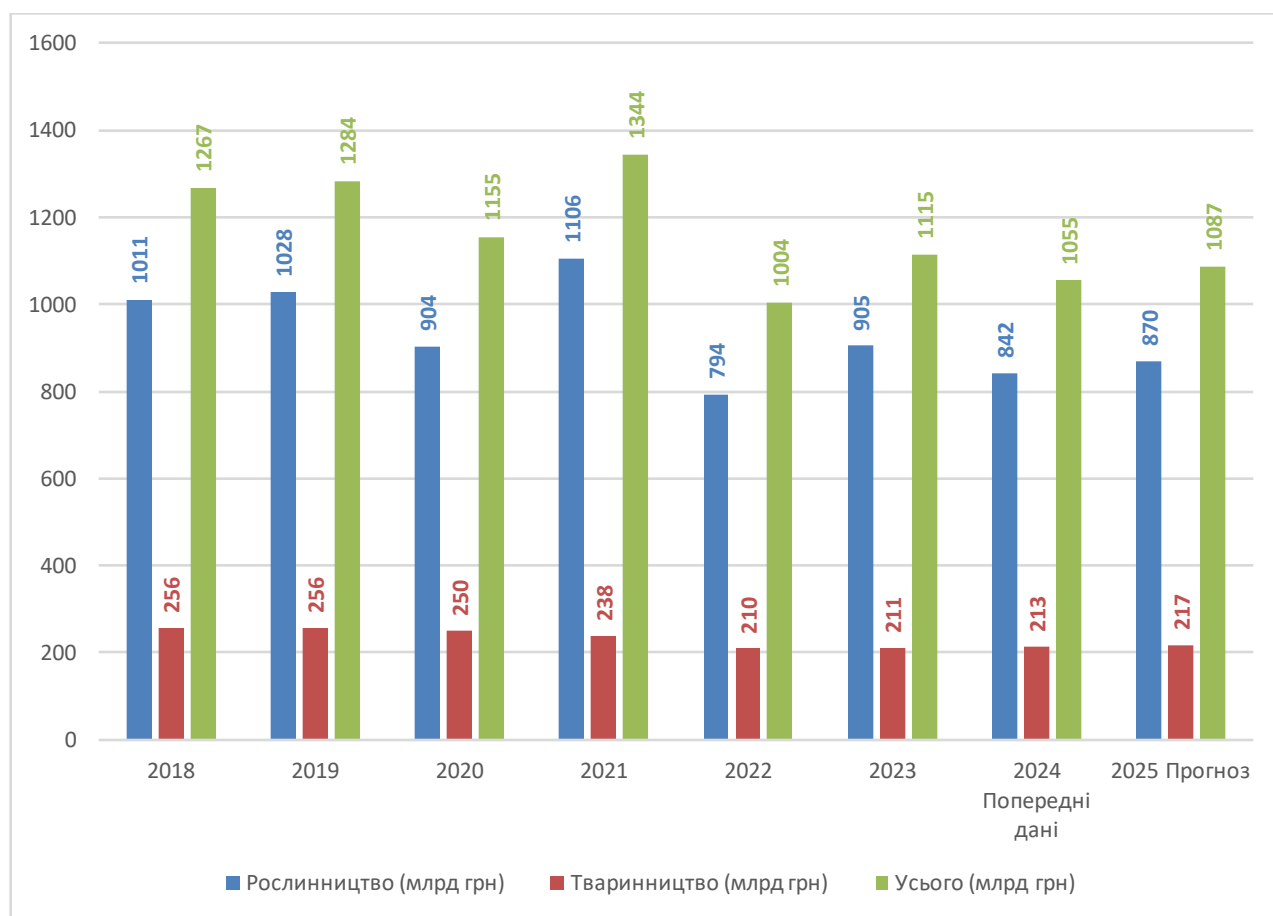

Рис. 3.4. Валова продукція сільського господарства України, млрд. грн

Джерело: сформовано автором на основі джерела [238].

З метою активізації процесів виробництва продукції рослинництва необхідним є впровадження системного підходу до організації всіх категорій витрат із постійним моніторингом їх рівня та заохоченням до їх раціоналізації. Такий підхід може бути охарактеризований як комплекс взаємопов'язаних

заходів, що реалізуються в межах господарської діяльності сільськогосподарських підприємств і спрямовані на досягнення економічно обґрунтованого рівня витрат у межах прийнятних коливань у ключових функціональних підрозділах підприємства — виробничому, маркетинговому, фінансовому та кадровому [61].

Для аграрного суб'єкта господарювання стратегічним завданням є ефективне структурування витратної частини виробництва, оптимальне використання наявного ресурсного потенціалу та досягнення збалансованого поєднання чинників, що формують витрати. Це дозволяє сформувати раціональну структуру витрат у рослинництві через підвищення інтенсивності виробничих процесів навіть в умовах збройного конфлікту [20; 27].

Організація внутрішньогосподарського контролю витрат на виробництво продукції рослинництва повинна забезпечувати раціональне використання матеріально-технічних, трудових і фінансових ресурсів, а також сприяти формуванню економічно доцільної собівартості одиниці продукції. Досягнення найвищого результату за мінімального ресурсо- і трудовитратного навантаження залежить від ефективності управлінських рішень, що стосуються зниження витратної складової аграрного виробництва [37].

Як відображено на рисунку В1 (додаток В), результати діяльності сільськогосподарських підприємств України за ключовими показниками свідчать про позитивну динаміку основних індикаторів функціонування. Водночас прагнення товаровиробників до максимізації прибутку призвело до дисбалансів у структурі аграрного виробництва, зокрема в частині продукції рослинного походження, що суперечить принципам сталого розвитку сільського господарства та зумовлює порушення екологічної рівноваги землекористування [111; 112].

Про співвідношення індексів цін реалізації сільськогосподарської продукції та витрат на її виробництво свідчать дані щодо темпу зростання цін, за

якими сільськогосподарські товаровиробники продавали свою продукцію перевищував тем зростання сукупних витрат та витрат на матеріально-технічні ресурси промислового походження, що споживаються сільським господарством. Але вже у наступному періоді ситуація значно змінилася і за підсумками 2022 року, в той час як ціни реалізації сільськогосподарської продукції сільськогосподарськими підприємствами та господарствами населення зменшилися проти рівня цін 2021 року на 50,6% та 5,2% відповідно, то сукупні витрати на виробництво цієї ж продукції зросли на 70,5%, в тому числі ціни на МТР промислового походження – на 34,2%. Така динаміка буде мати місце й надалі, якщо не буде проведено оптимізацію витрат сільськогосподарських підприємств України для інтенсифікації виробництва продукції рослинництва в умовах війни (див. рис. 3.5.) [18; 19; 20].

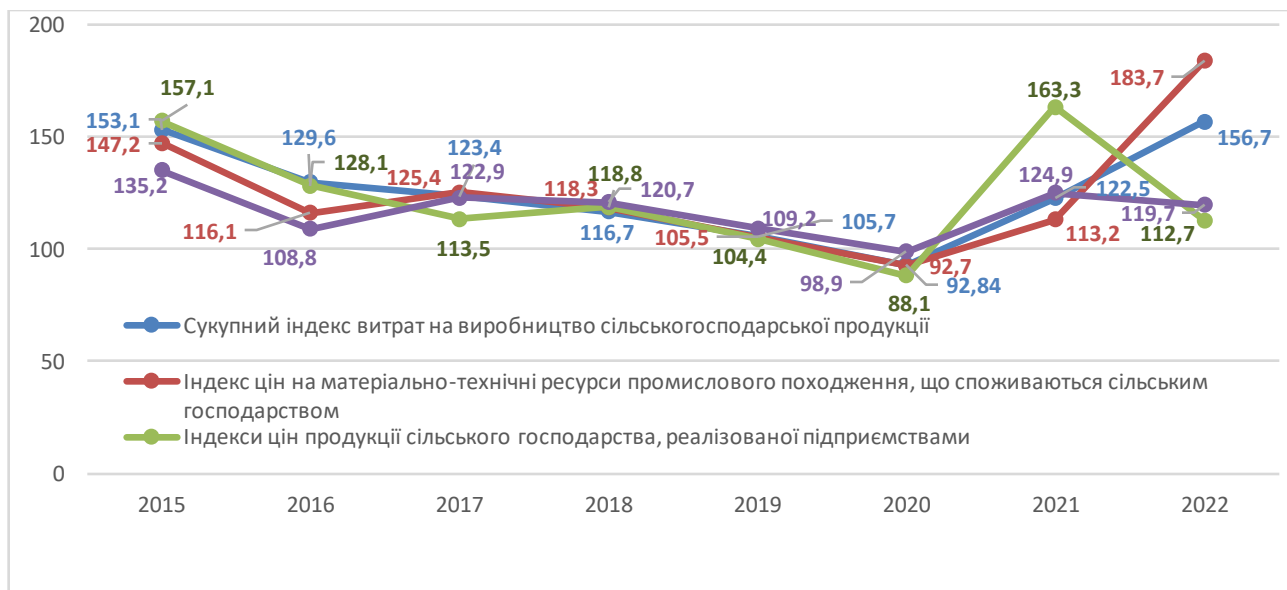

Рис. 3.5. Порівняння індексів цін реалізації та витрат на виробництво сільськогосподарської продукції, % (проти рівня попереднього року станом на січень)

Джерело: сформовано автором на основі джерела [162].

Про співвідношення індексів цін реалізації сільськогосподарської продукції та витрат на її виробництво свідчать дані щодо темпу зростання цін, за якими сільськогосподарські товаровиробники продавали свою продукцію

перевищував тем зростання сукупних витрат та витрат на матеріально-технічні ресурси промислового походження, що споживаються сільським господарством. Але вже у наступному періоді ситуація значно змінилася і за підсумками 2022 року, в той час як ціни реалізації сільськогосподарської продукції сільськогосподарськими підприємствами та господарствами населення зменшилися проти рівня цін 2021 року на 50,6% та 5,2% відповідно, то сукупні витрати на виробництво цієї ж продукції зросли на 70,5%, в тому числі ціни на МТР промислового походження – на 34,2%. Така динаміка буде мати місце й надалі, якщо не буде проведено оптимізацію витрат сільськогосподарських підприємств України для інтенсифікації виробництва продукції рослинництва в умовах війни (див. рис. 3.6) [18; 19; 20].

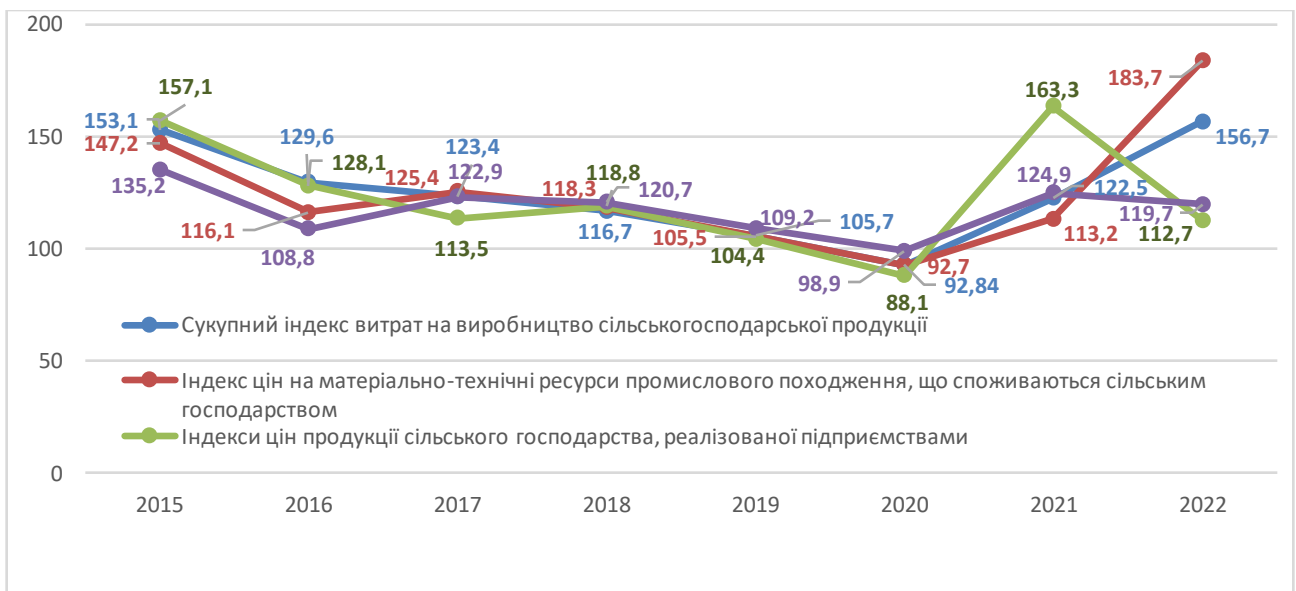

Рис. 3.6. Порівняння індексів цін реалізації та витрат на виробництво продукції рослинництва, % (проти рівня попереднього року станом на січень)

Джерело: сформовано автором на основі джерела [162].

Примітка. Нові дані станом на момент підготовки дослідження ще не оприлюднені Державною службою статистики України; останні доступні дані наведені за 2022 рік.

Про співвідношення індексів цін реалізації продукції рослинництва та витрат на її виробництво свідчать дані представлені на рис. 3.6. У 2021 році темп

зростання цін, за якими сільськогосподарські товаровиробники продавали продукцію рослинництва перевищував тем зростання сукупних витрат та витрат на матеріально-технічні ресурси промислового походження, що споживаються сільським господарством. Але вже у наступному періоді ситуація значно змінилася і за підсумками 2022 року, в той час як ціни реалізації сільськогосподарської продукції сільськогосподарськими підприємствами та господарствами населення зменшилися проти рівня цін 2021 року на 60,7% та 16,1% відповідно, то сукупні витрати на виробництво цієї ж продукції зросли на 55% (див. рис. 3.7). Випереджаючі темпи зростання витрат на виробництво продукції рослинництва призводять до зниження рівня рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції, зниження прибутків товаровиробників, їхнього рівня життя.

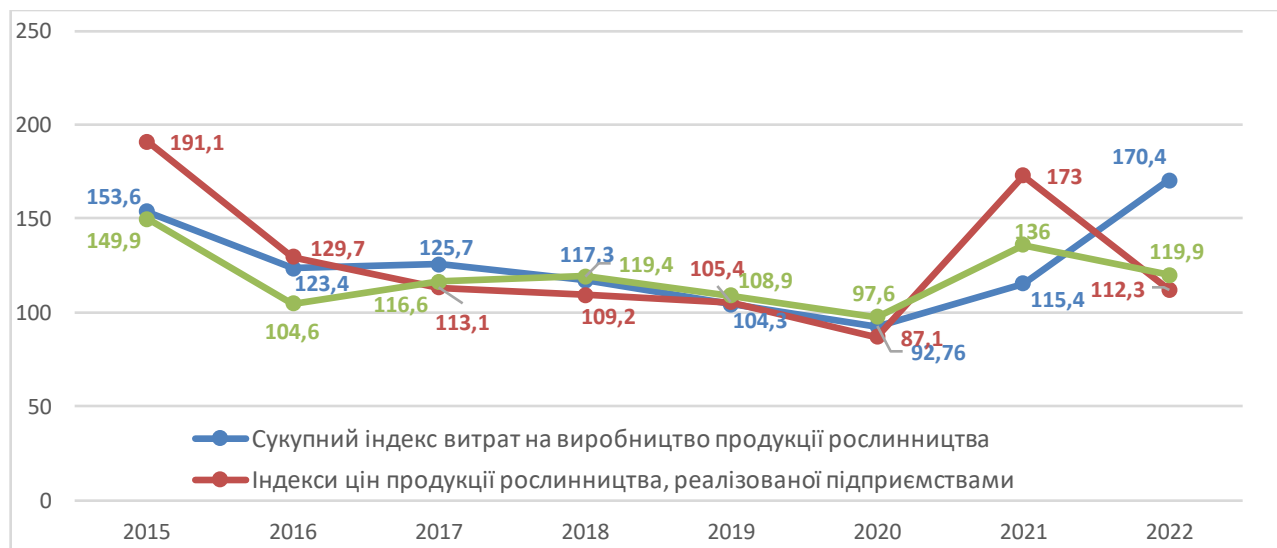

Рис. 3.7. Порівняння індексів цін реалізації та витрат на виробництво продукції рослинництва, % (проти рівня попереднього року станом на січень)

Джерело: сформовано автором на основі джерела [162].

Примітка. Нові дані станом на момент підготовки дослідження ще не оприлюднені Державною службою статистики України; останні доступні дані наведені за 2022 рік.

Отже, заходи підтримки, спрямовані на вдосконалення структури витрат аграрних підприємств в умовах інтенсифікації виробництва продукції рослинництва під час воєнного стану, мають бути ініційовані інституційними органами з метою створення сприятливого середовища для відновлення функціонування агропромислового комплексу. Це, у свою чергу, забезпечить можливість комплексного та системного підходу до вирішення проблем його подальшої діяльності, а також сприятиме узгодженню територіальних аспектів його розвитку й функціональної локалізації.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що рослинництво залишається провідною галуззю сільського господарства України, забезпечуючи значну частку у валовій продукції та демонструючи позитивну динаміку до початку повномасштабної війни. Аналіз структури витрат сільськогосподарських підприємств засвідчив домінування прямих матеріальних витрат, зокрема на насіння, добрива, паливо та оплату праці. Водночас спостерігається нерівномірність у динаміці витрат за окремими компонентами, що свідчить про потребу в їх оптимізації з урахуванням сучасних викликів. Установлено, що ефективність виробництва значною мірою залежить від структури витрат, яка повинна відповідати рівню інтенсивності виробництва. З огляду на нестабільні економічні умови та воєнний стан, актуалізується необхідність застосування економіко-математичних методів для моделювання та оптимізації витрат, що сприятиме підвищенню результативності функціонування підприємств галузі рослинництва та забезпеченню продовольчої безпеки країни.

Аналіз сучасного стану органічного виробництва та тваринництва в Україні свідчить про наявність негативних тенденцій, зумовлених впливом зовнішньополітичних і безпекових чинників, зокрема, спостерігається зниження динаміки розвитку органічного сектору, ослаблення внутрішнього ринку органічної продукції та поступове скорочення поголів'я тварин у всіх основних видах тваринництва. Ці процеси супроводжуються зменшенням обсягів

виробництва продукції, що суттєво впливає на продовольчу безпеку держави. Разом з тим, на окремих напрямках спостерігаються ознаки технологічного прогресу, що дозволяє підтримувати відносну продуктивність навіть в умовах кризи. Водночас повноцінне відновлення галузі потребує комплексного підходу, що передбачає впровадження інновацій, системну державну підтримку та формування гнучких стратегій адаптації до воєнних і післявоєнних умов функціонування аграрного сектору.

Таким чином, у результаті проведеного аналізу динаміки обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в Україні можна зробити висновок, що цей сектор виявляє стійкість та реагує на зовнішні та внутрішні фактори, такі як військові конфлікти, зміни управлінської політики, та природні катастрофи. Встановлено, що оптимізація структури витрат виробництва продукції рослинництва в умовах війни є важливою складовою діяльності сільськогосподарських підприємств, оскільки необхідно забезпечити інтенсифікацію виробництва. Аналіз обсягів витрат і виробництва за період з 2017 по 2021 роки показав стабільність виробництва при коливаннях витрат. Позитивна динаміка урожайності та зборів зернових свідчить про успішну роботу сільськогосподарських підприємств, але для подальшого зростання продуктивності необхідно продовжувати оптимізацію витрат і впровадження нових технологій. Визначено, що саме російське вторгнення суттєво вплинуло на сільське господарство України, зменшивши виробництво в аграрному секторі, проте збереження темпів зростання до війни дозволяє сподіватися на відновлення після її завершення. Загалом, попри виклики, які стоять перед галуззю, сільськогосподарське виробництво має потенціал для подальшого розвитку та модернізації з-за умови ефективного управління, вдосконалення управлінських практик, підтримки сільськогосподарських виробників та впровадження інноваційних технологій.

Отже, заходи підтримки, спрямовані на вдосконалення структури витрат аграрних підприємств в умовах інтенсифікації виробництва продукції рослинництва під час воєнного стану, мають бути ініційовані інституційними органами з метою створення сприятливого середовища для відновлення функціонування агропромислового комплексу. Це, у свою чергу, забезпечить можливість комплексного та системного підходу до вирішення проблем його подальшої діяльності, а також сприятиме узгодженню територіальних аспектів його розвитку й функціональної локалізації.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що рослинництво залишається провідною галуззю сільського господарства України, забезпечуючи значну частку у валовій продукції та демонструючи позитивну динаміку до початку повномасштабної війни. Аналіз структури витрат сільськогосподарських підприємств засвідчив домінування прямих матеріальних витрат, зокрема на насіння, добрива, паливо та оплату праці. Водночас спостерігається нерівномірність у динаміці витрат за окремими компонентами, що свідчить про потребу в їх оптимізації з урахуванням сучасних викликів. Установлено, що ефективність виробництва значною мірою залежить від структури витрат, яка повинна відповідати рівню інтенсивності виробництва. З огляду на нестабільні економічні умови та воєнний стан, актуалізується необхідність застосування економіко-математичних методів для моделювання та оптимізації витрат, що сприятиме підвищенню результативності функціонування підприємств галузі рослинництва та забезпеченню продовольчої безпеки країни.

Аналіз сучасного стану органічного виробництва та тваринництва в Україні свідчить про наявність негативних тенденцій, зумовлених впливом зовнішньополітичних і безпекових чинників, зокрема, спостерігається зниження динаміки розвитку органічного сектору, ослаблення внутрішнього ринку органічної продукції та поступове скорочення поголів'я тварин у всіх основних видах тваринництва. Ці процеси супроводжуються зменшенням обсягів

виробництва продукції, що суттєво впливає на продовольчу безпеку держави. Разом з тим, на окремих напрямках спостерігаються ознаки технологічного прогресу, що дозволяє підтримувати відносну продуктивність навіть в умовах кризи. Водночас повноцінне відновлення галузі потребує комплексного підходу, що передбачає впровадження інновацій, системну державну підтримку та формування гнучких стратегій адаптації до воєнних і післявоєнних умов функціонування аграрного сектору.

Таким чином, у результаті проведеного аналізу динаміки обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в Україні можна зробити висновок, що цей сектор виявляє стійкість та реагує на зовнішні та внутрішні фактори, такі як військові конфлікти, зміни управлінської політики, та природні катастрофи. Встановлено, що оптимізація структури витрат виробництва продукції рослинництва в умовах війни є важливою складовою діяльності сільськогосподарських підприємств, оскільки необхідно забезпечити інтенсифікацію виробництва. Аналіз обсягів витрат і виробництва показав стабільність виробництва при коливаннях витрат. Позитивна динаміка урожайності та зборів зернових свідчить про успішну роботу сільськогосподарських підприємств, але для подальшого зростання продуктивності необхідно продовжувати оптимізацію витрат і впровадження нових технологій. Визначено, що саме російське вторгнення суттєво вплинуло на сільське господарство України, зменшивши виробництво в аграрному секторі, проте збереження темпів зростання до війни дозволяє сподіватися на відновлення після її завершення. Загалом, попри виклики, які стоять перед галуззю, сільськогосподарське виробництво має потенціал для подальшого розвитку та модернізації з-за умови ефективного управління, вдосконалення управлінських практик, підтримки сільськогосподарських виробників та впровадження інноваційних технологій.

Державне регулювання в аграрному секторі означає проведення комплексних заходів державою для упорядкування, контролю та нагляду за аграрним ринком, а також для запобігання можливим зловживанням та порушенням в цій області. Це відбувається через уповноважені державні органи та охоплює всі сфери регулювання на національному аграрному ринку, включаючи процедури вирощування та обігу сільськогосподарських культур, регулювання торгівлі аграрною продукцією та діяльності аграрних підприємств. Державне регулювання визначає внутрішні правила та політики, встановлення субсидій, тарифів, фінансова підтримка, а також визначення стандартів та екологічних політик відіграють важливу роль у формуванні умов для розвитку аграрних підприємств та забезпечення продовольчої безпеки.

Внутрішнє регулювання в аграрному секторі здійснюється за участю недержавних регуляторів, таких як саморегулювні організації (далі – СРО), які взаємодіють у конкретних напрямках та видах аграрної діяльності, що у свою чергу, включає контроль за діяльністю конкретних аграрних підприємств, регулювання торгівлі та обігу аграрною продукцією, а також встановлення стандартів якості та безпеки у виробництві сільськогосподарських культур. На внутрішньому рівні, аграрний сектор піддається впливу внутрішніх механізмів контролю, таких як: стандарти якості; агротехнічні стандарти; системи сертифікації, ліцензування та контролю за якістю аграрної продукції; екологічні норми (наприклад, включають стандарти та обмеження щодо використання хімічних речовин, які використовуються в сільському господарстві, для збереження навколишнього середовища). Дані аспекти регулювання спрямовані на забезпечення безпеки та якості продукції, а також на створення чесної та ефективної конкуренції на внутрішньому ринку [439].

В Україні технічне регулювання у сфері реалізації сільськогосподарської продукції здійснюється головним чином за допомогою технічних регламентів, які є нормативно-правовими актами прийняті рішенням Верховної Ради України,

Кабінету Міністрів України або спільними рішеннями європейських законодавчих органів, таких як Європейська Комісія, Європейська Рада і Європейський Парламент. У даних документах визначаються характеристики продукції, пов'язані процеси чи методи виробництва, а також встановлюються вимоги до послуг, включаючи відповідні положення, що обов'язково дотримуються [168]. У випадку відсутності технічного регламенту для конкретного об'єкта регулювання, затвердженого рішенням Верховної Ради України чи Кабінету Міністрів України, застосовується технічний регламент ЄС (згідно з пунктом 84 статті 1 Закону № 771/97-ВР) [216].

На практиці у сфері реалізації аграрної продукції широко використовуються стандарти (ДСТУ; ГОСТ) та технічні умови (ТУ), тому варто відзначити, що підхід до їх застосування суттєво змінився. Наприклад, згідно зі статтею 15 Господарського кодексу України в сфері господарювання застосовуються технічні регламенти, стандарти, кодекси усталеної практики та технічні умови [46].

У зв'язку з цим, варто відзначити, що зміни на будь-якому рівні можуть мати важливий вплив на інші рівні, тим самим утворюючи складну мережу взаємодії, яка формує складну мережу взаємодії, що визначає рівновагу та взаємозалежність між різними аспектами аграрного сектору та його регулюванням. Дана мережа взаємодії формує основу для вирішення складних проблем розвитку аграрної галузі, враховуючи взаємний вплив різних політичних, економічних та соціокультурних факторів на її функціонування та стійкість [74].

Звернемо увагу на те, як саме здійснюється державне регулювання аграрного ринку в Україні. В Україні запроваджено низку нормативно-правових актів, які були спрямовані на реформування аграрного ринку (див. додаток В, табл. В8). Окрім цього, було прийнято нормативно-правові акти, які визначають функції виконавчих органів аграрного сектору [44]. У сфері правового

регулювання держава впливає на аграрний сектор через ряд загальних та спеціалізованих нормативно-правових актів. Зокрема, загальні нормативні акти, які мають загальний характер і охоплюють не лише підприємства аграрного сектору, до них належать: Господарський, Податковий, Цивільний та Митний кодекси. У цьому контексті важливе значення мають, також, Закони України, такі як: "Про банки і банківську діяльність" [176], "Про державний бюджет" [186], "Про захист економічної конкуренції" [201], "Про зовнішньоекономічну діяльність" [206], "Про інноваційну діяльність" [207], "Про природні монополії" [220], "Про рекламу" [225], "Про страхування" [233], "Про ціни і ціноутворення" [237] тощо.

Формуванню аграрного ринку передували значущі ринкові трансформації, які здійснювалися шляхом ухвалення відповідних нормативно-правових актів. Слід відзначити, що не лише аграрний сектор, але й вся економіка у перші роки незалежності переживала період реформ, спрямованих на впровадження ринкової моделі господарювання. У цей період було прийнято ряд законів, без яких подібні трансформації були б неможливими. Дані законодавчі акти визначали нові організаційно-правові форми господарювання, наділяли суб'єктів господарювання правами на самостійне вирішення питань щодо виробництва, створюючи тим самим їхній статус як суб'єктів ринкових відносин. З-поміж нормативно-правових актів можна виділити наступні: «Про власність» (1991) [179], «Про господарські товариства» (1991) [183], «Про товарну біржу» (1991) [236], «Про селянське (фермерське) господарство» (1991) [228], «Про колективне сільськогосподарське підприємство» (1992) [209], «Про сільськогосподарську кооперацію» (1997) [229] тощо. Особливо варто відзначити Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу», який вважається одним із перших законодавчих актів, що визначав основи формування аграрного ринку (1990) [222]. У даному Законі встановлено право сільськогосподарських товаровиробників на вільний вибір форм власності та

визначено їхнє право власності на результати господарської діяльності (ст. 1); надається право на обрання форми організації виробництва (ст. 3) і закріплюється принцип рівності різних форм господарювання в агропромисловому комплексі (ст. 4).

Початком становлення нормативно-законодавчої бази аграрного ринку можна вважати Указ Президента України "Про заходи щодо реформування аграрних відносин" від 18 січня 1995 року № 63/95 [204]. Цим Указом сільськогосподарським товаровиробникам було надано право самостійно розпоряджатися продукцією, включаючи її реалізацію за державними контрактами та іншими угодами.

Важливу роль у розвитку аграрного ринку відіграли Укази Президента України, ухвалені протягом періоду 1998–2002 рр. Зокрема, Указом Президента України "Про основні напрями розвитку агропромислового комплексу України" від 28 квітня 1998 року № 389/98 була затверджена Програма формування інфраструктури ринку сільськогосподарської продукції на 1998–2000 рр., що передбачала розвиток біржового ринку, активізацію формування оптових продовольчих ринків, розбудову мережі фірмової торгівлі та утворення ключових елементів ринку, таких як ринки зерна, цукру, соняшникової олії, плодоовочевої, м'ясної та молочної продукції. Указом Президента України "Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку" від 6 червня 2000 року № 767 було закріплено модель інфраструктури аграрного ринку на різних рівнях [203]. Указом Президента України "Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку" від 8 серпня 2002 року № 694/2002 було доручено Уряду розробити комплексну програму розвитку аграрного ринку, яка фактично була схвалена навесні 2003 року [202].

У Законі України "Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років" висвітлено аспекти розвитку інфраструктури аграрного ринку, де господарсько-правове забезпечення цього ринку виявилось в

положеннях, що регулюють ціновий механізм, підтримку мережі консультаційних служб і системи моніторингу аграрного ринку. У той же час формувалася нормативно-правова база для біржового аграрного ринку [231]. Важливим етапом у цьому процесі є Указ Президента України "Про заходи щодо реформування аграрних відносин" від 18 січня 1995 року № 63/95, в якому передбачалося створення спеціалізованих аграрних бірж для підтримки ініціативи сільськогосподарських товаровиробників, шляхом затвердження Правил організації та проведення торгів форвардними та ф'ючерсними контрактами [204].

Для розвитку біржового аграрного ринку відповідно до зазначеного Указу Президента України та для підтримки ініціативи сільськогосподарських товаровиробників, КМУ була ухвалена постанова "Про прискорення організації біржового сільськогосподарського ринку" [221]. З прийняттям Закону України "Про державну підтримку сільського господарства України" від 24 червня 2004 року законодавче забезпечення функціонування біржового аграрного ринку перейшло на новий рівень. У даному Законі визначені основні терміни та категорії, характерні для біржового аграрного ринку, такі як аграрна біржа, біржовий рахунок, ризики організованого аграрного ринку, деривативи, торгова (біржова) сесія та інші (ст. 2) [189]. Функціонування біржового аграрного ринку додатково регулюється відповідними положеннями Господарського кодексу України (статті 278–282) [46] та Закону України "Про товарну біржу" (до набуття чинності нової редакції цього закону) [236].

Таким чином, в період 1990–2004 рр. було впроваджено та закріплено термін "аграрний ринок" на рівні законодавства, практики та юридичної доктрини. Даний крок сприяв створенню фундаменту для становлення та функціонування аграрного ринку, що виявилось у визнанні різних організаційно-правових форм господарювання, наданні суб'єктам господарювання права

вільного розпорядження своєю продукцією, визначенні моделі інфраструктури, а також введенні та закріпленні засобів державного регулювання аграрного ринку.

У той самий період законодавча база стала причиною деяких проблем, зокрема відсутності єдності у визначенні об'єкта впливу норм права, такого як ринок сільськогосподарської продукції, аграрний ринок, ринок агропромислової продукції тощо. Також виникли невизначеності у статусах окремих суб'єктів інфраструктури аграрного ринку, наприклад, у справі агроторгових домів. Одночасно законодавча база цього періоду стала причиною виникнення ряду проблем, зокрема, відсутності єдності у визначенні об'єкта впливу норм права (ринок сільськогосподарської продукції, аграрний ринок, ринок агропромислової продукції тощо), невизначеності статусів окремих суб'єктів інфраструктури аграрного ринку (наприклад, агроторгових домів).

На сучасному етапі розвитку законодавчої бази вивчення масиву нормативно-правових актів дозволяє визначити конкретні напрями щодо законодавчого регулювання аграрного ринку. Спеціально слід відзначити такі аспекти, як: проведення господарської діяльності у сфері збуту сільськогосподарської продукції та реалізації виробленої продукції, а також ведення господарсько-торговельної діяльності. Основу цих аспектів становлять положення Господарського кодексу України.

Важливим етапом у розвитку господарського законодавства можна вважати прийняття 16 січня 2003 року Господарського кодексу України, який набрав чинності з 1 січня 2004 року. Господарський кодекс України відкриває регуляторний потенціал через засади поєднання механізмів ринкової саморегуляції економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів. Значущість норм Господарського кодексу України визнається для формування правового господарського порядку [46].

На сьогодні Господарський кодекс України відіграє ключову роль у формуванні законодавчої основи господарсько-правового регулювання аграрного ринку, закріплюючи вихідні положення про правовий статус суб'єктів господарювання, принципи господарської діяльності, засоби державного регулювання, умови контрактів, а також інші аспекти, пов'язані із організацією та проведенням господарської діяльності, пов'язаної із реалізацією сільськогосподарської продукції.

Однак, щоб безпосередньо регламентувати державне управління аграрним сектором, існує ряд спеціалізованих Законів України, які представлені в таблиці В9 (додаток В). Серед них ключове значення має Закон України № 1877-IV "Про державну підтримку сільського господарства України", який визначає основні напрямки державного управління, які спрямовані на стимулювання аграрного сектору.

При ретельному аналізі цього закону можна виявити, що його положення визначають ряд господарсько-правових механізмів для забезпечення стабільності аграрного ринку. Даний закон регламентує різноманітні сфери, такі як регуляторна, бюджетна, кредитна, цінова та інших сферах державного управління, що стосуються розвитку аграрного ринку (згідно зі статтею 1), тим самим, забезпечуючи формування важливої структури для державного впливу на аграрний сектор. Регулювання аграрного ринку передбачає встановлення умов поставок, маркетингового періоду, моніторингу аграрного ринку (згідно зі статтею 2), а також накладення на уряд зобов'язань стосовно розробки щорічної програми моніторингу цін на аграрному ринку України (згідно зі статтею 18).

Важливе значення для регулювання аграрного ринку мають положення статті 14 даного закону, які регламентують питання дерегуляції українського ринку сільськогосподарської продукції та заборону дискримінації прав її власників. Положення статей 15, 16 та 161 Закону «Про державну підтримку сільського господарства України» впливають на товарний асортимент аграрного

ринку, визначаючи бюджетні дотації для виробників певних видів сільськогосподарської продукції. Отже, Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» відіграє ключову роль у створенні законодавчої основи господарсько-правового забезпечення аграрного ринку [189].

Створення та ефективне функціонування інфраструктури аграрного ринку є окремим напрямком у розвитку законодавства. Сьогодні основна законодавча база, що регулює інфраструктуру аграрного ринку, представлена не лише Господарським кодексом України, але й такими законами, як «Про сільськогосподарську кооперацію» [230], «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» [213] та іншими підзаконними нормативно-правовими актами. Проте, аналіз цього законодавства вказує на певні прогалини та недоліки у регулюванні, наприклад, статус агроторгових домів ще не чітко визначено в законодавстві. Також, норми Положення про організацію аукціонів живої худоби та птиці [173] вимагають суттєвого оновлення, оскільки більшість з них застарілі і не відповідають сучасним вимогам.

Регулювання ярмаркової торгівлі аграрною продукцією базується на Концепції розвитку виставково-ярмаркової діяльності [106], яку також необхідно оновити з урахуванням поточних вимог та реалій. У сфері кооперативного законодавства виникає потреба в зменшенні кількості декларативних норм та уточненні внутрішнього узгодження. Поточне кооперативне законодавство не забезпечує ефективну діяльність та конкурентоспроможність вітчизняних кооперативних організацій на товарних ринках, що у свою чергу призвело до втрати інтересу до цієї форми господарювання. Серед складових інфраструктури аграрного ринку варто відзначити аграрні біржі, які мають визначальне значення у створенні розвинутих, прозорих і стійких каналів збуту аграрної продукції. Положення про аграрну біржу закріплено у Законі України "Про державну підтримку сільського господарства України". Зокрема, стаття 17 даного Закону

присвячена аграрним біржам, але фактично фокусується на єдиному суб'єкті господарювання – Аграрній біржі (юридичній особі, створеній згідно з Законом України "Про товарні біржі"). Однак, аналіз статті 17 Закону "Про державну підтримку сільського господарства України" вказує на внесення численних змін у його змісті. Відзначається, що на сьогоднішній день особливістю статусу Аграрної біржі є те, що її може заснувати Кабінет Міністрів України, а також надання Аграрній біржі права на видачу кредитів та тваринницьких дотацій [189].

В оцінці правового забезпечення біржової торгівлі аграрною продукцією, важливо врахувати погляди А. В. Духневича, який, аналізуючи аграрну сферу, вважає, що в Україні вже наявна відповідна нормативно-правова база для ефективного функціонування біржового ринку аграрної продукції, де головні елементи даної бази створюють передумови для втілення Угоди про сільське господарство, що є додатком до Угоди СОТ [84]. Однак на практиці в Україні спостерігається низький рівень розвитку біржової торгівлі аграрною продукцією. Науковці та фахівці пропонують впровадження ряд заходів для активного розвитку біржової торгівлі аграрною продукцією, включаючи імплементацію інформаційної підтримки для учасників ринку, запровадження фінансових інструментів, використання форвардних та ф'ючерсних контрактів, а також введення аграрних розписок. До цього часу в Україні єдиним засобом самостійного законодавчого регулювання біржової торгівлі були аграрні розписки, які регулюються відповідним законодавством [174].

У новій редакції Закону України «Про товарні біржі» відзначається суттєва зміна підходів до правового статусу товарних бірж, мети їхньої діяльності та укладання біржових договорів. На відміну від попередньої версії, оновлений закон визначає аграрну продукцію як один із видів біржового товару (п. 11 ст. 2 Закону України «Про товарні біржі»). Слід також відзначити виключення статей 279–282 Господарського кодексу України, присвячених товарним біржам, у

зв'язку з набуттям чинності нової редакції Закону України «Про товарні біржі» [46; 236].

Досить складно погодитися з таким підходом законодавця, оскільки імплементація Господарського кодексу України мала на меті раціоналізацію та консолідацію нормативно-правових актів, установлення єдиної бази для регулювання господарських відносин та забезпечення уніфікації та зручності застосування законодавчих норм. Однак розсіювання ключових норм господарського права по різних нормативно-правових актах знову створює проблему зайвого нарощування масиву законодавства. Таким чином, підтримуємо тих, хто вважає за доцільне існування Господарського кодексу України та вважаємо, з-за необхідності проведення його одночасного перегляду та удосконалення. Пропонуємо залишити у Кодексі основні положення, стосовно товарних бірж, як невід'ємної частини сучасного ринку будь-якого товару.

Ще однією сферою господарсько-правового забезпечення аграрного ринку є питання безпеки та якості аграрної продукції. Регулювання цих аспектів ґрунтується на положеннях Конституції України (зокрема, статті 16, 42, 48, 49) та втілюється нормами, що містяться у Господарському та Цивільному кодексі України [46; 104; 277]. Особливу увагу в Господарському кодексі України слід приділити положенням, що регулюють якість як необхідної умови предмету договору (ст. 180). Також важливі в цьому контексті є норми, які стосуються якості товарів, що поставляються за договором поставки (статті 268, 269), вимог до предмету договору контрактації (ст. 272) та інші аспекти [46].

Ефективне функціонування аграрного ринку передбачає обіг безпечної та високоякісної аграрної продукції, у цьому контексті велике значення мають такі нормативно-правові акти, як Закони України "Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів" та "Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин" (Закон № 2042-VIII)

[187] та інші, що встановлюють вимоги до безпечності певних видів аграрної продукції. Наприклад, особливо це виражено у положеннях Закону України "Про молоко та молочні продукти" [211]. Важливо відзначити, що законодавство з питань безпеки харчових продуктів досягло найвищого рівня відповідності вимогам Європейського Союзу у аграрній сфері [295]. Це зумовлено активним впровадженням Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС після укладання Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом (далі – Угода про Асоціацію) [267].

Особливої уваги заслуговують положення статті 405 Угоди про Асоціацію, яка передбачає поступове зближення та гармонізацію законодавства та стандартів ЄС з відповідними вимогами, визначеними у Додатку XXXVIII до цієї Угоди. Згідно зі статтею 59 Угоди про Асоціацію, передбачено впровадження принципів Угоди про санітарні та фітосанітарні заходи, що викликало суттєві зміни до Закону України «Про карантин рослин» [208]. Однак існують напрями, де законодавство вимагає подальшої гармонізації з актами ЄС, зокрема, щодо поводження з ГМО у сфері виробництва й обороту аграрної продукції [267].

Імплементація ряду нормативно-правових актів призвело до сегментації аграрного ринку та введення господарсько-правових інструментів для регулювання ринків конкретних видів аграрної продукції, до яких належать наступні закони України: «Про зерно та ринок зерна в Україні» [205], «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру» (втратив чинність) [184], «Про молоко та молочні продукти» [211], «Про насіння і садивний матеріал» [212], «Про бджільництво» [177], «Про рибу, інші водні живі ресурси» [226], «Про аквакультуру» [175] тощо. Дані нормативно-правові акти встановлюють особливості відносин щодо реалізації певних видів аграрної продукції та визначають господарсько-правові інструменти для регулювання діяльності відповідних аграрних ринків. Наприклад, Закон України «Про зерно та ринок зерна в Україні» регулює суб'єктів ринку зерна, встановлює принципи

державного регулювання ринку зерна, а також визначає умови декларування, зберігання, експорту та імпорту зерна [205]. Також, варто відзначити, що було внесено певні зміни стосовно правового регулювання ринку органічної продукції [169].

Необхідно провести подальший аналіз положень цих нормативно-правових актів на відповідність нормам ЄС, оскільки в законодавстві ЄС існують акти, чинні положення яких розповсюджується на конкретні ринки аграрної продукції [12]. Це пов'язано з тим, що у країнах ЄС створена юридична база дає змогу виокремити до 20-ти продуктових ринків, охоплених її регулюванням [5]. У сфері господарсько-правового забезпечення аграрного ринку, важливе місце значення нормативно-правові акти, які скеровані на стратегічне планування та прогнозування розвитку даного ринку. Нормативно-правові акти, що визначають стратегічні напрямки розвитку аграрного сектору, вже були прийняті та включені до системи законів, наприклад, Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» [214] є відображенням даних законодавчих ініціатив. Провівши аналіз положень даного Закону, встановлено, що утвердження прозорого ринку аграрної продукції було визнано однією з ключових пріоритетних задач державної аграрної політики. Закон визначає шляхи виконання цього завдання в розділі 3, статті 4, та інших положеннях, де відображено процес створення та вдосконалення інфраструктури аграрного ринку, включаючи розвиток програм інфраструктурного забезпечення, підтримку розвитку спотових та форвардних ринків, впровадження механізмів цінового регулювання тощо.

На основі цього Закону було розроблено кілька державних цільових програм і Концепцію комплексної програми підтримки розвитку українського села на період 2006–2010 рр., які визначали заходи для просування аграрного ринку. Дані заходи скеровані на розвиток інфраструктури, встановлення системи ринкового регулювання, удосконалення інформаційно-аналітичної системи,

ведення статистики та прогнозування, а також поліпшення форм реалізації аграрної продукції.

Серед нормативно-правових актів, що були прийняті для виконання вищезгаданого Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», особливу увагу заслуговує Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року [54]. Дана програма включала в себе способи вирішення проблем розвитку аграрного ринку, зокрема розвиток інфраструктури ринку, диверсифікацію каналів збуту аграрної продукції, забезпечення якості та безпеки продовольства, регулювання попиту і пропозиції, захист ринку від імпорتنих товарів низької якості.

Слід відзначити, також, Стратегію розвитку аграрного сектора на період до 2020 року [265], яка містить конкретні заходи щодо розвитку аграрного ринку, такі як підвищення конкурентоздатності вітчизняної аграрної продукції, адаптація технічних стандартів безпеки продукції до вимог ЄС та СОТ та інші. У даному нормативно-правовому документі наголошується на проблемі недосконалості інфраструктури аграрного ринку.

До пріоритетів, спрямованих на досягнення стратегічних цілей, включено створення логістичної системи, розміщення забійних пунктів для худоби і птиці та інші структурні елементи ринкової інфраструктури для особистих селянських та середніх господарств, а також проведення моніторингу ринку аграрної продукції для ефективного реагування на ринкові ризики [167].

Оцінюючи зміст Стратегії, слід зауважити, що вперше одним із її головних напрямків було вирішення питання залучення малих і середніх товаровиробників до аграрного ринку. Ще одним важливим нормативним документом є Концепція державної цільової програми розвитку аграрного сектора до 2022 року [234]. Проведений аналіз цього програмного документа свідчить про те, що проблеми, визначені вищезгаданими нормативно-правовими актами, зокрема проблеми розвитку інфраструктури аграрного ринку, залишилися невирішеними на момент

ухвалення Концепції. Аналіз програмного характеру дозволяє зробити висновок, що більшість з них передбачала вжиття господарсько-правових заходів для забезпечення аграрного ринку, але також вказує на критичне ставлення до їхнього змісту та рівня виконання.

Україна, як і багато інших країн, приділяє особливу увагу питанням забезпечення національної продовольчої безпеки та регулюванню продовольчого ринку. Законодавча база, яка стосується цих аспектів, визначає ключові принципи та механізми, які спрямовані на забезпечення якості та безпеки харчових продуктів для населення. За останні роки стан продовольчої безпеки в Україні є незадовільним, причиною чого виступає негативна економічна ситуація в країні, зумовлена кризою та іншими проблемами економічного і соціального характеру, що виникли внаслідок військових дій.

Слід підкреслити, що нормативно-правове забезпечення у сфері продовольчої безпеки України на сучасному етапі характеризується рядом суттєвих недоліків. У першу чергу, правове регулювання здійснюється на основі положень Основного Закону – Конституції України, яка гарантує громадянам право на доступ до інформації щодо якості споживчих харчових продуктів [104]. Окремі аспекти продовольчої безпеки знайшли своє відображення у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України», де вона трактується як стан захищеності життєвих інтересів населення, що забезпечується державними гарантіями безперешкодного економічного доступу до продуктів харчування з метою збереження основ життєдіяльності особи [189]. Крім того, у попередні періоди було ухвалено низку інших законодавчих актів, що стосуються цієї сфери:

- Проблематика забезпечення продовольчої безпеки в Україні знайшла своє відображення в положеннях Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року, який, однак, наразі втратив чинність.

– Водночас, Закон України «Про продовольчу безпеку України», прийнятий у 2011 році, визначає нормативно-правові, економічні та інституційно-організаційні засади діяльності державних органів, спрямовані на забезпечення національних інтересів та створення правових умов для гарантування продовольчої безпеки в країні. Після прийняття цього законопроекту Верховною Радою України виникла ситуація, що передбачала його повернення з пропозиціями президента України, оскільки на нього було застосовано право вето. Провівши критичний аналіз даного Закону встановлено як його переваги, так і недоліки. Серед ключових позитивних аспектів варто виокремити всебічне трактування поняття «продовольча безпека», закріплення нормативного механізму її формування в Україні, а також визначення сукупності принципів, що лежать в основі системи її забезпечення. Водночас, до основних недоліків слід віднести недостатню гармонізацію положень цього Закону з правовими підходами, що використовуються в рамках законодавчої бази ЄС. Зокрема, відчувається дефіцит уваги до налагодження ефективної взаємодії між структурами громадянського суспільства та органами державної влади при розробці стратегічних та тактичних напрямів реалізації державної політики у сфері продовольчої безпеки.

Починаючи з 5 липня 2012 року, в Україні було відхилено Закон України «Про продовольчу безпеку України». Важливо підкреслити, що закон про продовольчу безпеку України повинен бути ретельно доопрацьований та імplementований. Зазначимо, що такий закон має чітко визначити мету та завдання публічного адміністрування в цій сфері, компетенцію та повноваження суб'єктів публічної адміністрації, систему принципів, на яких ґрунтується публічне адміністрування забезпечення продовольчої безпеки України, а також встановити юридичні основи співпраці України з країнами-членами Європейського Союзу та на міжнародному рівні стосовно забезпечення європейської та міжнародної продовольчої безпеки.

Аналізуючи сучасний етап розвитку законодавства, що стосується забезпечення продовольчої безпеки, можна зазначити, що правові норми, які на сьогоднішній день регулюють цю сферу, включаються в різноманітні нормативно-правові акти з різною юридичною силою. Основний акцент цих нормативно-правових актів, насамперед, призначений для регулювання відносин у сільському господарстві загалом, замість виняткового управління питаннями продовольчого забезпечення.

Слід відзначити, що чинне нормативно-правове забезпечення не відповідає сучасним вимогам у сфері правового регулювання продовольчої безпеки. Аналіз основних нормативно-правових документів, прийнятих у період незалежності України, що стосуються забезпечення продовольчої безпеки, свідчить про відсутність комплексного та цілісного підходу до правового регулювання функціонування агропромислового комплексу та регламентації взаємовідносин у цій сфері.

Слід наголосити, що навіть профільний закон, який безпосередньо присвячений проблематиці продовольчої безпеки держави, за своєю сутністю має виконувати роль завершального елементу в ієрархії правового регулювання у цій галузі. Його призначення полягає в забезпеченні реалізації завдань державної політики у сфері продовольчої безпеки. Це зумовлюється тим, що інші ключові складові, зокрема управлінські, земельні, власницькі, фінансові та інші аспекти, пов'язані із сільськогосподарським виробництвом і переробкою аграрної продукції, повинні регламентуватися відповідними нормативно-правовими актами. Особливе значення при цьому мають закони, орієнтовані на реалізацію аграрної реформи, спрямованої на підвищення ефективності функціонування агропромислової галузі, що, в кінцевому підсумку, створює передумови для зміцнення продовольчої безпеки держави [31; 171].

Додатково, слід приділити особливу увагу гарантуванню доступності продуктів харчування та товарів першої необхідності для кожного громадянина.

Зазначимо, що це не лише регулювання державою процесів ціноутворення та визначення прожиткового мінімуму, але й завдання держави щодо забезпечення належного функціонування продовольчої системи України. Також, злагоджене функціонування продовольчої системи повинно надавати достатню кількість продуктів харчування, необхідних для задоволення базових потреб населення.

Важливо враховувати, взаємодію публічної адміністрації та інститутів громадянського суспільства, де діалог та консенсус між ними мають стати основою взаємодії у цій сфері публічного адміністрування. Інституції громадянського суспільства можуть допомогти спрямувати функції держави для реалізації публічних інтересів українського населення в сфері забезпечення продовольчої безпеки [378].

У зв'язку з викладеним слід зауважити, що сучасний стан правового регулювання продовольчої безпеки в Україні характеризується низкою суттєвих недоліків. Зокрема, наразі відсутній спеціалізований нормативно-правовий акт, який би у повному обсязі охоплював і врегульовував усі аспекти, пов'язані з гарантуванням продовольчої безпеки. Водночас, навіть запровадження комплексного та узагальненого закону у цій сфері не здатне забезпечити належне регулювання всього спектра правовідносин, що виникають у контексті формування та підтримання продовольчої безпеки держави. Як підкреслює В. Р. Шишлюк, законодавчий акт має слугувати завершальним елементом у структурі правового механізму у відповідній сфері, що дозволяє ефективно реалізувати стратегічну мету — забезпечення національної продовольчої безпеки. Виходячи з цього, можна констатувати, що проблема нормативного врегулювання системи продовольчої безпеки на загальнодержавному рівні залишається відкритою й актуальною [282].

У сучасних умовах, з урахуванням запровадженого воєнного стану, в Україні було прийнято низку нормативних актів, спрямованих на врегулювання стратегічних правовідносин у сфері гарантування продовольчої безпеки. До цих

актів відносяться, зокрема, Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану" від 24 березня 2022 р. [180], Постанова Кабінету Міністрів України "Про внесення змін до Порядку відомчої реєстрації та зняття з обліку тракторів, самохідних шасі, самохідних сільськогосподарських, дорожньо-будівельних і меліоративних машин, сільськогосподарської техніки, інших механізмів" від 12 квітня 2022 р. № 434, Наказ Мінагрополітики України "Про затвердження форми книги реєстрації землеволодінь і землекористувань в умовах воєнного стану" від 11 квітня 2022 р. № 219, Наказ Міндовкілля України "Про затвердження Методики визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану" від 4 квітня 2022 р. № 167 інші.

Також, були взяті за основу законопроекти "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану" (реєстр № 7289), "Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану" (реєстр № 7264). Вважаємо за необхідність розглянути найважливіший із цих нормативно-правових актів, який було прийнято з метою належного виконання державою своїх зобов'язань у сфері забезпечення продовольчої безпеки [171]. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для гарантування продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24 березня 2022 року (надалі – Закон № 2145) спрямований на оптимізацію чинних правових процедур, що стосуються передачі в користування земельних ділянок сільськогосподарського призначення, які перебувають у державній або комунальній власності, а також не використовуються, не були розподілені чи залишаються у спільній колективній власності [180]. Цей нормативно-правовий акт регламентує низку питань, пов'язаних із виробництвом

продовольчих товарів, зокрема – передбачає механізми спрощеного доступу до земель сільськогосподарського призначення в умовах надзвичайної правової ситуації, зумовленої воєнним станом. Такий підхід створює сприятливі передумови для активізації процесів вирощування сільськогосподарської продукції та її подальшого просування на ринку, що, у свою чергу, сприяє посиленню стабільності продовольчої системи країни. Однак, слід констатувати, що на сьогодні в Україні відсутній єдиний всеохоплюючий законодавчий акт, який би комплексно врегульовував питання формування, функціонування та гарантування продовольчої безпеки. Водночас залишається низка невирішених проблем, пов'язаних із необхідністю системного регулювання на всіх етапах агропромислового ланцюга – від виробництва сільськогосподарської сировини до її глибокої переробки та збуту кінцевої продукції. Як результат, загальний стан продовольчої безпеки в Україні наразі оцінюється як задовільний, що зумовлено не лише складною соціально-політичною ситуацією, викликаною військовими подіями, але й фрагментарним правовим регулюванням ключових аспектів цієї сфери [16; 171; 379].

За здійсненням аналізом понад 300 законодавчих актів, які були прийняті в Україні в період з 1992-2024 рр., спрямовані на ринкові реформи в аграрному секторі, виокремлено близько 70 нормативно-правових актів, які мають певний вплив на формування аграрного ринку в країні. Пропонуємо розглядати нормативно-правові акти з трьох позицій: законодавчі акти, які скеровані переважно на розвиток ринкових відносин; нормативно-правові акти, які містять елементи такого орієнтування; законодавчі акти адміністративного характеру, котрі суттєво не впливають на розвиток ринкових відносин.

Диференціація нормативно-правових актів проведена з врахуванням того, які з них суттєво вплинули на ринок, а які залишилися декларативними. Наприклад, законодавчі акти, такі як: Постанова КМУ «Про Державний технологічний центр охорони родючості ґрунтів» від 04.08.2000 р.. Закон

України «Про охорону земель» від 19.06.2003 р. [219], Постанова КМУ «Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівоzmінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах» від 01.02.2010 р. [195] тощо, є прикладами актів, які, згідно з оцінками фахівців, не мали істотного впливу на формування аграрного ринку.

Загалом з обраної кількості актів, приблизно 26% (18 нормативно-правових актів) визнані документами, що переважно орієнтовані на розвиток ринкових відносин. Ще 26% (18 нормативно-правових актів) містять елементи такого орієнтування, тоді як близько 48% (33 нормативно-правові акти) характеризуються переважно адміністративним змістом та не мають істотний вплив на ринкові відносини. В загальному, можна вважати, що аграрний ринок України формувався на основі приблизно 42 нормативно-правових актів, і тільки 18 з них визначили особливості формування даного ринку в Україні (див. додаток В., табл. В9) [157].

Розуміння нормативно-правової бази, що регулює виробництво органічних добрив і органічної продукції має вирішальне значення для моніторингу аграрного ринку, що пов'язано з тим, що у різних країнах і регіонах можуть існувати спеціальні правила та стандарти сертифікації органічних продуктів, зокрема органічних добрив, де обізнаність експортерів та імпортерів стосовно відповідних національних та міжнародних правил, допомагає сформувати відповідність сільськогосподарської продукції і забезпечити її доступ до аграрного ринку.

Проблеми зміни клімату стають дедалі більш важливим питанням в природоохоронній діяльності країн світу та ЄС, де істотний позитивний вплив на стимулювання та розвиток виробництва органічних добрив і органічної продукції в ЄС та Україні справляють відповідні законодавчі та нормативно-правові акти (див. додаток В, табл. В10).

У межах сучасної парадигми регулювання аграрного ринку ключовим вектором державної політики постає формування ефективних механізмів інтеграції суб'єктів господарювання в межах ланцюгів створення вартості. Відповідно до концептуальних положень, обґрунтованих А. О. Гуторовим, стратегічна модель управління агропромисловим комплексом повинна ґрунтуватися на системному аналізі рівнів технологічної кооперації, де інтеграційна глибина визначається мультиплікатором валової доданої вартості. Емпіричний аналіз вітчизняної економіки засвідчує її високий рівень дезінтеграції, що проявляється у відсутності сформованих структурно-функціональних зв'язків між первинним аграрним сектором і переробною промисловістю, які утворюють лише полуторний технологічний переділ. Наслідком такої структурної деформації є прогресуюча деградація міжгалузевих відносин, зростання макроекономічних диспропорцій в обмінних процесах та прискорення тенденцій до деіндустріалізації. Зважаючи на глобальні неоліберальні трансформації та стратегічний вектор європейської інтеграції, вітчизняні аграрна та переробна галузі демонструють обмежений рівень конкурентоспроможності у світовому економічному середовищі [366].

У наукових положеннях, сформульованих Зінчуком Т., Усюком Т. та Прокопчуком О., наголошується на необхідності впровадження урядової мобілізаційної стратегії економічного розвитку в умовах високої політичної та економічної турбулентності. На сучасному етапі соціально-економічної еволюції України ключовим драйвером макроекономічної стабільності виступає аграрний сектор, що забезпечує позитивну динаміку економічного зростання передусім за рахунок чистого експорту. У цьому контексті забезпечення продовольчої безпеки слід розглядати не лише як стратегічну детермінанту економічної стійкості держави, а й як базову передумову забезпечення сталого розвитку національної економіки в умовах глобальної нестабільності [86; 377].

Узагальнення теоретичних та нормативно-правових засад засвідчує, що державне регулювання аграрного сектору в Україні є системною діяльністю, спрямованою на формування ефективного механізму функціонування аграрного ринку, забезпечення продовольчої безпеки та сталого розвитку сільськогосподарських підприємств. Визначено, що воно реалізується через уповноважені органи шляхом встановлення стандартів, технічних регламентів, екологічних норм, а також впровадження інструментів фінансової підтримки та економічного стимулювання.

Особливе значення має взаємодія державних та недержавних регуляторів, зокрема саморегулювних організацій, що сприяє підвищенню прозорості та якості контролю на внутрішньому ринку. У результаті правових реформ, започаткованих у 1990-х роках, сформовано багаторівневу законодавчу базу, яка охоплює загальнодержавні та спеціалізовані нормативно-правові акти, спрямовані на впорядкування аграрних відносин, розвиток ринкової інфраструктури та підтримку вітчизняного агровиробника. Складна система взаємозалежностей між економічними, правовими та соціальними чинниками формує багаторівневу модель регулювання, здатну оперативно реагувати на виклики аграрного ринку та забезпечувати його стабільність в умовах трансформаційних змін.

Аналіз національних законів, що регулюють окремі ринки аграрної продукції, таких як зерно, молоко, насіння, підтверджує важливість подальшої гармонізації з нормативно-правовими актами ЄС. Варто відзначити, що актуальним є проведення вдосконалення інфраструктури аграрного ринку, зокрема створення логістичних систем та механізмів цінового регулювання. Однак проблеми, пов'язані з інфраструктурою та залученням малих і середніх виробників до ринку, залишаються невирішеними, що потребує подальших стратегічних заходів на рівні державних програм і концепцій розвитку аграрного сектору. На основі проведеного аналізу рівнів регулювання аграрного ринку

з'ясовано, що існує багаторівнева система нормативного впливу на аграрний сектор. Варто відзначити, що ринкові рівні регулювання взаємодіють між собою, створюючи необхідні умови для сталого та конкурентоспроможного розвитку аграрного сектору в контексті внутрішніх та міжнародних викликів.

3.2. Ретроспективний аналіз «споживчого кошика» та зміни у споживанні населенням України харчових продуктів

У сучасних умовах продовольча безпека є одними з ключових аспектів економічного та соціального розвитку будь-якої країни, відображаючи не лише економічні можливості населення, але й його соціокультурні та демографічні вподобання. Ретроспективний аналіз змін у споживчому кошику та споживанні продуктів харчування населенням України є важливою складовою для розуміння тенденцій в економічному та соціокультурному розвитку країни.

Слід зауважити, що проведення аналізу згаданих змін дозволяє ідентифікувати ключові загрози, з якими стикається система продовольчої безпеки в Україні, а також визначити чинники, що впливають на її функціонування та рівень забезпечення. До основних детермінант, які справляють безпосередній вплив на продовольчу безпеку держави та на позицію України в Глобальному індексі продовольчої безпеки, належать:

- бойові дії (зокрема збройний конфлікт на Сході країни, що згодом переріс у повномасштабне вторгнення Російської Федерації);
- несприятлива соціально-економічна ситуація, яка обмежує доступ населення до необхідних харчових продуктів;
- кліматичні фактори, що негативно позначаються на аграрному виробництві, зокрема на врожайності сільськогосподарських культур.

У контексті сучасних трансформацій продовольча безпека України постає перед низкою викликів, серед яких особливої уваги заслуговує зростання

вартості базового набору продуктів харчування та його складу. Продовольчий кошик, згідно з усталеним визначенням, являє собою мінімально необхідний асортимент товарів продовольчої та непродовольчої груп, а також послуг, що забезпечують належний рівень життєдіяльності людини. Його структура формується на основі типових споживчих потреб протягом певного періоду — місяця або року [381].

Варто наголосити, що склад національного продовольчого кошика для громадян України був затверджений ще у 2000 році та не зазнавав змін упродовж тривалого часу. Водночас положення Закону України «Про прожитковий мінімум» передбачають необхідність оновлення його структури кожні п'ять років. У поточній редакції до складу продовольчого кошика включено такі найменування, як хлібобулочні вироби, крупи, овочі, м'ясо, риба, картопля, цукор, сіль, чай та кава.

Порівняльний аналіз засвідчує, що структура аналогічного кошика в багатьох інших державах є значно ширшою як за номенклатурою, так і за кількісним обсягом продуктів, які припадають на одну особу протягом визначеного періоду. Таким чином, вітчизняний продовольчий кошик не забезпечує достатнього рівня енергетичної цінності споживання (у кілокалоріях), що, у свою чергу, чинить негативний вплив на рівень національної продовольчої безпеки.

Крім того, необхідно акцентувати увагу на тому, що важливим фактором, який ускладнює досягнення продовольчої безпеки, є не лише обмежений асортимент продуктів у продовольчому кошику, а й його загальна вартість. Саме економічна доступність харчових продуктів визначає можливості населення щодо їхнього придбання і є вагомим індикатором, який враховується у процесі розрахунку Глобального індексу продовольчої безпеки.

Вважаємо, за необхідність більш детально проаналізувати «Економічну доступність продуктів харчування», яка визначається співвідношенням між

витратами домогосподарств на харчування та загальними витратами цих домогосподарств. У таблиці 3.3 відображено розрахунки за критерієм «Економічна доступність продуктів харчування».

Як бачимо з таблиці 3.3 значення критерію «Економічна доступність продуктів харчування» відображає, що витрати домогосподарств на харчування є високими, що створює більше фінансове навантаження на домогосподарства, що у свою чергу свідчить про формування виклику стосовно доступності продуктів харчування для домогосподарств. Отже, якщо велика частка доходу домогосподарства витрачається на харчування, це свідчить про те, що доступ до необхідних продуктів харчування може бути обмежений. Можемо відзначити, що з-за даних умов домогосподарства стикаються з фінансовими труднощами, які ускладнюють їх здатність придбати достатньо здорові та харчово цінні продукти.

Таблиця 3.3

Розрахунки за критерієм 4 «Економічна доступність продуктів харчування»

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Еf – витрати населення на харчування протягом року, грн	2101,4	2629,5	2848,8	3419,8	3963,2	4506,3	4580,8	5160,7
Ес – загальні витрати населення протягом року, грн	4048,9	4952,0	5720,4	7139,41	8308,6	9670,2	9523,6	11243,4
Е – показник економічної доступності харчових продуктів, %	51,9	53,1	49,8	47,9	47,7	46,6	48,1	45,9

Джерело: сформовано автором на основі джерела [162].

В 2022 р. спостерігається спад темпу зростання реальної зарплати щодо вартості продуктового кошика внаслідок значного зростання інфляції, ситуація суттєво погіршилася в порівнянні з 2019 р. (див. табл. 3.4).

Таблиця 3.4

**Показники динаміки вартості продуктового кошику на місяць у
розрахунку на одну особу та реальної заробітної плати за 2018–2022 рр.**

	2018	2019	2020	2021	2022
Вартість продуктового кошика, грн.	1781.1	2027.0	2189.0	2393.0	3250.0
Темп зростання вартості продуктового кошика, %	-	13.8	8	9.3	35.8
Темп зростання вартості реальної зарплати, %	-	24.6	9.7	9.9	-9.6

Джерело: сформовано автором на основі джерела [162].

Примітка. Нові дані станом на момент підготовки дослідження ще не оприлюднені Державною службою статистики України; останні доступні дані наведені за 2022 рік.

Оскільки інфляція є процесом загального підвищення рівня цін на товари та послуги в економіці протягом певного періоду часу, а її зростання здійснює вплив на вартість продуктів харчування, що у свою чергу впливає на доступність цих продуктів для споживачів.

Рівень інфляції перевищує зростання рівня доходів населення, що у свою чергу призводить до зменшення економічної доступності продуктів харчування. Зростання цін призводить до скорочення купівельної спроможності споживачів, особливо тих, хто має нижчі доходи або знаходиться у вразливому становищі.

Станом на кінець 2022 року інфляція в Україні становила 26,6 %. У воєнний час ціни на харчові продукти та паливо зростали випереджальними темпами. Викликано це насамперед зростанням цін на енергоресурси, які є обов'язковим елементом собівартості у всіх без винятку товарів і послуг. Ціни на продовольчі товари збільшились на 33,5 %, зокрема, фрукти – на 70,5 %, овочі – 49,6 %, риба та рибопродукти – 44,5 %, безалкогольні напої – 35,2 %, цукор – 32,9 %, молоко, сир та яйця – 31,5 %. Зростання цін на паливо та мастила на 64,3 % викликало зростання вартості транспортних послуг на 27,6 %. Збільшились ціни практично

на всі послуги. Так, освітні послуги зросли на 9,8 % в основному за рахунок цін на дошкільну та початкову освіту (на 33,9 %). Послуги сфери охорони здоров'я зросли на 18,8 %, в основному на медикаменти та обладнання (20,8 %). Вартість послуг ресторанів і готелів збільшилась на 20,8 %. Щодо комунальних платежів, то їх вартість зросла лише на 5,8 % за рахунок збільшення цін на утримання та ремонт житла (24,2 %), каналізацію (14,9 %) і водопостачання (12,0 %).

Досить важливо відстежувати динаміку цін на зерно та доходи населення, оскільки це економічні показники, які впливають на господарську ситуацію та добробут населення країни (див. рис. 3.6). З одного боку, висока ціна за зерно може бути вигідною для сільськогосподарських виробників, які продають свою продукцію, що у свою чергу може приносити їм більше прибутку і стимулюватиме розвиток сільського господарства та збільшення виробництва зернових культур, що у свою чергу може мати позитивний вплив на експорт та на загальний економічний розвиток країни.

Даний процес формує певний тиск на бюджет населення, особливо на тих, хто має нижчі доходи або живе на межі бідності, що у свою чергу може вплинути на їх харчові звички, покупки і споживання зернових продуктів, а також загальну харчову безпеку. Висока ціна зерна може стимулювати споживачів шукати альтернативні дешевші джерела їжі або зменшувати споживання зернових продуктів, що може впливати на попит на зернові продукти і на виробників. Проте, нестабільність цін на зерно може створювати ризики та невизначеність для всіх учасників ринку.

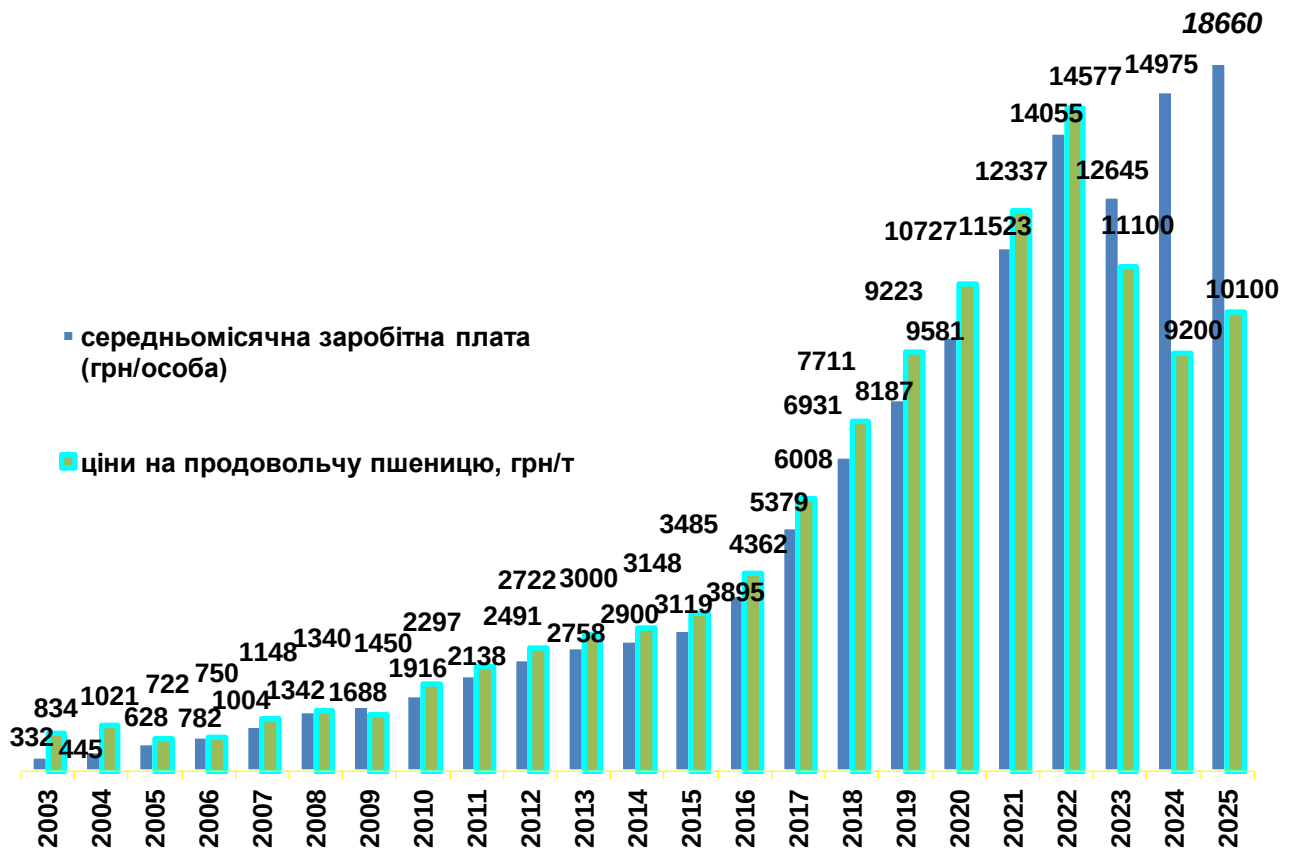

Рис. 3.6. Динаміка зростання цін на зернові культури та зростання доходів населення України, 2003-2025рр.

Джерело: сформовано автором на основі джерел [157; 162].

Примітки: УКРАЇНА: станом на 01 січня 2025 р. середньомісячна зарплата в Україні дорівнює 1,8-2 тонни пшениці 3 класу. ЄС: Середньомісячна зарплата прирівнюється до 16-18 тонн пшениці 3 класу.

Вважаємо за необхідне провести оцінку того, чи мають особи достатній доступ до певного продукту та чи споживають достатню його кількість, щоб задовольнити свої потреби чи вподобання, що дозволить виявити можливі прогалини або нерівності в доступі до необхідних товарів. Фактичне споживання овочів та картоплі є трохи вищим за раціональну норму, що вказує на достатнє споживання даних продуктів. До продуктів фактичне споживання, яких є нижчим

за раціональну норму належать м'ясо та м'ясні вироби, молоко та молочні продукти, риба та рибні вироби, а також фрукти, ягоди та виноград.

Розподіл калорійності середньодобового раціону населення України на одну особу у 2015–2021 рр. та достатності споживання основних продуктів харчування наведено в таблиці 3.5.

Фактичне споживання овочів, баштанних, картоплі та олії у 2021 р. було трохи вищим за раціональну норму, що вказує на достатнє споживання даних продуктів. До продуктів фактичне споживання, яких є нижчим за раціональну норму належать м'ясо та м'ясні продукти, молоко та молочні продукти, риба та рибні продукти, а також плоди, ягоди та виноград [99].

Інфляція, економічна нестабільність та невизначеність продовжують здійснювати вплив на індекс споживчих цін, що відображається різкими змінами його значень. Значні коливання у 2015 та 2022 роках свідчать про вплив суттєвих економічних, політичних, геополітичних та військових подій. Зниження індексу споживчих цін у 2023 році підкреслює неспокійну внутрішню ситуацію в країні та необхідність уважного аналізу факторів, що впливають на цінову стабільність в економіці. Такі зміни можуть бути спричинені різними факторами, такими як зростання вартості енергетичних ресурсів, політичні кризи, зміни у міжнародній торгівлі, а також монетарній та фіскальній політиці уряду.

Таблиця 3.5.

Достатність споживання основних продуктів харчування (відношення споживання до раціональної норми у розрахунку на одну особу, %) та калорійність середньодобового раціону на одну особу

Споживання основних продуктів харчування на одну особу, кг	Роки												Раціональна норма споживання (розрахунки МОЗ), кг/рік	Показник достатності споживання
	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023		
Картопля	135,4	135,6	128,9	137,5	139,8	143,4	139,4	135,7	134,0	132,4	дані відсутні	дані відсутні	124,0	1,07**

Продовження таблиці 3.5

М'ясо та м'ясні продукти	32,8	39,1	52,0	50,9	51,4	51,7	52,8	53,6	53,8	53,0	54,1	54,5	80,0	0,68
Молоко та молочні продукти	199,1	225,6	206,4	209,9	209,5	200,0	197,7	200,5	201,9	207,1	203	203,6	380,0	0,54
Овочі та баштанні	101,7	120,2	143,5	160,8	163,7	159,7	163,9	164,7	164,0	165,9	дані відсутні	дані відсутні	161,0	1,03**
Олія	9,4	13,5	14,8	12,3	11,7	11,7	11,9	12,0	12,3	13,6	8,2	8,3	13,0	0,64
Плоди, ягоди та виноград	29,3	37,1	48,0	50,9	49,7	52,8	57,8	58,7	56,5	59,0	дані відсутні	дані відсутні	90,0	0,66**
Риба та рибні продукти	8,4	14,4	14,5	8,6	9,6	10,8	11,8	12,5	12,4	13,2	дані відсутні	дані відсутні	20,0	0,66**
Хліб та хлібні продукти	124,9	123,5	111,3	103,2	101,0	100,8	99,5	97,6	96,6	92,7	дані відсутні	дані відсутні	101,0	0,92**
Цукор	36,8	38,1	37,1	35,7	33,3	30,4	29,8	28,8	27,8	28,5	27,7	27,4	38,0	0,72
Яйця, шт.	166	238	290	280	267	273	275	282	278	272	274	246	290	0,85
Калорійність середньодобового раціону на одну особу (ккал)	2661	2916	2933	2799	2742	2707	2706	2691	2674	2677			Мінімум для працездатної особи – 2790,8 ккал Раціональна норма – 2920 ккал	

Джерело: сформовано автором на основі джерела [162].

У зв'язку з цим вважаємо, що важливо проводити систематичний моніторинг та аналіз індексу споживчих цін для прийняття належних рішень щодо реалізації відповідної економічної політики та забезпечення стабільності економічного середовища в умовах воєнного стану. Отже, у 2023 році індекс споживчих цін склав 105,1%, що вказує на зростання цін на всі товари та послуги (див. рис. 3.7). Дане зростання негативно впливає на купівельну спроможність населення та загальний рівень інфляції в країні. Підвищення цін на споживчі товари та послуги може мати різноманітні причини, які пов'язані з війною, включаючи збільшення витрат на виробництво, зміни валютного курсу, підвищення споживчого попиту та інші фактори.

Рис. 3.7. Динаміка індексу споживчих цін з 2000 по 2025 рр. (%)

Джерело: сформовано автором на основі джерела [158].

Отже, можемо відзначити, що зазначене зростання індексу споживчих цін свідчить про вплив інфляції на загальний вартісний рівень споживчих товарів та послуг. У зв'язку з цим, вважаємо, що аналіз індексу споживчих цін важливий для розуміння економічної ситуації в країні та прийняття ефективних рішень щодо регулювання цінової політики.

Як видно з рисунку 3.7, зміни цін на товари та послуги зафіксовані на рівні 12,9%, що свідчить про високий рівень інфляції. Сектор продовольчих товарів показав значне зростання індексу споживчих цін на 104%, особливо у таких продовольчих категоріях як: м'ясо, риба та яйця.

На рисунку 3.8, можемо спостерігати зростання цін у таких групах товарів, як: молочні продукти, хліб та хлібопродукти, а також фрукти, овочі, цукор та безалкогольні напої. Деяке зниження цін спостерігається у категорії товарів: олія та жири, зокрема у цінах на соняшникову олію.

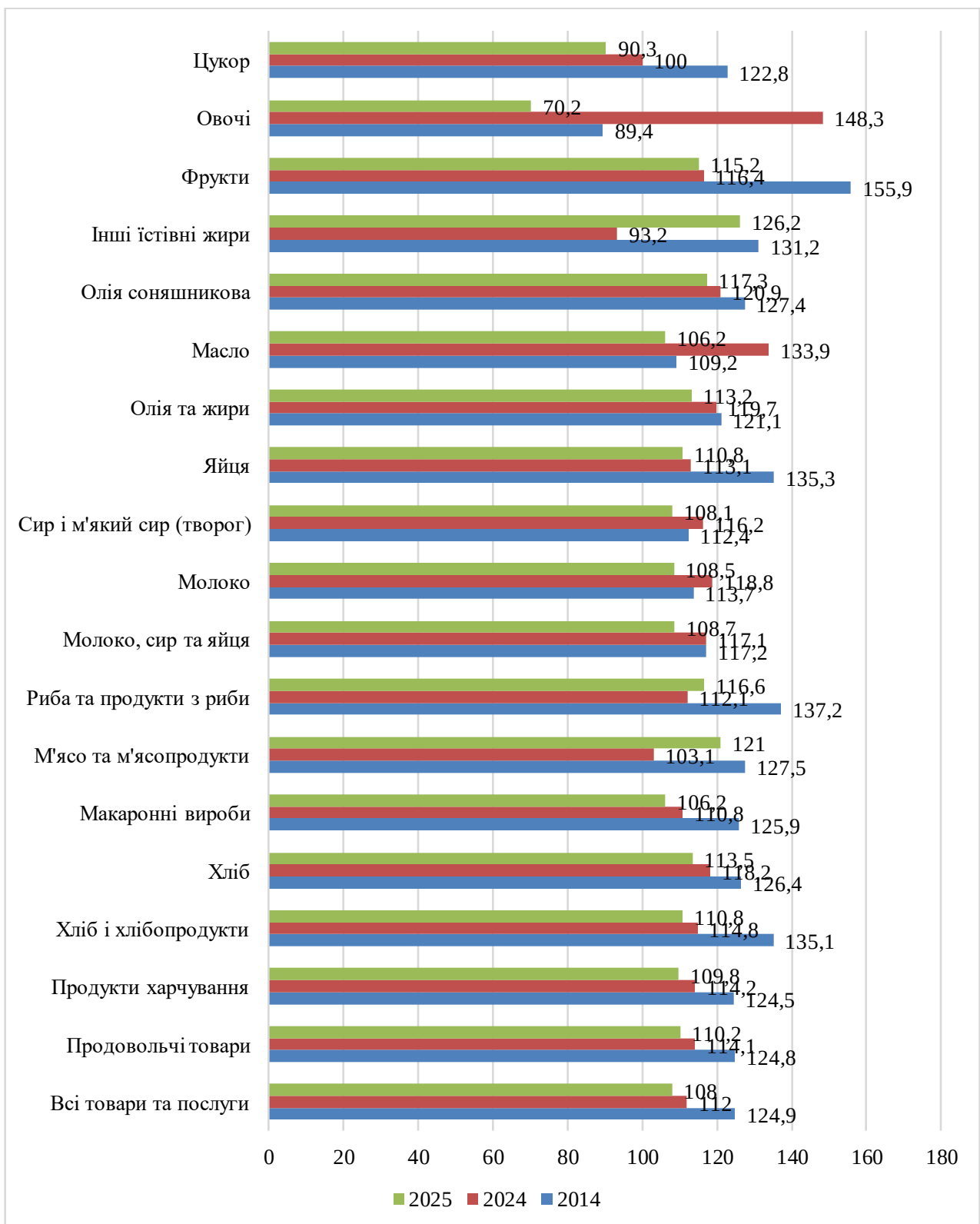

Рис. 3.8. Динаміка зміни споживчих цін на товари та послуги та індексу споживчих цін в 2014, 2024 та 2025 рр.

Джерело: сформовано автором на основі джерел [158; 162].

Таким чином, можемо стверджувати, що дані тенденції вказують на високий інфляційний тиск на харчові товари та напої, що може впливати на споживчі можливості та економічну стабільність, включаючи і здатність забезпечувати раціон громадян України основними видами харчових продуктів в умовах воєнного стану.

У сучасному суспільстві мінімальна заробітна плата та показники прожиткового мінімуму визначаються як ключові параметри для оцінки економічного стану країни та життєзабезпечення громадян. Аналіз цих показників дозволяє отримати уявлення про рівень соціального забезпечення населення, визначити тенденції його змін та розробити ефективні соціально-економічні стратегії. Вважаємо за необхідність зосередитись на аналізі даних про рівень мінімальної заробітної плати та загальних показників прожиткового мінімуму в Україні протягом періоду з 2000 по 2025 рік включно.

Аналізуючи зазначені показники, можна встановити тенденцію зростання рівня мінімальної заробітної плати та показників прожиткового мінімуму в Україні протягом розглянутого періоду. З'ясовано, що мінімальна заробітна плата зростала з 90 гривень у 2000 році до 8674 гривень у 2026 році. Показник прожиткового мінімуму також відзначився істотним зростанням з 241 гривні у 2000 році до 3209 гривень у 2026 році. Найбільш помітний приріст заробітної плати спостерігається в останні роки від 2018 до 2026 року мінімальна заробітна плата зросла з 3723 гривень до 8674 гривень, що свідчить про активні заходи уряду стосовно підвищення соціального стандарту життя та покращення умов праці населення (див. додаток В, табл. В11).

Отже, аналіз рівня мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму в Україні вказує на позитивні тенденції у розвитку економіки та соціальної сфери країни. Проте, не зважаючи на зростання зарплати, важливо врахувати інші фактори, такі як інфляція та загальний рівень витрат населення. Аналізуючи витрати на харчування, можна зробити висновок, що ця складова бюджету

домогосподарства може відображати загальні умови прожиття. Зменшення витрат на харчування може вказувати на важкі умови життя, особливо в контексті зростання цін на продукти харчування та інші товари та послуги. Варто відзначити, що високий рівень інфляції призводить до зменшення купівельної спроможності населення, що значно ускладнює забезпечення достатнього рівня життя.

Вважаємо з-за необхідність дослідити структуру сукупних витрат домогосподарств України на харчування за ключовими продуктами у 2021 році в залежності від наявності дітей у їх складі. З додатку В, табл. В12 видно, що у середньому домогосподарства з дітьми мають вищі сукупні витрати на харчування, ніж домогосподарства без дітей. Наприклад, середньомісячні витрати домогосподарств з дітьми становлять 6777,92 грн, тоді як у домогосподарств без дітей ця цифра менша і складає 4578,99 грн. Варто відзначити, що основні витрати домогосподарств складаються з витрат на хліб та хлібопродукти, м'ясо та м'ясопродукти, а також молоко, сир та яйця, проте у домогосподарствах з дітьми витрати на ці продукти в середньому вищі, ніж у домогосподарствах без дітей.

Таким чином, можемо відзначити, що наявність дітей у домогосподарстві суттєво впливає на обсяг та структуру витрат на харчування. Дані аналізу свідчать, що домогосподарства з дітьми в середньому виділяють більше коштів на 49,2 % на харчування порівняно з домогосподарствами без дітей. Крім того, розподіл витрат на окремі продукти також відрізняється в залежності від наявності дітей.

У сучасному світі розрізняють два основних типи споживчих кошиків - соціальний та фізіологічний. Соціальний споживчий кошик враховує культурні потреби населення, включаючи такі аспекти, як культурні заходи та розваги. У відповідності до норм чинного законодавства, український набір товарів та послуг передбачає врахування культурних потреб населення, таких як

відвідування кіно, театру, музею тощо. Однак порівняно з іншими європейськими аналогами, споживчий кошик українця не відповідає тому ж рівню культурних стандартів.

Практично у всіх країнах Європи до складу споживчого кошика входять алкогольні напої та тютюнові вироби. Наприклад, у Великій Британії враховуються витрати середнього громадянина на комп'ютерні ігри, пиво, шампанське, MP3-плеєри, акустичні гітари, а також на придбання товарів для дому, зокрема дверних ручок, та послуги садівників. У Франції до складу споживчого кошика входять витрати на послуги перукарень, покупки засобів для укладки волосся, гелів для душу, апаратів для корекції зубів, оренду автомобілів, таксі, а також на харчування для домашніх тварин [191].

Український споживчий кошик визначається та регулюється Постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000 року № 656, яка встановлює необхідний мінімальний склад споживчого кошика. Згідно з законодавством, даний споживчий кошик повинен оновлюватися кожні п'ять років, оскільки змінюються ціни, економічна ситуація, загалом смаки споживачів, проте з 2015 року передбачено перегляд його щорічно. Однак на практиці цей процес не завжди відбувається згідно з встановленим графіком [43; 117; 230; 250]. Фактично споживчий кошик українця не переглядався з 2000 року, остання актуалізація відбулась у 2016 році, і після цього він знову не переглядався.

Тривалий період без перегляду споживчого кошика може викликати зростання витрат населення на основні товари та послуги, що не відображені в цьому кошику, і, отже, призводити до викривлення офіційних даних щодо інфляції та реального рівня життя. Для забезпечення точних та адекватних даних щодо споживчого кошика необхідні щорічні перегляди, особливо в умовах швидких змін в економіці та ринкових умовах, що допоможе забезпечити відповідність складу кошика реальним витратам населення та його змінам у реальному часі.

Відповідно до Закону України «Про прожитковий мінімум» від 15 липня 1999 року № 966-XIV [223], величина прожиткового мінімуму формується з урахуванням таких показників, як мінімальний набір продуктів харчування, мінімальний набір непродовольчих товарів та мінімальний набір послуг. Однак, величина прожиткового мінімуму, яка визначена законодавцем, не враховує низку життєво необхідних витрат, тим самим урізаючи міжнародні стандарти мінімальних соціальних потреб громадян. До цих норм відносяться положення, які встановлені Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» від 11 жовтня 2016 року № 780 [192]. Зокрема, в українському законодавстві можуть виникати питання щодо врахування витрат, які не є життєво необхідними, та відсутності у ньому деяких важливих аспектів, таких як безоплатне надання освіти чи медичних послуг, які, власне кажучи, не є безкоштовними на практиці. Варто відзначити, що законодавство не використовує термін «достатній життєвий рівень», оскільки такий рівень є індивідуальним для кожної особи, та реалізація цього права передбачає відповідальність держави за гарантування кожному належного рівня життя. Однак, на практиці, деклароване право на достатній життєвий рівень не завжди збігається з реальними можливостями держави забезпечити цей рівень для всіх громадян [384].

Згідно із встановленими даними у Постанові КМУ «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» від 11 жовтня 2016 р. № 780, споживчий кошик українців складається з наборів продуктів харчування, призначених для різних соціальних і демографічних груп населення, включаючи дітей віком від 0 до 6 років, від 6 до 18 років, а також працездатне і непрацездатне населення. У даному дослідженні особлива увага приділяється категорії працездатного населення через його чисельну перевагу у суспільстві [192].

До категорії працездатного віку, яка є предметом аналізу, до 2012 року включалися жінки у віці від 15 до 54 років та чоловіки у віці від 15 до 59 років, згідно з визначенням економічно активного населення. Однак, відповідно до законодавства України, спочатку згідно з Законом "Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи", з 2012 року до категорії населення працездатного віку включаються також жінки віком 55 років, з 2013 року - 56 років, з 2014 року - 57 років, і з 2015 року - 58 років. Продовольчий кошик українців було оновлено останній раз у 2016 році [191; 192] (додаток В, табл. В13). З таблиці видно, що продовольчий кошик українців включає широкий асортимент продуктів харчування, які розділені за віковими та соціальними групами населення. Зокрема, в ньому представлені такі категорії продуктів, як хлібопродукти, крупи, овочі, фрукти, м'ясо, молоко та молочні продукти, риба, напої та інші. Отже, аналіз продовольчого кошика українців дозволяє виявити відмінності у споживчих звичках та витратах на продукти харчування між різними соціальними групами населення, що є важливим для розробки ефективних програм соціального захисту та регулювання соціально-економічної політики країни.

З табл. 3.6 видно, що споживання білків, жирів та вуглеводів зростає з віком, що відображає зміни у харчуванні у різних вікових групах. Особливо велике споживання цих поживних речовин спостерігається серед працездатного населення, зокрема у віковому діапазоні від 11 до 18 років. Проте, у категорії осіб, які втратили працездатність, виявляється менше значення для всіх показників, що може бути пов'язано з меншою фізичною активністю та змінами у харчуванні з урахуванням фізичного стану. Також, варто відзначити, що енергетична цінність раціону також зростає з віком, але у категорії осіб, які втратили працездатність, вона виявляється меншою, вказуючи на зменшення споживання енергії у цій групі населення.

Таблиця 3.6

**Енергетична цінність і вміст поживних речовин у середньому на добу у
розрахунку на одну особу**

Найменування показника	Вік дитини, років					Працевдатне населення	Особи, які втратили працевдатність
	до 4	від 4 до 6	від 6 до 11	від 11 до 14	від 14 до 18		
Білки, грамів	53	65	78	87	96	87,1	65,3
<i>з них тваринні, грамів</i>	33	37	39	44	48	-	-
Жири, грамів	53	58	70	77	84	98,4	69,6
<i>з них олія, грамів</i>	6	10	16	18	20	-	-
Вуглеводи, грамів	212	305	365	408	446	388,1	295,9
Енергетична цінність, ккал	1540	2000	2400	2675	2925	2790,8	2072,8

Джерело: сформовано автором на основі джерела [192].

Враховуючи вищезазначені дані, можна зробити висновок, що харчування та потреби в поживних речовинах різняться у залежності від віку та стану здоров'я, і вони мають значний вплив на організм та фізичну активність [98].

В процесі дослідження, було проведено аналіз вартості продовольчого кошика на оптових ринках та супермаркетах України.

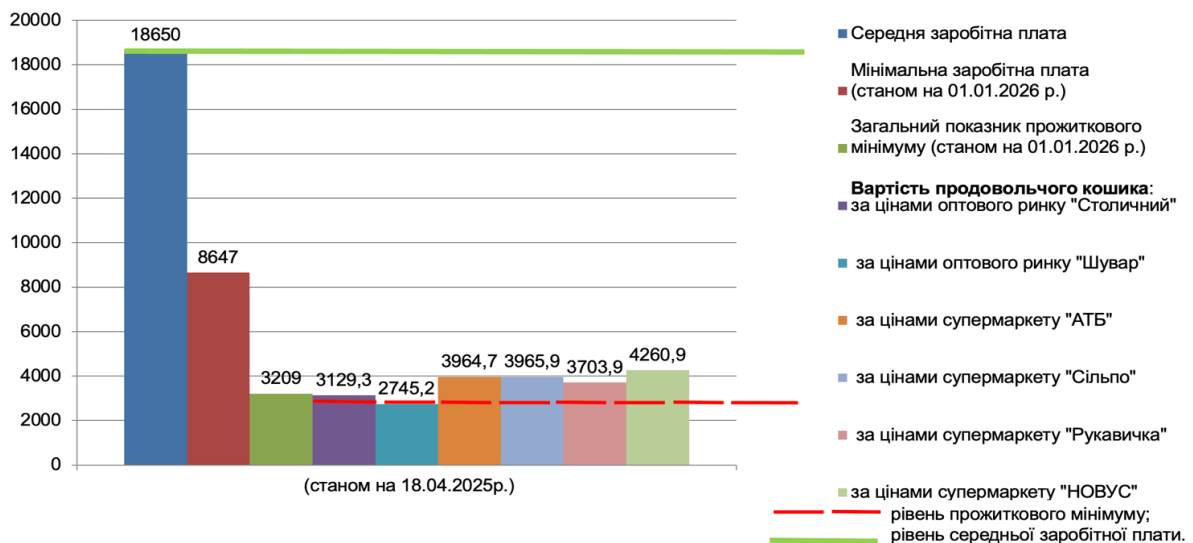

Рис. 3.9. Вартість харчування в цифрах: співвідношення доходів і базових витрат

Джерело: власна розробка автора за даними відповідних оптових ринків та супермаркетів

У результаті проведеного дослідження можемо відзначити, що у сучасних умовах продовольча безпека є важливим фактором економічного та соціального розвитку, відображаючи як економічні можливості, так і соціокультурні вподобання населення. Ретроспективний аналіз змін у споживчому кошику дозволяє виявити основні проблеми та фактори, що впливають на стан продовольчої безпеки України, серед яких військові дії, економічні труднощі та кліматичні умови. Зміни в складі продовольчого кошика, що вперше були затверджені у 2000 році, не відповідають сучасним потребам, що позначається на недостатці калорій та обмеженій різноманітності продуктів.

Зростання вартості продовольчого кошика, пов'язане з інфляцією, економічною нестабільністю та воєнними подіями, значно підвищило фінансове навантаження на населення, що негативно впливає на економічну доступність продуктів харчування та стає важливим чинником для оцінки глобального індексу продовольчої безпеки. Погіршення доступності, яке обумовлене високими цінами та зниженням рівня доходів, створює серйозні виклики для забезпечення належного харчування населення. Висока ціна зерна, хоча й вигідна для виробників, обмежує доступність для споживачів, що впливає на їх харчові звички та загальний стан продовольчої безпеки.

Аналіз динаміки мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму в Україні свідчить про покращення соціальних стандартів. Зростання мінімальних доходів та витрат на прожиття відображає урядові заходи, спрямовані на підвищення рівня добробуту населення. Однак, навіть з огляду на ці зміни, необхідно враховувати вплив інфляційних процесів і підвищення вартості основних товарів та послуг, що може зменшувати реальну купівельну спроможність громадян. Витрати домогосподарств на харчування, зокрема в сім'ях з дітьми, займають значну частину бюджету, що сприяє змінам у споживчих пріоритетах. Водночас, споживчий кошик, що визначається

відповідно до чинного законодавства, потребує коригування з урахуванням культурних та соціальних аспектів, які впливають на витрати населення. Отже варто відзначити, що оновлення споживчого кошика є необхідним для адекватного відображення соціально-економічної ситуації та сприяння формуванню ефективної соціальної політики.

Таким чином, на основі проведеного ретроспективного аналізу споживчого кошика населення та змін в споживанні продуктів харчування населенням України, з'ясовано, що споживчий кошик населення зазнав змін внаслідок різноманітних факторів, таких як війна, економічні умови, соціокультурні та демографічні тенденції, та зміни в харчових звичках.

3.3. Ланцюги постачання та їх вплив на вартість продовольчих товарів

Ланцюги постачання є складною та динамічною системою, яка охоплює різноманітні етапи виробництва, переробки, транспортування та реалізації продовольчих товарів. Дані ланцюги відображають взаємозв'язки між виробниками, постачальниками, дистриб'юторами та споживачами, впливаючи на кінцеву вартість продуктів. Враховуючи складність цих ланцюгів та їх вплив на економіку, дослідження їхньої ролі у формуванні вартості продовольчих товарів має велике значення для розуміння ринкових процесів та ефективного управління ресурсами.

Основні напрямки забезпечення стабільного функціонування аграрного сектору в умовах повномасштабної війни повинні бути орієнтовані на збереження ефективності ланцюга "виробництво – обробка – зберігання – постачання продовольства населенню". Надзвичайно важливими є збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, пошук і створення нових (у тому числі тимчасових) потужностей для зберігання та початкової переробки продукції, а також залучення ресурсів державного і приватного секторів для

доставки харчових продуктів до точок їх реалізації. У контексті післявоєнного відновлення необхідно забезпечити диверсифікацію розвитку аграрного виробництва через збільшення капіталізації та інвестиційної привабливості агропідприємств, формування ефективних ринкових інститутів, які сприятимуть підвищенню ефективності використання ресурсів у сільському господарстві, посиленню продовольчої безпеки країни, розвитку багатокладності, зростанню експорту товарів з високою доданою вартістю та створенню сприятливих умов для життя в сільських районах [164].

З моменту повномасштабного вторгнення РФ на територію України, існуючі проблеми стали більш актуальними та складнішими, а також доповнились новими викликами, які суттєво вплинули на логістику та сферу вантажних перевезень. Закордонні логістичні компанії призупинили свою діяльність, тоді як українські логістичні компанії та перевізники перестали здійснювати тільки традиційний перевіз товарів, а переорієнтувалися на доставку гуманітарних вантажів, налагодження нових ланцюгів постачання та розв'язання поточних проблем існування логістичного бізнесу, що безпосередньо обумовлені військовими діями. Головною проблемою у нових умовах стала криза ланцюгів постачання, яка виникла внаслідок раптової та примусової трансформації маршрутів транспортного руху.

Маршрути, як внутрішні, так і міжнародні, стали значно довшими та менш передбачуваними у зв'язку з появою ряду нових факторів, де серед них важливе значення займає блокування українських морських портів та відсутність цивільного авіаційного сполучення. Відтак, стало необхідним переорієнтуватися на доставку вантажів автотранспортом та залізницею. Окрім того, виникла потреба у формуванні нових маршрутів доставки, які утворили нові "плечі" логістичної системи, зокрема, сухопутними шляхами.

Відповідно, з'явилася необхідність розвивати нові експортні шляхи сухопутними коридорами через країни Європи. Ці напрями можна умовно

розділити на два глобальні вектори: західний транспортний коридор, що спрямований на Польщу, Німеччину та Балтійські країни, та південний транспортний коридор, що в основному орієнтований на Румунію. Дані напрями визначаються не лише географічними та економічними факторами, але й потребами українського експорту в умовах геополітичних обмежень.

Дефіцит складських приміщень, який існував до початку війни, став ще більш проблематичним після початку військових дій через руйнування значної частини логістичних комплексів та складської інфраструктури. Це призвело до того, що велика частина провідних імпортерів почали використовувати складські приміщення на заході країни. У той же час, значна кількість іноземних компаній змінила умови контрактів на поставку товарів в Україну на умови CPT/DAP/DAT Європейський склад. Це означає, що відповідальність за логістику на останньому етапі мультимодального транспорту, а також ризики, пов'язані з такими процесами, перейшли на українських дистриб'юторів. Дана ситуація вимагає удосконалення стратегій управління логістичними процесами та підвищення ефективності управління складськими ресурсами для забезпечення стабільності поставок та конкурентоспроможності українського експорту.

Характерною особливістю логістики в умовах воєнних дій є раптове зростання витрат на доставку вантажів у порівнянні з довоєнним періодом, а також відсутність можливості передбачити ці витрати. Головними факторами, що впливають на вартість логістичних послуг, є терміновість і умови перевезення, дефіцит транспорту, складність та довжина маршрутів, затори на кордонах, обмеження на паливо, нестабільність цін на пальне, інфляція, недостатня кількість кваліфікованого персоналу в умовах конфлікту та курсові ризики. Постійні зміни у вартості логістичних послуг та нестабільність їх складових складають перешкоду для передбачуваності комерційних операцій компаній, а також обмежують їх можливості брати участь у середньо- та довгострокових тендерних процесах та укладати договори з фіксованими цінами.

Постійним викликом для розвитку логістичного сектору є зростаючий ризик, який пов'язаний з ускладненням умов для забезпечення страхового покриття, оскільки обмежений перелік страхових компаній готових брати на себе воєнні ризики та виплати, які пов'язані з воєнними подіями. Вирішення цієї проблеми мало б позитивний вплив на розвиток логістики постачань та складської логістики у період воєнного кризового стану, що триває. Додатковим викликом для логістичних компаній в умовах війни є необхідність внесення змін в умови фінансової взаємодії між суб'єктами, де дані вимоги є результатом складної ситуації та нестабільності, що впливає на економічні відносини та вимагає адаптації з боку логістичних компаній для збереження ефективності своєї діяльності.

У зв'язку з обмеженими можливостями отримання додаткового фінансування або кредитування виникають складнощі у використанні вільного оборотного капіталу в логістичному секторі. Міжнародні та національні клієнти, які виступають як споживачі логістичних послуг, змінюють умови співпраці, висуваючи нові вимоги, зокрема, щодо збільшення термінів оплати логістичних послуг (відстрочка платежу до 30, 60 або 90 днів), що ставить під загрозу фінансову стабільність логістичних компаній, які зазвичай працюють за умовами передоплати та мають короткі терміни відстрочення платежу за послуги. Більш того, на діяльність компаній значний вплив мають сучасні умови ведення бізнесу, які обумовлені повітряними атаками, вимогами безпеки та фактичною відсутністю персоналу в робочих процесах компаній під час таких періодів, а також варто відзначити на загальних перешкодах безперебійної роботи при відсутності електропостачання та теплопостачання.

Забезпечення ефективного функціонування логістичної інфраструктури в умовах воєнного конфлікту та геополітичних напруг є важливим завданням для збереження економічної стабільності та національної безпеки. В даному контексті, аналіз стримуючих факторів розвитку логістики та нових викликів, що

виникають у зв'язку з воєнними діями, дозволить з'ясувати ключові аспекти, що впливають на функціонування логістичного сектору України (див. табл. 3.7).

Таблиця 3.7

**Аналіз стримуючих факторів розвитку логістики та викликів в умовах
воєнного конфлікту**

Нові виклики для логістики в умовах військових дій
Низька кваліфікація персоналу (недостатність кваліфікованого персоналу у зв'язку з мобілізацією)
Часткова відсутність сучасних вантажних терміналів та складських комплексів
Недостатність коштів на придбання сучасних транспортних засобів
Криза ланцюгів постачання та трансформація маршрутів
Дефіцит складів та складської інфраструктури
Різне зростання вартості доставки вантажів та відсутність можливості планування витрат
Фінансова нестабільність та зміна умов фінансової взаємодії
Низький рівень інвестиційної привабливості розвитку бізнесу
Зміна умов роботи у воєнний час
Збільшення ризиків ведення логістичного бізнесу та обмежений перелік страхових компаній, готових покривати воєнні ризики
Обмежений вибір страхових компаній, які готові покрити ризики воєнних подій
Обмежені можливості зберігання та розміщення товарів через руйнування складських приміщень та транспортних маршрутів.

Джерело: сформовано автором на основі джерела [99; 101].

На основі проведеного аналізу в таблиці 4.16., з'ясовано, що важливо зосередитися на вирішенні проблем, що виникають у зв'язку з проблемами в ланцюгах поставки для забезпечення стійкості та ефективності логістичного сектору України.

Україна продовжує відігравати ключову роль на світовому ринку пшениці, а зниження її експорту безпосередньо впливає на забезпечення глобального ринку основним харчовим продуктом, що є базою для виробництва хліба [42]. За даними Державної митної служби станом на 06.02.2026, експорт зернових та зернобобових культур разом із продуктами їх переробки за маркетинговий рік 2025/2026 склав 19 380 тис. тонн, що на 7 069 тис. тонн менше, ніж за аналогічний

період 2024/2025 МР (26 449 тис. тонн). Розподіл експорту за основними культурами демонструє диференційовані тенденції. Пшениця експортувалася у обсязі 8 494 тис. тонн, що на 2 579 тис. тонн менше, ніж у 2024/2025 МР (11 073 тис. тонн). Експорт ячменю скоротився до 1 338 тис. тонн (зниження на 741 тис. тонн), а жито майже припинилося – 0,2 тис. тонн проти 10,8 тис. тонн попереднього року. Натомість експорт кукурудзи залишився на високому рівні – 9 244 тис. тонн, із відносним збільшенням порівняно з 12 865 тис. тонн у 2024/2025 МР із врахуванням лютневого експорту 463 тис. тонн. Що стосується борошна, то експорт пшеничного борошна склав 38,4 тис. тонн, що практично відповідає рівню попереднього року (40,9 тис. тонн), тоді як інше борошно експортувалося у мінімальних обсягах – 1,1 тис. тонн проти 3,5 тис. тонн. Загалом, у перерахунку на зерно експорт борошна досяг 39,5 тис. тонн, що менше показників 2024/2025 МР (59,2 тис. тонн) (див. рис. 3.10).

Загальний обсяг експорту зерна та борошна у 2025/2026 МР становив 19 433 тис. тонн, що на 6 975 тис. тонн менше, ніж у попередньому маркетинговому році (26 408 тис. тонн). Аналіз свідчить про зменшення експорту більшості ключових зернових культур, водночас експорт кукурудзи демонструє відносне зростання. Це впливає на глобальний розподіл зернових ресурсів та потенційно загрожує продовольчій безпеці у світі. В останні роки Україна досягла виробництва близько 36 млн тонн зернових, із внутрішнім споживанням 5,0 млн тонн та експортним потенціалом близько 30 млн тонн [94]. Проте повномасштабне військове вторгнення Росії та пов'язані логістичні обмеження значно скоротили реальні обсяги експорту та змінили структуру поставок на зовнішні ринки.

Кошти, отримані від експорту зернових культур, спрямовуються Національним банком України на підтримку національної валюти, фінансування технічного переоснащення аграрних підприємств та покращення соціально-економічного становища працівників, а також на забезпечення прибутковості.

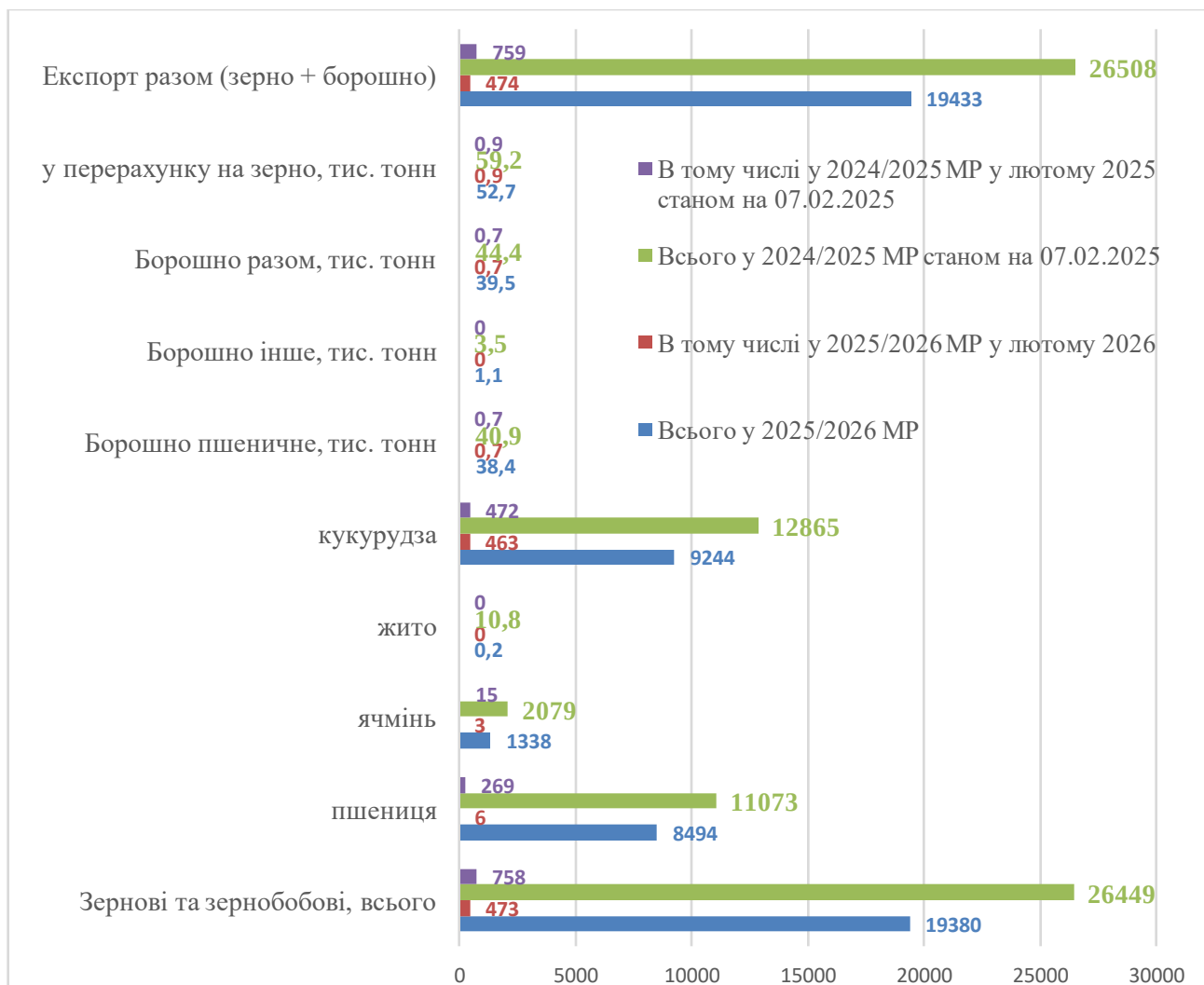

Рис. 3.10. Експорт з України зернових, зернобобових (з продуктами їх переробки) та борошна 2025/2026 МР, тис. тонн станом на 06.02.2026 (дані Держмитслужби)

Джерело: сформовано автором на основі джерела [133].

На рисунку 3.11 наведено динаміку експорту зернових та олійних культур за видами транспорту у період від жовтня 2021 року до грудня 2025 року, що відображає суттєві зміни в обсягах експорту цієї продукції та трансформацію логістичних маршрутів її транспортування в умовах воєнних, економічних і виробничих обмежень. У березні 2025 року обсяги експорту зернових та олійних культур зросли на 5% порівняно з попереднім місяцем і досягли близько 4 млн

тонн, що стало одним із найвищих показників з початку року. Загальний обсяг аграрного експорту у цей період становив 5,4 млн тонн на суму 2,1 млрд дол. США, що відповідало 58% загального обсягу національного експорту, при цьому близько 90% поставок здійснювалося через Чорноморські порти, які залишалися ключовими логістичними каналами експорту української аграрної продукції.

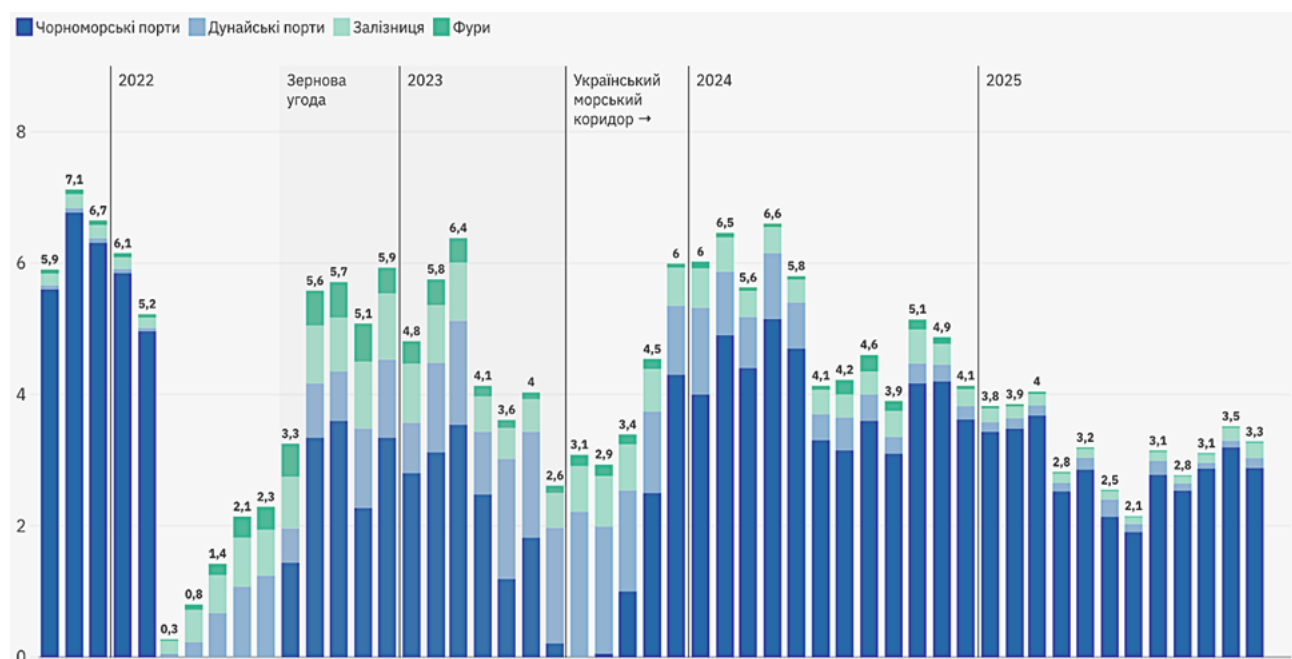

Рис. 3.11. Експорт зернових та олійних культур за видом транспорту, млн т
Джерело: сформовано автором на основі джерела [276].

Водночас, починаючи з другого кварталу 2025 року, на рисунку 3.9. простежується тенденція до поступового зниження обсягів експорту, зокрема до мінімального рівня близько 2,1–2,5 млн тонн у середині року, що зумовлено скороченням обсягів аграрного виробництва. Разом з тим, у четвертому кварталі 2025 року фіксується поступове відновлення експортної активності, зокрема зростання обсягів експорту до 3,1–3,5 млн тонн у листопаді–грудні 2025 року, що свідчить про завершення основної фази збирання врожаю, адаптацію логістичної інфраструктури та стабілізацію експортних потоків. Структурний аналіз підтверджує, що провідну роль у забезпеченні експорту продовжували відігравати Чорноморські порти, тоді як Дунайські порти, залізничний та

автомобільний транспорт виконували функцію диверсифікації логістичних каналів і забезпечували додаткову стійкість експортної системи.

З початку повномасштабної війни, українська економіка суттєво постраждала у всіх галузях, де особливо вразливим до потрясінь був сектор вантажних перевезень, який зазнав найбільших втрат. Один із найбільш критичних аспектів порушення сталого функціонування економічної системи стало зупинення роботи морських портів країни, які, протягом перших семи місяців, перебували у стані повної блокади, а пізніше могли здійснювати лише експорт сільськогосподарської продукції в рамках Зернового коридору, що привело до радикальних змін у структурі та обсягах як експорту, так і імпорту за останній роки.

Оскільки основним шляхом експорту зерна в довоєнний період були українські морські порти та сформована навколо них логістична інфраструктура, в перші місяці війни виникли серйозні проблеми з експортом української сільськогосподарської продукції на зовнішні ринки через блокаду портів з боку Росії. Оскільки близько 70% агропродукції країни транспортувалося морським шляхом, блокування портів суттєво ускладнило її експорт. Це, у свою чергу, спричинило значне зростання вартості пшениці, кукурудзи та соняшникової олії на міжнародних ринках (див. рис. 3.12). Водночас, обмежена пропускна здатність альтернативних експортних маршрутів наразі не дозволяє повністю вивезти весь наявний обсяг врожаю [42].

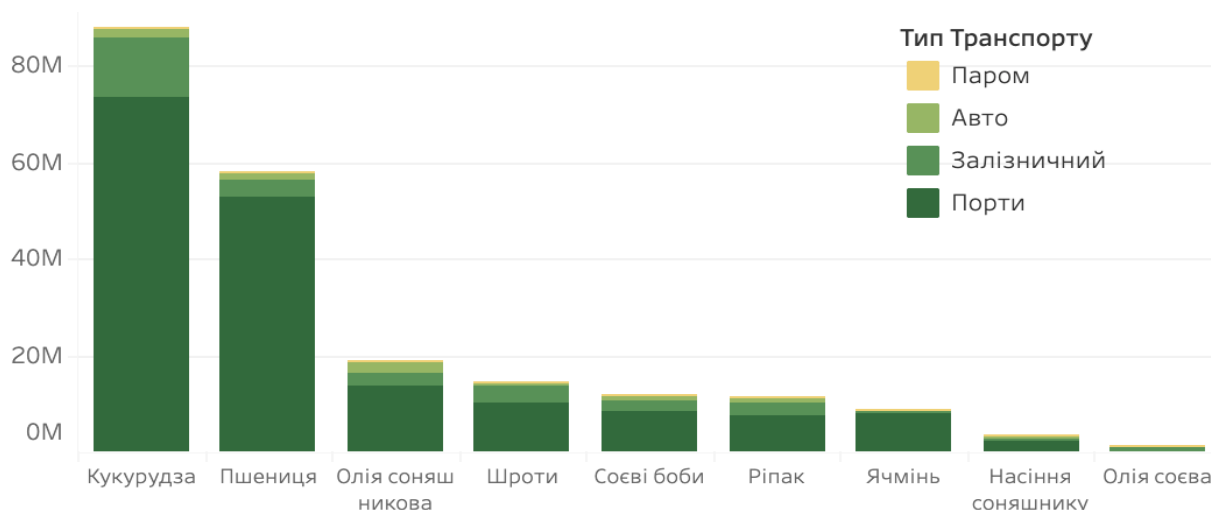

Рис. 3.12. Сукупний перетин кордону видів продукції за типом транспорту з 01.03.2022 р. по 31.12.2025 р.

Джерело: сформовано автором на основі джерела [135].

Блокування морських портів України росією призвело до значного підвищення цін на пшеницю, кукурудзу та соняшникову олію на світових ринках. Проте низька пропускна здатність альтернативних маршрутів експорту наразі обмежує можливість вивезення всіх зернових запасів [42].

Невиконання міжнародних зобов'язань призвело до скорочення постачання продуктів харчування для ряду країн Північної Африки та Близького Сходу. Багато міжнародних та українських експертів, зокрема Світовий банк і Європейський банк реконструкції та розвитку, відзначають, що від російської агресії постраждали не менше десяти країн, серед яких єгипет, індія, таїланд, південноафриканська республіка, ліван та інші.

З метою відновлення експорту українських зернових, за ініціативою Генерального секретаря ООН, Україна, Туреччина та ООН 22 липня 2022 року підписали Ініціативу щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів (так звану зернову угоду). Це дозволило відновити експорт агропродукції через три українські морські порти: «Одеса», «Чорноморськ» та «Південний». Дзеркальну угоду також підписала росія, а строк

її дії становив 120 днів, після чого, 17 листопада 2022 року, угода була продовжена на той самий термін.

У перший місяць реалізації цієї ініціативи, серпень 2022 року, з зазначених портів вийшло 68 суден, що доставили 1,72 млн тонн української агропродукції до портів 18 країн світу. Зазначена продукція включала 66,9% кукурудзи, 21,6% пшениці, 4,8% ячменю та 6,7% іншої продукції (соняшникове насіння, ріпак, висівки, жом). Загалом, за серпень, через розблоковані та Дунайські порти, залізницею та автотранспортом було експортовано близько 5 млн тонн агропродукції [139]. У результаті, впродовж 2022 року Україна експортувала 50,9 млн тонн сільськогосподарської продукції та харчової промисловості на суму 21,1 млрд доларів США. Зокрема, було експортовано: 21,9 млн тонн кукурудзи на 5,3 млрд доларів США, 9,6 млн тонн пшениці на 2,3 млрд доларів США, 3,9 млн тонн соняшnikової олії на 5,0 млрд доларів США та 2,9 млн тонн насіння ріпаку на 1,4 млрд доларів США [138].

За даними Міністерства інфраструктури України, щомісячний обсяг експорту зернових з трьох українських портів («Одеса», «Чорноморськ», «Південний») має становити 5 млн тонн [125]. Загалом, за 150 днів роботи «зернового коридору», з одеських портів вийшло 605 суден, а загальний обсяг вивезених агропродуктів за цей період досяг 15,9 млн тонн, серед яких 4,7 млн тонн пшениці та 7 млн тонн кукурудзи [134].

Не дивлячись на власні труднощі Україна продовжує виступати гарантом продовольчої безпеки усього світу. В листопаді 2022 року було оголошено про запуск гуманітарної продовольчої програми "Grain from Ukraine". Дана ініціатива має на меті забезпечення зерном щонайменше 5 мільйонів людей до кінця весни 2023 року. 4 грудня 2022 р. вже друге судно з 30 тис тонн зерна в рамках програми "Grain from Ukraine" в партнерстві зі Всесвітньою продовольчою програмою (ВПП) ООН вирушило до Ефіопії. У межах гуманітарної ініціативи «Grain from Ukraine» Україна планує відправити понад 60 суден до Ефіопії, Судану,

Південного Судану, Сомалі, Конго, Кенії, Ємену тощо. Чимало країн Європи та міжнародних організацій підтримали Українську зернову програму, зробивши фінансовий, технічний чи логістичний внесок. Загалом, на впровадження даної програми із різних джерел було залучено понад 190 млн дол. США. Україна наполягає на тому щоб зернова ініціатива була продовжено безстроково, оскільки через бойові дії та руйнування традиційних ланцюжків постачання РФ наблизила до голодної смерті щонайменше 70 мільйонів людей по всьому світу [241].

Загальний збиток, завданий аграрному сектору України на квітень 2023 року, становив 9 мільярдів доларів США, що еквівалентно понад 26% вартості його фізичних активів. З самого початку військової агресії росії чорноморські порти України або опинилися під окупацією, або були заблоковані військово-морським флотом росії. Внаслідок цього значна частина експортованих запасів зерна та олії застрягла в українських портах і на внутрішніх складах. Шляхи для сухопутного та річкового експорту стали дорожчими та мали обмежені можливості для поповнення поставок. Як результат, загальна потужність вивантаження суттєво не відповідала попиту і довоєнним обсягам відвантажень, що спричинило надмірну пропозицію, яка виснажила існуючі потужності для зберігання [386].

У травні 2022 року ціна на пшеницю на світовому ринку зросла до 444,16 дол. США за тонну, порівняно з 278,45 дол. США до війни. Однак до квітня 2023 року, через понад рік після початку вторгнення, ціна на пшеницю знизилася до 312,8 дол. США за тонну, хоча залишалася на дуже високому рівні. Навіть зменшення виробництва зернових на 20% порівняно з 2020 та 2021 роками, які стали рекордними за обсягами, різниця в обсягах виробництва становила близько 36%, проте вироблені обсяги зернових залишаються значно вищими за експортні можливості країни [286].

Завдяки новим, дорожчим і довшим альтернативним експортним маршрутам витрати на транспортування зросли з 30-40 дол./т до 150-200 дол./т,

що призвело до значного зниження внутрішніх цін на зерно. Введення зернової угоди та створення так званого "зернового коридору" через три глибоководні порти Чорного моря — Одеса, Чорноморськ та Південний — дозволило значно збільшити експорт сільськогосподарської продукції з України, хоча цей крок лише частково вплинув на внутрішні ціни і в результаті незначно покращив фінансове становище фермерів [446].

У сучасних умовах ефективний ланцюг постачання є невід'ємною складовою успішної діяльності підприємств, які операційно функціонують в умовах повномасштабної війни. Цей ланцюг повинен бути не лише ефективним, але й дуже реактивним до змін, адже відсутність великого ресурсу часу, як у мирний період, вимагає максимальної стислості у вирішенні завдань. У контексті сучасних реалій, неможливо недооцінювати значення гнучкості та швидкості у прийнятті оперативних рішень, і планування повинно відбуватися в межах надзвичайно короткого періоду у 1–2 тижні. Для ритейлерів важливо вивчати та аналізувати зміни в структурі споживання, очікування та потреби покупців, що обумовлені значною міграцією населення. За підсумками останнього року, підприємства відзначають проблеми, такі як зростання цін на ресурси та послуги, дефіцит інгредієнтів, перебої з постачанням, а також затримки на митницях та у доставці. Важливим елементом ліквідності ланцюгів постачання є їх стабільність, яка в даний момент відсутня. Тому для успішного функціонування в сучасних умовах логістичний менеджмент має бути гнучким, максимально адаптивним та забезпечувати реорганізацію ланцюгів постачання відповідно до поточних викликів та обмежень [7; 10].

Отже, за умов воєнного стану ланцюги постачання продовольчих товарів стали об'єктом суттєвих трансформацій, що вимагають перегляду національних стратегій збереження ефективності аграрного сектору. Важливою задачею є забезпечення безперебійного функціонування ланцюга "виробництво — перероблення — зберігання — постачання", що потребує нарощування обсягів

виробництва та створення тимчасових об'єктів зберігання. Варто відзначити, що обмеження доступу до традиційних маршрутів транспорту, зокрема через блокаду морських портів, вимусило переорієнтувати експортні поставки на сухопутні шляхи через Європу. В умовах дефіциту складських приміщень та росту вартості логістичних послуг виникла необхідність удосконалення управління складськими та транспортними ресурсами для забезпечення стабільності поставок. Паралельно з цим постають виклики у сфері фінансів, зокрема зростаючий ризик пов'язаний з нестабільними умовами фінансової взаємодії та зміною умов страхування. Оцінка чинників, які стримують розвиток логістики в умовах війни, показує, що для збереження ефективності логістичних процесів необхідно вдосконалити стратегії управління ризиками та фінансування, а також адаптувати нові методи транспортування та зберігання.

Таким чином, можна відзначити, що витрати на транспортування сировини є одними з основних складових витрат у ланцюгах постачання продовольчих товарів. Встановлено, що зміни у транспортних маршрутах або політиці експорту-імпорту призвели до перерв у постачанні, що в свою чергу вплинуло на вартість продукції та її доступність на ринку.

Висновки до розділу 3

Аналіз обсягів витрат і виробництва за період з 2017 по 2021 роки продемонстрував стабільність виробництва при коливаннях витрат. Позитивна динаміка врожайності та зборів зернових свідчить про успішну роботу сільськогосподарських підприємств, але для подальшого зростання продуктивності необхідно продовжувати оптимізацію витрат і впровадження нових технологій. Встановлено, що оптимізація структури витрат виробництва продукції рослинництва в умовах війни є важливою складовою діяльності сільськогосподарських підприємств, оскільки необхідно забезпечити

інтенсифікацію виробництва. Визначено, що російське вторгнення суттєво вплинуло на сільське господарство України, зменшивши виробництво в аграрному секторі (загальне скорочення сільськогосподарських площ в Україні внаслідок війни становить від 5 до 7 млн га, тобто 25% до 30% відповідно). Проте збереження темпів зростання до війни дозволяє сподіватися на відновлення після її завершення: прогнозоване виробництво 2025 року свідчить про поступове відновлення, зокрема в галузі рослинництва (станом на початок 2025 р. було обстежено, очищено та розміновано 35 тис. км² української землі, близько 17 тис. км² повернули до використання у 2024 р.). Починаючи з 2022 року суттєво знизилась рентабельність сільського господарства знизилася до 14,1%, тоді як у 2021 році вона становила 37,8%, чистий прибуток агросектору впав у 2,7 раза.

Визначено, що державне регулювання аграрного сектору України являє собою багатокomпонентну систему впливу, що забезпечується як через уповноважені органи влади, так і завдяки участі саморегульованих організацій та механізмів внутрішнього контролю. Застосування нормативно-правових актів, технічних регламентів, стандартів, фінансових важелів та екологічних норм створює нормативне середовище, спрямоване на упорядкування функціонування аграрного ринку, забезпечення якості та безпеки продукції, стимулювання конкурентоспроможності підприємств і досягнення продовольчої безпеки. Історична еволюція законодавчої бази свідчить про поступове формування умов для повноцінного ринкового функціонування аграрного сектору, де кожен рівень регулювання має потенціал впливу на інші, утворюючи взаємозалежну систему, критично важливу для стійкого розвитку сільського господарства в Україні. Основні етапи розвитку законодавчої бази включають прийняття важливих законів, які визначають принципи господарювання, інфраструктуру аграрного ринку та стимули для його розвитку. З'ясовано, що законодавче забезпечення сприяє стабільності та розвитку аграрного сектору, забезпечуючи правову основу для регулювання економічних відносин і підтримки сільського господарства.

Проведений аналіз нормативно-правових актів, які регламентують функціонування аграрного ринку та забезпечення продовольчої безпеки в Україні, засвідчив наявність істотних прогалин у системності правового регулювання та невідповідність чинних положень нормам права Європейського Союзу. Незважаючи на наявність стратегічних документів, спрямованих на розвиток аграрного сектору, відсутність інтегрованого підходу, недостатня узгодженість із європейськими стандартами, недосконалість інфраструктурних рішень, а також фрагментарність законодавства щодо продовольчої безпеки стримують ефективну реалізацію державної аграрної політики. Важливу роль у забезпеченні безпеки та якості аграрної продукції відіграють численні нормативно-правові акти, зокрема закони, що адаптуються до вимог ЄС.

На основі проведеного аналізу встановлено, що правове забезпечення продовольчої безпеки в Україні, попри певні позитивні зрушення в умовах воєнного стану, зокрема ухвалення цільових нормативно-правових актів, залишається недостатньо систематизованим і фрагментарним. Відсутність єдиного універсального закону, який би врегульовував усі аспекти продовольчої безпеки, а також слабка нормативна підтримка ринкових трансформацій у сільському господарстві, зумовлюють потребу у формуванні цілісної правової стратегії. Більшість прийнятих актів мають переважно адміністративний характер або лише частково орієнтовані на розвиток ринкових відносин. Окрему увагу слід приділити нормативному регулюванню виробництва органічних добрив і органічної продукції відповідно до європейських екологічних стандартів, що є важливою складовою зміцнення аграрного ринку та продовольчої безпеки держави в умовах інтеграції до ЄС.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна констатувати, що в умовах зростання інфляції, економічної нестабільності та воєнних дій в Україні спостерігається істотне погіршення стану продовольчої безпеки. Ретроспективний аналіз структури споживчого кошика, динаміки його вартості

та економічної доступності продуктів харчування дозволив виявити ключові чинники, які знижують доступність продуктів харчування для значної частини населення. Надмірна частка витрат домогосподарств на харчування (спостерігається зростання частки витрат у сукупних витратах домогосподарств на харчові продукти впродовж 2021-2024 років з 48,5% до 66,0%), незбалансований склад продовольчого кошика та несвоєчасне його оновлення свідчать про наявність системних загроз продовольчій безпеці країни (склад продовольчого кошика було затверджено у 2016 році в розмірі 1378,0 грн для працездатного населення, проте наразі зафіксовано зростання його вартості від повномасштабного вторгнення 2022 р. до квітня 2025 р. на рівні 22,0 %, що значно нижче індексу інфляції воєнного періоду, котрий становить 43,5 %). Зафіксована невідповідність темпів зростання реальних доходів населення темпам зростання вартості харчових продуктів зумовлює зниження купівельної спроможності, що особливо критично для соціально вразливих верств населення (впродовж 2024-2025 років прожитковий мінімум залишився незмінним на рівні 3028 грн для працездатного населення та 2361 грн – для осіб, які втратили працездатність). У зв'язку з цим забезпечення економічної доступності продовольства повинно стати пріоритетним завданням державної політики в сфері продовольчої безпеки. Разом з тим, слід звернути особливу увагу на продовольчий кошик осіб, котрі наразі потребують реабілітації – законодавчо прожитковий мінімум для таких осіб не встановлено – наразі вони потребують більшого соціального забезпечення у зв'язку з потребою лікування.

Встановлено, що зростання індексу інфляції за період воєнного стану з березня 2022 р. по квітень 2025р. становить 43,5%, що суттєво впливає на купівельну спроможність населення та економічну стабільність. Підвищення цін на основні товари та послуги, особливо продовольчі, створює тиск на споживчі можливості в умовах війни. За результатом аналізу цін оптових ринків міста Києва та міста Львова, а також мереж супермаркетів «АТБ», «Сільпо»,

«Рукавичка» та «НОВУС» (супермаркети розташовані як в центральних так і західних областях України) було встановлено фактичне перевищення вартості продовольчого кошика (з фактичною вартістю від 2745,2 грн. на оптовому ринку «Шувар» до 4260,9 грн. до 42,3% у мережі супермаркетів «НОВУС») над затвердженим Кабінетом Міністрів прожитковим мінімумом. Так як прожитковий мінімум повинен включати як продовольчі товари, непродовольчі товари і послуги, можна зробити висновок, що система визначення та оновлення споживчого кошика в Україні потребує суттєвої адаптації до реальних економічних умов. Порушення графіку перегляду споживчого кошика та недостатнє оновлення його складу з 2016 року призвели до невідповідності статистичних даних, що впливають на точність розрахунків рівня інфляції та реального стану добробуту населення. Наразі раціональна добова норма споживання громадян України становить 2920 ккал, що є значно нижчою ніж у громадян інших країн: порівнюючи з Польщею на 13,0%; Німеччиною – на 17,4%, США – на 23,6%. Регулярне щорічне оновлення споживчого кошика є важливим для забезпечення актуальності даних, що відображають реальні витрати громадян. Окрім того, наявність прогалин у нормативному забезпеченні прожиткового мінімуму, зокрема через недооцінку ряду життєво необхідних витрат, вимагає вдосконалення законодавчих ініціатив для відповідності міжнародним стандартам соціальних потреб, особливо це стосується осіб, котрі потребують лікування та проходять реабілітацію внаслідок військових дій.

Встановлено, що аграрний сектор України під час війни зазнав значних трансформацій, зокрема у логістиці, що ускладнили стабільне функціонування ланцюгів постачання. З'ясовано, що логістичний сектор стикається з проблемами, такими як криза ланцюгів постачання, дефіцит складських приміщень і зростання витрат на доставку вантажів, тому під час війни важливо забезпечити ефективне функціонування інфраструктури, покращити управління логістичними процесами та адаптувати фінансову взаємодію між учасниками.

Водночас необхідність адаптації до нових умов, таких як переорієнтація транспортних маршрутів, створення нових експортних коридорів і вдосконалення стратегій управління складськими ресурсами, є важливими для забезпечення продовольчої безпеки країни.

Аналізуючи динаміку обсягів експорту зернових та олійних культур за видами транспортної логістики, було встановлено, що у березні 2025 р. він зріс на 5% і вперше у 2025 році досяг 4 млн тонн. Більше як 93% загального обсягу експорту цих культур було здійснено через порти Чорномор'я. Слід відзначити, що саме повномасштабне військове вторгнення росії суттєво вплинуло на експортну ситуацію. Найнижчі показники експорту відзначались саме на початку повномасштабного вторгнення впродовж березня-липня 2022 р. (від 0,3 до 2,3 млн т щомісячно через Дунайські порти, залізницею та вантажним транспортом), а також у липня-жовтня 2023 р. (від 2,6 до 3,4 млн т) відповідно. Криза в ланцюгах постачання вимагає швидкої реакції з боку держави та приватного сектору для мінімізації негативних наслідків і підтримки ефективності логістичних операцій. Саме тому впродовж 2022 року було експортовано зернових і олійних культур 43,8 млн т, у 2023 р. – 50,6 млн т, у 2024 р. – 61,4 млн т. Важливими напрямками для подальшого розвитку є диверсифікація аграрного виробництва, розвиток інфраструктури та підвищення інвестиційної привабливості сільського господарства, що має забезпечити стабільність і конкурентоспроможність у післявоєнний період. Визначено, що основними напрямками забезпечення функціонування аграрного сектору є збереження ефективності ланцюга "виробництво – перероблення – зберігання – постачання", нарощування виробництва та створення нових об'єктів для зберігання та переробки продукції.

РОЗДІЛ 4. АГРАРНА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ: ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

4.1. Аграрна політика ЄС на період до 2030 року: генезис, основні цільові орієнтири для України

На сучасному етапі своєї еволюції ЄС відіграє ключову роль як міжнародна організація, що реалізує концепцію економічної інтеграції серед держав. Ця організація не лише зосереджується на політичному співробітництві, але й сприяє економічному об'єднанню своїх учасників, що дозволяє створювати єдиний ринок і впроваджувати загальні норми у різноманітних сферах, що належать до спільної компетенції ЄС. У зв'язку з цим, Європейський Союз розробляє та впроваджує спільну політику у численних галузях, що підтримує інтеграцію держав-членів та сприяє сталому розвитку об'єднання. Одним із таких напрямків є Спільна аграрна політика, яка є важливим елементом економічної інтеграції і одним із проявів спільної політики ЄС, орієнтованої на підтримку аграрного сектора. Це дає змогу забезпечити належний розвиток аграрної галузі, а також сприяє стабільності та процвітанню Європейського Союзу.

Спільна аграрна політика (далі – САП) стала невід'ємною частиною спільної політики ЄС, активно реалізуючи свої основні принципи у сфері сільського господарства. В академічному середовищі існує кілька різних трактувань поняття САП ЄС:

1. Чередниченко Л. розглядає САП як складний механізм, який охоплює широкий спектр регулятивних заходів у сферах виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції [278].

2. Чижигов В. та Вінська О. визначають, що САП ЄС представляє собою систему наднаціональних заходів в аграрному секторі, які спрямовані на

створення умов для розвитку багатофункціонального, стійкого та конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва в межах ЄС [281].

3. Коритний О. Г. під САП ЄС розуміє комплекс механізмів, таких як субсидування, дотації, гарантування кредитів державою тощо, які впроваджуються з метою сприяння розвитку сільського господарства в межах ЄС. Дані механізми спрямовані на стимулювання виробництва та підтримку аграрного сектору, сприяючи його сталому розвитку та забезпеченню його ефективного функціонування [108].

Отже, САП ЄС є потужним інструментом, що інтегрує наднаціональні заходи для стимулювання розвитку аграрного сектору в межах ЄС. Цей комплекс механізмів відіграє суттєву роль у досягненні визначених цілей, що можуть варіюватися залежно від змінюваних внутрішніх і зовнішніх обставин. САП є основним інструментом забезпечення сталого розвитку аграрного сектору, виконуючи свої функції на наднаціональному рівні в межах ЄС, що сприяє просуванню сільського господарства як стратегічно важливої сфери економіки Європейського Союзу.

Необхідно зазначити, що САП ЄС почала реалізовуватися з моменту заснування Європейського Співтовариства (див. додаток Г, табл. Г1) У Договорі про заснування Європейського Співтовариства, підписаному у 1957 році, наголошувалась важливість регулювання аграрної галузі та підтримки сільськогосподарських виробників. Уже в 1962 році був заснований Європейський фонд орієнтації та гарантій сільського господарства, спрямований на фінансування ринкових механізмів аграрної політики ЄС.

Із запуском САП в 1962 році, було створено партнерство між сільським господарством та суспільством, а також між Європою та її фермерами (див. додаток Ж., табл. Ж1). Основні цілі цієї політики полягають у:

- захисті фермерів ЄС для забезпечення справедливого доходу;

- підтримці фермерів та покращенні продуктивності сільського господарства, що забезпечує стабільне постачання доступних продуктів харчування;
- збереженні сільських територій і ландшафтів по всьому ЄС;
- підтримці боротьби зі змінами клімату та ефективному управлінні природними ресурсами;
- збереженні життєздатності сільськогосподарської економіки через стимулювання створення робочих місць у сільському господарстві, агропродовольчій промисловості та суміжних секторах.

САП є єдиною для всіх країн ЄС, її управління здійснюється на європейському рівні та фінансується за рахунок бюджетних коштів ЄС [332]. Між 1972 і 1992 роками були прийняті директиви, що передбачали інноваційний розвиток сільського господарства, надання фінансової підтримки перспективним фермерам, вдосконалення виробничих потужностей тощо.

Починаючи з 1970-х років, надмірне надлишкове виробництво стало нормою для певних сільськогосподарських товарів, що призвело до того, що продовольство було або демпінговано, або розпродано за сильно субсидованими цінами на світовому ринку. Спільну аграрну політику Європейського Союзу давно звинувачують у створенні одного з найбільш протекціоністських режимів у світі, за рахунок надання величезних субсидій фермерам ЄС і введення обмежень на імпорт, зберігаючи тим самим конкуренцію в інших регіонах. Світова організація торгівлі закликала ЄС змінити цю систему та зробити її більш сумісною з концепціями лібералізації торгівлі, яку ЄС активно підтримує в інших сферах. Величезні витрати на САП, які традиційно становлять найбільшу частку бюджету ЄС, є ще одним об'єктом критики. Питання витрат на сільське господарство призвело до запеклих суперечок між державами-членами, тому Європейська Комісія вживає заходів для відшкодування витрат САП державам-

членам через невідповідність правилам ЄС або неправильні процедури контролю сільськогосподарських витрат.

Тиск як з боку ЄС, так і з боку третіх країн і організацій призвів до кількох спроб реформувати САП. План Мансхольта 1968 року, названий на честь тодішнього відповідального єврокомісара Сікко Мансхольта, визнав, що САП не є стійкою в її нинішньому форматі та був спрямований на заохочення більш масштабних структурних реформ у сільськогосподарському секторі. Скорочення робочої сили в секторі та створення більш конкурентоспроможних фермерських одиниць були ключовими елементами плану. План було опубліковано 18 грудня 1968 року як «Реформа сільського господарства в Європейському економічному співтоваристві». Протягом 1970-х і 80-х років відбулося запровадження кількох нововведень, спрямованих на зменшення сільськогосподарських витрат та надлишкового виробництва:

- введення збору спільної відповідальності для молочних фермерів, а в подальшому - квот на виробництво молока;
- реалізація системи відведення ріллі;
- надання премій за екстенсифікацію виробництва та конверсію надлишкової продукції тощо.

У 1985 році Європейська комісія представила свої пропозиції щодо майбутнього САП у Зеленій книзі «Перспективи спільної сільськогосподарської політики». Реформи САП, які були прийняті Європейською Радою 21 травня 1992 року, носять ім'я Рея Макшаррі, тодішнього єврокомісара з питань сільського господарства. Реформи Макшаррі були спрямовані на зниження гарантованих цін на сільськогосподарську продукцію та обмеження загального бюджету САП. Незважаючи на сильний спротив європейських фермерів, це мала бути перша велика реформа САП, і загалом її вважали успішною. Ключовим нововведенням цієї реформи було те, що система необмежених гарантованих цін була зміщена в бік прямої підтримки доходів фермерів, що було специфічним для кожного

сільськогосподарського сектора. Було додано або розширено ряд інших коригувальних механізмів, таких як схеми відведення, схеми дострокового виходу на пенсію або субсидії на лісонасадження. Також було запроваджено реформи, які підтримували екологічний розвиток з метою стимулювання виробництва якісних продуктів харчування [336].

Отже, в період з 1992 по 1999 роки було введено низку ініціатив, спрямованих на приділення уваги питанням навколишнього середовища, соціального добробуту та охорони здоров'я, що безпосередньо стосуються аграрного сектору [108]. У подальші етапи розвитку САП ЄС було реалізовано ряд реформ, що були орієнтовані на постійне вдосконалення аграрного ринку.

Незважаючи на реформи 1992 року, частка бюджету САП продовжила збільшуватися. Нестабільність на світовому ринку сільськогосподарської продукції та зростаючий тиск зі сторони Світової організації торгівлі стосовно перегляду політики протекціонізму вимагали подальших реформ. Порядок денний 2000 року, відомий як фінансова рамка на 2000-2006 рр., був остаточно затверджений на Європейській раді в Берліні в березні 1999 року з метою підготовки ЄС до неминучого розширення на схід. Передбачалося, що витрати на сільське господарство до 2006 року мали залишитися замороженими на рівні приблизно 43 мільярдів євро щорічно, включаючи розвиток сільських територій і допомогу країнам перед вступом до ЄС. Ринкові ціни на зернові, яловичину, молоко та інші продукти мали бути знижені, щоб вони зрештою служили лише як запобіжні засоби.

У спробі децентралізувати САП і зменшити бюрократію, було заплановано надати державам-членам більше свободи дій у розподілі фінансування та перерозподілі допомоги відповідно до особливих потреб регіонів або окремих ферм, однак ренаціоналізація або скасування фінансової підтримки сільського господарства виключалися. Вдосконалення політики ЄС з розвитку сільських територій, що фінансується з другого стовпа САП (перший стовп – це заходи

підтримки ринку), мало підкреслити багатофункціональність сільського господарства.

Дана політика розвитку сільських територій, спрямована на «відродження сільських територій та сприяння їх диверсифікації», об'єднувала заходи економічної, соціальної політики та політики згуртованості в єдину структуру. Крім того, до первинних цілей САП були додані нові: безпека харчових продуктів, добробут тварин і екологічні стандарти, які повинні сприяти розвитку САП, а допомога фермерам може залежати від виконання цих цілей («перехресна відповідність»).

Проте пропозиції Європейської Комісії зустріли жорстку опозицію з боку деяких держав-членів, зокрема Франції та Ірландії, на засіданні Європейської ради в Брюсселі у жовтні 2002 року. На противагу деяких інших держав-членів, президент Франції Жак Ширак та канцлер Німеччини Герхард Шредер уклали угоду, відповідно до якої обидві країни згодилися не реформувати САП до 2006 року. Крім того, лідери домовилися обмежити витрати на сільське господарство до 2013 року. Однак Європейська Комісія продовжила реформуванню САП та в січні 2003 року внесла змінену пропозицію, яка базувалася на нещодавно узгодженій фінансовій структурі витрат на сільське господарство та була менш радикальною у деяких пунктах. Переговори щодо цих пропозицій не призвели одразу до прийняття угоди на Раді з питань сільського господарства та рибальства 11-12 червня 2003 року. Лише після важких переговорів 26 червня 2003 р. було досягнуто компроміс, за винятком Португалії, і було узгоджено реформу САП 2003 року, яка є найбільш фундаментальною на сьогоднішній день.

Європейська комісія узагальнила ключові елементи нового режиму САП, які були оголошені у прес-релізі IP/03/898:

1. Єдиний сільськогосподарський платіж (SFP) для фермерів ЄС, незалежний від обсягів виробництва. Деякі обмеження, які пов'язані з

виробництвом, можуть залишитися в силі, щоб уникнути зупинки виробництва. Цей крок є компромісом для країн, які спочатку були проти проведення реформи.

2. Зв'язок єдиного фермерського платежу з охороною навколишнього середовища, безпекою харчових продуктів, здоров'ям тварин і рослин, а також добробутом тварин включає вимогу підтримувати всі сільськогосподарські угіддя в належному стані, що враховує сільське господарство та екологію (це відоме як "перехресна відповідність").

3. Посилення політики розвитку сільських територій, що відоме як "другий стовп САП", передбачає збільшення фінансування з ЄС, впровадження нових заходів для заохочення охорони навколишнього середовища, поліпшення якості та добробуту тварин, а також надання допомоги фермерам для забезпечення їхньої відповідності до стандартів виробництва ЄС.

4. Поступове скорочення прямих виплат для більших ферм – тих, які отримують понад 5000 євро щорічної допомоги – для фінансування нової політики розвитку сільських територій («динамічна модуляція» під якою розуміють щорічно зростаючий відсоток виплат окремим фермам, що утримується та передається до другого рівня САП для централізованого перерозподілу).

5. Механізм фінансової дисципліни, щоб уникнути перевищення бюджету фермерів, встановленого до 2013 року.

6. Перегляд ринкової політики САП, що включає зменшення інтервенційних цін у кількох секторах.

Пропозицію щодо обмеження загальної допомоги великим фермам до 300 тис. євро було відхилено. Питання стосовно переходу до єдиного сільськогосподарського платежу, що є незалежним від виробництва, державам-членам надано вибір перехідного періоду. Європейська комісія позитивно прийняла дану угоду, зауваживши, що вона відзначає фундаментальні зміни у наданні допомоги фермерам: у майбутньому переважна більшість субсидій буде

виплачуватися незалежно від обсягу виробництва. Розрив зв'язку між субсидіями та виробництвом зробить фермерів ЄС більш конкурентоспроможними та орієнтованими на ринок, при цьому забезпечуючи необхідну стабільність доходів. Більше фінансових ресурсів буде доступно для фермерів на програми охорони навколишнього середовища, якості та захисту тварин, завдяки зменшенню прямих платежів для великих ферм.

Одним із ключових законодавчих документів реформи 2003 року був Регламент Ради (ЄС) № 1782/2003, що отримав неофіційну назву "Горизонтальний" регламент. Пізніше Європейська Комісія прийняла три Регламенти Комісії для впровадження цієї реформи:

- Регламент 1: Перехресна відповідність, контроль і модуляція (Регламент Комісії (ЄС) № 796/2004).

- Регламент 2: Єдиний сільськогосподарський платіж (Регламент Комісії (ЄС) № 795/ 2004).

- Регламент 3: Схеми прямої підтримки (Регламент Комісії (ЄС) № 2237/2003): охоплювали ті сфери підтримки, які стосувалися конкретного продукту, або де держави-члени мали можливість зберегти певний елемент підтримки в майбутньому.

Через специфіку Регламентів реформування деяких галузей сільського господарства було відтерміновано. Це стосувалося ринкових організацій, які займалися виробництвом середземноморських продуктів, таких як оливки та оливкова олія, бавовна, тютюн тощо. У деяких галузях сільського господарства було введено тривалі перехідні періоди для переходу до одноразової виплати фермерам, тоді як у інших секторах зберігався певний компонент, що базувався на площі землі.

Реформи 2005 року та пропозиції Лісабонської стратегії щодо спрощення САП були прийняті Європейською Комісією в жовтні 2005 року. Спочатку прийнята в березні 2000 р. і повторно запущена в лютому 2005 р. «Лісабонська

стратегія зростання та робочих місць» мала на меті зробити ЄС найбільш динамічною та конкурентоспроможною економікою світу до 2010 р. Для сільськогосподарського сектора Лісабонська стратегія означала досягнення високих економічних показників і сталого використання природних ресурсів.

Новий підприємницький фокус САП полягає в створенні та реагуванні на попит та вважається, що він сприятиме зростанню економічним показникам сектора. Проте Європейська Комісія попереджає, що такий підприємницький підхід буде вимагати культурних змін і нових робочих підходів в багатьох організаціях, а також вимагатиме підтримки і стимулювання, як політичного, так і фінансового. Запровадження Регламенту про єдину спільну ринкову організацію (СМО) для заміни чинного було підтримано міністрами сільського господарства в червні 2007 р. Також, реформування СМО для цукру було погоджено відповідними органами у вересні 2007 р. [336].

Тож, доцільно наголосити, що Спільна аграрна політика Європейського Союзу зазнала поступової трансформації впродовж тривалого історичного періоду, що свідчить про її адаптивність до змін у зовнішньому середовищі та еволюційних потреб внутрішнього ринку. Цей напрям політики ЄС вирізняється низкою специфічних характеристик. Передусім, Спільна аграрна політика має відносно складну інституційну побудову, основними елементами якої є:

- політика ринкового регулювання;
- структурна політика;
- стратегія розвитку сільських територій [262].

У зазначеному контексті ключовим завданням цієї політичної парадигми виступає врегулювання функціонування аграрного ринку держав-членів, стимулювання аграрного виробництва та впровадження засад сталого економічного зростання в межах Європейського Союзу.

Важливо зауважити, що САП охоплює усі країни-члени ЄС, які демонструють відмінності за рядом важливих параметрів, зокрема: рівнем

національного економічного розвитку, роллю аграрного сектору в макроекономічній структурі, питомою вагою сільськогосподарського експорту в загальному обсязі зовнішньоторговельних операцій, чисельністю працівників, зайнятих у сільському господарстві тощо.

Реалізація положень Спільної аграрної політики здійснюється завдяки координації діяльності Ради ЄС та Європейської Комісії [262]. Фінансова архітектура цієї політики закладається в межах загального бюджету ЄС у формі окремої статті витрат, що передбачена на відповідний програмний період. Як зазначає О. Г. Коритний, упродовж останніх років саме САП посідає провідне місце у структурі витратної частини бюджету Союзу. Зокрема, у фінансовій перспективі 2014–2023 років видатки, спрямовані на підтримку аграрного сектору, становили майже 50% загального бюджету ЄС.

Фінансування аграрної політики забезпечується через Європейський аграрний фонд розвитку сільських територій, який акумулює суттєві обсяги фінансових ресурсів з метою стимулювання сталого розвитку сільськогосподарського виробництва та модернізації аграрної інфраструктури [108].

Крім того, доцільним є здійснення глибшого аналізу ключових елементів САП ЄС, які умовно поділяються на так звані «стовпи» – функціональні напрями реалізації аграрної політики, що охоплюють сукупність нормативно-правових і фінансово-економічних механізмів, за допомогою яких здійснюється впровадження політичних рішень у сільськогосподарській сфері. У цьому контексті виділяють два основні компоненти [262]:

- Перший «стовп» зосереджений на регулюванні спільного ринку, що відповідає загальній концепції ЄС як інтеграційного об'єднання, в межах якого функціонує зона вільної торгівлі. Його інструментарій включає, зокрема, застосування експортних компенсацій, підтримку рівня ринкових цін, а також пряме фінансування агровиробників. Зазначені інтервенції ґрунтуються на

принципах дотримання агроекологічних стандартів та належного стану сільськогосподарських угідь.

- Другий «стовп» орієнтований на всебічний розвиток сільських територій шляхом реалізації цільових заходів, які передбачають збереження природної цінності сільських ландшафтів, підвищення добробуту місцевого населення, а також забезпечення сталого соціально-економічного прогресу у регіонах.

На сучасному етапі розвитку аграрної політики ЄС окреслено низку актуальних характеристик, що визначають її змістовне наповнення та стратегічні орієнтири [37]:

- пріоритетне надання прямої фінансової підтримки виробникам аграрної продукції;
- заходи щодо відновлення лісових масивів та охорони сільськогосподарських земель, зокрема збереження екосистем та ландшафтного різноманіття у сільській місцевості;
- цільове фінансування регіонів, що характеризуються несприятливими агрокліматичними умовами;
- виділення субвенцій для територій із кризовим соціально-економічним становищем;
- впровадження програм підтримки сталого розвитку села.

У цьому контексті варто підкреслити, що трансформація САП в умовах сьогодення націлена на модернізацію аграрного виробництва в межах держав-членів ЄС. Особлива увага приділяється інтеграції інноваційних технологічних рішень, активному розвитку органічного землеробства, яке підтримується як на загальносоюзному рівні, так і з боку національних урядів.

Крім того, відчутну підтримку отримують малі фермерські господарства, що сприяє їх стабільному функціонуванню та підвищенню конкурентоспроможності. Тож, САП ЄС відіграє визначальну роль у формуванні

продовольчої безпеки в регіоні, оскільки забезпечує ефективну реалізацію механізмів розвитку сільськогосподарського сектору, а також сприяє досягненню аграрної стабільності, яка є фундаментом гарантування продовольчої самодостатності [122].

В оновленому варіанті САП ЄС передбачено трансформацію існуючих підходів до екологізації сільського господарства, що зумовлено потребою у досягненні більш високих екологічних стандартів та реалізації стратегічних орієнтирів Європейського «Зеленого курсу» (Green Deal). Цей документ репрезентує нову фазу екологічного реформування всіх галузей, включно з аграрним сектором, і має на меті подолання наслідків недостатньої результативності попередніх реформ, які не забезпечили суттєвого поступу в аспектах зменшення антропогенного навантаження на довкілля та забезпечення принципів сталого розвитку. Незважаючи на важливість раніше реалізованих ініціатив, вони виявилися малоефективними в контексті подолання викликів, пов'язаних із кліматичними змінами, забрудненням довкілля, скороченням біорізноманіття та низкою інших екологічних загроз [408].

Із моменту оприлюднення у грудні 2019 року «Зелена угода» стала фундаментом нової моделі економічного зростання ЄС, яка має на меті трансформацію економіки країн-членів у сучасну, енергоефективну, ресурсозберігаючу та конкурентоспроможну систему. Одним із ключових орієнтирів цієї ініціативи є досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року та розмежування економічного зростання від інтенсивного використання природних ресурсів. У межах Green Deal були представлені дві стратегічно важливі ініціативи для аграрного сектору, що побачили світ у травні 2020 року: «Від ферми до виделки» (From Farm to Fork, F2F) та Стратегія ЄС із захисту біорізноманіття [322; 323].

Стратегія F2F відіграє ключову роль у структурі «Зеленої угоди», адже орієнтована на глобальне лідерство у трансформації до сталих моделей

агровиробництва. У її змісті наголошується на необхідності мінімізації залежності аграрного сектору від хімічних засобів захисту рослин та антимікробних препаратів, зниженні обсягів використання мінеральних добрив, підвищенні ефективності використання природних ресурсів, покращенні умов утримання тварин та зменшенні негативного впливу сільського господарства на екосистеми.

Однією з пріоритетних цілей F2F визначено збільшення частки сільськогосподарських угідь, задіяних під органічне виробництво, до 25% загальної площі до 2030 року. Ця ініціатива отримала позитивну оцінку з боку органічної спільноти. Зокрема, організація IFOAM Organics Europe, яка представляє інтереси органічних фермерів та підприємств, вважає цю мету складною, проте цілком досяжною за умови відповідної підтримки як з боку інституцій ЄС, так і національних урядів, агровиробників та громадянського суспільства.

У цьому контексті, вагомого значення набуває План дій з розвитку органічного виробництва на період 2021–2027 років, презентований Європейською Комісією 25 березня 2021 року. Зазначений документ становить ключовий інструмент реалізації амбітної мети щодо розширення площ органічного землеробства в країнах ЄС. Основними завданнями цього плану є стимулювання сталого зростання органічного сектору, забезпечення балансу між збільшенням пропозиції органічної продукції та формуванням відповідного рівня попиту на неї, що має сприяти досягненню екологічних і соціально-економічних цілей Європейського Союзу.

Стратегія збереження біологічного різноманіття ЄС орієнтована на комплексне відновлення природного середовища до 2030 року в інтересах суспільства, кліматичної стабільності та екологічної рівноваги. Основною метою даної ініціативи є підвищення адаптивного потенціалу соціальних систем до майбутніх загроз, серед яких — кліматичні зміни, зростання частоти лісових

пожеж, продовольча нестабільність, поширення інфекційних захворювань та інші виклики глобального масштабу.

Запропонована стратегія включає чітко окреслені зобов'язання та низку практичних заходів, реалізація яких має бути завершена до 2030 року. Йдеться, зокрема, про розширення мережі територій природоохоронного значення, впровадження всеохоплюючого плану відновлення екосистем, а також сприяння впровадженню інноваційних підходів для ініціювання системних змін та вирішення проблем втрати біорізноманіття на глобальному рівні. Очікується, що реалізація зазначених заходів сприятиме формуванню сталих, екологічно збалансованих агропродовольчих систем, збереженню екосистемних послуг та забезпеченню умов для довготривалого існування людства [300; 322].

Обидві стратегії — як «Від ферми до виделки», так і стратегія щодо збереження біорізноманіття — виступають концептуально важливими орієнтирами, які окреслюють вектор трансформації сучасної аграрної політики ЄС. Їх центральним елементом є забезпечення аграрної стійкості, що передбачає досягнення збалансованого співвідношення між природним середовищем, біологічною різноманітністю, кліматичною політикою, продовольчим виробництвом та функціонуванням аграрних ланцюгів. Збереження екологічних ресурсів, підтримка громадського здоров'я та досягнення високих соціально-економічних стандартів добробуту розглядаються як взаємодоповнюючі елементи поряд з економічною конкурентоспроможністю та стійкістю ЄС [442].

У вказаних стратегічних документах акцент зроблено на потребі зниження рівня використання мінеральних добрив, антимікробних препаратів та хімічних засобів захисту рослин у сільському господарстві, а також на розширенні масштабів органічного землеробства. Досягнення цих орієнтирів вимагає впровадження інноваційних змін на всіх етапах продовольчого ланцюга. Початкову роль у цьому процесі відіграють сільськогосподарські виробники, які приймають ключові технологічні рішення. Ці рішення повинні базуватися на

врахуванні як економічних, так і екологічних та кліматичних чинників і бути спрямованими на реалізацію стратегічних цілей ЄС, визначених у згаданих ініціативах.

Органічні ферми є однією з орієнтованих на майбутнє форм екологічно чистого сільського господарства, де їхньою відмінною рисою є використання органічних методів сільськогосподарського виробництва. Вирощування продуктів в органічній системі здійснюється без застосування агрохімікатів, шляхом використання контрольованих методів виробництва, тим самим ця система виробництва сприяє збереженню біорізноманіття та захисту природних ресурсів, підтримці родючості ґрунту, одночасно доставляючи високоякісні органічні продукти [376]. Отже, органічні ферми зміцнюють продовольчу безпеку в широкому розумінні, забезпечують робочі місця та джерело доходу для сільськогосподарських сімей і сприяють життєдіяльності в сільській місцевості. Тому можемо констатувати той факт, що органічні ферми вписуються в концепцію сталого розвитку сільського господарства та сільських територій. Органічні ферми з-за сучасних кондицій являються нішевою формою сільського господарства, незважаючи на те, що їхня чисельність з-за даних умов швидко зростає [389; 434; 460; 471].

Згідно з стратегічними документами ЄС, у перспективі до 2030 року площа органічних сільськогосподарських угідь повинна охоплювати 20% від площі усіх задіяних угідь під сільським господарством [322; 323]. Для того, щоб оцінити реальні шанси досягти прийнятого порогу, необхідно визнати сучасні темпи та напрямки змін органічних площ сільськогосподарських угідь в країнах ЄС, а також розвиток ринкового середовища органічних виробників. Статистичні дані демонструють те, що площа органічних сільськогосподарських угідь значно зросла у світі та Європі протягом останніх років, однак вважаємо з-за необхідне визначити, чи дійсно достатньо даних змін для досягнення європейської стратегічної мети [468].

Особливе значення в досягненні визначеної мети має фінансова та політична підтримка національних програм Європейською комісією, які спрямовані на розвиток органічного сільського господарства та впровадження сучасних технологій. Дані програми допомагають залучати інвестиції у сільськогосподарський сектор, забезпечуючи фермерам доступ до інноваційних рішень [291; 325; 308; 390; 463; 470].

Отже, доцільно акцентувати увагу на тому, що нині реалізація САП частково здійснюється у контексті євроінтеграційних процесів України, зокрема в межах співробітництва між Україною та ЄС, що формалізовано положеннями Угоди про асоціацію. Одним із ключових напрямів економічної взаємодії між сторонами виступає сільськогосподарський сектор, в межах якого визначено такі пріоритети [262]:

- поглиблення взаєморозуміння в питаннях аграрної політики;
- стимулювання стійкого та інноваційного розвитку агровиробництва із застосуванням екологічно безпечних технологій, методів органічного землеробства та біотехнологічних рішень;
- обмін досвідом у сфері розвитку сільських територій;
- організація освітніх і просвітницьких заходів для поширення фахових знань;
- підвищення рівня конкурентоспроможності аграрної продукції;
- підтримка процесів інноваційного оновлення тощо.

На сучасному етапі партнерство між Україною та ЄС у сільськогосподарській сфері має позитивну динаміку. Водночас, в умовах воєнного конфлікту така співпраця зазнає істотного впливу з боку деструктивних зовнішніх чинників, що ускладнює безпосередню реалізацію європейської політики в українському аграрному секторі, знижуючи її ефективність [262].

Збройна агресія російської федерації, що триває з 2014 року, актуалізувала дискусії щодо перспектив досягнення стратегічних орієнтирів Європейського

зеленого курсу (Green Deal), адже забезпечення продовольчої безпеки може набути пріоритетного значення у порівнянні з екологічними завданнями [423]. У зв'язку з цим, попри високу екологічну, кліматичну та соціальну цінність розвитку органічного землеробства, цілі, задекларовані в межах Green Deal, можуть бути реалізовані з відтермінуванням до 2030 року.

Реалізація нових ініціатив, передбачених європейською екологічною стратегією, потребуватиме значних фінансових ресурсів, інституційної підтримки та адміністративних зусиль з боку держави, особливо з огляду на те, що аграрна галузь становить близько 10% національного ВВП та формує до 40% від загального обсягу експорту країни.

У цьому контексті особливого значення набуває впровадження принципів «зеленого» розвитку в агропромисловому комплексі України, зокрема – вдосконалення механізмів ефективного регулювання використання бюджетних коштів, спрямованих на реалізацію державної політики в аграрному секторі. Необхідною є також розробка дієвих пропозицій, спрямованих на підвищення результативності використання публічних фінансів [75].

Аналізуючи поточний стан розвитку органічного виробництва в Україні, варто зазначити, що держава володіє значним потенціалом щодо формування внутрішнього ринку екологічно безпечної продукції, а також розширення її експортного потенціалу [118]. Ці перспективи були офіційно закріплені в Постанові Кабінету Міністрів України №179 від 3 березня 2021 року, якою затверджено Національну економічну стратегію до 2030 року [193]. Згаданий нормативний акт визначає основні напрями розвитку підприємництва на найближче десятиліття, роблячи особливий наголос на важливості екологізації виробничих процесів.

На шляху до сталого та екологічно збалансованого розвитку аграрного сектора України на період до 2030 року, спрямованого на виробництво органічної продукції, визначено кілька ключових напрямків:

1. Розширення площі органічних земель. Важливим завданням є збільшення площі земель, використовуваних для органічного виробництва. Згідно з наявними стратегічними планами, метою є досягнення показника, коли площа органічних земель становитиме не менше 3% загальної площі сільськогосподарських угідь України, що оцінюється на приблизно 1,3 мільйона гектарів [194]. Згідно із статистичною інформацією Мінекономіки, протягом 10 років планується втричі збільшити площу під органічним виробництвом. Однак вважаємо, що реалізації даної цілі завадить військове вторгнення росії на територію України, оскільки значна частина територій потрапили під тимчасову окупацію або перебувають у зоні активних військових дій.

2. Зростання обсягу експорту органічної продукції. Уряд України має на меті розширити експорт органічної продукції на міжнародні ринки. Варто відзначити, що однією метою стратегії є збільшення обсягу експорту органічної продукції до 1 мільярда доларів США до 2030 року, що вимагатиме вдосконалення якості та конкурентоспроможності виробництва органічної продукції. Однак 100% реалізація даної цілі знаходиться під питанням, оскільки в Україні триває війна.

3. Вдосконалення технологій органічного виробництва. Застосування сучасних агротехнологій, інноваційних методів обробки ґрунту, контролю шкідників та захисту рослин в органічному сільському господарстві надасть змогу асекурувати стабільність врожаю, підвищити продуктивність, а також сприятиме досягненню більш високої якості продукції. В Україні цифровізація сільськогосподарського виробництва разом із подальшим ширшим використанням вологозберігаючих технологій ґрунту («Mini-till», «No-till») та впровадженням селекційних досягнень дозволить збільшити обсяги виробництва сільськогосподарської продукції та мінімізувати негативні наслідки на навколишнє середовище. Передбачається, що новітні технології управління та

збереження вуглецю і води будуть розроблені в рамках точного землеробства [409; 416].

4. Забезпечення якості ґрунтів. Впровадження практик органічного землеробства, які сприяють збереженню та відновленню родючості ґрунтів, що включає застосування органічних добрив, мінімізацію застосування хімічних пестицидів та збільшення використання власних органічних ресурсів.

5. Розширення асортименту продукції. Вирощування широкого спектру органічних продуктів – від овочів та фруктів до зернових культур та м'ясних продуктів, що допоможе забезпечити різноманітність на ринку та задовольнити попит споживачів.

6. Забезпечення учасників ринку якісною інфраструктурою, системами зрошування та дренажу з метою забезпечення рівномірного зростання рослин та зменшення ризику втрат у вирощуванні органічних культур.

7. Сприяння біорізноманіттю. Використання методів, що протегують біорізноманіттю, таких як ротаційне вирощування, суміщене вирощування різних культур, створення екосистем для сприяння розвитку природним ворогам шкідників.

8. Ефективне використання ресурсів. Мінімізація викидів парникових газів шляхом підвищення ефективності використання ресурсів, включаючи енергію та воду.

9. Розвиток переробної галузі. Створення і розвиток переробних підприємств для переробки органічної продукції в готові товари, а також збалансування виробництва високо- та низькомаржинальних товарів для підвищення прибутковості аграрного сектору завдяки росту виробництва органічної продукції. Реалізація за рахунок нарощування масштабів переробки органічної продукції, шляхом впровадження новітніх технологій переробки органічної продукції, які враховували б сучасні тренди споживання харчової продукції в Європі та світі.

10. Експорт органічної продукції. Освоєння та розширення виходу українських органічних виробників на нові перспективні міжнародні ринки, зокрема в Північній Америці та Азії, сприяючи збільшенню експорту органічної продукції до 1 млрд доларів США.

11. Сприяння функціонуванню на ринку диференційованих сільськогосподарських підприємств. Залучення різних типів господарств, від малих родинних ферм до великих агрохолдингів, протегуватиме різноманітності виробництва та підвищенню конкурентоспроможності.

12. Система сертифікації та контролю. Розвиток ефективної системи сертифікації органічної продукції та посилення контролю за дотриманням стандартів виробництва органічної продукції для забезпечення експорту безпечної та здорової продукції аграрної сфери, яка буде гарантувати якість для споживачів.

13. Освіта та підготовка кадрів. Модернізація системи освіти, підготовки та перепідготовки кадрів для екологічно орієнтованого органічного виробництва з метою забезпечення наявності кваліфікованих спеціалістів.

14. Державна підтримка. Формування та реалізація мотиваційних інструментів державної політики, орієнтованих на стимулювання органічного агровиробництва, охоплює як фінансові механізми, так і інформаційно-консультаційні послуги, спрямовані на підтримку сільськогосподарських виробників. На сьогоднішній день в Україні здійснюється впровадження державних заходів підтримки органічного виробництва відповідно до вимог статті 17-2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України». Згідно з цими положеннями, підтримка передбачає надання бюджетних трансфертів, зокрема: компенсація до 30% витрат, понесених на закупівлю дозволених до використання засобів захисту рослин, добрив, насіння, садивного матеріалу та кормів; часткове (до 30%) відшкодування витрат, пов'язаних із процедурою сертифікації органічного виробництва;

субсидування на основі площ оброблюваних земель або поголів'я великої рогатої худоби. Крім того, у разі ведення сільськогосподарської діяльності на меліорованих землях, передбачена можливість отримання бюджетної дотації з метою часткової компенсації витрат на електроенергію, спожиту в процесі зрошення. Таким чином, державна політика у сфері підтримки органічного агровиробництва орієнтована на забезпечення як економічної стабільності виробників, так і сприяння розширенню екологічно орієнтованого сільськогосподарського сектору.

Державна підтримка здійснюється через виплату бюджетних дотацій на кожен одиницю оброблюваних угідь. У Державному бюджеті України на 2021 рік були виділені кошти для підтримки органічного виробництва, однак недостатньо ефективний механізм їх розподілу спричинив те, що на регіональному рівні так і не були створені комісії для визначення отримувачів державної підтримки. У зв'язку з цим, багато областей не впровадили регіональні програми, що фактично обмежує можливості отримання державної підтримки виробниками органічної продукції [126]. Таким чином, можемо зазначити, що на сьогоднішній день ситуація залишається практично без змін, що пов'язано із триваючою війною на території країни.

Імплементація концепції сталого розвитку, низьковуглецевого переходу та адаптація національного курсу до Європейської ініціативи «Green Deal» передбачає технологічне оновлення аграрного сектора, трансформацію його виробничої структури із урахуванням пріоритетності задоволення внутрішніх продовольчих потреб та наявних ресурсних можливостей, а не виключно орієнтації на глобальні ринкові умови та домінування провідних учасників світового аграрного ринку [362].

Такий підхід передбачає, зокрема, адаптивну реконфігурацію агроландшафтів та землекористування; скорочення ступеня освоєності сільськогосподарських земель на 5% та рівня розораності — на 10%; підвищення

продуктивності угідь на 40–50% завдяки ефективнішому використанню органічних добрив [387].

На нашу думку, досягнення цілей сталого розвитку, реалізація кліматично нейтральної стратегії та поступова інтеграція до європейського курсу «Зеленої угоди» можливі лише за умови дотримання низки ключових передумов та нормативних положень урядової політики, серед яких:

- функціонування логістичної інфраструктури на рівні, достатньому для забезпечення аграріїв ресурсами, технікою та технологіями навіть за умови її часткового пошкодження;
- повна ліквідація мінної небезпеки та забезпечення безпечного доступу до сільськогосподарських земель;
- відновлення державного контролю над усією територією України в межах кордонів станом на 2014 рік;
- трансформація структури землеробства відповідно до екологічних стандартів, а також відповідність поголів'я тварин площі наявних кормових ресурсів.

У цьому контексті аграрний сектор України володіє суттєвим потенціалом щодо розвитку органічного землеробства як інтегрованої системи господарювання, що цілковито узгоджується з принципами сталості, відновленням екосистемного балансу та зміцненням продовольчої безпеки. Однак реалізація такого потенціалу можлива лише за умов досягнення перемоги у збройному конфлікті з російською федерацією та повного відновлення територіальної цілісності України [428].

Попри складнощі воєнного стану, в державі вже впроваджується новітня аграрна політика, яка має низку характеристик, зокрема:

- сприяння розвитку територіальної соціальної інфраструктури;
- підтримка науково-технічних інновацій та технологічної модернізації аграрної сфери;

- регуляція ринкових взаємозв'язків між попитом і пропозицією;
- впровадження систем сертифікації аграрної продукції.

Водночас наявні недоліки вітчизняної аграрної політики варто трактувати як чинники, що стримують її ефективність. Серед основних проблем можна виокремити:

- недостатній розвиток інструментів підтримки сільських територій;
- відсутність комплексної стратегії інноваційного розвитку сільського господарства;
- неефективність заходів із збереження ґрунтів та відновлення деградованих агроландшафтів, що має особливе значення в умовах війни;
- обмежений рівень державної підтримки малих та середніх фермерських господарств;
- недостатній фокус на питаннях екологічної безпеки та адаптації сільського господарства до зміни клімату.

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне впровадження принципів Спільної аграрної політики Європейського Союзу в українське аграрне середовище, зокрема в рамках післявоєнної реконструкції. Впровадження інструментів і практик САР має базуватися на розробленні національної програми інноваційного розвитку сільського господарства, реалізації заходів з екологізації виробництва, рекультивації порушених територій, а також активному застосуванню сучасних аграрних технологій для стимулювання комплексного розвитку сільських громад.

На основі проведеного аналізу, варто відзначити, що САП Європейського Союзу є важливим інструментом економічної інтеграції, спрямованим на розвиток сільського господарства та забезпечення стабільності аграрного сектору, яка охоплює комплекс заходів, включаючи субсидії, дотації та механізми кредитування, що сприяють конкурентоспроможності та сталому

розвитку аграрного виробництва. Незважаючи на успіхи реформи, критика САП щодо її протекціоністської спрямованості та високих витрат продовжує існувати. Відповідно до змін у світовій торгівлі, ЄС здійснив низку реформ, спрямованих на адаптацію до вимог Світової організації торгівлі, зокрема, введення єдиного сільськогосподарського платежу та скорочення витрат на підтримку аграрного сектору. У цілому, САП є важливим інструментом, що забезпечує розвиток сільського господарства ЄС, одночасно відповідаючи на виклики глобалізації та змін у міжнародній торгівлі.

Стратегії ЄС, зокрема "Від ферми до виделки" та стратегія збереження біорізноманіття, визначають ключові напрямки трансформації сільського господарства, орієнтуючи його на сталий розвиток, збереження природних ресурсів і підвищення конкурентоспроможності. Одна з основних цілей цих стратегій – зменшення використання добрив, пестицидів і антимікробних засобів, розвиток органічного землеробства та впровадження екологічно чистих методів виробництва. Варто відзначити, що фермери повинні враховувати екологічні, кліматичні та виробничі фактори для досягнення стратегічних цілей. Органічні ферми, як складова сталого сільського господарства, сприяють збереженню біорізноманіття та родючості ґрунтів, а також забезпечують продовольчу безпеку та створюють робочі місця, проте їх розвиток у ЄС і Україні потребує значної фінансової та політичної підтримки, зокрема для забезпечення збільшення площ органічних угідь і підтримки експорту органічної продукції. В Україні, незважаючи на значний потенціал для розвитку органічного виробництва, війна і політичні фактори ускладнюють реалізацію стратегічних цілей, що потребує додаткових зусиль для подолання викликів, пов'язаних із фінансуванням і зовнішньоекономічними зв'язками.

Отже, можна зробити висновок, що на сучасному етапі САП ЄС являє собою комплекс інструментів та регуляторних заходів, спрямованих на стимулювання прогресивного розвитку та структурного вдосконалення аграрної

сфери держав-членів ЄС. Її практична імплементація має важливе стратегічне значення, оскільки забезпечує стабільний позитивний вплив на динаміку розвитку сільськогосподарського виробництва.

4.2. Основні напрями та інструменти Спільної аграрної політики ЄС

Сільське господарство в Європейському Союзі є важливим сектором економіки, яке здійснює вплив на безліч аспектів суспільного життя, включаючи економіку, екологію, соціальність та безпеку харчування. Для забезпечення стабільності та ефективності сільськогосподарського сектору та розвитку сільських територій ЄС впровадив Спільну аграрну політику. Основні напрями та інструменти САП визначають стратегічні напрями розвитку європейського сільського господарства та спрямовані на досягнення різноманітних цілей, серед яких економічна стабільність, екологічна усталеність, соціальна справедливість та гарантування безпеки харчування.

Варто відзначити, що основні інструменти Спільної аграрної політики включають підтримку цін на сільськогосподарську продукцію, прямі виплати фермерам, контроль поставок, прикордонні заходи тощо. Послідовні раунди політичних реформ у 2003, 2013 роках і до поточної версії 2023 р. вимагають від фермерів повнішого дотримання вимог щодо збереження навколишнього середовища, забезпечення добробуту тварин, безпечності харчових продуктів і якості харчових продуктів, для того, щоб отримати прямі виплати.

Починаючи з середини 1990-х років, відбулося суттєве видозмінення Спільної аграрної політики (САП) шляхом впровадження пакету ключових реформ. Перша з цих реформ, затверджена у 1992 році та впроваджена у період 1993/94 років, ініціювала процес перенесення фінансової підтримки фермерських господарств з установлених цін на прямі виплати. Реформи 1992 року супроводжувалися зниженням рівня підтримки доходів фермерів, компенсацією

їм збитків від пониження цін через прямі виплати на основі врожайності та впровадженням нових механізмів контролю за обсягами виробництва сільськогосподарської продукції. Важливо зазначити, що ці реформи стосувалися ринків зернових, олійних культур, білкових рослин (таких як горох та квасоля), яловичини та овечого м'яса, проте фермерам доводилося вирощувати ці види продукції для отримання компенсацій.

Друга реформа Спільної аграрної політики (САП), відома як «Порядок денний 2000», була впроваджена на початку 2000 року в рамках підготовки до приєднання 10 нових членів, переважно з Центральної та Східної Європи, у травні 2004 року. Аналогічно до першої реформи САП, «Порядок денний 2000» використовував систему прямих виплат для компенсації фермерам лише часткових втрат від нових знижень доходів на підтримку. Таким чином, виплати фермерів були прив'язані до рівня виробництва. Реформи, впроваджені в рамках «Порядку денного 2000», фокусувалися на ринках зернових, олійних культур, молочних продуктів та яловичини.

Проміжний аналіз реформи, відомої як «Порядок денний 2000», спричинив появу третього великого пакету реформ у червні 2003 р. та квітні 2004 р. Ці реформи передбачали певний рівень ренаціоналізації сільськогосподарської політики, оскільки кожна країна-член мала право на самостійне регулювання термінів (2005–2007 рр.) та методів впровадження реформ. Реформи 2003 року дозволили проводити незалежні виплати, які не впливають на рішення щодо виробництва, однак вони залежать від виду продукції. Дані виплати відомі як єдині виплати фермерам (SFP), і їхні розміри базуються на історичних виплатах за 2000–2002 рр., які замінили компенсаційні виплати реформ 1992 року та "Порядку денного 2000".

Відповідність нормам ЄС щодо навколишнього середовища, добробуту тварин, якості та безпеки харчових продуктів є обов'язковою для того, щоб сільськогосподарські виробники мали змогу отримати SFP. Крім того, землю, яка

не обробляється, необхідно підтримувати в хорошому сільськогосподарському стані. Спільні платежі, які можуть відрізнятися в залежності від товару та вимагати посіву культури, можуть продовжувати зміцнювати екологічні та економічні цілі в маргінальних районах. На практиці пов'язані платежі використовуються лише кількома державами-членами.

Реформи САП у 2003 році відзначилися, також, зміною у стратегії розвитку сільських територій, оскільки було впроваджено два стовпи в бюджеті: Стовп I для прямих платежів та політики підтримки ринку та цін, і Стовп II для політики розвитку сільських районів. У рамках цих реформ було встановлено обмеження на витрати Стовпа I, в той час як на Стовп II планувалося збільшення бюджету майже вдвічі до 2013 року. Проте фінансові обмеження суттєво обмежили витрати на Стовп II, у зв'язку з чим було вирішено використовувати механізм, відомий як модуляція, для збільшення доступних коштів для Стовпа II. Згідно з цим підходом, виплати Єдиного сільськогосподарського платежу (SFP), які перевищують 5000 євро, зменшувалися на 5%, і ці кошти перераховувалися на другий рівень. Фермери, що отримували SFP менше 5000 євро, залишалися поза цими обмеженнями. Принаймні 80% коштів, отриманих в результаті зменшення SFP, залишалися в країні, де ці обмеження було застосовано, і використовувалися на розвиток сільських територій.

Реформи, проведені у сфері САП у 2003 році, були переглянуті у 2008 році з метою спрощення процедури їхнього впровадження. Протягом цього періоду ставки модуляції були збільшені для забезпечення додаткових фінансових ресурсів для реалізації Стовпа II САП. Крім того, важливою подією стало скасування системи квот на молоко до 2015 року, яка функціонувала з 1984 року.

У рамках поточного циклу впровадження реформ САП на період 2023–2027 рр., що були проведені у 2013 році, спричинили виникнення версії САП, що діяла до 2022 року, відомої як САП 2014–2020 рр. Дані реформи ґрунтувалися на ключовій концепції багатофункціональності, що передбачала поетапне

впровадження системи платежів для вирішення різних аспектів сільськогосподарської діяльності. Вони включали в себе виплати базової підтримки, а також виплати, які скеровані на збереження навколишнього середовища та розвиток сільськогосподарської структури, з деякими обмеженими виплатами. Дані додаткові екологічні реформи були впроваджені в межах концепції «озеленення» САП. Інші ключові зміни стосувалися заходів збалансування платежів між сільськогосподарськими виробниками у різних державах-членах, зокрема увага приділялося розміру сільського господарства та підтримці молодих фермерів.

Справедливість у прямих виплатах була досягнута за допомогою переходу від історичних рівнів до фіксованих ставок сільськогосподарських виплат, встановлених на рівні держав-членів або регіональних органів. Ці зміни були впроваджені поетапно від 2015 року до 2020 року, відповідно до запланованого терміну дії САП. Однак версію САП 2014–2020 рр. було продовжено на два роки через затримки у введенні наступної САП на 2023–2027 рр., що були обумовлені виборами та переговорами щодо Brexit та виходу Сполученого Королівства з Європейського Союзу.

САП на період 2023–2027 рр. ґрунтується на реформах, які були запроваджені в 2003 році, з метою надання державам-членам більшої автономії у використанні САП. Кожна держава-член розробляла свій національний стратегічний план, який підлягав розгляду та затвердженню Європейською Комісією. Це надало державам-членам більшу гнучкість у формулюванні та реалізації політики для вирішення їхніх унікальних потреб і проблем, з дотриманням основних принципів та цілей САП [306].

САП на період 2023-2027 рр. передбачає кілька спеціальних заходів для підтримки молодих фермерів. Країни ЄС пристосовують свої заходи до національних умов у своїх Стратегічних планах САП. Стратегії щодо підтримки

молодих фермерів, як правило, включають комбінацію кількох заходів або дій, зокрема:

1. Додаткова підтримка доходу для молодих фермерів (CISYF).
2. Залучення молодих та нових фермерів для відкриття сільськогосподарських бізнесів, який визначається як добровільний вид втручання країн ЄС в рамках фондів розвитку сільських районів САП 2023-2027 рр., які спрямовані на надання негайної підтримки для стартапів в сфері сільського господарства.

Країни ЄС повинні виділяти мінімум 3% від свого бюджету на прямі виплати, спрямовані на підтримку молодих фермерів. Ця підтримка може бути надана у вигляді допомоги по доходу, інвестиційної підтримки або спеціальних субсидій для молодих фермерів (при цьому лише 50% від інвестиційної підтримки буде враховуватись для досягнення зазначеної мети).

Додаткові виплати для молодих фермерів (CISYF) є добровільною програмою в межах системи прямих виплат, що передбачає посилену фінансову допомогу для тих молодих фермерів, які лише розпочинають свою діяльність і мають право на базові виплати. Підтримка здійснюється у вигляді щорічних виплат за кожен відповідний гектар або у вигляді фіксованої щорічної суми.

Країни ЄС зобов'язані дослідити взаємозв'язок між національними політиками (включаючи схеми з надання податкових пільг, пенсійні схеми фермерів, кредитні програми, регуляторні заходи, які пов'язані з орендою, купівлею або спадковістю землі) та заходами САП для забезпечення узгодженості всіх дій. Крім того, заходи з розвитку сільських районів, які можуть бути включені в Стратегічні плани САП на період 2023-2027 рр., надають додаткові можливості для допомоги молодим фермерам у відкритті нової справи у сфері сільського господарства. Молоді фермери можуть скористатися інвестиційною підтримкою та створити або приєднатися до виробничих організацій для зміцнення їхньої ринкової та економічної ситуації. Стратегічні

плани САП на період 2023-2027 рр. можуть включати допомогу у розвитку сільських бізнесів та консультації щодо вибору категорії сільського господарства.

У квітні 2019 року Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) та Європейська Комісія оголосили про надання майже 1 мільярда євро на фінансування секторів сільського господарства та біоекономіки в усій Європі. Пакет кредитів Європейського інвестиційного банку викликав інтерес з боку кількох посередників у різних країнах ЄС, проте варто відзначити, що фінансування було залучено досить швидко, незважаючи на економічний спад через пандемію COVID-19. Станом на 1 квартал 2023 року 98% фінансування було підписано з банками посередниками в:

- Франції (375 мільйонів євро на три операції),
- Італії (350 мільйонів євро на чотири операції),
- Греції (210 мільйонів євро на чотири операції),
- Хорватії (20 мільйонів євро).

Варто відзначити, що мінімальна ціль фінансування молодих фермерів була трохи перевищена, з 11% від загального обсягу кредитування. Крім того, близько 30% коштів було виділено на операції для боротьби з кліматичними змінами. Згідно з цілями САП планується забезпечення підтримки для створення бізнесу молодими фермерами до 380 000 (див рис. 4.1) [330].

Нова система підтримки доходів САП 2023-2027 рр. включає заходи для забезпечення більш справедливого розподілу фінансової підтримки для фермерів і працівників у всьому ЄС. Щороку фермери повинні подавати заявку на допомогу, в якій декларують усі сільськогосподарські ділянки у своєму господарстві.

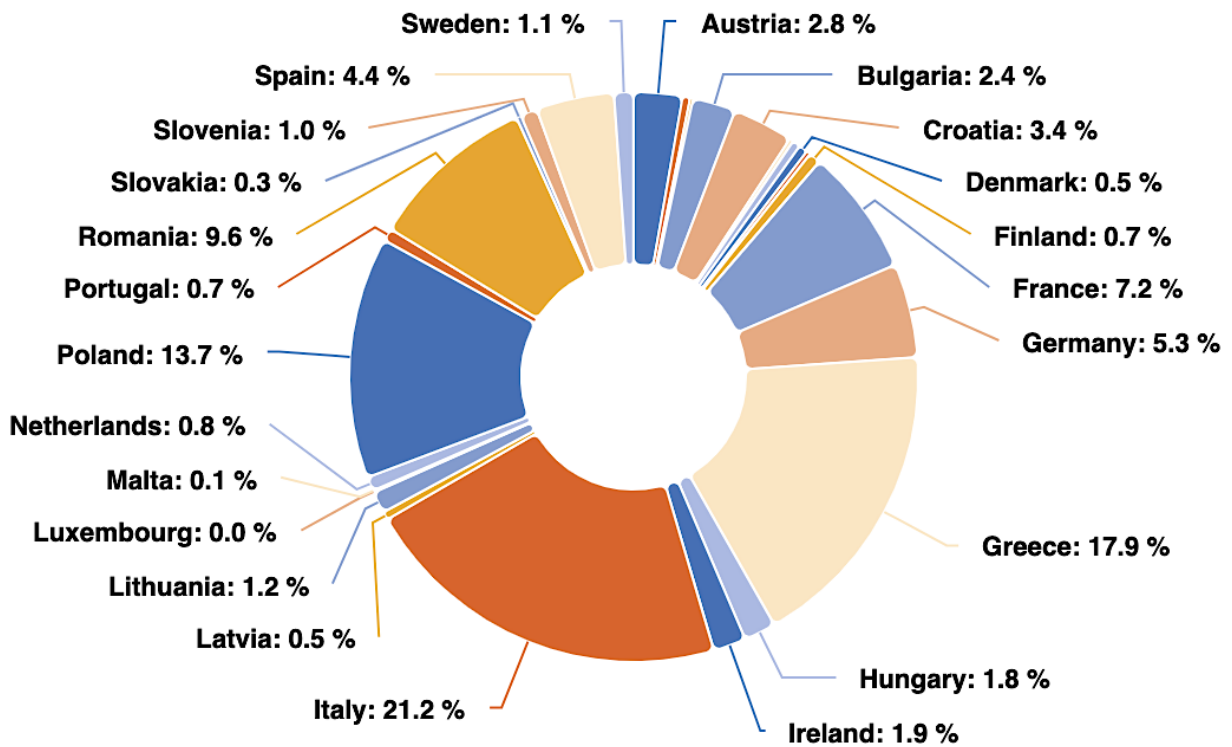

Рис. 4.1. Планована підтримка країнами ЄС молодих фермерів у відсотковому вираженні на основі САП протягом 2023-2027 рр.

Джерело: [330].

Попри те, що основні норми, які регулюють надання підтримки доходу, встановлюються на рівні Європейського Союзу, кожна з держав-членів реалізує їх на національному рівні. Національні органи влади несуть відповідальність за управління та моніторинг підтримки доходу фермерів у своїх країнах. У правовій системі ЄС кожна держава має певну свободу у визначенні способів надання цієї допомоги, що дозволяє врахувати специфіку сільськогосподарської діяльності, яка може значно варіюватися між різними країнами ЄС.

Для того, щоб мати право на отримання підтримки доходу, фермери повинні виконати кілька умов:

1. Фермери повинні здійснювати сільськогосподарську діяльність (виращування сільськогосподарських культур, виробництво продукції чи утримання земель у належному сільськогосподарському стані) на своїй

сільськогосподарській території, яка включає рілля, багаторічні насадження та пасовища.

2. Необхідно відповідати мінімальним вимогам для отримання допомоги. Підтримка не надається на суми менше від 100 до 500 євро (залежно від країни ЄС) і/або на ділянки площею менше 0,3-5 га.

3. Їхні господарства мають бути розташовані на території ЄС.

4. Фермери мають відповідати критеріям "активного фермера", де основні вимоги визначаються національними органами та включають мінімальні рівні сільськогосподарської діяльності, а також заборону на ведення неприйнятних видів економічної діяльності.

Підтримка доходу приносить вигоду близько 6 мільйонам фермерів у всьому ЄС і часто є суттєвою частиною їхнього доходу. За останнє десятиліття підтримка доходу становила майже половину доходів фермерів. Важливо зазначити, що рівень такої підтримки може варіюватися між окремими фермерськими господарствами, країнами ЄС та регіонами [29].

ЄС запровадив механізм, відомий як "зовнішня конвергенція", що передбачає поступове коригування виплат за підтримку доходу на гектар у кожній країні, спрямоване на вирівнювання виплат до середнього рівня по ЄС. Країни, де середній рівень виплат нижчий за 90% від середнього в ЄС, збільшують свій бюджет на половину різниці між поточною ставкою і 90% від середнього в ЄС. Виплати становлять щонайменше 200 євро/га у 2023 році і планується їх збільшення до 215 євро/га до 2027 року. Загальний бюджет ЄС на підтримку доходу в період 2023-2027 рр. складає майже 188 мільярдів євро [327].

Механізм базової підтримки доходу для сталого розвитку (BISS) замінює схеми базової виплати (BPS) і єдиної виплати площі (SAPS), відповідно до Регламенту (ЄС) 1307/2013 на період 2023-2027 рр. Механізм BISS включає обов'язкове впровадження для всіх країн ЄС; щорічний незалежний платіж, що

надається за кожен придатний гектар землі, заявлений фермерами. Всі фермери ЄС мають доступ до цього механізму.

Оскільки механізм BISS відокремлений від виробничої діяльності, виплати не залежать від фактичного виробництва на землі. Це відокремлення стало результатом низки реформ, спрямованих на розрив зв'язку між фінансовою підтримкою фермерів і типом продукції, яку вони виробляють. Такий підхід посилив ринкову орієнтацію сільськогосподарського сектору ЄС, надавши фермерам більшу свободу у виробництві продукції відповідно до ринкового попиту.

Як правило, BISS виплачується як єдина сума за придатний гектар, заявлений активним фермером. Однак країни ЄС, які застосовували права на оплату у своїй попередній схемі основного платежу, можуть вирішити, чи продовжувати використовувати права для надання BISS. У системі, що базується на правах на оплату, виплати надаватимуться лише за придатні гектари, для яких було активовано право на оплату. Сума виплати базуватиметься на вартості права на оплату. У всіх випадках виплати BISS можна диференціювати за групами територій зі схожими соціально-економічними чи агрономічними характеристиками. Крім того, у країнах ЄС, які використовують дозволи, сума на гектар може відрізнятися в залежності від вартості прав і відповідно до правил внутрішньої конвергенції.

В середньому рівень доходу фермерських господарств ЄС значно поступається доходам інших секторів економіки і характеризується значними коливаннями. У 2020 році валовий дохід фермерів в ЄС становив лише 53% від середньої заробітної плати в ЄС. У період з 2023 по 2027 роки незалежна підтримка доходу стане основним елементом САП, причому близько 78% цієї підтримки (у вигляді прямих платежів) буде надано через незалежний платіж.

Основний механізм підтримки доходу працює як своєрідна «страхова сітка», що забезпечує мінімальний рівень доходу для всіх активних фермерів. Ця

форма підтримки сприяє реалізації мети Угоди про функціонування Європейського Союзу (TFEU), яка ставить завдання забезпечення справедливих умов життя для сільськогосподарської громади. Таким чином, основна підтримка доходу виконує важливу функцію в контексті гарантування продовольчої безпеки на території Європи [331].

Додатковий механізм перерозподілу доходу для сталого розвитку (CRISS) замінює схему перерозподілу, що діяла в період з 2014 по 2022 роки. CRISS є важливим інструментом САП, який забезпечує справедливий розподіл ресурсів, сприяючи переміщенню частини підтримки доходу з більших фермерських господарств на менш зискові або середні.

Один із пріоритетних аспектів САП на 2023-2027 роки — це сприяння більш справедливому розподілу фінансових ресурсів. В рамках ЄС дохід на одну річну робочу одиницю (AWU) зростає в залежності від фізичних розмірів фермерського господарства. Це відображає явище масштабного ефекту: чим більша ферма, тим нижчі витрати на одиницю продукції, що зазвичай призводить до більш високого доходу на одного працівника.

CRISS передбачає надання річного незалежного платежу за кожен придатний гектар («перші гектари») фермерам, що мають право на виплати в рамках основної підтримки доходу для сталого розвитку (BISS). Головною метою виплат CRISS є досягнення більш збалансованого розподілу доходу між малими та середніми фермерськими господарствами. Країни ЄС повинні виділяти не менше 10% від загального обсягу прямих виплат на цю інтервенцію. Однак вони мають можливість відступити від цього мінімуму (наприклад, виділити менше за визначений відсоток або не застосовувати CRISS взагалі), якщо можуть продемонструвати, що потреби в перерозподілі вже задоволені іншими інструментами Європейського фонду гарантування сільського господарства.

Для більш ефективного розподілу цієї додаткової підтримки, зважаючи на різноманітність структур фермерських господарств в Європейському Союзі,

країни-члени можуть: надавати додаткові виплати в залежності від площі землі, що обробляється, а також/або диференціювати розмір платежів за регіонами або категоріями територій, що беруть участь у програмі BISS. Однією з важливих новацій САП на період 2023-2027 рр. є вимога до держав ЄС виділяти не менше 10% своїх скоригованих фінансових асигнувань на прямі виплати (після переведення коштів між фондами) для реалізації CRISS, що сприятиме збільшенню обсягів фінансування, отримуваних малими та середніми господарствами. Ця вимога може бути відхилена, якщо держави-члени продемонструють, що потреби в перерозподілі доходу достатньо задовольняються іншими фінансованими Європейським фондом гарантій сільського господарства інструментами, такими як: виплата для малих фермерів (PSF), механізм підтримки доходу (CIS), внутрішня конвергенція або обмеження чи поступове зменшення платежів [324].

Програма виплати для малих фермерів (PSF) являє собою спрощений механізм підтримки доходу в рамках САП. Країни ЄС можуть реалізовувати цей інструмент у формі однакових одноразових сум для всіх фермерів або як виплату на гектар. PSF заміщає інші форми підтримки доходу, включаючи: основну підтримку доходу для сталого розвитку (BISS), додаткову підтримку перерозподілу доходу для сталого розвитку (CRISS), безкоштовну підтримку доходу для молодих фермерів (CISYF) та механізм підтримки доходу (CIS). Ліміт максимального розміру виплати визначається на національному рівні, однак ця сума не може перевищувати 1250 євро.

Фермери, які подають заявку на виплату в рамках PSF, не мають права на отримання інших прямих виплат. Умови участі в програмі аналогічні вимогам для BISS. Заявники повинні бути визнаними активними фермерами і дотримуватися мінімальних вимог, встановлених статтею 18 Регламенту (ЄС) 2021/2115, що визначає правила для підтримки стратегічних планів САП [329].

Згідно з положеннями САП, зв'язок між отриманням підтримки доходу та виробництвом конкретної продукції поступово розривається. Це здійснюється з метою запобігання перевиробництву окремих товарів та забезпечення того, щоб фермери орієнтувалися на реальний попит на ринку. Однак у певних випадках окремі аграрні сектори або підсектори можуть отримувати фінансову підтримку для вирішення специфічних проблем, з якими вони стикаються, якщо ці сектори мають важливе соціально-економічне та/або екологічне значення.

Основною метою механізму пов'язаної підтримки доходу (CIS) є запобігання погіршенню ситуації шляхом підвищення конкурентоспроможності, стійкості та/або якості виробництва. CIS є важливим інструментом у випадках, коли альтернативою може бути припинення виробництва, що, у свою чергу, може мати негативний вплив на інші ланки постачальницького ланцюга або взаємопов'язані ринки, а також може сприяти зростанню рівня безробіття в економічно депресивних сільських районах. Підтримка надається на основі кількості тварин або гектарів у відповідній галузі і залежить від низки умов та суворих обмежень, що спрямовані на пом'якшення ризику викривлення попиту та пропозиції на ринку [325].

Райони, які мають природні або інші специфічні обмеження (ANC), це території, де сільське господарство ускладнюється через природні умови або інші специфічні проблеми. Виплати за природні або інші специфічні обмеження визначаються як добровільна інтервенція для розвитку сільських територій, що надається щорічно за кожен гектар сільськогосподарської землі, з урахуванням різниці в доходах і витратах між територіями, що стикаються з природними або іншими специфічними обмеженнями.

Метою виплат ANC є часткове або повне компенсування фермерам втрат, які вони зазнають через природні або інші обмеження у їхній господарській діяльності. Така компенсація, насамперед, сприяє забезпеченню справедливого

рівня доходів та дозволяє фермерам продовжувати обробляти землі сільськогосподарського призначення, що запобігає забуттю цих земель.

Для отримання виплат ANC відповідна земельна ділянка повинна належати до однієї з трьох категорій, визначених статтею 32 Регламенту (ЄС) 1305/2013:

- гірські райони, що визначаються цією категорією через висоту або крутизну схилів;
- території, що стикаються з серйозними природними обмеженнями на основі восьми біофізичних критеріїв;
- інші території, на яких діють спеціальні обмеження.

Щоб бути класифікованими як гірські райони, сільськогосподарські угіддя повинні:

- перебувати на висоті, де важко вести сільське господарство;
- мають круті схили, які не дозволяють використовувати стандартну агротехніку;
- розташовуватися на північ від 62-ї паралелі.

Території зі значними природними обмеженнями – це території, які мають особливі умови, що ускладнюють ведення сільського господарства. Щоб земля була кваліфікована як така, що піддається впливу різних природних обмежень то на неї має негативно вплинути одна з таких умов як: низька температура; посуха; надлишок вологи в ґрунті; обмежений дренаж ґрунту; несприятлива текстура і кам'янистість; мала глибина вкорінення; погані хімічні властивості; круті схили.

Території, які стикаються з особливими природними обмеженнями, складаються із землі, на яку негативно впливають інші фактори. Це території, де існує значний ризик припинення сільського господарства, і де важливо підтримувати активну фермерську громаду, для того щоб: зберегти або покращити стан навколишнього середовища; підтримувати сільську місцевість; зберегти туристичний потенціал району; захистити берегову лінію тощо [328].

Також, варто відзначити наступний інструмент САП, як підтримка внутрішніх цін, який був історичною основою САП для підтримки сільського господарства, але даний інструмент в основному замінили прямі виплати, на які зараз припадає приблизно 70% бюджету САП. Ціни на основні товари, такі як деякі зернові продукти та продукти їх переробки (тобто ячмінь, хліб і тверда пшениця, а також кукурудза), яловичина та телятина, рис, масло та сухе знежирене молоко все ще залежать від інтервенційної ціни як гарантованої мінімальної ціни, але на значно нижчому рівні, аніж до реформ. Якщо світові ціни високі, то у даному випадку держава не повинна здійснювати втручання в ринок.

Інші механізми, такі як субсидії для зберігання надлишків і споживчі субсидії, що виплачуються для заохочення внутрішнього споживання таких продуктів, як масло та сухе знежирене молоко, також у свою чергу підтримують внутрішні ціни. Проте варто відзначити, що реформи САП 2003 року скоротили субсидії на зберігання на 50%. Деякі фрукти та овочі вилучаються з ринку в обмежених кількостях уповноваженими організаціями виробників, коли ринкові ціни падають до встановленої межі. Реформи САП знизили вартість продуктів для споживачів, оскільки інтервенційні ціни були знижені, однак тепер платники податків несуть більшу частку витрат, оскільки більше підтримки надається через прямі виплати.

Незважаючи на те, що цінова підтримка залишається ефективним засобом забезпечення прибутковості сільськогосподарських підприємств, безпосередні платежі, які надсилаються виробникам, відіграють важливу роль у забезпеченні стабільного доходу. Заплановані виплати, які визначені у рамках реформи САП на період 2023–2027 рр., призначаються фермерам на основі загальних умов підтримки та національних програм держав-членів відповідно до принципу спільного управління, що не обов'язково повинно бути пов'язаним з виробництвом. У галузі тваринництва, зокрема в сегментах виробництва яловичини та овець, виплати за худобу можуть надаватися без прив'язки до

обсягів виробництва. Здійснюються також й інші спеціальні виплати, проте вони є відносно незначними.

Нові умови для отримання платежів, які введені під час останніх реформ САП, включають в себе крос-комплаєнс заходи, що базуються на екологічних цілях або принципах «екологізації». Дані заходи виступають механізмом стимулювання збалансованого підходу до ведення господарства та збереження навколишнього середовища, сприяючи виконанню екологічних норм та стандартів у сільському господарстві.

У рамках ініціативи «Зелені угоди» активно впроваджуються еко-фінансові інструменти, серед яких екологічні кредити, грантові програми та підтримка від зелених інвестиційних фондів. Ці механізми надають можливість фермерам залучати фінансові ресурси для впровадження інноваційних технологій та сталого агровиробництва. Інструмент «Прямий зелений платіж» надає підтримку тим аграріям, які застосовують або дотримуються агротехнічних методів, що сприяють досягненню екологічних та кліматичних завдань ЄС. У рамках політики озеленення ЄС заохочує фермерів за активне збереження природних ресурсів і надання суспільних благ.

Реформи САП 1992 року впровадили систему контролю за пропозицією продукції, шляхом застосування обов'язкової оплачуваної програми відкладень для обмеження виробництва, де дана програма підтримувалася до реформ САП 2008 року, коли система відкладень була скасована. З метою отримання компенсаційних виплат в рамках реформи 1992 року виробники зернових, олійних або білкових культур повинні були залишити певний відсоток виробничої площі без посіву.

Порядок денний на 2000 рік встановив, що виробники сільськогосподарської продукції повинні мати резерв у розмірі 10% від всієї площі, яка використовується для вирощення орних культур. Це означало, що частина землі повинна бути залишена без посіву для забезпечення стабільності

виробництва. Проте, якщо площа під такими культурами у виробника була достатня для отримання не більше 92 метричних тонн певної культури, він класифікувався як дрібний виробник і був звільнений від обов'язку резервування. Незважаючи на те, що система резервування вже не використовується, можливість її відновлення залишається актуальною, якщо такі умови, як надмірне виробництва, повернуться, оскільки це може загрожувати стабільності ринку сільськогосподарської продукції.

САП підтримує внутрішні ціни на сільськогосподарську продукцію вище світових цін на значну чисельність товарів. У преференційних торговельних угодах, як-от з колишніми колоніями та сусідніми країнами, ЄС задовольняє внутрішній споживчий попит, водночас захищаючи високі внутрішні ціни через імпорتنі квоти та вимоги щодо мінімальних імпорتنих цін. САП також застосовує тарифи на кордонах ЄС, щоб імпорتنі товари не продавалися на внутрішньому ринку нижче цін внутрішнього ринку (ціни інтервенції).

Незважаючи на те, що Уругвайська раундова угода про сільське господарство (далі – URAA) закликала до розширення доступу до ринку ЄС, проте на практиці доступ до ринку сільськогосподарського сектора ЄС залишається дуже обмеженим. URAA також обмежила вартість і кількість експортних субсидій ЄС, тобто певні товари можуть отримати експортні субсидії, що у свою чергу дозволить ЄС залишатися конкурентоспроможним на світових ринках. Але через скорочення цінової підтримки САП експортні субсидії значно скоротилися. Експорт перероблених продуктів із ЄС, які містять частину товарів, що підтримуються САП, також отримують експортну субсидію на основі частки товару в продукті та різниці між середньою вартістю сировини та світовою ціною [93; 306].

Вважаємо за необхідність, відзначити Цілі Системи сільськогосподарських знань та інновацій (далі – AKIS), які полягають у підтримці цифрового переходу в сільському господарстві, стимулюванні ініціації та розвитку інноваційних

проектів, розповсюдженні їх результатів і якнайширшому їх застосуванні. У зв'язку зі сталими змінами в сільському господарстві та сільській місцевості, а також зі стрімким розвитком сучасних технологій, AKIS виступає як механізм, який сприяє упровадженню та використанню новітніх технологій у сільському господарстві та забезпечує фермерам доступ до необхідної інформації та ресурсів.

Цифрова трансформація в сільському господарстві передбачає використання різноманітних інноваційних інструментів, таких як датчики, дрони, супутникові системи зображень, системи штучного інтелекту тощо. Дані технології дозволяють збирати, аналізувати та використовувати великі обсяги даних для оптимізації виробництва, вдосконалення управління ресурсами, зниження витрат та підвищення продуктивності.

AKIS відіграє ключову роль у цьому процесі, надаючи фермерам доступ до актуальної інформації про нові технології, їх застосування та практичний досвід інших сільськогосподарських підприємств. Дана система також сприяє взаємодії між сільськогосподарськими організаціями, дослідницькими установами та іншими зацікавленими сторонами, сприяючи обміну знаннями та досвідом у сфері впровадження сучасних технологій.

Отже, AKIS виступає не лише як інструмент супроводу фермерів у процесі цифрової трансформації, але й як форум для обміну інформацією та співпраці, що допомагає їм ефективно використовувати сучасні технології та інновації у сільському господарстві [334].

У підсумку, САП Європейського Союзу є ключовим інструментом забезпечення сталого розвитку сільського господарства та сільських територій, що має значний вплив на економіку, екологію та соціальну сферу. З моменту свого впровадження САП пройшла низку реформ, спрямованих на адаптацію до нових економічних і соціальних умов, що включають прямі виплати фермерам, підтримку цін на сільськогосподарську продукцію, а також заходи з охорони

навколишнього середовища і покращення добробуту тварин. Останні реформи, зокрема для періоду 2023–2027 років, надають більшу автономію країнам-членам у формулюванні стратегічних планів, що дозволяє враховувати національні особливості та потреби сільських територій. Окрім цього, важливим напрямом є підтримка молодих фермерів через спеціальні програми та заходи, що сприяють розвитку сільського господарства та підвищенню конкурентоспроможності галузі на європейському рівні.

Програма спільної сільськогосподарської політики ЄС на 2023-2027 роки спрямована на забезпечення сталого розвитку аграрного сектору через впровадження механізмів підтримки доходів фермерів. Включення системи «зовнішньої конвергенції» та «базової підтримки доходу для сталого розвитку» (BISS) дозволяє забезпечити більш справедливий розподіл фінансової підтримки між фермерами, враховуючи національні особливості кожної країни ЄС. Завдяки механізмам, таким як «підтримка перерозподілу доходу для сталого розвитку» (CRISS) та «виплата для малих фермерів» (PSF), здійснюється справедливий перерозподіл коштів на користь малих та середніх фермерських господарств. Окремо варто відзначити, що виділяються ініціативи для боротьби з кліматичними змінами, а також підтримка молодих фермерів, що сприяє оновленню аграрного сектору.

Отже, Спільна аграрна політика Європейського Союзу включає різноманітні напрями та інструменти, які скеровані на підтримку сільськогосподарського сектору. Варто відзначити, що основні напрями САП включають цінову підтримку, прямі платежі, розвиток сільських територій та екологічні програми тощо, де дані інструменти сприяють забезпеченню стабільності та конкурентоспроможності європейських сільськогосподарських виробників на міжнародному ринку.

4.3. Адаптація України до аграрної політики Європейського Союзу та міжнародне співробітництво як чинники забезпечення продовольчої безпеки ЄС і України

САП ЄС має істотний вплив на забезпечення продовольчої безпеки в межах ЄС, зокрема завдяки ряду специфічних характеристик та проблем, що постають перед європейським аграрним сектором. Для зміцнення позицій європейського сільського господарства в майбутньому, САП еволюціонувала протягом кількох років у відповідь на змінювані економічні реалії, а також відповідно до вимог та потреб громадян. У червні 2021 року, після переговорного процесу між Європейським парламентом, Радою ЄС та Європейською комісією, було досягнуто угоди щодо реформування спільної аграрної політики. Цю угоду офіційно ухвалено 2 грудня 2021 року, і нова версія САП набрала чинності з 1 січня 2023 року. Підтримка фермерів та інших зацікавлених осіб у сільських районах 27 держав-членів ЄС ґрунтується на законодавчих положеннях САП на період 2023-2027 років, а також на стратегічних планах САП, затверджених Європейською Комісією. Ці стратегічні плани розроблені таким чином, щоб значною мірою сприяти реалізації Європейської стратегії «Зелена угода», стратегії «Від ферми до столу» та Стратегії біорізноманіття [332].

САП на період 2023-2027 рр. вводить спрощений підхід для того, щоб дозволити європейському сільському господарству відповідати економічним, суспільним та екологічним потребам глобалізованого світу. Політика зсуває акцент з виконання правил на досягнення результатів та продуктивності. Даний новий спосіб роботи базується на 10 ключових цілях САП 2023-2027, які визначають основу політики, відображаючи високі амбіції ЄС на рівні САП в цілому. Стратегічні плани САП, що дозволяють країнам ЄС розробляти стратегію втручання відповідно до 10 ключових цілей САП 2023-2027 поєднує широкий спектр цільових втручань, спрямованих на вирішення конкретних потреб

відповідної країни ЄС. У зв'язку з уим вважаємо за необхідність відзначити, що втручання забезпечують конкретні результати відносно цілей САП на рівні ЄС, при цьому сприяючи амбіціям Європейського Зеленого курсу [334].

Зазначено, що на реалізацію САП на період 2021-2027 років буде виділено 387 мільярдів євро, що надходитимуть з двох основних джерел фінансування: Європейського фонду гарантування сільського господарства (EAGF), чий обсяг складає 291,1 мільярда євро (за поточними цінами), та Європейського сільськогосподарського фонду розвитку сільських територій (EAFRD), фінансування якого становитиме 95,5 мільярда євро. Частина бюджету EAFRD включає 8 мільярдів євро з фонду Next Generation EU, які будуть спрямовані на підтримку сільських районів у проведенні структурних реформ, необхідних для реалізації цілей Європейської стратегії «Зелена угода» та цифрової трансформації. Для забезпечення кращої адаптації політики до пріоритетів сільськогосподарських секторів своїх держав-членів, країни ЄС мають право перерозподіляти до 25% своїх асигнувань САП між фінансуванням підтримки доходів та розвитком сільських територій. Країни ЄС можуть також використовувати додаткову гнучкість для досягнення окремих цілей, таких як підтримка екологічних і кліматичних ініціатив, підтримка молодих фермерів або для держав з рівнем прямих виплат, що є нижчим за середній рівень.

Просування досліджень, обміну знаннями та інновацій має важливе значення для забезпечення розумного та сталого сільськогосподарського сектора. У рамках свого зобов'язання підтримувати дослідження та інновації в сільському господарстві Європейська Комісія запропонувала виділити 10 мільярдів євро з програми Horizon Europe на проєкти, пов'язані з продовольством, сільським господарством, розвитком сільських районів та біоекономікою [333].

Згідно з новими умовами Спільної аграрної політики (САП), було здійснено корективи до існуючих систем екологічних заходів, що відображають підвищення екологічних амбіцій та сприяють реалізації цілей Європейської

стратегії «Зелена угода». Це включає впровадження еко-схем, які мають забезпечити потужніші стимули для застосування екологічно стійких методів ведення сільського господарства [320].

Еко-схеми займають важливе місце у реформуванні європейського аграрного сектора, оскільки, виділивши чверть бюджету першого рівня САП на цей інструмент, в період 2023–2027 років буде забезпечено значно більше фінансування для заходів, що націлені на досягнення екологічних та кліматичних результатів. Концептуально еко-схеми схожі на агроекологічні та кліматичні схеми (AECS), проте основною різницею є те, що фермери мають право на отримання виплат за участь у еко-схемах, тоді як виплати за схемами AECS розподіляються за допомогою процедури надання. На відміну від попередніх ініціатив екологізації, що визначались на рівні ЄС, країни-члени тепер можуть самостійно обирати заходи еко-схем, ґрунтуючись на їхньому досвіді з AECS, за умови дотримання вимог статті 31 Регламенту стратегічного плану [415]. У зв'язку з цим, важливо провести аналіз поточного планування в 15 країнах-членах щодо національного впровадження еко-схем, спрямованих на реалізацію цілей стратегії «Від ферми до столу». У розділі представлено огляд різноманіття заходів еко-схем, де їх кількість варіюється від 3 до 21 для кожної країни (див. додаток Г, табл. Г2).

Складність окремих заходів досить неоднорідна, наприклад, у Нідерландах передбачається система нарахування балів, яка дозволяє фермерам поєднувати сільськогосподарські практики з 21 запропонованого заходу, тоді як в інших країнах (наприклад, Угорщині) один захід містить набір вимог, яких необхідно дотримуватися. Франція також має намір запровадити систему балів, але виключно для диверсифікації посівів. Крім того, у деяких країнах не всі заходи еко-схеми можна поєднувати, оскільки деякі з них є взаємовиключними.

Щодо походження заходів еко-схеми, більшість або спираються на компоненти зобов'язань щодо озеленення, які не стали обов'язковими відповідно

до умов, або походять від AECS, які зараз пропонуються на національному чи регіональному рівнях. Що стосується цільових екологічних аспектів, держави-члени повинні забезпечити відповідність їхніх екосхем потребам на національному рівні та охопити принаймні дві «сфери дій». У постанові визначено вісім сфер дій: пом'якшення клімату; адаптація до клімату; захист води; захист ґрунтів; захист біорізноманіття; стійке та зменшене використання пестицидів; покращення добробуту тварин та заходи щодо боротьби зі стійкістю до антимікробних засобів.

У чотирнадцяти країнах захист біорізноманіття є сферою діяльності, а в одинадцяти країнах захист біорізноманіття розглядається як пріоритет (Pr), шляхом застосування спеціальних заходів. Наприклад, у Румунії заходи скеровують на екологічно чутливі пасовища, які піддаються ризику заростання лісовою рослинністю, а іншими варіантами захисту біорізноманіття є обслуговування необроблюваних сільськогосподарських земель, екстенсивний спосіб випасання худоби (наприклад, у Болгарії) з використанням стійких до високого ступеня захворюваності ділянок постійних пасовищ.

Захист ґрунту враховується в чотирнадцяти країнах, а в п'яти країнах особлива увага приділяється відведеним спеціальним ґрунтовим заходам. Заходи еко-схем головним чином спрямовані на збереження ґрунтового покриву через рослинність на ріллі, з вимогами, які виходять за рамки відповідних умовних правил, а також застосовують заходи щодо запобігання ерозії та встановлюють вимоги щодо нерозорювання земель плугом.

Фінляндія, Угорщина, Латвія, Нідерланди, Польща та Іспанія передбачають заходи для зменшення або нульового обробітку ґрунту (наприклад, прямий посів або смуговий обробіток). В Італії та Іспанії підтримується використання рослинного покриву у міжряддях для запобігання ерозії виноградників, у Румунії та Франції – у виноградниках і садах, а в Австрії – для хмелю. У Латвії, Ірландії та Польщі вапнування ріллі на основі відбору проб

грунту є заходом еко-схеми з метою підтримки оптимального з агрономічної точки зору рівня рН ґрунту.

Дванадцять країн націлені на захист якості води через свої екосхеми, наприклад, Угорщина підтримує використання водозберігаючої іригації постійних посадок, а Польща скеровує заходи щодо утримання води на постійних пасовищах. Прикладами заходів щодо забезпечення якості води є зменшення використання добрив, іноді в поєднанні з використанням прецизійних технологій та трав'яних смуг уздовж канав – досвід Нідерландів, а Польща передбачає підтримку плану внесення добрив, заснованого на відборі зразків ґрунту.

В Іспанії планується, що фермери зі зрошуваними землями, які беруть участь у заходах екосхеми, повинні будуть мати план удобрення та звітувати про кількість використаної іригаційної води та фітосанітарних засобів. Заходи з адаптації та пом'якшення кліматичних змін будуть запропоновані в тринадцяти країнах. Заходи, які спрямовані на зменшення порушення стану ґрунту на ріллі та обмеження надлишковості поживних речовин, вважаються кліматично сприятливими. Посадка дерев (Ірландія), вирощування культур, які адаптовані до вологих умов (Нідерланди) або агролісомеліорація (Німеччина) вважаються варіантами сприяння поглинанню вуглецю.

В Латвії спеціальні кліматичні заходи включають утримання незмінних постійних пасовищ на конкретній ділянці, а також внесення добрив або безпечно для клімату розповсюдження органічних добрив. Румунія планує вжити заходів для сприяння поглинанню вуглецю на луках шляхом зменшення внесення добрив і застосування мінімальних заходів з догляду. У Данії планується спеціальний захід для ґрунтів з високим вмістом органічної речовини в сівоzmіні з метою скорочення викидів парникових газів і азоту шляхом екстенсифікації. Землю за цією еко-схемою не можна удобрювати, а рослинність буде потрібно зрізати та видаляти щороку. Довгострокова мета полягає в тому, щоб вивести землю з виробництва шляхом зниження її продуктивності для сільськогосподарського

використання та підняття рівня води. Естонія також спрямовує заходи на землі з високим вмістом вуглецю для покриття постійними пасовищами, щоб зменшити викиди вуглецю. Деякі держави-члени (Австрія, Італія та Польща) спрямовують заходи еко-схем на підтримку добробуту тварин, хоча це не передбачено в початковій пропозиції САП, представлений у 2018 році Європейською комісією. Випас вважається корисним для здоров'я тварин, тому встановлено вимоги щодо визначення мінімального періоду випасу. У рамках комбінованого заходу Італія також бореться зі стійкістю до антимікробних препаратів шляхом скорочення застосування ветеринарної медицини.

Еко-схеми, спрямовані на конкретні цілі «Green Deal» та стратегії «Від ферми до виделки», які спрямовані на зменшення використання добрив до 2030 року принаймні на 20%, закликає до 50% скорочення використання хімічних пестицидів і ризиків, пов'язаних із ними, а також до 50% скорочення продажів протимікробних препаратів для сільськогосподарських тварин. Крім того, до 2030 року на принаймні 10% сільськогосподарських угідь мають бути створені ландшафтні об'єкти з багатим біорізноманіттям (включаючи околиці), як зазначено в Стратегії збереження біорізноманіття.

У додатку Г, таблиці Г3 наведено огляд еко-схем, спеціально спрямованих на скорочення використання добрив і пестицидів у 15 досліджених державах-членах ЄС. Деякі заходи спрямовані на зменшення кількості застосованих добрив або пестицидів, в деяких випадках до нуля, а інші заходи скеровані на використання прецизійних технологій для підвищення ефективності застосування агрохімікатів. Органічне землеробство передбачає відмову від використання мінеральних добрив і хіміко-синтетичних пестицидів.

Крім конкретних заходів, що наведено у таблиці 3.2., існують інші, які включають скорочення зовнішніх вкладень. Наприклад, в Естонії заборонено використання пестицидів під час участі в еко-схемах для «випасу постійних пасовищ» і «кормових площ для бджіл». У Болгарії, на додаток до спеціального

заходу щодо скорочення використання пестицидів, передбачено заборону на використання засобів захисту рослин на екологічно чутливих пасовищах, коли отримується фінансування через еко-схеми.

В Австрії фермери можуть отримати фінансову підтримку для сільськогосподарських культур, у тому випадку, якщо вони не використовують засоби захисту рослин, а в Румунії хімічні добрива заборонені для сільськогосподарських культур, які вирощуються в рамках еко-схеми. У Румунії передбачається зменшити внесення добрив на луки, навіть якщо головною метою є збільшення поглинання вуглецю. Особливе місце займають заходи еко-схем, які спрямовані на непродуктивні землі, оскільки їхні розроблені плани тісно переплітаються з відповідним стандартом умовності щодо "мінімального відсотка сільськогосподарської площі, відведеної для непродуктивних площ або елементів" (GAEC 8). Мінімальний відсоток ріллі на рівні ферми, яка повинна відводитись під цю вимогу, встановлено на рівні 4%. Країни-члени можуть розробити розширені зобов'язання щодо еко-схем, щоб доповнити стандарт GAEC. Один із варіантів розробки полягає в тому, щоб запропонувати фермерам можливість зменшити обов'язкову частку (GAEC) до 3% за умови, що вони зобов'язуються відвести принаймні 7% своєї ріллі під непродуктивні території та об'єкти через комбіновані еко-схеми.

Таблиця Г4 (див. додаток Г) показує, які країни-члени пропонують такі заходи та як вони мають намір їх поєднати із зобов'язаннями GAEC. На додаток до кількісного розширення непродуктивних площ невиробничого призначення, плануються заходи для підвищення їхньої екологічної цінності.

Наприклад, ферми можуть отримати фінансову підтримку на використання земель невиробничого призначення для квіткових смуг або квіткових ділянок в Естонії, Фінляндії, Німеччині, Нідерландах та Італії. У той час як у Німеччині цей захід обмежується землями, зареєстрованими в еко-схемі як непродуктивні землі,

в той час як у Нідерландах та Італії фермери можуть вводити квіткові смуги на всій своїй ріллі як самостійний захід.

В Естонії можливе встановлення пасовиськ для бджіл із медоносними рослинами як чистих, так і змішаних культур (тобто разом з іншими культурами). Як спеціальний захід еко-схеми, Франція розробила бонус за живі плоти як добровільне доповнення в поєднанні з «впровадженням екологічної сертифікації», де фермери можуть отримати бонус, якщо щонайменше 6% їх земель покриті живими плотами.

У поточному програмному періоді держави-члени можуть надавати фінансову підтримку для переходу та підтримки органічного землеробства в рамках другого компоненту САП, однак в рамках реалізації другого компоненту, який потребує національного співфінансування, країни-члени можуть запропонувати еко-схему для органічного землеробства, у якій 100% фінансування надходить із бюджету САП.

Усі країни, за винятком Нідерландів, наразі фінансують органічне землеробство за компонентом 2 і планують перенести заходи підтримки на свої еко-схеми. Франція включила підтримку органічних ферм до свого «шляху екологічної сертифікації». Усі країни, відзначені в таблиці 4.1, передбачають надання підтримки органічному землеробству на орних землях, луках і багаторічних посівах, а Болгарія передбачає надання підтримки також для тваринництва.

Таким чином, порівнюючи запропоновані заходи, стає видно значну різноманітність серед еко-схем 15 країн, де дана різноманітність відображає відмінності у природних умовах, екологічних уподобаннях та досвіді з AECS, що призводить до ситуації, в якій схожі заходи реалізуються як еко-схеми в деяких країнах та як AECS в інших [423].

Таблиця 4.1

**Підтримка переходу та/або підтримки органічного землеробства як еко-
схеми**

Країна	Перехід	Підтримка	Примітки
Болгарія		x	Платежі за площу та підтримка тваринництва.
Данія	x	x	Для підтримки клімату, управління природними ресурсами, біорізноманіття, зниження резистентності до антимікробних препаратів.
Естонія	x		Можливість приєднання до інших еко-схем.
Франція	x	x	Не є окремим заходом. Сертифіковане органічне сільське господарство автоматично відповідає вимогам заходу "сертифікації захисту довкілля".
Латвія	x		Плата за площу.
Нідерланди		x	Тільки сертифіковане органічне сільське господарство, яке пройшло сертифікацію у Skal Biocontrole (національний орган сертифікації).
Румунія	x		Включено вирощування овочів, лікувальних та ароматичних рослин.

Джерело: сформовано автором на основі джерела [423].

Зважаючи на кілька країн-членів ЄС, які займають провідні позиції за площею органічних сільськогосподарських угідь, зокрема Францію, Іспанію, Італію, Німеччину, Австрію та Швецію, розвиток органічного землеробства в цих державах є критично важливим для досягнення загальноєвропейських цілей та реалізації стратегії «Зелена угода». Аналіз даних, що відображають частку кожної країни у розвитку органічного сільського господарства, показує, що на сучасному етапі лідерами є Австрія, Швеція, Естонія, Чехія, Латвія та Італія. Ці країни стабільно займають лідируючі позиції за часткою органічних угідь у загальному обсязі сільськогосподарських земель як у 2012, так і в 2020 роках, забезпечуючи високу частку у загальному рейтингу ЄС. Протягом досліджуваного періоду найбільші досягнення у збільшенні площ органічних

угідь спостерігалися не лише в країнах, що вже мали високі показники (зокрема, в Естонії, Австрії та Італії), але й у країнах із середнім рівнем. Важливим є також прогрес, досягнутий Фінляндією, Францією, Хорватією, Угорщиною та Данією, що значно покращило їхні позиції у європейському рейтингу за розвитком органічного виробництва [327].

Забезпечення продовольчої безпеки в ЄС є надзвичайно важливим завданням, і однією з основних цілей Спільної аграрної політики (САП), як зазначено в статті 39 Договору про функціонування Європейського Союзу (TFEU), є забезпечення гідного рівня життя для сільських громад через збільшення доходів фермерів. Середній дохід сільських господарств залишається значно нижчим за середні доходи в інших економічних секторах ЄС. З огляду на це, фермери ЄС знаходяться під тиском глобалізації торгових відносин і лібералізації міжнародної торгівлі. Розвиток міжнародних ринків посилює конкуренцію, але водночас відкриває нові можливості для агропродовольчого сектора Європи. Крім того, глобалізація та коливання попиту і пропозиції призвели до підвищеної нестабільності ринкових цін на сільськогосподарську продукцію, що додатково ускладнює ситуацію для фермерів [327].

У сучасних умовах аграрний сектор України та питання продовольчої безпеки набули особливої актуальності та важливості. Військові дії, що тривають на території країни, мають значний вплив на виробництво, зберігання та постачання харчових продуктів, що створює численні виклики для забезпечення продовольчої безпеки населення. В таких умовах міжнародна співпраця та впровадження інновацій стають ключовими факторами, які можуть сприяти підтримці та розвитку аграрного сектору.

Міжнародна співпраця включає взаємодію з різними міжнародними організаціями, урядами інших країн, приватним сектором та неурядовими організаціями, де дане співробітництво сприяє обміну досвідом, залученню фінансових ресурсів, технічної допомоги та інноваційних технологій, зокрема,

важливими є програми підтримки аграрного сектору, які спрямовані на модернізацію виробництва, підвищення кваліфікації працівників та розвиток інфраструктури. Інновації відіграють ключову роль у підвищенні продуктивності та ефективності аграрного виробництва. Впровадження новітніх технологій, таких як цифрові платформи для управління фермами, сучасні методи зрошення, системи точного землеробства та біотехнології, дозволяють значно покращити якість продукції, знизити витрати та мінімізувати негативний вплив на навколишнє середовище.

Українські сільськогосподарські підприємства стикаються з труднощами у забезпеченні своїх інвестиційних потреб виключно за рахунок державного фінансування, що робить стратегію залучення іноземних інвестицій надзвичайно важливою [83]. Європейський інвестиційний банк надав значний фінансовий ресурс у розмірі 50 мільйонів доларів США для підтримки агропереробної галузі. Це має на меті покращити ліквідність аграрного сектора та зміцнити його стійкість. Окрім того, Європейський Союз разом з Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) реалізують грантову програму, спрямовану на підтримку малих фермерів та підприємств у західних регіонах України [354]. Програма передбачає не лише фінансову допомогу, а й консультування та надання дорадчих послуг, що сприяють розвитку ланцюгів доданої вартості. Австрійська агенція розвитку (ADA) підтримує підвищення стандартів якості, надаючи допомогу у вирощуванні сертифікованого насіння сої. Ця міжнародна співпраця сприяє розвитку виробництва замкнутого циклу та подальшому зміцненню переробної галузі [248].

Російська агресія проти України спричинила значні негативні наслідки для бізнесу та фінансового сектора країни, де дані наслідки включають зниження ділової активності, доходів та виробництва через переміщення населення та зниження купівельної спроможності. У відповідь на ці виклики, USAID інвестує понад 874 млн дол. США для підтримки української економіки під час війни та

створення основи для її швидкого та потужного відновлення після завершення конфлікту [454].

Уряд країни, співпрацюючи з міжнародними організаціями, сприяє наданню цільових грантів для підтримки бізнесів, постраждалих від війни. Ці гранти можуть бути використані для покриття операційних витрат, виплати заробітних плат та погашення інших необхідних витрат. За співпраці уряду з міжнародними організаціями було сформовано наступні спеціальні програми грантів для бізнесу (див. додаток Г, табл. Г5):

1) Програма USAID "Конкурентоспроможна економіка України" (KEU) надавала грантову підтримку українським малим та середнім підприємствам (МСП) у сфері переробної промисловості з метою сприяння інноваційній трансформації та розвитку. Гранти будуть спрямовані на стимулювання прогресу МСП через впровадження новітніх продуктів, модернізацію виробничих процесів, зниження залежності від ручної праці шляхом застосування ефективніших технологій, створення висококваліфікованих робочих місць, підвищення енергоефективності та оптимальне використання ресурсів (зокрема, води), а також правильне управління відходами шляхом зменшення їх обсягів та впровадження процесів переробки, що відповідають екологічним стандартам. Крім того, програма передбачає створення інноваційної, сучасної та цифрової переробної промисловості, підтримку імпортозаміщення російської та білоруської продукції на українському ринку та/або експорт українських товарів для заповнення ринкових ніш, раніше зайнятих продукцією цих країн, а також стимулювання локалізації виробництва для відновлення економіки країни.

У межах цієї програми гранти надані підприємствам переробної галузі, відповідно до класифікації КВЕД 2010, за винятком підприємств, що займаються виробництвом алкогольних напоїв, тютюнових виробів, коксу та нафтопродуктів, хімічних сполук, фармацевтичних препаратів, поліграфічною

діяльністю, а також діяльністю, пов'язаною з виробництвом зброї, боєприпасів чи продукції подвійного призначення.

До категорій діяльності, що можуть бути підтримані в рамках цієї грантової програми, відносяться, але не обмежуються ними:

- організація виробництва нових або вдосконалених технологічних продуктів, включаючи закупівлю послуг з автоматизації процесів, розробки технічних специфікацій і проєктів;
- впровадження новаторських рішень, інструментів та бізнес-моделей для підвищення ефективності та продуктивності підприємств, зокрема у виробництві та продажах;
- дії, спрямовані на сертифікацію продукції за національними чи міжнародними стандартами якості та безпеки, а також галузеві аудитори та сертифікації для підвищення конкурентоспроможності;
- придбання обладнання та технічних засобів для удосконалення виробничих процесів та технологій;
- використання інноваційних виробничих та бізнес-рішень, таких як 3D-друк і адитивні технології, робототехніка, автоматизація процесів, застосування штучного інтелекту та передових методів обробки даних;
- розширення виробництва та маркетингове просування національних продуктів на ринках як всередині країни, так і за її межами, хоча участь у торгових виставках і торгових місіях не підтримується.

В рамках програми передбачалось виділення до 25 грантів загальною сумою 2 500 000 дол. США, що знаходиться в залежності від наявності фінансування, а бюджет кожної грантової заявки становитиме від 75 000 до 100 000 дол. США [65].

2) Програма USAID «Конкурентоспроможна економіка України» запрошує до участі в грантовому конкурсі українські малі та середні підприємства, зокрема сімейного та жіночого бізнесу, що займаються виробництвом товарів і наданням

послуг і прагнуть відновити свою діяльність, розширити бізнес або започаткувати нові напрямки діяльності. Очікується, що буде надано близько 100 грантів на загальну суму від 10 000 до 35 000 доларів США.

Фінансова підтримка буде спрямована на переміщення бізнесу, запуск нових бізнес-напрямків, масштабування діяльності на території України, а також вихід на міжнародні ринки. Очікувані результати грантової діяльності включають створення та збереження робочих місць, залучення додаткових інвестицій і нових клієнтів, а також збільшення обсягів продажу як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Основні вимоги для отримання гранту включають наступне:

1. Заявники повинні бути офіційно зареєстрованими українськими приватними підприємствами, фізичними особами-підприємцями (ФОП) або юридичними особами.

2. Чисельність працівників має становити менше ніж 250 осіб, а річний обсяг обороту не повинен перевищувати 50 мільйонів євро або річний баланс — 43 мільйони євро. Програма не передбачає підтримку грантових заявок від підприємств, основною діяльністю яких є перепродаж товарів та послуг [64].

Варто відзначити, що у межах Ініціативи стійкості сільського господарства (AGRI-Україна), USAID надає підтримку українським аграріям у вирощуванні та експорті важливих для України та глобальної продовольчої безпеки зернових культур. Зокрема, організація забезпечує аграріїв насінням та добривами, удосконалює процеси переробки та модернізує експортну інфраструктуру. Крім того, USAID залучає до співінвестування українські мікро-, малі та середні підприємства, сприяючи розширенню їхньої діяльності та підвищенню стійкості, що вносить позитивний вклад у національну економіку. Організація також підтримує Уряд України в ефективному та прозорому управлінні державними активами, щоб забезпечити максимальну користь для громадян.

Завдяки підтримці USAID, в Україні формується потужний фінансовий сектор, регульований політично та фінансово незалежними організаціями, які діють відповідно до найкращих галузевих практик та міжнародних стандартів. Цей фінансовий сектор користується довірою як українських громадян, так і міжнародної інвесторської спільноти. Різноманітні програми, реалізовані за підтримки міжнародних організацій, спрямовано на відновлення та розвиток українського сільського господарства, підвищення його стійкості та конкурентоспроможності. У додатку Г, таблиці Г5 представлені ключові програми та проекти, які сприяють підтримці та розвитку аграрного сектору України в умовах війни.

Варто відзначити, що міжнародна підтримка відіграє вирішальну роль у зміцненні та розвитку аграрного сектору України, особливо в умовах військової агресії. Представлені в таблиці програми демонструють різноманітність підходів до підтримки економіки країни – від фінансової допомоги та кредитування до сприяння експорту та впровадження регуляторних реформ. Така комплексна підтримка сприяє стійкості агробізнесу, підвищенню його конкурентоспроможності та закладає основу для довготривалого зростання української економіки [454].

У 2023 році програма USAID з аграрного та сільського розвитку (АГРО) забезпечила українських агровиробників насінням та добривами для обробки площі близько 370 тисяч гектарів. Ця підтримка дозволила українським аграріям виростити понад 110 тисяч тонн насіння соняшника та підвищити врожайність зернових культур, додатково зібравши 220 тисяч тонн зерна. В рамках цієї програми на весняну посівну кампанію 2024 року 7 тисяч агровиробників отримали безкоштовно 14 тисяч тонн мінеральних добрив. Згідно з умовами програми, підтримка надаватиметься аграріям, які обробляють від 5 до 500 гектарів землі в будь-яких областях України, за винятком тимчасово окупованих територій, та вирощують зернові або олійні культури, є зареєстрованими як

юридичні особи чи фізичні особи-підприємці, в тому числі сімейні фермерські господарства, та відповідають іншим вимогам програми. Аграрії, що мають у обробітку від 5 до 20 гектарів землі, отримають 1 тону добрив, а ті, хто обробляє від 20 до 500 гектарів – по 2 тонни. Пріоритет у розподілі добрив буде надано господарствам, що належать або очолюються жінками, згідно з даними Державного аграрного реєстру (ДАР) [240].

Український агропромисловий сектор активно користується можливостями міжнародних грантів для розвитку свого потенціалу. У 2024 році міжнародні організації, такі як USAID, Швейцарська Конфедерація та Данська рада у справах біженців, запропонували різноманітні програми підтримки для виробників органічної продукції, середніх агропідприємств та аграріїв, які планують отримати мінеральні добрива. Таблиця 4.2 надає огляд ключових параметрів грантів, доступних українським аграріям, що є важливим інструментом для їхнього успішного розвитку та модернізації.

Таблиця 4.2

Актуальні гранти для аграріїв за підтримки міжнародних організацій

Тип гранту	Подача заявки	Розмір гранту	Організатор	Міжнародна підтримка
Для виробників органічної продукції	до 20 вересня 2024	5 тис. дол. США	Об'єднання «Органічна Ініціатива»	Швейцарська Конфедерація
"Експортер"	до 18 листопада 2024	20-75 тис. дол. США	USAID АГРО	USAID
Розширення агробізнесу	до 5 жовтня 2024	20 тис. дол. США	Данська рада у справах біженців (DRC)	Швейцарська Конфедерація
Для середніх агропідприємств	до 17 січня 2024	30 тис. дол. США	USAID АГРО	USAID
Отримання мінеральних добрив	до 10 жовтня 2024	1 тону нітроамофоски для основного та припосівного внесення	USAID АГРО	USAID АГРО

Джерело: сформовано автором на основі джерела [84].

Аналіз наданої інформації в підтверджує значний інтерес та підтримку міжнародних організацій у підтримці українського аграрного сектора через надання грантів на різні цільові напрями. Відповідно до вимог та специфікацій кожної програми, аграрії мають можливість не лише збільшити свої виробничі потужності, але й сприяти стійкому економічному зростанню та підвищенню конкурентоспроможності на міжнародному ринку сільськогосподарської продукції [113].

3) Міжнародна гуманітарна організація Help — Hilfe zur Selbsthilfe реалізує ініціативу під назвою «Надання послуг з екстреної допомоги та захисту для осіб, постраждалих внаслідок війни в Україні». Проєкт передбачає надання грантової підтримки малому бізнесу в місті Київ та Київській області. Очікується, що цей проєкт сприятиме підтримці 325 підприємств, які мають реалістичні та стійкі бізнес-стратегії для відновлення або розвитку своєї економічної діяльності.

Заявку на отримання грантової допомоги можуть подати підприємці серед внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які мають підтверджуючі документи, та осіб, що переселилися до Києва та Київської області, а також підприємці, діяльність яких постраждала від військової агресії, за умови, що підприємницька діяльність зареєстрована саме в Київській області. Перевага надаватиметься жінкам-підприємцям, зокрема тим, хто став головою сім'ї через військову службу чоловіка, його поранення, перебування в полоні чи загибель, а також домогосподарствам, де є діти, люди похилого віку та особи з інвалідністю.

Не розглядатимуться заявки від бізнесів, основною діяльністю яких є перепродаж товарів чи послуг. Грант включає фінансову підтримку на придбання обладнання та матеріалів, сумарна вартість яких не перевищує 2 700 євро в національній валюті України, а також здійснення моніторингу підтримуваних мікробізнесів [62].

4) Global Communities в Україні започатковує пілотний проєкт з відновлення та покращення добробуту в рамках ініціативи PEARL, який

передбачає надання грантів фізичним особам та малому й середньому бізнесу, що постраждали від наслідків війни, таких як втрата або пошкодження майна, вимушена релокація, порушення логістичних ланцюгів, зниження обсягів продажу, міграція працівників та інші складнощі. Проєкт також надаватиме консультаційну та інформаційну підтримку. Основні цілі грантового конкурсу включають: створення або відновлення нових робочих місць; стимулювання зростання підприємств, розвиток нових напрямків бізнес-діяльності, а також масштабування існуючих ініціатив.

Програма PEARL підтримуватиме заявки від підприємців і підприємств з територіальних громад Чернівецької та Чернігівської областей, що є партнерами Global Communities в межах проєкту «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» (DOBRE). До таких громад Чернівецької області відносяться: Великокучурівська, Вижицька, Глибоцька, Клішківська, Мамалигівська, Недобойська, Новоселицька, Рукшинська, Усть-Путильська та Хотинська. Чернігівська область представляє такі громади: Коропська, Корюківська, Лосинівська, Любецька, Менська, Ніжинська, Новгород-Сіверська, Сновська, Сосницька та Тупичівська.

Програма передбачає три категорії грантів:

1. Лот 1 — грант до 5 000 дол. США для започаткування або розвитку бізнесу.
2. Лот 2 — грант від 5 001 до 12 000 дол. США, за умови створення мінімум одного нового робочого місця.
3. Лот 3 — грант від 12 001 до 25 000 дол. США, де обов'язковою вимогою є створення не менше двох нових робочих місць.

Для кожного з Лотів передбачена обов'язкова участь заявника у вигляді співфінансування у розмірі не менше 10% від вартості гранту [63].

5) EU4Business оголосила конкурс на надання грантової допомоги малим та середнім підприємствам України, що функціонують у регіонах, де ведуться бойові дії. В рамках цього проєкту 10 компаній зможуть отримати фінансування

у розмірі 10 000 євро для сприяння розвитку їхнього бізнесу. Заявки на отримання гранту можуть подавати підприємства, що відповідають таким критеріям:

- зареєстровані в одній з наступних областей: Чернігівська, Сумська, Харківська, Херсонська, Миколаївська, Запорізька, Донецька, Луганська, Одеська, Дніпропетровська, Полтавська, Кіровоградська, Київська (крім міста Київ);
- кінцевими бенефіціарними власниками є лише громадяни України; – підприємство не має представництв або дочірніх структур у російській федерації, Білорусі або інших країнах, що потрапили під санкції;
- не ведуть господарську діяльність на тимчасово окупованих територіях України;
- має значний потенціал для швидкого розширення виробничих потужностей, що сприятиме відновленню економік регіонів, де здійснюється діяльність;
- займається такими видами діяльності, як виробництво та постачання харчових продуктів, або підтримує цю галузь, зокрема у виробництві промислових холодильників, вентиляційних систем, а також машин і обладнання для виробництва продуктів харчування та напоїв;
- не отримувало фінансування від GIZ або інших міжнародних організацій чи проєктів міжнародної технічної допомоги протягом останніх 24 місяців;
- кількість працівників на момент подачі заявки становить від 11 до 249 осіб.

Основною вимогою є те, що від кожного підприємства може бути подано тільки одну заявку, а компанії, що перебувають у зв'язках, можуть подати не більше однієї заявки [66].

6) Міжнародна організація з міграції (МОМ), що є агентством ООН, що займається питаннями міграції, та її представництво в Україні, в рамках реалізації проєкту «Розвиток малих та середніх підприємств: Економічна інтеграція внутрішньо переміщених осіб і відновлення бізнесу», який фінансується Федеральним міністерством економічного співробітництва та розвитку

Німеччини (BMZ) через Банк розвитку KfW, оголошує про можливість участі в грантовій програмі для українських мікро- та малих підприємств.

Основною метою цієї ініціативи є підтримка економічного відновлення України шляхом створення нових робочих місць, відновлення виробничих потужностей, а також задоволення потреб населення у критично важливих товарах та послугах. Заявки на отримання грантової допомоги можуть подавати:

- мікро- та малий бізнес, що здійснює свою діяльність або переміщуються в Київ, Київську, Львівську, Закарпатську, Сумську, Чернігівську, Тернопільську, Івано-Франківську, Полтавську, Дніпропетровську чи Харківську області;

- підприємства, які зареєстровані не менш ніж за 12 місяців до подачі заявки;

- офіційно зареєстровані в Україні та мають власників- громадян України.

МОМ планує надати фінансову підтримку у вигляді грантів:

- 270 мікропідприємствам з максимальним розміром гранту до 4 500 євро в еквіваленті гривні за курсом ООН;

- 100 малим підприємствам, для яких максимальна сума гранту становитиме 20 000 євро в гривневому еквіваленті за курсом ООН [67].

7) За посередництва Державного аграрного реєстру надається цільова підтримка від Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) в межах двох окремих ініціатив, що реалізуються задля сприяння стабілізації та розвитку аграрного сектору в умовах воєнного стану.

7.1) Перша ініціатива, що фінансується Європейським Союзом, передбачає надання інвестиційної грантової допомоги мікропідприємствам та малим аграрним виробникам, а також сільськогосподарським кооперативам та об'єднанням виробників, які спеціалізуються на продукції з географічними зазначеннями (ГЗ). Потенційними бенефіціарами цієї програми є представники аграрного сектору Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської та частково

Чернівецької областей, які можуть отримати грантове фінансування в межах від 1 000 до 25 000 доларів США [103].

7.2) Друга програма має на меті забезпечити малих фермерів з прифронтових регіонів насіннєвим матеріалом ярих культур, зокрема пшениці, ячменю та гороху. Цей компонент орієнтований на аграріїв, які ведуть діяльність у Сумській, Чернігівській, Донецькій, Харківській, Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській, Херсонській та Одеській областях. До участі допускаються як юридичні особи, так і фізичні особи-підприємці, що мають у володінні або користуванні земельні ділянки сільськогосподарського призначення площею від 10 до 500 гектарів. Обсяг передбаченої допомоги складає 2 тонни насіння ярих культур на одне господарство, з урахуванням регіональної специфіки та потреб [103].

Крім того, ФАО проводить послідовну діяльність із підтримки селянських домогосподарств у регіонах, що постраждали внаслідок збройного конфлікту. Так, навесні 2023 року мешканці ряду громад Харківської області отримали гуманітарну допомогу у вигляді насіннєвої картоплі та овочевого насіння для вирощування базових харчових культур. Загалом охоплено близько 5 000 родин, кожна з яких безкоштовно отримала по 50 кг картоплі та набори насіння овочів, зокрема капусти, редьки, баклажанів, цибулі, буряка та помідорів. Ця програма стала можливою завдяки фінансуванню з боку Гуманітарного фонду для України, а також урядів Німеччини, Франції, Японії і Європейського Союзу [103].

8) Міжнародна гуманітарна організація Mercy Corps реалізує дві окремі грантові ініціативи, спрямовані на підтримку підприємницьких структур, що постраждали внаслідок збройного конфлікту в Україні. Зазначені програми впроваджуються за фінансового сприяння Швейцарської агенції з питань розвитку та співробітництва (Swiss Agency for Development and Cooperation, SDC).

– Перша програма орієнтована на агропідприємства, які були вимушені перемістити свою господарську діяльність, а також на фермерські господарства, що зазнали збитків унаслідок воєнних дій у межах Київської, Полтавської, Сумської та Чернігівської областей. Надання цільової фінансової допомоги дозволяє представникам малого і середнього аграрного бізнесу інвестувати в розвиток переробної інфраструктури, підвищення доданої вартості продукції, зберігання сільськогосподарської продукції, а також у надання відповідних аграрних послуг.

– Друга програма передбачає підтримку для підприємств малого та середнього бізнесу, які вже здійснили або перебувають у процесі релокації у зв'язку з військовими загрозами. Цей напрям реалізується в Київській, Івано-Франківській, Львівській та Тернопільській областях. Основна мета ініціативи полягає у стимулюванні створення нових робочих місць у громадах, що постраждали від війни, зокрема шляхом фінансування закупівлі основних засобів виробництва. Умовою участі у програмі є залучення власного капіталу у розмірі до 50% від обсягу передбаченої грантової допомоги [394].

9) З метою посилення адаптивності та результативності діяльності фермерських господарств на території восьми регіонів України (Івано-Франківської, Вінницької, Тернопільської, Львівської, Рівненської, Хмельницької, Чернівецької та Черкаської областей) створено Центр розвитку фермерства «Врожай Перемоги». Зазначена ініціатива реалізується в межах міжнародної програми ReACT4UA за фінансового сприяння уряду Федеративної Республіки Німеччина, у співпраці з Всеукраїнською громадською організацією «Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України» та Громадською спілкою «Агенція місцевого економічного розвитку Яворівщини».

Центр здійснює надання безоплатних консультаційних та освітніх послуг, спрямованих на підвищення кваліфікації сільгоспвиробників, поширення актуальної інформації щодо інновацій у сфері рослинництва, а також посилення

спроможності фермерських суб'єктів до оперативного реагування на виклики, пов'язані зі змінами в аграрному секторі. Крім того, ініціатива сприяє модернізації господарських моделей, диверсифікації напрямів виробничої діяльності та активізації доступу до фінансових ресурсів для подальшого розвитку фермерства [266].

Комплекс запроваджених дій має на меті зниження деструктивного впливу війни на аграрну сферу та формування передумов для збереження і відновлення її виробничого потенціалу. У цьому контексті державна аграрна стратегія повинна бути зорієнтована на підвищення стійкості агропромислового комплексу в умовах повномасштабного збройного конфлікту, а також забезпечення ефективного післякризового відновлення.

Враховуючи вищезазначене, варто відзначити щодо актуальності впровадження мобільних лабораторій санітарного та фітосанітарного контролю, що є своєчасною відповіддю на ті виклики, з якими зіткнувся агропромисловий комплекс України в умовах повномасштабної війни. Руйнування виробничої та контрольної інфраструктури, обмежений доступ до окремих територій, зростання ризиків забруднення ґрунтів і продукції роблять традиційні, стаціонарні механізми контролю недостатньо ефективними. За таких обставин держава потребує гнучких і мобільних інструментів, здатних забезпечити безперервність нагляду за безпечністю харчових продуктів навіть у прифронтових і деокупованих регіонах. Практична цінність цієї пропозиції полягає в тому, що мобільні лабораторії дозволяють оперативно реагувати на потенційні загрози для здоров'я населення, скорочують часові лаги між відбором проб і отриманням результатів та зменшують навантаження на місцеві органи влади. В умовах воєнного стану це має принципове значення, оскільки затримки у контролі якості продовольства можуть мати не лише економічні, а й соціальні та гуманітарні наслідки. Використання таких лабораторій формує основу для післякризового відновлення аграрного сектору, адже забезпечує відновлення довіри до якості

української аграрної продукції, стабілізацію внутрішнього ринку та створює передумови для відновлення експортних поставок. Мобільний санітарно-фітосанітарний контроль сприяє швидкому поверненню деокупованих територій до повноцінного господарського обігу та інтеграції їх у загальнонаціональну систему продовольчої безпеки.

Комплекс запроваджених дій має на меті зниження деструктивного впливу війни на аграрну сферу та формування передумов для збереження і відновлення її виробничого потенціалу. У цьому контексті державна аграрна стратегія повинна бути зорієнтована на підвищення стійкості агропромислового комплексу в умовах повномасштабного збройного конфлікту, а також забезпечення ефективного післякризового відновлення.

В умовах повномасштабної війни пріоритетними напрямками мають бути збереження ефективності ланцюга «виробництво – переробка – зберігання – постачання населенню продуктів харчування». Необхідно активно збільшувати виробництво сільськогосподарської продукції, створювати нові об'єкти для зберігання та переробки, використовувати всі можливості державного та приватного секторів для забезпечення продовольчої безпеки та розвитку експортної активності з продуктами вищого доданої вартості [152].

Інноваційний підхід до аграрного виробництва в Україні є важливим чинником для забезпечення продовольчої безпеки в країні. Згідно з дослідженням Простері П. та інших учених, інвестування в наукові дослідження, спрямовані на впровадження нових методів обробки землі, оптимізації використання ресурсів та впровадження сучасних технологій, що може значно покращити ефективність сільськогосподарського виробництва. Україна, з її великим аграрним потенціалом, активно розвиває напрямки аграрних інновацій, спрямовані на модернізацію та підвищення ефективності виробництва. Це особливо важливо в умовах війни та глобальних викликів, таких як зміна клімату, які вимагають впровадження новітніх технологій та адаптації сільськогосподарського сектора.

Співпраця з міжнародними партнерами та участь у міжнародних програмах можуть значно збільшити шанси України на успіх у цих напрямках [412]. Таким чином, інтегрований підхід до впровадження інновацій в аграрне виробництво в Україні є стратегічно важливим для забезпечення її продовольчої безпеки та конкурентоспроможності на світовому ринку.

Уряд України розробив комплекс заходів для зміцнення стійкості аграрного сектора, який спрямований на забезпечення продовольчої безпеки в умовах війни. Ці заходи включають три рівні: загальнодержавний, місцевий та міжнародну допомогу. На загальнодержавному рівні передбачені створення правових механізмів, забезпечення обігу державних товарів, залучення кооперативного руху та підтримка соціально вразливих груп. На місцевому рівні увага приділяється фінансовій підтримці малих виробників та розвитку регіональних проєктів. Міжнародна допомога включає міжнародні агентства розвитку, грантове фінансування та гуманітарні ініціативи. Варто відзначити, що дані заходи взаємодіють для забезпечення стабільності постачання продукції від виробництва до споживання через національні кооперативи та місцеві ініціативи. Інтеграція волонтерів, благодійних організацій та цифрових технологій є ключовими елементами в досягненні цілей продовольчої безпеки, сприяючи відновленню та розвитку агропромислового сектора в умовах війни [248].

В умовах війни аграрний сектор України та питання продовольчої безпеки стали критично важливими для стабільності країни, де міжнародна співпраця та впровадження інноваційних технологій стають ключовими факторами для підтримки та розвитку аграрного сектору. Залучення міжнародних інвестицій і співпраця з міжнародними організаціями допомагають Україні модернізувати агропереробну галузь, покращити інфраструктуру та підвищити ефективність виробництва. Важливу роль у розвитку аграрного сектору відіграють інновації, зокрема, цифрові платформи для управління фермами, точне землеробство та

біотехнології, що дозволяють знижувати витрати та покращувати якість продукції.

Уряд України, співпрацюючи з міжнародними партнерами, реалізує грантові програми для підтримки малих та середніх підприємств, що постраждали від війни, а також для стимулювання інновацій та розвитку нових технологій: сприяють розвитку переробної промисловості, залученню інвестицій та створенню робочих місць. Програми підтримки аграрного сектору з боку міжнародних організацій є важливим елементом відновлення та зміцнення економічної стійкості України в умовах війни. Підтримка малих та середніх підприємств, зокрема через гранти на закупівлю необхідних ресурсів та розширення виробничих потужностей, позитивно впливає на стабілізацію економічної ситуації в країні та покращення конкурентоспроможності на міжнародному ринку. Міжнародні організації сприяють інтеграції внутрішньо переміщених осіб та відновленню малого бізнесу через надання грантових коштів, що є ефективним інструментом для відновлення місцевих економік та підтримки підприємництва в умовах війни.

Таким чином, міжнародна співпраця та інновації виступають ключовими каталізаторами для підвищення стійкості та ефективності українського сільського господарства. Встановлено, що використання сучасних технологій, співпраця з міжнародними партнерами та залучення інвестицій є вирішальними факторами для зміцнення продовольчої безпеки країни.

На основі аналізу основних аспектів реформи Спільної аграрної політики (САП) Європейського Союзу на період 2023-2027 рр. можна зробити висновок, що ці зміни сприяють адаптації європейського сільського господарства до сучасних економічних, екологічних та соціальних викликів. Зокрема, нова політика орієнтована на досягнення результатів і підвищення продуктивності через гнучкість та орієнтацію на конкретні цілі. Впровадження еко-схем, які передбачають фінансову підтримку для екологічно чистих методів виробництва,

є важливим кроком до реалізації Європейської стратегії «Green Deal» та стратегій збереження біорізноманіття. Додатково, підвищена роль досліджень та інновацій у сільському господарстві підкреслює важливість сталого розвитку сільських територій. Усі ці ініціативи дозволяють країнам ЄС краще адаптувати політику до місцевих умов, що забезпечує більш ефективне використання ресурсів та досягнення цілей сталого розвитку. Отже, реформа САП є стратегічним інструментом для забезпечення продовольчої безпеки в ЄС і сприяє підвищенню екологічної стійкості європейського сільського господарства в умовах глобальних змін.

Висновки до розділу 4

Встановлено, що Спільна аграрна політика ЄС спрямована на розвиток аграрного сектору, забезпечення продовольчої безпеки та сталий розвиток економік країн ЄС, яка включає два основні «стовпи»: організацію спільних ринків і розвиток сільських територій. З'ясовано, що з 2019 року стратегія "Green Deal" ставить акцент на екологічних цілях, таких як зменшення використання пестицидів і добрив, розвиток органічного землеробства та біорізноманіття, а стратегія «Від ферми до виделки» сприяє сталому розвитку та еколого-економічному балансу ЄС. Визначено, що Україна має великий потенціал для розвитку органічного виробництва, однак значними перепонами на шляху є війна та недосконалість механізмів розподілу державної підтримки. З'ясовано, що ключовими напрямками є розширення площ органічних земель, покращення технологій виробництва та експорту, а також створення інфраструктури для сталого розвитку. Реформи САП протягом десятиліть значно трансформувалися, зокрема шляхом впровадження прямих виплат, екологічних та соціальних стандартів, а також підтримки розвитку сільських територій. Найновіша реформа САП на період 2023–2027 рр. надає більше гнучкості державам-членам, зокрема через національні стратегічні плани, що дозволяє адаптувати політику до

конкретних потреб кожної країни. Особлива увага приділяється підтримці молодих фермерів, що має сприяти розвитку нових сільськогосподарських підприємств і зміцненню економічної стабільності сільських територій. Програма підтримки сільського господарства в Європейському Союзі на період 2023-2027 років, зокрема система базових і додаткових виплат через механізм BISS та CRISS, сприяє досягненню більш справедливого розподілу фінансової підтримки серед фермерів різних розмірів господарств. Підтримка доходів залишається важливим елементом сільськогосподарської політики ЄС, допомагаючи фермерам стабільно функціонувати на ринку, сприяти боротьбі з кліматичними змінами та підтримці молодих фермерів. Завдяки гнучким механізмам, таким як підтримка для малих фермерів (PSF) та програма «зовнішньої конвергенції», ЄС намагається забезпечити більш рівномірний розподіл фінансових ресурсів, сприяючи сталому розвитку сільських територій та продовольчій безпеці.

Встановлено, що прогнозування та впровадження інновацій у сільському господарстві є ключовими для забезпечення сталого розвитку сектору. Європейська Комісія підтримує ці ініціативи через фінансування програм, таких як Horizont Europe, та зміни в САП, що включають еко-схеми для підтримки екологічних практик. З'ясовано, що у країнах ЄС створюються різноманітні заходи для досягнення цілей стратегії «Зелена угода», зокрема у зменшенні використання добрив, пестицидів та підвищенні біорізноманіття. Становлення пасовищ для бджіл та підтримка органічного землеробства через еко-схеми в ЄС демонструє значну різноманітність підходів в Естонії, Франції, Болгарії тощо. З'ясовано, що лідерами у розвитку органічного землеробства є Австрія, Швеція, Естонія, Чехія, Латвія та Італія, що забезпечує прогрес в досягненні загальноєвропейських цілей «Green Deal». Застосування прецизійних технологій, органічного землеробства, а також підтримка заходів для збереження біорізноманіття на непродуктивних землях стають основними напрямками еко-

схем. Країни-члени ЄС реалізують різні ініціативи, зокрема обмеження використання пестицидів та добрив, що дозволяє не тільки знижувати витрати на агрохімікати, але й сприяє збереженню екологічної рівноваги. Важливим аспектом є інтеграція цих заходів з іншими умовами, як-от мінімальний відсоток непродуктивних земель, що забезпечує додаткову екологічну цінність і підвищує сталий розвиток сільського господарства.

З'ясовано, що міжнародна співпраця та впровадження інноваційних технологій можуть значно сприяти розвитку цього сектору, підвищуючи продуктивність і стійкість аграрних підприємств. Спільні програми підтримки, такі як фінансування від міжнародних організацій та залучення інвестицій, мають стратегічне значення для відновлення та модернізації аграрної інфраструктури. Визначено, що адаптація до нових умов, підтримка малих і середніх підприємств, а також підвищення конкурентоспроможності вимагають подальшої активної співпраці з міжнародними партнерами, що є основою для подолання економічних труднощів та розвитку галузі після завершення конфлікту. В умовах повномасштабної війни підтримка аграрного сектору через міжнародні гранти та програми є критично важливою для відновлення і збереження його виробничого потенціалу. Програми, фінансовані Європейським Союзом, ФАО, Mercu Corps та іншими міжнародними організаціями, надають фінансову підтримку малим і середнім сільськогосподарським виробникам, сприяючи збільшенню виробництва, збереженню робочих місць та покращенню інфраструктури. Інтеграція інноваційних технологій, підтримка цифрових платформ і точного землеробства, а також співпраця з міжнародними партнерами стають важливими чинниками підвищення стійкості аграрного сектору, що в свою чергу сприяє зміцненню продовольчої безпеки України. Подальша державна політика повинна орієнтуватися на активізацію цих напрямків та забезпечення ефективного використання міжнародної допомоги для стійкості аграрної економіки в умовах післяконфліктного відновлення.

РОЗДІЛ 5. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ І РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО РИНКУ В УКРАЇНІ

5.1. Національні програми і проєкти як дієві інструменти регулювання продовольчої безпеки

Забезпечення продовольчої безпеки є важливою проблемою на сучасному етапі розвитку світової економіки. Політичний, економічний та соціальний вплив у контексті продовольчої безпеки мають різні аспекти та вимоги, які спрямовані на забезпечення якісного та доступного харчування для всього населення. Політика держав, їхні міжнародні зобов'язання та регулювання відіграють критичну роль у цьому процесі, сприяючи підтримці сільськогосподарських виробників, а також розвитку стійких та продуктивних продовольчих систем. На сучасному етапі проблеми продовольчої безпеки визначають на трьох рівнях:

1. Політичний рівень. Політика держав є критичним фактором у забезпеченні продовольчої безпеки. Варто відзначити, що держави повинні розробляти та впроваджувати політики, які підтримують сільськогосподарських виробників, забезпечують справедливі умови на ринку та сприяють адаптації до кліматичних змін. Міжнародні організації, такі як Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО), відіграють важливу роль у цьому процесі, надаючи технічну допомогу, консалтингові послуги та підтримуючи реалізацію програм, спрямованих на підвищення ефективності сільського господарства, зменшення голоду та підтримку стійких продовольчих систем. Програми ФАО включають розвиток аграрної інфраструктури, інновацій та досліджень, що сприяє підвищенню продуктивності продовольчих систем.

2. Економічний рівень. Економічна стабільність держави впливає на доступність ресурсів, необхідних для сталого виробництва продовольства, таких як земля, вода, добрива та техніка. Інвестування в аграрну інфраструктуру та

інновації є ключовими для підтримки високої продуктивності сільського господарства. Фінансові інструменти, такі як кредити та субсидії, є важливими для забезпечення фермерам доступу до необхідних ресурсів. Особлива увага має бути приділена малим фермерам та аграрним підприємствам, оскільки вони становлять основу продовольчої системи багатьох країн. Державна політика має включати стимулювання інвестицій в аграрний сектор, підтримку розвитку агротехнологій та забезпечення доступу до міжнародних ринків.

3. Соціальний рівень. Соціальні аспекти продовольчої безпеки включають забезпечення доступу до достатньої кількості якісних продуктів харчування для всіх верств населення, що у свою чергу вимагає боротьбу із бідністю, соціальну підтримку вразливих груп населення та забезпечення рівноправного доступу до продовольства. Варто відзначити, що освіта та обізнаність населення про принципи здорового харчування та методи збереження продуктів є важливими для зменшення харчових відходів та підвищення ефективності використання наявних ресурсів. Освітні програми повинні включати інформацію про раціональне споживання та збереження продовольства, а також про важливість сталого сільського господарства.

Отже, варто відзначити, що проблема продовольчої безпеки є однією з найважливіших у сучасному світі, що потребує комплексного підходу на політичному, економічному та соціальному рівнях. Забезпечення продовольчої безпеки вимагає комплексного підходу, що враховує політичні, економічні та соціальні аспекти. Інтегровані зусилля держав, міжнародних організацій, приватного сектору та громадянського суспільства можуть значно покращити ситуацію з продовольчою безпекою та сприяти сталому розвитку продовольчих систем.

Варто відзначити, що державна політика, національні програми, проєкти та стратегії повинні бути спрямовані на підтримку сільськогосподарських виробників, забезпечення справедливих умов на ринку, стимулювання залучення

інвестицій та розвиток аграрної інфраструктури, а також на підвищення обізнаності населення про важливість сталого та раціонального споживання продовольства.

Стабільна робота економіки країни є важливою складовою для перемоги України у війні з росією, тому держава докладає значних зусиль для забезпечення державної фінансової підтримки бізнесу. На рис. 5.1 відображено основні державні програми підтримки економіки.

Варто відзначити, що Кабінет Міністрів України вніс корективи до Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва, який регулює програму «Доступні кредити 5-7-9%» (див. додаток Д, рис. Д1). Зокрема, максимальну суму кредитування на фінансування оборотного капіталу було знижено до 5 млн гривень, в той час як ліміти на інвестиційні цілі залишаються незмінними, зокрема для підприємств переробної промисловості вони становлять 150 млн грн, де дане рішення було затверджено на засіданні Уряду 30 квітня 2024 року.

Основні державні програми підтримки економіки	
→	Програма «Доступні кредити 5-7-9%»
→	Програма «Фінансовий лізинг 5-7-9%»
→	Програма з кредитування ММСП України за пріоритетними галузевими напрямками
→	Програма з підтримки фінансування інвестиційних проєктів МСП за пріоритетними напрямками
→	Грант на стартап
→	Грант на створення або розвиток власного бізнесу
→	Грант для створення або розвитку садівництва, ягідництва та виноградарства
→	Грант для створення або розвитку тепличного господарства
→	Грант на створення або розвиток переробних підприємств
→	Компенсація за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб

Рис. 5.1. Основні державні програми підтримки економіки

Джерело: сформовано автором на основі джерела [55].

Крім того, було змінено ліміт кредитування галузі тваринництва, збільшивши його до 150 млн грн. Варто відзначити, що в умовах обмеженого державного ресурсу на підтримку бізнесу та поступового зниження облікової ставки Нацбанком, уряд вирішив перефокусувати програму «5-7-9%» на інвестиційне кредитування, що відповідає ключовому напрямку політики «Зроблено в Україні», спрямованому на залучення інвестицій у реальний сектор економіки.

Також уряд обмежив розмір маржі банків, які працюють з позичальниками за програмою «Доступні кредити 5-7-9%», що у свою чергу дозволить вивільнити 3 млрд грн і направити ці кошти безпосередньо на кредитування бізнесу. Отже, уряд має намір збалансувати прибуток банків до ринкового рівня та перенаправити вивільнені фінансові ресурси на розширення програми «Доступні кредити 5-7-9%» на кредитування бізнесу, що розширює своє виробництво.

Таким чином, можемо відзначити, що в умовах повномасштабної російської збройної агресії проти України, руйнувань та зниження економічної активності, державна програма «Доступні кредити 5-7-9%» залишається одним із ключових інструментів фінансової підтримки підприємств малого та середнього бізнесу. У 2023 році за цією програмою було видано 90% нових кредитів для бізнесу в країні, однак частка кредитів на інвестиційні цілі становила лише близько 12% [271].

Варто відзначити, що було внесено зміни до Порядку надання фінансової державної підтримки підприємництва за договорами фінансового лізингу, який затверджений постановою КМУ від 24 січня 2020 р. № 28. Програма «Фінансовий лізинг 5-7-9%» сприяє підтримці ММСП, збільшенню обсягів виробництва, високотехнологічного виробництва, енергоефективності, експорту, імпортозаміщення, імплементації інновацій, а також протегує формуванню нових

робочих місць та підприємств, поверненню трудових мігрантів до України (див. рис. 5.2) [268].

Також для забезпечення державної фінансової підтримки бізнесу уряд країни протегує застосування програм з підтримки фінансування інвестиційних проєктів МСП за пріоритетними напрямками та програм з кредитування ММСП України за пріоритетними галузевими напрямками (див. додаток Д, рис. Д2).

Науковці підкреслюють, що ефективна державна підтримка МСП сприяє зменшенню фінансових бар'єрів, стимулює інноваційну діяльність та підвищує конкурентоспроможність національної економіки. Зокрема, дослідження акцентують увагу на важливості поєднання державних програм з міжнародними ініціативами та залученням ресурсів міжнародних фінансових інституцій для забезпечення сталого розвитку підприємництва в Україні. Реалізація зазначених програм є важливим кроком у напрямку створення сприятливого середовища для розвитку малого та середнього бізнесу в Україні, що, у свою чергу, сприятиме економічному зростанню та інтеграції країни у світовий економічний простір.

Грантові ініціатива «єРобота» передбачає реалізацію низки грантових програм, спрямованих на стимулювання підприємницької активності населення, сприяння відновленню бізнесу, розширенню підприємницьких ініціатив, формуванню нових робочих місць та оволодінню актуальними для ринку праці професіями. До зазначених програм належать гранти на започаткування або розширення власної справи, підтримку діяльності у сфері переробної промисловості, розвиток садівництва, ягідництва і виноградарства, інвестування в тепличне господарство, а також підтримка ІТ-сектору у формі грантів для стартапів (на етапі розробки) та програм навчання за ІТ-напрямами, зокрема «Старт в ІТ». Сума фінансування в окремих напрямках може сягати до 3,5 млн грн [70; 148; 270].

Грантова програма, що передбачає підтримку мікро- та малих підприємств на етапі їх створення або розвитку, зорієнтована на осіб, які мають намір

започаткувати або розширити власну комерційну діяльність. Ключовою умовою для отримання фінансування є забезпечення створення принаймні одного нового робочого місця. Водночас мета грантів, спрямованих на розвиток підприємств у сфері переробки, полягає в стимулюванні зростання обсягів переробленої продукції, зокрема з прицілом на її частку в експортному потенціалі країни (див. додаток Д, табл. Д1) [70; 148; 270].

Фінансова підтримка у формі грантів, спрямована на започаткування або розширення діяльності у сфері садівництва, ягідництва та виноградарства, передбачає реалізацію проєктів із висадження та облаштування нових насаджень загальною площею від 1 до 25 гектарів. Таке фінансування здійснюється на умовах співінвестування і може сягати до 400 тис. грн на 1 гектар, за умови, що воно не перевищує 70% загального кошторису проєкту. Водночас бенефіціар програми зобов'язаний забезпечити працевлаштування від 5 до 10 осіб на постійній основі та від 125 до 425 працівників на сезонних роботах — залежно від особливостей агрокультури та розмірів висаджених площ. Аналогічно, грантова підтримка для створення або модернізації тепличних агропідприємств також передбачає співфінансування до 7 млн грн на площу 2 гектари, але не більше 70% від загальної вартості реалізації проєкту. При цьому однією з ключових умов отримання коштів є обов'язок заявника організувати не менше 40 нових робочих місць (див. додаток Д, табл. Д2) [70].

Варто відзначити, що Кабінет Міністрів України імплементував постанову від 20 березня 2022 р. № 331, на основі якої відбувається внесення змін до Порядку надання компенсації роботодавцям за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб, згідно з розпорядженням Уряду дана програма підтримки роботодавців продовжить діяти і у 2023 році (див. додаток Д, табл. Д3) [196; 69].

27 березня 2022 р. уряд затвердив виділення додаткового обсягу державних гарантій для забезпечення кредитування аграріїв навесні 2022 р. [148]. На рисунку 5.2 відображено заходи, які застосовуються для підтримки діяльності

малих та середніх сільгоспвиробників з оборотом не більше 20 млн євро на рік, що еквівалентно компанії, що обробляє до 10 тис. га.

5 грудня 2022 року за сприяння Європейського Союзу, Світового банку та Міністерства аграрної політики та продовольства України відбулося експертне засідання у форматі круглого столу на тему: «Актуальні виклики українського сільськогосподарського сектору в умовах воєнної нестабільності: шляхи підвищення стійкості та відновлення». У ході обговорення було визначено ключові першочергові потреби вітчизняних аграріїв, зумовлені впливом воєнного стану. Серед них були виділені: забезпечення фермерських господарств електрогенеруючим обладнанням, надання високоякісного насіннєвого матеріалу, облаштування спеціалізованих сховищ для зберігання врожаю, організація безперебійних логістичних каналів для експорту продукції та розширення доступу до альтернативних фінансових ресурсів.

На основі проведеного аналізу, представники Міністерства аграрної політики дійшли висновку, що за умови належного забезпечення аграрних підприємств посівним матеріалом, прогнозується потенційне розширення площ під посівами на 30% під час весняного аграрного сезону. Водночас, згідно з оціночними даними, поточна потреба аграрного сектору України в генераторах становить 1125 одиниць, при цьому вже підтверджено наміри уряду Федеративної Республіки Німеччина щодо надання 25 одиниць такого обладнання [269].

Також значну підтримку Україна одержує зі сторони ФАО, яка, зокрема, надає активну підтримку дрібним фермерам та сільським родинам. Встановлено, що дана категорія підприємців одержує насіння озимої пшениці для забезпечення виробничих потреб під урожай 2023 р., а також зернові рукави (понад 30000 рукавів плюс 105 комплектів спеціальної техніки для їх завантаження/розвантаження), які скеровані на забезпечення зберігання та захисту врожаю в даному сезоні. ФАО також надає сільським домогосподарствам корми для

тварин, багатоцільову грошову допомогу та ваучери на придбання інших засобів виробництва. Варто відзначити, що у 2022 р. ФАО скерувало 2,4 млн дол США на закупівлю насіння овочів, насіння зернових та картоплі для українських аграріїв, а також було скеровано 3 605 717 дол США на модернізацію фітосанітарної та ветеринарної лабораторій в Ізмаїлі [132]. Також ЄС уже погодило надання 950 млн євро на підтримку логістичних проєктів у межах «Шляхів солідарності», які ЄБРР, Світовий банк, ЄІБ готові вкласти в експортну інфраструктуру України для спрощення експорту альтернативними маршрутами [149].

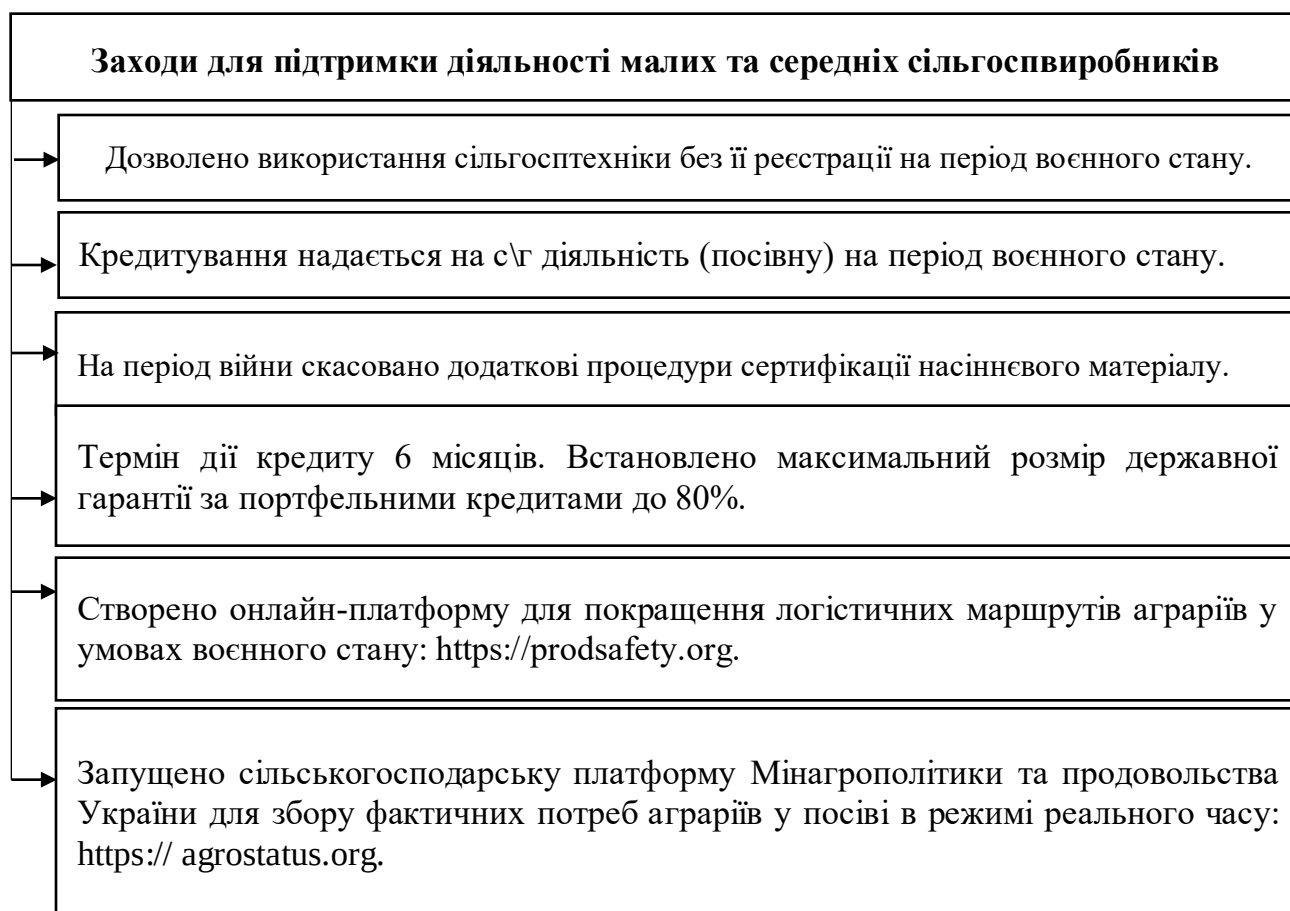

Рис. 5.2. Заходи для підтримки діяльності малих та середніх сільгоспвиробників

Джерело: сформовано автором на основі джерела [473].

Продовольча безпека та забезпечення засобів до існування є важливими компонентами соціально-економічної стабільності та розвитку. В умовах війни та економічних викликів в Україні, реалізація програм підтримки, що сприяють зменшенню продовольчої незахищеності, стає особливо актуальною. В додатку Д, таблиці Д4 наведено огляд основних програм, що допомагають забезпечувати продовольчу безпеку та стійкість громад України.

Комплексні заходи, вжиті у межах зазначених програм, сприяють не лише забезпеченню продовольчої безпеки, але й соціально-економічній стабільності в Україні. Ефективне поєднання прямої продовольчої підтримки, логістичної допомоги та стимулювання аграрного сектору є запорукою стійкого розвитку громад. Важливим є також те, що ці програми орієнтовані на довгострокові рішення, спрямовані на подолання бідності та створення стабільних засобів до існування для нинішніх і майбутніх поколінь. Залучення міжнародних організацій та донорів до реалізації таких ініціатив значно підвищує їх ефективність та результативність [109; 224; 239].

Ключовими документами, що визначають програмні засади аграрної політики в Україні, є низка стратегічних і концептуальних документів, спрямованих на розвиток сільськогосподарського сектору країни і підвищення продовольчої безпеки, де до основних належать:

1. Національна економічна стратегія на період до 2030 року, яка визначає загальні економічні пріоритети України на тривалий термін, включаючи стратегічні напрями розвитку аграрного сектору.

2. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року встановлює конкретні цілі та завдання на короткостроковий період для покращення умов розвитку сільського господарства.

3. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2019 р. № 688-р «Про схвалення Стратегії зрошення та дренажу в Україні на період до 2030

року» фокусується на покращенні інфраструктури зрошення та дренажу для забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських угідь.

4. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995-р «Про схвалення Концепції розвитку сільських територій» спрямовано на інтегрований розвиток сільських територій, включаючи соціально-економічні аспекти і покращення життєвого середовища.

5. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 липня 2017 р. № 489-р «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій» конкретизує заходи, які необхідні для втілення концепції розвитку сільських територій, включаючи інвестиційні проєкти та програми підтримки.

Варто відзначити, що дані документи є основою для формулювання стратегій та програм у сфері аграрної політики України, спрямованих на підвищення продуктивності сільського господарства, створення стійкої системи продовольчої безпеки та забезпечення сталого розвитку сільських територій країни [245].

Міністерство аграрної політики та продовольства України розробило проєкт Стратегії продовольчої безпеки, який спрямований на значне зростання потенціалу виробництва вітчизняної агропродукції. У середньостроковій перспективі передбачається досягнення обсягу виробництва до 200 мільйонів тонн загальної сільськогосподарської продукції та до 150 мільйонів тонн зернових і олійних культур. Основною метою Стратегії продовольчої безпеки є збільшення експортних поставок сільськогосподарської продукції та її переробних продуктів.

Згідно з проєктом, такий розвиток рослинництва в Україні буде сприяти інтенсивному розвитку тваринництва та супутнього виробництва кормів і інших харчових продуктів. Окрім того, проєкт висвітлює перспективи розширення виробництва self-brand продукції, спрямованої на глобальні торговельні мережі та виробників продуктів харчування. Проєкт Стратегії продовольчої безпеки

підкреслює, що український агропромисловий комплекс може стати найпривабливішим інвестиційним портфелем з оцінкою у 57 млрд долів США у короткостроковій перспективі, де основними напрямками інвестицій визначаються "зелена" енергія, логістика, виробництво готової продукції, а також техніка і ресурси для сільськогосподарського сектору.

Даний проєкт передбачає впровадження програм розвитку виробничої, ринкової та логістичної інфраструктури, зокрема гідромеліоративної, а також проєктів з глибокої переробки сільськогосподарської продукції. Очікується, що запропоновані заходи сприятимуть формуванню стійкої системи продовольчої безпеки, забезпечать повноцінний доступ до безпечних харчових продуктів, сприятимуть продовольчій незалежності та сталому розвитку сільського господарства [131].

Варто відзначити, що ключовою стратегічною метою для України є досягнення збалансованості продовольчої безпеки, що передбачає перехід від сировинноорієнтованої моделі до системи, яка забезпечує збалансований внутрішній ринок та здатність задовольняти попит на харчові продукти на зовнішньому ринку. Особлива увага приділяється досягненню балансу між рослинництвом та тваринництвом, що відображається в Національній економічній стратегії України на період до 2030 року.

Молочна галузь є критично важливою складовою аграрного сектору України, оскільки вона не лише забезпечує значну частину продовольчої безпеки країни, а й має високий потенціал для розвитку і підвищення конкурентоспроможності на міжнародних ринках. У зв'язку з цим, розвиток молочної галузі потребує особливої уваги, включаючи інвестиції в інфраструктуру, технології та підтримку сільських господарств, щоб забезпечити стабільне зростання виробництва і якості продукції. Забезпечення збалансованості у розвитку рослинництва та тваринництва, зокрема у молочній галузі, є стратегічною необхідністю для зміцнення продовольчої безпеки

України, що у свою чергу сприятиме її сталому розвитку та зниженню залежності від зовнішніх постачань [242].

Вважаємо за необхідність відзначити, що у процесі вирішення проблем продовольчої безпеки в умовах війни та післявоєнної відбудови, необхідно розглянути диференційовані варіанти підходів, де кожен варіант має свої переваги та недоліки, які варто ретельно проаналізувати перед прийняттям рішень. У таблиці 5.1 представлено порівняння трьох основних варіантів: збереження існуючої ситуації (status quo), здійснення точкових кроків та застосування системного підходу. Порівняння цих трьох варіантів допоможе зрозуміти, який підхід є найбільш ефективним для забезпечення продовольчої безпеки територіальної громади.

Таблиця 5.1.

Порівняння варіантів розв’язання проблем продовольчої безпеки

Варіант	Опис	Переваги	Недоліки
Status quo	Збереження існуючих підходів, які були нормою для мирного періоду.	Збереження стабільності у звичних умовах.	Не враховує потреби в умовах війни, руйнування інфраструктури, масову міграцію та внутрішнє переміщення.
Точкові кроки	Активізація роботи з окремими категоріями громадян і місцевого підприємництва.	Може активізувати місцевих фермерів, зменшити кількість необроблюваних ділянок.	Лише частково вирішує проблеми, однак не забезпечує комплексний підхід.
Системний підхід	Залучення максимального числа громад для вирощування необхідних продуктів харчування.	Комплексний підхід, ефективне використання потенціалу громади, забезпечення потреб ЗСУ та інших громад.	Вимагає координації, планування, ресурсів для вирощування, зберігання та переробки продукції.

Джерело: сформовано автором на основі джерела [109].

На основі порівняння трьох варіантів розв’язання проблем продовольчої безпеки можна зробити висновок, що системний підхід є найбільш оптимальним. Він забезпечує комплексне вирішення проблеми, ефективне використання

потенціалу громади та задоволення потреб як місцевих жителів, так і Збройних Сил України. Хоча системний підхід вимагає значних зусиль з координації, планування та забезпечення ресурсами, його переваги значно переважають недоліки. Даний підхід найкраще відповідає викликам воєнного та післявоєнного періоду і здатний забезпечити стабільність і продовольчу безпеку громади на довгострокову перспективу [109].

Отже, забезпечення продовольчої безпеки є важливим аспектом економічної стабільності в умовах глобальних викликів. Вирішення цієї проблеми потребує комплексного підходу на політичному, економічному та соціальному рівнях. Політична підтримка сільськогосподарських виробників, адаптація до кліматичних змін та міжнародні зобов'язання держав є основою формування ефективної політики продовольчої безпеки. Економічний аспект включає інвестиції в аграрну інфраструктуру, новітні технології та доступ до ресурсів для сталого виробництва продовольства. Соціальний рівень передбачає забезпечення доступу до якісних харчових продуктів через боротьбу з бідністю та підвищення обізнаності населення щодо здорового харчування. Інтеграція зусиль держави, міжнародних організацій і приватного сектору сприяє стабільному розвитку продовольчих систем, що є основою для забезпечення продовольчої безпеки в умовах економічних і соціальних змін.

На основі проведеного аналізу механізмів надання грантів для створення та розвитку малого бізнесу, зокрема у сфері переробної промисловості та сільського господарства, можна зробити низку висновків. Грантові програми сприяють створенню нових робочих місць та розвитку економічної діяльності в малих підприємствах. Вимога щодо формування хоча б одного робочого місця для отримувачів гранту стимулює зайнятість та забезпечує економічний ефект на місцевому рівні. Гранти для переробних підприємств орієнтовані на збільшення обсягів переробки, зокрема в експортному сегменті, що має значний вплив на розвиток експортного потенціалу країни. Програми підтримки також включають

гранти для аграрного сектору, зокрема для садівництва, ягідництва та виноградарства, що надаються на умовах співфінансування, сприяючи збільшенню площ насаджень та створенню нових робочих місць. Програми підтримки малих та середніх аграрних підприємств, а також компенсація витрат за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб є важливими інструментами для збереження і розвитку сільськогосподарського виробництва, особливо в умовах війни. Державна підтримка через грантові програми є ефективним інструментом для стимулювання економічної активності, розвитку малих підприємств, створення робочих місць та забезпечення продовольчої безпеки в країні. Отже, на основі проведеного аналізу національних програм та проєктів забезпечення продовольчої безпеки встановлено, що вони демонструють значний прогрес у напрямку зменшення продовольчої небезпеки та підвищення доступності харчових ресурсів для населення. Аналіз показав, що ефективність таких програм, проєктів та стратегій залежить від їхньої інтеграції з державною політикою, соціальними програмами та науковими дослідженнями.

5.2. Прогнозування розвитку аграрного ринку в умовах забезпечення продовольчої безпеки

Для забезпечення побудови обґрунтованого прогнозу обсягу виробництва (валового збору) зернових та зернобобових культур, урожайності та площі посіву уточненої в Україні було здійснено низку етапів аналітичної роботи. На першому етапі проведено обчислення середніх значень основних показників за період 2010–2024 років, що дало змогу виявити загальні тенденції розвитку галузі та визначити базові параметри для подальшого моделювання. Середній річний приріст урожайності склав +1,69 ц/га, що свідчить про стабільне збільшення продуктивності на одиницю площі протягом аналізованого періоду. Цей позитивний тренд можна інтерпретувати як результат впровадження більш

ефективних технологій землеробства, покращення агрономічних практик, або вдосконалення сортів культур. У той же час, середнє зменшення площі посіву зафіксовано на рівні –282,21 тис. га на рік, що відображає тенденцію до поступового скорочення площі землекористування для вирощування сільськогосподарських культур. Цей негативний показник може бути зумовлений як економічними чинниками (наприклад, меншою вигодою від використання земель для аграрних цілей), війною, а також і змінами в аграрній політиці, зокрема зменшенням державної підтримки або орієнтацією на інші види сільськогосподарської діяльності. Окрім того, середній річний приріст капітальних інвестицій у галузь склав 2273,03 млн грн, що свідчить про зростаючий інтерес до розвитку матеріально-технічної бази сільського господарства.

На другому етапі здійснено побудову рівняння множинної регресії, яке описує взаємозв'язок між валовим збором зернових та зернобобових культур як залежною змінною та урожайністю й посівною площею як незалежними змінними. Регресійна модель має вигляд:

$$Y = -79763,273 + 1508,963 \times X_1 + 5,146 \times X_2 + 0,000029 \times X_3,$$

Аналіз регресійної моделі, побудованої для прогнозування обсягу валового збору зернових та зернобобових культур, демонструє високу точність та надійність отриманих результатів. Коефіцієнт кореляції (Multiple R) складає 0,996, що свідчить про дуже сильну позитивну кореляцію між прогнозованим значенням валового збору та незалежними змінними – урожайністю, площею посіву та капітальними інвестиціями. Це підтверджує існування майже ідеального лінійного зв'язку між цими параметрами, що робить модель корисною для прогнозування. Коефіцієнт детермінації (R Square) становить 0,993, що означає, що 99,3% варіації обсягу валового збору можна пояснити змінами в урожайності, посівній площі та капітальних інвестиціях, що свідчить про високу

пояснювальну здатність моделі та її ефективність у використанні для прогнозування обсягу валового збору (див. табл. 5.2).

Значення коригованого коефіцієнта детермінації (Adjusted R Square), що складає 0,990, також підтверджує високу ефективність моделі, оскільки він враховує кількість незалежних змінних в моделі. Стандартна помилка моделі становить 1089,209, що є прийнятним значенням, яке свідчить про невеликі відхилення прогнозованих значень від фактичних. Це підтверджує точність моделі та її здатність до прогнозування. Кількість спостережень 15 є достатніми для того, щоб модель була статистично надійною.

Аналіз дисперсії (ANOVA) показує, що статистика F дорівнює 485,8, що є великим значенням, вказуючи на значну статистичну значущість моделі. Рівень значущості F (Significance F) дорівнює 5,74E-12, що значно менше порогового значення 0,05, і вказує на те, що ймовірність випадкової появи таких результатів є надзвичайно низькою.

Таблиця 5.2.

Результати регресійного моделювання

Regression Statistics					
Multiple R	0,996				
R Square	0,993				
Adjusted R Square	0,990				
Standard Error	1089,209				
Observations	15				
ANOVA					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Significance F</i>
Regression	3	1729087 574,3	576362524,8	485,8	5,74E-12
Residual	11	1305013 9,1	1186376,3		
Total	14	1742137 713,3			

	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>	<i>Lower 95%</i>	<i>Upper 95%</i>	<i>Lower 95,0%</i>	<i>Upper 95,0%</i>
Intercept	-79763,273	4456,797	-17,897	1,75E-09	-89572,62	69953,93	-89572,62	69953,93
X ₁ (Урожайність)	1508,963	68,116	22,153	1,78E-10	1359,04	1658,89	1359,04	1658,89
X ₂ (Площа)	5,146	0,201	25,612	3,71E-11	4,70	5,59	4,70	5,59
X ₃ (Капітальні інвестиції)	0,000029	0,000023	1,270	0,23	-2,15E-05	8,00E-05	-2,15E-05	8,00E-05

Джерело: власні розрахунки автора.

Аналіз коефіцієнтів моделі показує, що перехоплення має значення $-79763,273$, що означає, що при нульовому значенні як урожайності, так і площі посіву обсяг валового збору буде негативним, хоча це математичний результат, що не має практичного сенсу. Коефіцієнт для урожайності (X_1) складає $1508,963$, що свідчить про прямий зв'язок між урожайністю та валовим збором: зростання урожайності на 1 ц/га призводить до збільшення обсягу валового збору на $1508,963$ тис. тонн. Це підтверджує, що урожайність має великий вплив на загальний обсяг виробництва. Коефіцієнт для площі посіву (X_2) складає $5,146$, що вказує на те, що при збільшенні площі посіву на 1 тис. га обсяг валового збору збільшується на $5,146$ тис. тонн. Цей результат також підтверджує важливість площі посіву для виробництва зернових культур, хоча її вплив є менш значущим, ніж у випадку урожайності. Коефіцієнт при капітальних інвестиціях (X_3) становить $0,000029$, що свідчить про позитивний, проте статистично незначущий вплив ($P\text{-value} = 0,23$).

Отже, побудована регресійна модель є високоефективною та надійною для прогнозування обсягу валового збору зернових та зернобобових культур в Україні. Високі значення коефіцієнта кореляції та детермінації свідчать про дуже сильний лінійний зв'язок між змінними, а низькі значення стандартної помилки і

рівня значущості підтверджують точність та достовірність моделі. На основі побудованого рівняння регресії здійснено прогнозування значень обсягу виробництва на період до 2030 року. Прогнозні показники урожайності та площі посіву також отримані шляхом екстраполяції відповідних середніх темпів змін за останні роки досліджуваного періоду. У рамках песимістичного сценарію передбачається поступове скорочення площі посіву сільськогосподарських культур, зокрема на 282,21 тис. га щорічно, що, на перший погляд, має призвести до зниження обсягу виробництва.

Однак, попри скорочення площі, обсяг виробництва демонструє поступове зростання впродовж прогнозованого періоду, що зумовлене підвищенням урожайності. Тож, можна відзначити, навіть за умов зменшення посівних площ, збільшення урожайності дозволяє досягати зростання валового збору, частково компенсуючи негативний ефект від скорочення площ. Це підтверджується даними рис. 5.4., де обсяг виробництва у 2025 році досягає 55 011,28 тис. тонн, що є зниженням порівняно з попереднім роком, але вже у 2026 році відбувається зростання до 56 113,63 тис. тонн. Така тенденція зберігається до 2030 року, що свідчить про позитивний вплив підвищення урожайності на загальний обсяг виробництва, навіть при негативних змінах у площах посіву (див. рис. 5.3.).

У реалістичному сценарії передбачається щорічне зростання площі посіву сільськогосподарських культур на 0,3%, що пов'язане з процесами розмінування території, яке дозволяє поступово відновлювати землі, раніше забруднені вибухонебезпечними предметами, для сільськогосподарського використання. В умовах обмежених ресурсів та економічних труднощів, зокрема нестабільності на ринку сільськогосподарської продукції, цей приріст буде поступовим, але стабільним, забезпечуючи зростання обсягу виробництва. Так, у 2025 році площа посіву зросте до 11 172,42 тис. га, що дозволить отримати валовий збір на рівні 56 635,41 тис. т, однак це зростання буде досить повільним через недостатнє фінансування. У подальші роки прогнозується поступове зростання як площі (до

11 341,01 тис. га у 2030 році), так і валового збору (до 70 275,56 тис. т). Проте темпи зростання залишатимуться обмеженими внаслідок таких чинників, як складність залучення фінансових ресурсів, зміни кліматичних умов, нестабільність на аграрних ринках тощо. За таких умов приріст виробництва буде повільним, але відносно стабільним, поступово наближаючи аграрний сектор до докризових показників.

Оптимістичний сценарій передбачає щорічне зростання посівної площі на 1%, що ґрунтується на інтенсивному проведенні розмінування сільськогосподарських земель та активному залученні інвестицій. У 2025 році площа посіву становитиме 11 250,39 тис. га, що дозволить за сприятливих погодних умов і стабільної урожайності отримати валовий збір на рівні 57 036,63 тис. т. У динаміці до 2030 року прогнозується зростання площі до 11 824,27 тис. га, а валового збору – до 72 762,26 тис. т. Цей сценарій передбачає наявність значного інвестиційного ресурсу (у 2025 році – 45 158,11 млн грн), що сприятиме впровадженню сучасних агротехнологій та підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва. Водночас навіть за сприятливих умов нарощення виробництва не позбавлене ризиків – воно може стримуватися впливом коливань світових цін, порушеннями у ланцюгах постачання, а також екологічними обмеженнями. Варто відзначити, що, хоча зростання буде більш динамічним порівняно з реалістичним сценарієм, воно також залишатиметься вразливим до зовнішніх викликів (див. рис. 5.3.).

Аналіз прогнозних результатів дозволяє стверджувати, що в найближчій перспективі сільськогосподарське виробництво зернових та зернобобових культур в Україні розвиватиметься за рахунок інтенсифікації виробничих процесів, удосконалення технологій вирощування культур та оптимізації структури посівних площ. Рисунок 5.3. наочно ілюструє виявлені тенденції та підтверджує обґрунтованість проведеного прогнозного моделювання.

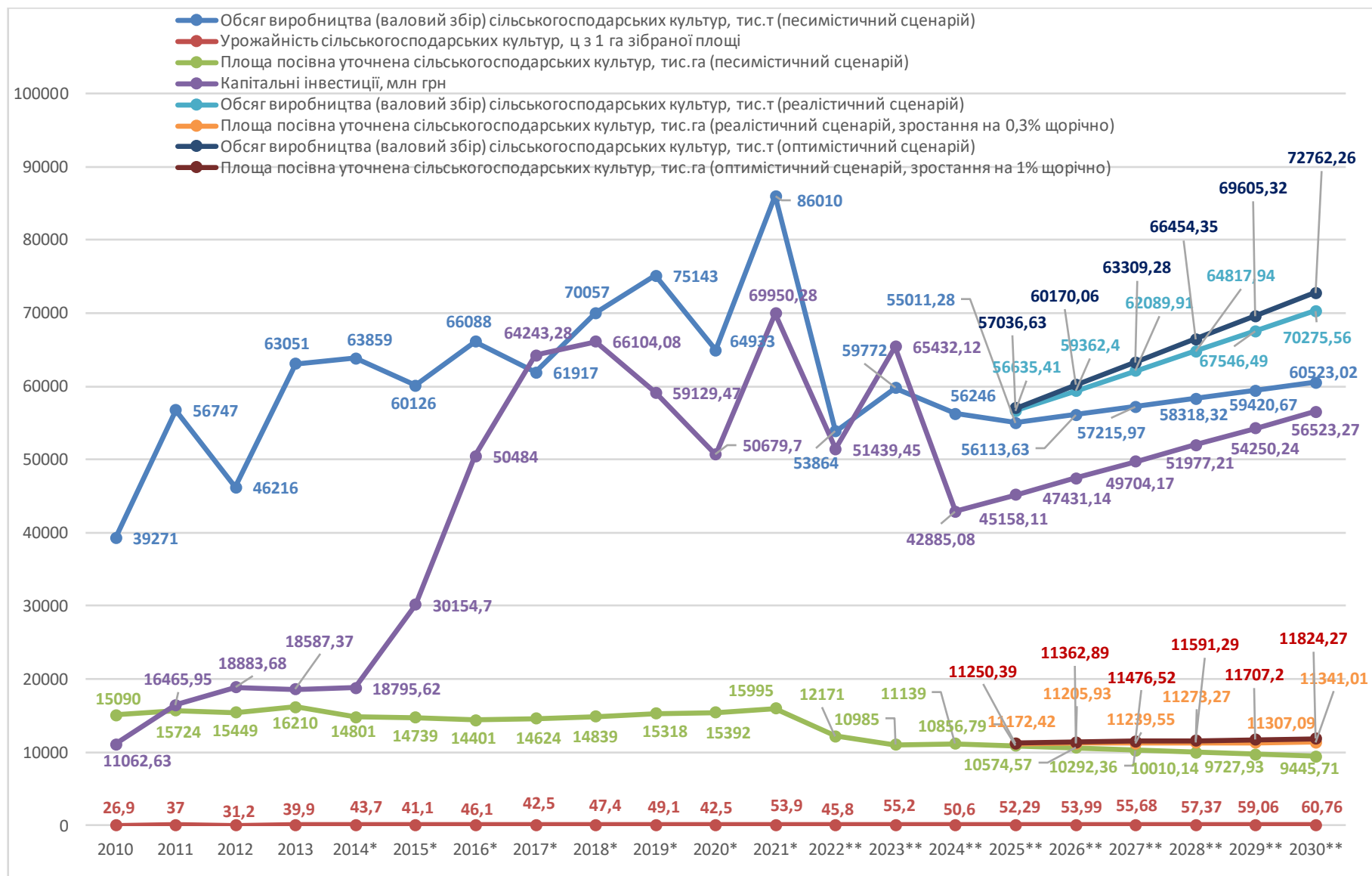

Рис. 5.3. Прогноз обсягу виробництва, урожайності та площі посіву зернових та зернобобових культур на 2024–2030 рр.

Джерело: власні розрахунки автора.

*Примітки: * Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях. ** Дані наведено без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії. Інформація наведена з урахуванням оцінки, здійсненої згідно з пунктом 3 розділу VI та розділу X Методологічних положень державного статистичного спостереження "Площі, валові збори та урожайність сільськогосподарських культур" (наказ Держстату від 01.06.2023 № 201) та розділу IV Методики розрахунку показників державного статистичного спостереження "Площі, валові збори та урожайність сільськогосподарських культур" (наказ Держстату від 30.11.2021 № 296, зі змінами). Дані можуть бути уточнені.*

Аналіз обсягу виробництва, урожайності та площі засадження картоплі в Україні за період з 2010 по 2023 роки виявляє кілька ключових тенденцій, що визначають розвиток галузі. Розраховані середні значення основних показників (див. додаток Н.) дають змогу оцінити динаміку та вплив різних факторів на зміну обсягів виробництва. Середній річний приріст урожайності картоплі складає 3,46 ц/га, що вказує на стабільне зростання продуктивності в умовах змінних агрономічних та економічних умов. Одночасно зафіксовано поступове скорочення площі засадження, що складає –15,23 тис. га на рік, а середній річний приріст капітальних інвестицій у галузь склав 4182,27 млн грн, що свідчить про зростаючий інтерес до розвитку матеріально-технічної бази сільського господарства.

Для подальшого прогнозування обсягів виробництва картоплі була побудована регресійна модель (див. табл. 5.3), що описує взаємозв'язок між обсягом валового збору картоплі (як залежною змінною) та трьома незалежними змінними: урожайністю, площею засадження та обсягу капітальних інвестицій, яка має вигляд:

$$Y = -23960,81 + 17,74 \times X_1 + 134,69 \times X_2 + 0,0015 \times X_3,$$

Результати побудови регресійної моделі свідчать про високу точність та надійність отриманих результатів. Коефіцієнт кореляції (Multiple R) становить 0,999, що вказує на майже ідеальний лінійний зв'язок між незалежними змінними

(урожайністю та площею засадження) і прогнозованим обсягом виробництва. Коефіцієнт детермінації (R Square) дорівнює 0,997, що означає, що 99,7% варіації обсягу валового збору картоплі можна пояснити змінами в урожайності та площі посіву. Додатково, стандартна помилка моделі складає 87,897, що є досить низьким показником, підтверджуючи точність прогнозу. Рівень значущості F (Significance F) становить 4,77E-13, що свідчить про статистичну значущість моделі та її здатність генерувати достовірні прогнози.

Аналіз коефіцієнтів моделі свідчить, що збільшення площі засаджень картоплі на 1 тис. га зумовлює зростання обсягів валового збору на 17,74 тис. тонн, а підвищення урожайності на 1 ц/га спричиняє приріст виробництва на 134,69 тис. тонн. Зростання капітальних інвестицій на 1 млн грн, відповідно до моделі, забезпечує приріст виробництва на 1,5 тис. тонн, проте цей вплив є статистично незначущим ($P\text{-value} = 0,38$), що свідчить про непрямий або відкладений ефект інвестицій на результативний показник. Цей факт також підтверджується широким довірчим інтервалом коефіцієнта X_3 , який охоплює нуль.

Таким чином, можна зробити висновок, що ключовими чинниками формування обсягів виробництва картоплі залишаються агрономічні показники (урожайність) та ресурсне забезпечення у вигляді площ посіву, тоді як інвестиційний фактор, попри свою важливість, не має миттєвого впливу на кінцевий результат і потребує подальших уточнень у динамічному аналізі. На основі отриманого рівняння регресії було здійснено прогноз обсягу виробництва картоплі на період до 2030 року.

Прогнозування обсягів валового збору картоплі в Україні на період до 2030 року здійснено з урахуванням трьох сценаріїв розвитку – реалістичного, оптимістичного та сценарію прогресивного інвестиційного зростання. Такий підхід дає змогу всебічно оцінити потенційні траєкторії функціонування галузі залежно від дії економічних, інвестиційних та агрополітичних чинників. У

процесі прогнозування враховано динаміку посівних площ, рівень урожайності, а також обсяги капітальних інвестицій, які виступають ключовими параметрами формування валового збору продукції.

Таблиця 5.3

Результати регресійного моделювання

Regression Statistics									
Multiple R		0,999							
R Square		0,997							
Adjusted R Square		0,996							
Standard Error		87,897							
Observations		14							
ANOVA									
		df	SS	MS		F		Significance F	
Regression		3	27375617,41	9125205,80		1181,13		4,77E-13	
Residual		10	77258,59	7725,86					
Total		13	27452876						
	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	Lower 95,0%	Upper 95,0%	
Intercept	-23960,81	933,31	-25,67	1,85E-10	-26040,34	21881,27	-26040,34	21881,27	
X ₁ (Площа)	17,74	0,52	33,82	1,21E-11	16,57	18,91	16,57	18,91	
X ₂ (Урожайність)	134,69	2,44	55,17	9,28E-14	129,25	140,13	129,25	140,13	
X ₃ (Капіталні інвестиції)	0,0015	0,0017	0,93	0,38	-0,0022	0,0052	-0,0022	0,0052	

Джерело: власні розрахунки автора.

Реалістичний сценарій передбачає стабільне зростання обсягів виробництва картоплі з 22 126,8 тис. тонн у 2024 році до 26 264,2 тис. тонн (приріст становить 18,7%). Цього результату планується досягти завдяки щорічному приросту площ посіву на 1%, що забезпечить їх розширення з 1 222,1 тис. га до 1 297,28 тис. га протягом прогнозного періоду. Водночас урожайність

зростає з 180 ц/га у 2024 році до 201 ц/га у 2030 році. Помірне збільшення обсягів капітальних інвестицій кожного року на 1% – з 66 071,05 млн грн у 2024 році до 70 135,75 млн грн у 2030 році – дозволяє утримувати позитивну динаміку виробництва, не допускаючи його падіння.

Найсприятливіші тенденції розвитку демонструє оптимістичний сценарій. Згідно з ним, обсяг валового збору картоплі зростає з 22 342,4 тис. тонн у 2024 році до 27 915,0 тис. тонн у 2030 році, що відповідає приросту на 24,9%. Основним драйвером зростання виступає щорічне розширення посівних площ на 2% – з 1 234,2 тис. га до 1 389,91 тис. га за збереження стабільного зростання урожайності з 180 ц/га у 2024 році до 201 ц/га у 2030 році. Водночас відбувається поступове збільшення капітальних інвестицій щорічно на 2% – з 66 725,22 млн грн у 2024 році до 75 143,44 млн грн у 2030 році, тобто на 12,6%, що є ключовою умовою забезпечення позитивної динаміки.

Сценарій прогресивного інвестиційного зростання враховує середньорічне зростання капітальних інвестицій на 4182,27 млн грн, що дозволяє досягти найбільш збалансованого та сталого зростання обсягів виробництва картоплі – з 21 647,35 тис. тонн у 2024 році до 22 862,20 тис. тонн у 2030 році (приріст 5,61%). Урожайність зростає з 180 ц/га у 2024 році до 201 ц/га у 2030 році, що свідчить про поступове впровадження новітніх агротехнологій. Посівні площі зменшуються з 1 194,77 тис. га до 1 103,38 тис. га, однак втрата площ компенсується підвищенням урожайності. Капітальні інвестиції зростають з 69 614,38 млн грн у 2024 році до 94 707,99 млн грн у 2030 році, що є результатом стабільного стратегічного фінансування галузі (див. рис. 5.4).

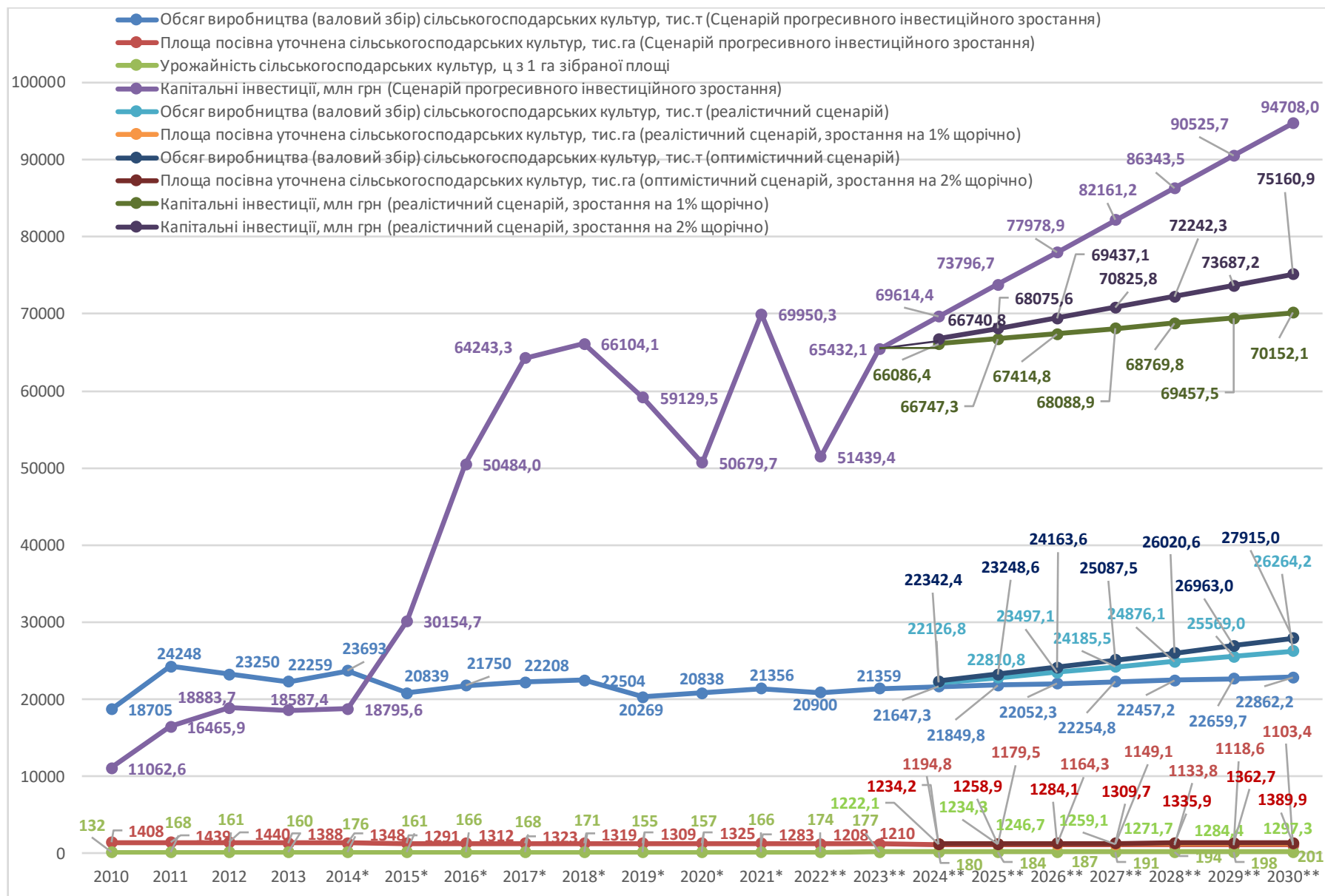

Рис. 5.4. Прогноз обсягу виробництва, урожайності та площі засадження картоплі на 2024–2030 рр.

Джерело: власні розрахунки автора.

*Примітки: * Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях. ** Дані наведено без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії. Інформація наведена з урахуванням оцінки, здійсненої згідно з пунктом 3 розділу VI та розділу X Методологічних положень державного статистичного спостереження "Площі, валові збори та урожайність сільськогосподарських культур" (наказ Держстату від 01.06.2023 № 201) та розділу IV Методики розрахунку показників державного статистичного спостереження "Площі, валові збори та урожайність сільськогосподарських культур" (наказ Держстату від 30.11.2021 № 296, зі змінами). Дані можуть бути уточнені.*

Загалом результати сценарного прогнозування дають підстави для таких висновків: реалістичний сценарій демонструє помірне зростання виробництва, яке забезпечується стабільною динамікою основних показників без залучення суттєвих технологічних нововведень; оптимістичний сценарій є найбільш перспективним, але вимагає активного залучення інвестиційних ресурсів, державної підтримки та сприятливої кон'юнктури внутрішнього і зовнішнього ринку. Таким чином, ключовими резервами зростання обсягів виробництва картоплі в Україні у середньостроковій перспективі виступають розширення посівних площ та активізація інвестиційної діяльності.

У сучасних умовах розвитку аграрного сектору птахівництва особливого значення набуває ефективне управління виробничими процесами, яке включає планування чисельності птиці та обсягів виробництва яєць. Одним із ключових інструментів для такої оцінки є регресійне моделювання, що дозволяє встановити взаємозв'язки між змінними, які впливають на виробничі результати. У рамках цього дослідження було проведено аналіз результатів регресійного моделювання, де обсяг виробництва яєць виступає як залежна змінна, а капітальні інвестиції (X_1) та кількість птиці (X_2) — як незалежні змінні, а модель регресії має наступний вигляд:

$$Y = 1028,40 + (-0,075) \times X_1 + 89,50 \times X_2$$

Результати побудови регресійної моделі свідчать про достатню точність та надійність отриманих прогнозів (див. табл. 5.7). Коефіцієнт кореляції (Multiple R) становить 0,85, що вказує на помітний позитивний зв'язок між сукупністю незалежних змінних і обсягами виробництва яєць. Цей результат підтверджує існування середнього лінійного зв'язку між змінними, що дозволяє зробити висновок про відносно сильну кореляцію. Коефіцієнт детермінації (R Square) дорівнює 0,73, що означає, що модель здатна пояснити 73% варіації обсягів виробництва яєць, що свідчить про адекватну прогностичну здатність моделі, хоча варто зазначити, що частина варіації залишається не врахованою, що може бути спричинено іншими факторами, які не були включені в модель. Скоригований коефіцієнт детермінації (Adjusted R Square) становить 0,68, що підтверджує здатність моделі до прогнозування, враховуючи кількість змінних у моделі, і вказує на ефективність моделі, хоча й залишаються фактори, які можуть впливати на варіацію обсягів виробництва яєць.

Стандартна помилка моделі (Standard Error) складає 1471,17 є прийнятною для практичного використання, хоча й свідчить про певну дисперсію прогнозованих значень відносно фактичних. Оцінка значущості моделі (ANOVA) показала, що модель є статистично значущою. Значення F-статистики (F-Statistic) становить 14,6, що перевищує критичні значення, і свідчить про високу статистичну значущість моделі. Значення P-value (Significance F) дорівнює 0,00081, що є значно меншим за рівень значущості 0,05, і підтверджує здатність моделі генерувати достовірні прогнози. Аналіз коефіцієнтів моделі показує, що збільшення обсягів виробництва яєць на один мільйон одиниць призводить до зростання кількості птиці на 89,5 тис. голів.

Отже, варто відзначити, що регресійна модель показує статистично значущий позитивний зв'язок між змінними. Показники якості моделі (R Square та Adjusted R Square) вказують на добру здатність моделі до прогнозування обсягів виробництва яєць, однак, модель не враховує всі можливі фактори, що

можуть впливати на результат, тому для підвищення її точності слід розглянути додавання інших змінних, зокрема вартість кормів, показники продуктивності, вплив біологічних та сезонних чинників.

Таблиця 5.4

Результати регресійного моделювання

Regression Statistics									
Multiple R		0,85							
R Square		0,73							
Adjusted R Square		0,68							
Standard Error		1471,17							
Observations		14							
ANOVA									
		df	SS	MS		F		Significance F	
Regression		2	62989927,8	31494963,9		14,6		0,00081	
Residual		11	23807885,7	2164353,2					
Total		13	86797813,4						
	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	Lower 95,0%	Upper 95,0%	
Intercept	1028,40	7434,87	0,14	0,89	-15335,63	17392,43	-15335,63	17392,43	
X ₁ (Капітал ьні інвестиц ії)	-0,075	0,019	-3,91	0,0025	-0,117	-0,033	-0,117	-0,033	
X ₂ (Кількіс ь птиці)	89,50	34,86	2,57	0,026	12,78	166,22	12,78	166,22	

Джерело: власні розрахунки автора.

Тож можна зробити висновок, що модель є адекватною для прогнозування обсягів виробництва яєць в залежності від чисельності птиці, що дозволяє робити обґрунтовані прогнози щодо майбутнього розвитку галузі.

Протягом досліджуваного періоду 2010–2023 рр. виявлено середньорічне скорочення чисельності птиці на 0,84 млн голів, що супроводжувалося одночасним середнім щорічним приростом капітальних інвестицій на рівні

4182,27 млн грн. Така динаміка свідчить про підвищення інвестиційної активності та зростаючу зацікавленість у модернізації матеріально-технічної бази сільського господарства. Водночас спостерігається тенденція до зниження обсягів виробництва яєць, що може бути зумовлена комплексом негативних чинників.

Згідно з песимістичним сценарієм прогнозування, чисельність птиці на початок року щороку зменшуватиметься в середньому на 0,85 млн голів: з 179,7 млн у 2024 році до 174,6 млн у 2030 році, що підтверджує загальну тенденцію до скорочення поголів'я. За цим же сценарієм передбачено істотне зменшення обсягів виробництва яєць — з 11 888,2 млн шт. у 2024 році до 9556,4 млн шт. у 2030 році, тобто в середньому на 388,6 млн шт. щороку, що вказує на суттєве погіршення результатів виробничої діяльності.

У межах реалістичного сценарію, який передбачає помірне щорічне зростання чисельності птиці на 0,3%, обсяги виробництва яєць демонструють відносну стабільність: від 12 011,7 млн шт. у 2024 році до 10 424,1 млн шт. у 2030 році. Незважаючи на наявність позитивної динаміки щодо чисельності птиці, незначне зниження виробництва яєць може свідчити про вплив інших обмежувальних чинників, не пов'язаних безпосередньо з птицею.

Оптимістичний сценарій, у якому передбачено щорічне зростання чисельності птиці на 1%, характеризується збереженням відносно стабільного рівня виробництва яєць: з 12 124,8 млн шт. у 2024 році до 11 247,1 млн шт. у 2030 році, що вказує на потенціал галузі до поступової адаптації та збереження продуктивності за умов сприятливої економічної ситуації та належного інвестиційного забезпечення (див. рис. 5.5).

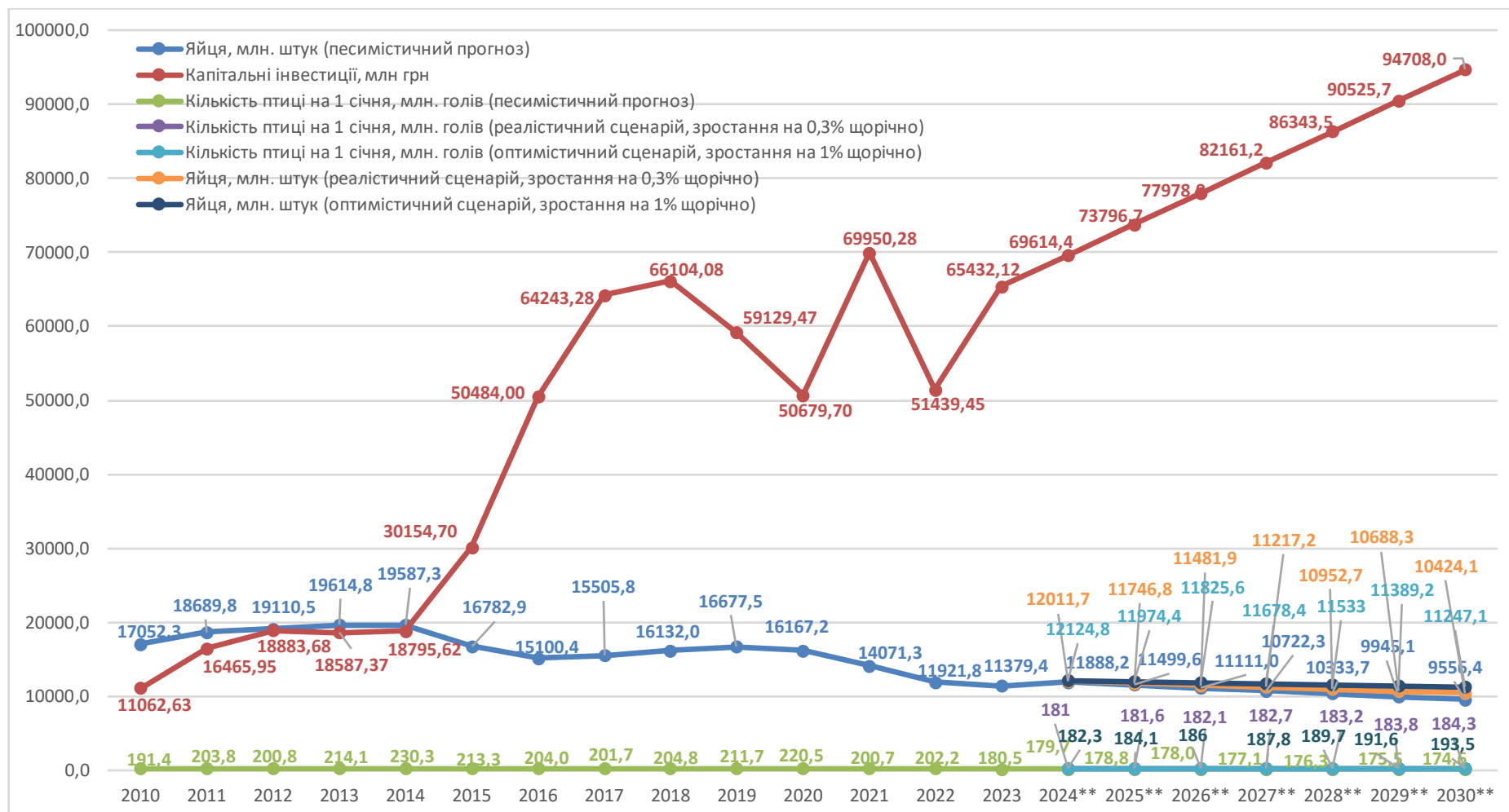

Рис. 5.5. Прогнозовані значення обсягу виробництва яєць на основі регресійної моделі на 2024–2030 рр.

Джерело: власні розрахунки автора.

Узагальнюючи зазначене, варто наголосити на чіткій залежності динаміки виробництва яєць від кількісних показників чисельності птиці, рівня капіталовкладень у галузь та чинників зовнішнього середовища, що потребує системного підходу до прогнозування і стратегічного планування розвитку птахівництва.

У рамках даного дослідження проведено регресійне моделювання для оцінки впливу капітальних інвестицій та кількості свиней на обсяг живої маси свиней, реалізованих на забій (тис. тонн), що є залежною змінною моделі. Отримана модель регресії має наступний вигляд:

$$Y = 1404,523 + 0,001 \cdot X_1 - 0,128 \cdot X_2$$

Результати побудови регресійної моделі представлено в таблиці 5.9. Коефіцієнт множинної кореляції (Multiple R) становить 0,71, що свідчить про наявність помірного позитивного зв'язку між незалежними змінними та обсягом живої маси реалізованих свиней. Коефіцієнт детермінації (R^2) дорівнює 0,51, тобто модель пояснює близько 51% варіації залежної змінної. Скориговане значення R^2 становить 0,42, що враховує кількість спостережень і кількість незалежних змінних, свідчаючи про посередню якість моделі. Стандартна помилка моделі дорівнює 147,02, що вказує на певні відхилення між фактичними та прогнозованими значеннями.

Згідно з результатами дисперсійного аналізу (ANOVA), модель є статистично значущою на рівні значущості 0,05, оскільки значення F-статистики дорівнює 5,73, а рівень значущості (Significance F) — 0,02. Капітальні інвестиції мають незначний позитивний вплив на обсяг живої маси реалізованих свиней: збільшення інвестицій на 1 млн грн зумовлює зростання обсягу на 0,001 тис. тонн. Проте, цей вплив є статистично незначущим ($P\text{-value} = 0,842$), що свідчить про відсутність істотного зв'язку між капітальними вкладеннями та обсягами реалізації свинини в короткостроковій перспективі. Кількість свиней має негативний, хоча й статистично незначущий ($P\text{-value} = 0,139$) вплив на залежну змінну. Зменшення коефіцієнта може бути пов'язане

з факторами зниження середньої маси тварин або зміною технологій відгодівлі, що потребує додаткового дослідження.

Таблиця 5.5.

Результати регресійного моделювання

Regression Statistics									
Multiple R		0,71							
R Square		0,51							
Adjusted R Square		0,42							
Standard Error		147,02							
Observations		14							
ANOVA									
		df	SS	MS		F		Significance F	
Regression		2	247608,40	123804,20		5,73		0,02	
Residual		11	237748,21	21613,47					
Total		13	485356,61						
	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	Lower 95,0%	Upper 95,0%	
Intercept	1404,523	668,777	2,100	0,060	-67,446	2876,492	-67,446	2876,492	
X ₁ (Капітальні інвестиції)	0,001	0,004	0,204	0,842	-0,007	0,009	-0,007	0,009	
X ₂ (Свині)	-0,128	0,080	-1,595	0,139	-0,304	0,048	-0,304	0,048	

Джерело: власні розрахунки автора.

Таким чином, модель демонструє обмежену прогностичну здатність та вказує на потребу в розширенні набору незалежних змінних або у вдосконаленні структури моделі для підвищення її аналітичної цінності. Наявна специфікація моделі не дозволяє достовірно стверджувати про сильний вплив капітальних інвестицій або чисельності свиней на обсяг реалізованої живої маси свиней у досліджуваному періоді.

На основі аналізу динаміки чисельності свиней за період 2010–2023 рр., встановлено, що вона скоротилася з 7576,6 тис. голів у 2010 р. до 4948,3 тис. у 2023 р., що еквівалентно середньорічному зменшенню приблизно на 201 тис. голів. Прогнозні оцінки свідчать про продовження цього тренду — до 2030 р.

кількість свиней може зменшитись до 3533,1 тис. голів, що становитиме майже вдвічі менше від рівня 2010 року. Попри це, обсяги живої маси свиней, реалізованих на забій, демонструють зростання: з 350,4 тис. тонн у 2010 р. до 868,7 тис. тонн у 2023 р., з подальшим очікуваним підвищенням до 1022,0 тис. тонн у 2030 р. Така тенденція свідчить про інтенсифікацію виробництва, що досягається не за рахунок збільшення поголів'я, а через підвищення продуктивності тварин, покращення генетики, умов утримання та годівлі. Одним із чинників, що супроводжує ці зміни, є зростання капітальних інвестицій у сільське господарство. Якщо у 2010 р. обсяг інвестицій становив 11,1 млрд грн, то у 2023 р. цей показник зріс до 65,4 млрд грн, а до 2030 р. прогнозується його збільшення до 94,7 млрд грн (див. рис. 5.6).

Таким чином, попри зростання капітальних інвестицій у галузь, забезпечення сталого розвитку свинарства вимагає переорієнтації з екстенсивних моделей розвитку на інтенсивні, що базуються на підвищенні продуктивності тварин, технологічній модернізації виробництва та раціональному використанні ресурсів.

Результати побудови регресійної моделі свідчать про високу точність та надійність отриманих прогнозів (див. табл. 5.6). Коефіцієнт кореляції (Multiple R) становить 0,73, що свідчить про наявність помірного позитивного зв'язку між досліджуваними змінними. Коефіцієнт детермінації (R Square) дорівнює 0,53, що означає, що побудована модель пояснює 53% варіації залежної змінної пояснюється змінами незалежних показників, що свідчить про середню пояснювальну здатність моделі.

У межах дослідження здійснено регресійне моделювання для оцінювання впливу капітальних інвестицій у сільське господарство та чисельності великої рогатої худоби на обсяги реалізованої живої маси ВРХ на забій (тис. тонн), яка визначена як залежна змінна. Отримана модель регресії має такий вигляд:

$$Y = 1037,188 - 0,003 \cdot X_1 - 0,183 \cdot X_2$$

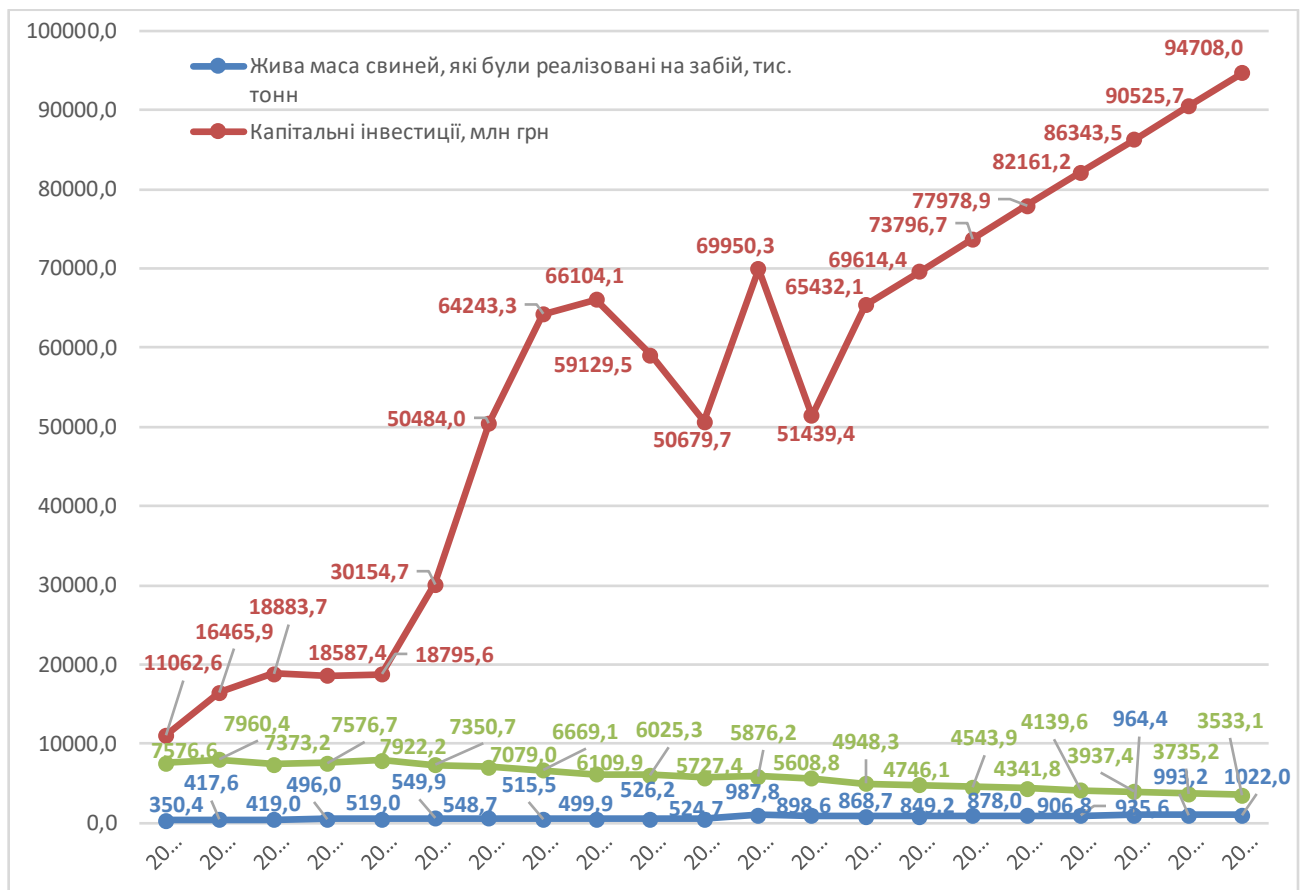

Рис. 5.6. Прогнозовані значення м'яса у забійній масі на основі регресійної моделі на 2024–2030 роки (тис. тонн)

Джерело: власні розрахунки автора.

Скоригований коефіцієнт детермінації (Adjusted R Square) становить 0,44. Стандартна помилка моделі (Standard Error) дорівнює 98,94, що свідчить про незначні відхилення між фактичними та прогнозованими значеннями. Оцінка значущості моделі (ANOVA) показала, що модель є статистично значущою. Значення F-статистики становить 6,19 при рівні Significance F = 0,02, що є меншим за критичне значення 0,05, що підтверджує статистичну значущість моделі в цілому.

Статистично значущим виявився вплив чисельності великої рогатої худоби (коефіцієнт $-0,183$; $P\text{-value} = 0,02$), що вказує на наявність зворотного впливу даного чинника на обсяги реалізованої живої маси ВРХ на забій, що може бути зумовлено структурною трансформацією галузі, зокрема підвищенням продуктивності на одиницю поголів'я, натомість вплив капітальних інвестицій виявився статистично незначущим ($P\text{-value} = 0,25$), що

може свідчити про потребу детальнішого аналізу напрямів використання інвестицій.

Таблиця 5.6.

Результати регресійного моделювання

Regression Statistics								
Multiple R		0,73						
R Square		0,53						
Adjusted R Square		0,44						
Standard Error		98,94						
Observations		14						
ANOVA								
		df	SS	MS	F	Significance F		
Regression		2	121245,72	60622,86	6,19	0,02		
Residual		11	107669,57	9788,14				
Total		13	228915,29					
	Coefficients	Standard Error	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	Lower 95,0%	Upper 95,0%
Intercept	1037,188	343,345	3,021	0,012	281,491	1792,885	281,491	1792,885
X ₁ (Капітал ьні інвестиц ії)	-0,003	0,002	-1,215	0,250	-0,008	0,002	-0,008	0,002
X ₂ (BPX)	-0,183	0,067	-2,731	0,020	-0,331	-0,036	-0,331	-0,036

Джерело: власні розрахунки автора.

Отримані результати свідчать про необхідність фокусування не лише на нарощуванні обсягів інвестицій чи чисельності поголів'я, а передусім на підвищенні їх якісних параметрів, раціональному використанні ресурсів та удосконаленні управлінських рішень у сфері тваринництва.

Аналіз динаміки середньорічного скорочення поголів'я сільськогосподарських тварин за період 2010–2023 рр. свідчить про глибоку кризу у сфері тваринництва в Україні (див. додаток Н.). Середні темпи скорочення поголів'я великої рогатої худоби зменшувалася щороку в середньому на 193,8 тис. голів, що є загрозливим чинником для забезпечення внутрішніх потреб у молочній продукції та яловичині.

Хоча впродовж останніх років спостерігається нарощування обсягів капітальних інвестицій у сільське господарство (з 11,1 млрд грн у 2010 р. до 65,4 млрд грн у 2023 р.), чисельність великої рогатої худоби продовжує неухильно зменшуватись — із 4826,7 тис. голів у 2010 р. до 2307,1 тис. у 2023 р., що свідчить про обмежену ефективність інвестицій у тваринницький сегмент аграрної галузі. Прогноз на 2024–2030 рр. вказує на подальше зниження кількісних показників: чисельність ВРХ зменшиться до 950,4 тис. голів у 2030 р., незважаючи на зростання капітальних інвестицій до майже 95 млрд грн. Разом з тим, обсяги живої маси ВРХ, реалізованої на забій, демонструють протилежну динаміку: з 177,6 тис. тонн у 2010 р. до 433,2 тис. тонн у 2023 р. та очікувані 582,1 тис. тонн у 2030 р., що свідчить про процес інтенсифікації виробництва за рахунок підвищення продуктивності поголів'я (див. рис. 5.7).

Таким чином, критичне скорочення поголів'я тварин відбувається паралельно із ростом виробничої віддачі, що водночас вказує як на наявність потенціалу підвищення ефективності, так і на ризик подальшої втрати біоресурсної бази без термінового реформування та державної підтримки галузі.

Тож, отримані прогнозні дані вказують на необхідність термінового реформування державної політики у сфері тваринництва. Без активних заходів стимулювання виробників, удосконалення системи субсидій, розвитку племінної справи та модернізації технологій виробництва, ситуація може набути незворотного характеру із втратою основних напрямків тваринництва на національному рівні.

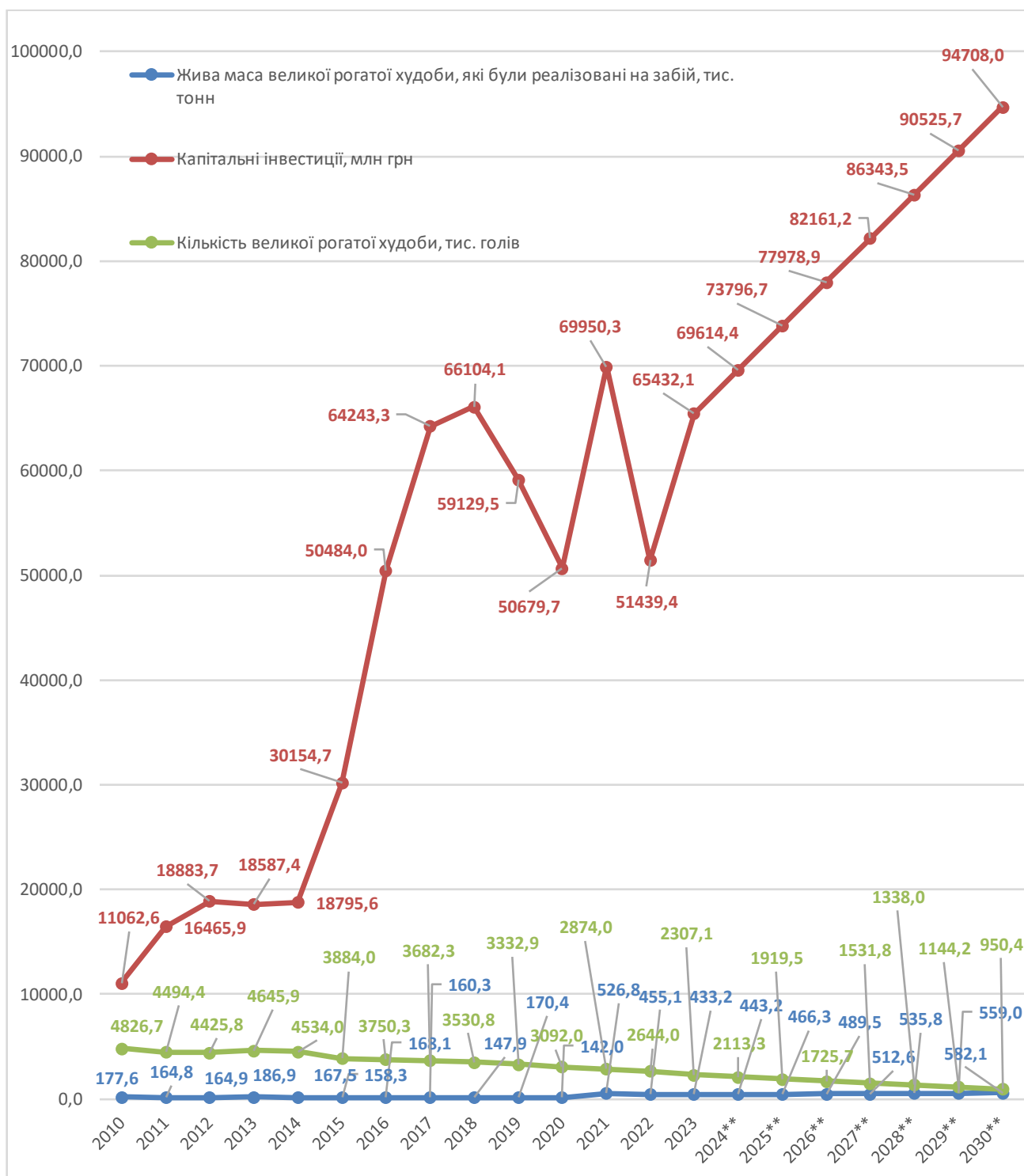

Рис. 5.7. Прогнозовані значення живої маси великої рогатої худоби у забійній масі на основі регресійної моделі на 2024–2030 роки (тис. тонн)

Джерело: власні розрахунки автора.

Отже, у період між 2014 та 2021 роками в Україні спостерігався стабільний ріст посівних площ під кукурудзу, що досягли рекордних показників. Однак з початком збройної агресії в 2022 році було зафіксовано

значне скорочення посівних площ, що стало наслідком втрати частини територій, порушення інфраструктури та ускладнення логістичних процесів. Водночас, з 2023 року спостерігається поступова стабілізація ситуації, а прогноз на довгострокову перспективу передбачає повільне зростання площ. Виробництво кукурудзи та її врожайність зазнали значних коливань, але з 2023 року показники почали відновлюватися, що свідчить про адаптацію аграрного сектору до нових умов. Прогноз на найближчі роки вказує на поступове відновлення виробництва та врожайності, зокрема за рахунок стабілізації ресурсного потенціалу та адаптації до нових агропромислових практик. Через війну спостерігалось значне скорочення посівних площ пшениці та зниження врожайності, проте, з 2023 року, вдалося відновити врожайність, яка перевищила довоєнні показники. Прогноз на довгострокову перспективу також передбачає поступове відновлення виробництва та стабільність у зростанні обсягів експорту. Загалом, аграрний сектор демонструє здатність до адаптації та відновлення, попри значні виклики, з якими стикається в умовах воєнного конфлікту.

Встановлено, що у період з 2014 по 2021 рік в Україні спостерігався стабільний ріст посівних площ під кукурудзу, що досягли рекордного рівня у 5,5 млн га. Однак починаючи з 2022 року, через збройну агресію РФ, площі скоротилися на 22,9%, що призвело до зниження до 4,2 млн га. Прогноз на подальші роки свідчить про стабільне зростання виробництва кукурудзи і врожайності з помірним середньорічним темпом. Погіршення виробничих показників у 2022 році на пшеницю зумовлено втратами посівних площ і порушенням виробничих ланцюгів, однак з 2023 року спостерігається відновлення врожайності та стабілізація ситуації. Прогноз на довгострокову перспективу передбачає повільне зростання виробництва пшениці та стабілізацію експорту, з очікуваними незначними темпами зростання в наступні роки. Проте, для досягнення стабільного зростання в аграрному секторі необхідно враховувати як внутрішні, так і зовнішні виклики, включаючи військові дії, розмінування територій, економічні санкції та

змінювані погодні умови, що впливають на загальний стан аграрного ринку та продовольчу безпеку країни.

5.3. Запровадження інноваційних підходів до регулювання аграрного ринку та забезпечення продовольчої безпеки

Перед українським суспільством постає складне завдання забезпечення стабільності та доступності продуктів харчування в умовах воєнного конфлікту. Зважаючи на надзвичайну загрозу, яку несе воєнний стан для всіх сфер суспільного життя, проблема саморегулювання продовольчого ринку в умовах воєнного стану вирішується не лише на рівні економічної стратегії, але й має стратегічне значення для забезпечення життєвих потреб громадян та збереження стабільності суспільства в цілому.

Функціонування аграрного ринку в стабільних умовах забезпечується балансом між попитом і пропозицією, який регулюється економічними, технологічними, природними, соціальними та інституційними факторами. З боку попиту ключовими чинниками є сезонність і кліматичні умови, що визначають зміну споживчих переваг населення протягом року. Наприклад, взимку спостерігається підвищений попит на овочі тривалого зберігання, тоді як влітку зростає споживання свіжих фруктів та зелені. Цінові фактори відіграють важливу роль, оскільки рівень цін на аграрну продукцію впливає на її доступність для населення та визначає структуру споживчого кошика.

Крім того, економічні фактори, такі як рівень доходів населення, інфляційні процеси та валютні коливання, впливають на купівельну спроможність і поведінку споживачів. Важливе значення мають також соціальні та демографічні аспекти, зокрема чисельність населення, урбанізаційні процеси та зростання попиту на екологічно чисту продукцію. Інституційні фактори, такі як державне регулювання, торговельні квоти та мита, визначають зовнішні умови доступу до ринку і впливають на цінову політику.

З боку пропозиції важливими є економічні фактори, що включають виробничі витрати (вартість пального, добрив, техніки), ціни на ресурси та рівень доступності фінансування. Технологічний розвиток сприяє підвищенню ефективності виробництва, автоматизації процесів та застосуванню цифрових технологій у сільському господарстві. Природно-кліматичні умови також впливають на аграрний ринок: посухи, повені та інші природні катаклізми можуть спричиняти коливання врожайності та знижувати стабільність поставок. Водночас розвиток логістичної інфраструктури, ефективні транспортні маршрути та доступ до ринків збуту є важливими факторами забезпечення стабільності пропозиції.

Державна політика відіграє ключову роль у формуванні ринкової рівноваги через субсидії, податкові стимули та інші механізми підтримки аграрного сектора. Вплив глобальних факторів, зокрема міжнародної торгівлі, торговельних угод і геополітичних процесів, визначає рівень відкритості ринку та можливості експорту й імпорту аграрної продукції.

У стабільних умовах ринок саморегулюється через механізм адаптивного ціноутворення. Головні складові цього механізму включають:

- зміну виробничих обсягів відповідно до динаміки попиту та пропозиції.
- перехід до більш рентабельних культур, що дозволяє оптимізувати витрати та підвищити ефективність господарювання.
- коригування поведінки виробників у відповідь на економічні та природно-кліматичні зміни.

Варто зазначити, що дані процеси забезпечують рівновагу ринку та сприяють його стабільності в довгостроковій перспективі.

У стабільних економічних умовах аграрний ринок демонструє відносну рівновагу, що забезпечується балансом між виробництвом і споживанням. Однак існують ризики, які можуть впливати на його стабільність. Зокрема, різкі зміни у валютному курсі, коливання цін на енергоносії та сировину можуть спричиняти додаткові витрати для аграріїв і впливати на ціноутворення. Крім того, можливі перебої в логістичних ланцюгах, що

впливають на доступність продукції для споживачів, наприклад, транспортні ускладнення або зміни у митному регулюванні можуть призвести до тимчасових дефіцитів і спекуляцій на ринку.

Методологічна структура саморегулювання аграрного ринку в стабільних умовах базується на взаємодії між факторами попиту та пропозиції, які визначають механізми ціноутворення та виробничої адаптації (див. додаток Д, рис. Д3). Баланс досягається через ринкові механізми, що дозволяють ефективно реагувати на зміни споживчого попиту, розвиток технологій та економічні умови. Водночас ефективне функціонування ринку потребує підтримки з боку держави, зокрема шляхом створення сприятливих умов для інвестицій, розвитку логістичної інфраструктури та забезпечення стабільності регуляторної політики, де у сукупності ці чинники формують умови для стійкого розвитку аграрного сектору та забезпечення продовольчої безпеки.

Аграрний ринок в умовах війни та повоєнного відновлення зазнає значних змін під впливом різних факторів. З одного боку, на ринок впливають фактори попиту, які визначають обсяги споживання сільськогосподарської продукції. Основними чинниками, що впливають на попит, є рівень платоспроможності населення, доступність товарів на ринку, а також загальна макроекономічна ситуація.

Військові дії та інфляційні процеси значно коригують структуру попиту, що може призводити до скорочення споживання продукції та зміни її асортименту. З іншого боку, функціонування ринку залежить від факторів пропозиції, які визначають можливість виробників забезпечувати споживачів необхідною продукцією. Логістичні, фінансові та військові ризики суттєво обмежують виробничий потенціал, впливаючи на ефективність аграрного сектору. Крім того, нестача ресурсів, руйнування інфраструктури та окупація територій додатково посилюють кризові явища, змушуючи агровиробників змінювати свою діяльність відповідно до нових умов.

Саморегулювання ринку в умовах кризових явищ передбачає реалізацію механізмів адаптивного ціноутворення, що включають кілька ключових напрямів. По-перше, змінюються виробничі обсяги відповідно до наявності ресурсів та змін у структурі попиту. По-друге, виробники змушені переходити до вирощування більш рентабельних культур, які вимагають менше витрат на виробництво або краще адаптовані до несприятливих умов. По-третє, відбувається коригування поведінки виробників, які шукають можливості для мінімізації ризиків через кооперацію, оптимізацію витрат та диверсифікацію виробництва.

Деформація попиту та пропозиції призводить до розбалансування ринку, що створює умови для розвитку спекулятивних механізмів. Зокрема, на внутрішньому ринку спостерігаються різкі стрибки цін, спричинені дефіцитом продукції та панічними настроями. Водночас формуються нелегальні схеми збуту, що призводить до розширення тіньового ринку та неконтрольованих торговельних операцій. Окремою проблемою стає зростання транзакційних витрат через високі ризики ведення бізнесу, ускладнення логістичних процесів та обмеження доступу до фінансових ресурсів.

Забезпечення стабільності аграрного ринку в умовах війни та повоєнного відновлення потребує реалізації комплексу заходів, спрямованих на мінімізацію ризиків та створення умов для відновлення виробництва. Зокрема, важливим є запровадження механізмів державної підтримки аграріїв через надання субсидій, пільгових кредитів та програм компенсації збитків. Важливим аспектом є розвиток альтернативних логістичних маршрутів та покращення транспортної інфраструктури, що дозволить мінімізувати ризики доставки продукції. Окрім того, необхідним є посилення контролю за тіньовими схемами та регулювання спекулятивних механізмів для забезпечення рівномірного розподілу продукції на ринку. Також доцільним є впровадження стратегічних програм з відновлення родючості земель та забезпечення аграріїв доступом до необхідних ресурсів. У сукупності ці

заходи сприятимуть поступовому відновленню аграрного ринку та забезпеченню його стійкості у довгостроковій перспективі.

Методологічна структура саморегулювання аграрного ринку в умовах війни та повоєнного відновлення передбачає гнучке коригування виробництва відповідно до змін зовнішнього середовища (див. рис. 5.8).

Адаптація ринку можлива завдяки комбінації ринкових механізмів (перехід до більш рентабельних культур, кооперація виробників, оптимізація витрат) та державного регулювання, спрямованого на подолання критичних розривів у логістиці, фінансуванні та стабілізації цінової політики.

Успішна реалізація цих підходів дозволить створити передумови для відновлення та подальшого розвитку аграрного сектору, забезпечуючи його конкурентоспроможність та економічну ефективність.

Державне регулювання аграрного ринку, як важлива складова економічної політики країни, спрямоване на забезпечення стабільного розвитку аграрної галузі, підвищення її конкурентоспроможності на міжнародних ринках, а також на підтримку соціально-економічної стабільності через ефективне використання економічних та адміністративних інструментів. Основними складовими цієї моделі є фінансова підтримка, цінове регулювання, податкові механізми та інвестиційні стимули, що в сукупності сприяють збалансованому розвитку аграрного сектору в умовах стабільності.

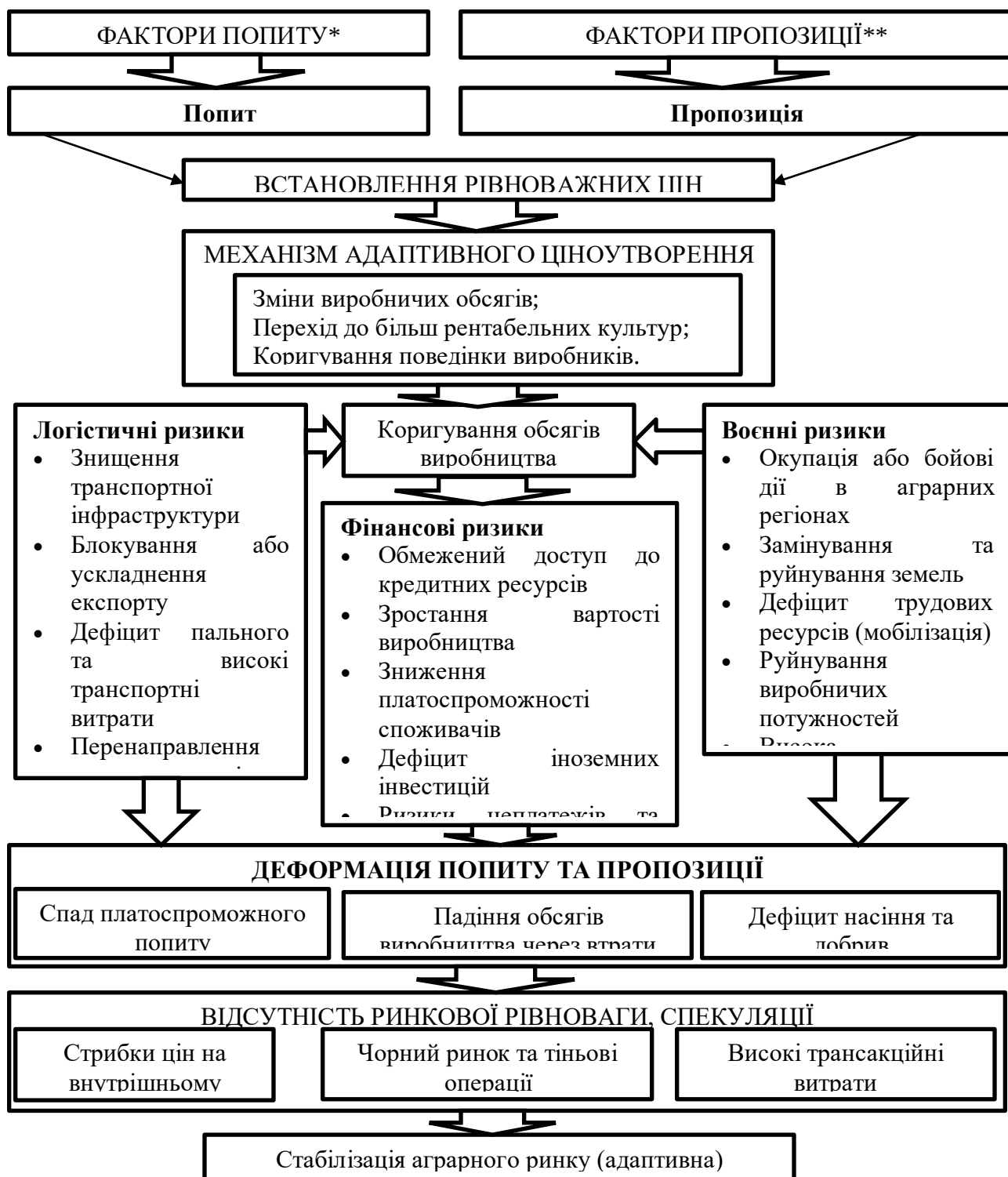

Рис. 5.8. Методологічна структура саморегулювання аграрного ринку в умовах війни та повоєнного відновлення

Джерело: власна розробка автора.

Примітки: повний перелік факторів попиту та факторів пропозиції** подано на додатку Д, рис. Д3.*

Фінансова підтримка є важливим елементом державного регулювання, оскільки забезпечує підтримку агровиробників, особливо в періоди

економічної нестабільності. Вона включає субсидії, пільгове кредитування та компенсаційні виплати, які сприяють збереженню фінансової стабільності сільськогосподарських підприємств. Водночас, система контролю якості продукції, орієнтована на відповідність міжнародним стандартам, підвищує конкурентоспроможність українських аграрних товарів на глобальних ринках. Створення та ефективне функціонування Фонду стабілізації цін є механізмом, який знижує ризик виникнення ринкових дисбалансів через активне резервування стратегічних запасів продукції, що є важливим інструментом забезпечення стабільності ринку в умовах несприятливих економічних або природних факторів.

Цінове регулювання аграрного ринку здійснюється через встановлення мінімальних закупівельних цін, а також через державні інтервенції під час кризових ситуацій, що дозволяє нейтралізувати негативні коливання ринкових цін на аграрну продукцію. Це дає змогу підтримувати стабільний рівень доходів агровиробників і забезпечити доступність продукції для кінцевих споживачів. Податкова політика, в свою чергу, орієнтована на створення сприятливих умов для розвитку ключових напрямів аграрного виробництва шляхом застосування пільгових податкових режимів, субсидій та дотацій для виробників стратегічних культур. Це дозволяє зменшити фінансове навантаження на аграріїв та стимулює інвестиційні потоки в галузь.

Інвестиційні стимули, зокрема спрямовані на модернізацію аграрного виробництва, впровадження інноваційних технологій та підвищення продуктивності праці, є важливим чинником у забезпеченні стійкості аграрного сектору. Державне регулювання імпорту та експорту ключових агропродуктів також є суттєвим інструментом, що дозволяє зменшити негативний вплив зовнішніх економічних факторів на внутрішній ринок, одночасно забезпечуючи конкурентоспроможність продукції на міжнародних ринках (див. рис. 5.9).

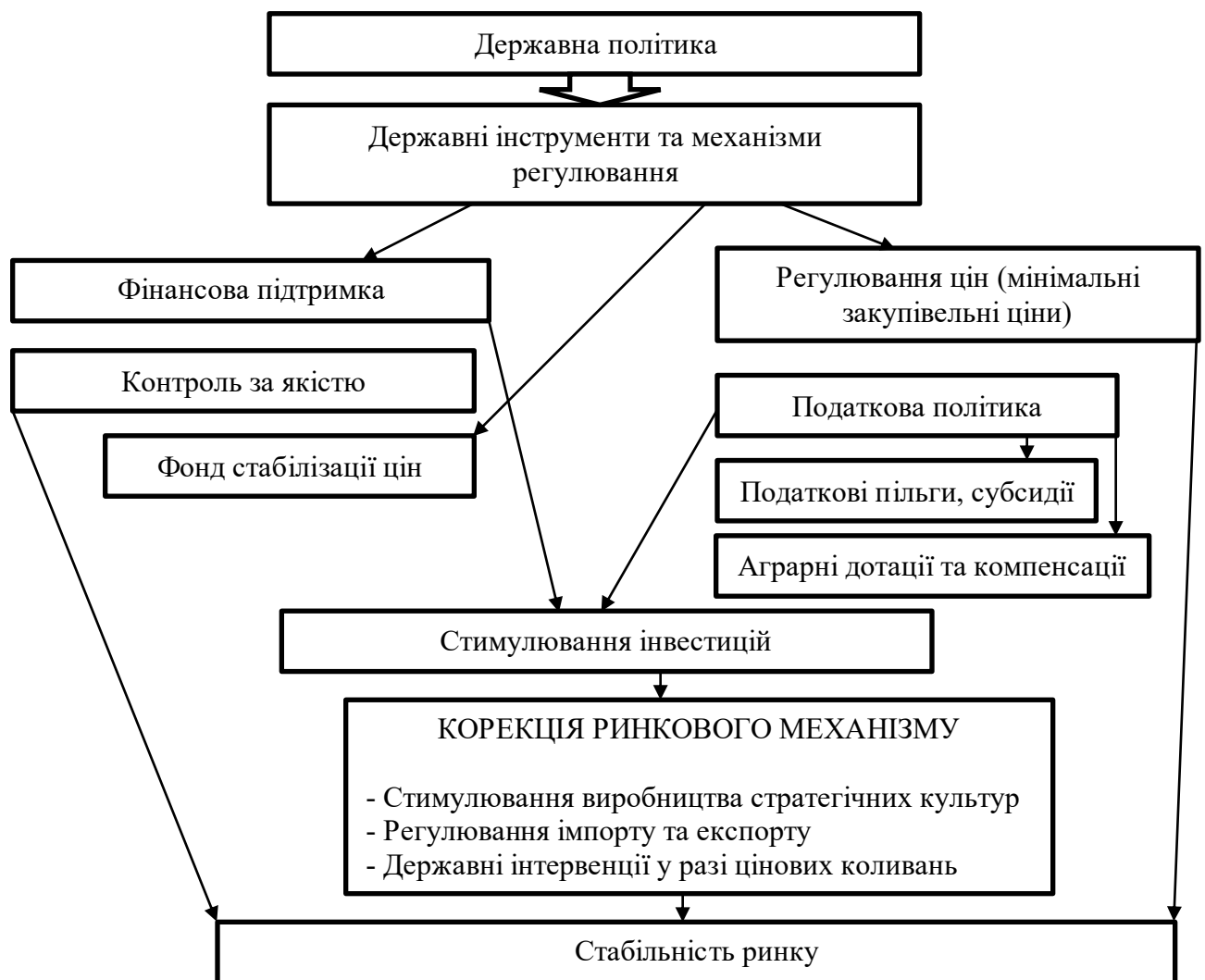

Рис. 5.9. Методологічна структура державного регулювання аграрного ринку

Джерело: власна розробка автора.

Комплексне та узгоджене застосування вищезгаданих механізмів регулювання дозволяє досягти ефективної стабільності аграрного сектору, зменшення цінових коливань, прогнозованості економічних процесів, що в свою чергу забезпечує продовольчу безпеку та стабільність національної економіки в цілому. Ці заходи є критично важливими для розвитку сталих економічних структур в аграрному секторі, що, в свою чергу, сприяє соціальній та економічній стабільності держави в умовах як внутрішніх, так і зовнішніх викликів.

Функціонування аграрного ринку в умовах воєнного стану зазнає деструктивного впливу макро- та мікроекономічних факторів, що обумовлює

необхідність державного втручання з метою стабілізації галузі, мінімізації продовольчих ризиків та збереження виробничого потенціалу. Ключовими екзогенними викликами є руйнування логістичної інфраструктури, девальваційні процеси, інфляційний тиск, дисбаланс у структурі попиту, дефіцит виробничих ресурсів, а також політична невизначеність, спричинена санкційною політикою та змінами у міжнародній торгівлі.

Концептуальна методологічна структура кризового регулювання аграрного ринку структурована за п'ятьма функціональними векторами. Фінансова підтримка передбачає державне субсидіювання витрат на посівну кампанію, компенсацію кредитних зобов'язань аграріїв, податкові канікули та інструменти цільового фінансування. Регулювання ринкової рівноваги базується на встановленні цінових обмежень для соціально значущих продовольчих товарів, формуванні стратегічних державних резервів продовольства та введенні експортних квот. Логістична адаптація орієнтована на диверсифікацію транспортних маршрутів, стимулювання альтернативних каналів збуту та державне субсидування витрат на перевезення продукції. Відновлення виробничої бази передбачає капітальні інвестиції у реконструкцію сільськогосподарських підприємств, модернізацію критичних об'єктів аграрної інфраструктури та створення державних програм фінансування післявоєнної відбудови сектору. Гуманітарна політика у сфері продовольчої безпеки включає формування локальних продовольчих запасів, підтримку дрібних фермерських господарств та забезпечення критично вразливих верств населення доступом до базових продовольчих ресурсів (див. рис. 5.10).

Очікувані результати антикризового регулювання передбачають стабілізацію функціонування агропродовольчого комплексу, мінімізацію системних ризиків банкрутства виробників, збереження експортного потенціалу агросектору та забезпечення продовольчої безпеки держави. Комплексна реалізація запропонованої моделі створює основу для адаптації

аграрної економіки до умов воєнного часу та формування механізмів її постконфліктного відновлення.

Разом з тим, важливою складовою державного регулювання аграрного ринку є запровадження системи податкових пільг та субсидій для аграрних підприємств. Подібна підтримка запроваджується для окремих груп виробників, зокрема – в умовах війни податкові пільги надаються аграріям, розташованим у зоні бойових дій, на тимчасово окупованих територіях та замінованих землях [82].

Також, слід зазначити, що регулювання аграрного ринку у контексті забезпечення продовольчої безпеки має здійснюватися відповідно до загальних положень продовольчої безпеки. У такому випадку окреслимо наступні заходи, які скеровані на регулювання аграрного ринку, які здійснюються як з боку держави, так і з боку міжнародних організацій [115]:

- регулювання виробництва екологічно безпечної та екологічно чистої продукції сільського господарства;
- здійснення охорони та підвищення родючості ґрунтів шляхом використання спеціальних технологій сільськогосподарськими підприємствами та фермерами;
- забезпечення оптимізації складу сільськогосподарських угідь;
- забезпечення стабільного та неперервного постачання сільськогосподарської продукції споживачам.

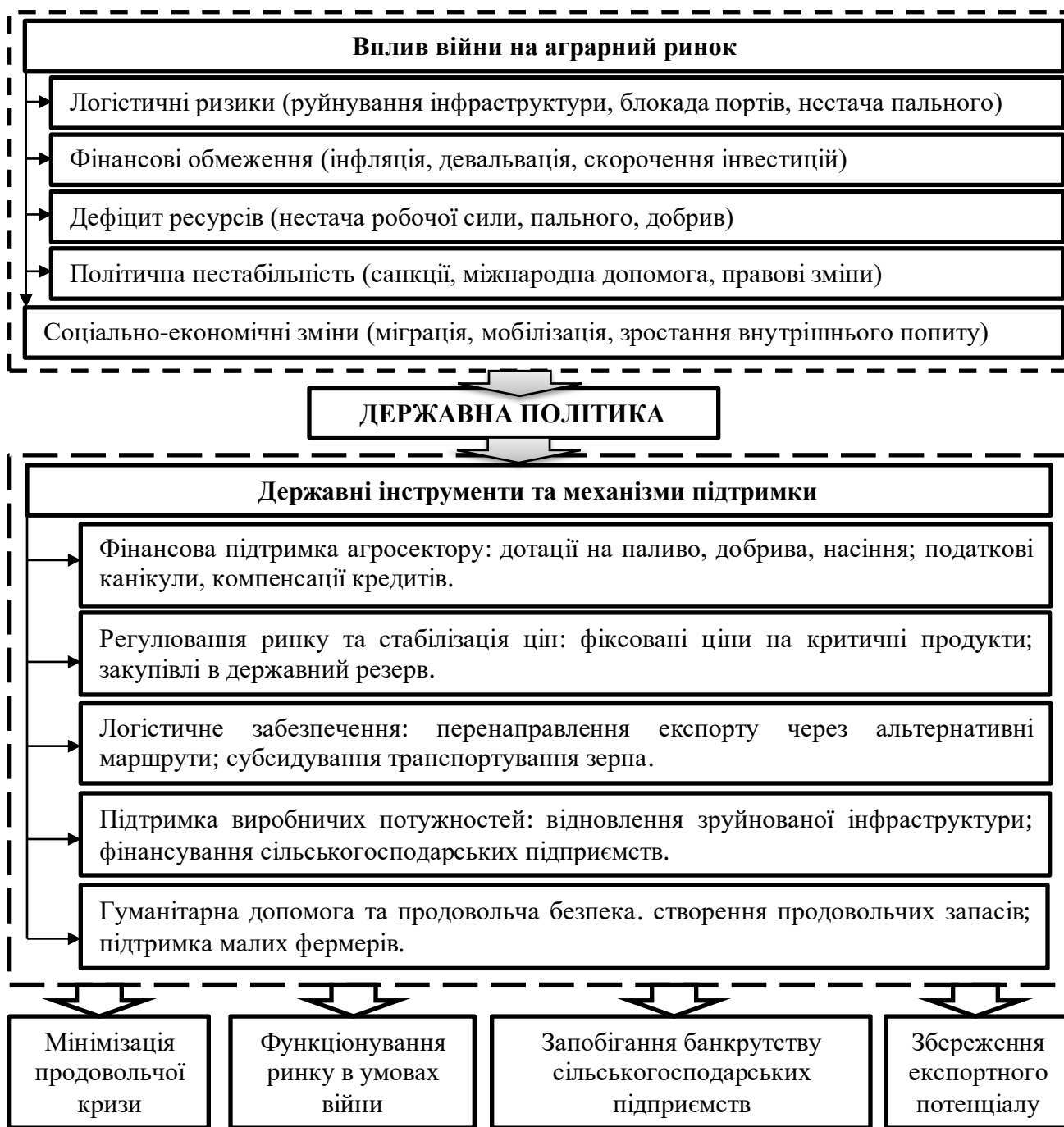

Рис. 5.10. Методологічна структура державного регулювання аграрного ринку в умовах війни та повоєнного відновлення

Джерело: власна розробка автора.

Враховуючи усе це, зазначимо, що наразі регулювання аграрного ринку є важливою складовою економічної політики України на сучасному етапі. По-перше, аграрний ринок забезпечує продовольчу безпеку на місцевому рівні, оскільки завдяки цьому надається достатня кількість продовольчих товарів для задоволення потреб споживачів у продуктах харчування. По-друге,

аграрне виробництво України є експорт орієнтованим, забезпечуючи продовольством як розвинені країни, так і ті країни, що розвиваються та мають проблеми з забезпеченням продовольчої безпеки. У такому випадку аграрний ринок України виступає у якості одного з важливих факторів забезпечення глобальної продовольчої безпеки, як країна, яка є одним із лідерів з вирощування сільськогосподарських культур у світі. Забезпечення глобальної продовольчої безпеки в умовах війни здійснюється шляхом «зернового коридору», однак наразі існує низка проблем, пов'язаних з безпечним пересуванням судів морськими торгівельними шляхами. Окрім цього, існують проблеми, пов'язані з транспортуванням української продовольчої продукції сухопутними транзитними шляхами через країни Європи, що також становить загрозу глобальній продовольчій безпеці [7].

З огляду на це, окреслимо наступні заходи, які мають бути запроваджені з метою вдосконалення регулювання аграрного ринку на державному та міжнародному рівні:

- вдосконалення нормативно-правового регулювання аграрного ринку, зокрема – вдосконалення існуючих нормативних підходів до функціонування аграрного ринку;
- забезпечення більш ефективного міжнародного регулювання аграрного ринку з метою створення спільного аграрного ринку, що дозволить вирішити сучасні проблеми недостатнього забезпечення продовольчої безпеки;
- забезпечення фінансового регулювання аграрних підприємств шляхом запровадження програм, що будуть передбачати державне та міжнародне інвестування;
- запровадження державного інвестування аграрної галузі в умовах воєнного стану в Україні з метою покращення фінансового становища підприємців, які виробляють аграрну продукцію, тим самим сприяючи забезпеченню продовольчої безпеки країни;
- надання податкових пільг аграрним виробникам, які працюють в умовах воєнного стану незалежно від розташування їхніх підприємств;

- вдосконалення державного регулювання цінової політики, що дозволить забезпечити рівний доступ до продовольчих товарів серед різних верств населення у різних регіонах країни;
- створення державної програми розвитку аграрного ринку в умовах воєнного стану та у повоєнні роки, що передбачатиме вдосконалення існуючого стану ринку;
- залучення іноземних інвестицій з метою створення більш оптимальних умов для виробництва сільськогосподарської продукції.

Таким чином, запровадження дієвих кроків, спрямованих на вдосконалення регулювання продовольчого ринку, дасть можливість покращити існуючий стан ринку, що позитивно вплине на забезпечення продовольчої безпеки у країні та на глобальному рівні.

Ураховуючи коливання кон'юнктури на аграрному ринку та відсутність ефективних заходів для підтримки сільськогосподарських виробників, пропонуємо впровадження нового виду страхування з урядовою підтримкою – страхування від зниження чи падіння цін (економічних втрат у сільському господарстві). Дана ініціатива передбачає відшкодування частини вартості страхового платежу (страхової премії), яку визначено за договором страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою [166].

В умовах війни управління запасами та резервами продовольчих товарів стає критично важливим для забезпечення продовольчої безпеки населення. Ефективне управління цими запасами дозволяє громадам швидко реагувати на надзвичайні ситуації, запобігати гуманітарним кризам та підтримувати стабільний рівень продовольчого забезпечення. У додатку Д, таблиці Д5 наведено основні аспекти, які слід враховувати під час розробки та впровадження систем управління продовольчими запасами в умовах війни, яка включає опис ключових елементів, методів та стратегій, що можуть бути застосовані для підвищення ефективності управління.

Запровадження ефективних систем управління запасами та резервами продовольчих товарів є ключовим фактором для забезпечення стійкості

громад в умовах війни. Ретельне планування, належне фінансування, організація зберігання та своєчасне освіження запасів дозволяють мінімізувати ризики продовольчої небезпеки та оперативно реагувати на виклики. Впровадження запропонованих аспектів у додатку Д, таблиці Д5 сприятиме побудові надійної системи управління продовольчими запасами, яка забезпечить продовольчу безпеку населення навіть у найскладніших умовах.

Один з інструментів, що може значно підвищити готовність громади до викликів у сфері продовольчої безпеки, полягає у створенні власного продовольчого резерву. Поточне законодавство не містить окремих норм щодо створення такого резерву, але його формування можливе в рамках створення матеріального резерву, у складі якого передбачено наявність харчових продуктів. Таким чином, продовольчий резерв є складовою частиною матеріального резерву громади, який призначений для забезпечення продовольчої безпеки в умовах надзвичайних ситуацій. Створення продовольчого резерву є необхідним елементом матеріального резерву та ефективним механізмом реагування на введений в Україні воєнний стан від 24 лютого 2022 року.

Розпочинати створення продовольчого резерву слід із розроблення та ухвалення Порядку створення та використання матеріальних цінностей резерву (див. додаток Д, табл. Д6), де у даному документі необхідно визначити відповідальних осіб, специфіку формування, механізм використання та процедури освіження матеріальних цінностей резерву. Місцевий продовольчий резерв формується за рахунок коштів місцевого бюджету, добровільних пожертвувань фізичних і юридичних осіб, благодійних організацій та об'єднань громадян, харчових продуктів, вирощених або створених комунальними організаціями, а також інших джерел, не заборонених законодавством. Для забезпечення належного фінансування продовольчого резерву громаді необхідно або розробити окрему цільову програму щодо створення та функціонування продовольчого резерву, або

включити відповідні завдання та заходи до іншої, тематично близької програми [210; 277].

Обсяг та асортимент харчових продуктів у продовольчому резерві залежать від кількох факторів: прогнозу типу та масштабу надзвичайних ситуацій, які можуть зумовити потребу у використанні резерву; кількості осіб, які можуть потребувати допомоги харчовими продуктами з резерву; та періоду часу, впродовж якого така допомога може бути необхідною. Наприклад, якщо громада прогнозує ймовірність тимчасової окупації через близькість воєнних дій, то продовольчий резерв має включати основні групи харчових продуктів та воду, розраховуючи на загальну кількість населення громади на момент створення резерву. Громади, розташовані далеко від лінії фронту, можуть створювати резерв для задоволення потреб внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які вже проживають у громаді або прибуття яких прогнозується. Також, варто відзначити, що необхідно враховувати інші надзвичайні ситуації, що можуть виникнути у громаді внаслідок війни, та їх потенційний вплив на продовольчу безпеку. При плануванні резерву, також, слід враховувати потужності громади для належного зберігання різних груп харчових продуктів або передбачити створення таких потужностей завчасно.

При формуванні асортименту продовольчого резерву слід орієнтуватися на основні групи харчових продуктів, а саме: хліб і хлібопродукти, картопля, овочі, баштанні, фрукти, ягоди, виноград, цукор, олія, м'ясо і м'ясопродукти, молоко і молокопродукти, риба і рибопродукти, яйця [58]. Особливу увагу слід приділяти продуктам, які мають тривалий термін зберігання. Хоча питна вода не включена до визначеного законодавством переліку основних груп харчових продуктів, її запаси також повинні бути враховані. Обсяг харчових продуктів у продовольчому резерві громади може бути розрахований на основі норм накопичення, визначених наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Порядку розробки номенклатури матеріальних цінностей державного резерву і норм їх накопичення, у тому числі незнижуваного запасу» від 28.12.2018 року № 2003 [197], а також

рекомендацій Міністерства охорони здоров'я України щодо здорового харчування дорослих. Мінімальний запас продовольчого резерву (незнижуваний запас) повинен забезпечувати потреби громади на 7 днів, тоді як рекомендований запас має покривати період від 30 до 90 днів. Для розрахунку обсягу харчових продуктів у продовольчому резерві за групами можна застосовувати таблицю 5.7.

Таблиця 5.7

Розрахунок обсягу продуктів у продовольчому резерві

Група харчових продуктів	Од. виміру	Річна потреба громади (кг або л)	Формула для обсягу продуктів у резерві (кг або л)
Хліб і хлібопродукти	кг	$96,6 \times N$	$(96,6 \times N \times D) / 365$
Картопля	кг	$123 \times N$	$(123 \times N \times D) / 365$
Овочі, баштанні	кг	$108 \times N$	$(108 \times N \times D) / 365$
Фрукти, ягоди і виноград	кг	$108 \times N$	$(108 \times N \times D) / 365$
Цукор	кг	$9 \times N$	$(9 \times N \times D) / 365$
Олія	кг	$4,68 \times N$	$(4,68 \times N \times D) / 365$
М'ясо і м'ясопродукти	кг	$36,4 \times N$	$(36,4 \times N \times D) / 365$
Молоко і молокопродукти	кг	$219,6 \times N$	$(219,6 \times N \times D) / 365$
Риба і рибопродукти	кг	$23,4 \times N$	$(23,4 \times N \times D) / 365$
Вода	л	$864 \times N$	$864 \times N \times (0,019 \times D)$

Примітки: N – кількість населення; D – кількість днів, на які формується резерв; для води обсяг розраховується з урахуванням коефіцієнта 0,019, що відображає денну норму споживання води в літрах на 1 особу.

Джерело: [244].

Варто відзначити, що продовольчий резерв може поповнюватися продукцією, вирощеною або законсервованою комунальними організаціями громади, в рамках реалізації заходів з підвищення продовольчої безпеки. Продовольчі запаси, отримані для поповнення резерву, зараховуються на баланс за найменшою з двох оцінок: первісною вартістю або справедливою вартістю [146]. Первісна вартість запасів, отриманих безоплатно від фізичних та юридичних осіб (за винятком суб'єктів державного сектора), може визначатися на основі достовірної інформації, такої як відповідні первинні документи, з урахуванням додаткових витрат. Для запасів, отриманих

безоплатно від суб'єктів державного сектора, первісна вартість дорівнює балансовій вартості запасів суб'єкта державного сектора, що їх передав, на дату здійснення операції, також з урахуванням додаткових витрат. Якщо достовірна інформація щодо первісної вартості запасів відсутня, їхня первісна вартість визначається на рівні справедливої вартості на дату отримання [178].

Підставою для передачі харчових продуктів від комунальної організації є рішення суб'єкта управління майном, тобто місцевої ради. У документі передачі харчових продуктів від організації мають бути прописані наступні аспекти:

1. Мета передачі: наповнення продовольчого резерву.
2. Установа, що передає продукцію: зазначення конкретної організації.
3. Визначення відповідальної установи, що приймає продукцію.
4. Документи для оформлення передачі: вказання необхідних документів для належного оформлення передачі-отримання матеріальних цінностей.
5. Відповідальність за облік та зберігання: визначення установи, відповідальної за облік, зберігання та використання активів відповідно до чинного законодавства.
6. Контроль за виконанням рішення щодо передачі: призначення відповідальної особи або органу для контролю за виконанням рішення.

Передача та отримання харчових продуктів зазвичай здійснюється комісією, створеною виконавчим комітетом, де до складу комісії включають представників кожної сторони, що приймає та передає матеріальні цінності. Операції оформлюють актом приймання-передачі матеріальних цінностей довільної форми, а в акті зазначають:

1. Назви сторін: назви організацій, що передають та приймають матеріальні цінності.
2. Склад комісії: перелік членів комісії або відповідальних осіб, що здійснюють передачу та приймання матеріальних цінностей.

3. Детальна інформація про передані продукти: перелік, кількість, одиниця виміру, ціна та загальна вартість переданих харчових продуктів.

Документ оформлюється у двох примірниках: по одному примірнику для кожної сторони. Всі примірники акта мають бути підписані представниками обох сторін, що забезпечує належний рівень прозорості та відповідальності у процесі передачі матеріальних цінностей.

Варто відзначити, що для забезпечення фінансування поповнення продовольчого резерву за рахунок коштів місцевих бюджетів необхідно передбачити відповідні видатки у бюджетній цільовій програмі [198]. Для здійснення видатків на створення продовольчого резерву використовується код програмної класифікації видатків та кредитування (КПКВК) 8110 «Заходи із запобігання та ліквідації надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха» [199]. У разі, якщо орган місцевого самоврядування приймає рішення самостійно здійснювати придбання харчових продуктів для продовольчого резерву, то для придбання та зберігання резерву застосовується код економічної класифікації видатків (КЕКВ) 2230 «Продукти харчування». Якщо ж придбання здійснюється комунальним підприємством, зокрема некомерційним, то відповідні видатки плануються та здійснюються за КЕКВ 2610 «Субсидії та поточні трансферти підприємствам (установам, організаціям)».

Ефективне управління запасами та резервами продовольчих товарів є критично важливим аспектом для забезпечення стабільності постачань та відповідної реакції на виклики, що виникають у сфері продовольчої безпеки. Введення сучасних підходів до управління може значно покращити ефективність системи управління запасами та забезпечити оптимальне використання ресурсів. У додатку Д, таблиці Д7 розглянуті основні шляхи запровадження ефективних систем управління, які можуть бути корисними для місцевих органів самоврядування та інших установ, що займаються управлінням запасами продовольчих товарів.

Запровадження ефективних систем управління запасами та резервами продовольчих товарів вимагає комплексного підходу та постійного вдосконалення. Використання сучасних технологій, методів прогнозування попиту, оптимізації логістики та інших стратегій дозволяє не лише забезпечувати належні запаси й резерви харчових продуктів, але й підвищувати рівень надійності та швидкості реагування на надзвичайні ситуації. Впровадження цих підходів має на меті покращити продовольчу та харчову безпеку, а також забезпечити стійкість системи управління запасами у місцевих управліннях та організаціях [32].

З урахуванням сучасної ситуації на ринку харчових продуктів в Україні, виникає необхідність розробки моделі регулювання економічної доступності харчових продуктів для населення. З метою забезпечення ефективного контролю за цінами на харчові продукти та підтримки соціальної стабільності у суспільстві, пропонується впровадження механізмів, спрямованих на зниження впливу факторів, що призводять до зростання вартості харчових продуктів (див. додаток Д, рис. Д4).

Основною метою запропонованої методологічної структури є забезпечення стабільного доступу населення до необхідних харчових продуктів за рахунок регулювання цінової політики та реалізації соціальних заходів, спрямованих на підтримку малозабезпечених верств населення.

Враховуючи динаміку зміни цін на харчові продукти та рівень доходів населення, методологічна структура передбачає впровадження механізмів, спрямованих на підтримку соціально вразливих груп населення, зокрема шляхом субсидування, надання допомоги та інших форм соціальної підтримки.

Пропонована методологічна структура базується на аналізі динаміки цін на харчові продукти, рівні доходів населення, а також на результатах моніторингу соціально-економічних показників. Враховуючи зазначені фактори, методологічна структура передбачає регулювання цінової політики на рівні держави з метою забезпечення доступності харчових продуктів для

всіх верств населення. Варто відзначити, що такий підхід сприятиме забезпеченню економічної стабільності та соціальної справедливості в українському суспільстві.

Безпека, якість і поживність харчових продуктів нерозривно пов'язані між собою та відповідають основним потребам суспільства. Варто відзначити, що виробники зобов'язані гарантувати безпечність і корисність харчових продуктів для здоров'я споживачів, а також впроваджувати системи, які допомагають у складному ланцюгу виробництва, які дозволяють забезпечити безпечність продуктів і виключити будь-які потенційні небезпеки.

Запровадження ефективної системи санітарного та фітосанітарного контролю є невід'ємною складовою забезпечення якості та безпеки харчових продуктів. У зв'язку з цим, для України важливо впровадити комплекс заходів, які сприятимуть гармонізації національних стандартів з міжнародними вимогами, підвищенню рівня безпеки харчових продуктів та зміцненню позицій країни на світовому ринку. У додатку Д, таблиці Д8 представлено основні заходи, які необхідні для удосконалення системи санітарного та фітосанітарного контролю в Україні.

Варто відзначити, що реформування регуляторної політики у сільському господарстві України, зокрема регулювання ринків сільськогосподарської продукції та харчових продуктів, а також запровадження міжнародних ветеринарних і фітосанітарних стандартів, сприятиме економічному зростанню, зниженню рівня бідності, створенню сприятливих умов для залучення інвестицій і зміцненню співпраці між державою та приватним бізнесом.

У червні 2023 року був імплементований Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення державного регулювання продовольчої безпеки та розвитку тваринництва», який набув чинності 26 жовтня 2023 року. Закон передбачає зміни до сімнадцяти законів України, включаючи: ЗУ «Про пестициди і агрохімікати»; ЗУ «Про захист рослин»; ЗУ «Про племінну справу у тваринництві»; ЗУ «Про державну підтримку

сільського господарства України»; ЗУ «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності»; ЗУ «Про карантин рослин»; ЗУ «Про ветеринарну медицину»; ЗУ «Про загальну безпечність нехарчової продукції»; ЗУ «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності»; ЗУ «Про адміністративні послуги»; ЗУ «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»; ЗУ «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин»; ЗУ «Про безпечність та гігієну кормів»; ЗУ «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції»; ЗУ «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів»; ЗУ «Про ветеринарну медицину»; ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення державного регулювання у сфері поводження з пестицидами і агрохімікатами».

Основні зміни, передбачені цими законами, включають:

1. Організаційно-правові засади: впровадження реєстрів об'єктів санітарних заходів, що включають новітні харчові продукти, харчові добавки, ароматизатори, ензими тощо.
2. Спрощення реєстрації: полегшення процесу державної реєстрації виробників ремісничих харчових продуктів та продуктів тваринного походження на малих виробничих потужностях.
3. Міжнародні стандарти: визнання стандартів ISO/TS 19657:2017 щодо критеріїв натуральних харчових інгредієнтів та ISO 23662:2021 щодо критеріїв для продуктів харчування, придатних для вегетаріанців або веганів.
4. Інформація для споживачів: удосконалення положень щодо надання споживачам інформації про споживчі якості продуктів задля попередження введення в оману.
5. Державний контроль: посилення контролю за виробництвом та обігом харчових продуктів та відповідальності за порушення законодавства.

6. Видача дозволів: зміна механізму видачі експлуатаційних дозволів, державної реєстрації, видачі, анулювання та поновлення міжнародних ветеринарних сертифікатів.

Крім цих змін, було прийнято ЗУ «Про державне регулювання генетично-інженерної діяльності та державний контроль за розміщенням на ринку генетично модифікованих організмів і продукції» від 23 серпня 2023 року № 3339-IX, який набуде чинності 16 вересня 2026 року.

Також, у 2023 році Мінагрополітики видало низку наказів у сфері санітарних і фітосанітарних заходів, що стосуються різних аспектів харчових продуктів:

- Наказ «Про затвердження Вимог до курячих яєць» від 7 березня 2023 року № 360.

- Наказ «Про затвердження Вимог до фруктових соків та деяких подібних харчових продуктів» від 31 липня 2023 року № 1450.

- Наказ «Про затвердження форм актів, складених за результатами проведення планових (позапланових) заходів державного контролю (інспектування) стосовно дотримання операторами ринку вимог законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин, а також інших форм розпорядчих документів» від 8 серпня 2023 року № 1503.

- Наказ «Про затвердження національних символів для сільськогосподарської продукції та харчових продуктів із зареєстрованими назвами місця походження товару, географічними зазначеннями, традиційними гарантованими особливостями, а також Правил та Вимог до них» від 20 вересня 2023 року.

- Наказ «Про затвердження Вимог до письмової декларації про відповідність матеріалів і предметів, призначених для контакту з харчовими продуктами, та переліку документів, які підтверджують відомості, зазначені в декларації» від 2 жовтня 2023 року № 1743.

- Наказ «Про затвердження Гігієнічних вимог до потужностей, на яких здійснюється виробництво та/або обіг продуктів бджільництва» від 15 листопада 2023 року № 1968.

- Наказ «Про внесення змін до Переліку підстав для здійснення позапланових заходів державного контролю за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин на період воєнного стану» від 10 лютого 2023 року № 159.

- Наказ «Про затвердження Вимог до складання та подання заяви про початок застосування особливого показника якості» від 24 листопада 2023 року № 2036.

- Наказ «Про затвердження Порядку оформлення, подання та розгляду заяви про початок використання схеми якості» від 12 грудня 2023 року № 2150 [35; 153].

Отже, прийняття ряду нормативно-правових актів та серії наказів Мінагрополітики демонструють послідовні кроки держави у напрямку посилення регулювання та контролю за якістю і безпекою харчових продуктів. Дані законодавчі та нормативні акти спрямовані на вдосконалення санітарних і фітосанітарних заходів, що охоплюють широкий спектр аспектів, включаючи виробництво, обіг та маркування харчової продукції, а також ці заходи сприяють підвищенню стандартів безпеки та якості харчових продуктів, забезпечуючи захист споживачів та зміцнення довіри до національної системи харчової безпеки.

Таким чином, в умовах війни проблема забезпечення стабільності аграрного ринку набуває особливого значення для забезпечення продовольчої безпеки та стабільності суспільства в цілому. Функціонування ринку в умовах кризи вимагає адаптації механізмів ціноутворення, коригування виробничих обсягів та перехід до більш рентабельних культур. Зміни в попиті та пропозиції, викликані війною, вимагають реалізації державної підтримки, розвитку альтернативних логістичних маршрутів та посилення контролю за

ринковими спекуляціями. Водночас важливим є стабільне державне регулювання, що включає фінансову підтримку агровиробників, цінову політику та податкові механізми. Для відновлення аграрного ринку необхідне впровадження комплексних заходів, спрямованих на стабілізацію виробництва та забезпечення рівноваги на ринку в довгостроковій перспективі.

Тож, управління запасами та резервами продовольчих товарів набуває особливої важливості для забезпечення продовольчої безпеки населення за умов війни. Ефективне планування, фінансування, організація зберігання та освіження запасів дозволяють мінімізувати ризики гуманітарних криз та забезпечити оперативну реакцію на надзвичайні ситуації. Створення місцевих продовольчих резервів, відповідно до законодавчих норм та з урахуванням специфіки громади, є необхідним елементом забезпечення продовольчої безпеки. Формування резерву повинно ґрунтуватися на прогнозах можливих надзвичайних ситуацій, кількості осіб, які потребують допомоги, та наявних ресурсах громади. Запропоновані методи управління продовольчими запасами забезпечують стійкість до викликів, що постають у умовах війни, та сприяють ефективному реагуванню на зміни ситуації, тим самим підвищуючи загальний рівень продовольчої безпеки.

Висновки до розділу 5

Встановлено, що забезпечення продовольчої безпеки є ключовим аспектом розвитку сучасної світової економіки, що потребує комплексного підходу на політичному, економічному та соціальному рівнях. Політика держав, підтримка сільськогосподарських виробників, забезпечення доступу до ресурсів, розвиток інфраструктури та інвестицій є основними чинниками, що сприяють стабільності продовольчих систем. Соціальна складова, зокрема доступність харчування для всіх верств населення, боротьба з бідністю та пропаганда сталого споживання, має значний вплив на ефективність

забезпечення продовольчої безпеки. Тому інтегровані зусилля держав, міжнародних організацій та громадянського суспільства є необхідними для забезпечення сталого розвитку продовольчих систем і подолання сучасних викликів.

У результаті аналізу підтримки агросектора України в умовах воєнного стану, можна зробити висновок, що ефективне поєднання міжнародної допомоги, програм підтримки та стратегічних ініціатив сприяє зміцненню продовольчої безпеки та економічної стабільності в країні. Міжнародні організації, такі як ЄС, Світовий банк, ФАО, активно підтримують українських агровиробників через надання технічної допомоги, фінансування та ресурсів. Програми, орієнтовані на збереження і розвиток сільськогосподарського потенціалу, забезпечують зростання виробничих потужностей та сприяють розвитку інфраструктури. У середньостроковій перспективі ці ініціативи мають потенціал для значного покращення продовольчої безпеки, що є ключовим фактором для стабільного розвитку України в умовах економічних викликів та війни.

Встановлено, що у період з 2014 по 2021 рік в Україні спостерігався стабільний ріст посівних площ під кукурудзу, що досягли рекордного рівня у 5,5 млн га. Однак починаючи з 2022 року, через збройну агресію РФ, площі скоротилися на 22,9%, що призвело до зниження до 4,2 млн га. Втрати територій та порушення інфраструктури стали основними факторами цього падіння. Однак ситуація стабілізувалася в 2023–2024 роках на рівні 4,0 млн га, з прогнозом повільного зростання в наступні роки. Врожайність кукурудзи, після зниження у 2022 році, продовжила зростати в 2023–2024 роках, наближаючись до довоєнного рівня. Прогноз на подальші роки свідчить про стабільне зростання виробництва кукурудзи і врожайності з помірним середньорічним темпом. Погіршення виробничих показників у 2022 році на пшеницю зумовлено втратами посівних площ і порушенням виробничих ланцюгів, однак з 2023 року спостерігається відновлення врожайності та стабілізація ситуації. Прогноз на довгострокову перспективу передбачає

повільне зростання виробництва пшениці та стабілізацію експорту, з очікуваними незначними темпами зростання в наступні роки.

Визначено, що забезпечення стабільності аграрного ринку в умовах війни є важливим стратегічним завданням для збереження продовольчої безпеки та соціальної стабільності країни. Ринкова рівновага в умовах війни та відновлення потребує ефективної взаємодії факторів попиту та пропозиції, адаптації виробничих процесів до нових умов та підтримки з боку держави. Основними елементами цієї підтримки є фінансова допомога, податкові стимули та інвестиційні механізми, які сприяють розвитку аграрного сектору, зменшенню ризиків та забезпеченню стабільності. Успішна реалізація цих підходів дозволить відновити функціонування ринку, сприяючи відновленню виробництва та забезпеченню стійкості аграрного сектору в довгостроковій перспективі.

В умовах війни ефективне управління запасами та резервами продовольчих товарів є критично важливим для забезпечення продовольчої безпеки населення. Врахування правових, фінансових, логістичних та організаційних аспектів дозволяє створити стійку систему, здатну швидко реагувати на надзвичайні ситуації та запобігати гуманітарним кризам. Розробка чіткої правової бази, формування цільових програм фінансування, організація ефективного зберігання та регулярного моніторингу запасів сприяють підтримці стабільного рівня продовольчого забезпечення в умовах війни. Впровадження запропонованих аспектів та механізмів управління дозволить забезпечити ефективне функціонування продовольчого резерву, що має вирішальне значення для стійкості громад у період надзвичайних ситуацій. Прийняття нових законів і наказів Мінагрополітики сприяє вдосконаленню санітарних і фітосанітарних вимог, що забезпечують більш високий рівень якості та безпеки харчових продуктів. Зміни в організаційно-правових засадах, реєстрації виробників, а також відповідальність за порушення, дозволяють підвищити ефективність державного контролю та запобігти можливим загрозам у часи кризи. Управління запасами

продовольчих товарів та стабільність аграрного ринку є критичними аспектами забезпечення продовольчої безпеки в умовах війни, а ефективні методи планування і зберігання ресурсів сприяють оперативному реагуванню на надзвичайні ситуації, що підвищує стійкість суспільства до викликів війни.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи результати дисертаційного дослідження особливостей регулювання аграрного ринку в контексті забезпечення продовольчої безпеки можна сформулювати наступні висновки:

1. Узагальнено еволюцію наукових підходів до державного регулювання аграрного ринку, зокрема виокремлено роль технологічних інновацій і цифровізації у підвищенні конкурентоспроможності виробництва. Регуляторна політика розвивалася від простих товарообмінних механізмів до складних ринкових структур, здатних враховувати глобалізаційні процеси та інформаційно-технологічні зміни. В Україні політико-економічні труднощі обмежили значні структурні трансформації, а сучасні виклики, зокрема війна та глобальні економічні зміни, вимагають інтеграції економічних, правових і соціальних інструментів для забезпечення сталого розвитку аграрного сектору. Недостатня ефективність впровадження прогресивних моделей регулювання пояснюється не лише фінансово-інвестиційними обмеженнями, а й відсутністю цілісного механізму поєднання економічних, правових та соціальних інструментів впливу. Встановлено, що лише комплексний підхід державного регулювання, а не фрагментарні чи ситуативні рішення, створює умови для стабільного розвитку та довгострокової конкурентоспроможності аграрного ринку

2. Систематизовано ключові підходи до трактування сутності поняття «регулювання аграрного ринку», зокрема інституційний, функціональний, економіко-правовий та структурно-ринковий. У тому числі запропоновано визначення «продовольчої безпеки в умовах воєнного стану». У роботі аграрний ринок розглядається як багатокomпонентна система взаємопов'язаних економічних процесів: виробництва, обміну, розподілу та споживання продукції і ресурсів. Показано, що стабільне функціонування ринку є критичним для продовольчої безпеки, особливо в умовах зовнішніх викликів, зокрема дії воєнного стану. Встановлено, що ефективна оцінка балансів попиту та пропозиції дозволяє прогнозувати ринкові тенденції та

адаптувати стратегії, а порушення рівноваги, зокрема монопсонія та олігополія, потребує законодавчого регулювання й продуманої цінової політики. Наголошено, що розвиток ринкової інфраструктури є важливою умовою сталого економічного зростання та стабільності аграрного сектору.

3. Аналіз концептуальних підходів до визначення продовольчої безпеки на міжнародному та національному рівнях дозволило запропонувати нову парадигму продовольчої безпеки, що ґрунтується на принципах самозабезпечення, імпортозаміщення, державного контролю, ефективного використання ресурсів, стратегічного резервування, логістичної адаптації, кластерного розвитку, організаційно-економічних механізмів, маркетингової підтримки й інформаційного забезпечення. Доведено, що впровадження цих принципів сприятиме стабілізації продовольчої системи, зменшенню залежності від імпорту та підвищенню стійкості аграрного сектору. Особливого значення набуває створення стратегічних резервів, розбудова продовольчих кластерів, застосування новітніх технологій у виробництві та логістиці, а також цифровізація моніторингу продовольчих потоків. Комплексний підхід до забезпечення продовольчої безпеки дозволить мінімізувати негативний вплив воєнних дій і забезпечити доступ населення до якісних харчових продуктів.

4. Інтеграція сталого розвитку в державну політику є глобальним пріоритетом, що формує економічні, соціальні та екологічні трансформації. Досягнення Цілей сталого розвитку до 2030 року потребує координації дій на міжнародному, національному та локальному рівнях та залучення державних і приватних фінансових ресурсів. Ефективні фінансові механізми і системна інтеграція економічних, соціальних, екологічних та культурних складових є ключем до сталого зростання з урахуванням національних особливостей. Глобальний індекс голоду-2023 засвідчив зростання продовольчої вразливості в умовах пандемії, конфліктів, кліматичних та економічних чинників. Найуразливішими є країни з високою бідністю, залежні від імпорту, особливо країни Африки, Близького Сходу та Центральної Азії. Російсько-українська

війна посилила ризики для світових ринків і продовольчої безпеки. Для України ці загрози ускладнюються структурними диспропорціями, високим енергоресурсним навантаженням, технічною зношеністю та екологічною вразливістю. Виробничі умови вимагають адаптивних стратегій: рентабельні культури, мінімізація логістичних ризиків і впровадження інноваційної переробки. Попри складнощі, українські аграрії забезпечують продовольчу безпеку, хоча вихід на світові ринки залишається обмеженими.

5. Стабільність, конкурентоспроможність і сталий розвиток аграрного сектору можливі лише за умов системного та адаптивного державного регулювання, яке поєднує фінансово-економічні, правові, організаційні та інституційні механізми. Ефективне поєднання цих інструментів дозволяє гармонізувати взаємодію ринку та держави, підвищити адаптивність сектору до глобальних трансформацій і забезпечити сталу роботу агропродовольчої системи. Законодавче регулювання визначає стандарти якості продукції, правила ринкових відносин, систему оподаткування та контрактних механізмів. Фінансова підтримка, включно з внутрішнім бюджетним фінансуванням і зовнішніми ресурсами, а також державні інвестиції в органічне виробництво є ключовими для продовольчої безпеки. Бюджет агросектору у 2024–2025 рр. був спрямований на розмінування, технічне оновлення, підтримку малих виробників, тваринництво, агропереробку та дотації на гектар. Загальна підтримка у 2025 році перевищує 6 млрд грн, включаючи гранти, пільгові кредити та компенсації сімейним фермерським господарствам. Досягнення Цілей сталого розвитку до 2030 року вимагає мобілізації фінансових ресурсів державного та приватного секторів, міжнародної співпраці та впровадження інноваційних рішень. В умовах війни, економічної нестабільності та обмеженої державної підтримки індекс продовольчої безпеки України демонструє негативну динаміку, що підкреслює необхідність комплексного і стратегічного підходу до розвитку аграрного сектору.

6. Встановлено, що продовольча безпека України визначається здатністю національного виробництва забезпечувати населення якісними та доступними харчовими продуктами. Найважливішими критеріями є самозабезпечення основними видами продовольства, стабільність запасів, фізична та економічна доступність продуктів, а також відповідність стандартам якості та екологічній безпеці. Комплексна оцінка продовольчої безпеки базується на сукупності економічних, соціальних та виробничих показників, що дає змогу оцінити стан забезпечення продуктами на всіх рівнях. Аналіз показав, що міжнародні методики враховують економічні, соціальні й екологічні аспекти, тоді як українські підходи переважно зосереджуються на наявності продовольства та стратегічних запасах. Це підкреслює потребу у вдосконаленні національної системи моніторингу, зокрема для врахування регіональних особливостей. За даними світової статистики, у 2023 році 28,9 % населення планети, або 2,33 млрд осіб, стикалися з помірною чи тяжкою нестачею харчів, що на 321 млн більше, ніж у 2019 році. В Україні, унаслідок повномасштабної війни, ситуація погіршилася: у 2022 році країна втратила позиції, перемістившись з 58 на 71 місце у глобальному рейтингу FSI, що відобразило падіння економічної доступності продуктів та стійкості запасів.

7. За результатами дослідження ключових індикаторів продовольчої безпеки України, в роботі доповнено затверджену класифікацію індикаторів новим показником стійкості органічного аграрного виробництва. Даний показник допомагає визначити, наскільки підприємства здатні підтримувати органічне виробництво довгостроково, адаптуватися до змін середовища, зберігати біорізноманіття, мінімізувати шкоду екосистемам і при цьому забезпечувати економічну вигоду та соціальну відповідальність. Використання такого індикатора дозволяє точніше відстежувати стан органічного сектору, прогнозувати його розвиток і потенційні ризики, оцінювати вплив на якість і конкурентоспроможність продукції та ефективність державної підтримки. Показник стійкості органічного аграрного

виробництва відображає тісний взаємозв'язок між екологічною стійкістю, економічною ефективністю та соціальною стабільністю, що особливо важливо в умовах зміни клімату та нестабільності ринків. Завдяки цьому інструменту можна розробляти науково обґрунтовані стратегії розвитку органічного виробництва, ефективніше зберігати природні ресурси, підвищувати доходи аграрного сектору та зміцнювати стабільність і добробут громад.

8. Результати дослідження засвідчили, що в умовах війни, високої інфляції та економічної нестабільності продовольча безпека України суттєво погіршилася. Частка витрат домогосподарств на харчування зросла з 48,5 % у 2021 р. до 66,0 % у 2024 р., тоді як вартість споживчого кошика, затвердженого у 2016 р. на рівні 1378 грн, збільшилася на 22 % до квітня 2025 р., що значно нижче інфляції воєнного періоду (43,5 %). Прожитковий мінімум впродовж 2024-2025 рр. становив 3028 грн для працездатних осіб, 2361 грн - для непрацездатних осіб. Що ж стосується осіб, які потребують лікування чи реабілітації, то для таких осіб прожитковий мінімум окремо законодавчо не встановлений. За результатами власного аналізу фактична вартість продовольчого кошика на оптових ринках і в супермаркетах у квітні 2025 року коливалась від 2745,2 грн до 4260,9 грн (до 42,3 % перевищення прожиткового мінімуму). Наразі законодавчо затверджена раціональна добова норма споживання на рівні 2920 ккал, що на 13–24 % відстає від відповідного показника країн із високим рівнем соціально-економічного розвитку, зокрема Польщі, Німеччини та Сполучених Штатів Америки. Ці дані свідчать про обмежену економічну доступність продуктів для значної частини населення, особливо для соціально вразливих груп. Своєчасне оновлення споживчого кошика та перегляд прожиткового мінімуму стають критично важливими для підвищення купівельної спроможності громадян і зміцнення продовольчої безпеки країни.

9. Встановлено, що аграрний сектор України під час війни зазнав значних трансформацій, особливо у логістиці, що ускладнило стабільне функціонування ланцюгів постачання. Автором проаналізовано динаміку

експорту зернових та олійних культур за видами транспорту у період від жовтня 2021 року до грудня 2025 року, що відображає суттєві зміни в обсягах експорту цієї продукції та трансформацію логістичних маршрутів її транспортування в умовах воєнних, економічних і виробничих обмежень. Починаючи з другого кварталу 2025 року простежується тенденція до поступового зниження обсягів експорту, зокрема до мінімального рівня близько 2,1–2,5 млн тонн у середині досліджуваного року, що зумовлено скороченням обсягів аграрного виробництва. Разом з тим, у четвертому кварталі 2025 року фіксується поступове відновлення експортної активності, зокрема зростання обсягів експорту до 3,1–3,5 млн тонн у листопаді–грудні 2025 року. Структурний аналіз підтверджує, що провідну роль у забезпеченні експорту продовжували відігравати Чорноморські порти, тоді як Дунайські порти, залізничний та автомобільний транспорт виконували функцію диверсифікації логістичних каналів і забезпечували додаткову стійкість експортної системи. Загалом, ефективне управління ланцюгом «виробництво – переробка – зберігання – постачання», нарощування виробництва та будівництво нових об'єктів для зберігання й переробки є ключовими чинниками забезпечення стабільності, конкурентоспроможності та продовольчої безпеки України у післявоєнний період

10. Обґрунтовано, що Спільна аграрна політика (САП) ЄС спрямована на розвиток аграрного сектору, продовольчу безпеку та стійкий розвиток сільських територій через два основні «стовпи»: організацію спільних ринків і підтримку сільських громад. Стратегії «Green Deal» і «Від ферми до виделки» акцентують на екологічних цілях, зокрема зменшенні використання пестицидів і добрив, розвитку органічного землеробства та збереженні біорізноманіття. Україна має значний потенціал для розвитку органічного виробництва, проте війна та недосконалі механізми державної підтримки обмежують його реалізацію. Ключові напрями розвитку – розширення площ органічних земель, модернізація технологій виробництва та експорту, створення інфраструктури для сталого розвитку та підтримка молодих

фермерів. Реформа САП на 2023–2027 рр. надає державам-членам гнучкість через національні стратегічні плани, дозволяючи адаптувати політику до конкретних потреб. Так, у Польщі, Франції та Естонії до 10 % земель виділено під екологічні зони. Близько 30 % фінансування спрямовано на боротьбу зі зміною клімату, а підтримка бізнесу для молодих фермерів планується для до 380 000 осіб. Гнучкі механізми, такі як PSF і «зовнішня конвергенція», забезпечують більш рівномірний розподіл коштів, підтримку малих фермерських господарств та стійкість сільських територій.

11. Запропоновано удосконалення санітарного та фітосанітарного контролю, зокрема через створення мобільних лабораторій, що надасть можливість оперативно перевіряти безпечність харчових продуктів і виявляти потенційні загрози для здоров'я населення, особливо в регіонах, постраждалих від бойових дій або на деокупованих територіях. Такий підхід не лише підвищує ефективність контролю, але й забезпечує своєчасне реагування на надзвичайні ситуації, зменшуючи ризики поширення інфекцій та токсичних речовин через харчові продукти. Науково обґрунтована у дисертації економічна доцільність мобільних лабораторій дозволяє органам влади та місцевого самоврядування ефективніше розподіляти ресурси, скорочувати час перевірок та забезпечувати більш стабільний контроль за продовольчою безпекою навіть у складних умовах прифронтових та деокупованих територій. Дана пропозиція створює можливість швидкого реагування на непередбачувані загрози і значно підвищує надійність системи захисту населення від потенційно небезпечних продуктів.

Впровадження мобільного контролю у кризових регіонах формує систему моніторингу, яка здатна забезпечувати безперервний огляд харчових запасів, їх якість і відповідність нормативним вимогам. Такий комплексний підхід сприяє не лише оперативності реагування, а й системному покращенню продовольчої безпеки, дозволяючи громадам і державі підтримувати стабільне постачання продуктів у найскладніших умовах.

12. Доведено, що удосконалення науково-методичних підходів щодо прогнозування аграрного ринку України в умовах воєнного стану, дозволяють комплексно оцінювати вплив структурних змін, виробничих втрат та трансформацій у ключових галузях рослинництва й тваринництва. Встановлено, що площі посівів кукурудзи, які до 2021 року досягли рекордних 5,5 млн га, у 2022 році скоротилися на 22,9 % через військову агресію та порушення інфраструктури, але у 2023–2024 роках стабілізувалися на рівні 4,0 млн га, а врожайність поступово відновлюється до довоєнного рівня. Виробництво картоплі демонструє стабільне зростання урожайності на +3,46 ц/га щорічно, незважаючи на скорочення посівних площ на 15,23 тис. га/рік, і за прогнозом зросте з 22,13 млн тонн у 2024 році до 26,26 млн тонн у 2030 році (+18,7 %). Множинні регресійні моделі підтвердили високу залежність валового збору зернових від врожайності, площі посівів та капітальних інвестицій, де основний вплив має врожайність, площа посіву — 5,146, а капітальні інвестиції демонструють позитивний, але статистично незначущий ефект. Аналіз виробництва свинини та ВРХ показав помірний зв'язок із капіталовкладеннями та чисельністю поголів'я, без короткострокової статистичної значущості, проте динаміка свідчить про поступове підвищення продуктивності та модернізацію галузі. Запропонований комбінований підхід, що поєднує трендовий, регресійний та сценарний аналіз, дозволяє прогнозувати не лише обсяги виробництва, а й темпи відновлення культур, а також адаптувати інвестиційні та ресурсні рішення до умов воєнного стану, створюючи науково обґрунтовану основу для стратегічного планування продовольчої безпеки та підвищення стійкості аграрного сектору України.

13. Встановлено, що в умовах дії воєнного стану управління запасами та резервами продовольчих товарів на рівні територіальних громад є одним із важливих інструментів забезпечення продовольчої стійкості населення та зменшення вразливості громад до кризових ситуацій. У дослідженні удосконалено управління продовольчими запасами шляхом обґрунтування

організаційно-економічного механізму формування, фінансування, зберігання, освіження та використання місцевих продовольчих резервів, що дозволяє громадам своєчасно та ефективно реагувати на воєнні й надзвичайні виклики. У процесі дослідження встановлено доцільність планування обсягів і структури продовольчих резервів з урахуванням чисельності населення, специфіки споживання, логістичних обмежень та ймовірних ризиків, що виникають унаслідок воєнних дій. Обґрунтовано, що формування запасів, розрахованих на період автономного забезпечення від 7 до 90 днів, у поєднанні з належною організацією зберігання та регулярним оновленням продукції, створює передумови для безперервного продовольчого забезпечення населення в кризових умовах. Такий підхід дозволяє враховувати особливості розвитку кожної громади, підвищує прозорість управлінських рішень і сприяє раціональному використанню наявних ресурсів. Запропонований механізм, що ґрунтується на положеннях чинного законодавства, формує стійку основу для підвищення адаптивності та надійності системи продовольчого забезпечення територіальних громад в умовах воєнного стану України. Висновки дослідження дозволяють сформулювати практичні рекомендації щодо вдосконалення державної політики продовольчої безпеки, що включають планування, управління запасами та інтеграцію міжнародної допомоги.

14. Доведено, що удосконалення методичних підходів до регулювання доступності населення до харчових продуктів та саморегулювання аграрного ринку в умовах воєнного стану є критично важливим для забезпечення продовольчої безпеки та стійкості громад. Встановлено, що ефективна взаємодія попиту та пропозиції, адаптація виробничих процесів до кризових умов, а також підтримка з боку держави через фінансові, податкові та інвестиційні механізми дозволяють стабілізувати ринок, зменшити ризики і забезпечити безперервність постачання продуктів. Вдосконалені підходи до управління запасами та місцевими продовольчими резервами, включно з правовим регулюванням, цільовим фінансуванням, організацією зберігання і

регулярним моніторингом, створюють гнучку та надійну систему, здатну швидко реагувати на надзвичайні ситуації. Запропоновані механізми дозволяють поєднати державне регулювання та саморегуляцію аграрного ринку, підвищуючи оперативність реагування на кризові виклики та забезпечуючи довгострокову стабільність і продовольчу безпеку населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверкина М. Ф., Балабан С. В. Оцінювання рівня продовольчої безпеки регіону. Науковий блог Національний університет «Острозька академія». 2019. <https://naub.oa.edu.ua/otsinyuvannya-rivnya-prodovolchoyi-bezpe/>
2. Ажнюк М. О. Основи економічної теорії : навч. посіб. / М. О. Ажнюк, О. С. Передерій. К. : Знання, 2008. 368 с.
3. Алейнікова О.В. Державне регулювання аграрного сектора економіки в контексті продовольчого забезпечення населення України: теорія, методологія, сучасні механізми: [монографія] / Олена Володимирівна Алейнікова. - : Видавець Т. В. Ємельянова, 2012. – 485 с.
4. Андрійчук В. Г. Внутрішня будова ринку сільськогосподарської продукції: теоретико-методологічний аспект. *Формування та розвиток аграрного ринку: матеріали Шостих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників*. Київ, 2004. С. 66–76.
5. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : [підручник]. 2-ге вид., доп. і перероб. / В. Г. Андрійчук. К.: КНЕУ, 2002. 624 с.
6. Андрійчук В.Г., Колесниченко Ю. Ю. *Основи наукових досліджень в агробізнесі*: навчальний посібник. Київ: КНЕУ, 2018. 491 с.
7. Андрущук І. О., Рябоволик Т. Ф., Рябоволик Ю. В. Роль аграрного сектору економіки в забезпеченні продовольчої безпеки України та світу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Випуск №45. 2022. С. 10-14.
8. Артимонова І. В. Концептуальні підходи до дослідження системи продовольчої безпеки [Електронний ресурс] / І. В. Артимонова // *Продуктивність агропромислового виробництва. економічні науки*. - 2014. - № 26. - С. 111-116. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pav_2014_26_18
9. Бадалов Х. М. Оптимізація структури витрат виробництва як чинник зниження собівартості продукції рослинництва. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 10. С. 90-94.

10. Береговий К. В. Принципи формування продовольчої безпеки України / К. В. Береговий // Економіка АПК. – 2014. – № 5. – С. 109–114.
11. Березін О. В. Взаємозв'язок соціально-економічної та продовольчої безпеки у формування відносин підприємств АПК / О. В. Березін, Л. М. Березіна // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 107–112.
12. Богдан А. Й. Правове забезпечення виробництва сільськогосподарської продукції в Україні в контексті вимог законодавства ЄС: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2010. 227 с.
13. Бокій О. В. Методичний підхід до оцінки продовольчої безпеки в регіонах України / О. В. Бокій // Продовольчі ресурси. - 2022. - Т. 10, № 19. - С. 191-199. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pr_2022_10_19_24.
14. Боковець В. В., Ременюк Я. А. Державне регулювання аграрного сектору України. *Економічний простір*, 2021, № (174), С. 58-63. URL: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/174-10> (дата звернення: 30.12.2023).
15. Босенко А. Аналіз досвіду державного регулювання агропромислового комплексу у розвинених країнах. *Економічний простір*. 2011. № 53. С. 46–58.
16. Братінова М.В. Вакуленко В.Л. Особливості розвитку земельного ринку та його вплив на продовольчу безпеку. *Формування сталого землекористування: проблеми та перспективи : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 16-17 листопада 2023 р.). К.: НУБіП України. 2023. С.130-133. URL: <https://dglb.nubip.edu.ua/handle/123456789/11092> (дата звернення: 18.12.2024).
17. Брик Г. В. Особливості формування попиту і пропозиції на ринку аграрної продукції. *«Проблеми і перспективи розвитку ринку аграрної продукції в Україні».* Матеріали круглого столу 20-річчю заснування кафедри міжнародної економіки, туризму та менеджменту ЗЕД (3 червня 2015 р.). Дубляни, 2015. С. 50-53.
18. Вакуленко В. Інтенсифікація виробництва продукції рослинництва в умовах воєнного стану. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2022. Вип. 2 (35). С. 20-30. URL:

<http://srd.pgasa.dp.ua:8080/xmlui/handle/123456789/8805> (дата звернення: 18.12.2024).

19. Вакуленко В. Інтенсифікація як складова економічної ефективності виробництва зернових культур в умовах повоєнного періоду. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2022. Вип. 4 (37). С.15-22. URL: <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/xmlui/handle/123456789/9933> (дата звернення: 18.12.2024).

20. Вакуленко В. Л. Інтенсифікація виробництва продукції рослинництва, як основа забезпечення продовольчої безпеки в умовах сьогодення. ЛП Міжнародна науково-практична конференція «Scientific Research in the Age of Virtual Reality: Exploring New Frontiers» (18-20 грудня 2024) Монреаль, Канада. URL: <https://isu-conference.com/arkhiv/scientific-research-in-the-age-of-virtual-reality-exploring-new-frontiers/> (дата звернення: 18.12.2024).

21. Вакуленко В. Л. Роль України у забезпеченні продовольчої стабільності: концептуальні підходи та методи аналізу. 2 Міжнародна науково-практична конференція «Innovative Solutions in Science: Balancing Theory and Practice» (23-25 грудня, 2024) Сан-Франциско, США. URL: <https://www.eoss-conf.com/arkhiv/innovative-solutions-in-science-balancing-theory-and-practice-23-12-24/> (дата звернення: 18.12.2024).

22. Вакуленко В. Л. Саморегулювання продовольчого ринку України в умовах воєнного стану. I Міжнародна науково-практична конференція «Innovative education: problems and prospects of scientific research» (04-06 грудня 2024) Штутгарт, Німеччина. URL: <https://isu-conference.com/arkhiv/innovative-education-problems-and-prospects-of-scientific-research/> (дата звернення: 18.12.2024).

23. Вакуленко В. Л., Кваша С. М., Павленко О. М., Мороз М. А. Особливості диференціації вартості харчування за соціальними групами населення в нинішніх умовах. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*, 2024. Вип. 19. С. 62-68. URL: <http://www.tnv->

econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/474 (дата звернення: 18.12.2024).

24. Вакуленко В. Л., Мясковський В. А., Лю Ю. Специалізація виробництва як фактор формування ефективного управління витратами галузі рослинництва в умовах сьогодення. *Трансформаційна економіка*. 2024. Вип. 2 (07). С.13-16. URL: <https://transformations.in.ua/index.php/journal/article/view/93> (дата звернення: 18.12.2024).

25. Вакуленко В. Л., Мясковський, В. А., Юнтао Л. Шляхи підвищення ефективності управління витратами виробництва продукції рослинництва в умовах воєнного стану. *Підприємництво і торгівля*, 2024. Вип. 40. С. 14-19. URL: <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/pidpr-torgi/article/view/1569> (дата звернення: 18.12.2024).

26. Вакуленко В. Управління змінними витратами аграрного підприємства. *Бізнес навігатор*. 2022. Вип. 2 (69). С.72-75. URL: http://www.business-navigator.ks.ua/journals/2022/69_2022/12.pdf (дата звернення: 18.12.2024).

27. Вакуленко В. Шляхи підвищення економічної ефективності інтенсифікації виробництва продукції рослинництва повоєнного часу. *Економічний вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут»*. 2022. Вип. 24. С.25-30. URL: <https://ev.fmm.kpi.ua/article/view/274807> (дата звернення: 18.12.2024).

28. Вакуленко В., Кваша С. Спільна аграрна політика Європейського Союзу: досвід та перспективи для України. *Науковий економічний журнал «Інтелект-XXI»*. 2023. Вип. 4. С.9-13. URL: http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2023/2023_4/4.pdf (дата звернення: 18.12.2024).

29. Вакуленко В., Мясковський В.А. Зарубіжний досвід управління витратами сільськогосподарських підприємств в умовах російсько української війни. *Бізнес навігатор*. 2022. Вип. 3 (70). С.38-46. URL: http://www.business-navigator.ks.ua/journals/2022/70_2022/9.pdf (дата звернення: 18.12.2024).

30. Вакуленко В., Павленко О. Державне регулювання виробництва сільськогосподарської продукції: виклики забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. 1 Міжнародна науково-практична конференція “Scientific Innovation: Theoretical Insights and Practical Impacts” (11-15 січня, 2025) Неаполь, Італія.

31. Вакуленко В., Павленко О. Державне регулювання продовольчої безпеки України в умовах сучасних викликів: роль споживчого кошика у формуванні соціально-економічної стабільності. 1 Міжнародна науково-практична конференція «Modern Trends in the Development of Economy, Technology and Industry» (15-17 січня 2025) Торонто, Канада.

32. Вакуленко В., Сметан Д. Управління виробничими процесами сільськогосподарських підприємств з використанням блокчейн технологій в умовах забезпечення продовольчої безпеки. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Вип. 27. 2023. С. 52-56 URL: <https://ev.fmm.kpi.ua/article/view/298440> (дата звернення: 18.12.2024).

33. Вакуленко В., Сметан, Д., Юнтао Л. Методологічні засади оцінювання процесу управління виробничими процесами сільськогосподарських підприємств в умовах воєнного стану. *Управління змінами та інновації*, 2024. Вип. (10), С.66-70. URL: <https://cmi.politehnica.zp.ua/index.php/journal/article/view/145> (дата звернення: 18.12.2024).

34. Вакуленко В.Л., Кваша С. М., Павленко О. М., Юнтао Л. Ретроспективний аналіз споживчого кошика населення та зміни в споживанні продуктів харчування населенням України. *Економічний простір*, 2024. Вип. 190. С.330-334. URL: <https://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/1508> (дата звернення: 18.12.2024).

35. Вакуленко В.Л., Кваша, С. М., Павленко, О. М. Нові виклики нормативно-правового забезпечення вступу України до Європейського Союзу.

Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». 2023. Вип. 27. С. 29-33. URL: <https://ev.fmm.kpi.ua/article/view/314250> (дата звернення: 18.12.2024).

36. Вакуленко В.Л., Мялковський В.А. Управління витратами виробництва сільськогосподарської продукції в умовах забезпечення продовольчої безпеки. *Формування сталого землекористування: проблеми та перспективи : матеріали IV Міжнародна науково-практична конференція* (м. Київ, 16-17 листопада 2023 р.). К.: НУБіП України, 2023. С.273-274. URL: <https://dglib.nubip.edu.ua/handle/123456789/11169> (дата звернення: 18.12.2024).

37. Варшавська Н. Г. Спільна аграрна політика ЄС: генезис, основні цільові орієнтири для українців. *Економіка і організація управління*. 2016. Випуск №2 (22). С. 215-222.

38. Васільєва Л.М. Державне регулювання аграрного сектора України в умовах системної модернізації концептуальні теоретичні положення та напрями подальшого розвитку: [монографія] / Л.М. Васільєва. – Донецьк : Юго-Восток, 2011. – 392 с.

39. Васільєва Л. М. Державна підтримка аграрного сектору економіки країни в умовах функціонування в складі СОТ як основа забезпечення продовольчої безпеки. *Modern Economics*. 2019. № 17. С. 55–60.

40. Васільєва Л. М. Інструменти державного регулювання аграрного сектора економіки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 10. URL: <https://dspace.dsau.dp.ua/bitstream/123456789/3094/1/2.pdf> (дата звернення: 30.12.2023).

41. Вдовенко Н. М. Методичне забезпечення розвитку галузей аграрного сектору економіки. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка*. 2014. № 3 (44). С. 43–48.

42. Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України. "Країна-агресор зруйнувала всі здобутки експортного потенціалу України і поставила під загрозу глобальну продовольчу безпеку", - зазначають у

Комітеті з питань аграрної та земельної політики. 2022. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/223191.html> (дата звернення 28.03.2024).

43. Вино, корм для тварин та квіти: порівняємо споживчі кошики в Україні, США та країнах Європи. Слово і діло: аналітичний портал. 2020. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/01/24/infografika/suspilstvo/vyno-korm-tvaryn-ta-kvity-porivnyuyemo-spozhyvchi-koshyky-ukrayini-ssha-ta-krayinaxevropy> (дата звернення 28.03.2024).

44. Галанець В. В. Форми та методи державного регулювання агропромислового виробництва. *Право та державне управління*. 2019. Випуск №1 (34). Т. 2. С. 33-39.

Геєць В. М. Політична й економічна реформи: питання синхронізації / В. М. Геєць // Економіка і прогнозування. – № 4. – 2001. – С. 9–24.

46. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV (Редакція станом на 19.12.2021) // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 30.12.2023).

47. Гофман М.О. Вплив попиту на функціонування підприємств АПК: монографія / Мирослава Гофман. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2013. 184 с.

48. Грей В. Ю. Напрями та методи системи державного регулювання аграрного сектору економіки. *Державне будівництво*. 2023. № 1 (33). С. 84–90. DOI: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2023-1-08>

49. Григорьев Є. О. Продовольча безпека та особливості її формування на рівні регіонів. *Економіка харчової промисловості*. 2015. № 1(25). С. 13-18.

50. Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика». 2019. 596 с.

51. Гуда Н. Е. Державне регулювання та особливості ціноутворення в аграрному секторі України. *Сталий розвиток економіки*. Випуск №1. 2019. С. 30-36.

52. Дем'яненко М. Я. Фінанси в період реформування агропромислового виробництва / М. Я. Дем'яненко, В. М. Алексійчук. – К. : ІАЕ УААН, 2002. – С. 419–427.

53. Дергалюк Б. В. Еволюція теорій державного регулювання структурних зрушень в економіці. *Агросвіт* № 19, 2019. С. 12-16. DOI: 10.32702/2306&6792.2019.19.12

54. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 р. № 1158. Офіційний вісник України. 2007. № 73. Ст. 2715.

55. Державні програми підтримки економіки у 2022 році. Інформаційна довідка. Проєкт USAID «Підвищення ефективності роботи і підзвітності органів місцевого самоврядування» («ГОВЕРЛА»). USAID. 2022. 26 с.

56. Деякі питання надання грантів бізнесу: Постанова КМУ від 21 червня 2022 р. № 738. // Відомості ВРУ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-nadannya-grantiv-biznesu-738-210622> (дата звернення: 18.06.2024).

57. Деякі питання надання грантів для переробних підприємств: Постанова КМУ від 24 червня 2022 р. № 739. // Відомості ВРУ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-nadannya-grantiv-dlya-pererobnih-s739-240622> (дата звернення: 18.06.2024).

58. Деякі питання продовольчої безпеки: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 року № 1379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1379-2007-%D0%BF> (дата звернення: 10.07.2024).

59. Діброва А. Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика / А.Д. Діброва. К.: ВПД „Формат”, 2008. 488 с. 414. Діброва А. Д. Регулювання аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції: монографія / А. Д. Діброва [та ін.]; за ред. А. Д. Діброви, В. Є. Андрієвського; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України, Ін-т розвитку аграр. ринків. Київ : Інтердрук, 2014. 572 с.

Дідківська Л. І. Державне регулювання економіки / Л. І. Дідківська, Л. С. Головка / Навч. посіб. – К.: Знання-Прес, 2000. – 209 с.

61. Діркес С., Терещенко О. Інтеграція стратегічного управління витратами та вартісно-орієнтованого менеджменту в системі фінансового контролінгу підприємства. Ринок цінних паперів. *Вісник Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку*. 2007. № 5. С. 3-15.

62. Дія. Бізнес. Грант на закупівлю обладнання та матеріалів для мікробізнесу у м. Київ та Київській області. 2024. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/granti/grant-na-zakupivlu-obladnanna-ta-materialiv-dla-mikrobiznesu-u-m-kii-v-ta-kii-vskij-oblasti> (дата звернення: 12.07.2024).

63. Дія. Бізнес. Гранти в межах програми PEARL для підтримки бізнесу, що постраждав від війни. 2024. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/granti/granti-v-mezah-programi-pearl-dla-pidtrimki-biznesu-so-postrazdav-vid-vijni> (дата звернення: 12.07.2024).

64. Дія. Бізнес. Гранти для малих та середніх жіночих та сімейних підприємств. 2024. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/granti/granti-dla-malih-ta-serednih-zinocih-ta-simejnih-pidpriemstv> (дата звернення: 12.07.2024).

65. Дія. Бізнес. Гранти для підтримки малих та середніх переробних підприємств. 2024. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/granti/granti-dla-pidtrimki-malih-ta-serednih-pererobnih-pidpriemstv> (дата звернення: 12.07.2024).

66. Дія. Бізнес. Гранти до 400 000 гривень на розвиток бізнесу для МСП з областей бойових дій. 2024. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/granti/granti-do-400-000-griven-na-rozvitok-biznesu-dla-msp-z-oblastej-bojovih-dij> (дата звернення: 12.07.2024).

67. Дія. Бізнес. Грантова програма MOM для постраждалих від війни мікро- та малих підприємств в Україні. 2024. URL: <https://business.diia.gov.ua/cases/granti/grantova-programa-mom-dla-postrazdalih-vid-vijni-mikro-ta-malih-pidpriemstv-v-ukraini> (дата звернення: 12.07.2024).

68. Дія.Бізнес. «Доступні кредити 5-7-9%» та «Доступний фінансовий лізинг 5-7-9%»: Уряд вніс зміни до порядків щодо надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва. 2024. URL:

<https://business.diia.gov.ua/cases/novini/dostupni-krediti-5-7-9-ta-dostupnij-finansovij-lizing-5-7-9-urad-vnis-zmini-do-poradkiv-sodo-nadanna-finansovoi-derzavnoi-pidtrimki-subektam-pidpriemnictva> (дата звернення: 18.06.2024).

69. Дія. Бізнес. Підтримка бізнесу в умовах війни. 2024. URL: <https://business.diia.gov.ua/wartime> (дата звернення: 18.06.2024).

70. Дія. еРобота. Урядова програма безповоротних грантів для створення та розвитку власного бізнесу. 2024. URL: <https://erobota.diia.gov.ua/#start> (дата звернення: 18.06.2024).

Довбенко М. В. Видатні незнайомці (Наукові ідеї, здобутки та життя економістів – лауреатів Нобелівської премії) / М. В. Довбенко. – Київ, 2000 – 320 с.

72. Духневич А. В. Організаційно-правове забезпечення реалізації Угоди Світової організації торгівлі у сільському господарстві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2017. 389 с.

73. Дьячкіна А. Продуктовий кошик українця 2023: як змінились ціни на базові продукти. 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/10/23/705764/>

74. Еш С.М. Фінансовий ринок: Навч. посіб. 2-ге вид. К.:НУХТ, 2008. 528 с.

75. Європейський зелений курс і кліматична політика України : аналіт. доп. / [С. П. Іванюта, Л. М. Якушенко] ; за заг. ред. А. Ю. Сменковського. Київ : НІСД, 2022. 95 с. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2022.12> (дата звернення: 12.02.2024).

76. Єранкін, О., Івасів, І., Олексюк, О., Овсієнко, Н., & Парій, Л. (2023). Формування комплексу індикаторів національної продовольчої безпеки. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 2(49), 457–468. <https://doi.org/10.55643/fcaptr.2.49.2023.3986>

77. Єщенко В. Сівозміна — порядок на землі / В. Єщенко, В. Опришко [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://>

www.agro-business.com.ua/component/content/article/31-201105-11-22-29-29/395-2011-05-11-22-29-37.html

78. Єщенко П. С. Сучасна економіка: [навч. посібник] / П. С. Єщенко, Ю. В. Палкін. К.: Вища школа, 2005. 325 с.

79. Жегус О.В, Давиденко В.В. Стратегічні імперативи інноваційного розвитку аграрного сектору України як основи його резильєнтності. *Економіка та суспільство*. 2024. № 61. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3728> (дата звернення: 18.12.2024).

80. Жемойда О. В. *Формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції на продовольчому ринку*: дис. докт. ек. наук: 08.00.03 / Жемойда Олександр Віталійович. К., 2015. 468 с.

81. Жемойда О. В. *Напрями формування пропозиції на ринку агропродовольчої продукції України*: монографія. Київ: ННЦ «Ін-т аграр. Економіки», 2014. 376 с.

82. Закон про податкові пільги для аграріїв у зоні бойових дій потребує уточнень. Agroone. 2023. URL: <https://www.agroone.info/agronews/zakon-pro-podatkovii-pilgi-dlja-agrarii-v-u-zoni-bojovih-dij-potrebuie-utochnen/> (дата звернення: 30.12.2023).

83. Збитки агросектору від війни складають \$8,7 млрд – які регіони постраждали найбільше. НІСД національний інститут стратегічних досліджень. 2022. URL: <https://landlord.ua/news/zbytkyahrosektoru-vid-viiny-skladaiut-8-7-mlrd-iaki-rehiony-postrazhdaly-naibilshe/> (дата звернення: 12.07.2024).

84. Звіт щодо отримувачів державної підтримки в галузі АПК. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства. 2024. URL: <https://minagro.gov.ua/investoram/monitoring-stanu-apk/eksport-z-ukrayinizernovihzernobobovih-ta-boroshna> (дата звернення: 12.07.2024).

85. Зеленська О. О. Методичні підходи до оцінки рівня продовольчої безпеки [Електронний ресурс] / О. О. Зеленська, С. М. Зеленський, Н. О.

Алешугіна // Економіка АПК. - 2015. - № 5. - С. 88-91. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2015_5_15

86. Зінчук Т. О. Продовольча безпека як складова мобілізаційної стратегії розвитку економіки у контексті світового досвіду. *Ефективна економіка*: електрон. журн., 2016, №2. URL: <http://www.economy.nayka.com> (дата звернення: 18.06.2024).

87. Зотов Р.В., Позняк О.В. Нові виклики для логістики в умовах військових дій. PhD Thesis. Національний авіаційний університет. 2023. С. 205-210.

88. Іванько А. В. Ринкова рівновага на аграрному ринку: особливості узгодження сил попиту і пропозиції. *Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет*; ред. кол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2015. Том 19. № 3. С. 23-28.

89. Історія економічної думки. Навч. Посібник / Р. Х. Васильєва, Л. П. Горкіна, Н. А. Петровська та ін.. – К.: Либідь, 1993. – 273 с.

90. Калетнік Г. М., Пришляк Н. В. Ефективність державної підтримки як основа сталого розвитку сільського господарства. *Всеукраїнський науково-виробничий журнал «ЕКОНОМІКА. ФІНАНСИ. МЕНЕДЖМЕНТ: актуальні питання науки і практики»*. 2016, № 5(9), С. 7-23.

91. Каліна І.І., Пойда-Носик Н.Н.: Еволюція поглядів на державне регулювання галузей сільського та рибного господарства в аспекті забезпечення конкурентоспроможності продукції на ринку. In Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. 2022. Випуск 35. с. 496-501. URL: <https://dspace.kmf.uz.ua/jspui/handle/123456789/3582>

92. Капштик М. В. Особливості нормативно-правового забезпечення органічного виробництва. *Науковий вісник національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2011. Вип. 168. Ч. 3. С. 95–105.

93. Кваша С. М., Павленко О. М., Вакуленко В. Л. Базові цілі спільної аграрної політики європейських країн та еволюція розвитку ПВЗВТ Україна – ЄС. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Економічні науки*, 2024. Вип. 3 (75). С. 129-133. URL: <https://journals.maup.com.ua/index.php/economics/article/view/4412/4722> (дата звернення: 18.12.2024).

94. Кваша С. М., Павленко О. М., Вакуленко В. Л., Мороз М. А. Аналіз доступності запасів зерна у державних ресурсах України як індикатора продовольчої безпеки. *Економічний простір*, 2024. Вип.189. С. 344-348. URL: <https://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/1435> (дата звернення: 18.12.2024).

95. Кваша С.М., Вакуленко В.Л. Теоретичні основи продовольчої безпеки в умовах сьогодення. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. 2023. Вип. 4 (87). С. 419-428.

96. Кваша С.М., Павленко О.М., Вакуленко В.Л. Стан виробництва та споживання харчових продуктів в Україні. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип.58. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3269> (дата звернення: 18.12.2024).

97. Кваша С.М., Площик М.В. Формування та функціонування ринку кави в Україні. Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ : ННЦ "ІАЕ", 2015. 192 с.

98. Кваша, С. М., Вакуленко В.Л., Мороз, М. А. Забезпечення добової енергетичної цінності раціону людини, як індикатора продовольчої безпеки громадян України в умовах військового стану. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2024. Вип.1 (10). С. 74-79. URL: <http://www.dees.iei.od.ua/index.php/journal/article/view/303> (дата звернення: 18.12.2024).

99. Кваша, С., Павленко, О., Вакуленко В. Продовольча незалежність України за окремими товарними групами споживання в умовах сьогодення.

Економіка та суспільство. 2024. Вип. 60. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3572> (дата звернення: 18.12.2024).

100. Кміть В. М., Жук Ю. І., Чеботарь О. А. Зарубіжний досвід податкового стимулювання підприємництва. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2017. № 8. С. 265-269.

101. Коваленко Ю. С. Аграрний ринок України: організація та управління [Текст] / Ю. С. Коваленко. К. : ІАЕ УААН, 1998. 108 с.

102. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 2 жовтня 2012 року № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення: 10.07.2024).

103. Козоріз В. Вудки замість риби. ФАО розширює програму гуманітарної допомоги сільському населенню Харківщини. *Урядовий кур'єр*. 2023. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/vudki-zamist-ribi/> (дата звернення: 12.07.2024).

104. Конституція України: Закон України № 254/96-ВР від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.12.2023).

105. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.12.2015 р. № 1437-р. Офіційний вісник України. 2016. № 24. Ст. 960.

106. Концепція розвитку виставково-ярмаркової діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2007 р. № 1065. Офіційний вісник України. 2007. № 65. Ст. 2517.

107. Корецький М.Х. Державне регулювання розвитку аграрної сфери економіки України: [монографія] / М.Х. Корецький. К.: Вид-во УАДУ, 2002. 260 с.

108. Коритний О. Г. Особливості аграрної політики ЄС: можливості для України. *Науковий вісник Полісся*. 2020. Випуск №2 (210). С. 52-56.
109. Корінець Р., Перерва Г., Присяжнюк Н., Никоненко О. «Сади перемоги» – інструмент активізації населення задля посилення продовольчої безпеки. *Сталий розвиток економіки*, 2024, (2(49), 319-324. URL: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-49-51> (дата звернення: 10.07.2024).
110. Кропивко Д. С. Інституційні засади становлення ринку органічної продукції у світі та в Україні. *Проблеми раціонального використання соціально-економічного та ресурсного потенціалу регіону : фінансова політика та інвестиції*. 2013. Вип. XIX. № 1. С. 111–119.
111. Кубай О.Г. Проблеми та перспективи розвитку галузі рослинництва в контексті збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2021. № 2 (56). С. 79—94.
112. Кубай О.Г., Денег Ю.В. Диверсифікація діяльності як фактор збалансованого розвитку аграрних підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 21. С. 85—92.
113. Кудінова М., Рубайко М. Механізми міжнародної підтримки зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств в Україні. *Економіка та суспільство*, 2023, (57). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-35> (дата звернення: 12.07.2024).
114. Кутаренко Н. Я. Правове регулювання органічного виробництва сільськогосподарської продукції в Україні. *Агросвіт*. 2013. № 22. С. 66–73.
115. Лазарєва О. В. Роль аграрного сектора економіки у формуванні продовольчої безпеки. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Випуск №4. С. 722-727.
116. Леbedенко О. В. Аграрний ринок: поняття та особливості. *Агросвіт*. 2020. Випуск №12. С. 48-52.
117. Леванда О. М. Порівняльний аналіз підходів до стандартів життя: Україна і Польща. *Проблеми економіки*. 2019. № 2 (40). С. 15–24.

118. Левіна-Костюк М. О. Екологічна безпека продуктів агропродовольчої сфери. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2017. № 5. С. 66-74.
119. Логоша Р. В. Формування постіндустріального ринку овочевої продукції в Україні: монографія. Вінниця: ПрАТ «Вінницька обласна друкарня». 2017. 515 с.
120. Логоша Р.В., Колесник Т.В. Особливості формування, функціонування і розвитку ринків аграрної продукції в Україні. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*, 2019, № 9. С. 7-18. DOI: 10.37128/2411-4413-2019-9-1.
121. Лозинська Т., Пасемко Г. Тенденції розвитку аграрного ринку в контексті державного регулювання. *Публічне управління: теорія та практика*. 2011. № 1(5). С. 162-168.
122. Маєвський Ю. Ф. Глобальна продовольча безпека в пріоритетах єдиної аграрної політики Європейського Союзу. *Вісник НУЦЗУ*. 2017. Випуск №1. С. 369-375.
123. Малік М. Основи аграрного підприємництва [Текст] / [Малік М. Й., Зіновчук В. В., Лупенко Ю. О. та ін.] ; за ред. М. Й. Маліка. К. : ІАЕ, 2001. 582 с.
124. Малік М.Й., Лупенко Ю.О. Державне регулювання аграрного сектору економіки в дослідженнях вітчизняних вчених / М.Й. Малік, Ю.О. Лупенко. *Економіка АПК*, 2009, № 10, 153-158.
125. Маринич М. Наше бачення майбутнього експорту зерна. УкрАгроКонсалт. 2022. URL: <https://ukragroconsult.com/news/nashe-bachennya-majbutnogo-eksportu-zerna/> (дата звернення 28.03.2024).
126. Марченко С.І. Правові проблеми державної підтримки органічного сільськогосподарського виробництва. *Органічне сільськогосподарське виробництво в Україні: правові засади ведення: монографія; за заг. ред. проф. М.В. Шульги*. Харків: Юрайт, 2020. С. 123-132.

127. Мельник В. Особливості державного регулювання ринку сільськогосподарської продукції в Україні. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. Випуск №. 2019. С. 36-46.

128. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Кабінету Міністрів України від 02.03.2007 р., №60. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0060665-07>

Михайленко О. Г. Державне регулювання сільського господарства в умовах глобалізації. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2014. Т. 22. Вип. 6. С.

130. Михасюк І., Мельник А., Крупка М., Залога З. Державне регулювання економіки: підручник / за ред. І.Р. Михасюка. Київ: Атіка, Ельга-Н, 2000. 529 с.

131. Мінагрополітики розробило проєкт Стратегії продовольчої безпеки України. Інтерфакс-Україна. 2024. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/970099.html> (дата звернення: 10.07.2024).

132. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Вплив війни на сільське господарство: ООН представила оцінку нагальних потреб агросектору та сільського населення. 2022. URL: <https://minagro.gov.ua/news/vpliv-vijni-na-silске-gospodarstvo-oon-predstavilo-ocinku-nagalnih-potreb-agro-sektoru-ta-sil'skogo-naselennya> (дата звернення: 18.06.2024).

133. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Експорт з України зернових, зернобобових та борошна. 2023. URL: <https://minagro.gov.ua/investoram/monitoring-stanu-apk/eksport-z-ukrayini-zernovih-zernobobovih-ta-boroshna> (дата звернення 28.03.2024).

134. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Зерновий коридор: 15,9 млн тонн агропродукції виїхало з України. 2022. URL: <https://minagro.gov.ua/news/zernovij-koridor-159-mln-tonn-agroprodukciji-viyhalo-z-ukrayini> (дата звернення 28.03.2024).

135. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Міністерство інфраструктури України. Офіс з розвитку підприємництва та експорту. Стан зовнішньої торгівлі продуктами АПК. 2024. URL: https://public.tableau.com/views/vl_Export_of_Agriproducts_v2/Dashboard1?:language=en-US&:display_count=n&:origin=viz_share_link:showVizHome=no&:embed=true (дата звернення 28.03.2024).

136. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Органічне виробництво в Україні. 2024. URL: <https://minagro.gov.ua/napryamki/organichne-virobnictvo/organichne-virobnictvo-v-ukrayini> (дата звернення 28.03.2024).

137. Міністерство економіки України. Методика складання балансів попиту і пропозиції сільськогосподарської продукції та продовольства. 2004. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=e9e36d97-5978-460b-a69b-d178a2d463a5&title=MetodikaSkla-danniaBalansivPopitu> (дата звернення: 30.12.2023).

138. Міністерство економіки України. Україна цього року експортувала агропродукції на 21,1 мільярдів доларів. 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-tsoho-roku-eksportovala-ahroproduksii-na-211-miliardiv-dolariv-iuliia-svyrydenko> (дата звернення 28.03.2024).

139. Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України (Мінінфраструктури). «Зернова ініціатива»: за перший місяць роботи відправлено понад 1,7 млн тонн агропродукції. 2022. URL: <https://mtu.gov.ua/news/33674.html> (дата звернення 28.03.2024).

огильний О. М. Регулювання аграрної сфери / О. М. Могильний. – Ужгород: ІВА, 2005. – 400 с.

141. Можливості для громад та підприємців: основні державні програми (інфографіка). Децентралізація. 2024. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15394> (дата звернення: 18.06.2024).

142. Мороз О. В., Логоша Р. В., Підвальна О. Г. Нормативно-правова регламентація процесу формування ринкових механізмів в аграрній економіці. *Економіка АПК*. 2019. № 5. С. 27-39.
143. Мудрак, Р., Лагодієнко, В., Осіпова, А., Фротер, О., & Соколюк, К. (2024). КОНЦЕПЦІЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ: ТЕОРІЯ І УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 1(54), 452–470. <https://doi.org/10.55643/fcaptr.1.54.2024.4194>
144. Мунтіян В.І. Економічна безпека України: монографія. Київ: КВІЩ, 1999. 462 с.
145. Мушенок В. В. Державна підтримка аграрного виробництва як важливе питання аграрно-правової науки. Аграрне право як галузь права, юридична наука і навчальна дисципліна: матеріали Всеукраїнського круглого столу. (Київ, 25 травня 2012 року). К.: 2012. С. 102.
146. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси»: наказ МФУ № 246 від 20.10.1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0751-99> (дата звернення: 10.07.2024).
147. Національний інститут стратегічних досліджень. Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості в умовах воєнного стану в Україні (01– 15.04.2022 року). 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-finansovoyi-stiykosti-v-umovakh-voyennoho> (дата звернення: 30.12.2023).
148. Національний інститут стратегічних досліджень. Огляд інструментів підтримки бізнесу в період воєнного стану в Україні (за 01.07 – 31.07.2022 р.). 2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ohlyad-instrumentiv-pidtrymky-biznesu-v-period-voyennoho-stanu-v-0> (дата звернення: 18.06.2024).
149. Національний університет біоресурсів і природокористування України. Нагальні потреби українського агросектору для стійкості та відновлення. 2022. URL: <https://nubip.edu.ua/node/118789> (дата звернення: 10.07.2024).

есененко П. П. Механізми державного регулювання аграрної сфери України. Серія: Економічні науки. 2022. Вип. 2 (98). <https://doi.org/10.31713/ve2202217>

151. НІСД. Аграрний сектор України у 2023 році: складові стійкості, проблеми та перспективні завдання. 2024. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/ahramnyy-sektor-ukrayiny-u-2023-rotsi-skladovi-stiykosti-problemy-ta> (дата звернення 28.03.2024).

152. НІСД. Ключові політики та заходи для підтримки аграрного сектору України в умовах воєнного стану. 2024. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/klyuchovi-polityky-ta-zakhody-dlya-pidtrymky-ahramnoho-sektoru-ukrayiny-v> (дата звернення: 12.07.2024).

153. Нормативно-законодавчі зміни щодо якості та безпечності харчових продуктів за 2023 рік. 2024. URL: <https://nuft.edu.ua/news/podiyi/normativno-zakonodavchi-zmini-shhodo-yakosti-ta-bezpechnosti> (дата звернення: 10.07.2024).

154. Онегіна В. Зміна аграрної парадигми і державної політики у розвинутих країнах. *Економіка України*. 2005. № 11. С. 62–72.

155. Осіпова А. А. Державна підтримка як інструмент стабілізації розвитку тваринництва в Україні. Збірник наукових праць Уманського НУС. 2020. Вип. 96. Ч. 2. С. 84–103. URL: <http://journal.udau.edu.ua/assets/files/96/6.pdf>

156. Осіпова А. А. Напрями державної фінансової підтримки сільськогосподарських підприємств. *Інтернаука*. Серія: Економічні науки. 2020. № 4. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2020-4-5883>

157. Офіційний веб-сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. 2023. URL: <http://www.minagro.gov.ua> (дата звернення: 30.12.2023).

158. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України. 2024. URL: <https://index.minfin.com.ua/> (дата звернення 28.03.2024).

159. Офіційний веб-сайт Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН. 2023. URL: www.fao.org (дата звернення: 30.12.2023).

160. Офіційний веб-сайт Української агропромислової групи. 2023. URL: <https://www.uarg.com.ua> (дата звернення: 30.12.2023).
161. Офіційний сайт Асоціації саперів України. 2023. URL: <https://www.uda.org.ua/> (дата звернення: 12.01.2024).
162. Офіційний сайт Державної служби статистики України. 2024. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 28.03.2024).
163. Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України. 2024. URL: <http://www.moz.gov.ua> (дата звернення 28.03.2024).
164. Офіційний сайт Українського науково-дослідного інституту харчування МОЗ України. 2024. URL: <http://www.niipitan.com.ua> (дата звернення 28.03.2024).
165. Павленчик Н. Ф. Еволюція розвитку аграрного ринку України / Н. Ф. Павленчик // Економіка АПК. - 2008. - № 4. - С. 116-121.
166. Павлюченко Ю. М. Господарсько-правове забезпечення аграрного ринку: автореферат дис. на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук; спеціальність 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право. Національна академія наук України Державна установа "Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України". Київ. 2021. 38 с.
167. Павлюченко Ю. М. Державне регулювання органічного сільського господарства. *Economic and law paradigm of modern society*. 2016. № 1. С. 323–326.
168. Павлюченко Ю. М. Концептуальні засади господарсько-правового забезпечення аграрного ринку: монографія. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. 360 с.
169. Павлюченко Ю. М. Правове забезпечення обігу екологічно чистої сільськогосподарської продукції. *Правове забезпечення економічного розвитку та екологічної безпеки суспільства: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Вінниця, 14–15 травня 2015 р.)* / за заг. ред. проф., д-ра юрид. наук А. Г. Бобкової. Вінниця: ДонНУ, 2015. С. 278–281.

170. Палапа, Н. В., Дем'янюк, О. С. & Нагорняк, О. М. (2022). Продовольча безпека України: стан та актуальні питання сьогодення. *Агроекологічний журнал*. 2, 34-45.
171. Пащенко О. М. Проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. *Економічна безпека держави: теорія і практика*, 2022, № 1-2, С. 283-291. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.1-2.50>
172. Політика та розвиток сільського господарства в Україні / за ред. Ш. фон Крамона-Таубаделя, С. Зорі, Л. Штріве. Київ: Альфа-Принт, 2001. 312 с.
173. Положення про організацію та проведення аукціонів живої худоби та птиці: наказ Міністерства аграрної політики України та Української академії аграрних наук від 05.06.2002 р. № 153/44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0653-02#Text> (дата звернення: 30.12.2023).
174. Про аграрні розписки: Закон України від 06.11.2012 р. № 5479-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 50. Ст. 695.
175. Про аквакультуру: Закон України від 18 вересня 2012 року № 5293-VI // Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua_laws_show_5293-17#Text (дата звернення: 30.12.2023).
176. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III (Чинний) // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2121-14> (дата звернення: 30.12.2023).
177. Про бджільництво: Закон України від 22 лютого 2000 року № 1492-III // Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua_laws_show_1492-14#Text (дата звернення: 30.12.2023).
178. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні. Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/996-14> (дата звернення: 10.07.2024).

179. Про власність: Закон України від 7 лютого 1991 року N 697-XII (втратив чинність) // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-12#Text> (дата звернення: 30.12.2023).

180. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану : Закон України від 24 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text>.

181. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28 та від 14 липня 2021 р. № 723: Постанова КМУ від 12 березня 2022 року № 274 // Відомості ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/274-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.06.2024).

182. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28 і 29: Постанова КМУ від 18 березня 2022 р. № 312. // Відомості ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.06.2024).

183. Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 року № 1576-XII (втратив чинність) // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1576-12#Text> (дата звернення: 30.12.2023).

184. Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру (втратив чинність): Закон України від 17 червня 1999 року N 758-XIV // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/758-14#Text> (дата звернення: 30.12.2023).

185. Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції: Закон України від 17 липня 1997 року № 468_97-ВР // Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua_laws_show_468_97-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 30.12.2023).

186. Про державний бюджет на 2024 рік: Закон України від 09.11.2023 р. № 3460-IX // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3460-20> (дата звернення: 30.12.2023).
187. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин: Закон України від 18.05.2017 р. № 2042- VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 31. Ст. 343.
188. Про Державний технологічний центр охорони родючості ґрунтів : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.08.2000 р. № 1218 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1218-2000-%D0%BF> (дата звернення: 30.12.2023).
189. 179.Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 49. Ст. 527. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15> (дата звернення: 30.12.2023).
190. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004, № 29. Ст. 367.
191. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000 р. №656 / Відомості КМУ. Законодавство України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/656-2000-%D0%BF> (дата звернення 28.03.2024).
192. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення : Постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2016 № 780. Офіційний вісник України. 2016 р. № 89. С. 22. Стаття 2916. Код акта 83735/2016.

193. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова КМУ від 3.03.2021. №179 // Кабінет Міністрів України. 2021. URL: <https://ips.ligazakon.net> (дата звернення: 12.02.2024).
194. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 179. 2021. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179> (дата звернення: 12.02.2024).
195. Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природносільськогосподарських регіонах : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.02.2010 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/164-2010-%D0%BF> (дата звернення: 30.12.2023).
196. Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні: Постанову КМУ від 20 березня 2022 р. № 331. // Відомості ВРУ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-nadannya-robotodavcyu-kompensaciyi-vitrat-na-oplatu-praci-za-pracevlashtuvannya-vnutrishno-peremishchenih-osib-vnaslidok-provedennya-bojovih-dij-pid-331> (дата звернення: 18.06.2024).
197. Про затвердження Порядку розробки номенклатури матеріальних цінностей державного резерву і норм їх накопичення, у тому числі незнижуваного запасу: Наказ Мінекономрозвитку від 28.12.2018 № 2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0076-19#Text> (дата звернення: 10.07.2024).
198. Про затвердження Порядку створення та використання матеріальних резервів для запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2015 року № 775. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/775-2015-%D0%BF> (дата звернення: 10.07.2024).

199. Про затвердження складових Програмної класифікації видатків та кредитування місцевого бюджету: Наказ МФУ від 20 вересня 2017 року № 793. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0793201-17> (дата звернення: 10.07.2024).
200. Про затвердження типових форм з обліку та списання запасів суб'єктами державного сектору та порядку їх складання: Наказ Держказначейства від 13 грудня 2022 р. № 431. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1692-22> (дата звернення: 10.07.2024).
201. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 № 2210-III // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> (дата звернення: 30.12.2023).
202. Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку: Указ Президента України від 06.06.2000 р. № 767/2000. Офіційний вісник України. 2000. № 23. Ст. 931.
203. Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку: Указ Президента України від 08.08.2002 р. № 694/2002. Офіційний вісник України. 2002. № 32. Ст. 1507.
204. Про заходи щодо реформування аграрних відносин: Указ Президента України від 18.01.1995 р. № 63/95. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63/95> (дата звернення: 30.12.2023).
205. Про зерно та ринок зерна в Україні: Закон України від 04 липня 2002 року № 37-IV // Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua_laws_show_37-15#Text (дата звернення: 30.12.2023).
206. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 року № 959-XII // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text> (дата звернення: 30.12.2023).
207. Про інноваційну діяльність: Закон України від 4 липня 2002 року № 40-IV // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (дата звернення: 30.12.2023).

208. Про карантин рослин: Закон України від 30 червня 1993 року № 3348- XII // Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua_laws_show_3348-12#Text (дата звернення: 30.12.2023).

209. Про колективне сільськогосподарське підприємство: Закон України від 14 лютого 1992 року № 2114-XII // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-12> (дата звернення: 30.12.2023).

210. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/280/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 10.07.2024).

211. Про молоко та молочні продукти: Закон України від 24 червня 2004 року № 1870-IV // Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua_laws_show_1870-15#Text (дата звернення: 30.12.2023).

212. Про насіння і садивний матеріал: Закон України від 26 грудня 2002 року № 411-IV // Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua_laws_show_411-15#Text (дата звернення: 30.12.2023).

213. Про оптові ринки сільськогосподарської продукції: Закон України від 25 червня 2009 року № 1561-VI // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1561-17#Text> (дата звернення: 30.12.2023).

214. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18.10.2005 р. № 2982-V. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 1. Ст. 17.

215. Про основні напрями розвитку агропромислового комплексу України: Указ Президента України від 28 квітня 1998 р. № 389/98. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389/98#Text> (дата звернення: 30.12.2023).

216. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР. URL:

https://ips.ligazakon.net/document/z970771?an=1&ed=2015_09_20 (дата звернення: 10.07.2024).

217. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції: Закон України від 10 липня 2018 року № 2496-VIII // Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua_laws_show_2496-19#Text (дата звернення: 30.12.2023).

218. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою: Закон України від 09 лютого 2012 року № 4391-VI // Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua_laws_show_4391-17#Text (дата звернення: 30.12.2023).

219. Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 р. (№ 962-IV) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/962-15> (дата звернення: 30.12.2023).

220. Про природні монополії: Закон України від 20 квітня 2000 року № 1682-III // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-14#Text> (дата звернення: 30.12.2023).

221. Про прискорення організації біржового сільськогосподарського ринку: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.11.1995 р. № 916. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/916-95-%D0%BF> (втратила чинність). (дата звернення: 30.12.2023).

222. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві: Закон України від 17.10.1990 р. № 400-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1990. № 45. Ст. 602.

223. 214. Про прожитковий мінімум : Закон України від 15.07.1999 № 966-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 38. Ст. 348.

224. Про реалізацію проекту «Програма підтримки продовольчої безпеки «Згуртовані громади». 2024. URL: <https://kupyansk-gromada.gov.ua/news/1704280409/> (дата звернення: 10.07.2024).

225. Про рекламу: Закон України від 3 липня 1996 року № 270/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 30.12.2023).
226. Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них: Закон України від 6 лютого 2003 року № 486-IV // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/486-15> (дата звернення: 30.12.2023).
227. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від № 540-IX від 30.03.2020 // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17> (дата звернення: 30.12.2023).
228. Про селянське (фермерське) господарство: Закон України від 20 грудня 1991 року N 2009-XII (втратив чинність) // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2009-12> (дата звернення: 30.12.2023).
229. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 21 липня 2020 року № 819-IX // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text> (дата звернення: 30.12.2023).
230. Про споживчий кошик пересічного громадянина України. Офіційний веб-портал Федерації професійних спілок України. 2015. URL: <https://fpsu.org.ua/mobile/napryamkidiyalnosti/organizatsijna-robota/8104-pro-> (дата звернення 28.03.2024).
231. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001–2004 років: Закон України від 18.01.2001 року. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 11. Ст. 52.
232. Про стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 26.05.2015 р. No 287/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

233. Про страхування: Закон України від 7 березня 1996 року № 85/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 30.12.2023).

234. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року: розпорядження КМУ від 30 грудня 2015 р. № 1437-р // Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua_laws_show_1437-2015-%D1%80#Text (дата звернення: 29.12.2023).

235. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: розпорядження КМУ від 17 жовтня 2013 р. № 806-р. // Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua_laws_show_806-2013-%D1%80#Text (дата звернення: 29.12.2023).

236. Про товарні біржі: Закон України від 10 грудня 1991 року № 1956-XII // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1956-12> (дата звернення: 30.12.2023).

237. Про ціни і ціноутворення: Закон України від 21 червня 2012 року № 5007-VI // Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5007-17#Text> (дата звернення: 30.12.2023).

238. Прогноз Виробництва сільськогосподарської продукції в Україні у 2025 році. ННЦ «Інститут аграрної економіки». URL: <http://www.iae.org.ua/activity/books/4057-prohnoz-vyrobnytstva-silskohospodarskoyi-produktsiyi-v-ukrayini-u-2025-rotsi-lyutyu-2025-roku-lupenko-yuo-nechyporenko-om-lyudvenko-dv-hryshchenko-oyu-za-red-yu-o-lupenka-o-m-nechyporenka-k-nnts-liaer-2025-24-s.html>

239. Програма забезпечення продовольчої безпеки та засобів до існування. Smilyvist. 2024. URL: <https://smilyvist.ngo/uk/food-security-sector/> (дата звернення: 10.07.2024).

240. Програма USAID АГРО надасть мінеральні добрива для 7000 українських агровиробників на весняну посівну 2024. 2024. URL: <https://minagro.gov.ua/news/programa-usaid-agro-nadast-mineralni-dobriwa-dlya-7000-ukrayinskih-agrovirobnikiv-na-vesnyanu-posivnu-2024> (дата звернення: 12.07.2024).

241. Продовольча безпека в 2023 році – чого чекати аграріям та простим українцям? Myvin. 2023. URL: <https://www.myvin.com.ua/news/17513-prodovolcha-bezpeka-v-2023-rotsi-choho-chekaty-ahrrarii-am-ta-prostym-ukraintsiam> (дата звернення 28.03.2024).

242. Продовольча безпека і молочна галузь України. Спілка молочних підприємств України. 2024. URL: <https://uadairy.com/prodovolcha-bezpeka-i-molochna-galuz-ukrayiny/> (дата звернення: 10.07.2024).

243. Продовольчий комплекс України : стан і перспективи розвитку [Текст] / Л. В. Дейнеко, А. О. Коваленко, П. І. Коренюк, Е. І. Шелудько; За ред. чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина. К. : Наук. думка, 2007. 276 с.

244. Продовольчий резерв. Посібник для органів місцевого самоврядування про створення та використання продовольчого резерву. 2024. URL: https://decentralization.ua/uploads/library/file/902/SURGe_Prodovolchyj-rezerv.pdf (дата звернення: 10.07.2024).

245. Проєкт Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Нова аграрна політика». Національна рада з відновлення України від наслідків війни. 2022. URL: https://cdn.prod.website-files.com/625d81ec8313622a52e2f031/62dea34c6639ce60b482c39c_%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%80%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0.pdf (дата звернення: 10.07.2024).

246. Прокопенко Н. С. Податкові механізми регулювання аграрного сектору : монографія / Н. С. Прокопенко. – К.: ІПК ДСЗУ, 2011. – 548 с.

247. Прунцева Г. О. Аналіз ефективності державної підтримки сільськогосподарських підприємств. *Економіка і організація управління*. 2020. № 1 (37). С. 79–88.
248. Рибак Я. Я. Інтегровані стратегії та інновації для сталого розвитку агропродовольчого комплексу в умовах війни. *Продовольчі ресурси*, 2024. Т. 12, № 22. С. 259-265. URL: <https://doi.org/10.31073/foodresources2024-22-25> (дата звернення: 12.07.2024).
249. Римська Декларація про всесвітню продовольчу безпеку та План дій Всесвітньої зустрічі на найвищому рівні з проблем продовольства, Рим, 13 листопада 1996 року. URL: http://www.rau.su/observer/N3-4_97/019.htm (дата звернення 11.03.2020).
250. Ріжок Я. Склад споживчого кошика в Україні. МААНИМО. 2023. URL: <https://maanimocom/ua/indexes/142767-skladspozhivchogo-koshika-v-ukrayini> (дата звернення 28.03.2024).
251. Рогова А. Л., Томаля Т. С., Чоні І. В. Шляхи забезпечення якості і безпеки харчових продуктів у сучасних умовах. Інноваційні технології та реалізація концепції Zero-waste у харчових технологіях і сфері ресторанного, готельного та туристичного бізнесу : матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (4–5 грудня 2023 року, м. Полтава). Полтава : ПУЕТ, 2023. С. 176-179.
252. Румик І.І. Понятійні аспекти продовольчої безпеки як складової національної безпеки України. Вчені записки Університету «КРОК». Вип. 35. Київ. 2014. С. 22-32.
253. Румик І.І. Продовольча безпека в умовах комплементарності національної економіки : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03 – економіка та управління національним господарством / Румик Ірина Ігорівна. – Київ : Ун-т економіки та права «КРОК», 2020. 580 с.
254. Саблук П. Т. Глобалізація і продовольство: монографія / П. Т. Саблук, О. Г. Білорус, В. І. Власов. – К. : ННЦ-ІАЕ УААН, 2008. – 632 с.

255. Свистун Л. А., Попова Ю. М., Штепенко К. П. Державне регулювання аграрного сектору економіки в контексті забезпечення завдань сталого розвитку. 2020. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2020/95.pdf (дата звернення: 30.12.2023).
256. Сегеда С. А. Інвестування національного господарства України: сучасний стан та пріоритетні напрями. *Економіка і організація управління*. Випуск №2 (50). 2023. С. 31-42.
257. Семчик В. Навчаючись, навчаю...Вибрані праці. До 85 річчя. К., Спринт-Сервіс, 2012. 596 с.
- Симоненко Л. І., Захаріна О. В., Сайкевич М. І. Управління структурою виробництва в аграрному секторі. *Ефективна економіка*. 2018. N 2.
259. Сільське господарство України: статистичний збірник. 2020. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/09/zb_sg_20.pdf (дата звернення 28.03.2024).
260. Скорик М. О. Еволюція та сутність державного регулювання аграрного сектору економіки / М. О. Скорик // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки. - 2017. - Вип. 25(1). - С. 12-16. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2017_25\(1\)_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2017_25(1)_4).
261. Скрипчук П.М. Концептуальні засади продовольчої безпеки національних економік. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2014. Випуск 119 (частина І). С. 96- 106.
262. Співробітництво у сфері сільського господарства. 2024. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/torgovelnno-ekonomichne-spivrobitnictvo-ukrayina-yes/spivrobotnictvo-u-sferi-silskogo-gospodarstva> (дата звернення: 12.02.2024).
- татівка А. М. Аграрне право й державне регулювання сільського господарства: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Одеса: Фенікс. 2014. Т. 2. С. 487-489.
- тепаненко С.В. Еволюція наукових поглядів і вибір концепцій підвищення

ефективності державного регулювання процесів економічного розвитку. Теорія та практика державного управління. 2013. № 2. С. 193—200.

265. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 р. № 806-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/806-2013-%D1%80> (дата звернення: 30.12.2023).

266. У 8 областях України запрацював консультаційний Центр розвитку фермерства. 2024. URL: <https://www.prostir.ua/?news=u-8-oblastyah-ukrajiny-zapratsyuvav-konsultatsijnyj-tsentr-rozvytku-fermerstva> (дата звернення: 12.07.2024).

267. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, підписана 27.06.2014 року. Урядовий портал. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=246581344 (дата звернення: 30.12.2023).

268. Українське об'єднання лізингодавців. Програма «Доступний фінансовий лізинг 5-7-9%» почала свою роботу. 2021. URL: <https://uul.com.ua/2021/oprylyudnena-programa-dostupnyj-finansovyj-lizyng-5-7-9/> (дата звернення: 18.06.2024).

269. Урядовий портал. Мінагрополітики залучає міжнародну підтримку для вирішення потреб агровиробників. 2024. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minahropolityky-zaluchaie-mizhnarodnu-pidtrymku-dlia-vyrishennia-potreb-ahrovyrobnykiv> (дата звернення: 18.06.2024).

270. Урядовий портал. Уряд запускає програми грантів для розвитку підприємництва та навчання українців. 2024. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zapuskaye-programi-grantiv-dlya-rozvitku-pidpriyemnictva-ta-navchannya-ukrayinciv> (дата звернення: 18.06.2024).

271. Урядовий портал. Уряд переорієнтовує програму «Доступні кредити 5-7-9%» на інвестиційні цілі, - Надія Бігун. 2024. URL:

<https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-pereorientovuie-prohramu-dostupni-kredyty-5-7-9-na-investytiini-tsili-nadiia-bihun> (дата звернення: 18.06.2024).

272. Філіпенко А.С. Міжнародна економічна інтеграція: сучасний теоретичний дискурс. *Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід*, 2016, Вип. 23, Ч. III, 54-61.

273. Федорчак О. В. Податкові інструменти стимулювання інвестиційної діяльності: державно-управлінський аспект. *Ефективність державного управління*. Львів : ЛРІДУ НАДУ. 2020. №3(64). С. 225-245.

274. Формування ринку органічної продукції в Україні: теоретичні та практичні аспекти : монографія / авт.: Т. А. Кунділовська, Н. М. Зеленьська, В. Г. Захарчук [та ін.] ; за заг. ред. Т. А. Кунділовської. Одеса : Астропринт, 2019. 128 с.

275. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції (практичний посібник) [Текст] / За ред. П. Т. Саблука. К. : ІАЕ, 2000. 556 с.

276. Центр економічної стратегії. Трекер економіки України під час війни. 2024. URL: <https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/> (дата звернення 28.03.2024).

277. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. Офіційний вісник України. 2003. № 11. Ст. 461. 212. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин: Закон України від 18.05.2017 р. № 2042- VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 31. Ст. 343. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T030435> (дата звернення: 10.07.2024).

278. Чередниченко Л. Б. Аграрна політика Європейського Союзу. *Наукові праці*. 2007. Т. 76. Випуск №63. С. 75-78.

279. Черкаська В. В. Еволюція поглядів на розвиток державного регулювання розвитку аграрного сектору України. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 16. С. 94–97.

280. Черкаська В. В. Форми та методи державного регулювання розвитку аграрного сектору. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 18. С. 70-
281. Чужиков В., Вінська О. Модернізація аграрної політики ЄС. *Міжнародна економічна політика*. 2011. Випуск №1-2. С. 95-114.
282. Шишлюк В. Р. Розвиток законодавства України у сфері забезпечення продовольчої безпеки після проголошення Незалежності України: проблеми й перспективи. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021, № 3, Ч. 1, С. 8-14.
283. Шпичак О. М. Проблеми ємності внутрішнього споживчого ринку сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні в контексті купівельної спроможності населення / О. М. Шпичак // *Економіка АПК*. –2013. – № 6. – С. 5–13.
284. Шутаєва О.О., Тропанець Н.А. Продовольча безпека як соціально-економічна категорія, її зміст та основні напрямки забезпечення в умовах глобалізації. Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2010. Т.23 (62). №1. С. 174-185.
285. Щуревиц Л. М. Механізми державної аграрної політики України. *Державне правління: удосконалення та розвиток*. 2018. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/103.pdf (дата звернення: 12.02.2024).
286. Як війна вплинула на врожай зернових та олійних — підсумки сезону 2022? *KURKUL*. 2023. URL: <https://kurkul.com/spetsproekty/1406-yak-viyna-vplinula-na-vrojay-zernovih-ta-oliynih--pidsumki-sezonu-2022> (дата звернення 28.03.2024).
287. Abd-Elmabod S. K., Muñoz-Rojas M., Jordán A., Anaya-Romero M., Phillips J. D., Jones L., ... & de la Rosa D. Climate change impacts on agricultural suitability and yield reduction in a Mediterranean region. *Geoderma*, 2020, vol. 374, 114453.

288. Abu Hatab A., Cavinato M. E. R., Lagerkvist C. J. Urbanization, livestock systems and food security in developing countries: A systematic review of the literature. *Food Security*, 2019, vol. 11(2), pp. 279-299.
289. Adedeji, A. (1989). Interaction between Structuralism, Structural Adjustment and Food Security Policies in Development Policy Management. ECDPM (European Centre for Development Policy Management) occasional paper. Maastricht.
290. Avtar R., Aggarwal R., Kharrazi A., Kumar P., Kurniawan T. A. Utilizing geospatial information to implement SDGs and monitor their Progress. *Environmental monitoring and assessment*, 2020, vol. 192, pp. 1-21.
291. Babicz-Zielińska E. Postawy konsumentów wobec nowej żywności, Zeszyty Naukowe Akademii Morskiej w Gdyni [The attitude of consumers to the new food. Scientific papers of Maritime Academy in Gdynia]. 2010, vol. 65, pp. 16-22.
292. Baidala V., Butenko V., Yastrebov P., Vakulenko V., Liu X. Assessing the level of organic farming development in the European countries. *Environmental Economics*. 2024. Vol. 15(1). 2-15pp. URL: https://www.businessperspectives.org/images/pdf/applications/publishing/templates/article/assets/19759/EE_2024_01_Baidala.pdf (дата звернення: 18.12.2024).
293. Bella A. L. “An Innovative Step in the Fight against Malnutrition.” Press release, October 19. UNICEF. 2022. URL: <https://reliefweb.int/report/burundi/innovative-step-fight-againstmalnutrition#:~:text=Women%20and%20children%20are%20disproportionately,exceeding%20World%20Health%20Organization%20thresholds> (дата звернення 28.03.2024).
294. Bila S.O., Pylypenko A.S. Priorities for ensuring food security and solving the problem of hunger in the world economy. *Strategy of development of Ukraine*. 2019, vol. 2, pp. 36-44.

295. Bobkova A. G., Pavliuchenko Y. M., Zakharchenko A. M. Legal security of agricultural products as a condition public health system's development. *Wiadomosci lekarskie*. 2019, vol. 72 (12 cz 2), pp. 2484–2488.
296. Bornstein, D.B. (2022). America's newest national security threat: Obesity. The Hill, June 28, 12:00 PM ET. <https://thehill.com/opinion/national-security/3538705-america-s-newest-national-security-threat-obesity/>
297. Brundtland G. Our Common Future: Report of the 1987 World Commission on Environment and Development; United Nations: Oslo, Norway. 1987, pp. 1–59.
298. Caron, P., van Ittersum, M., Avermaete, T., Brunori, G., Fanzo, J., Giller, K., et al. (2021). Statement based on the 4 TH international conference on global food security – December 2020: Challenges for a disruptive research Agenda. *Global Food Security*, 30, 100554. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2021.100554>
299. Cassidy E. S., West P. C., Gerber J. S., Foley J. A. Redefining agricultural yields: from tonnes to people nourished per hectare. *Environmental Research Letters*, 2013, vol. 8(3), 034015.
300. Cau G., Mathews M., Suárez N. A., Mitschke V. IFOAM organics Europe annual report. Brussels. 2020. URL: <https://read.organicseurope.bio/publication/ifoam-organics-europe-annual-report-2020/pdf/> (дата звернення: 12.02.2024).
301. Cheney, S.A., & Xenakis, S.N. (2022). Obesity's Increasing Threat to Military Readiness: The Challenge to U. S. National Security. American Security Project. <https://www.jstor.org/stable/resrep46869>
302. Chew K. W., Chia S. R., Yen H. W., Nomanbhay S., Ho Y. C., Show P. L. Transformation of biomass waste into sustainable organic fertilizers. *Sustainability*, 2019, vol. 11(8), 2266.
303. Cláudia M. Viana, Dulce Freire, Patrícia Abrantes, Jorge Rocha, Paulo Pereira, Agricultural land systems importance for supporting food security and sustainable development goals: A systematic review. *Science of The Total*

Environment. 2022, vol. 806, part 3, 150718. URL: <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2021.150718> (дата звернення 28.03.2024).

304. Coates, J. (2013). Build it back better: Deconstructing food security for improved measurement and action. *Global Food Security*, 2(3), 188-194. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2013.05.002>

305. CODEX ALIMENTARIUS. Сайт Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН. 2024. URL: <https://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/en/> (дата звернення: 30.12.2023).

306. Common Agricultural Policy. Economic Research Service U.S. DEPARTMENT OF AGRICULTURE. 2023. URL: <https://www.ers.usda.gov/topics/international-markets-u-s-trade/countries-regions/european-union/common-agricultural-policy/> (дата звернення: 12.02.2024).

307. Cooper, M.W., Brown, M.E., Niles, M.T., & ElQadi, M.M. (2020). Text mining the food security literature reveals substantial spatial bias and thematic broadening over time. *Global Food Security*, 25, 100392. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2020.100392>

308. Czyżewski B., Gospodarowicz M., Kołodziejczyk D., Lidke D., Matuszczak A., Wasilewska A., Wasilewski A. Rola instytucji w modernizacji gospodarstw rolnych (The role of institutions in the modernisation of agricultural holdings). Warsaw: IERiGŻ-PIB. 2008.

309. DeClerck F. A., Jones S. K., Attwood S., Bossio D., Girvetz E., Chaplin-Kramer B., ... & Zhang W. Agricultural ecosystems and their services: the vanguard of sustainability?. *Current opinion in environmental sustainability*, 2016, vol. 23, pp. 92-99.

310. De Raymond, A.B., Alpha, A., Ben-Ari, T., Daviron, B., Nesme, T., & Tétart, G. (2021). Systemic risk and food security. Emerging trends and future avenues for research. *Global Food Security*, 29, 100547. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2021.100547>

311. Deiaki pytannia prodovolchoi bezpeky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.10.2011 # 1379. Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy”. VR Ukrainy. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF>
312. Dima A. M., Begu L., Vasilescu M. D., Maassen M. A. The relationship between the Knowledge Economy and Global Competitiveness in the European Union. *Sustainability*, 2018, vol. 10 (1706), pp. 1–15. URL: <https://doi.org/10.3390/su10061706> (дата звернення: 14.01.2024).
313. Donaires O. S, Cezarino L. O., Caldana A. C. F., Liboni L. Sustainable development goals – an analysis of outcomes. *Kybernetes*, 2019, vol. 48 (1), pp. 183–207. URL: <https://doi.org/10.1108/K-10-2017-0401> (дата звернення: 14.01.2024).
314. Dziurakh Y., Halanets V., Kulakovska T., Pugachov M., Pugachov V. Economic Assessment and State Regulation of the Agri-industrial Sector in Ukraine: Solutions for Ensuring Food Security (Modeling and Analysis). *Econ. Aff.*, 2022, 67(04s), 777-786.
315. Elkington J. Enter the Triple Bottom Line. *Open Journal of Civil Engineering*, 2004, vol. 6 (5).
316. Environmental Finance. Sustainable Bonds Insight 2020. 2020. URL: <https://www.environmental-finance.com/assets/files/research/sustainable-bonds-insight-2020.pdf> (дата звернення: 14.01.2024).
317. Environmental Finance. Sustainable Bonds Insight 2023. 2023. URL: <https://www.environmental-finance.com/assets/files/research/sustainable-bonds-insight-2023.pdf> (дата звернення: 14.01.2024).
318. Escobar-Alegria, J.L., Frongillo, E.A., & Blake, C.E. (2022). How country policy actors understand sustainability of food and nutrition security policy. *Global Food Security*, 32, 100603. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2021.100603>
319. European Commission. Agriculture and rural development. Promotion of EU farm products. 2023. URL: <https://agriculture.ec.europa.eu/common->

agricultural-policy/market-measures/promotion-eu-farm-products_en (дата звернення: 12.02.2024).

320. European Commission. Agriculture and rural development. Sustainable land use (greening). 2023. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/income-support/greening_en (дата звернення: 12.02.2024).

321. European Commission. Agriculture and rural development. Rural development. 2024. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/rural-development_en (дата звернення: 30.12.2023).

322. European Commission. Biodiversity strategy for 2030. 2020. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/biodiversity-strategy-2030_en (дата звернення: 12.02.2024).

323. European Commission. Communication from the Commission to the European Parliament, The European Council, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of the Regions, Farm to Fork Strategy for a Fair, Healthy and Environmentally Friendly Food System. European Commission: Brussels, Belgium. 2020.

324. European Commission. Complementary redistributive income support for sustainability. 2024. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/income-support/additional-schemes/criss-payment_en (дата звернення: 12.02.2024).

325. European Commission. Coupled income support. 2024. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/income-support/additional-schemes/coupled-income-support_en (дата звернення: 12.02.2024).

326. European Commission. Financing a European economy. Final Report 2018 by the High-Level Expert Group on Sustainable Finance Secretariat provided by the European Commission. 2018. URL: https://www.buildup.eu/sites/default/files/content/180131-sustainable-finance-final-report_en.pdf (дата звернення: 14.01.2024).

327. European Commission. Income support explained. 2024. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/income-support/income-support-explained_en (дата звернення: 12.02.2024).
328. European Commission. Natural or other area-specific constraints. 2024. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/income-support/additional-schemes/anc-payment_en (дата звернення: 12.02.2024).
329. European Commission. Payments for small farmers. 2024. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/income-support/additional-schemes/payments-small-farmers_en (дата звернення: 12.02.2024).
330. European Commission. Support available for young farmers. 2024. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/income-support/young-farmers_en (дата звернення: 12.02.2024).
331. European Commission. The basic income support for sustainability (BISS). 2024. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/income-support/biss_en (дата звернення: 12.02.2024).
332. European Commission. The common agricultural policy at a glance. 2024. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/cap-glance_en (дата звернення: 12.02.2024).
333. European Commission. The common agricultural policy: 2023-27. 2024. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/cap-2023-27_en (дата звернення: 12.02.2024).
334. European Commission. Young farmers. 2024. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/income-support/young-farmers_en (дата звернення: 12.02.2024).
335. European Council. Council of European Union. Timeline - History of the CAP. 2024. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/cap-introduction/timeline-history/> (дата звернення: 12.02.2024).

336. European Source online. Information Guide Common Agricultural Policy. 2013. URL: <https://aei.pitt.edu/75450/3/Common-Agricultural-Policy.pdf> (дата звернення: 12.02.2024).
337. FAO. (1983). Director-General's report on world food security: a reappraisal of the concepts and approaches. Rome. <https://agris.fao.org/agrissearch/search.do?recordID=XF8333115>
338. FAO. (1996). Rome Declaration on World Food Security. World Food Summit Plan of Action. World Food Summit. Rome, Italy. <https://www.fao.org/3/w3613e/w3613e00.htm>
339. FAO, IFAD, UNICEF, WFP, and WHO. The State of Food Security and Nutrition in the World 2023: Urbanization, Agrifood Systems Transformation and Healthy Diets across the Rural– Urban Continuum. Rome: FAO. 2023. URL: <https://doi.org/10.4060/cc3017en> (дата звернення: 12.02.2024).
340. FAO. “Data: Suite of Food Security Indicators”. 2023. URL: www.fao.org/faostat/en/#data/FS (дата звернення: 12.02.2024).
341. FAO. Food Outlook: Biannual Report on Global Food Markets. 2022. URL: <https://www.fao.org/documents/card/en/c/cc2864en> (дата звернення: 12.02.2024).
342. FAO. Food Security Statistics. 2019. URL: <http://www.fao.org/economic/ess/ess-fs/es> (дата звернення: 12.02.2024).
343. FAO. The Future of Food and Agriculture - Trends and Challenges. Rome. 2017.
344. FAO. The state of food security and nutrition in the world 2023. Chapter 2. Food security and nutrition around the world. 2023. URL: <https://www.fao.org/3/cc3017en/online/state-food-security-and-nutrition-2023/food-security-nutrition-indicators.html#> (дата звернення: 12.02.2024).
345. FAOSTAT. Trade Data. 2023. URL: <https://www.fao.org/faostat/en/#data> (дата звернення: 12.02.2024).
346. Filipenko A., Bazhenova O., Polishchuk L., Rylach N. Foreign economic strategic priorities of Ukraine. *Академічний огляд*, 2023, № 2(59), 249-

269. URL: <https://doi.org/10.32342/2074-5354-2023-2-59-17> (дата звернення: 18.06.2024).

347. Food and Agriculture Organization (FAO). Rome Declaration on World Food Security and World Food Summit Plan of Action. World Food Summit 13-17. Rome, 1996.

348. Food Security Act. URL: <http://farmers.uslegal.com/federal-graininspection/food-security-act/>

349. FSIN and GNAFC. Global Report on Food Crises 2023: Joint Analysis for Better Decisions. Rome. 2023. URL: <https://www.wfp.org/publications/global-report-food-crises-2023> (дата звернення: 12.02.2024).

350. Gamidullaeva L.A., Vasin S.M., Wise N. Increasing small- and medium-enterprise contribution to local and regional economic growth by assessing the institutional environment. *J. Small Bus. Enterp. Dev.* 2020, vol. 27, pp. 259–280.

351. Glauber J., McNamara B., Olivetti E. “Increased Tensions in Ukraine Again Threaten the Black Sea Grain Initiative.” IFPRI Blog (International Food Policy Research Institute). 2023. URL: <https://www.ifpri.org/blog/increased-tensions-ukraine-again-threaten-black-sea-grain-initiative> (дата звернення: 12.02.2024).

352. Global Food Security Index 2022. Economist Impact. 2022. URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/> (дата звернення: 12.02.2024).

353. Global Food Security Index. The Economist Group. Economist impact. 2024. URL: <https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/Index> (дата звернення: 12.07.2024).

354. Global Food Security Index. The GFSI website navigation guide. 2022. URL: https://impact.economist.com/sustainability/project/food-security-index/resources/Economist_Impact_GFSI_2022_Website_Navigation_Guide_Sep_2022.pdf (дата звернення: 12.02.2024).

355. Global Food Security Q2. 2022. URL: <https://www.dka.global/global-food-security-q2-2022> (дата звернення: 12.02.2024).

356. Global Hunger Index. 2023. URL: <https://www.globalhungerindex.org/> (дата звернення: 12.02.2024).
357. Green, C., & Kirkpatrick, Ch. (1982). A cross-section of food insecurity in developing countries: its magnitude and sources. *Journal of Development Studies*, 18(2), 185-204. <https://doi.org/10.1080/00220388208421826>
358. Guyomard H., Darcy-Vrillon B., Esnouf C., Marin M., Russel M., Guillou M. Eating patterns and food systems: critical knowledge requirements for policy design and implementation. *Agriculture & Food Security*, 2012, vol. 1, pp. 1-21.
359. Habicht JP, Pelto G, Frongillo E, Rose D. Conceptualization and Instrumentation of Food Insecurity. Paper prepared for National Academy of Sciences Workshop; 2004.
360. Hall C., Dawson T. P., Macdiarmid J. I., Matthews R. B., Smith P. The impact of population growth and climate change on food security in Africa: looking ahead to 2050. *International Journal of Agricultural Sustainability*, 2017, vol. 15(2), pp. 124-135.
361. Herrero M., Thornton P.K., Mason-D'Croz D., et al. Innovation can accelerate the transition towards a sustainable food system. *Nat Food.*, 2020, vol. 1, pp. 266-272. URL: <https://eprints.whiterose.ac.uk/163942/7/NATFOOD19080212%20%20Perspectives%20SI%20NF%20final%20accepted%20version%20v2.pdf> (дата звернення: 12.02.2024).
362. Heyets V., Borodina O., Prokopa I. Inclusiveness as a direction and vision of rural development in Ukraine: conceptual basis. *Economy of Ukraine*, 2024, 63(11), 3-20. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.11.003> (дата звернення: 18.06.2024).
363. Heyets, V., Hrytsenko, A., Yefymenko, T., Borodina, O., Yegorov, I., Korablin, S., Lunina, I., Sidenko, V., Skrypnychenko, M., Ostashko, T., Prokopa, I., Bilousova, O., Blyzniuk, V., Bobukh, I., Bublyk, Y., Venger, V., Deineko, L., Zymovets, V., & Shapoval, Y. Recovery and reconstruction of the post-war economy of Ukraine (Scientific report), 2022.

364. Hunger and food insecurity. FAO. 2023. URL: <https://www.fao.org/hunger/en/> (дата звернення: 12.02.2024).
365. Hutorov A. O., Hutorov A. O., Lupenko Y. O., Yermolenko O. A., & Dorokhov O. V. Strategic management of the agrarian sector of economy based on the analysis of value chains. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov. Series II: Forestry, Wood Industry, Agricultural Food Engineering*, 2018, Vol. 11(60), No. 2, 101-114.
366. Hyman D.N. Modern microeconomics: analysis and applications. 2-nd ed. Homewood: IRWIN, 1989.
367. IFPRI (International Food Policy Research Institute). 2023 Global Food Policy Report: Rethinking Food Crisis Responses. Washington, DC. 2023. URL: <https://doi.org/10.2499/9780896294417> (дата звернення: 12.02.2024).
368. IRC (International Rescue Committee). “In Their Own Words: Displaced by Drought in Somalia.” 2023. URL: <https://www.rescue.org/eu/article/their-own-words-displaced-drought-somalia> (дата звернення: 12.02.2024).
369. Josling, T. (1975). The world food problem – national and international aspects. *Food Policy*, 1(1), 3-14. [https://doi.org/10.1016/0306-9192\(75\)90003-2](https://doi.org/10.1016/0306-9192(75)90003-2)
370. Jurgilevich, A., Birge, T., Kentala-Lehtonen, J., Korhonen-Kurki, K., Pietikäinen, J., Saikku, L., et al. (2016). Transition towards circular economy in the food system. *Sustainability* 8:69. <https://doi.org/10.3390/su8010069>
371. Kastner T., Rivas M. J. I., Koch W., Nonhebel S. Global changes in diets and the consequences for land requirements for food. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 2012, vol. 109(18), pp. 6868-6872.
372. Kerr, R.B., Madsen, S., Stüber, M., Liebert, J., Enloe, S., Borghino, N., et al. (2021). Can agroecology improve food security and nutrition? A review. *Global Food Security*, 29, 100540. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2021.100540>
373. Khanal U., Wilson C., Rahman S., Lee B. L., Hoang V. N. Smallholder farmers’ adaptation to climate change and its potential contribution to UN’s sustainable development goals of zero hunger and no poverty. *Journal of Cleaner*

Production, 2021, vol. 281, 124999. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.124999> (дата звернення: 12.07.2024).

374. Kirby J. Why grain can't get out of Ukraine? *Vox*. 2022. URL: https://www.vox.com/23171151/ukraine-grain-wheat-russia-black-sea-odesa-foodcrisis?fbclid=IwAR275N4CeFDx4h96_6PM3ryN2P5w1MxUKH2k0pAcciuaP3ANo9_FjNm9jSg (дата звернення 28.03.2024).

375. Kristiansen P., Taji A., Reganold J. Organic agriculture. A global Perspective, CSIRO Publishing. 2006.

376. Kutsmus N., Zinchuk T., Usiuk T., Prokopchuk O., & Palamarchuk T. War in Ukraine: Impact on global agrifood trade. *Scientific Horizons*, 2024, 27(3), 130-142. doi: 10.48077/scihor3.2024.130.

377. Kuzmichov O. The law on food security of ukraine as a legal basis of public administration in the field of ensuring food security. *Administrative Law and Process*, 2023, vol. 1(40), pp. 21-30. URL: <https://doi.org/10.17721/2227-796X.2023.1.02> (дата звернення: 12.02.2024).

378. Kvasha S., Andrei P., Mancini M., Vakulenko V. Food security in Ukraine today's conditions. *International Journal of Food Sciences and Nutrition*, 2024. Vol. 75(6), 622-636 pp. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09637486.2024.2379825> (дата звернення: 18.12.2024).

379. Kvasha S., Chervonyi D. Formation of demand and supply in agricultural markets of Ukraine in conditions of extraordinary challenges. *Economics and Business Management*, 2024, 15(1), 5-19. URL: [https://doi.org/10.31548/economics15\(1\).2024.005](https://doi.org/10.31548/economics15(1).2024.005) (дата звернення: 18.06.2024).

380. Kvasha S., Pavlenko O., Vakulenko V. Organisational and economic support for food security in the context of extraordinary challenges. *Baltic Journal of Economic Studies*, 2024. Вип. 10 (2). 123-133pp. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/2420> (дата звернення: 18.12.2024).

381. Kvasha Serhii, Pavlenko Oleksii, Vakulenko Vitalii. Food Security Areas. *Економіка розвитку систем*. Vol.2 (5). 2023. 49-53pp. <https://esd-journal.sumy.ua/index.php/journal/article/view/33> (дата звернення: 18.12.2024).
382. Kvasha, S. Vakulenko V. Theory of agricultural market regulation in the context of food security. *Economics & Education*, 2023. Vol. 8 (4), 34-38 pp. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/econedu/article/view/2290> (дата звернення: 18.12.2024).
383. Kvasha, S., Pavlenko, O., Moroz, M., Liu, X., Vakulenko V. Diet of Ukrainian citizens as a component of food security in the conditions of the martial law. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, 2024. Vol. 10 (1). 228-259 pp. URL: <https://ageconsearch.umn.edu/record/341567/?v=pdf> (дата звернення: 18.12.2024).
384. Kwilinski A., Ruzhytskyi I., Patlachuk V., Patlachuk O., Kaminska B. Environmental taxes as a condition of business responsibility in the conditions of sustainable development, *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 2019, vol. 22, no. Special Issue 2.
385. Laborde D., Glauberifpri J. Suspension of the Black Sea Grain Initiative: What has the deal achieved, and what happens now? *IFPRI*. 2022. URL: <https://www.ifpri.org/blog/suspension-black-sea-grain-initiative-what-has-deal-achieved-and-what-happens-now> (дата звернення 28.03.2024).
386. Lang T., Barling D. Food security and food sustainability: reformulating the debate. *The Geographical Journal*, 2012, vol. 178(4), pp. 313-326. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1475-4959.2012.00480.x> (дата звернення: 12.02.2024).
387. Life Sciences Research Office (LSRO). Federation of American Societies of Experimental Biology. Core indicators of nutritional state for hard to measure population. *Journal of Nutrition*. 1990; 120, 1575-1576.
388. Łuczka W., Kalinowski S., Shmygol N. Organic Farming Support Policy in a Sustainable Development Context: A Polish Case Study. *Energies*, 2021.

No. 14, 4208. URL: <https://doi.org/10.3390/en14144208> (дата звернення: 12.02.2024).

389. Łuczka-Bakula W. Rynek żywności ekologicznej [Organic food market], PWE, Warsaw. 2007.

390. Marina A. S., Yankovska Y. R. Research on the state of global food security. *Economic space*. 2023, vol. 184, pp. 26-30.

391. Maxwell S. Food security: a post-modern perspective. *Food Policy*. 1996; 21(2), 155-170.

392. McDonald, B.L. (2016). The World Food Crisis and the End of the Postwar Food System. In *Food Power: The Rise and Fall of the Postwar American Food System* (pp. 162-189). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190600686.001.0001>

393. Mercy Corps UERP. Програма підтримки економічної стійкості України (UERP). 2024. URL: <https://uerp.mercycorps.org/> (дата звернення: 12.07.2024).

394. MIT Technology Review. The Green Future Index 2023. 2023. URL: <https://www.technologyreview.com/2023/04/05/1070581/the-green-future-index-2023/> (дата звернення: 14.01.2024).

395. Moore, R., Dada, S., Emmambux, M.N., & Samuels, A. (2021). Food and nutrition security in persons with disabilities. A scoping review. *Global Food Security*, 31, 100581. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2021.100581>

396. Norhasmah S, and Zalilah MS, and Asnarulkhadi AS, (2010) Food security: concepts and definitions. *Jurnal Kesihatan Masyarakat*, 16 (2). pp. 2-9.

397. OECD. Global Outlook on Financing for Sustainable Development 2019. OECD: Paris, France, 2019. URL: <https://www.oecd.org/dac/financing-sustainable-development/development-finance-topics/> Global-Outlook-on-Financing-for-SD-2019.pdf (дата звернення: 12.02.2024).

398. Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine No. 1277 «On the approval of Methodological recommendations for calculating the

level of economic security of Ukraine». (2013, October).
<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text>

399. Pachòn J. P., Medina-Moreno M., Pachòn-Ariza F. A. Hunger: from food security to the right to food. *Gestión y Ambiente*, 2018, vol. 21(2), pp. 291-304.

400. Patora-Wysocka Z., Sułkowski Ł. Sustainable Incremental Organizational Change - A Case of the Textile and Apparel Industry. *Sustainability*, 2019, vol. 11 (4), pp. 1–27. URL: <https://doi.org/10.3390/su11041102> (дата звернення: 12.02.2024).

401. Patyka N., Khodakivska O., Mohylny O., & Pugachov M. Ukraine's agrarian sector in the conditions of COVID-19 distribution and restrictive quarantine measures: methodological principles of empirical evaluation. *Scientific Horizons*, 2021, 24(12), 55-69. doi: 10.48077/scihor.24(12).2021.55-69

402. Pereira P., Bogunovic I., Muñoz-Rojas M., Brevik E. C. Soil ecosystem services, sustainability, valuation and management. *Current Opinion in Environmental Science & Health*, 2018, vol. 5, pp. 7-13.

403. Popp J., Lakner Z., Harangi-Rákos M., Fari M. The effect of bioenergy expansion: Food, energy, and environment. *Renewable and sustainable energy reviews*, 2014, vol. 32, pp. 559-578.

404. Porter J. R., Xie L., Challinor A. J., Cochrane K., Howden S. M., Iqbal M. M., ... & Travasso M. I. Chapter 7: Food Security and Food Production Systems. In: Food security and food production systems. In: Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Cambridge University Press, 2014, pp. 485-533.

405. Postula M., Raczkowski K. The Impact of Public Finance Management on Sustainable Development and Competitiveness in EU Member States. *Journal of Competitiveness*, 2020, vol. 12(1), pp. 125–144. URL: <https://doi.org/10.7441/joc.2020.01.08>.

406. Poudel, D., & Gopinath, M. (2021). Exploring the disparity in global food security indicators. *Global Food Security*, 29, 100549. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2021.100549>
407. Prandecki K., Wrzaszcz W., Zieliński M. Environmental and Climate Challenges to Agriculture in Poland in the Context of Objectives Adopted in the European Green Deal Strategy. *Sustainability*, 2021, vol. 13(18), 10318. URL: <https://doi.org/10.3390/su131810318> (дата звернення: 12.02.2024).
408. Precision Farming Market Size, Share & Trends Analysis Report By Offering, By Application (Yield Monitoring, Weather Tracking, Field Mapping, Crop Scouting), By Region, And Segment Forecasts, 2021 – 2028. 2020. URL: <https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/precision-farming-market> (дата звернення: 12.02.2024).
409. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 roku № 2469-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
410. Pro prodovol'chu bezpeku Ukrayiny: Zakon Ukrainy vid 22 hrudnya 2018 roku № 8370-1. URL <https://ips.ligazakon.net/document/JF6GI01G>
411. Prosperi P., Allen T., Padilla M., Peri I., Cogill B. Sustainability and Food & Nutrition Security: A Vulnerability Assessment Framework for the Mediterranean Region. *SAGE Open*. 2014, vol. 4. № 2.
412. Quisumbing, AR, Brown LR, Feldstein HS, Haddad L. Pena C. Women: The key to food security. Washington DC, Food Policy Report, the International Food Policy Research Institute; 1995.
413. Raszkowski A., Bartniczak B. On the Road to Sustainability: Implementation of the 2030 Agenda Sustainable Development Goals (SDG) in Poland. *Sustainability*, 2019, vol. 11 (366). URL: doi: 10.3390 / su11020366 (дата звернення: 12.02.2024).
414. Regulation (EU) 2021/2115 of the European Parliament and of the Council of 2 December 2021 establishing rules on support for strategic plans to be drawn up by Member States under the common agricultural policy (CAP Strategic

Plans). 2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/2115/oj> (дата звернення: 12.02.2024).

415. Rethinking Food and Agriculture. Executive summary. 2024. URL: <https://www.rethinkx.com/food-andagriculture-executive-summary> (дата звернення: 12.02.2024).

416. Reuters. “UN Agencies Warn of Impact If Black Sea Grain Deal Ends.” 2023. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/un-agencies-warn-impact-if-black-sea-grain-deal-ends2023-06-26/> (дата звернення: 12.02.2024).

417. Reutlinger, S. (1978). Food insecurity: magnitude and remedies. *World Development*, 6, 797-811. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/595921468324003904/pdf/REP71000Food0i0gnitude0and0remedies.pdf>

418. Richardson K. J., Lewis K. H., Krishnamurthy P. K., Kent C., Wiltshire A. J., Hanlon H. M. Food security outcomes under a changing climate: impacts of mitigation and adaptation on vulnerability to food insecurity. *Climatic change*, 2018, vol. 147, pp. 327-341.

419. Riley, B. (2017). A Global Food Crisis. In *The Political History of American Food Aid: An Uneasy Benevolence* (pp. 335-362). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190228873.001.0001>

420. Romanchukevich, V.V. Harmonization of the concept of sustainable development and public financial policy, *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Ekonomika i upravlinnia*, 2019, vol. 30 (69), № 6, pp. 126-134. DOI: <https://doi.org/10.32838/2523-4803/69-6-45> (дата звернення: 12.02.2024).

421. Ruben R., Verhagen J., Plaisier C. The challenge of food systems research: What difference does it make. *Towards Sustainable Global Food Systems*, 2018, vol. 11(1), 171.

422. Runge T., Latacz-Lohmann U., Schaller L., Todorova K., Daugbjerg C., Termansen M., Liira J., Le Gloux F., Dupraz P., Leppanen J., Fogarasi J., Vigh E.Z., Bradfield T., Hennessy T., Targetti S., Viaggi D., Berzina I., Schulp C., Majewski E., Bouriaud L., Baciuc G., Pecurul M., Prokofieva I., Velazquez F.J.B.

Implementation of Eco-schemes in Fifteen European Union Member States. *EuroChoices*, 2022, 21, pp. 19-27. URL: <https://doi.org/10.1111/1746-692X.12352> (дата звернення: 12.02.2024).

423. Schnittker, J.A. (1973). The 1972-73 Food Price Spiral. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1973(2), 498-507. <https://doi.org/10.2307/2534099>

424. Scown M. W., Winkler K. J., Nicholas K. A. Aligning research with policy and practice for sustainable agricultural land systems in Europe. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 2019, vol. 116(11), pp. 4911-4916.

425. S

e 426. Shinkaruk L. World economic disproportion: features, trends, impact on the economy of Ukraine: a scientific report, 2012, vol. 152. URL: http://ief.org.ua/docs/sr/dop_Shynkaruk_2012.pdf (дата звернення: 12.02.2024).

A 427. Shubravskaya O., Prokopenko K. The Agricultural Sector of Ukraine in the Global Food Market: Pre-war State and Post-war Prospects. *Research on World Agricultural Economy*, 2022, vol. 3(4), 693. URL: <http://dx.doi.org/10.36956/rwae.173i4.693> (дата звернення: 12.02.2024).

o 428. Soini K., Birkeland I. Exploring the scientific discourse on cultural sustainability. *Journal NorskGeografiskTidsskrift - Norwegian Journal of Geography*, 2014, vol. 71 (3), pp. 127-31. URL: <https://doi.org/10.1080/00291951.2017.1343381> (дата звернення: 12.02.2024).

t 429. Spence N., Hill L., Morris J. How the global threat of pests and diseases impacts plants, people, and the planet. *Plants, People, Planet*, 2020, vol. 2(1), pp. 5-13.

a 430. Staatz, J.M., D'Agostino, V.C., & Sundberg, Sh. (1990). Measuring food security in Africa: conceptual, empirical, and policy issues. *American Journal of Agricultural Economics*, 72(5), 1311-1317. <https://doi.org/10.2307/1242553>

431. Steinfeld H. *Livestock's long shadow: environmental issues and options*. Food & Agriculture Org. 2006.

a

m

i

n

e

432. Stephens E. C., Jones A. D., Parsons D. Agricultural systems research and global food security in the 21st century: An overview and roadmap for future opportunities. *Agricultural Systems*, 2018, vol. 163, pp. 1-6.
433. Stolze M., Lampkin N. Policy for Organic Farming: Rationale and Concepts. *Food Policy*, 2009, No. 34, pp. 237- 244.
434. Sustainable Development Goals: Ukraine. National report. 2017. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/natsionalna-dopovid-csr-Ukrainy.pdf> (дата звернення: 12.02.2024).
435. Taxation of small and medium-sized enterprises in OECD and G20 countries. *OECD tax policy studies*, 2015, Issue 23, 154 p.
436. The Global Food Security Index. 2023. URL: <https://www.unccd.int/resources/knowledge-sharing-system/global-food-security-index> (дата звернення: 12.02.2024).
437. The Global Goals For Sustainable Development 2030. 2020. URL: <https://www.globalgoals.org/> (дата звернення: 12.02.2024).
438. The National Agricultural Law Center. International Agricultural Law and Organizations – An Overview. 2023. URL: <https://nationalaglawcenter.org/overview/international-law-organizations/> (дата звернення: 30.12.2023).
439. The state of food security and nutrition in the world 2020: transforming food systems for affordable healthy diets. FAO, IFAD, UNICEF, WFP, WHO. Rome. 2020.
440. Tilman D., Balzer C., Hill J., Befort B. L. Global food demand and the sustainable intensification of agriculture. *Proceedings of the national academy of sciences*, 2011, vol. 108(50), pp. 20260-20264.
441. Timmermans F. Reinforcing Europe's resilience: halting biodiversity loss and building a healthy and sustainable food system. European Commission. 2020. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_20_884 (дата звернення: 12.02.2024).

442. Tomlinson I. Doubling food production to feed the 9 billion: a critical perspective on a key discourse of food security in the UK. *Journal of rural studies*, 2013, vol. 29, pp. 81-90.
443. Tóth G., Hermann T., da Silva M. R., Montanarella L. Monitoring soil for sustainable development and land degradation neutrality. *Environmental monitoring and assessment*, 2018, vol. 190, pp. 1-4.
444. Tudose M. B, Rusu V. D. Global Competitiveness of the European Union Member States: Evolution and Perspectives, Studies and Scientific Researches. *Economic Edition*, 2015, vol. 22 (1), pp. 23–31.
445. Ukrainian recovery digest together. KSE Institute. 2023. 37 p. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/05/KSE-Digest-May.pdf> (дата звернення 28.03.2024).
446. UN OCHA (United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs). Somalia Humanitarian Response Plan. 2023. URL: <https://reliefweb.int/report/somalia/somaliahumanitarian-response-plan-february-2023> (дата звернення: 12.07.2024).
447. UN Sustainable Development Goals: A Long Way from “Zero Hunger by 2030” - After Midterm Report: Welthungerhilfe Calls for Course Correction in Fight Against Hunger. WHH. 2023. URL: <https://reliefweb.int/report/world/un-sustainable-development-goals-long-way-zero-hunger-2030-after-midterm-report-welthungerhilfe-calls-course-correction-fight-against-hunger>
448. UNCTD. Maritime Trade Disrupted: The War in Ukraine and its Effects on Maritime Trade Logistics. 2022. URL: [https:// unctad.org/system/files/official-document/osginf2022d2_ en.pdf](https://unctad.org/system/files/official-document/osginf2022d2_en.pdf) (дата звернення: 12.07.2024).
449. United Nations Development Program. Financing the 2030 Agenda—An Introductory Guidebook for UNDP Country Offices; UNDP: New York, NY, USA, 2018. URL: <http://www.undp.org/content/undp/en/home/librarypage/poverty-reduction/2030-agenda/financing-the-2030-agenda.html> (дата звернення: 12.07.2024).

450. United Nations General Assembly. The Road to Dignity by 2030: Ending Poverty, Transforming All Lives and Protecting the Planet; Report №. A/69/700; United Nations General Assembly: New York, NY, USA, 2014, p. 34. URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/69/700&Lang=E (дата звернення: 12.07.2024).
451. United Nations. Black Sea Grain Initiative Joint Coordination Centre. 2023. URL: <https://www.un.org/en/black-sea-grain-initiative> (дата звернення 28.03.2024).
452. United Nations. Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development. *New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs*. 2015.
453. USAID. Економічний розвиток. 2024. URL: <https://www.usaid.gov/uk/ukraine/economic-growth> (дата звернення: 12.07.2024).
454. Van Meijl, H., Shutes, L., Valin, H., Stehfest, E., van Dijk, M., Kuiper, M., et al. (2020). Modelling alternative futures of global food security: Insights from FOODSECURE. *Global Food Security*, 25, 100358. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2020.100358>
455. Vdovenko N. M., Nakonechna K. V., Samsonova V. V. Mechanisms and tools of supply regulation in agricultural sector of economy. *Науковий вісник Полісся*. 2017. № 3 (11). Ч. 1. С. 165–169.
456. Velazquez L., Munguia N., Alvarez-Alvarez D., Cuamea-Cruz G., Anaya-Eredias C., Martinez-Castañeda F. Residential waste segregation: The interconnection with SDG 2 zero hunger. *Environmental Challenges*. 2023, vol. 10, 100675. URL: <https://doi.org/10.1016/j.envc.2022.100675> (дата звернення: 12.02.2024).
457. Von Grebmer, K., J. Bernstein, W. Geza, M. Ndlovu, M. Wiemers, L. Reiner, M. Bachmeier, A. Hanano, R. Ní Chéilleachair, T. Sheehan, C. Foley, S. Gitter, G. Larocque, and H. Fritschel. 2023 *Global Hunger Index: The Power of Youth in Shaping Food Systems*. Bonn: Welthungerhilfe (WHH); Dublin: Concern Worldwide. 2023.

458. Voss, J.D., Pavela, G., & Stanford, F.C. (2019). Obesity as a threat to national security: the need for precision engagement. *International Journal of Obesity*, 43, 437-439. <https://doi.org/10.1038/s41366-018-0060-y>
459. Wachter J.M., Reganold J.P. Organic Agricultural Production: plants, Encyclopedia of agriculture and food systems, ed. Neal K. van Alfen. *Elsevier, academic press*, 2014, vol. 4, pp. 265-286.
460. Waha, K., Accatino, F., Godde, C., Rigolot, C., Bogard, J., Domingues, J.P., et al. (2022). The benefits and trade-offs of agricultural diversity for food security in low- and middleincome countries: A review of existing knowledge and evidence. *Global Food Security*, 33, 100645. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2022.100645>
461. Walls, H., Baker, P., Chirwa, E., & Hawkins, B. (2019). Food security, food safety & healthy nutrition: are they compatible? *Global Food Security*, 21, 69-71. <https://doi.org/10.1016/j.gfs.2019.05.005>
462. Watson Ch. Research to support the development of organic food and farming. Organic agriculture. A global Perspective, ed. Kristiansen P., Taji A., Reganold J, CSIRO Publishing, 2006, pp. 361-383.
463. Weingärtner, L. (2004). The Concept of Food and Nutrition Security. In International Training Course «Food and Nutrition Security Assessment Instruments and Intervention Strategies». Background paper no. I. <http://www.odaalc.org/documentos/1341934899.pdf>
464. WFP (World Food Programme). “Burundi.” 2023. URL: <https://www.wfp.org/countries/burundi> (дата звернення: 18.06.2024).
465. WFP. Global report on food crises – 2022. 2022. URL: <https://www.wfp.org/publications/global-report-food-crises-2022> (дата звернення: 18.06.2024).
466. Wieliczko B. Financial instruments – a way to support sustainable development of the EU rural areas? Case of Poland. *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*. 2019, vol. 382, № 16 (1), pp. 245-254.

467. Willer H., Lernoud J. (eds). The word organic agriculture statistics and emerging trends 2017, Research Institute of Organic Agriculture, FiBL, IFOAM – Organics International. 2017.
468. World Bank. (1986). Poverty and Hunger: Issues and Options for Food Security in Developing Countries. World Bank Policy Study. Washington D.C. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/166331467990005748/pdf/multi-page.pdf>
469. Wrzaszcz W. Development of organic farming and its environment in Poland in the light of the European Green Deal, *Annals PAAAE*. 2022, Vol. XXIV, No. (2). DOI: 10.5604/01.3001.0015.8706 (дата звернення: 12.02.2024).
470. Wrzaszcz W., Zegar J. St. Gospodarstwa ekologiczne w latach 2005–2010. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej / Problems of Agricultural Economics*. 2014, vol. 339(2), pp. 39–58.
471. Wunderlich GS. Norwood JL. Food Insecurity and Hunger in the United States: An Assessment of the Hunger. The National Academies Press. Washington; 2006.
472. Yakubovskyy V., Vergeles D. Tax relief measures under martial law in Ukraine. *Nobles*. 2022. URL: <https://www.nobles-law.com/post/tax-relief-measures-under-martial-law-in-ukraine> (дата звернення: 18.06.2024).
473. Yakymenko I. L., Petrashko L. P., Dyman T. M., Salavor O. M., Shapovalov E. B., Galaburda M. A., Nychyk O. V., Martyniuk O. V. Strategy of sustainable development: European horizons. 2022.

ДОДАТКИ

**Історична еволюція теорій державного регулювання аграрного сектору
до розвитку інтернет-технологій**

Теоретичний напрям	Автор(и)	Основні положення
Соціалістичний утопізм	Платон, Т. Мор «Утопія» (1516)	Пропаганда ідеї скасування приватної власності, концентрація контролю над виробництвом у державних руках для справедливого розподілу матеріальних благ.
	Т. Кампанелла «Місто Сонця» (1623)	Відстоювання принципів комунального життя, загального володіння благами, заперечення приватної власності.
Меркантилізм	А. Монкретьєн «Трактат політичної економії» (1615)	Визначення політичної економії як науки про державне господарство, акцент на державному регулюванні зовнішньої торгівлі.
Український меркантилізм	Державні діячі уряду Б. Хмельницького (1595–1596)	Застосування політики державного втручання у господарське життя: сприяння експорту, введення протекціоністських мит для захисту вітчизняного виробника.
Утилітарна політична економія	Французькі економісти (XVII ст.)	Орієнтація держави на забезпечення сприятливих умов для зовнішньоекономічної діяльності шляхом ефективної митно-тарифної політики.
Фізіократизм	К. Франсуа (XVIII ст.)	Обґрунтування «природного порядку», визнання землеробства основою економічного процвітання, підтримка принципів економічної свободи, конкуренції, ринкового ціноутворення.
Класична політична економія	А. Сміт «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776)	Критика надмірного державного регулювання, обґрунтування механізму «невидимої руки» ринку для узгодження економічних інтересів суспільства та підприємців.
Мальтузіанство	Т. Мальтус «Дослідження про закон народонаселення» (1798)	Формулювання демографічної теорії: зростання населення випереджає темпи збільшення виробництва продовольства, що призводить до кризи
Класична теорія саморегулювання	Дж. С. Міл, Насо-старший (XIX ст.)	Підтримка ринкового механізму розподілу ресурсів, аргументація можливості встановлення економічної рівноваги між попитом і пропозицією.

Науковий соціалізм	К. Маркс, Ф. Енгельс «Маніфест комуністичної партії» (1848)	Визначення ролі держави у централізованому плануванні виробництва, контролі над засобами виробництва та розподілом ресурсів.
Кейнсіанство	Дж. М. Кейнс «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» (1936)	Обґрунтування необхідності активного державного втручання у регулювання попиту, використання фіскальних інструментів для підтримки економічного зростання
Послідовники кейнсіанства	Ф. Рузвельт «Новий курс» (1930–1970-ті)	Запровадження механізмів державної підтримки аграрного сектору, субсидування фермерських господарств, регулювання цін на сільськогосподарську продукцію
Соціально-ринкова економіка	В. Ойкен, В. Репке, А. Мюллер-Армак (1948–1958)	Втілення принципів ринкової економіки з активною роллю держави у підтримці конкуренції та формуванні інституційного середовища.
Монетаризм	М. Фрідмен, Ф. Хайек (1950–1980-ті)	Відстоювання політики мінімального державного втручання, регулювання грошової маси як основного макроекономічного інструменту
Неокласичний синтез	Поєднання неокейнсіанства і неолібералізму	Визначення необхідності збалансованого поєднання ринкових механізмів з державним регулюванням та інститутами соціального партнерства.
Новий неокласичний синтез	П. Самуельсон	Розширення кейнсіанської моделі за рахунок включення державних інвестицій, обґрунтування необхідності планування виробництва та коригування макроекономічних дисбалансів.
Неоінституціоналізм	Р. Коуз, А. Алчіан, О. Вільямсон, Д. Норт	Доведення значущості соціальних та культурних факторів у процесі формування економічної політики та інституційної структури суспільства
Теорія суспільного вибору	Дж. Б'юкен, Г. Таллок, М. Олдсон, Д. Мюллер	Аналіз процесу прийняття державних рішень через призму взаємодії політичних і бізнес-еліт, критика традиційних механізмів регулювання
Глобальна економічна координація	Дж. Сорос	Пропозиція щодо гармонізації національної економічної політики із міжнародними фінансовими процесами, акцент на стабілізації світових ринків
Соціально орієнтована ринкова економіка	Конституція України (1990-ті – сьогодні)	Відображення концепції змішаного економічного розвитку, що поєднує принципи ринкової економіки з державним регулюванням для забезпечення соціальних гарантій.

Джерело: сформовано автором на основі джерел [71, 45, 140]

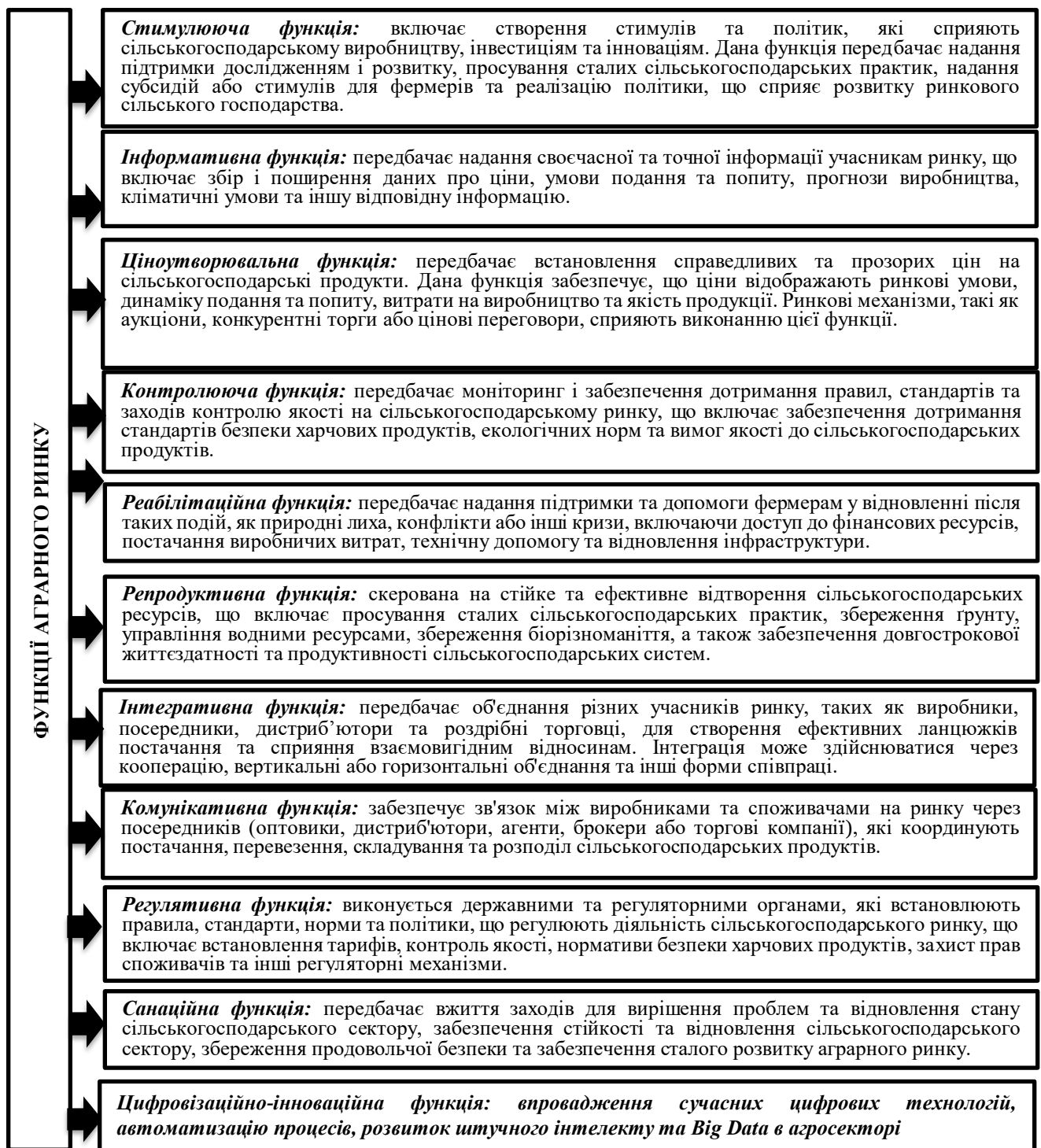

Рис. А1. Основні функції аграрного ринку

Джерело: розроблено та доповнено автором на основі джерела [120].

Рис. А2. Структура формування аграрного ринку

Примітки: розроблено та доповнено автором на основі джерел [116; 120].

Ключові фактори, які впливають на формування попиту на агропродукцію

Д. Хаймана	В. М. Гесць	С. М. Кваша	А. Д. Діброва	С.В. Васильчак	А. А. Григорук	Загальні погляди
«Ціни на товари, що задовольняють схожі потреби (товари-замінники)»	«Глобальні трансформації аграрного ринку визначають цінову політику, а товари-замінники виступають індикатором конкурентності та інтеграції сільськогосподарського виробництва в міжнародні мережі.»	«Підкреслює роль конкурентних ринкових відносин, де ціни на товари-замінники відображають інтенсивність конкуренції серед суб'єктів господарювання.»	«Державна підтримка сприяє стабілізації цінової політики, що забезпечує рівновагу між попитом і пропозицією, зокрема у сегменті товарів-замінників.»	«Економічні чинники: рівень платоспроможного попиту населення, ціна реалізації одиниці продукції.»	«Середній рівень доходу споживача є ключовим детермінантом попиту. Зі зростанням доходів людей підвищується попит практично на усе.»	«Смаки споживачів. Індивідуальні уподобання впливають на споживчі вибори, формуючи попит незалежно від цінових сигналів.»
«Очікувані зміни цін у майбутньому.»	«Глобальні економічні процеси та структурні трансформації аграрного сектору створюють умови для прогнозування змін цін, які безпосередньо впливають на попит.»	«Конкурентні ринкові відносини визначають формування очікувань змін цін, що впливають на стратегії суб'єктів аграрного ринку.»	«За допомогою інструментів в державній підтримки здійснюється регулювання коливань цін, що сприяє довгостроковій стабільності ринку.»	«Демографічні чинники, зокрема чисельність населення, вікова структура, смаки, звички, уподобання та місце проживання, впливають на очікування щодо цін.»	«Ціни і доступність схожих товарів: існує взаємозв'язок між товарами, що виконують однакові функції.»	«Ціни на товари-субституту. Аналогічні ціни можуть впливати на попит, адже споживачі орієнтуються на співвідношення якості та вартості.»

«Ціни на товари, які підсилюють задоволення від споживання даного товару (комплементарні товари).»	«Аграрне зростання та модернізація виробництва створюють умови для впровадження інновацій, що впливають на якість і ціноутворення комплементарних товарів.»	«Конкурентоспроможність ринку визначає вплив комплементарних товарів на загальний рівень задоволення споживачів та формування попиту.»	«Стратегічна політика держави спрямована на підтримку конкурентоспроможного виробництва, що включає контроль за ціноутворенням і розвитком сегменту комплементарних товарів.»	«Маркетингові чинники: якість продукції, її споживчі властивості, призначення та способи використання; рекламні кампанії стають важливим драйвером зміни попиту.»	«Чисельність населення – збільшення кількості споживачів спричиняє зростання попиту, що відображається у формуванні цін на комплементарні товари.»	«Доходи споживачів. Зростання доходів може спричиняти зміни у структурі попиту: збільшення витрат на високі або спеціалізовані продукти, серед яких – комплементарні товари.»
(не деталізовано)	«Інтеграція в глобальні агропродовольчі мережі сприяє диференціації смаків і вподобань шляхом впровадження нових стандартів якості та інноваційних продуктів.»	«Структурні умови ринку, зумовлені конкурентними взаємодіями, можуть опосередковано впливати на формування споживчих смаків.»	«Державне регулювання та підвищення стандартів якості сприяють формуванню вподобань, орієнтованих на безпеку та ефективність продукції.»	«Смаки споживачів. Індивідуальні уподобання та смакові орієнтири впливають на споживчі вибори.»	(не деталізовано)	«Смаки і вподобання: вони відображають як реальні психологічні та фізіологічні потреби, так і штучно сформовані споживчі орієнтири, що визначають попит на агропродукцію.»

Джерело: сформовано автором на основі джерел [367; 45; 95; 98; 59;].

Таблиця АЗ

Баланс попиту і пропозиції

№ п/п	Показник*	Формули для заповнення	Період
I	Попит на продукцію – всього	$p.(1.1.)+p.(1.2.)$	
1.1.	Внутрішнє споживання – всього	$p.(1.1.1.)+p.(1.1.2.)$	
1.1.1.	Фонд споживання населенням		
1.1.2.	Інше споживання**		
1.1.2.1.	Витрати на посів (посадку)		
1.1.2.2.	Витрати на корми		
1.1.2.3.	Витрати на нехарчові цілі		
1.1.2.4.	Втрати		
1.1.2.п.	тощо		
1.2.	Експорт (вивезення) - всього	$p.(1.2.1.)+p.(1.2.2.)$	
1.2.1.	Зарубіжних країн		
1.2.2.	Інших регіонів України		
II	Пропозиції продукції – всього	$p.(2.1.)+p.(2.2.)+p.(2.3.)$	
2.1.	Зміна запасів	$p.(A) - p.(B)$	
2.1.1.	Підприємства	$p.(a.1.) - p.(b.1.)$	
2.1.2.	Господарства населення	$p.(a.2.) - p.(b.2.)$	
2.2.	Власне виробництво-всього	$p.(2.2.1.)+p.(2.2.2.)$	
2.2.1.	Підприємствами всіх видів		
2.2.2.	Господарствами населення		
2.3.	Імпорт (ввезення) – всього	$p.(2.3.1.)+p.(2.3.2.)$	
2.3.1.	Зарубіжних країн		
2.3.2.	Інших регіонів України		
A	Залишок на початок періоду-всього	$p.(a.1.)+p.(a.2.)$	
a.1	в т.ч. підприємства		
a.2	господарства населення		
B	Залишок на кінець періоду-всього	$p.(b.1.)+p.(b.2.)$	
b.1.	в т.ч. підприємства		
b.2.	господарства населення		

Джерело: розроблено та доповнено автором на основі джерела: [137].

Примітки: */показники для визначення попиту - пропозиції та залишків розраховуються у натуральному виразі із врахуванням перерахунків похідних продуктів у первинний продукт, по якому складається баланс; **/ набір компонентів, що входять до цього рядка балансу залежить від виду продукції, по якій складається баланс.

Рис. А3. Характеристика основних особливостей аграрного ринку

Джерело: розроблено та доповнено автором на основі джерела: [4; 120].

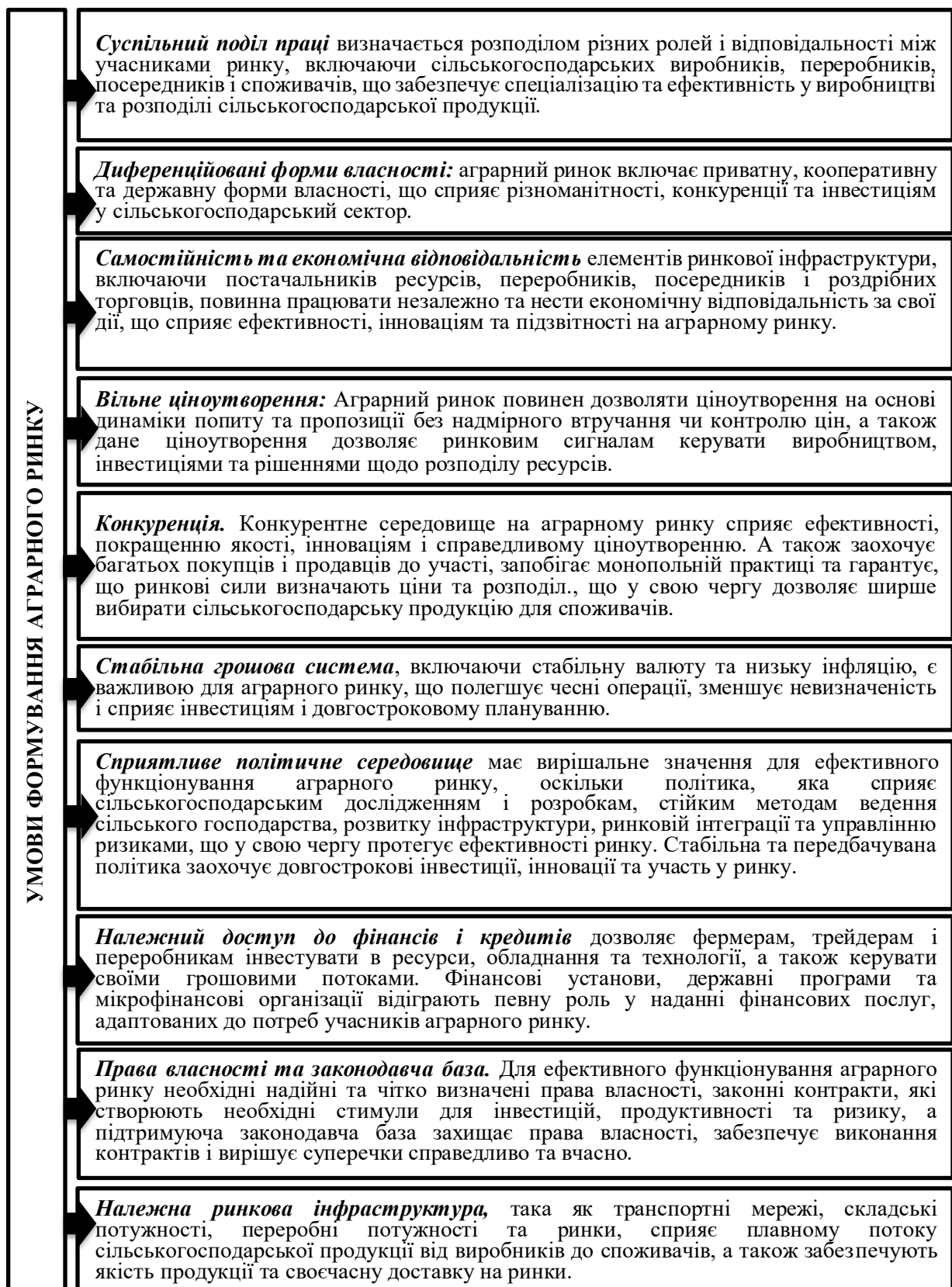

Рис. А4. Умови формування аграрного ринку

Примітки: розроблено та доповнено автором на основі джерела: [2].

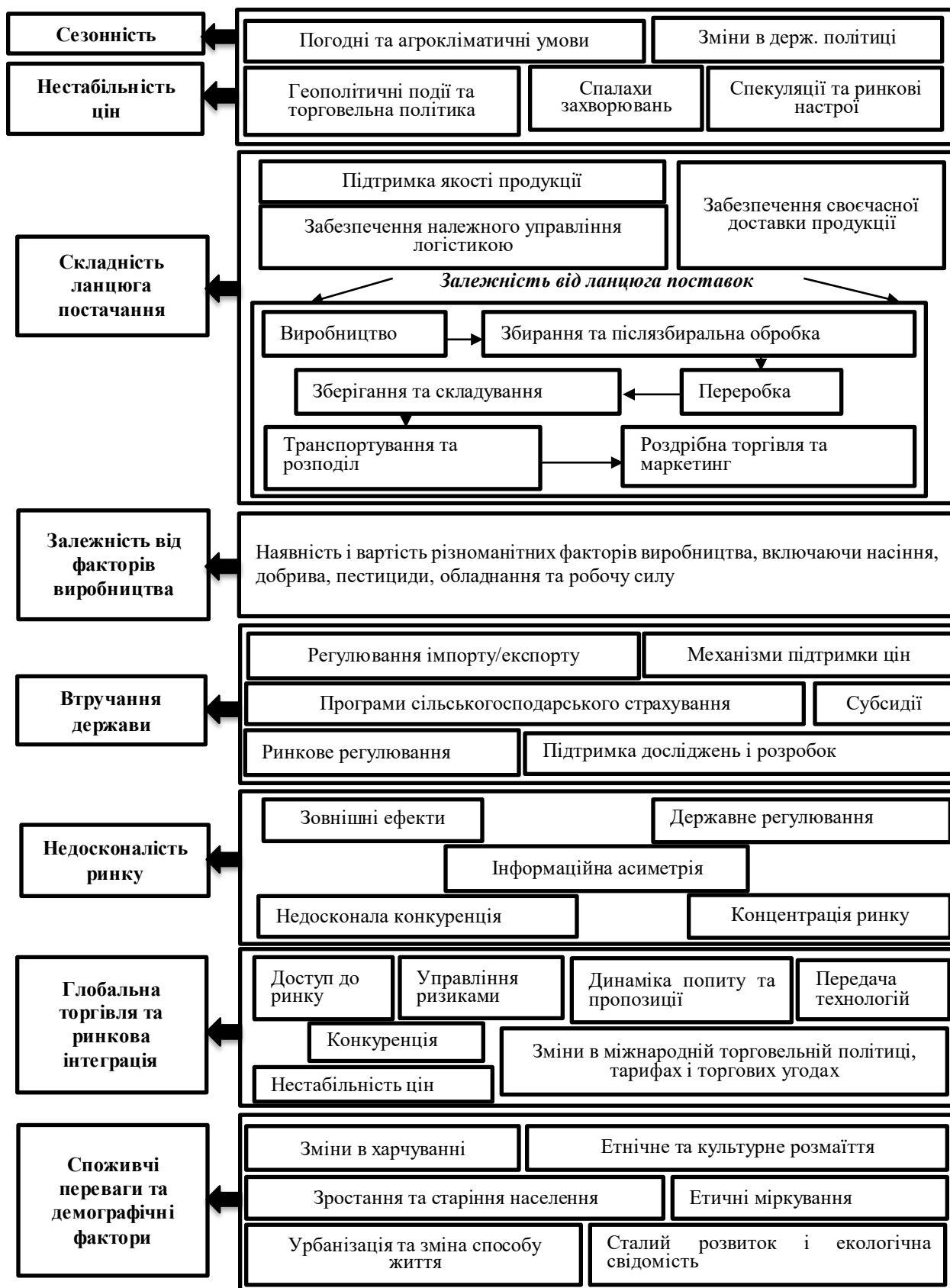

Рис. А5. Класифікація ключових факторів, які здійснюють вплив на формування та функціонування аграрних ринків

Джерело: власна розробка автора.

**Порівняльний аналіз трактувань поняття продовольчої безпеки в
наукових і нормативно-правових документах**

Автор	Основні трактування
Бабенко А.	Продовольча безпека визначається здатністю держави забезпечити громадян внутрішніми ресурсами, необхідними для задоволення мінімальних харчових потреб населення на медично обґрунтованому рівні.
Барраклот С. та Ютінг П.	Продовольча безпека охоплює забезпечення кожного громадянина достатньою кількістю харчових продуктів, що відповідають вимогам здорового харчування, з гарантованим доступом до них через платоспроможний попит.
Белінгер Н. та Мабсс-Зено К.	Продовольча безпека є глобальним процесом, що забезпечує кожному населенню доступ до харчових продуктів на основі їх біологічних потреб. Вона охоплює різні рівні: глобальний, національний і місцевий, що включають гарантії доступу до їжі у достатній кількості, відповідної якості та за прийнятною ціною.
Бодіан О.	Продовольча безпека характеризується здатністю держави уникати дефіциту продовольства та забезпечити його достатність для задоволення мінімальних харчових потреб національного населення.
Борщевський П.	Продовольча безпека є здатністю держави забезпечити потреби населення в харчових продуктах відповідно до встановлених норм споживання, гарантуючи достатність і якість продуктів навіть в умовах можливих загроз та нестабільності.
Борисенко Є.	Продовольча безпека визначається здатністю держави реалізувати свій аграрний потенціал, зокрема через застосування стратегії аграрного протекціонізму, що забезпечує населення власними сільськогосподарськими та продовольчими ресурсами.
Гойчук О.І.	Продовольча безпека є здатністю держави гарантувати потреби населення у харчових продуктах, їх якість та кількість, які відповідають фізіологічним нормам та забезпечують здоров'я людей, навіть в умовах зовнішніх або внутрішніх загроз.
Громадська організація з питань здоров'я «Онтаріо»	Продовольча безпека визначається через здатність кожної людини отримати достатню кількість безпечних, поживних продуктів харчування, що відповідають вимогам здорового способу життя, при цьому збереження людської гідності є важливим аспектом.
Громадська організація з питань здоров'я Британської Колумбії	Продовольча безпека охоплює забезпечення кожної людини доступом до здорової, безпечної їжі, яка сприяє активному способу життя та забезпечує рівний доступ до продуктів харчування для всіх соціальних верств.
Джерело: побудовано на основі [97]	Глобальна продовольча безпека визначається як забезпечення всіх людей на планеті продуктами харчування, що задовольняють базові біологічні потреби, а національна продовольча безпека гарантує, що країна може постачати продукти відповідно до норм споживання своєму населенню.

Проведення таблиці А4

Добросоцький В.	Продовольча безпека визначається здатністю держави забезпечити свою економіку ресурсами для виробництва достатньої кількості продовольства, що відповідає якості й кількості, необхідним для задоволення потреб населення на основі науково обґрунтованих норм споживання.
Кваша С.	Продовольча безпека є здатністю держави забезпечити високий рівень конкурентоспроможності на міжнародних ринках, що дозволяє гарантувати стабільне постачання необхідних продовольчих товарів всередині країни, не залежачи від зовнішніх факторів.
Мастерс Л.	Продовольча безпека охоплює глобальні аспекти виробництва продовольства та потреби населення. Вона включає в себе експорт та імпорт продуктів харчування як ключові фактори, що забезпечують необхідний рівень споживання, а також міжнародне регулювання та стратегічний підхід.
Мельник Л.	Продовольча безпека характеризується здатністю забезпечити населення достатньою кількістю продукції, що відповідає науково обґрунтованим нормам споживання та гарантує здорове харчування для кожного громадянина.
Михасюк І.Р.	Продовольча безпека — це здатність держави забезпечити громадян достатнім рівнем харчування, що відповідає фізіологічним потребам людини для підтримки здоров'я.
Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України	Продовольча безпека визначається як здатність держави забезпечити своє населення необхідною кількістю продовольства, що відповідає фізіологічним та економічним нормам, з урахуванням науково обґрунтованих стандартів споживання та економічної доступності для всіх верств населення.
Новіков Є.	Продовольча безпека полягає у стабільному забезпеченні населення продуктами харчування, що відповідають встановленим нормам для активного, здорового способу життя.
Немченко В.	Продовольча безпека гарантує, що держава здатна забезпечити своє населення продуктами харчування, які відповідають встановленим нормам якості та кількості, з можливістю доступу до цих продуктів через ринкові механізми та з урахуванням платоспроможності населення.
Шандбахер В.	Продовольча безпека є комплексною глобальною проблемою, що включає в себе ряд взаємопов'язаних факторів, які визначають стабільність доступу до продовольства, його виробництво та розподіл, що гарантує безпеку харчування в усіх регіонах світу.
Шебаніна О.	Продовольча безпека полягає в гарантії того, що на продовольчому ринку країни достатньо продуктів харчування для забезпечення здоров'я всіх громадян, а також забезпечення доступності цих продуктів для всіх верств населення незалежно від їх економічного становища.

Проовження таблиці А4

Трејсі М.	Продовольча безпека полягає в розробці та реалізації стратегії, яка забезпечує захист внутрішнього виробництва продовольства від зовнішніх загроз, що дозволяє гарантувати стабільність постачання.
Ушачев І.Г.	Продовольча безпека визначається як доступність достатньої кількості безпечних і поживних продуктів харчування для кожної людини на основі її фізіологічних потреб, при цьому гарантується економічна доступність і відповідність міжнародним стандартам.
Хорунжий М.Й.	Продовольча безпека охоплює здатність держави гарантувати продовольче забезпечення своїх громадян на основі науково обґрунтованих норм споживання, що враховує платоспроможність населення і забезпечує стійкість системи в умовах глобальних і локальних економічних та політичних криз.
Федерація американських товариств з експериментальної біології	Продовольча безпека включає в себе три основні складові: фізичний доступ до їжі, економічну доступність продуктів харчування, а також соціальні аспекти, такі як запобігання надзвичайним ситуаціям, що можуть викликати кризу в харчуванні.
Конвей Дж., Барбер Е.	Продовольча безпека визначається як забезпечення гарантованого доступу всіх жителів і в будь-який час до продуктів харчування в необхідній кількості для активного та здорового життя (Конвей Дж., 1990).
Геєць В.М.	Продовольча безпека є комплексним поняттям, яке включає два аспекти: економічний процес "продовольчої безпеки" та його значення як необхідної умови для підтримання національної безпеки в зовнішніх і внутрішніх аспектах (Геєць В.М., 1999).
Шлемко В.Т., Бінько І., Гойчук О., Кваша С.	Продовольча безпека – це рівень забезпечення населення харчовими продуктами, що гарантує соціальну та політичну стабільність суспільства, виживання і розвиток нації, сім'ї, індивіда та сталий економічний розвиток (Шлемко В.Т., 1997).
Шебанін О.	Продовольча безпека визначається як здатність держави забезпечити достатню кількість продуктів харчування для підтримки здорового способу життя всіх верств населення, незалежно від їхнього доходу (Голикова К.П., 2012).
Захарченко В.І., Борисов О., Моліна Е.	Продовольча безпека полягає в забезпеченні населення країни продуктами харчування за рахунок внутрішніх ресурсів, що передбачає досягнення такого потенціалу сільськогосподарського виробництва (робоча сила, насіння, оброблювана площа), який дає змогу в критичних ситуаціях збільшити виробництво продуктів харчування (Захарченко В.І. та ін., 2005).
Крупко М., Михасюк І., Мельник А.	Продовольча безпека характеризується здатністю держави гарантувати задоволення продовольчих потреб населення країни як у звичайних, так і в надзвичайних умовах (Михасюк І.Р. та ін., 1999).
Хорунжий М.Ю.	Продовольча безпека – це здатність держави при будь-яких обставинах гарантувати та забезпечити потреби населення в їжі відповідно до науково обґрунтованих норм споживання, з урахуванням платоспроможності населення та цін на продовольчому ринку (Хорунжий М.Ю., 2002).

Басюркіна Н.Ю.	Продовольча безпека поділяється на три ключові аспекти: 1) кількісне забезпечення – ступінь реалізації потреби в сільськогосподарських продуктах; 2) якісне забезпечення – задоволення потреби в здорових, високоякісних продуктах; 3) соціально-економічне забезпечення – зростання доходів населення, що забезпечує доступ до харчових продуктів на рівні прожиткового мінімуму (Басюркіна Н.Ю., 2011).
Вакуленко В.Л.	Продовольча безпека в умовах воєнного стану визначається як здатність держави забезпечити населення достатньою кількістю безпечних, якісних і доступних продуктів харчування, що відповідають встановленим стандартам, з урахуванням впливу воєнних та соціально-економічних викликів. Вона включає не лише збереження виробничих потужностей аграрного сектору, а й забезпечення національної продовольчої незалежності, ефективну мобілізацію внутрішніх ресурсів, захист критичної інфраструктури, а також гарантування стабільного постачання продовольства в умовах нестабільної економічної ситуації.

Примітки: розроблено та доповнено автором на основі джерел: [36; 61; 90; 93; 101; 116; 117; 118; 119; 120; 121; 136; 142;]

Цілі сталого розвитку ООН

	Опис
Ціль 2. Викорінення голоду, забезпечення продовольчої безпеки та покращення харчування, заохочення раціонального ведення сільського господарства	
2.1.	До 2030 року покінчити з голодом і забезпечити всім, особливо малозабезпеченим і вразливим групам населення, включаючи немовлят, цілорічний доступ до безпечної, поживної та достатньої їжі.
2.2.	До 2030 року покінчити з усіма формами недоїдання, у т. ч. до 2025 року досягти погоджених на міжнародному рівні цільових показників, що стосуються боротьби з затримкою росту і виснаженням у дітей віком до п'яти років, а також задовольняти потреби в харчуванні дівчаток підліткового віку, вагітних, жінок, які годують, та літніх людей.
2.3.	До 2030 року подвоїти продуктивність сільського господарства і доходи дрібних виробників продовольства, зокрема жінок, представників корінних народів, фермерських сімейних господарств, скотарів і рибалок, зокрема шляхом забезпечення гарантованого та рівного доступу до землі, інших виробничих ресурсів і факторів сільськогосподарського виробництва, знань, фінансових послуг, ринків, можливостей для збільшення доданої вартості та зайнятості в несільськогосподарських секторах.
2.4.	До 2030 року забезпечити створення стійких систем виробництва продуктів харчування й упровадити методи ведення сільського господарства, які дозволяють підвищити життєстійкість і продуктивність та збільшити обсяги виробництва, сприяють збереженню екосистем, зміцнюють здатність адаптуватися до зміни клімату, екстремальних погодних явищ, засух, повеней та інших лих і поступово покращують якість земель та ґрунтів.
2.5.	До 2020 року забезпечити збереження генетичного різноманіття насіння, культивованих рослин, сільськогосподарських і свійських тварин та відповідних диких їх видів, зокрема шляхом раціонального утримання різноманітних банків насіння і рослин на національному, регіональному та міжнародному рівнях, а також сприяти доступу до генетичних ресурсів і відповідних традиційних знань та справедливому і рівноправному спільному використанню вигід від їх застосування на засадах, погоджених на міжнародному рівні.
2.a.	Збільшити обсяги інвестування, зокрема шляхом розширення міжнародного співробітництва, у сільську інфраструктуру, сільськогосподарські дослідження і дорадчі послуги, розвиток технологій і створення генетичних банків рослин і тварин із метою розбудови спроможності країн, що розвиваються, особливо найменш розвинених країн, у галузі сільськогосподарського виробництва.

2.b.	Усувати та попереджувати торгові обмеження та викривлення на світових сільськогосподарських ринках, зокрема шляхом паралельного скасування всіх форм субсидіювання експорту сільськогосподарської продукції та всіх експортних заходів з аналогічними наслідками, відповідно до мандату Дохійського раунду переговорів із питань розвитку.
2.c.	Вжити заходів для забезпечення належного функціонування ринків продовольчих товарів і продукції їх переробки та сприяти своєчасному доступу до ринкової інформації, у т. ч. про продовольчі резерви, з метою допомогти обмежити надмірну волатильність цін на продовольство.

Примітки: сформовано на основі джерела: [438].

Таблиця Б2

Рейтинг країн за Глобальним індексом голоду

Рейтинг країни	2000	2008	2015	2023	2024
Білорусь	<5	<5	<5	<5	<5
Боснія та Герцеговина	9.4	6.5	5.3	<5	<5
Чилі	<5	<5	<5	<5	<5
Китай	13.4	7.1	<5	<5	<5
Хорватія	<5	<5	<5	<5	<5
Естонія	<5	<5	<5	<5	<5
Грузія	12.1	6.6	<5	<5	<5
Угорщина	6.7	5.6	5.0	<5	<5
Кувейт	<5	<5	<5	<5	<5
Латвія	<5	<5	<5	<5	<5
Литва	7.6	5.1	<5	<5	<5
Республіка Молдова	18.6	17.0	<5	<5	5.6
Чорногорія	—	5.2	<5	<5	<5
Північна Македонія	7.5	5.3	5.3	<5	<5
Румунія	7.9	5.8	5.1	<5	<5
Сербія	—	5.8	<5	<5	<5
Словаччина	7.2	5.7	5.7	<5	<5
Туреччина	10.1	5.7	<5	<5	<5
Об'єднані Арабські Емірати	<5	6.8	5.6	<5	<5
Уругвай	7.6	5.3	<5	<5	<5
Узбекистан	24.2	14.9	5.9	5.0	<5
Коста-Рика	6.9	<5	<5	5.1	<5
Болгарія	8.6	7.7	7.3	5.4	5.1
Казахстан	11.3	11.0	5.7	5.5	5.3

Проовження таблиці Б2

Вірменія	19.2	11.7	6.3	5.6	5.1
Російська Федерація	10.2	5.8	6.3	5.8	<5
Туніс	10.3	7.4	6.4	5.9	5.9
Мексика	10.2	9.9	6.7	6.0	6.1
Парагвай	11.8	10.1	5.1	6.0	6.0
Албанія	16.4	15.5	8.8	6.1	7.9
Аргентина	6.8	5.5	5.3	6.4	6.6
Бразилія	11.7	6.8	5.4	6.7	6.6
Алжир	14.7	11.1	8.5	6.8	6.7
Азербайджан	24.9	15.0	9.3	6.9	6.2
Колумбія	11.0	10.2	7.5	7.0	5.7
Перу	20.6	14.0	7.7	7.2	7.4
Саудівська Аравія	12.3	10.6	9.1	7.3	6.9
Ямайка	8.5	8.6	8.6	7.5	7.7
Киргизстан	17.5	12.9	9.1	7.5	6.8
Монголія	29.9	16.7	7.4	7.5	5.6
Іран	13.7	8.8	7.7	7.7	7.4
Панама	18.6	13.0	8.7	7.9	8.0
Ель-Сальвадор	14.7	12.0	9.8	8.1	8.0
Україна	13.0	7.1	7.1	8.2	8.6
Оман	14.8	11.2	11.2	8.3	9.9
Домініканська Республіка	15.1	13.9	9.4	8.6	7.8
Марокко	15.8	12.2	9.1	9.0	9.2
Гаяна	17.2	15.1	11.3	9.3	9.1
Фіджі	9.3	8.6	10.4	9.7	10.2
Ліван	10.2	9.1	—	0–9.9*	8.1
Туркменістан	20.3	14.5	11.4	10.3	9.5
Суринам	15.1	11.0	10.6	10.4	10.9
Таїланд	18.7	12.2	9.4	10.4	10.1
Тринідад і Тобаго	11.0	10.7	10.7	10.8	10.8
В'єтнам	26.1	20.1	14.5	11.4	11.3
Кабо-Верде	15.7	12.4	14.6	12.4	9.2
Малайзія	15.4	13.7	12.0	12.5	12.7
Єгипет	16.4	16.9	15.2	12.8	13.2
Нікарагуа	22.3	17.5	14.6	13.0	13.6
ПАР	18.0	16.8	13.9	13.0	12.5
Шрі-Ланка	21.7	17.6	17.1	13.3	11.3
Маврикій	15.4	13.9	13.5	13.6	12.8
Гана	28.5	22.2	15.7	13.7	13.9
Таджикистан	40.1	29.9	16.9	13.7	13.7

Ірак	23.6	20.3	16.5	13.8	14.9
Еквадор	19.7	18.1	11.7	14.5	11.6
Філіппіни	25.0	19.1	18.3	14.8	14.4
Камбоджа	41.4	25.6	19.0	14.9	14.7
Гондурас	22.0	19.2	15.0	14.9	15.6
Непал	37.2	29.0	21.3	15.0	14.7
Сенегал	34.3	21.8	18.0	15.0	15.3
Болівія	27.6	22.1	14.7	15.6	16.8
Лівія	16.6	12.8	18.5	16.1	19.2
М'янма	40.2	29.7	17.3	16.1	15.7
Лаос	44.3	30.4	21.8	16.3	19.8
Есватіні	24.7	25.0	19.3	17.3	15.7
Венесуела	14.6	8.8	11.1	17.3	15.1
Індонезія	26.0	28.5	21.9	17.6	16.9
Намібія	26.4	29.2	22.2	18.0	19.7
Камерун	36.0	29.0	20.7	18.6	18.3
Габон	21.0	20.2	17.3	18.7	17.4
Бангладеш	33.8	30.6	26.2	19.0	19.4
Гватемала	28.6	24.0	20.6	19.1	18.8
Соломонові острови	20.2	18.2	23.4	19.6	19.4
Гамбія	29.2	24.9	24.3	19.7	19.9
Ботсвана	27.2	26.8	22.2	19.9	20.7
Йорданія	10.5	7.5	—	10–19.9*	12.0
Кот-д'Івуар	32.5	36.0	22.1	20.6	20.6
Мавританія	30.5	18.8	22.4	21.0	21.1
Малаві	43.1	29.2	22.9	21.1	21.9
Того	38.2	29.6	25.7	21.1	18.6
Кенія	36.7	29.5	22.5	22.0	25.0
Бенін	33.9	26.4	23.3	22.6	24.7
Комори	38.2	30.4	24.0	22.7	18.8
Джібуті	44.4	33.9	29.6	23.0	21.2
Об'єднана Республіка Танзанія	40.7	30.2	24.6	23.2	22.7
Уганда	35.0	29.0	27.8	25.2	27.3
Руанда	49.7	33.1	28.3	25.4	25.2
Буркіна-Фасо	45.0	33.7	28.0	25.5	24.6
Малі	41.9	32.2	27.1	25.6	24.0
Ангола	64.9	42.9	25.7	25.9	26.6
Сирійська Арабська Республіка	13.9	16.2	23.9	26.1	30.3
Ефіопія	53.3	40.5	26.5	26.2	26.2
Пакистан	36.7	31.3	28.8	26.6	27.9

Продовження таблиці Б2

Судан	—	—	28.5	27.0	28.8
Гвінея	40.2	29.3	28.4	27.1	23.2
Папуа-Нова Гвінея	33.5	32.9	28.5	27.4	28.8
Північна Корея	39.5	30.4	24.8	27.8	31.4
Республіка Конго	34.6	32.4	26.2	28.0	24.0
Зімбабве	35.5	30.7	27.6	28.0	27.6
Нігерія	39.9	31.2	27.8	28.3	28.8
Замбія	53.2	44.9	33.2	28.5	30.7
Індія	38.4	35.5	29.2	28.7	27.3
Східний Тимор	—	46.5	35.9	29.9	27.0
Мозамбік	48.2	35.6	37.0	30.5	27.5
Афганістан	49.6	36.5	30.4	30.6	30.8
Гаїті	40.3	40.2	30.1	31.1	34.3
Сьєрра-Леоне	57.4	45.4	32.8	31.3	31.2
Ліберія	48.0	36.4	32.9	32.2	31.9
Гвінея-Бісау	37.7	29.6	33.3	33.0	30.5
Чад	50.6	49.9	40.1	34.6	36.4
Нігер	53.3	39.5	35.2	35.1	34.1
Лесото	32.5	27.8	30.6	35.5	20–34.9*
Демократична Республіка Конго	46.3	40.2	36.4	35.7	34.9
Ємен	41.4	37.8	42.1	39.9	41.2
Мадагаскар	42.4	36.6	38.9	41.0	36.3
Центральноафриканська Республіка	48.2	43.7	44.0	42.3	31.5
Сомалі	63.6	59.2	—	35–49.9*	44.1
Бурунді та Південний Судан	—	—	—	35–49.9*	35–49.9*

Джерело: формовано на основі джерел: [357; 458].

Примітки: 111 – Low: $GHI \leq 9.9$; 111 – Moderate: $GHI 10.0-19.9$; 111 – Serious: $GHI 20.0-34.9$; 111 – Alarming: $GHI 35.0-49.9$; 111 – Extremely alarming: $GHI \geq 50.0$.

Таблиця БЗ

**Стан продовольчої безпеки на основі «Шкали досвіду продовольчої
безпеки» (FIES) з 2015-2024 рр.**

Region	Prevalence of severe food insecurity						Prevalence of moderate or severe food insecurity					
	2015 – 2019	2020	2021	2022	2023	2024	2015 – 2019	2020	2021	2022	2023	2024
WORLD	7.4	9.0	10.5	11.0	10.5	10.1	21.4	25.0	28.8	28.9	28.4	28.0
AFRICA	16.6	19.0	20.7	21.3	21.3	22.2	45.0	51.1	54.0	57.0	57.5	58.9
Northern Africa	9.0	8.8	9.5	11.3	11.9	12.4	26.3	29.0	30.3	34.1	33.9	35.1
Sub-Saharan Africa	18.4	21.3	23.2	23.6	23.4	24.4	49.4	56.2	59.4	62.1	62.8	64.1
Eastern Africa	20.8	23.5	26.3	26.3	23.8	24.8	56.3	62.8	65.1	63.9	63.5	64.9
Middle Africa	n.a.	n.a.	35.5	36.0	36.8	37.0	n.a.	n.a.	70.0	74.9	77.0	77.3
Southern Africa	9.1	9.2	10.7	10.7	10.8	10.7	21.5	21.9	24.4	24.4	26.4	26.5
Western Africa	11.0	14.5	16.4	17.1	18.8	20.2	39.2	48.7	54.1	60.7	61.4	63.2
ASIA	6.6	8.2	9.8	10.1	9.4	8.7	17.8	21.3	25.8	25.0	24.3	23.3
Central Asia	1.4	2.3	4.7	4.9	3.4	2.9	9.1	13.4	17.7	20.0	16.4	16.2
Eastern Asia	0.8	1.3	2.0	1.0	1.0	1.0	5.9	7.4	7.8	6.1	6.3	6.2
South-eastern Asia	1.6	1.6	1.8	1.7	2.2	1.9	14.4	14.3	15.3	14.8	14.5	14.0
Southern Asia	13.1	16.2	18.8	20.2	18.3	16.6	27.7	34.2	43.1	41.9	40.4	38.3
Western Asia	9.7	11.0	12.3	13.3	13.3	13.4	32.4	32.6	37.8	41.5	37.8	37.7
LATIN AMERICA AND THE CARIBBEAN	6.0	8.1	10.5	11.5	8.1	7.8	23.7	28.0	33.7	33.4	26.7	25.2
Caribbean	n.a.	n.a.	29.1	23.2	25.0	24.8	n.a.	n.a.	61.0	54.1	53.3	51.9
Latin America	4.4	6.8	9.2	10.7	6.8	6.6	21.4	26.0	31.7	31.9	24.8	23.3
Central America	6.3	7.1	7.3	7.3	7.1	7.1	28.9	29.8	34.1	30.9	26.4	25.9
South America	3.7	6.6	10.0	12.1	6.7	6.4	18.4	24.5	30.7	32.3	24.1	22.2
OCEANIA	8.5	9.5	8.6	10.1	10.4	9.6	21.3	24.4	23.2	24.1	26.9	26.3
NORTHERN AMERICA	1.3	0.9	1.1	1.4	1.6	1.5	9.0	6.8	7.5	7.4	8.5	8.1

AND EUROPE												

Продовження таблиці Б3

Europe	1.5	0.9	1.3	1.7	1.9	1.8	8.3	6.4	7.2	7.3	7.5	6.8
Eastern Europe	1.5	0.8	1.4	1.7	1.8	1.3	11.4	8.1	10.0	10.3	9.0	7.9
Northern Europe	1.8	0.9	1.2	1.8	3.0	3.6	6.8	5.1	4.2	4.5	7.7	7.5
Southern Europe	1.4	1.3	2.0	1.7	1.3	1.1	7.4	6.8	8.0	6.9	6.2	5.1
Western Europe	1.4	0.7	0.8	1.7	2.0	1.9	5.0	4.3	3.9	4.9	6.1	6.2
Northern America	1.0	0.8	0.7	0.7	1.1	1.1	10.3	7.6	8.3	7.5	10.4	10.7

Примітки: сформовано на основі джерела [345].

Таблиця Б4

Результати Індексу продовольчої безпеки України 2012-2022

	201 2	201 3	201 4	201 5	201 6	2017	201 8	2019	202 0	202 1	202 2
Індекс продовольчої безпеки	55,8	54,3	56,8	53,1	49,5	54,5	52,4	55,5	57,8	60,6	57,9
1) Економічна доступність	76,9	84,7	80,7	60,9	51,7	63,5	59,5	65,3	69,9	76,2	66,6
1.1) Зміна середньої вартості продуктів харчування	67,5	100,0	100,0	39,5	0,0	50,5	35,5	43,5	60,0	86,5	46,5
1.2) Частка населення за глобальною межею бідності	99,8	99,8	99,8	99,9	99,9	99,5	99,6	99,7	99,6	99,8	99,9
1.3) Індекс доходу, скоригований на нерівність	64,3	64,6	64,8	64,8	66,0	64,8	65,3	66,3	66,9	67,5	67,5
1.4) Торгівля сільськогосподарською продукцією	80,8	80,8	82,1	81,9	81,9	81,9	79,3	76,0	79,4	78,4	78,1
1.5) Програми продовольчої безпеки	73,2	73,2	52,4	26,8	26,8	26,8	26,8	47,6	47,6	47,6	47,6
2) Доступність	46,3	36,0	41,5	44,3	38,6	39,5	40,1	41,9	44,1	48,1	48,1

Продовження таблиці Б4

2.1) Доступ до сільськогосподарських ресурсів	33,2	33,2	33,2	41,4	41,4	41,4	41,4	41,4	50,3	50,3	62,4
2.2) Сільськогосподарські дослідження та розвиток	36,4	24,6	38,1	40,2	36,2	49,6	30,8	37,5	39,6	23,0	36,1
2.3) Сільськогосподарська інфраструктура	59,1	60,1	62,4	64,3	65,8	65,2	63,0	62,5	61,6	62,3	62,0
2.4) Волатильність сільськогосподарського виробництва	40,8	20,4	23,8	37,4	40,8	37,4	68,0	71,4	74,8	74,8	74,8
2.5) Втрати продовольства	82,5	82,5	81,0	78,7	76,5	75,8	72,3	77,7	79,3	79,7	74,9
2.6) Інфраструктура ланцюга постачання	32,2	34,6	34,6	35,7	35,7	36,9	36,9	37,7	37,7	40,1	23,6
2.7) Достатність пропозиції	81,9	33,0	81,0	81,0	33,0	32,1	32,1	31,3	31,3	79,4	79,4
2.8) Політичні та соціальні бар'єри для доступу	56,6	45,9	26,1	26,2	27,8	25,7	25,8	26,1	29,9	29,6	23,4
2.9) Продовольча безпека та зобов'язання щодо політики доступу	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
3) Якість та безпечність	65,9	59,6	59,8	67,2	68,0	72,9	67,2	72,5	71,4	71,4	71,3
3.1) Різноманітність раціону харчування	48,8	49,0	49,9	49,4	49,5	51,0	48,9	47,9	47,4	47,4	47,4
3.2) Стандарти харчування	29,8	0,0	0,0	27,4	27,4	50,0	50,0	70,2	70,2	70,2	70,2
3.3) Доступність мікроелементів	70,6	70,6	70,6	70,2	70,2	70,2	69,5	69,5	69,5	69,5	69,5
3.4) Якість білка	82,8	82,8	82,8	94,9	94,9	94,9	81,6	81,6	81,6	81,6	81,3

Проведення таблиці Б4

3.5) Безпека харчових продуктів	97,1	95,6	95,7	93,5	97,2	97,3	85,1	92,1	87,0	87,0	87,0
4) Сталість та адаптація	28,2	28,6	38,9	38,2	40,4	40,6	41,8	40,7	43,2	43,2	43,5
4.1) Опромінення	53,2	53,2	53,2	53,2	53,2	53,2	53,2	53,2	53,2	53,2	53,2
4.2) Вода	13,8	13,8	13,8	13,8	13,8	13,8	13,8	13,8	13,8	13,8	13,8
4.3) Земля	64,9	64,9	64,9	65,0	65,0	65,0	65,1	65,1	65,1	65,1	65,1
4.4) Океани, річки та озера	27,5	29,5	44,3	44,3	44,3	44,3	44,3	44,3	44,3	44,3	44,3
4.5) Політична прихильність до адаптації	10,2	10,8	14,4	13,1	21,9	26,0	32,0	26,3	39,4	39,3	41,1
4.6) Управління ризиками стихійних лих	0,0	0,0	47,1	43,8	47,1	43,8	43,8	43,8	43,8	43,8	43,8

Джерело: сформовано на основі джерела: [354].

Таблиця Б5

Індикатори продовольчої безпеки та методи їх визначення

№	Індикатор	Опис	Формула	Пояснення показників у формулі
1	2	3	4	5
1	Диференціація вартості харчування за соціальними групами	Співвідношення між вартістю харчування домогосподарств з найбільшими та найменшими доходами	$D = \frac{D_v}{D_m}$	D — індикатор диференціації вартості харчування; D_v — вартість харчування в 20% домогосподарств з найбільшими доходами; D_m — вартість харчування в 20% домогосподарств з найменшими доходами.
2	Достатність запасів зерна в державних ресурсах	Співвідношення між обсягами продовольчого зерна в державному резерві та внутрішнім споживанням	$Z = \frac{H}{X} \cdot 100\%$	Z — індикатор забезпечення зерновими продовольчими ресурсами; H — наявність продовольчого зерна у державному резерві; X — середньорічне внутрішнє споживання хліба та хлібопродуктів (у перерахунку на зерно).

3	Економічна доступність продуктів	Частка сукупних витрат на харчування у загальному підсумку витрат домогосподарств	$E = \frac{B_x}{B_c} \cdot 100\%$	E — індикатор економічної доступності продуктів;
				B_x — витрати населення на харчування за рік;
				B_c — сукупні витрати населення за рік.
4	Ємність внутрішнього ринку продуктів	Добуток споживання продукту та середньорічної чисельності населення	$\epsilon = \Phi \cdot \chi$	ϵ — ємність внутрішнього ринку і-го продукту;
				Φ — річне середньодушове споживання і-го продукту;
				χ — середньорічна чисельність населення.
5	Забезпечення раціону основними видами продуктів	Співвідношення між фактичним споживанням продукту та його раціональною нормою	$C = \frac{c_f}{c_p}$	C — індикатор достатності споживання окремого продукту;
				c_f — фактичне споживання продукту на одну особу за рік;
				c_p — раціональна норма споживання продукту на одну особу за рік (згідно з нормами МОЗ).
6	Продовольча незалежність за продуктом	Співвідношення між імпортом продукту та ємністю його внутрішнього ринку	$P = \frac{I}{\epsilon} \cdot 100\%$	P — частка продовольчого імпорту і-го продукту;
				I — імпорт і-го продукту;
				ϵ — ємність внутрішнього ринку і-го продукту.
7	Середньодобова калорійність харчового раціону	Визначається як сума добутоків одиниці маси окремих видів продуктів і їх енергетичної цінності	$R = \sum(m_i \cdot c_i)$	R — енергетична цінність добового раціону людини;
				m_i — маса і-го продукту, спожитого людиною за день;
				c_i — енергетична цінність одиниці маси і-го продукту.

Джерело: сформовано автором на основі джерела [76; 94; 98].

Методи та інструменти оцінки продовольчої безпеки

Метод / Інструмент	Опис
Оцінка ризиків продовольчого забезпечення	Включає ідентифікацію потенційних загроз для продовольчої безпеки та розробку відповідних стратегій для їх подолання, що дозволяє здійснювати адекватну управлінську реакцію.
Аналіз необхідного обсягу інвестицій	Оцінка фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення стабільності та розвитку системи продовольчої безпеки, враховуючи інвестиційні потреби на національному та регіональному рівнях.
Міжнародні порівняння показників продовольчої безпеки	Порівняння національних показників продовольчої безпеки з міжнародними стандартами, що дозволяє оцінити рівень національної продовольчої безпеки в глобальному контексті та прогнозувати майбутні тенденції.
Рейтингова оцінка обраних показників	Проводиться з метою визначення місця конкретного регіону в контексті загальнодержавної продовольчої безпеки, що дає можливість встановити пріоритети для подальших кроків на регіональному рівні.
Інтегральний показник продовольчої безпеки	Побудова інтегрального показника на основі основних індикаторів продовольчої безпеки, зокрема, щодо їх відповідності рекомендованим значенням, а також у динаміці, що дозволяє відстежувати зміни показників у часі.
Внутрішні та міжнародні порівняння	Порівняння регіональних показників з міжнародними стандартами для визначення місця країни або окремих регіонів на міжнародній арені продовольчої безпеки.
Потреба в ресурсах	Оцінка необхідних матеріальних та фінансових ресурсів, які забезпечують ефективне функціонування системи продовольчої безпеки на національному і регіональному рівнях.
Взаємодія з іншими регіонами	Координація з іншими територіями для забезпечення ефективного управління продовольчими ресурсами, зокрема, для досягнення синергії у розвитку регіональних стратегій продовольчої безпеки.
Необхідний обсяг інвестицій	Оцінка рівня інвестицій, що є необхідними для забезпечення сталого розвитку і стабільної продовольчої безпеки на основі комплексної фінансової оцінки потреб.
Прогнозування розвитку продовольчої безпеки	Використання економіко-математичних моделей для прогнозування майбутніх змін у системі продовольчої безпеки, що дозволяє розробляти стратегії реагування на потенційні загрози.
Заходи з мінімізації ризиків	Розробка та впровадження комплексних стратегій для зниження ймовірних ризиків, пов'язаних з продовольчим забезпеченням, що включають запобіжні заходи і коригування в разі виникнення кризових ситуацій.
Оцінка стійкості до ризиків	Аналіз здатності системи продовольчої безпеки адаптуватися до зовнішніх і внутрішніх змін, а також оцінка її стійкості до потенційних ризиків, що можуть виникнути в умовах економічних і політичних змін.
Інтегральний показник та рейтингова оцінка продовольчої безпеки	Комплексна оцінка продовольчої безпеки на основі аналізу динаміки ключових показників у порівнянні з середніми національними показниками та з рекомендованими нормами МОЗ, що дає можливість сформулювати обґрунтовані висновки щодо рівня продовольчої безпеки.

Джерело: сформовано автором на основі джерела [85].

Таблиця Б7

Оцінка рівня продовольчої безпеки та продовольчої залежності країни за допомогою агрегатних індексів

№	Показник	Формула	Позначення та пояснення	Інтерпретація та параметри для оцінки
1	2	3	4	5
1	Агрегатний індекс фізіологічних потреб ($V_{ph.n.}$)	$V_{ph.n.} = \frac{\sum Q_r \times P}{\sum Q_{ac} \times P'}$	Q_r , Q_{ac} — обсяг споживання продуктів (фактичний і	Індекс фізіологічних потреб для визначення рівня споживання продуктів за фактичними та раціональними нормами.
2	Індивідуальний індекс фізіологічних потреб ($I_{ph.n.}$)	$I_{ph.n.} = \frac{Q_r}{Q_{ac}}$	раціональний), P — ціна продуктів	Індивідуальний індекс для визначення задоволення фізіологічних потреб за порівнянням фактичного та раціонального споживання. Якщо значення $I_{ph.n.}$ близьке до 1, це свідчить про оптимальний рівень споживання, менше за 1 — дефіцит, більше за 1 — надлишок.
3	Мінімальне порогове значення агрегатного індексу ($V_{ac.}^{min}$)	$V_{ac.}^{min} = \frac{\sum Q_{ac} \times P}{\sum Q_{ac} \times P'}$	Q_{ac} — обсяг споживання за мінімальним і стандартами	Мінімальна межа продовольчої безпеки, що відображає співвідношення фактичного і раціонального споживання. Якщо $V_{ac.}^{min} < 1$, це свідчить про загрозу продовольчій безпеці.
4	Мінімальне порогове значення індивідуального індексу ($V_{ф.п.}^{min}$)	$V_{ф.п.}^{min} = \frac{Q_{ac.n.}}{Q_{ac.n.}}$		Мінімальний індекс фізіологічних потреб для визначення продовольчої безпеки в країні. Якщо значення $V_{ф.п.}^{min} < 1$, то є небезпека порушення продовольчої безпеки на рівні країни.
5	Максимальне порогове значення агрегатного індексу ($V_{ac.n.}^{max}$)	$V_{ac.n.}^{max} = \frac{\sum Q_{ac} \times P}{\sum Q_{ac} \times P'}$		Максимальна межа продовольчої безпеки, яка вказує на найбільший рівень продовольчої безпеки. Якщо $V_{ac.n.}^{max} > 1$, це може вказувати на надлишок продуктів, що теж може бути проблемою (переїдання, нераціональне споживання).
6	Максимальне порогове значення індивідуального індексу ($V_{ac.n.}^{max}$)	$V_{ac.n.}^{max} = \frac{Q_{ac}}{Q_{ac}}$		Індекс для оцінки максимального рівня продовольчої безпеки. Якщо значення $V_{ac.n.}^{max} > 1$, то країна перевищує оптимальні рівні споживання, що вказує на можливе перевищення норм.

Продовження таблиці Б7

7	Рівень задоволення фізіологічних потреб у харчових продуктах ($I_{sat.ac.n.}$)	$\frac{I_{sat.ac.n.}}{Q_{ac.(reg.)}},$	$Q_{ac.(reg.)}$ — споживання в регіоні	Індекс для визначення рівня задоволення фізіологічних потреб по країні і в окремих регіонах. Показник $I_{sat.ac.n.}$ наближається до 1 при нормальному рівні споживання по всій країні.
8	Рівень економічної доступності продуктів ($V_{ec.aff.}$)	$V_{ec.aff.} = \frac{N_{inc.}}{N},$	$N_{inc.}$ — осіб із доходами вище прожиткового мінімуму	Індекс, що визначає рівень доступності продуктів для населення. Вищі значення $V_{ec.aff.}$ вказують на більшу економічну доступність продуктів для населення.
9	Агрегатний індекс продовольчої залежності ($V_{n.f.d.}$)	$\frac{V_{n.f.d.}}{\sum Q_{imp} \times P} \times \sum Q_{ac} \times P,$	Q_{imp} — обсяг імпорту харчових продуктів	Індекс продовольчої залежності, що оцінює залежність від імпорту продуктів. $V_{n.f.d.} > 1$ вказує на високу залежність від імпорту, що створює ризики для продовольчої безпеки.
10	Індивідуальний індекс продовольчої залежності ($I_{n.f.d.}$)	$\frac{I_{n.f.d.}}{Q_{ac}},$		Індивідуальний індекс для визначення продовольчої залежності на рівні окремих споживачів. Якщо значення $I_{n.f.d.} > 1$, це свідчить про надмірну залежність від імпорту харчових продуктів.
11	Агрегатний індекс локального виробництва ($V'_{n.f.d.}$)	$\frac{V'_{n.f.d.}}{\sum Q_{l.f.pr.} \times P} \times \sum Q_{ac} \times P,$	$Q_{l.f.pr.}$ — обсяг місцевого виробництва	Індекс продовольчої залежності, який враховує місцеве виробництво продуктів. Високий рівень $V'_{n.f.d.}$ вказує на більшу самодостатність країни у виробництві харчових продуктів.
12	Індивідуальний індекс місцевого виробництва ($I'_{п.з.}$)	$I'_{п.з.} = \frac{Q_{м.в.}}{Q_{ф.с.}},$	$Q_{м.в.}$ — місцеве виробництво, $Q_{ф.с.}$ — фактичне споживання	Індекс, що оцінює продовольчу залежність на основі споживчих звичок. Якщо $I'_{п.з.}$ близьке до 1, це вказує на більшу самозабезпеченість.
13	Індекс співвідношення виробництва та споживання ($I'_{n.f.d.}$)	$I'_{n.f.d.} = \frac{Q_{p.c.cons.}}{Q_{p.c.prod.}}$	$Q_{p.c.prod.}$ — виробництво на душу населення, $Q_{p.c.cons.}$ — споживання на душу населення	Індекс, який оцінює продовольчу залежність з урахуванням споживання та виробництва на душу населення. Значення $I'_{n.f.d.}$ близьке до 1 означає, що країна практично самодостатня, менше — високий рівень залежності від імпорту.

14	Рекомендований мінімальний набір харчових продуктів ($\sum Q'_{ac.n.}$)	$\sum Q'_{n.f.d.} = \sum_{i=1}^5 Q_{p,j} \times N_i$	$Q_{p.f.pr.}$ — норма споживання для і-ї групи	Формула для розрахунку мінімального рівня прожиткового мінімуму для кожної соціально-демографічної групи. Норма споживання харчових продуктів згідно з рівнем прожиткового мінімуму диференціюється за п'ятьма соціально-демографічними групами ($i=5$), а саме: працездатні чоловіки (від 25 до 60 років), працездатні жінки (від 25 до 55 років), пенсіонери (від 60 років), малолітні діти до 7 років та діти віком від 7 до 15 років.

Джерело: сформовано автором на основі джерел [76].

**Виробництво зернових і зернобобових культур в Україні в усіх
категоріях господарств за 2018-2025 рр.**

	Рік								Середнє 2018-2025	Середній темп приросту	2025 у % до:	
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025			2024	середнього 2018-2025
	Зібрана площа, тис. га											
Зернові усього	14794	15292	15283	15948	11773	10953,4	11130,3	10600,9	13221,8	-0,05	95,24	80,2
у т.ч.:												
гречка	113	69	84	92	121	148,3	4898	5114,5	1330,0	0,72	104,42	384,6
жито	148	115	138	172	102	78,4	4076	3443,1	1034,1	0,57	84,47	333,0
кукурудза	4564	4987	5392	5482	4125	4061,3	1401,7	1377,1	3923,8	-0,16	98,24	35,1
овес	196	182	199	178	154	164,9	69,9	63,5	150,9	-0,15	90,84	42,1
просо	55	93	159	87	49	88,7	174	137,7	105,4	0,14	79,14	130,6
пшениця	6604	6812	6555	7090	5282	4679,5	90,7	57,2	4646,3	-0,49	63,07	1,2
рис	13	11	11	10	1	2,2	92,6	28,7	21,2	0,12	30,99	135,5
ячмінь	2484	2609	2375	2472	1740	1502,6	3	2,7	1648,5	-0,62	90,00	0,2
зернобобові	556	347	310	311	174	205,9	296	357,9	319,7	-0,06	120,91	111,9
інші зернові	61	66	60	55	27	21,6	28,4	18,5	42,2	-0,16	65,14	43,9
	Валовий збір, тис. тонн											
Зернові усього	70057	75143	64933	86010	53864	60696,9	56430,7	54496,8	65203,9	-0,04	96,57	83,6
у т.ч.:												
гречка	137	85	98	106	148	213	22527,4	23455,6	5846,3	1,08	104,12	401,2
жито	394	335	457	593	314	231,5	26948	24145,5	6677,3	0,80	89,60	361,6
кукурудза	35801	35880	30290	42110	26187	31789,8	5326,7	5292	26584,6	-0,24	99,35	19,9
овес	419	422	510	468	379	427,7	218,7	210,7	381,9	-0,09	96,34	55,2
просо	81	170	256	205	91	206	458	393,3	232,5	0,25	85,87	169,1
пшениця	24606	28328	24877	32151	20729	21753,9	114,4	77,1	19079,6	-0,56	67,40	0,4
рис	69	55	61	50	3	11,1	157,1	53,7	57,5	-0,04	34,18	93,4

Продовження таблиці В1

ячмінь	7349	8917	7636	9437	5608	5536,4	14,7	13,5	5564,0	-0,59	91,84	0,2
зернобобові	955	710	600	681	334	461,9	596,6	806,6	643,1	-0,02	135,20	125,4
інші зернові	247	243	148	211	71	65,6	69,1	48,8	137,9	-0,21	70,62	35,4
Урожайність, ц/га												
Зернові усього	47,4	49,1	42,5	53,9	45,8	55,4	50,7	51,4	49,5	0,01	101,38	103,8
у т.ч.:												
гречка	12,1	12,3	11,6	11,5	12,2	14,2	46	45,9	20,7	0,21	99,78	221,5
жито	26,6	28,9	33,2	34,5	30,9	29,4	66,1	70,1	40,0	0,15	106,05	175,4
кукурудза	78,4	71,9	56,2	76,8	63,5	78,1	38	38,4	62,7	-0,10	101,05	61,3
овес	21,4	23,2	25,6	26,2	24,7	25,9	31,1	33,3	26,4	0,07	107,07	126,0
просо	14,6	18,1	16,1	23,5	18,4	23,1	26,3	28,6	21,1	0,10	108,75	135,6
пшениця	37,3	41,6	38,0	45,3	39,2	46,4	12,6	13,4	34,2	-0,14	106,35	39,2
рис	54,9	52,2	54,0	49,3	41,7	49,9	16,9	18,9	42,2	-0,14	111,83	44,8
ячмінь	29,6	34,2	32,2	38,2	32,2	36,9	48,3	49,7	37,7	0,08	102,90	132,0
зернобобові	17,2	20,4	19,3	21,9	19,2	22,4	20,1	22,6	20,4	0,04	112,44	110,9
інші зернові	40	37	25	38	26,6	30,4	24,3	26,4	31,0	-0,06	108,64	85,3

Джерело: сформовано автором на основі джерел [162].

Таблиця В2

Виробництво технічних культур, картоплі, овочів, баштанних, кормових, плодово-ягідних культур, винограду в усіх категоріях господарств України за 2018-2024 рр.

	Рік							Середнє 2018- 2024	Середній темп приросту	2024 у % до:	
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024			2023	середнього 2018- 2024
	Зібрана площа, тис. га										
Технічні культури, всього	9302	9145	9227	9279	8053	8963,6	9406,8	9053,8	0,002	104,94	103,9
цукрові буряки	275	221	220	227	180	250,6	253,6	232,5	-0,01	101,20	109,1
олійні культури, всього	9027	8923	9007	9052	7874	8676,6	9126,7	8812,3	0,00	105,19	103,6

Продовження таблиці В2

з них: соняшник	6167	5959	6481	6665	5166	5250,1	5047	5819,3	-0,03	96,13	86,7
соя	1729	1613	1364	1323	1507	1849,2	2726,2	1730,2	0,07	147,43	157,6
ріпак, всього	1039	1279	1113	1005	1168	1435	1251,3	1184,3	0,03	87,20	105,7
у т.ч. ріпак озимий	971	1250	1082	972	1145	1386,3	1217,3	1146,2	0,03	87,81	106,2
ріпак ярий	68	29	31	45	23	48,7	34	39,8	-0,09	69,82	85,4
інші олійні	93	72	49	60	33	342,8	92	106,0	0,00	26,84	86,8
Картопля та овоче- баштанні	1824	1826	1854	1806	1884	1637,5	1492,6	1760,6	-0,03	91,15	84,8
у т.ч.: картопля	1319	1309	1325	1283	1203	1210,2	1051,7	1243,0	-0,03	86,90	84,6
овочі, всього	440	452	465	461	374	396,7	402,4	427,3	-0,01	101,44	94,2
з них: овочі відкритого грунту	434	447	458	455	369	381,2	402,4	420,9	-0,01	105,56	95,6
овочі закритого грунту	7	6	7	6	5	15,5	0	6,6	-1,00	0,00	0,0
продовольчі баштанні	65	65	64	62	48	34,2	38,4	53,8	-0,07	112,28	71,4
Культури плодові та ягідні	200	196	191	191	169	188,12	206,5	191,7	0,00	109,77	107,7
Виноград	41	40	37	35	27	28,6	25,8	33,5	-0,06	90,21	77,0
Валовий збір, тис. тонн											
Технічні культури, всього											
цукрові буряки	13968	10205	9150	10854	9735	13175,8	12798	11412,3	-0,01	97,13	112,1
олійні культури, всього	21440	22292	18501	22897	17805	22008,4	21392	20905,1	0,00	97,20	102,3
з них: соняшник	14165	15254	13110	16392	11091	12877,6	11014	13414,8	-0,04	85,53	82,1
соя	4461	3699	2798	3493	3388	4796,2	6669	4186,3	0,06	139,05	159,3
ріпак, всього	2751	3280	2557	2939	3298	4194,7	3606	3232,2	0,04	85,97	111,6
у т.ч. ріпак озимий	2627	3217	2492	2859	3236	4093,6	3518	3148,9	0,04	85,94	111,7
ріпак ярий	124	63	65	80	62	101,1	880	196,4	0,32	870,43	448,0
інші олійні	63	59	36	72	28	419,3	325	143,2	0,26	77,51	227,0
Картопля та овоче- баштанні											
у т.ч.: картопля	22504	20269	20838	21356	20884	21358,6	16781	20570,1	-0,04	78,57	81,6

Продовження таблиці В2

овочі, всього	9440	9688	9653	9935	7511	8297,1	8029	8936,2	-0,02	96,77	89,8
з них: овочі відкритого грунту	8885	9190	9127	9445	7259	8200,9	8029	8590,8	-0,01	97,90	93,5
Овочі закри- того ґрунту	556	497	526	490	251	96,2	-	402,7			
продовольчі баштанні	500	556	495	503	377	274,6	320	432,2	-0,06	116,53	74,0
Культури плодові та ягідні	2571	2119	2024	2235	1994	2000,9	1987	2133,0	-0,04	99,31	93,2
Виноград	468	366	281	264	245	254,6	214	298,9	-0,11	84,05	71,6
Урожайність, ц/га											
Технічні культури, всього											
цукрові буряки	508,5	461,1	416,2	479,1	542,4	526,2	504,8	491,2	0,00	95,93	102,8
олійні куль- тури, всього	23,8	25,0	20,5	25,3	22,6	25,4	23,4	23,7	0,00	92,13	98,7
з них: соняшник	23,0	25,6	20,2	24,6	21,5	24,5	21,8	23,0	-0,01	88,98	94,7
соя	25,8	22,9	20,5	26,4	22,5	25,9	24,5	24,1	-0,01	94,59	101,8
ріпак, всього	26,5	25,6	23,0	29,3	28,2	29,2	28,8	27,2	0,01	98,63	105,8
у т.ч. ріпак озимий	27,1	25,7	23,0	29,4	28,3	29,5	28,9	27,4	0,01	97,97	105,4
ріпак ярий	18,1	21,5	21,4	17,6	27,2	20,7	25,9	21,8	0,05	125,12	119,0
інші олійні	6,8	8,1	7,3	12,1	8,6	12,2*	35,3	12,9	0,27	289,34	273,3
Картопля та овоче баштанні											
у т.ч.: картопля	170,5	154,8	157,2	166,4	173,6	176,5	159,6	165,5	-0,01	90,42	96,4
овочі, всього	214,3	214,0	207,4	215,4	200,6	209,2	199,5	208,6	-0,01	95,36	95,6
з них: овочі відкритого грунту	204,7	205,9	199,1	207,7	196,7	215,1*	199,5	204,1	0,00	92,75	97,7
овочі закритого грунту	854,9	843,1	784,5	777,8	473,8	62,1*	-	632,7			
продовольчі баштанні	77,3	85,4	77,9	81,2	78,1	80,1	82,9	80,4	0,01	103,50	103,1
Культури плодові та ягідні	128,4	108,1	105,6	117,3	117,2	118,8	96,2	113,1	-0,04	80,98	85,1
Виноград	114,9	92,7	75,6	76,1	92,0	89,0*	83,1	89,1	-0,05	93,37	93,3

Джерело: сформовано автором на основі джерела [162].

Примітка. Нові дані станом на момент підготовки дослідження ще не оприлюднені Державною службою статистики України; останні доступні дані наведені за 2024 рік.

Виробництво продукції рослинництва у 2021-2022 рр. (усі категорії господарств), тис. тонн

Продукція	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	2025 р.	2025 до 2021 р. %
Зернові та зернобобові – всього	86010,4	53863,7	58111,3	56430,7	54496,8	63,4
Пшениця – всього	32151,0	20729,2	22142,0	22527,4	23455,6	73,0
<i>у т.ч. пшениця озима</i>	<i>31368,9</i>	<i>19906,7</i>	<i>20873,9</i>	<i>21726,4</i>	<i>22723,4</i>	72,4
<i>пшениця яра</i>	<i>782,1</i>	<i>822,5</i>	<i>1268,1</i>	<i>801,0</i>	<i>732,2</i>	93,6
Гречка	105,8	147,7	210,2	114,4	77,1	72,9
Жито	593,2	314,0	266,2	218,7	210,7	35,5
Кукурудза	42109,9	26186,9	28386,4	26947,9	24145,5	57,3
Ячмінь – всього	9437,0	5608,2	5808,7	5326,7	5292,0	56,1
<i>у т.ч. ячмінь озимий</i>	<i>4855,7</i>	<i>2663,3</i>	<i>2442,9</i>	<i>2486,8</i>	<i>2349,7</i>	48,4
<i>ячмінь ярий</i>	<i>4581,3</i>	<i>2944,9</i>	<i>3365,9</i>	<i>2839,9</i>	<i>2942,3</i>	64,2
Горох	566,3	259,7	385,7	463,2	665,8	117,6
Овес	467,9	378,5	409,5	457,9	393,3	84,1
Просо	205,0	90,6	209,2	157,1	53,7	26,2
Рис	49,5	3,1	11,1	14,7	13,5	27,3
Сорго	173,2	40,3	38,3	46,6		0,0
інші зернові та зернобобові	151,8	105,5	244,0	156,1	189,6	124,9
Буряк цукровий фабричний	10853,9	9941,5	12681,1	12798,2	9160,3	84,4
Картопля	21356,3	20899,2	20376,4	16781	16324,5	76,4
Ріпак	2938,9	3318,0	4092,4	3605,6	3213,2	109,3
Соняшник	16392,4	11328,7	13963,6	11013,7	9916,9	60,5
Соя	3493,2	3443,8	4829,8	6669,5	4779,6	136,8
Овочі – всього	9935,2	7511,6	7808,6	8028,7	7930,6	79,8
Виноград	264,1	257,9	249,4	214,3	212,8	80,6
Плоди та ягоди	2235,1	1994,8	1819,0	1870,6	1716,0	76,8

Джерело: сформовано автором на основі джерела [162].

Виробництво продукції тваринництва (усі категорії господарств)

2018-2024 рр.

	Рік							Середн є 2018- 2024	Середні й темп прирост у, щорічни й	2024 у % до:	
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024			2023	серед - нього о 2018 - 2024
	Поголів'я (на кінець року), тис. голів										
ВРХ усього	3333	3092	2874	2644	2307	2307,1	2156,2	2673	-0,06	93,5	80,7
у т.ч.:											
корови	1919	1789	1673	1544	1353	1352,8	1262,9	1556	-0,06	93,4	81,2
ВРХ на відгодів лі	1414	1304	1201	1100	954	954,3	893,3	1117	-0,06	93,6	80,0
Свині	6025	5727	5876	5609	4948	4948,3	5094,0	5461	-0,02	102,9	93,3
Вівці та кози	1269	1205	1140	1094	941	941,4	906,3	1071	-0,05	96,3	84,6
у т.ч. вівці	699	659	621	607	519	941,4	906,3	708	0,04	96,3	128,1
Птиця, млн голів	212	220	201	202	180	180,5	184,7	197	-0,02	102,3	93,7
	Виробництво, тис. тонн										
М'ясо - усього (забійна маса)	2354,9	2492	2478	2438	2169	2239,5	2353,0	2361	0,00	105,1	99,7
у т.ч.:											
яловичина та телятина	358,9	370	345	310,5	242	256,9	244,5	304	-0,05	95,2	80,4
свинина	702,6	708	697	724,0	641	638,2	672,1	683	-0,01	105,3	98,4
баранин а та козляти на	14,3	14	12	12,2	9	11,9	11,7	12	-0,03	98,3	96,2
м'ясо птиці	1258,9	1381	1405	1373,5	1267	1317,9	1411,0	1345	0,02	107,1	104,9
Молоко	10064,0	9663	9264	8714	7660	7430,4	7246,4	8577	-0,05	97,5	84,5

Продовження таблиці В4

Яйця, млн. шт.	16132,0	16678	16167	14071	11558	11379,4	11597,9	13940	-0,05	101,9	83,2
Вовна, т	1908	1734	1573	1497	1167	1187	1119	1455	-0,07	94,3	76,9
Продуктивність худоби та птиці											
Середній річний удій молока від однієї корови, кг	4922	4976	5129	5155	5216	5476	5696	5224	0,02	104,0	109,0
Середній річний настриг вовни від однієї вівці, кг	2,7	2,6	2,7	2,9	2,5	2,8	2,9	3	0,01	103,6	106,3

Джерело: сформовано автором на основі джерела [162].

Примітка. Нові дані станом на момент підготовки дослідження ще не оприлюднені Державною службою статистики України; останні доступні дані наведені за 2024 рік.

Таблиця В5

Виробництво продукції тваринництва у 2019-2024 рр. в усіх категоріях господарств України

Продукція	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	% до 2023 р.
Вирощування худоби і птиці, тис. тонн	3445,5	3409,3	3329,8	2954,8	3015,3	3167,1	105,0
у т.ч.: ВРХ	556,4	537,5	475,1	388,4	349,3	384,7	110,1
свиней	966,9	966,7	971,2	875,9	822,8	882,9	107,3
птиці	1859,3	1845,7	1825,4	1641,2	1796,9	1853,9	103,2
овець та кіз	26,3	24,4	24,6	19,1	17,5	19,9	113,7
інших тварин	36,6	35,0	33,7	30,2	28,8	25,7	89,2
Молоко, тис. тонн	9663,2	9263,6	8713,9	7767,7	7386,0	7246,4	98,1
Яйця, млрд шт.	16,7	16,17	14,1	11,92	10,9	11,60	106,4
Вовна, тис. тонн	1,7	1,6	1,5	1,2	0,9	1,1	122,2

Джерело: сформовано автором на основі джерела [162].

Примітка. Нові дані станом на момент підготовки дослідження ще не оприлюднені Державною службою статистики України; останні доступні дані наведені за 2024 рік.

Таблиця В6.

Зміна виробництва основних видів продукції тваринництва за окремими територіями України, 2021 до 2024 рр.

Область	М'ясо (у забійній масі)					Яловичина і телятина					Свинина				
	тис. тонн														
	2021	2022	2023	2024	2024/2023, %	2021	2022	2023	2024	2024/2023, %	2021	2022	2023	2024	2024/2023, %
Вінницька	471	477,6	665,1	666,1	101,4	15,8	14,3	25,1	25,7	102,4	19,8	22,6	28,6	33,3	116,4
Волинська	116,5	108,3	138,4	160,9	93,0	5,8	5,3	11,3	10,5	92,9	32,2	29,4	38,3	37,4	97,7
Дніпропетровська	290,1	263,3	360,9	383,5	90,8	8,9	6,9	10,0	8,2	82,0	39,7	31,8	38,6	42,9	111,1
Донецька	84,5	50,9	35,2	39,7	60,2	5,6	2,4	1,0	1,5	150,0	67	44,1	31,2	34,7	111,2
Житомирська	52,1	43,3	68,6	70,6	83,1	12,1	10,7	17,8	13,3	74,7	25,6	19,9	31,2	38,4	123,1
Закарпатська	52,2	50,9	79,2	84,3	97,5	18,3	16	30,3	29,5	97,4	24,2	25,6	33,4	33,7	100,9
Запорізька	41,1	18,2	6,0	6,5	44,3	9,1	5,3	1,2	1,1	91,7	23,3	9,3	4,0	4,9	122,5
Івано-Франківська	97,2	97,8	146,8	153,9	100,6	25,7	25,4	41,3	39,7	96,1	42,4	43,8	66,1	73,0	110,4
Київська	150,3	148,5	212,6	217,7	98,8	22,9	29,9	41,3	41,1	99,5	82,9	88,1	123,1	131,3	106,7

Черкаська	Хмельницька	Херсонська	Харківська	Тернопільська	Сумська	Рівненська	Полтавська	Одеська	Миколаївська	Львівська	Луганська	Кіровоградська
348,4	64,1	33,3	73,2	68,1	38,5	54,5	68,2	31,5	25	147,3	8,4	52,4
313,9	66,2	7,3	27,6	70,9	22,4	50,3	68,7	30,4	21	147,2	6	49,8
455,1	102,2	8,6	44,2	100,4	29,9	76,6	96,7	47,5	33,0	208,3	7,4	72,4
468,1	104,1	8,8	59,0	104,9	28,3	81,1	91,5	48,4	32,2	230,5	6,6	78,9
90,1	103,3	21,9	37,7	104,1	58,2	92,3	100,7	96,5	84,0	99,9	71,4	95,0
13,3	20,5	15,8	18,1	14	8	6,6	14,8	10,1	10,5	21,6	4,1	10,2
11,9	19,7	2,1	10,1	14,6	7,3	6,5	14,5	9,7	8,8	17,4	2,6	9,1
21,6	34,2	3,3	14,6	25,0	9,8	11,1	26,0	17,9	12,1	27,5	3,2	15,4
19,0	32,3	3,2	14,2	25,7	10,4	10,6	25,8	18,4	11,2	20,1	2,9	16,1
88,0	94,4	97,0	97,3	102,8	106,1	95,5	99,2	102,8	92,6	73,1	90,6	104,5
39,7	28,2	9,6	26	40,9	15,7	19,3	48,1	17,1	8,5	47,2	2,4	30,5
38,5	34,2	1,9	9,1	45,6	8,3	19,4	49,4	16,6	6,9	53	1,9	28,5
50,7	50,7	2,0	12,7	61,9	10,1	25,0	63,4	23,0	11,5	77,4	2,2	38,1
55,9	50,3	2,2	17,0	62,1	8,8	23,4	58,3	23,1	12,5	82,8	2,1	42,7
110,3	99,2	110,0	133,9	100,3	87,1	93,6	92,0	100,4	108,7	107,0	95,5	112,1

Продовження таблиці В6

Чернівецька						
Чернігівська						
ВСЬОГО						
області, в яких не відбувалися воєнні дії						
області, в яких відбувалися воєнні дії						
Усього						
	2438	488	1951	2438	33,2	37,2
	2207	334	1873	2207	32,1	34,1
				3099,7	48,9	55,7
				3226,7	48,2	52,9
	90,5	68,5	96,0	90,5	96,7	91,7
	311	105		311	10,7	8
	268	79	190	268	10,3	7,6
				433,2	18,2	14,0
				411,1	17,7	12,9
	86,4	75,2	92,2	94,9	97,3	92,1
	724	254	470	724,0	18,7	15
	659	188	471	658,7	18,2	12,6
				868,7	25,6	19,9
				916,4	25,5	20,1
	91,0	73,9	100,2	105,5	99,6	101,0

Продовження таблиці В6.

Область	М'ясо птиці, тис. тонн					Молоко, тис. тонн					Виробництво яєць, шт.				
	2021	2022	2023	2024	2024/2023, %	2021	2022	2023	2024	2024/2023, %	2021	2022	2023	2024	2024/2023, %
Вінницька	433,9	439,3	608,8	604,5	99,3	686,1	631,1				708,7	605,5	85,4		
Волинська	77,5	72,7	87,2	111,4	127,8	338	323,5				207,1	195,1	94,2		
Дніпропетровська	240,7	224,1	311,2	331,4	106,5	246	228,6				720,7	672,9	93,4		

Рівненська	Сумська	Тернопільська	Харківська	Херсонська	Хмельницька	Черкаська	Чернівецька	Чернігівська	ВСЬОГО	області, в яких не відбувалися воєнні дії
28,1	14,3	12	28,2	7,3	14,5	294,2	13,3	3,3	1373,5	1253
23,9	6,5	9,6	7,7	3,2	11,4	262,5	13	2,9	1253	1192
39,6	9,5	11,3	16,0	3,0	15,5	380,9	19,9	4,0	1746,9	
46,3	8,6	14,9	26,8	3,1	19,9	391,1	18,1	3,9	1850,7	
116,9	90,5	131,9	167,5	103,3	128,4	102,7	91,0	97,5	105,9	95,1
283,1	354,6	463	427,5	237,5	653,8	435,9	235,8	441,5	8714	6212
273,5	293,2	493,8	212	65,2	673,2	442,3	226,6	401,7	7768	6036
634,2	349,3	533	481,1	657,7	725,4	753,4	279,5	280,9	14071	7769
665,1	262,5	479,5	308,1	154,5	883,8	729,3	274,7	250,4	11922	7731
104,9	75,2	90,0	64,0	23,5	121,8	96,8	98,3	89,1	84,7	99,5

Продовження таблиці В6.

області, в яких відбувалися воєнності	120	61			50,7	2502	1732				6302	4191	66,5		
Усього	1374	1253			91,2	8714	7768				14071	11922	84,7		

Примітки: сформовано автором на основі джерела: [162].

Таблиця В7

Валова продукція сільського господарства України у постійних цінах 2021 року

Показники	Рік				Середнє 2018- 2021	Середній темп приросту	2022	2022 у % до:	
	2018	2019	2020	2021				2021	середнього 2018-2021
усі категорії господарств									
Валова продукція	671,3	681,0	612,1	712,6	669	1,020	532,1	74,7	79,5
усього, млрд грн									
у тому числі									
рослинництва	529,3	538,7	473,4	580,3	530	1,031	416,3	71,7	78,5
тваринництва	141,9	142,3	138,7	132,3	139	0,977	115,9	87,6	83,5
на 100 га с.-г. угідь, тис. грн									
усього	1692	1724	1550	1804	1693	1,022	1684	93,3	99,5
у тому числі									
рослинництва	1334	1364	1199	1469	1342	1,033	1318	89,7	98,2
тваринництва	358	360	351	335	351	0,978	367	109,5	104,5
сільськогосподарські підприємства									
Валова продукція	438,0	449,8	395,7	484,1	442	1,034	343,5	71,0	77,7
усього, млрд грн									

Продовження таблиці В7

у тому числі									
рослинництва	367,7	376,8	323,2	413,0	370	1,040	279,5	67,7	75,5
тваринництва	70,3	73,0	72,5	71,1	72	1,004	64,0	90,0	89,2
на 100 га с.-г. угідь, тис. грн									
усього	2094	2143	1862	2325	2106	1,035	2062	88,7	97,9
у тому числі									
рослинництва	1758	1795	1521	1983	1764	1,041	1678	84,6	95,1
тваринництва	336	348	341	341	342	1,005	384	112,5	112,4
господарства населення									
Валова продукція	233,3	231,2	216,4	228,5	227	0,993	188,6	82,6	83,0
усього, млрд грн									
у тому числі									
рослинництва	161,7	161,9	150,2	167,3	160	1,011	136,7	81,8	85,3
тваринництва	71,6	69,3	66,2	61,2	67	0,949	51,9	84,8	77,4
на 100 га с.-г. угідь, тис. грн									
усього	638	707	693	732	692	1,047	735	100,4	106,1
у тому числі									
рослинництва	366	441	422	458	422	1,078	472	103,0	111,9
тваринництва	273	266	271	274	271	1,001	263	96,0	97,1

Джерело: сформовано автором на основі джерела [162].

Примітка. Нові дані станом на момент підготовки дослідження ще не оприлюднені Державною службою статистики України; останні доступні дані наведені за 2021 рік

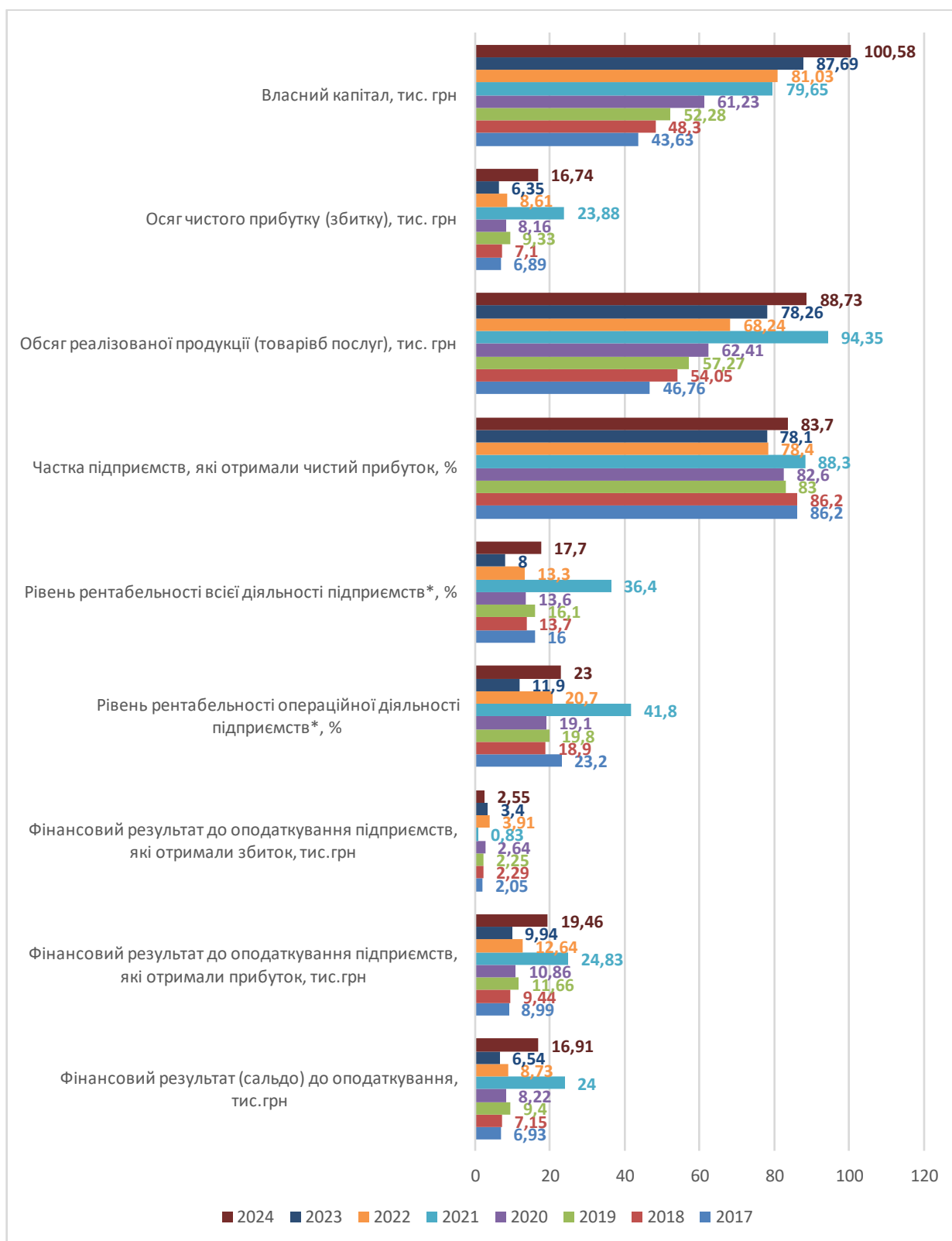

Рис. В1. Основні показники діяльності сільськогосподарських підприємств України, 2017-2024 рр.

Джерело: сформовано автором на основі джерела [259].

Примітка. Нові дані станом на момент підготовки дослідження ще не оприлюднені Державною службою статистики України; останні доступні дані наведені за 2024 рік.

**Міжнародні та національні нормативно-правові акти щодо регулювання
аграрного сектору**

Міжнародні нормативно-правові акти	Національні нормативно-правові акти
1. Директиви та регламенти: – Директива 2008/105/ЄС про екологічні стандарти у сфері водної політики; – Директива 2013/39/ЄСЗ, яка вносить зміни до Директиви 2008/105/ЄС про пріоритетні речовини; – Регламент Європейського парламенту і Ради (ЄС) «Про встановлення загальних принципів і вимог харчового права, створення Європейського органу з безпечності харчових продуктів та встановлення процедур у питаннях, пов'язаних із безпечністю харчових продуктів» від 28 січня 2002 р. № 178/2002; – Регламент (ЄС) 1305/2013 про підтримку сільського розвитку Європейським сільськогосподарським фондом сільського розвитку (ЄАФРС); – Регламент (ЄС) 1306/2013 про фінансування, управління та моніторинг спільної сільськогосподарської політики; – Регламент (ЄС) 1310/2013 про підтримку розвитку сільської місцевості Європейським сільськогосподарським фондом розвитку сільської місцевості (ЕАФРД); – Делегований Регламент Комісії (ЄС) 807/2014 про підтримку розвитку сільської місцевості Європейським сільськогосподарським фондом розвитку сільської місцевості (ЕАФРД) та запровадження перехідних положень;	1. Кодекси: – Земельний Кодекс України; – Господарський Кодекс України; – Податковий Кодекс України; – Цивільний Кодекс України; – Митний Кодекс України; Закони України: – Про виноград та виноградне вино; – Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 р.; – Про аквакультуру; – Про бджільництво; – Про виноград та виноградне вино; – Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції; – Про державну підтримку сільського господарства України; – Про зерно та ринок зерна в Україні; – Про карантин рослин; – Про молоко та молочні продукти; – Про насіння і садивний матеріал; – Про оптові ринки сільськогосподарської продукції; – Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів; – Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції; – Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою; – Про фермерське господарство; – Про сільськогосподарську кооперацію; – Про зерно та ринок зерна в Україні; – Про оренду землі; – Про особисте селянське господарство; – Про особливості страхування сільськогосподарської продукції; – Про державну підтримку сільського господарства України;

– Делегований регламент Комісії (ЄС) 640/2014 про адміністрування, скасування підтримки або умови штрафів, що застосовуються до прямих виплат, підтримки розвитку сільських територій та перехресної відповідності; – Імплементаційний регламент Комісії (ЄС) 809/2014, який визначає, як слід застосовувати Регламент (ЄС) 1306/2013 щодо системи адміністрування та контролю, заходів із розвитку сільської місцевості та перехресної відповідності. 2. Стандарти: 2.1. Міжнародні стандарти: ISO/TS 19657:2017 щодо критеріїв натуральних харчових інгредієнтів; ISO 23662:2021 щодо критеріїв для продуктів харчування та харчових інгредієнтів, придатних для вегетаріанців та веганів; IEC/ISO 31010:2009 щодо керування ризиком; Стандарти Global Food Safety Initiative (GFSI) для безпеки харчових продуктів; Міжнародна стандартна галузева класифікація всіх видів економічної діяльності (ISIC); Стандарти COT, ФАО тощо; 2.2. Стандарти об'єднаних держав: – Non-GMO Project Verified (Сертифікація відсутності генетично модифікованих організмів); – FDA Food Safety Modernization Act (FSMA) – Стандарти з безпеки харчових продуктів; – EN – європейський стандарт; 2.3. Національні стандарти: – Британські стандарти з якості та безпеки харчових продуктів (British Standards Institution - BSI); – Німецькі стандарти в галузі сільського господарства та харчової промисловості	– Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань; – Про сільськогосподарську дорадчу діяльність; – Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів; – Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, ветеринарну медицину та благополуччя тварин; – Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення державного регулювання продовольчої безпеки та розвитку тваринництва; 2. Постанови КМУ: – Про внесення змін до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки галузі тваринництва; – Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки галузі тваринництва; – Про затвердження Критеріїв заборони поширення сортів рослин в Україні; – Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам; – Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року; – Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки сільськогосподарської дорадчої служби; – Про затвердження переліків вхідних продуктів, які дозволяється зберігати у виробничому підрозділі. 3. Розпорядження КМУ : – Про розподіл коштів, передбачених у державному бюджеті за програмою 2801540 “Державна підтримка галузі тваринництва” на 2018 рік; – Про затвердження плану заходів забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану; – Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року;

(Deutsches Institut für Normung - DIN); – Національні стандарти "JAS" в Японії; – Французькі стандарти Label Rouge для продуктів високої якості; – Італійський стандарт Denominazione di Origine Protetta (DOP) для продуктів з визначеною географічною приналежністю; 2.4. Приватні стандарти: – Rainforest Alliance Sustainable Agriculture Standard (Стандарт сталого сільського господарства від Rainforest Alliance); – Fair Trade Certification Standards (Стандарти сертифікації від Fair Trade International); – GLOBALG.A.P. (добровільний міжнародний стандарт безпеки необроблених харчових продуктів (рослинництва, садівництва, фруктів і тваринництва)).	– Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року; 4. Укази Президента України: – Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки; – Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку; 5. . Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України: – Про утворення комісії Мінагрополітики для надання державної підтримки сільськогосподарським товаровиробникам, які використовують меліоровані землі; – Про врахування висловлених органом державної реєстрації зауважень до наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України від 09 лютого 2023 року № 149; – Про внесення змін до Порядку адміністрування Державного земельного кадастру; – Про затвердження форм заявок для надання фінансової підтримки фермерським господарствам; – Про проведення огляду видатків бюджету у сфері агропромислового комплексу в частині фінансової підтримки розвитку фермерських господарств; 6. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України: – Про затвердження Порядку обліку особистих селянських господарств сільськими, селищними та міськими радами.

Джерело: розроблено та доповнено автором на основі джерел: [157; 175; 177; 184; 185; 205; 208; 211; 212; 213; 216; 217; 218; 226; 234; 235; 322].

**Основні нормативно-правові акти, що визначили процес формування
аграрного ринку в Україні**

№ з/п	Хронологія прийняття нормативно-правового акта	Назва нормативно-правового акта
1	2	3
1	14.02.1992 № 2115-XII	Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство»
2	04.03.1992 № 2164-XII	Закон України «Про приватизацію державного майна»
3	10.04.1992 № 2270-XII	<i>Закон України «Про оренду державного та комунального майна»</i>
4	07.05.1993 № 334	Постанова Кабінету Міністрів України «Про першочергові заходи щодо підготовки і проведення земельної реформи»
5	10.11. 1994 № 666/94	Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва»
6	17.11.1995 № 916	Постанова Кабінету Міністрів України «Про прискорення організації біржового сільськогосподарського ринку»
7	08.08.1995 № 720/95	Указ Президента України «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям»
8	28.06.1996 № 254к/96-ВР	Конституція України
9	10.07.1996 № 290/96	Закон України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі»
10	19.07.1996 № 755	Постанова Кабінету Міністрів України «Про прискорення приватизації майна в агропромисловому комплексі та спрощення процедури її проведення»
11	17.08.1997 № 469/97-ВР	Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію»
12	19.03.1997 № 246	Постанова Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо створення оптово-продовольчих ринків, організації закупівель сільськогосподарської продукції в господарствах приватного сектору, реформування системи споживчої кооперації»
13	23.12.1997 № 771/97	Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»
14	05.08.1997 № 848	Постанова Кабінету Міністрів України «Про Концепцію розвитку біржового ринку сільськогосподарської продукції»
15	06.10.1998 № 161-XIV	Закон України «Про оренду землі»

16	09.06.1999 № 997	Постанова Кабінету Міністрів України «Про оптові продовольчі ринки»
17	19.10.1999 № 1928	<i>Постанова Кабінету Міністрів України «Про активізацію діяльності біржового ринку продукції агропромислового комплексу та необхідних для його потреб матеріально-технічних ресурсів»</i>
18	03.12.1999 № 1529/99	Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки»
19	19.12.2000 № 1348/2000	Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах»
20	07.08.2001. № 601/2001	Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку продовольчогоринку та сприяння експорту сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів»
21	8.08.2002. № 694/2002	Указ Президента України «Про заходи щодо прискорення розвитку аграрного ринку»
22	15.05.2003 № 742-IV	Закон України «Про особисте селянське господарство»
23	19.06.2003 № 973-IV	Закон України «Про фермерське господарство»
24	19.06.2003 № 963-IV	<i>Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель»</i>
25	24.06.2004 № 1877-IV	Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України»
26	30.08.2004. № 1021/2004	Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку аграрного ринку»
27	18.10.2005 № 2982-IV	Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року»
28	24.02.2010 № 196	<i>Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання Аграрної біржі»</i>
29	02.12.2010 № 2755-VI	Закон України «Податковий кодекс України»
30	07.07.2011 № 3613-VI	<i>Закон України «Про Державний земельний кадастр»</i>
31	31.10.2011 № 1120-р	Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку овочівництва та переробної галузі»
32	08.04.2011 № 445	<i>Указ Президента України «Про Державне агентство земельних ресурсів України»</i>
33	09.02.2012 № 4391-VI	<i>Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою»</i>

34	05.08.2012 № 813	Постанова КМУ «Про затвердження Порядку та умов надання с.-г. товаровиробникам державної підтримки у страхуванні с.-г. культур шляхом здешевлення страхових платежів (премій) і переліку с.-г. культур та видів страхових ризиків (продуктів), на які у 2012 р. надається компенсація вартості страхових платежів (премій)»
35	03.09.2013 № 425-VII	Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини»
36	22.04.2013 № 364	<i>Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення публічного акціонерного товариства «Аграрний фонд»</i>
37	17.10.2013. № 806-р	<i>Розпорядження Кабінету Міністрів України. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року.</i>
38	02.06.2013 № 327/2013	<i>Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення здійснення економічних реформ»</i>
39	07.04.2015 № 285-VIII	Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» щодо спрощення припинення юридичних осіб шляхом злиття, приєднання, поділу, перетворення (реорганізації)
40	08.12.2015 № 867-VIII	«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо дерегуляції в агропромисловому комплексі»
41	26.01.2016 № 935-VIII	Про внесення змін до Закону України «Про захист економічної конкуренції» щодо підвищення ефективності системи контролю за економічними концентраціями»
42	31.03.2016 № 1067-VIII	Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств»

Джерело: розроблено та доповнено автором на основі джерела: [157].

Примітки: за хронологією; курсивом позначено нормативно-правові акти, що не мали реального впливу на економічні процеси (оцінка автора та експертів); жирним позначено нормативно-правові акти, що мали детермінантний вплив (оцінка автора та експертів).

Міжнародні та національні нормативно-правові акти у сфері виробництва органічних добрив і органічної продукції

Міжнародні нормативно-правові акти	Національні нормативно-правові акти
1. Директиви та регламенти: – Директива про небезпечні речовини (76/464 / ЄЕС); – Директива про інтегрований контроль і запобігання забрудненням (96/61 / ЄС); – Директива про нітрати сільськогосподарського походження (91/676/ ЄЕС); – Рамкова Директива по Воді (2000/60 / ЄС); – Директива про захист ґрунтових вод від забруднення і деградації (2006/118 / ЄЕС); – Рамкова директива щодо відходів (2008/98 / ЄС); – Директива про комплексне запобігання та контроль за забрудненням (2008/1 / ЄС); – План дій «Ефективність використання ресурсів: перехід до кругової економіки (Європейська Комісія, 02.12.2015); – Поправки, прийняті Європейським парламентом 24 жовтня 2017 р. за пропозицією про регулювання Європейського парламенту і Ради ЄС, де встановлюються норми про регулювання постачання на ринок добрив з маркуванням СЕ (Кругова циркулярна економіка) і внесення поправок до Правил (ЄС) № 1069/2009 і (ЄС) № 1107/2009; – Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 2018/848 від 30 травня 2018 року про органічне виробництво і маркування органічних продуктів та про скасування Регламенту Ради (ЄС) № 834/2007 (зі змінами); – Регламент ЄС по добривах кругової економіки (EU 2019/1009). 2. Стандарти: 2.1. Міжнародні стандарти: – Базові Міжнародні стандарти з виробництва та переробки органічної продукції, розробник — Міжнародна федерація органічного сільськогосподарського руху (iFQAM); – Кодекс Аліментаріус «Керівні положення з виробництва, переробки, маркування та збуту органічної продукції», розробники — Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO) та Всесвітня організація охорони здоров'я (WHO) .	1. Закони України: – «Про внесення зміни до статті 23 Кодексу України про надра щодо видобування підземних вод» від 22.12.2010 № 2849-V; – «Про охорону земель»; – «Про охорону навколишнього природного середовища»; – «Про відходи»; – «Про пестициди і агрохімікати» від 28.06.2023 № 2775-IX; – «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини»; – «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства у сфері користування надрами» від 01.12.2022 № 2805-IX; – «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель» від 19.10.2022 № 2698-IX; – «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів» від 30.12.2011 № 4173-VI; – «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення»; – «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції». 2. Постанови КМУ: – «Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) бджільництва» від 23.03.2016 р. № 208; – «Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) аквакультури» від 30.09.2015 р. № 982; – «Про затвердження Детальних правил виробництва органічних морських водоростей» від 30.09.2015 р. № 980; – «Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) рослинного походження» від 31.08.2016 р. № 587; – «Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) тваринного походження» від 30.03.2016 р. № 241.

2.2. Стандарти об'єднаних держав: – Постанова Ради Європейського Союзу № 834/2007 від 28 червня 2007 щодо виробництва та маркування органічної продукції; – Постанова Комісії (ЄС) № 889/2008 від 5 вересня 2008 р. Детальні правила щодо органічного виробництва, маркування і контролю для впровадження; – Постанови Ради (ЄС) № 834/2007 від 28 червня 2007 щодо виробництва та маркування органічної продукції; – Тихоокеанський стандарт органічного виробництва (POS); – Стандарт Східної Африки для органічних продуктів (EAOPS)); – Система гарантій спільної участі (PGS); – USDA organic regulations (USDA органічні норми). 2.3. Національні стандарти: – Національна програма з виробництва органічної продукції NOP (США); – Стандарт з виробництва органічної сільськогосподарської продукції JAS (Японія). 2.4. Приватні стандарти: KRAV (Швеція), IMO (Німеччина), Soil Association (Велика Британія), Bio Suisse (Швейцарія), Біодинамічні стандарти Demeter для органічного сільськогосподарського виробництва, БіОЛан Україна та ін.	3. Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель»; 4. Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України: – Про затвердження уніфікованої форми акта, складеного за результатами проведення планового (позапланового) заходу державного контролю (перевірки) щодо дотримання органом сертифікації вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції; – Про здійснення Мінагрополітики окремих функцій; – Про створення робочої групи з розвитку органічного виробництва; – Про затвердження Порядку підтвердження спеціальних знань інспектора з органічного виробництва та/або обігу органічної продукції у сфері органічного виробництва; – Про затвердження державного логотипу для органічної продукції (сировини). 5. Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки: – «Про затвердження Методики визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства» від 27.10.1997 року №171.

Джерело: сформовано автором на основі джерел [274; 92; 114; 110; 157; 159; 160].

**Прожитковий мінімум в Україні за соціальними і демографічними
групами, 2000-2026 рр. (грн)**

Період	Рівень мініма- льної заробіт- ної плати	Загаль- ний показ- ник прожит- кового мінімуму	Діти до 6 років	Діти від 6 до 18 років	Працев- датні особи	Особи, що втратили працев- датність
з 01.01.2026	8647	3209	2817	3512	3328	2595
з 01.01.2025 по 31.12.2025	8000	2920	2563	3196	3028	2361
з 01.04.2024 по 31.12.2024	8000	2920	2563	3196	3028	2361
з 01.01.2024 по 31.03.2024	7100	2920	2563	3196	3028	2361
з 01.01.2023 по 31.12.2023	6700	2589	2272	2833	2684	2093
з 01.12.2022 по 31.12.2022	6700	2589	2272	2833	2684	2093
з 01.07.2022 по 30.11.2022	6500- 6700	2508	2201	2744	2600	2027
з 01.01.2022 по 30.06.2022	6500	2393	2100	2618	2481	1934
з 01.12.2021 по 31.12.2021	6500	2393	2100	2618	2481	1934
з 01.07.2021 по 30.11.2021	6000	2294	2013	2510	2379	1854
з 01.01.2021 по 30.06.2021	6000	2189	1921	2395	2270	1769
з 01.12.2020 по 31.12.2020	5000	2189	1921	2395	2270	1769
з 01.07.2020 по 30.11.2020	4723- 5000	2118	1859	2318	2197	1712
з 01.01.2020 по 30.06.2020	4723	2027	1779	2218	2102	1638
з 01.12.2019 по 31.12.2019	4173	2027	1779	2218	2102	1638
з 01.07.2019 по 30.11.2019	4173	1936	1699	2118	2007	1564
з 01.01.2019 по 30.06.2019	4173	1853	1626	2027	1921	1497
з 01.12.2018 по 31.12.2018	3723	1853	1626	2027	1921	1497
з 01.07.2018 по 30.11.2018	3723	1777	1559	1944	1841	1435
з 01.01.2018 по 30.06.2018	3723	1700	1492	1860	1762	1373
з 01.12.2017 по 31.12.2017	3200	1700	1492	1860	1762	1373
з 01.05.2017 по 30.11.2017	3200	1624	1426	1777	1684	1312
з 01.01.2017 по 30.04.2017	3200	1544	1355	1689	1600	1247
з 01.12.2016 по 31.12.2016	1600	1544	1355	1689	1600	1247
з 01.05.2016 по 30.11.2016	1450	1399	1228	1531	1450	1130
з 01.01.2016 по 30.04.2016	1378	1330	1167	1455	1378	1074
з 01.09.2015 по 31.12.2015	1378	1330	1167	1455	1378	1074
з 01.01.2015 по 31.08.2015	1218	1176	1032	1286	1218	949
з 01.01.2014 по 31.12.2014	1218	1176	1032	1286	1218	949
з 01.12.2013 по 31.12.2013	1218	1176	1032	1286	1218	949
з 01.01.2013 по 30.11.2013	1147	1108	972	1210	1147	894
з 01.12.2012 по 31.12.2012	1134	1095	961	1197	1134	884
з 01.10.2012 по 30.11.2012	1118	1060	930	1161	1118	856
з 01.07.2012 по 30.09.2012	1102	1044	917	1144	1102	844
з 01.04.2012 по 30.06.2012	1094	1037	911	1134	1094	838
з 01.01.2012 по 31.03.2012	1073	1017	893	1112	1073	822

Продовження таблиці В11

з 01.12.2011 по 31.12.2011	1004	953	870	1042	1004	800
з 01.10.2011 по 30.11.2011	985	934	853	1022	985	784
з 01.04.2011 по 30.09.2011	960	911	832	997	960	764
з 01.01.2011 по 31.03.2011	941	894	816	977	941	750
з 01.12.2010 по 31.12.2010	922	875	799	957	922	734
з 01.10.2010 по 30.11.2010	907	861	787	941	907	723
з 01.07.2010 по 30.09.2010	888	843	771	921	888	709
з 01.04.2010 по 30.06.2010	884	839	767	917	884	706
з 01.01.2010 по 31.03.2010	869	825	755	901	869	695
з 01.11.2009 по 31.12.2009	744	701	632	776	744	573
з 01.10.2008 по 31.10.2009	545-650	626	557	701	669	498
з 01.07.2008 по 30.09.2008	525	607	540	680	649	482
з 01.04.2008 по 30.06.2008	525	605	538	678	647	481
з 01.01.2008 по 31.03.2008	515	592	526	663	633	470
з 01.10.2007 по 31.12.2007	460	532	470	604	568	411
з 01.04.2007 по 30.09.2007	420	525	463	595	561	406
з 01.01.2007 по 31.03.2007	400	492	434	558	525	380
з 01.10.2006 по 31.12.2006	375	472	418	536	505	366
з 01.04.2006 по 30.09.2006	350-375	465	410	527	496	359
з 01.01.2006 по 31.03.2006	350	453	400	514	483	350
з 01.01.2005 по 31.12.2005	262-332	423	376	468	453	332
з 01.01.2004 по 31.12.2004	205	362	324	405	387	285
з 01.01.2002 по 31.12.2003	140-185	342	307	384	365	268
з 01.01.2001 по 31.12.2001	118	311	276	346	331	249
з 01.01.2000 по 31.12.2000	90	270	241	297	288	217

Джерело: сформовано автором на основі джерела [158].

Таблиця В12

Сукупні витрати домогосподарств на харчування залежно від наявності дітей у їх складі (у розрахунку на одне домогосподарство) у IV кварталі 2021 року

	Домо-господа-рства з дітьми	Домо-господа-рства без дітей	Всі домо-господа-рства	у тому числі проживають			
				у міській місцевості			у сільській місцевос-ті
				у великих містах	у малих містах	всього	
У середньому за місяць, грн							
Продукти харчування	6777,92	4578,99	5409,31	5501,18	5216,9	5383,12	5464,3
у тому числі:							
хліб і хлібопродукти	1064,56	740,43	862,83	826,11	834,64	829,66	932,49
м'ясо та м'ясопродукти	1647,04	1072,03	1289,16	1408,17	1299,02	1362,84	1134,36
риба та рибопродукти	396,16	277,1	322,06	327,04	325,23	326,29	313,15
молоко, сир та яйця	1008,54	672,81	799,58	880,98	734,46	820,14	756,42
молоко, сир	812,08	548,53	648,04	725,18	583,27	666,25	609,8
яйця	196,46	124,28	151,54	155,8	151,19	153,89	146,62
олія та жири	518,02	418,08	455,81	413,51	471,03	437,39	494,51
сало та інші тваринні харчові жири	110,12	110,12	110,12	79,67	119,14	96,05	139,66
Масло	191,88	144,92	162,65	161,7	169,05	164,76	158,23
олія та інші рослинні жири	216,02	163,04	183,04	172,14	182,84	176,58	196,62
Фрукти	431,11	248,89	317,7	396,17	295,28	354,27	240,85
з них кавуни, дині	2,85	2,96	2,92	3,88	2,49	3,3	2,11
овочі, включаючи картоплю	683,05	523,11	583,5	498,97	493,37	496,64	765,96
з них картопля	157,38	115,63	131,4	103,69	114,59	108,21	180,09
цукор, джем, мед, сироп, шоколад та кондитерські вироби	534,67	312,3	396,27	349,31	392,1	367,08	457,6
інші продукти харчування	165,09	92,91	120,16	110,02	117,49	113,12	134,95
безалкогольні напої	329,68	221,33	262,24	290,9	254,28	275,69	234,01
Харчування поза домом	180,64	83,81	120,37	185,93	86,55	144,66	69,37
Сукупні витрати на харчування	6958,56	4662,8	5529,68	5687,11	5303,45	5527,78	5533,67
Кількість домогосподарств (тисяч)	5542,5	9135,6	14678,1	5814,2	4129,8	9944	4734,1
Середній еквіва-лентний розмір домогосподарства (осіб)	2,86	1,65	2,1	2,08	2,07	2,07	2,17
Кількість обстежених домогосподарств	1903	5711	7614	2439	2072	4511	3103

Джерело: сформовано автором на основі джерела [162].

Набір продуктів харчування для населення України (кг/рік на особу)

Найменування продукту	Вік дитини, років		Працездатне населення	Особи, які втратили працездатність
	до 6	від 6 до 18		
Хлібопродукти:				
<i>хліб пшеничний</i>	29,2	51,1	62	62
<i>хліб житній</i>	14,6	28	39	38
Борошно пшеничне	4,6	7,9	9,4	9,1
Макаронні вироби	2,9	4	4	4,1
Крупи:				
<i>рисова</i>	1,3	1,8	2,5	2,3
<i>манна</i>	0,9	1,2	-	0,9
<i>пшоняна</i>	2,7	3,3	1	0,9
<i>гречана</i>	2,4	3,4	2	2
<i>вівсяна</i>	0,7	0,9	1,1	1,1
<i>інші (ячна, перлова)</i>	3,1	4,7	0,5	0,6
Бобові	0,6	0,8	1,9	1,9
Крохмаль	0,7	1,1	-	1
Картопля	73	93,7	95	108
Овочі (у тому числі солені, квашені):				
<i>капуста</i>	16,4	21,9	28	27,5
<i>помідори</i>	16,4	21,9	-	22
<i>Огірки</i>	6,6	8,7	-	-
<i>помідори, огірки</i>	23	30,6	25	-
<i>Морква</i>	8,2	10,9	9	8
<i>Буряки</i>	6,6	8,7	9	8
<i>Цибуля</i>	6	7,9	9,1	7,1
<i>Часник</i>	0,6	0,8	0,9	0,9
<i>інші сезонні овочі (кабачки, гарбузи)</i>	11,3	13	13	10
Баштанні (кавуни, дині)	10	15,5	16	14,5
Фрукти і ягоди:				
<i>зерняткові плоди, яблука</i>	30,1	33,4	-	-
<i>ягоди та виноград</i>	8,2	9,1	-	-
<i>цитрусові та інші тропічні плоди</i>	5,5	6,1	-	-
<i>кісточкові (сливи, абрикоси)</i>	5,5	6,1	-	-
<i>Груші</i>	5	5,5	-	-
<i>фрукти, ягоди свіжі</i>	54,3	60,2	60	31
Горіхи	0,5	0,6	-	-
Соки фруктові-ягідні та овочеві	45,6	54,8	-	-
Сухофрукти	3,65	5,5	4	1,8
Цукор	18,25	23,1	24	-
Мед	1,1	1,1	-	-
Кондитерські вироби	5,5	6,1	13	-
Цукор, кондитерські вироби	23,75	29,2	-	22,5

Продовження таблиці В13

Олія	3	5,1	7,1	6,7
Маргарин	-	-	2	1,5
Яйця (штук)	182,5	365	220	187,5
Молоко, молокопродукти:				
Молоко	91,3	82,1	60	-
молоко (жирність до 2,5 відсотка включно)	-	-	-	63
кисломолочні напої	91,3	82,1	60	-
кисломолочні напої (жирність до 2,5 відсотка включно)	-	-	-	42
сир м'який	18,25	20,7	10	7,6
Сметана	2,7	7,3	5	
сметана (жирність до 15 відсотків включно)	-	-	-	4
сир твердий	1,8	4,3	3,5	-
сири плавлені, бринза	-	-	-	1,8
масло вершкове	7,7	12,8	5	3,9
М'ясо, м'ясні продукти:				
Яловичина	12,9	20	16	12,9
Свинина	8,1	12,7	8	9,5
Птиця	5,8	9,2	14	5
Субпродукти	5,9	9,1	4	2
ковбасні вироби	-	-	9	-
ковбаса варена, сосиски, сардельки	4	6,3	-	6,6
ковбаса напівкопчена	1,3	2,1	-	-
балик м'ясний, шинка, карбонат	1	1,5	-	-
сало	1	1,5	2	2
Риба, морепродукти:				
риба свіжа, свіжоморожена	8,6	14,6	7	9,5
оселедці, рибні продукти	4,2	7,3	6	2
Чай	0,073	0,1	0,4	0,4
Какао	0,365	0,365	-	0,3
Кава в зернах мелена	-	-	0,5	0,06
Кава злакова	-	-	-	0,07
Цикорій	-	-	-	0,07
Дріжджі	0,365	0,365	-	-
Сіль	1,8	3,3	3	2,5
Спеції (лавровий лист)	0,073	0,1	0,3	0,2

Джерело: сформовано автором на основі джерел [191; 192].

Генезис становлення Спільної аграрної політики ЄС

Роки	Дата	Опис
1962	Впровадження САП	Після руйнувань Другої світової війни Європа взяла рішучі кроки до мирного та об'єднаного майбутнього. Для відновлення соціально-економічного середовища шість засновницьких країн, що тоді були Європейськими Співтовариствами, розпочали переговори щодо спільного підходу до сільського господарства.
1970	План Маншольта	З роками зростала продуктивність і доступність їжі. Однак доходи фермерів залишалися стабільними, незважаючи на підтримку, яку вони отримували від державної політики. Враховуючи цю ситуацію, Сікко Маншольт, тодішній Європейський комісар з сільського господарства, передбачив, що ринкові дисбаланси можуть виникнути внаслідок перевиробництва та підтримки стабільності цін. Тому він запропонував широкомасштабну модернізацію сільського господарства в намаганні покращити рівень життя фермерів та уникнути ринкових спотворень. План Маншольта, перша реформа САП, яка спрямовувалася для оптимізації площі земельного фонду.
1984	Управління постачанням, відповідність виробництва ринковим потребам	Протягом 1970-х та початку 80-х років сільськогосподарське виробництво почало перевищувати попит. Це призвело до надлишків, відомих як "гори масла" та "озера вина". Результатом було те, що продукція викидалася або продавалася на світовому ринку за значно нижчими цінами. Для запобігання надмірного падіння доходів фермерів, в 1984 році ЄС ввела систему квот для продуктів, таких як молоко, щоб обмежити перевиробництво та управляти постачанням. Кожен виробник отримував квоту, яка представляла обсяг продукції, яку він міг виробляти. До тих, хто перевищував квоту, стягувалася плата. Тим часом зовнішні актори все більше тиснули на Європейські Спільноти звинувачуючи їх у перебільшеному захисті сільського господарства та закликаючи до лібералізації ринку.

1992	Реформи МакШеррі: перехід від підтримки ринку до підтримки виробників	У 1992 році була прийнята перша масштабна реформа САП, метою якої було зменшення загального бюджету та відхід від необмежених гарантованих цін. Політика перейшла від системи підтримки ринку до прямої підтримки доходів сільських господарств і включала нові обов'язки для фермерів щодо охорони навколишнього середовища та стимули до поліпшення якості їжі. Прямі виплати фермерам були введені вперше, на основі аналізу площі земель або кількості утримуваної худоби.
1999	Додавання розвитку сільського господарства	
2013	Перша реформа за звичайною законодавчою процедурою	Після майже 40 років бюджет САП все ще становив майже 50% від загального бюджету ЄС, тоді як сільське господарство надавало менше можливостей для створення нових робочих місць, ніж інші сектори, особливо сектор послуг. У цьому контексті нова програма "Agenda 2000" призвела до створення другого стовпа САП, який був присвячений розвитку сільської місцевості. "Agenda 2000" запропонувала більш цілісний підхід до розвитку сільського господарства та сільської місцевості. Мета "Agenda 2000" полягає в підвищенні конкурентоспроможності сільського господарства, наданні альтернативних джерел доходу в сільських районах та зміцненні соціальної координації в цих районах. Нове тисячоліття принесло нові виклики для САП, яка не лише мала забезпечити насичене та процвітаюче суспільство, а й відповісти на нові побоювання, такі як зміна клімату, захист тварин, безпека харчових продуктів та стійке використання природних ресурсів. Реформа 2013 року намагалася відповісти на ці вимоги, включаючи: зеленіння платежів, що робить сільське господарство більш стійким, більш рівномірний розподіл підтримки, обмеження бюджету для великих ферм, додаткова підтримка для дрібних ферм через краще націлення на доходи стимули для молодих людей вирушити на кар'єру в сільському господарстві. Крім того, реформа призвела до збільшення витрат на проекти розвитку сільської місцевості. Це був перший раз, коли реформа САП була проведена за звичайною законодавчою процедурою, введеною Договором про Лісабон, де Рада співзаконодавця з Європейським парламентом взаємодіє на рівних умовах. У новому тисячолітті Спільна аграрна політика (САП) Європейського Союзу стала стикатися з новими викликами, такими як зміна клімату, захист тварин, безпека харчових продуктів та стале використання природних ресурсів. Реформа САП у 2013 році

		спрямовувалася на відповідь на ці вимоги, включаючи зеленіння платежів для підвищення стійкості сільського господарства, більш рівномірний розподіл підтримки, обмеження бюджету для великих ферм та додаткову підтримку для дрібних ферм через краще налаштування стимулів для доходів та стимулювання молодих людей обрати кар'єру в сільському господарстві. Крім того, реформа призвела до збільшення витрат на проекти розвитку сільської місцевості. Ця реформа CAP відзначилася тим, що вперше вона була проведена за звичайною законодавчою процедурою, введеною Договором про Лісабон, де Рада співзаконодавця з Європейським парламентом взаємодіє на рівних умовах.
2021	Пост-2020 реформа: новий стратегічний підхід, акцент на зелених вимогах, підтримка молодих фермерів, захист прав працівників	Після 2020 року мета САП полягає у введенні нового стратегічного підходу, що надає державам-членам можливість скласти стратегічні плани на основі їхніх потреб та відповідно до загальноєвропейських цілей. Це означає, що заходи на національному рівні можуть бути спрямовані на місцеві особливості без порушення загального "спільного" характеру політики. В умовах зростаючої громадської тривоги щодо зміни клімату та екологічних викликів нова САП зосереджується на зелених вимогах. Фінансування, як і раніше, залежить від відповідності законам ЄС у сфері охорони навколишнього середовища та клімату. Крім того, реформа вводить різноманітні заохочення для зелених практик, як частина прямих платежів (з новим типом підтримки для зелених заходів, так званих "еко-схем") та в межах сільського розвитку. Крім того, пріоритетними одержувачами прямих платежів вважаються дрібні ферми та молоді фермери. Вперше САП включає зобов'язання щодо захисту прав працівників.
2023–2027	САП 2023–2027: новий спрощений підхід, зосереджений на результативності, автономія держав-членів, підтримка молодих фермерів, акцент на зелених вимогах,	1 червня 2018 року Європейська комісія представила законодавчі пропозиції щодо реформи САП. Європейський парламент і Рада ЄС узгодили свої відповідні переговорні позиції в жовтні 2020 року, що дозволило провести перший «трилог» між трьома інституціями 10 листопада 2020 року. Після серії трилогів 25 червня 2021 року було досягнуто попередньої політичної домовленості щодо реформи САП. 2 грудня 2021 року було офіційно ухвалено угоду про реформу Спільної аграрної політики (САП). До 31 грудня 2021 року кожна країна ЄС повинна була подати свій стратегічний план САП. Європейська Комісія мала шість місяців, щоб оцінити та затвердити

	ініціатива Комісії та Європейського інвестиційного банку для молодих фермерів	плани. У січні 2023 року відбулося впровадження стратегічних планів САП. Наприкінці 2023 року Європейська комісія мала представити звіт для оцінки спільних зусиль усіх Стратегічних планів САП, приділяючи особливу увагу колективним прагненням досягти цілей Зеленої угоди. Починаючи з 2024 року, кожна країна ЄС представлятиме щорічний звіт про виконання Стратегічних планів САП та проводитиме щорічну оглядову зустріч з Європейською Комісією. У свою чергу, Європейська Комісія проведе перший огляд ефективності кожного стратегічного плану САП і з-за необхідності вимагатиме отримання конкретних подальших заходів для виконання вимог САП. У 2026 році проміжна оцінка оцінюватиме виконання САП 2023-2027 рр. У 2027 році Європейська Комісія проведе другий аналіз ефективності кожного стратегічного плану САП.

Примітки: сформовано та доповнено автором на основі джерел: [28; 334; 336].

Характеристика еко-схем у 15 опитаних країнах-членах (станом на лютий 2022 р.)

Країна	Кількість заходів	Використання земель	Походження		Аспекти, на які впливають					
			Зелене землекористування	АЕС	Клімат	Якість води	Захист ґрунтів	Біорізноманітність	Добробут тварин	Антимікробна стійкість
Австрія	4	AAGP	1	4	X	X	Pr		X	
Болгарія	9	AAAAAAGGGPPLL	2	5	X	X	Pr	Pr		
Данія	6	AAAAAAGGP	1	1	Pr	Pr	X	Pr		
Естонія	5	AAAAAGGGGPP	1	3	Pr		X	Pr		
Ірландія	8	AAAAAAGGGGGGGPPPPPLL	1	7	X	Pr		Pr		
Іспанія	7	AAAGGGPPR	3	3	X	X	X	Pr		
Італія	5	AAGGPPPLL	2	1	X	X	X	X	Pr	Pr
Латвія	7	AAAAAAGGGGPPPP	2	1	Pr	Pr	Pr	X		
Нідерланди	21	AAAAAAGGGGGGGGGGGPPPPPL	9	0	X		X	Pr		
Німеччина	7	AAAAAAGGGGGPP	1	6**	X		X	Pr		
Польща	17	AAAAAAGGGGGGGGGGGGGPPPP	3	5**	X	X	Pr	X	X	
Румунія	6	AAAAGP	3	5	X	X	Pr	X		
Угорщина	3	AGP	3	0	X	X	X	Pr		
Фінляндія	4	AAAAGGGG	4	4	X	X	X	Pr		
Франція	6	AAAGGGPPP	2	6**		X	X	Pr		
Кількість країн, які зацікавлені у певній цілі					13	12	14	14	3	1

Примітки: А = обробна земля; G = пасовище; P = постійні культури; L = тваринництво; X = аспект, на який впливають еко-схеми; Pr = аспект, на який спрямовані пріоритетні заходи (заходи спеціально розроблені для впливу на певний аспект): * включаючи органічне сільське господарство, ** принаймні в деяких регіонах. Для країн, в яких кількість заходів еко-схеми (стовпець 2) менше суми їхнього походження (стовпці 4 + 5), кілька початкових заходів було об'єднано в одну еко-схему, де це стосується Австрії, Франції та Румунії.

Джерело: сформовано автором на основі джерела [416]

Еко-схеми, які спрямовані на зменшення використання добрив та/або застосування пестицидів

Країна	Назва заходу	Короткий опис
Болгарія	Зменшення використання пестицидів	Використання науково обґрунтованих та відповідних технологій застосування.
Естонія	Екологічні практики	Можливі компоненти: Заборона використання гліфосату протягом вегетаційного періоду для певних сільськогосподарських культур, на зеленому парацелі, в садах та на овочах; або точне землеробство.
Франція	Впровадження екологічної сертифікації	Практика збалансованого внесення добрив і зменшення використання пестицидів (органічне землеробство з високою екологічною цінністю).
Німеччина	Відмова від використання рослинного захисту	Заборонено використання хіміко-синтетичних пестицидів на ділянці (за винятком продуктів, дозволених у органічному виробництві).
Ірландія	Використання прецизійних технологій для внесення добрив.	Добрива вносяться розкидачами з GPS-контролем.
	Обмеження хімічного внесення азоту.	Фермери повинні дотримуватися вказаного ліміту хімічного використання азоту (73 кг/га) протягом календарного року.
	Посів багатовидових сумішей трав	Захід повинен застосовуватися на мінімально 6% елігібельних гектарів щороку.
	Відбір проб ґрунту та вапнування	Цю дію можна застосовувати один раз на три роки.
	Покращена диверсифікація посівів	Якщо фермери потребують диверсифікації вирощування культур, вони сіють розвідний врожай як другий або третій врожай, де даний врожай повинен займати щонайменше 25% оброблюваної площі.
Італія	Екстенсивні кормові культури	Запровадження сівозміни кормових або зернобобових культур з обмеженням використання гербіцидів та пестицидів.
	Вегетаційне покриття в беззмінних посівах	Природне або штучне відновлення рослинності, обмеження використання гербіцидів, у тому числі на полях.
	Захід на підтримку запилювальників	Вирощування культур, які сприятливі до запилювання (включаючи проміжні культури), без використання гербіцидів та пестицидів (у тому числі на полях).
Латвія	Точне землеробство	Точне внесення добрив та/або засобів захисту рослин.

Нідерланди	Перехід з тимчасових пасовищ на орні землі без використання пестицидів	Відсутність використання пестицидів під час знищення наявного лугового покриття перед оранкою тимчасових пасовищ.
	Природний контроль шкідників	Контроль за шкідниками за допомогою забезпечення умов для популяції природних ворогів (хижаків).
	Посів по смугах	Зменшення використання пестицидів шляхом вирощування кількох культур в довгих смугах, а не блоками.
Польща	Біологічний контроль шкідників	Використання біологічних методів боротьби за шкідниками (впровадження /набуття досвіду).
	Використання обладнання для внесення рідкого навозу	Вдосконалена технологія.
	План добривного внесення	Підготовка плану на основі проб ґрунту, добривне внесення відповідно до плану.
	Швидке внесення твердого навозу	Вгорування твердого навозу в ґрунт шляхом заорювання протягом 12 годин після застосування на полі.
Іспанія	План внесення добрив (як компонент для земель з іригацією)	Додатковий захід, коли бере участь земля з іригацією, враховуючи добрива, фітосанітарні засоби та іригаційну воду.

Джерело: сформовано автором на основі джерела [424].

**Еко-схеми, які спрямовані на непродуктивні землі невиноробничого
призначення та їх зв'язок з відповідними умовами**

Країна	Назва заходу	Короткий опис
Болгарія	Збереження та поліпшення біорізноманіття екологічної інфраструктури	Елементи ландшафту на оброблювальній землі, що включають: живі плоти або ряди дерев, окремі дерева, групи дерев, лісові протиерозійні смуги, болота, водойми, зелені зони біля водойм та тераси. Відсутня інформація щодо зв'язку з умовами.
Данія	Підтримка непродуктивних оброблюваних земель	Мінімум 7% від загальної площі оброблювальних земель, включаючи можливість знизити обов'язковий відсоток (GAEC 8) до 3% для фермерів, які зобов'язуються відділити більше 7% своєї оброблювальної землі на непродуктивні ділянки.
Естонія	Екологічні функціональні зони та ландшафтні елементи	Принаймні 10% оброблювальної землі повинно бути збережено як екологічно функціональні зони (наприклад, покинуті землі), смуги газону або інші зелені ландшафтні елементи (живі плоти, рядки дерев, рівчаки тощо) або зони вирощування культур з фіксацією азоту, де заборонено використання агрохімікатів та де допускається лише екстенсивне пасування.
Франція	Непродуктивні елементи та поверхні	Базовий рівень: збереження принаймні 7% використовуваної сільськогосподарської площі (UAA) для непродуктивних елементів та поверхонь, сприяючи біорізноманіттю. Вищий рівень: 10% UAA, де принаймні 4% повинні припадати на оброблювальні землі, щоб відповідати умовам.

Німеччина	Добровільне розширення непродуктивних земель	Кількісне розширення непродуктивних зон на оброблювальній землі, які підпадають під основну підтримку для сталого розвитку (BISS), за обов'язковою долею 4%, яка обумовлена умовами (GAEC 8); немає можливості знизити її до 3%. Максимум 6% оброблювальної землі на фермі підлягає підтримці з поетапними виплатами (загальна сума складає 10% разом із GAEC 8). Фермери мають можливість виконати якісне покращення, встановивши квіткові смуги чи зони з квітами на непродуктивних землях.
Угорщина	Збереження та покращення екосистемних послуг для сільського господарства	Спрямованість на межі оброблювальних земель, включаючи ті, що засіяні травами. Є можливість включення ділянок високої екологічної значущості (за картографічним підходом), які не знаходяться на оброблювальних землях. Відсутня інформація про зв'язок із умовами (GAEC 8).
Ірландія	Непродуктивні ділянки	Принаймні 7% земельного господарства фермера повинно бути призначено для біорізноманіття або ландшафтних особливостей.
Латвія	Екологічна функціональна зона	Посів бобових, бджільних луків, пійм та зелених добрив. Відсутня інформація про зв'язок з умовами.
Польща	Запасний земельний фонд	Залишок 10% сільськогосподарських земель. Відсутня детальна інформація про зв'язок з умовами.
Іспанія	Непродуктивні зони на оброблюваній землі (простір для біорізноманіття)	Даний захід полягає в тому, що на оброблювальній землі залишається незасіяний відсоток, крім 3% непродуктивних елементів, як вимагають умови. Додатковий відсоток для дощових зон складає 7%, а для іригованих зон – 4%. В областях постійних посадок, де не застосовуються 3% непродуктивних зон, обсяг площі для виконання цієї практики становитиме 4%.

Джерело: сформовано автором на основі джерела [424].

Таблиця Г5

Програми та проекти підтримки аграрного сектору України

Програма	Виконавець	Період реалізації	Опис діяльності
Програма USAID з аграрного і сільського розвитку – АГРО	Кемонікс Інтернешнл	15 листопада 2019 – 13 листопада 2026	Спрямована на збільшення доходів і продуктивності малих і середніх сільськогосподарських підприємств, створення прозорого ринку землі, стимулювання іригаційної реформи та зменшення корупції. Підтримує відновлення продуктивності аграрного сектору після вторгнення Росії, розширює доступ до ринку та заохочує регуляторні реформи.
Програма Harvest	Кемонікс	1 квітня 2024 – 31 березня 2029	Підвищує ефективність, стійкість і конкурентоздатність агровиробників України під час війни, закладаючи основу для довготривалого сталого зростання. Є складником ініціативи AGRI-Україна, спрямованої на зміцнення виробництва й експорту сільськогосподарської продукції та пом'якшення світової продовольчої кризи.
Проект «Кредитування сільськогосподарських виробників - КЕП»	Всесвітня рада кредитних спілок (WOCCU)	25 серпня 2016 – 30 вересня 2024	Покращує здатність кредитних спілок забезпечувати кредитні ресурси, удосконалює регуляторне поле, посилює спроможність НБУ як регулятора, формує стійке джерело ліквідності для кредитних спілок та покращує їхню здатність надавати позики для сільського господарства.
Проект «Економічна підтримка Східної України»	ДАІ Глобал	27 серпня 2018 – 26 серпня 2026	Підтримує розбудову стійкої, інклюзивної та рентабельної економіки шляхом посилення експортної логістики та інфраструктури, залучає інвестиції для збільшення потужностей транспортування зерна та модернізує пункти пропуску на кордоні України для зменшення експортних витрат.
Програма портфельних гарантій з банком «Львів»	Американська корпорація з фінансування міжнародного розвитку (DFC)	вересень 2019 – вересень 2029	Розширює програму сільськогосподарського кредитування банку «Львів», надаючи кредити у національній та іноземній валюті мікро-, малим та середнім сільськогосподарським підприємствам для підвищення їх конкурентоспроможності.

Продовження таблиці Г5

Проект «Інвестиції для стійкості бізнесу» (IBR)	ДАІ Глобал	13 липня 2022 – 13 липня 2027	Спрямований на перетворення економіки України на відкритий, прозорий, конкурентний ринок, який відповідає європейським стандартам. Підтримує стійкість приватного сектора, збільшує обсяги фінансування для бізнесу та сприяє законодавчим та регуляторним змінам.
Програма «Конкуренто спроможна економіка України» (СЕР)	Кемонікс Інтернешнл	16 жовтня 2018 – 15 жовтня 2025	Сприяє розвитку потужної, різноманітної та відкритої економіки, підтримуючи малі та середні підприємства у підвищенні їх конкурентоспроможності на внутрішньому та міжнародному ринках, зміцнює сприятливе середовище для бізнесу, підтримує нові та інноваційні галузі, розширює доступ до фінансування та інвестицій, сприяє експорту та торгівлі.

Джерело: сформовано автором на основі джерела [455].

Для підтримки та активізації підприємницької діяльності у період дії воєнного стану (Постанова КМУ від 18 березня 2022 року № 312 «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28 і 29»)	Для підтримки сільськогосподарських товаровиробників (Постанова КМУ від 12 березня 2022 року № 274 «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28 та від 14 липня 2021 р. № 723»)
1. Програма розширена на середні підприємства	
з річним доходом до 50 млн євро (раніше було 20 млн євро) та на великі підприємства з річним доходом більше 50 млн євро незалежно від кількості працюючих.	з річним доходом до 50 млн євро (раніше було 20 млн євро) та на великі підприємства з річним доходом більше 50 млн євро незалежно від кількості працюючих.
2. Максимальна сума кредиту для всіх суб'єктів підприємництва збільшена з 50 млн грн до 60 млн грн з урахуванням групи пов'язаних компаній.	
3. Процентна ставка	
– 0% річних протягом періоду воєнного стану та одного місяця після його припинення; – 5% річних після завершення вказаного вище періоду і до кінця строку кредиту.	– 0% річних.
4. Ціль кредитування	
– інвестиційний кредит на придбання основних засобів, – кредит на поповнення обігових коштів для здійснення підприємницької діяльності.	– інвестиційний кредит на придбання сільськогосподарської техніки; – кредит на поповнення обігових коштів для придбання насіння, добрив та паливно-мастильних матеріалів.
5. Строк кредитування	
– інвестиційні кредити – 5 років; – кредити на поповнення обігових коштів – 3 роки.	– 6 місяців.
6. Розмір кредитної гарантії	
– 50% від суми кредиту суб'єкта мікро, малого та середнього підприємництва (крім суб'єктів великого підприємництва).	– 80% від суми кредиту суб'єкта мікро, малого та середнього підприємництва (крім суб'єктів великого підприємництва).

Рис. Д1. Основні нововведення до Програми «Доступні кредити 5-7-9%»

Примітки: сформовано автором на основі джерел: [181; 182].

Програма «Фінансовий лізинг 5-7-9%»	
→	Максимальна сума договору: до 60 млн. грн.
→	Тип предмета лізингу: нерухомість; вантажні транспортні засоби, автобуси, транспортні засоби спеціального призначення; техніка для с/г; легкові транспортні засоби, які застосовуються в комерційних та виробничих цілях; промислове обладнання, дорожньо-будівельна техніка та інші предмети фінансового лізингу.
→	Цільове призначення лізингу та розмір компенсаційної винагороди
	<i>Для групи 1 суб'єктів підприємництва:</i> - сприяння розвитку суб'єктів підприємництва та запобігання та подолання наслідків карантину та обмежувальних заходів, пов'язаних з COVID-19 (крім суб'єктів великого підприємництва); → <i>розмір компенсаційної винагороди:</i> – 5 % (розмір річного доходу від господарської діяльності - від 0 до 50 млн грн (включно) мінімальний приріст робочих місць - 2 працівника); – 7 % (розмір річного доходу від господарської діяльності - від 0 до 50 млн грн (включно), мінімальний приріст робочих місць - 0 працівників); – 9 % (розмір річного доходу від господарської діяльності - більше 50 млн грн, мінімальний приріст робочих місць - 0 працівників).
→	<i>Для групи 2 суб'єктів підприємництва:</i> - фінансування суб'єктів підприємництва – с/г товаровиробників для провадження с/г діяльності на період дії воєнного стану та протягом 6 місяців після його припинення чи скасування; → <i>розмір компенсаційної винагороди – 0 та 5 % (розмір річного доходу від господарської діяльності суб'єкта підприємництва на дату укладення договору фінансового лізингу - без обмежень);</i>
→	<i>Для групи 3 суб'єктів підприємництва:</i> - фінансування суб'єктів підприємництва для забезпечення пасажирського та/або вантажного перевезення на період дії воєнного стану в Україні; → <i>розмір компенсаційної винагороди – 0 та 5 % (розмір річного доходу від господарської діяльності суб'єкта підприємництва на дату укладення договору фінансового лізингу - без обмежень).</i>
Вимоги до позичальників: суб'єкт підприємництва (далі – СП) не може бути особою, учасником (акціонером, членом) або кінцевим бенефіціаром держави-агресора; СП зареєстрований на території України; для новоствореного бізнесу СП повинен мати бізнес-план щодо реалізації інвестиційного проєкту; СП разом з учасниками групи пов'язаних з ним контрагентів за останні три календарні роки не отримували державної допомоги, що перевищує суму, еквівалентну 200 тис. євро, а також період дії обмежувальних заходів та протягом 6 місяців після їх відміни не отримували державної допомоги, що перевищує суму, еквівалентну 400 тис. євро; СП не підпадає під законодавчі обмеження щодо надання державної підтримки.	

Рис. Д2 Особливості програми «Фінансовий лізинг 5-7-9%»

Джерело: сформовано автором на основі джерел [55; 68].

**Основні вимоги до грантів на створення або розвиток власного бізнесу
та переробних підприємств**

	Грант на створення або розвиток	
	власного бізнесу	переробних підприємств
Умови програми	Постанова КМУ від 21 червня 2022 р. № 738 «Деякі питання надання грантів бізнесу».	Постанова КМУ від 24 червня 2022 р. № 739 «Деякі питання надання грантів для переробних підприємств».
Отримувачі гранту	Майбутні підприємці, діючі ФОП або юридичні особи *	
Розмір гранту	1) 50-150 тис. грн за умови створення не менше одного робочого місця; 2) 150-250 тис. грн за умови створення не менше двох робочих місць.	До 8 млн грн, за умови створення не менше 25 робочих місць, також умовами є: 1) до 70 % вартості проєкту (для перших 1 000 заявок); 2) до 50 % вартості проєкту (для решти заявок).
Напрями витрат	1) Придбання обладнання, необхідного для господарської діяльності; 2) Закупівля сировини та матеріалів; орендна плата за нежитлове приміщення (якщо така орендна плата становить не більше 25 % розміру мікрогранту); 3) Лізинг обладнання (не для особистого користування).	1) Закупівля виробничих засобів довгострокового використання, зокрема верстатів і спеціалізованого технологічного оснащення; 2) Проведення заходів щодо введення в експлуатаційну діяльність придбаних одиниць обладнання та верстатного устаткування; 3) Організація логістичних операцій, пов'язаних із транспортуванням закупленого технологічного оснащення та верстатів до місця їх подальшого використання.

Механізм та умови використання гранту	1) Грантові кошти дозволено використовувати виключно у безготівковому форматі шляхом перерахування фінансових ресурсів на банківський рахунок постачальника товарів або виконавця послуг; 2) Термін використання наданих грантових ресурсів обмежується шістьма місяцями з моменту їх фактичного надходження на рахунок отримувача; 3) Для здійснення оплати в межах реалізації грантового проєкту до уповноваженого фінансового інституту необхідно надати пакет підтверджувальних документів (зокрема, договір, рахунок-фактуру, квитанцію, товарну накладну тощо), які обґрунтовують відповідність витрат затвердженим напрямом використання грантових коштів.	1) Отримувач грантових ресурсів має право претендувати на фінансування або з метою започаткування нового підприємства з переробки сільськогосподарської продукції, або з метою розширення виробничих потужностей уже функціонуючої переробної інфраструктури; 2) Реалізація грантової ініціативи може відбуватися у комплексі з іншими механізмами державної підтримки відповідно до положень, визначених у нормативному акті щодо порядку надання фінансової допомоги суб'єктам господарювання. У разі отримання гранту, бенефіціар зобов'язується перед державою: • забезпечити створення до 25 нових робочих місць; • здійснювати безперервну господарську діяльність протягом щонайменше трирічного періоду; • виконувати податкові зобов'язання, включаючи обов'язкову сплату податків до бюджету, зокрема за працевлаштованих працівників.

Джерело: сформовано автором на основі джерел [55; 56; 57].

*Примітки: 1. * 1) не перебувають і не провадять господарську діяльність на тимчасово окупованій території України; 2) не провадять господарську діяльність на території росії; 3) не перебувають під санкціями; 4) щодо яких не порушено справи про банкрутство; 5) щодо яких відсутнє рішення суду про притягнення до кримінальної відповідальності за корупцію; 6) які не мають заборгованості перед бюджетом.*

Таблиця Д2

Основні вимоги до грантів на створення або розвиток садівництва, ягідництва та виноградарства і тепличного господарства

	Грант на створення або розвиток	
	садівництва, ягідництва та виноградарства	тепличного господарства
Умови програми	Постанова КМУ від 21 червня 2022 р. № 738 «Деякі питання надання грантів бізнесу».	
Отримувачі гранту	Юридичні особи (крім юросіб комунальної форми власності та суб'єкти господарювання держсектору економіки); ФОП з сфери вирощування с/г культур *	Діючі ФОП або юридичні особи *
Розмір гранту	Від 140 тис. грн до 400 тис. грн за гектар, але не більше 70 % вартості проєкту висадки насаджень. З орієнтованою к-сть працюючих на 25 га: від 5 до 10 постійних та від 125 до 425 сезонних працюючих.	1) До 7 млн грн за 2 га, але не більше 70 % вартості проєкту (для перших 1 000 заявок); 2) До 5 млн грн за 2 гектари, але не більше 50 % вартості проєкту (для решти заявок).
Напрями витрат	Висадка та облаштування нового саду, ягіднику, винограду площею від 1 до 25 га.	1) Будівництво модульної теплиці відповідно до типового проєкту орієнтовною площею 2 га (не менше 1,6 га та не більше 2,4 га); 2) Придбання садивного матеріалу, насіння, технологічного обладнання; 3) Покриття витрат на доставку засобів виробництва та введення їх в експлуатацію.
Механізм та умови використання гранту	1) Період протягом якого мають бути використані кошти гранту - 12 місяців з дати його одержання; 2) Одержувач самостійно здійснює переказ коштів своєї частки співфінансування на власний рахунок.	

Примітки: 1. * 1) не перебувають і не провадять господарську діяльність на тимчасово окупованій території України; 2) не провадять господарську діяльність на території росії; 3) не перебувають під санкціями; 4) щодо яких не порушено справи про банкрутство; 5) щодо яких відсутнє рішення суду про притягнення до кримінальної відповідальності за корупцію; 6) які не мають заборгованості перед бюджетом.

Джерело: сформовано автором на основі джерел [55; 56].

Таблиця ДЗ

**Основні вимоги до компенсації підприємців за працевлаштування
внутрішньо переміщених осіб**

Критерії	Описова характеристика
Розмір грошової компенсації	Щомісячна виплата у розмірі 6 500 грн передбачена за кожен працевлаштовану особу з числа внутрішньо переміщених осіб (ВПО), за яку роботодавцем здійснено сплату єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Зазначена підтримка надається впродовж дії воєнного стану та протягом 30 днів після його завершення або офіційного скасування.
Тривалість періоду компенсації	Загальний строк виплат компенсації витрат роботодавцеві не може перевищувати двох календарних місяців з моменту офіційного працевлаштування ВПО.
Суб'єкти отримання компенсації	Право на отримання коштів мають суб'єкти господарювання, за виключенням бюджетних установ (окрім тих, що здійснюють надання соціальних послуг) та органів загальнообов'язкового соціального страхування. Компенсація передбачена за кожного працевлаштованого представника ВПО на основі строкового чи безстрокового трудового договору, контракту або гіг-контракту, у тому числі при оформленні на умовах сумісництва.
Умови надання компенсації	Роботодавець повинен бути зареєстрований як платник єдиного соціального внеску; 2) Розмір заробітної плати найманого працівника не може бути нижчим за визначений законодавчо рівень мінімальної заробітної плати за повністю відпрацьовану норму часу; 3) Податкову звітність за IV квартал 2021 року або за повний рік 2021 слід подати згідно з чинними нормами податкового законодавства.
Алгоритм реалізації компенсаційного механізму	Рішення про надання або відмову у виплаті компенсації ухвалюється регіональним центром зайнятості не пізніше ніж через 5 календарних днів після надходження заяви від суб'єкта господарювання; 2) Фінансування компенсації за перший місяць працевлаштування здійснюється у межах 5 робочих днів після затвердження позитивного рішення або отримання інформації з реєстру роботодавців через платформу «Дія»; 3) Компенсація витрат за другий місяць виплачується протягом 5 робочих днів після підтвердження факту продовження трудових відносин з внутрішньо переміщеною особою.

Джерело: сформовано автором на основі джерела [55].

Таблиця Д4.

Програми забезпечення продовольчої безпеки та засобів до існування в Україні

Назва програми	Мета	Основна характеристика програми
Програма забезпечення продовольчої безпеки та засобів до існування (FSL)	Підвищення якості життя сімей, покращення споживання продуктів харчування, розірвання кола бідності	Надання прямої продовольчої підтримки у формі готівки, ваучерів, пожертвувань у натуральній формі та екстреної продовольчої допомоги. Фокус на підтримці сільського господарства та стимулюванні фермерів зберігати та інвестувати активи.
Програма підтримки продовольчої безпеки «Згуртовані громади» (Всеукраїнська асоціація громад за підтримки USAID АГРО)	Логістична підтримка постраждалих громад, забезпечення потреб внутрішньо переміщених осіб	Реалізація проєкту з першого тижня війни. Надання логістичної підтримки для перевезення продуктів харчування, ліків, засобів гігієни, спальних мішків та іншої допомоги до 572 територіальних громад. Доставка понад 1400 тонн вантажів, допомога понад 200 000 осіб.
Програма USAID з аграрного та сільського розвитку (АГРО)	Прискорення економічного розвитку сільських громад, покращення управління в сільськогосподарському секторі	Підтримка розвитку продуктивних, сучасних та прибуткових мікро, малих та середніх сільськогосподарських підприємств (ММСП). Надання консультаційної підтримки та допомоги у підвищенні ефективності аграрного сектору.
Програма «Самозабезпечення територіальної громади харчовими продуктами на 2022–2024 роки «Сади Перемоги»	Забезпечити продовольчу безпеку територіальної громади в умовах війни та післявоєнної відбудови шляхом мінімізації загроз посилення продовольчої кризи. Це досягається через скоординовану співпрацю влади, підприємств, фермерів, домогосподарств та громадських організацій для ефективного виконання польових робіт, вирощування, збору, зберігання та переробки урожаю.	Програма передбачає системний підхід до вирішення проблем забезпечення продовольством жителів громади, залучаючи максимальну кількість територіальних громад для вирощування необхідних продуктів харчування. Вона включає проведення інформаційно-просвітницької кампанії, оцінку потреб жителів у продуктах харчування, інвентаризацію ресурсів, покращення координації та планування польових робіт, придбання необхідних матеріалів та техніки, консультаційну підтримку населення з питань переробки, збереження та реалізації продукції. Цей підхід спрямований на створення місцевого продовольчого резерву, забезпечення продовольством Збройних Сил України та інших громад.

Джерело: сформовано автором на основі джерел [21; 109; 224; 239].

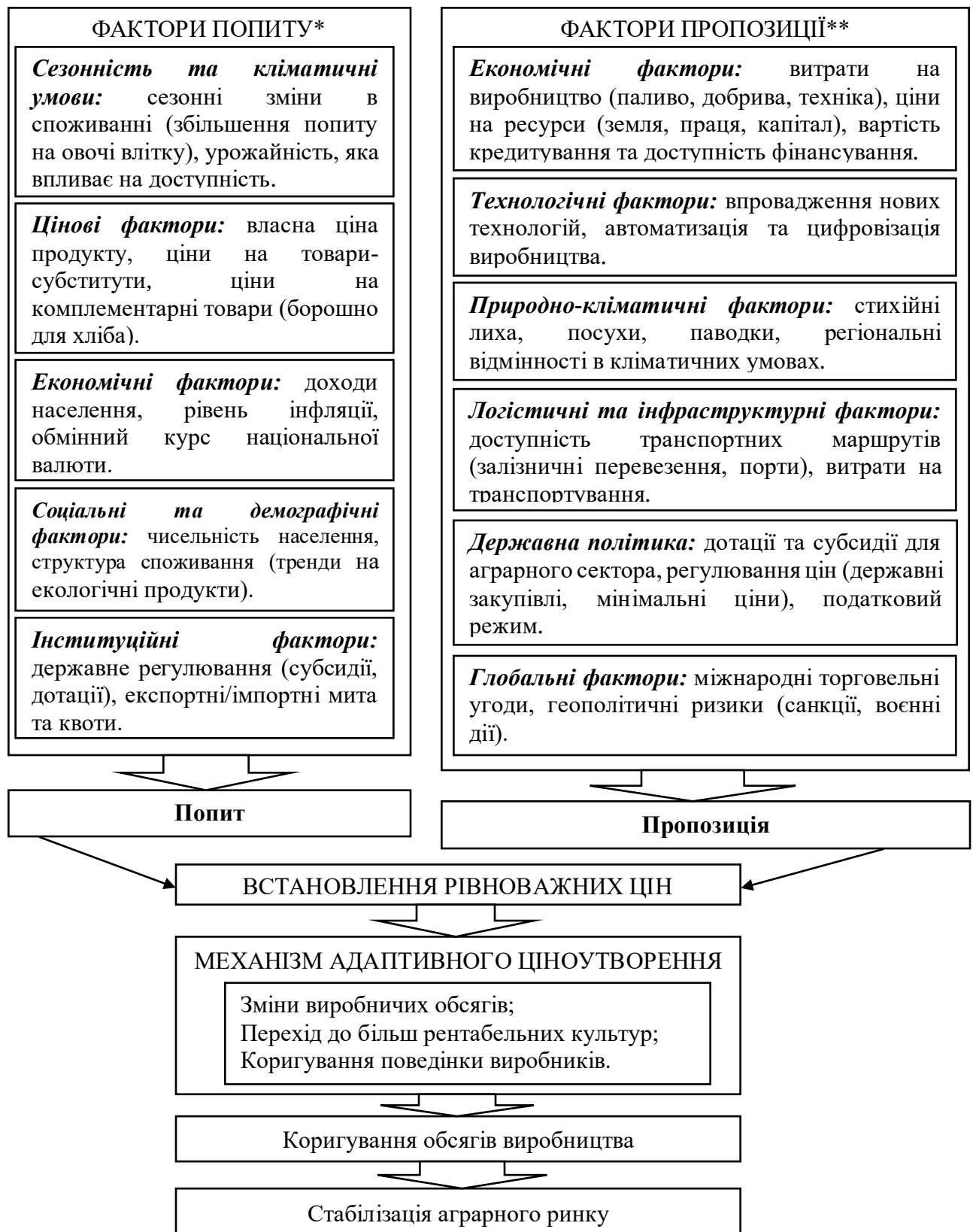

Рис. Д3. Методологічна структура саморегулювання аграрного ринку

Примітки: власна розробка автора.

Основні аспекти запровадження систем управління запасами та резервами продовольчих товарів в умовах війни

Категорія	Аспекти	Опис
Правова база	<i>Аналіз чинного законодавства</i>	Вивчення та дотримання Кодексу цивільного захисту України, Постанови КМУ № 775, Наказу Мінекономрозвитку № 2003, НП(с)БОДС № 12318 для забезпечення відповідності правовим вимогам.
	<i>Адаптація місцевих нормативних актів</i>	Розробка місцевих нормативних актів, що регулюють створення та управління продовольчим резервом, включаючи цільові програми та стандарти бухгалтерського обліку.
Фінансування	<i>Різноманітні джерела фінансування</i>	Використання добровільних пожертвувань фізичних і юридичних осіб, харчових продуктів власного виробництва, коштів місцевого бюджету та інших законних джерел.
	<i>Створення цільових програм</i>	Розробка та ухвалення цільових програм з фінансування поповнення продовольчого резерву, зокрема, за КПКВК 8110, КПК 3242, 3230, 8755, для забезпечення стабільного фінансування.
Логістика та управління запасами	<i>Забезпечення логістичної інфраструктури</i>	Вибір та облаштування приміщень для зберігання продовольчих резервів з урахуванням вимог зберігання різних груп продуктів та умов їхнього зберігання. Диверсифікація місць зберігання для мінімізації ризиків втрати запасів в умовах війни.
	<i>Контроль термінів придатності та освіження запасів</i>	Регулярний моніторинг термінів придатності продуктів, організація процесу освіження запасів для запобігання псуванню та забезпечення постійної наявності якісних харчових продуктів.
	<i>Ведення обліку та документація</i>	Оформлення наказів про організацію видачі харчових продуктів, ведення журналу (відомості) щоденного обліку мешканців, які отримали продукти, включаючи підписи отримувачів та категорії населення (наприклад, ВПО).
Організація процесу	<i>Формування продовольчого резерву</i>	Розробка та ухвалення Порядку створення та використання матеріальних цінностей резерву, визначення відповідальних осіб та механізмів використання та освіження запасів.
	<i>Зберігання</i>	Організація зберігання запасів у належних умовах, що забезпечують їх збереження і доступність у разі надзвичайних ситуацій, з урахуванням специфіки продуктів.

	<i>Передача та облік</i>	Передача запасів здійснюється на підставі рішень органу місцевого самоврядування з оформленням відповідних документів та веденням обліку згідно з бухгалтерськими стандартами.
	<i>Використання</i>	Використання продуктів з резерву відбувається на підставі рішення місцевої влади з метою забезпечення потреб населення під час надзвичайних ситуацій.
Контроль та аудит	<i>Забезпечення прозорості процесів</i>	Визначення відповідальних осіб за організацію процесу, ведення обліку та звітності, контроль за виконанням рішень щодо передачі харчових продуктів.
	<i>Зовнішній та внутрішній аудит</i>	Проведення регулярних перевірок запасів внутрішніми та зовнішніми аудиторами для забезпечення відповідності нормативно-правовим актам та виявлення потенційних порушень або ризиків.

Джерело: сформовано автором на основі джерел [102; 197].

**Порядок створення та використання матеріального резерву
територіальної громади для запобігання і ліквідації наслідків
надзвичайних ситуацій**

Етапи	Опис	Відповідальні особи/органи
1. Розробка та затвердження Порядку	Визначення механізму створення та використання матеріального резерву відповідно до вимог статті 98 Кодексу цивільного захисту України та постанови Кабінету Міністрів України від 30.09.2015 № 775.	Виконавчий комітет міської ради
2. Визначення термінів	Термінологія, включаючи поняття "матеріальний резерв", "номенклатура", "освіження", "заміна". Матеріальний резерв: Запас будівельних і паливно-мастильних матеріалів, лікарських засобів, харчових продуктів, техніки та інших цінностей для запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. Номенклатура: Перелік матеріальних цінностей, затверджений у встановленому порядку. Освіження: Відпуск цінностей з резерву у зв'язку з закінченням терміну зберігання або іншими обставинами, з обов'язковою заміною на аналогічні. Заміна: Відпуск цінностей у зв'язку зі зміною стандартів чи технологій, з одночасною заміною на аналогічні або однотипні цінності.	Виконавчий комітет міської ради
3. Створення резерву	Запас будівельних і пальномастильних матеріалів, лікарських засобів, харчових продуктів, техніки тощо для запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та надання допомоги населенню.	Виконавчий комітет міської ради, управління комунального господарства
4. Затвердження номенклатури та обсягів	Визначення та затвердження номенклатури та обсягів матеріального резерву рішенням виконавчого комітету.	Виконавчий комітет міської ради
5. Фінансування	Створення, утримання та поповнення резерву за рахунок коштів бюджету громади, добровільних пожертвувань та інших джерел.	Виконавчий комітет міської ради, управління фінансів
6. Визначення місць зберігання	Визначення та затвердження місць розміщення матеріального резерву з урахуванням оперативної доставки до можливих зон надзвичайних ситуацій.	Виконавчий комітет міської ради
7. Вимоги до матеріальних цінностей	Матеріальні цінності повинні мати сертифікати відповідності на весь строк зберігання, якщо це передбачено нормативно-правовими документами.	Виконавчий комітет міської ради, постачальники

8. Щорічна перевірка	Перевірка наявності, якості, умов зберігання та готовності до використання матеріальних цінностей щороку.	Керівники підприємств, на балансі яких перебувають матеріальні резерви
9. Придбання матеріальних цінностей	Закупівля матеріальних цінностей здійснюється у встановленому законодавством порядку.	Виконавчий комітет міської ради, відповідні структурні підрозділи
10. Зберігання та облік	Зберігання та облік матеріальних резервів відповідно до законодавства.	Відповідні структурні підрозділи
11. Використання матеріального резерву	Використання матеріального резерву для запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, проведення відновлювальних робіт, надання допомоги населенню, розгортання тимчасових пунктів проживання і харчування, забезпечення транспортних засобів та комунальних послуг.	Комісія з питань ТЕБ та НС, виконавчий комітет міської ради
12. Освіження та заміна матеріальних цінностей	Відпуск матеріальних цінностей у зв'язку із закінченням строку зберігання або зміною стандартів з обов'язковою заміною на аналогічні.	Виконавчий комітет міської ради, комісія з питань ТЕБ та НС
13. Відпуск матеріальних цінностей	Здійснюється згідно з пунктом 11, для запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій або у зв'язку з їх освіженням чи заміною.	Комісія з питань ТЕБ та НС, виконавчий комітет міської ради
14. Контроль та звітність	Відповідальність за створення, використання, контроль за наявністю та звітність щодо матеріальних резервів.	Управління комунального господарства, управління соціального захисту населення, комунальні підприємства

Примітки: сформовано автором на основі джерела: [244].

Шляхи запровадження ефективних систем управління запасами та резервами продовольчих товарів

№	Шляхи запровадження	Детальний опис
1	Автоматизація процесів управління	Використання програмного забезпечення для управління запасами: Впровадження сучасних систем управління запасами (Inventory Management Systems, IMS), які дозволяють автоматизувати процеси обліку, моніторингу та планування. Інтеграція з іншими системами: Інтеграція з системами постачальників та логістики допомагає відстежувати рух товарів у реальному часі.
2	Застосування методів прогнозування	Аналіз попиту: Використання історичних даних для прогнозування попиту на продовольчі товари допомагає уникнути як дефіциту, так і надлишків. Моделі прогнозування: Застосування статистичних та машинного навчання моделей для точнішого прогнозування потреб у запасах.
3	Оптимізація логістики	Ефективне складування: Розміщення складів у стратегічних точках для забезпечення швидкого доступу до резервів у разі потреби. Раціоналізація транспортних маршрутів: Оптимізація маршрутів доставки для зменшення часу та витрат на транспортування.
4	Диверсифікація постачальників	Множинні джерела постачання: Співпраця з декількома постачальниками для зменшення ризиків, пов'язаних із залежністю від одного джерела. Локалізація постачань: Підтримка місцевих виробників для забезпечення стабільності постачання в надзвичайних ситуаціях.
5	Забезпечення якості	Сертифікація та стандартизація: Вимога наявності сертифікатів якості та відповідності на всі продукти, що входять до резерву. Регулярний контроль якості: Проведення регулярних перевірок умов зберігання та якості продуктів.
6	Освіження запасів	Ротація продуктів: Впровадження системи ротації запасів, щоб уникнути псування продуктів та забезпечити їх свіжість. Регулярне оновлення: Відпуск продуктів з наближеним терміном придатності та одночасне поповнення запасів новими партіями.
7	Створення нормативної бази	Розробка політик та процедур: Впровадження чітких політик і процедур управління запасами та резервами. Навчання персоналу: Проведення регулярних тренінгів для персоналу щодо методів та інструментів управління запасами.

8	Моніторинг та звітність	Регулярний моніторинг: Постійний контроль за станом запасів за допомогою автоматизованих систем. Звітування: Регулярне створення звітів про стан запасів для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.
9	Використання інноваційних технологій	Інтернет речей (IoT): Використання датчиків для моніторингу умов зберігання (температура, вологість тощо) у реальному часі. Блокчейн: Використання блокчейн-технологій для забезпечення прозорості та надійності ланцюгів постачання.

Джерело: власна розробка автора.

Рис. Д4. Методологічна структура регулювання економічної доступності харчових продуктів для населення України в умовах сьогодення

Джерело: власна розробка автора.

Основні заходи з удосконалення санітарного та фітосанітарного контролю

Напрямок	Заходи
Сертифікація нових сортів насіння	Лібералізація та здешевлення впровадження нових сортів, особливо іноземного виробництва, а також необхідність скорочення термінів сортовипробувань.
Контроль якості молочної продукції	Введення показників якості молочної сировини за кількістю соматичних клітин та допустимою кількістю бактерій у мілілітрі продукції. Посилення співпраці з Міжнародною молочною федерацією (IDF) та Комісією Codex Alimentarius. Залучення державних і приватних підприємств до участі у цих організаціях.
Гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами	Доповнення чинного законодавства нормами, що відповідають стандартам Комісії Codex Alimentarius, Секретаріату Міжнародної конвенції із захисту рослин та регіональним організаціям у рамках цієї конвенції, а також Міжнародним епізоотичним бюро, для охорони здоров'я тварин та запобігання їхнім захворюванням. Це має відношення до наступних законів України: «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про якість і безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини», «Про захист населення від інфекційних хвороб», «Про карантин рослин», «Про насіння», «Про пестициди і агрохімікати», «Про ветеринарну медицину», «Про бджільництво», «Про тваринний світ».
Визначення позиції щодо генетично модифікованих культур	Розробка офіційної позиції щодо комерційного використання генетично модифікованих культур, з урахуванням забезпечення населення якісними продуктами харчування та надання відповідної інформації щодо їх якості.
Врахування ветеринарного аспекту у санітарному законодавстві	Впровадження ветеринарних аспектів у нормативно-законодавчих актах, що стосуються санітарного контролю та захисту здоров'я людей, відповідно до міжнародних стандартів і правил.
Вивчення досвіду інших країн-членів СОТ	Аналіз досвіду щодо чіткого розподілу функцій державних установ і співпраці приватного сектора з державними органами у регуляторній сфері. Створення Єдиного органу з нагляду за виконанням норм і стандартів якості та безпеки за прикладом країн ЄС.

Примітки: сформовано автором на основі джерела [216; 187; 277].